BL baltų lankų rinktinė proza

Albert

Camus

Rinktinės esė

ALBERT CAMUS

Rinktinės esė

Iš prancūzų kalbos vertė
VIOLETA TAURAGIENĖ

baltos lankos

Antras leidimas

Redagavo STASĖ GERVIENĖ, VITA MALINAUSKIENĖ
Apipavidalino VIDA KURAITĖ

Viršelyje panaudota Algimanto Kezio nuotrauka
Versta iš Albert Camus, *Essais*, textes établis et annotés, par R. Quilliot et L. Faucon, Paris: Éditions Gallimard, 1990

Printed in Lithuania
ISBN 9955-429-62-3

AIŠKUMO ŠVIESA

ĮVADAS

Per patį šitos beprotybės įkarštį aš pasiryžau ginti tai, ką maniau esant tikra. Pirmiausia – poreikį dirbti. Man regis, pernelyg daug nuo mūsų nepriklausomų vertybių jau beišnykstančios, kad nepasirūpintume bent jau tomis, už kurias esame atsakingi.

ALBERT CAMUS

Jis visą gyvenimą prieš savo norą ieškojo ir reikalavo iš savęs atsakymų, kuriuos žino tik Dievas.

WILLIAM FAULKNER
apie A. Camus

1960 metų sausio 4 dieną 13 val. 55 min. kelyje iš Provanso į Paryžių dideliu greičiu važiavęs automobilis trenkėsi į medį prie Vilbleveno miestelio... Keturiasdešimt septynerių metų Albertas Camus žuvo autokatastrofoje. Paikiausia ir lemtingiausia iš mirčių, šiurpi likimo ironija, skirta *Sizifo mito* autoriui. Ištraukus kūną iš sulamdytos mašinos, švarko kišenėje buvo rastas traukinio bilietas. Paskutinę akimirką rašytojas nusprendė grįžti iš Lurmareno į Paryžių automobiliu. (Gavęs Nobelio premiją, A. Camus nusipirko namą Lurmareno miestelyje Provanse, kur paskutiniaisiais gyvenimo metais periodiškai pasitraukdavo rašyti romano *Paskutinysis žmogus*, kurio taip ir nebaigė.)

Ši mirtis tartum iliustruoja absurdą, kurį kitados A. Camus pasirinko išeities tašku savo apmąstymams, bet baisiausia čia – ne atsitiktinumas, o tai, kad žmogus pasitraukė iš gyvenimo pusiaukelėje.

Rašytojas, kuris, sulaukęs keturiasdešimt vienerių metų, *Išvirkščiosios ir gerosios pusių* pratarmėje rašė: „Po dvidešimties metų darbo, regėdamas jo vaisius, tebegyvenu mintim, kad dar nė nepradėjau kurti", o po trejeto metų tapęs Nobelio literatūros premijos laureatu, kalboje, pasakytoje Švedijos Karališkojoje Akademijoje, apibūdino save kaip „beveik jauną žmogų, turtingą vien abejonių ir dar tik pradėtos kūrybos", pasitraukė iš mūsų tarpo, taip ir nesuradęs savo tiesos, nepadėjęs paskutinio taško, palikęs savo kūrybą atvirą, nebaigtą, ir jau niekas negalės pasakyti, į ką ji būtų išsirutuliojusi atėjus brandai.

Savo amžininkams A. Camus taip ir liko ieškantis ir tolydžio abejojantis kūrėjas, keliantis klausimus ir nepretenduojantis duoti į juos atsakymus, patrauklus savo abejonių nuoširdumu ir griežta išraiška. „Aš nesu filosofas, – aiškino jis viename 1945 metų interviu. – Aš nepakankamai tikiu protu, kad tikėčiau sistema. Man tik rūpi sužinoti, kaip elgiamasi netikint nei Dievą, nei protą." Šitaip atvirai ir nuoširdžiai jis išgyveno visas savo laiko problemas. Būdamas ištikimas savo epochai, gvildeno ją paženklinusias „beprotybės" temas: savižudybę, nejautrumą, kaltę, baimę. Tačiau, pasak žinomos amerikiečių literatės ir intelektualės Susan Sontag, „tai darė taip supratingai ir saikingai, taip lengvai, grakščiai ir be asmeninio nusistatymo, jog išsiskyrė iš visų kitų rašytojų. Išeities tašku imdamas populiaraus nihilizmo prielaidas, jis veda skaitytoją – vien savo ramaus balso ir tono galia – prie humanistinių ir humaniškų išvadų, anaiptol neišplaukiančių iš tų prielaidų. Toks alogiškas iššokimas iš nihilizmo prarajos ir yra toji dovana, už kurią skaitytojai jaučiasi esą Albert'ui Camus dėkingi. Būtent todėl jis ir sužadina jiems tikros meilės jausmą. Kafka sukelia gailestį ir siaubą, Joyce'as – susižavėjimą, Proustas ir Gide'as – pagarbą, tačiau nė vienas

nūdienos rašytojas, išskyrus Camus, man regis, nėra sukėlęs meilės jausmo. Jo mirtis 1960 metais buvo jaučiama kaip asmeninė netektis visame literatūros pasaulyje"*.

Nelengvais savo gyvenime 1956 metais laiške kolegai P. Moinaud'ui Camus šitaip apibūdino savąjį žmogaus ir kūrėjo *credo:* „Aš negaliu duoti recepto, kaip jums elgtis. Bet galiu pasakyti, ką pats esu nusprendęs: aš nebenoriu kaltinti mūsų šalies, noriu tęsti kovą su totalitarine visuomene, kad ir kokia kauke ji prisidengtų, ir visados kausiuos, nors man tai ir labai brangiai kainuotų, gindamas laisves, kurios mums lieka, kitaip tariant, mūsų asmenines ir nacionalines galimybes, padėdamas gimti pasauliui, kuriame mums bus vis ne tokia gėda gyventi. Be to, mudu turime ir kitą pareigą – pareigą kurti, t. y. skelbti ir diegti į gyvenimą pozityvias vertybes, kurios kada nors padės kitiems žmonėms gyventi geriau". Šis moralinis imperatyvas – būdingiausias A. Camus bruožas. Jis tiesiai ir atvirai sako tai, ką privalo pasakyti, iki galo išrutuliodamas mintį. Jis nesiekia sukurti savo portreto ar išdėstyti savo tiesų, o byloja visuotines tiesas, kaip daro klasikai. Laimė ir mirtis, laikas ir istorija, maištas ir išganymas, negailestinga jų dialektika – pagrindinės Camus temos, dėstomos aiškiu ir išgrynintu stiliumi, aristokratiškai aiškiu ir paprastu. Epochos kataklizmai nepaveikė jo estetikos, jis nekuria naujos savo kalbos, kas taip būdinga XX amžiaus modernistams, tik tobulai pritaiko senas išraiškos priemones ir klasikinę formą naujoviškai jausenai**. Ir tai vienas didžiausių A. Camus laimėjimų. Jo kūryba – vientisas ir unikalus reiškinys prancūzų literatūroje, pelnęs jam naujojo klasiko, moralisto, „Pascalio be krikščionybės" vardą. Itin ryškus ir kitas A. Camus bruožas – jis buvo veiklos žmogus. Suvokęs esmines filosofines savo epochos problemas, ryžtingai ir įsakmiai

* S. Sontag, *Against Interpretation*, N. Y., 1966, p. 53.

** 1951 metais paklaustas, kokius 10 žodžių jis labiausiai mėgsta, A. Camus išvardijo: pasaulis, skausmas, žemė, motina, žmonės, dykuma, garbė, skurdas, vasara, jūra.

sugrąžino jas į jų vietą mūsų pasaulyje. Moralei jis sugrąžino žmogiškąjį veidą – egzistencinės kančios pavidalą.

„Laisvės aš išmokau ne iš Marxo... Jos mane išmokė skurdas." Taip rašytojas suformulavo savo pirmąjį angažavimąsi. Skurdą jis patyrė dar kūdikystėje. Albert'as Camus gimė 1913 metų lapkričio 7 dieną Alžyre, Konstantinos departamente, Mondovio miestelyje, beraštės ispanės Catherinos Sintès ir prancūzų žemės ūkio darbininko Lucieno Camus šeimoje. Jo brolis tuomet jau buvo vienų metų. Po dešimties mėnesių Lucienas Camus žuvo mūšyje prie Marnos ir buvo palaidotas kariškių kapinėse Sen Brijė, Prancūzijoje (A. Camus aplankė jas, gavęs Nobelio premiją). Tėvo giminės padėjo našlei su vaikais persikelti į Alžyrą, kur ji apsigyveno darbininkų kvartale Belkūre ir vertėsi tarnaudama pas žmones. Mažasis Albert'as augo bėgiodamas tarp motinos namų ir dėdės kubiliaus dirbtuvės. Mokytis, anot pasakojimų, jis pradėjo vos ne slapčia, nes dėdės tėvas, vyriausias to klano žmogus, grasino nušausiąs kiekvieną, kas įkrės lotynų kalbos į galvą jo vaikaičiui. Baigęs pradinę mokyklą, jis turėjo tapti darbininku. Laimė, atsirado žmogus, pasipriešinęs tokio banalaus likimo grėsmei. Tai buvo mokytojas Louisas Germainas. Nustebintas berniuko gabumų, jis įkalbėjo motiną leisti sūnui laikyti egzaminą licėjaus stipendijai gauti*. Licėjuje A. Camus susižavi teatru, futbolu. Po vienų rungtynių peršąla ir suserga plaučių uždegimu, virtusiu džiova, kuri vė-

* Camus visą gyvenimą rašė savo mokytojui laiškus ir dedikavo *Kalbas, pasakytas Švedijoje,* o gavęs Nobelio premiją, parašė: „Palaukiau, kol aprims triukšmas, šurmuliavęs aplink mane visas šitas dienas, prieš prabildamas į jus iš visos širdies. Man ką tik buvo suteikta pernelyg didelė garbė, kurios neieškojau ir neprašiau. Bet, sužinojęs apie tai, po motinos pirmiausia pagalvojau apie jus. Be jūsų, be tos mylinčios rankos, kurią anuomet ištiesėte man, varganam vaikui, be jūsų mokymo ir be jūsų pavyzdžio nieko panašaus nebūtų atsitikę. Manęs ši garbė nesvaigina. Tačiau bent jau suteikia progą pasakyti, kas jūs man buvote ir tebeesate, patikinti, kad jūsų pastangas, jūsų darbą ir tą dosnią širdį, kuri visa tai dalijo, visuomet prisimena vienas iš jūsų mokinukų ir nepaisydamas amžiaus lieka dėkingu jūsų mokiniu". (1957.11.19)

liau turėjo esminių padarinių jo gyvenimui. Pirmiausia – ji sugriovė karjerą, kurią A. Camus buvo sau numatęs. Dukart jo kandidatūra konkursiniam egzaminui dėstytojo vardui gauti buvo atmesta dėl nepatenkinamos medicininės pažymos. Taip jis buvo nušalintas nuo neišvengiamos filosofijos dėstytojo metropolijoje karjeros, būdingos 4-ojo dešimtmečio prancūzų rašytojų kartai (J.P. Sartre'as, S. de Beauvoir, P. Nizanas). Camus buvo priverstas likti Alžyre ir pelnytis duoną ne dėstymu licėjuje ar aukštojoje mokykloje, o kur kas pavojingesniu jo sveikatai, tačiau labiau jį išprusinusiu ir padėjusiu susivokti žurnalisto darbu.

Iš pradžių jis vis dėlto nepasiduoda minčiai, kad liga privers atsisakyti profesoriaus karjeros. 1933 metais Alžyro universitete vėl susitinka su buvusiu savo filosofijos mokytoju Jeanu Grenier, kurio eseistika padarė lemiamą poveikį vėlesnei jo kūrybai. Tarp jų užsimezga tvirta vyriška draugystė, trukusi visą gyvenimą. J. Grenier paskatina A. Camus susidomėti graikų klasikais. Jo vadovaujamas, Camus 1936 metais parašo aukštojo mokslo diplominį darbą *Krikščioniškoji metafizika ir neoplatonizmas,* išryškindamas helenizmo ir krikščionybės ryšius Plotino ir šv. Augustino veikaluose. Skaito Epiktetą, Pascalį, Kierkegaard'ą, Malraux, Gide'ą, Proustą, Dostojevskį, Nietzschę, Šestovą, Husserlį.

Tuo pat metu jis atsiduoda ir kitai savo aistrai, kuriai liko ištikimas visą gyvenimą, – teatrui. Alžyro radijo teatro trupėje vaidina klasikus – daugiausia Molière'ą. Paveiktas J. Copeau ir Ch. Dullino idėjų (nedaug dekoracijų, svarbiausia – aktorius ir tekstas), su mėgėjų trupe įkuria Darbo teatrą, vėliau, 1938 metais, – teatrą *L'Équipe*. Čia jis ir vaidina, ir režisuoja, ir rašo pjeses *(Maištas Asturijoje),* inscenizuoja Malraux, Gide'o, Dostojevskio kūrinius, dirba scenos darbininku bei sufleriu. Teatre vaidinamos Vildraco, Eschilo, Puškino, Gorkio pjesės.

1935–1937 metais A. Camus aplanko Ispaniją, Italiją, Vieną, Prahą. 1938 metais, grįžęs iš kelionės po Europą, priima pary-

žiečio Pascalio Pia pasiūlymą įkurti „nepanašų į kitus" laikraštį *L'Alger républicain*. Rašo tam laikraščiui vedamuosius, literatūros kūrinių recenzijas (čia buvo išspausdinta jo rašyta J.P. Sartre'o romano *Šleikštulys* recenzija), reportažus, kriminalinę kroniką. A. Camus reportažai buvo ryškus kontrastas tuometinei konformistinei Alžyro spaudai. Juose jis pasisakė už kovą dėl laisvės ir nubrėžė savo poziciją daugeliu klausimų. Čia buvo išspausdinti ir garsieji *Kabilijos reportažai*, ginantys išnaudojamų Alžyro arabų teises. Camus kaltina Prancūziją išgujus arabus iš jų tėvynės. Iš tų rašinių tono jau galima pajusti „didįjį Camus" – jis išsiskiria iš to meto Alžyro spaudos aiškia logika, drąsia mąstysena, angažavimusi, tauriu stiliumi, pelnydamas vietinių „galingųjų" nepalankumą.

1937 metais Alžyre išeina pirmoji A. Camus knyga *Išvirkščioji ir geroji pusės*. Joje ir netrukus po jos išleistose *Jungtuvėse* (1938) jau labai ryškūs esminiai Camus bruožai ir pasaulėjauta.

„Kai kalbame apie Camus, visuomet reikia prisiminti šalį, kurioje jis gimė", – rašė Jeanas Grenier. Visą gyvenimą Camus išsaugojo Viduržemio jūros gyventojo mentalitetą, kurio esmė – aiškumo siekis. Jo dėmesį pirmiausia traukė dangaus ir jūros grožis, kūniški džiaugsmai, paprasčiausi laimės pojūčiai. Autentiška tikrovė jam buvo žydintys migdolmedžiai, pelynų kvapai, baltas pliažų smėlis, maudynės jūroje, vasaros vakarų švelnuma ir žvaigždėmis mirgančios naktys. „Skurdas niekad nebuvo man nelaimė: šviesa skleidė jame savo turtus. Net mano maištavimai buvo jos nutvieksti", – rašė jis *Išvirkščiosios ir gerosios pusių* pratarmėje. Vakarų Europos filosofija, kur žmogus transformuoja pasaulį pasikliaudamas protu, visuomet atrodė jam tragiška, nes atskyrė žmogų nuo tos aplinkos, kurioje jis gyvena.

Vėliau, kai atsidūrė Prancūzijoje ir toji filosofija praplėtė jo vidinį regėjimą, Camus nesiliovė ilgėjęsis andainykštės pilnatvės ir jautėsi Europoje nelyginant tremty, tarsi išvytas iš savo rojaus Proto demonų, svetimų jo tėvynei. Sunkiausiomis sąmy-

šio ir nevilties valandėlėmis džiaugsmo šaltinis jam tebebuvo Tipazos vėjas, Vičencos ar Fjezolės peizažų harmonija, bangos, dūžtančios į pakrančių uolas, Afrikos saulė. Tad nereikia pamiršti, kad būsimasis „Absurdo filosofas" anksčiau yra buvęs laimingas žmogus, mokąs žavėtis, mylėti, pulti į ekstazę ir taip pajusti ryšį su pasaulio harmonija. Intensyvus gyvenimo bei jutimų džiaugsmas visais laikais buvo jo „religija".

1939 metų rugsėjo antroji turėjo būti reikšminga diena rašytojo gyvenime – jis ketino išplaukti atostogų į Graikiją su savo būsima antrąja žmona, matematike ir pianiste Francine Faure. Graikija buvo jo svajonių žemė, o toji kelionė ilgai godota ir laukta...

Kelionė neįvyko. Rugsėjo pirmąją prasidėjo karas. Camus pamėgino stoti į kariuomenę. Ir dar kartą jam buvo neleista dėl sveikatos. Valdžia, nepatenkinta jo žurnalistine veikla, atsisako duoti jam bet kokį darbą ir „pataria" išvykti iš Alžyro. Pascalis Pia pasikviečia jį dirbti *Paris-Soir* laikraščio techniniu redaktorium ir vienu iš sekretorių. Dvidešimt septynerių metų Albertas Camus išplaukia į Prancūziją, jo lagamine – *Kaligulos* rankraštis ir *Svetimo* apmatai. To vos pradėto rašyti romano šlovė netrukus užtemdys baigtą pjesę ir turės lemiamos įtakos vėlesnei rašytojo karjerai.

1940 metų kovo mėnesį Camus atvyksta į Paryžių, į tą „dykumą širdžiai". Čia pats „keistojo karo" įkarštis. Netrukus *Paris-Soir* redakcijai prireikia trauktis į Klermon Feraną. Nespėjęs pamatyti Paryžiaus, Camus turi jį palikti. Išvyksta drauge su redakcijos darbuotojais ir vežasi baigtą (gegužės mėnesį) *Svetimo* rankraštį. Birželį Hitleris jau rengia paradus Paryžiuje, Eliziejaus laukuose. „Paliaubų linija" padalija Prancūziją pusiau. Įsigali politinė reakcija. Camus pasitraukia iš *Paris-Soir* ir evakuojasi į Lioną. 1940 metų pabaigoje, grįžęs į Alžyrą, veda Francine Faure. 1940–1941 metais iš pradžių Lione, paskui Orane, kur gyveno Francine tėvai, rašo *Sizifo mitą*, paveiktas H. Melville'io *Mobio Diko*, kuria *Maro* planą. Ligos verčiamas (džiovi-

ninkui reikėjo Prancūzijos Alpių klimato), 1941 metais sugrįžta į metropoliją. Čia įsitraukia į Pasipriešinimo judėjimą (iš pradžių Lione, paskui Paryžiuje). 1942 metų lapkritį ketina vykti į Alžyrą, tačiau lapkričio aštuntąją Sąjungininkų kariuomenė išsilaipina šiaurės Afrikoje, o lapkričio vienuoliktąją vokiečiai užplūsta Prancūziją, ir Camus lieka atskirtas nuo šeimos iki pat Prancūzijos išvadavimo. Sugrįžta į Paryžių. Įsidarbina Gallimard'o leidykloje (joje dirbs iki pat mirties), ten išleidžia *Sizifo mitą* (1942), pogrindyje pradeda spausdinti *Laiškus bičiuliui vokiečiui*. Juose metamas iššūkis nihilizmui, „visuotinei neteisybei" priešpriešinamas teisingumo, žmogiškosios tvarkos reikalavimas. Tos tvarkos pagrindas – žmogaus orumas ir garbė, be kurių neįmanoma gyventi žemėje. Humanizmas ir kova už teisingumą – tolygūs dalykai. Teigti žmogų – reiškia teigti gyvenimą ir gėrį. Tai būdas išsivaduoti iš nevilties ir jos padarinio – cinizmo. „Aš pasirinkau teisingumą, kad likčiau ištikimas žemei", – reziumuoja A. Camus.

Pogrindinio Pasipriešinimo judėjimo grupės *Combat* to paties pavadinimo laikraščio redakcija persikelia iš Liono į Paryžių. Laikraščiui vadovauja Pascalis Pia. Camus, pasivadinęs Bauchard'o slapyvardžiu, padeda Pia ir jo draugams, paskui pakeičia jį, kai šis pereina dirbti į Nacionalinę Pasipriešinimo judėjimo tarybą. 1943 metais susitinka su J.P. Sartre'u ir Simone de Beauvoir.

1944 metų rugpjūčio devynioliktąją prasideda Paryžiaus sukilimas. Rugpjūčio dvidešimt pirmąją *Combat* išeina iš pogrindžio. Paženklintas degoliškuoju Lotaringijos kryžium, su paantrašte: „Nuo Pasipriešinimo iki Revoliucijos", laikraštis patraukia visuomenės dėmesį. Aistringi jo vedamieji – be parašo. Jų autorius Camus taip duoda suprasti reiškiąs kolektyvines redakcijos nuostatas. Laikraščio direktorius – Pascalis Pia, vyriausiasis redaktorius – Albert'as Camus. Taip atgyja buvęs *L'Alger républicain* tandemas. Kaip ir anuomet, laikraščiui stinga lėšų, tačiau per literatūrines jo vadovų pažintis ima bendradarbiauti žymiausi to

meto prancūzų intelektualai: J.P. Sartre'as, S. de Beauvoir, A. Malraux, A. Gide'as, A. Bretonas, G. Bernanosas, G. Bataille, R. Aronas, E. Mounier, B. Parainas, M. Leirisas, A. Astrucas, M. Nadeau, G. Lemarchand'as. *Combat* tampa intelektualų ir studentų laikraščiu. Tai buvo unikalus reiškinys prancūzų žurnalistikos istorijoje – laikraštis, mėginąs pakeisti politiką morale, griežtai patikrinta informacija ir nešališkais komentarais reiškiąs gilią pagarbą skaitytojui, išsiskiriąs iš to meto prancūzų spaudos elegantišku rašinių stiliumi, aiškia pozicija, priešiškumu smurtui, kolonijinei dvasiai, bet kokiam formalizmui.

1944 metais trisdešimtmetis Albert'as Camus staiga išeina į Prancūzijos intelektualų avangardą, jo prestižas ir šlovė nepaprastai išauga. 1942 metais, A. Malraux paakinta, Gallimard'o leidykla išleido *Svetimą,* ir romanas turėjo milžinišką pasisekimą, 1944 metų rugpjūtį *Mathurins* teatre buvo pastatyta nauja Camus pjesė *Nesusipratimas* su garsiąja Maria Casarès, jo vedamaisiais *Combat* vadovaujasi ištisa inteligentų karta. Camus tampa aiškumo ir drąsos pavyzdžiu, sąmonės ir sąžinės žadintoju, jaunatviško polėkio ir naujos literatūros simboliu. Iš jo mokomasi naujai spręsti pasaulio, kurį reikia pertvarkyti, problemas.

1945 metų rugsėjį *Kaligula,* pjesė, kurią kitados Camus svajojo pastatyti Alžyre, sulaukia triumfo Paryžiuje, *Hébertot* teatro scenoje. Vienu gaistu žvaigžde tampa Gérard'as Philipe'as, suvaidinęs joje pagrindinį vaidmenį. Žiauri ir kerinti Romos imperatoriaus aistra tarsi įkūnija scenoje išgyvento absurdo dramą, absurdo, kurį Camus teoriškai aptarė *Sizifo mite* ir grožinės literatūros forma pateikė *Svetimame.* Ryškūs personažai, gyva situacijų logika, poetiška ir aiški kalba lėmė pjesei atverti naują puslapį prancūzų dramaturgijos istorijoje, ir ji vis dar tebėra sėkmingai vaidinama visame pasaulyje.

1946 metais Camus vyksta į JAV. Niujorke jį entuziastingai sutinka amerikiečių studentai. Grįžęs baigia rašyti *Marą,* kuris pasirodo 1947 metais ir gauna Kritikų premiją. Netrukus

jis išverčiamas kone į visas pasaulio kalbas. Šitame romane ryškiausiai atsispindi Camus – Pasipriešinimo judėjimo dalyvio, žurnalisto, polemisto, amžiaus liudytojo – vidinė moralinė drama.

1947 metų pavasarį spaustuvininkų streikas sudavė *Combat* lemtingą finansinį smūgį: laikraštis perėjo į kitas rankas ir tapo „kaip kiti". Camus palieka *Combat* ir vėl suartėja su teatru. 1948 metais Jeanas Louis'as Barrault'as *Marigny* teatro scenoje pastato naują jo pjesę *Apgulties būklė*, 1949 metais *Hébertot* teatre buvo pastatyta kita ką tik parašyta jo pjesė – *Teisieji*.

Teatras ir su juo susijusi veikla neatitraukė Camus nuo gyvenimo aktualijų ir atsakomybės už jas. 1947 metais malagasių sukilimas paskatino jį pakelti balsą prieš smurtą ir represijas: „Štai faktas, aiškus ir šlykštus, šiuo atveju mes darome tai, dėl ko priekaištavome vokiečiams". 1949 metų kovo mėnesį jis kviečia ginti pasmerktus myriop Graikijos komunistus. 1952 metais išstoja iš UNESCO, kai į ją buvo priimta frankistinė Ispanija. Darbininkų riaušės Rytų Berlyne 1953 metų birželį, numalšintos Raudonosios armijos tankų, priverčia jį užlipti į tribūną Mutualité salėje ir sušukti: „Kai darbo žmogus bet kurioje pasaulio vietoje pakelia plikus kumščius prieš tanką ir šaukia, kad jis – ne vergas, kas gi tuomet esame mes, jeigu žiūrime į tai abejingai?" 1956 metais įvairiuose mitinguose jis viešai pasmerkia tarybinės armijos invaziją Vengrijoje, kviečia Europos rašytojus kreiptis į Jungtinių Tautų Organizaciją ir paremti vengrų sukilėlių reikalavimus, rašo įžangą knygai *Nagy byla*, materialiai padeda nužudytų ir įkalintų vengrų rašytojų šeimoms.

1951 metų spalio mėnesį pasirodo Camus filosofinių esė knyga *Maištaujantis žmogus*. Tai tarsi susistemintas rašytojo veiklos ir filosofinės minties kodeksas, kur išreikštos jo nuostatos absurdiško pasaulio atžvilgiu. „Aš maištauju, vadinasi, mes esame", – nusako savo poziciją autorius. Maišto problema čia nagrinėjama ne tik metafiziniu, bet ir istoriniu požiūriu, nuodugniai aptariant visas maišto formas – nuo individualaus iki kolekty-

vinio, nuo Prometėjo iki Hitlerio ir Mussolinio, nuo elementariausio pasipriešinimo iki marksistinės revoliucijos, to „grandiozinio metafizinio kryžiaus žygio". Autorius čia iš pagrindų kritikuoja marksizmą bei jo hegeliškąjį istorinį determinizmą, sąlygojusį Valstybės sudievinimą, ir gindamas maištą, pasmerkia revoliuciją, lėmusią terorą ir totalitarinį komunizmą. „Proletariatas nebeturi misijos. Jis – tik viena iš galingų priemonių revoliucinių asketų rankose", – teigia Camus.

Marksistai pasijuto giliai užgauti tokios Camus kritikos. Iškart prasidėjo ilga ir varginanti polemika su visa kairiąja spauda. Žiauriausia ji buvo su J.P. Sartre'o redaguojamu žurnalu *Les Temps modernes.* Ugnis užsiplieskė nuo F. Jeansono straipsnio, apkaltinusio Camus noru išsilaisvinti iš istorijos ir paremti kapitalizmą aukojant „revoliucijas pseudoistorijos pseudofilosofijai". Anot Jeansono, Camus turįs Istorijos atžvilgiu nuostatą, kurios esmė – „nieko nedaryti" ir „susitaikymą pakrikštyti maištu". „Dievas jums kur kas labiau rūpi nei žmonės", – baigė Jeansonas.

Atsakydamas Jeansonui, o sykiu ir Sartre'ui, Camus prikiša, kad jie „nukreipę istorijos linkme tik savo fotelius", įrodo, kad jo knyga – angažuoto žmogaus kūrinys, apkaltina Jeansoną, o sykiu ir Satre'ą nesąžiningumu: „Teisybę pasakius, jūsų bendradarbis norėtų, kad būtų maištaujama prieš viską, išskyrus komunistų partiją ir komunistinę valstybę". Sartre'o atsakymas padarė galą buvusiai draugystei. 1952 metais jų santykiai nutrūksta. Publika susidomėjusi seka „mandarinų" kivirčą, o Simone de Beauvoir vėliau aprašo jį savo pagarsėjusiame romane *Mandarinai* (1954). Ir vis dėlto tiksliausia to konflikto išvada buvo padaryta po aštuonerių metų tauriose Sartre'o eilutėse, išspausdintose *France Observateur,* kai jis gavo žinią apie tragišką Camus mirtį: „Mūsų amžiuje, susipriešinęs su istorija, jis buvo šiuolaikinis gausios moralistų dinastijos įpėdinis, o jų kūryba, galimas daiktas, yra savičiausias prancūzų raštijos reiškinys. Camus humanizmas, atkaklus, siauras ir grynas, griež-

tas ir geidulingas, turėjo abejotino poveikio žlugdantiems ir šlykštiems mūsų epochos reiškiniams. Tačiau atkakliai teigdamas atsisakymą, jis, priešingai, tik tvirtino moralės pagrindus mūsų epochoje, nepaisydamas nei makiavelininkų, nei aukso veršio šalininkų realizmo".

Tas vaidas su Sartre'u ir santykių su juo bei jo aplinka nutraukimas dramatiškai sutapo su Alžyro karu, kuris sukrėtė rašytoją. Alžyras užima ypatingą vietą Camus sąmonėje, ir jis nesiliauja kartojęs, ką jam reiškia tėvynė: „Aš niekad nesu parašęs nieko, kas daugiau ar mažiau nebūtų susiję su žeme, kurioje gimiau"; „aš aistringai mylėjau žemę, kurioje gimiau, jai esu skolingas už viską, kuo tapau, ir visada vienodai draugiškai žiūrėjau į visus joje gyvenančius žmones, nepaisydamas jų rasės"; „aš visuomet lengviau surasiu bendrą kalbą su Kabilijos mokytoju nei su prancūzų profesorium". Alžyrui ir jo problemoms skirtas visas trečiasis Camus publicistikos tomas *Aktualijos III. Alžyro kronikos. (1939–1958).* Dar 1945 metais, prasidėjus maištams Gelmoje ir Setife, laikraštyje *Combat* Camus paskelbė: „Politikos lygmenyje aš norėčiau priminti, kad arabų tauta egzistuoja..." Tačiau nuo pat Alžyro karo pradžios jis užima neutralią poziciją, sulaukdamas daugybės priekaištų ir užgaulių, ir teigia, kad karas yra apgavystė ir kad „kraujas, nors kartais ir paspartina Istoriją, priartina ją prie dar didesnės barbarybės ir dar didesnio skurdo". Dramatiškai išgyvendamas situaciją, bjaurėdamasis kolonijinio teroro metodais, Camus karštligiškai ieško kompromisinės išeities ir mėgina kurti utopinį autonominio federacinio, Šveicarijos pavyzdžiu sutvarkyto Alžyro planą. „Toliau pažengti negaliu... Būdamas prancūzas, vis dėlto negaliu įsitraukti į Alžyro partizaninį judėjimą", – prisipažįsta jis lenkų laikraščiui *Życie Literackie.* Kai 1957 metais Stokholme iš Nobelio premiją atsiimančio Camus vienas jaunas alžyrietis viešai pareikalavo konkrečiai išdėstyti savo poziciją, suskambėjo garsusis atsakymas: „Aš niekad nesu kreipęsis nei į vieną arabą, nei į vieną jūsų aktyvistą taip, kaip jūs ką tik viešai kreipėtės į mane... Aš visuomet

smerkiau terorą. Taip pat privalau pasmerkti ir terorizmą, kuris atkakliai vykdomas, pavyzdžiui, kad ir Alžyro gatvėse ir kuris vieną gražią dieną gali kliudyti mano motiną... Išpažįstu teisingumą, bet jeigu man reikės rinktis, ką ginti, – jį ar motiną, – pirmiausia aš ginsiu motiną".

Be *Alžyro kronikų*, pokario metais Camus išleido dar du publicistikos tomus: *Aktualijos I (1944–1948 metų kronika)* ir *Aktualijos II (1948–1953 metų kronika)*. Juose įdėti straipsniai, rašyti to meto spaudai. Čia galime atsekti kelią, kurį nuėjo Pasipriešinimo judėjimo kovotojų karta, tikėjusi pokarine širdžių ir protų revoliucija Prancūzijoje. Camus politika ne tokia intelektuali ir ambicinga kaip Sartre'o, bet joje daugiau žmogiškumo ir taurumo, kurio jai teikia nenumaldoma teisingumo aistra, nuolatinis žmogiškojo orumo teigimas, solidarumo siekimas. Camus politikoje visada dominuoja etika. Ne veltui su jo vardu neatsiejamai suaugusios garbės ir padorumo sąvokos. Jam svetimas bet koks konformizmas: socialinis, moralinis, ideologinis. Jis turėjo drąsos konstatuoti to meto visuomenės ydas ir mokėjo priversti savo amžininkus juste pajusti spręstinas problemas. Pasmerkti priespaudą, diktatūrą, nacizmą po 1945 metų buvo paprasta, betgi reikėjo, kad dar prieš pasibaigiant karui kas nors ištartų reikiamus žodžius ir kad tie žodžiai būtų išgirsti. Būtent Camus ištarė tuos žodžius paprasčiausiai, aiškiausiai ir įtaigiausiai. Jo balsas tuomet buvo Prancūzijos sąžinės balsas. Ir tas balsas buvo daugelio išgirstas ir suprastas. Mat viską vertindamas žmogiškumo matmenimis ir aistringai ieškodamas tiesos, jis žinojo, jog tiesą galima pažinti širdimi. Čia verta prisiminti Nietzsche's žodžius, kuriais R. Charas apibūdino Camus 1957 metais: „Aš visuomet sudėdavau į savo rašinius visą savo gyvenimą ir visą savo asmenybę. Nežinau, ką reiškia grynai intelektualinės problemos". Tą suvokė ir Sartre'as, dar karštos 1952-ųjų polemikos laikais pastebėjęs, kad Camus yra nuostabus asmenybės, veiklos ir kūrybos lydinys, kuris reziumavo epochos konfliktus ir nugalėjo juos savo gyvenimo aistra.

Gyvenimo aistra, gyvybingumas, gaivališkasis Camus pradas ypač ryškūs esė rinkiniuose *Jungtuvės* (1938) ir *Vasara. Vasara* išėjo 1954-aisiais, bet joje buvo surinkti tekstai, rašyti 1939–1953 metais. Čia ryškiau negu stambiuose rašytojo kūriniuose atsiskleidžia jo asmenybė, jutiminis ryšys su pasauliu, artumas pirmykštei Alžyro gamtai ir klasikinei heleniškosios kultūros dvasiai, čia ryškiau atsiveria jo vidiniai intelektualiniai ir moraliniai konfliktai. Pagrindinis *Aktualijose* suformuluotas taip: „Negalima gyventi vien kova ir neapykanta. Ne visuomet mirštama su ginklu rankoje. Yra istorija ir yra kitų dalykų – paprasčiausia laimė, žmonių aistros, gamtos grožis. Būtent čia ir slypi tos šaknys, kurių nežino istorija, ir Europa, jas praradusi, šiandien virto dykuma".

1956 metais išeina trečiasis Camus romanas – *Nuopuolis,* ir rašytojo žodžiuose pirmąsyk išgirstam nuovargio bei pesimizmo gaidą. Tai knyga apie vienišo žmogaus dramą, atsidūrus tremty tarp savo amžininkų, su kuriais jis nebesuranda bendros kalbos. Toji pati tema pakartojama novelių rinkinyje *Tremtis ir karalystė* (1957). 1957 metais išspausdinami ir aistringi Camus *Apmąstymai apie mirties bausmę,* parašyti drauge su A. Koestleriu. *Mathurins* teatro scenoje Paryžiuje 1956 metais milžiniško pasisekimo sulaukė Camus inscenizuotas Faulknerio romanas *Requiem vienuolei.*

1957 metų spalio 17 dieną Švedijos Karališkoji Akademija skiria Albert'ui Camus Nobelio premiją „Už kūrybą, išryškinančią problemas, kylančias nūdienos žmonių sąmonėje". Keturiasdešimt ketverių metų laureatui tai buvo dar viena proga aptarti savo pašaukimą ir nusakyti menininko vietą šiuolaikiniame pasaulyje. Tai buvo padaryta Nobelio premijos laureato kalboje ir garsiojoje paskaitoje „Menininkas ir jo epocha", perskaitytoje ta proga Upsalos universitete.

1957 metais Camus dalyvauja J. Villard'o surengtame teatrų festivalyje Anžere su savo režisuotais *Kaligula* ir Lope de Vegos *Olmedo riteriu,* kurį jis pats adaptavo. 1958 metais rašo Dosto-

jevskio *Kipšų* inscenizaciją, apie kurią galvojo dar Alžyre. Vėliau repetuoja ją su *Hébertot* trupės aktoriais, ir 1959 metais spektaklis triumfuoja Paryžiuje. Po sėkmės sostinėje trupė išvyksta su juo gastrolių į provinciją: į Prancūzijos pietus ir šiaurės Afriką. Camus pasitraukia į Lurmareną rašyti *Pirmojo žmogaus,* aplanko trupę Marselyje, ketina prisijungti prie jos Afrikoje. Naujasis kultūros ministras A. Malraux numato paskirti jį vieno Paryžiaus teatrų direktorium...

Sausio 4 dieną automobilis trenkiasi į medį prie Vilbleveno. Dar tris dienas po sausio 4-osios *Hébertot* trupės aktoriai gauna laiškus iš Lurmareno, kurie baigiami žodžiais:

Nepraraskit ūpo
Sėkmingo darbo
Aš neužmirštu jūsų
Aš su jumis

VIOLETA TAURAGIENĖ

IŠVIRKŠČIOJI IR GEROJI PUSĖS

JEANUI GRENIER[1]

PRATARMĖ

Esė, surinktos šiame tome, buvo parašytos 1935 ir 1936 metais (tuomet man buvo dvidešimt dveji) ir po metų išspausdintos Alžyre labai nedideliu tiražu. Tas leidinys jau seniai tapo bibliografine retenybe, nes aš visuomet atsisakydavau išleisti *Išvirkščiąją ir gerąją puses* iš naujo.

Mano užsispyrimas neturi paslaptingų priežasčių. Aš neneigiu nieko, kas pasakyta šituose rašiniuose, tačiau jų forma visuomet atrodė man negrabi. Prietarai, kuriuos prieš savo valią puoselėju meno atžvilgiu (tai paaiškinsiu tolėliau), ilgai trukdė man galvoti apie pakartotinį jų leidimą. Tai tikriausiai didelė tuštybė, peršanti mintį, jog kiti mano rašiniai atitinka visus reikalavimus. Argi būtina patikslinti, kad taip nėra? Paprasčiausiai *Išvirkščiosios ir gerosios pusių* formos negrabumai mane jaudina labiau nei kitų mano kūrinių nesklandumai, kurie man irgi žinomi. Kaip tai paaiškinti, neprisipažinus, jog tie pirmieji bandymai liečia ir šiek tiek atskleidžia pačią brangiausią mano širdžiai temą? Aptaręs jų literatūrinės vertės klausimą, iš tikro galiu prisipažinti, kad ta knygelė man itin svarbi kaip liudijimas. Sakau man, nes ji liudija man, ir iš manęs reikalauja ištikimybės, bet tik aš vienas žinau, kokios didelės ir sunkios. Pamėginsiu išsakyti kodėl.

Brice'as Parainas[2] dažnai teigia, kad šitoje nedidukėje knygelėje sukaupta visa, ką geriausio esu parašęs. Parainas klysta. Žinodamas, koks jis sąžiningas, aš jam to nesakau, nes kiek-

vieną menininką erzina žmonės, kuriems užtenka įžūlumo labiau vertinti jį tokį, koks buvo, negu tokį, koks yra. Ne, jis klysta, nes būdamas dvidešimt dvejų metų vargu moki rašyti, jei nesi genijus. Tačiau aš suprantu, ką nori pasakyti Parainas, mokslingasis meno priešas ir užuojautos filosofas. Jis nori pasakyti – ir jo teisybė, – kad šituose negrabiuose puslapiuose daugiau tikros meilės negu visuose paskesniuose mano rašiniuose.

Taigi kiekvienas menininkas saugo savo širdies gilumoje vienintelę versmę, kuri visą gyvenimą maitina jo esybę ir jo kūrybą. Kai ta versmė išsenka, pamatai, kaip jo kūriniai pamažėle ima rembėti, skeldėti. Tai nederlingos meno žemės, kurių jau nebedrėkina požeminė srovė. Išretėjus ir nutriušus plaukams, menininkas apsikaišo šiaudais ir subręsta tylėjimui arba salonams, o tai tas pats. Dėl manęs, aš žinau: mano versmė glūdi *Išvirkščiojoje ir gerojoje pusėse*, tame skurdo ir šviesos pasaulyje, kuriame ilgai gyvenau ir kurio prisiminimas vis dar saugo mane nuo dviejų priešingų pavojų, gresiančių kiekvienam menininkui, – pagiežos ir pasitenkinimo.

Visų pirma skurdas niekad nebuvo man nelaimė: šviesa skleidė jame savo turtus. Net mano maištavimai buvo jos nutvieksti. Beveik visuomet – manau galįs teigti tai negudraudamas – aš maištavau visų labui, norėdamas, kad visų gyvenimas būtų pakylėtas į šviesą. Nesu tikras, jog mano širdis savaime buvo linkusi į tokią meilę. Tačiau man padėjo aplinkybės. Kad įveikčiau įgimtą sielos abejingumą, buvau įkurdintas pusiaukelėje tarp skurdo ir saulės. Skurdas sutrukdė man patikėti, kad viskas gerai po saule ir istorijoje; saulė išmokė mane suprasti, kad istorija – dar ne viskas. Pakeisti gyvenimą – taip, bet ne pasaulį, kurį aš dievinau. Matyt, šitaip ir pradėjau tą nepatogią karjerą, kurią tęsiu ligi šiol; naiviai žengiau ant siūbuojančio lyno, kuriuo vargais negalais judu į priekį, nebūdamas tikras, ar pasieksiu tikslą. Kitaip tariant, tapau menininku, jeigu tiesa, kad nėra meno be atsisakymo ir be susitaikymo.

Šiaip ar taip, nuostabus karštis, tvyrojęs virš mano vaikystės, sunaikino many bet kokią pagiežą. Aš gyvenau nepritekliuje, bet sykiu ir savotiškame džiaugsme. Jaučiausi be galo stiprus: reikėjo tik kur nors tas jėgas pritaikyti. Ne skurdas kliudė man jas panaudoti: Afrikoje jūra ir saulė nieko nekainuoja. Kliūtis veikiau buvo prietarai ar kvailumas. Ten aš turėjau visas galimybes išsiugdyti „kastilietiškas manieras", kurios pridarė man daug žalos, iš kurių teisėtai šaiposi mano draugas ir mokytojas Jeanas Grenier ir kurias bergždžiai stengiausi ištaisyti, kol pagaliau supratau, jog esama ir prigimties fatališkumo. Tad reikėjo veikiau susitaikyti su savo puikybe ir stengtis ją pažaboti, užuot laikiusis principų, tvirtesnių už charakterį, kaip sako Chamfort'as[3]. Tačiau jau pažinęs save galiu teigti, jog, nepaisant daugelio silpnybių, niekad neturėjau labiausiai tarp mūsų išplitusios ydos – pavydo, tikro visuomenių bei doktrinų vėžio.

Tas išganingas imunitetas – ne mano nuopelnas. Už jį pirmiausia esu skolingas saviškiams, kuriems stigo kone visko, bet jie nepavydėjo beveik nieko. Jau vien savo tylumu, santūrumu, prigimtiniu kukliu orumu toji šeima, nemokėjusi net skaityti, davė man tuomet pačias vertingiausias pamokas, kurių neužmiršau ligi šiol. Be to, aš ir pats buvau pernelyg atsidavęs jutimams, kad svajočiau apie ką nors kita. Netgi dabar, kai Paryžiuje matau didžiulę prabangą, man dažnai kyla pagailos kupinas noras nusišalinti nuo tokio gyvenimo. Pasaulyje esama daug neteisybės, tačiau apie vieną – klimato neteisybę – niekad nekalbama. Pats nežinodamas, ilgai buvau vienas iš tų, kurie ta neteisybe naudojosi. Čia girdžiu atkakliųjų mūsų filantropų kaltinimus, jeigu jie mane skaito. Atseit noriu įteigti, kad darbininkai – turtingi, o buržua – skurdžiai, ir ilgiau išsaugoti naudingą vienų vergovę, o kitų galybę. Ne, aš ne tai turiu galvoje. Priešingai, kai skurdas prisideda prie to gyvenimo be dangaus ir be vilties, kokį sulaukęs brandaus amžiaus regėjau siaubinguose mūsų priemiesčiuose, ši pasibaisėtina neteisybė,

kelianti didžiausią pasipiktinimą, jau būna pasiekusi savo ribą: iš tiesų reikia padaryti viską, kad tie žmonės išvengtų dvigubo pažeminimo – skurdo ir bjaurasties. Gimęs skurdžiumi darbininkų kvartale, aš vis dėlto nežinojau, kas yra tikroji nelaimė, kol nepamačiau nykių mūsų priemiesčių. Net didžiausias arabų skurdas negali jai prilygti, nes tarpsta kitoje padangėje. Manau, jog sykį susipažinęs su pramoniniais priemiesčiais, jautiesi visiems laikams susiteršęs ir atsakingas už jų egzistavimą.

Tai, ką pasakiau, – gryniausia teisybė. Kartais sutinku žmonių, aptekusių turtais, kuriuos net sunkiai įsivaizduoju. Tačiau man reikia daug pastangų suprasti, jog galima tų turtų pavydėti. Prieš daugelį metų savaitę gyvenau nestokodamas šios žemės gėrybių: mes miegodavome po atviru dangumi pliaže, mitau vaisiais ir pusę savo laiko praleisdavau tuščioje jūroje. Tuomet patyriau tiesą, kuri visuomet skatino mane į komforto arba „įsikūrimo" požymius žiūrėti su pašaipa, susierzinimu, o kartais net su įtūžiu. Nors dabar gyvenu nesirūpindamas rytdiena, – taigi esu privilegijuotas žmogus, – tačiau nemoku ką nors turėti. Nesugebu išsaugoti to, ką turiu ir ką visada gaunu be pastangų. Man regis, ne dėl to, kad būčiau švaistūnas, o veikiau dėl savotiško godumo: aš šykštauju tos laisvės, kuri išnyksta, vos tik atsiranda gėrybių perteklius. Didžiausią prabangą visuomet siejau su nepritekliumi. Man patinka plikas arabų ar ispanų namas. Vieta, kur man mieliausia gyventi ir dirbti (ir, kas dar rečiau pasitaiko, kur būčiau nieko prieš numirti), – viešbučio kambarys. Niekados nesugebėjau pasinerti į tai, kas vadinama namų gyvenimu (dažnai tai esti vidinio gyvenimo priešingybė); vadinamoji miesčioniška laimė mane vargina ir baugina. Šitas nesugebėjimas prisitaikyti, beje, nėra garbingas: jis nemažai prisidėjo ugdant mano bjaurias ydas. Aš nieko nepavydžiu ir turiu tokią teisę, tačiau niekad negalvoju ir apie kitų žmonių pavydą, o tai skurdina vaizduotę, kitaip tariant, daro mane blogesnį. Teisybė, aš susigalvojau maksimą: „Reikia taikyti savo principus dideliems dalykams, mažiems pakan-

ka gailestingumo". Deja! Maksimos kuriamos prigimties plyšiams užkamšyti. Mano žodyne gailestingumas, apie kurį kalbu, veikiau vadinamas abejingumu. Jo padariniai tikriausiai nėra tokie nuostabūs.

Aš tik noriu pabrėžti, kad skurdas nebūtinai gimdo pavydą. Net ir vėliau, kai sunki liga laikinai pakirto mano gyvybines jėgas, kurios man atstodavo viską, aš dažnai jausdavau baimę ir neviltį, tačiau niekad nejausdavau kartėlio, nors buvau slegiamas negalavimų ir naujų silpnybių, kurias savyje aptikdavau. Toji liga, be abejo, supančiojo mane kitokiais pančiais, dar tvirtesniais, negu kad buvau supančiotas ligi šiol. Galiausiai ji padėjo atsirasti tai širdies laisvei, tam atsiribojimui nuo žmogiškų interesų, kurie visuomet apsaugodavo mane nuo pagiežos. Nuo to laiko, kai gyvenu Paryžiuje, žinau, jog tai karališka privilegija. Bet aš naudojausi ja be saiko ir be sąžinės graužimo, ir bent jau ligi šiol ji praskaidrindavo man gyvenimą. Aš, pavyzdžiui, pradėjau menininko gyvenimą nuo susižavėjimo, o tai tam tikra prasme ir yra žemiškasis rojus. (Žinia, jog šiandien Prancūzijoje, norint pradėti literatūrinį gyvenimą ir netgi jį užbaigti, priešingai, įprasta pasirinkti menininką, kurį galėtum išjuokti.) O ir mano žmogiškos aistros niekad nebuvo nukreiptos „prieš". Būtybės, kurias aš mylėjau, visuomet pasirodydavo esančios geresnės ir kilnesnės už mane. Taigi skurdas, kurį gavau patirti, išmokė mane ne pagiežos, o priešingai, savotiškos ištikimybės ir nebylaus atkaklumo. Ir jeigu kartais tai užmiršdavau, kaltas dėl to tik aš ir mano ydos, o ne pasaulis, kuriame gimiau.

Beje, tų laikų prisiminimai visuomet kliudė man jausti pasitenkinimą verčiantis savo amatu. Čia norėčiau kiek įmanoma suprantamiau pakalbėti apie tai, ką rašytojai dažniausiai nutyli. Turiu galvoje net ne tą pasitenkinimą, kurį tikriausiai patiria autorius, paėmęs į rankas nusisekusią knygą ar puslapį. Nežinau, ar daugeliui menininkų pažįstamas šis jausmas. Aš pats, rodos, niekad nesu patyręs džiaugsmo iš naujo skaitydamas už-

baigtą puslapį. Prisipažinsiu (net jeigu kam ir užklius šie žodžiai), visuomet stebėjausi kai kurių savo knygų pasisekimu. Prie to, žinoma, priprantama, ir gan niekingai. Tačiau dar ir šiandien jaučiuosi mokinys šalia gyvų rašytojų, kuriuos didžiai vertinu už tikruosius nuopelnus, o vienas pirmųjų tarp jų yra tas, kuriam šios esė buvo skirtos prieš dvidešimt metų[4]. Rašytojas, be abejo, turi džiaugsmų, dėl kurių gyvena ir kurių visiškai pakanka jo laimei. Aš pats patiriu tokių džiaugsmų kilus sumanymui, tą akimirką, kai surandu siužetą ir, ūmai paaštrėjus pajautoms, kūrinio visuma įgauna kontūrus, tomis nuostabiomis valandėlėmis, kai vaizduotė visiškai susilieja su proto galiomis. Tos akimirkos praeina lygiai taip kaip atėjusios. Lieka įgyvendinti sumanymą, kitaip tariant, lieka ilgas triūsas.

Kita vertus, menininkas turi ir tuštybės džiaugsmų. Rašytojo amatas, ypač prancūzų visuomenėje, daugiausia yra tuštybės amatas. Tarp kitko, sakau tai be paniekos, gal tik kiek apgailestaudamas. Šiuo atžvilgiu aš panašus į kitus: kas gali sau prisipažinti atsikratęs šio juokingo negalavimo? Pagaliau visuomenėje, kurioje veša pavydas ir pašaipumas, visada ateina diena, kai apiberti patyčiomis mūsų rašytojai skaudžiai sumoka už tuos varganus džiaugsmus. Tiesą pasakius, per dvidešimt literatūrinio gyvenimo metų mano amatas suteikė man labai nedaug tokių džiaugsmų, ir laikui bėgant jų vis mažėjo.

Ar ne prisimindamas tiesas, užčiuoptas *Išvirkščiojoje ir gerojoje pusėse*, niekuomet negalėjau laisvai jaustis viešai versdamasis savo amatu, turėjau atsisakyti daugelio dalykų ir šitaip įsigyti nedraugų? Nekreipdamas dėmesio į pagyrimą ar rodomą pagarbą, be abejo, duodi suprasti tave giriančiam žmogui, jog jį niekini, o tuo tarpu abejoji tik pačiu savimi. Be to, jeigu būčiau mokėjęs derinti atšiaurumą su pataikavimu, kaip dažnai pasitaiko literatūrinėje karjeroje, ir net jeigu būčiau perdėtai puikavęsis, kaip daugelis kitų, būčiau susilaukęs daugiau palankumo, nes galiausiai būčiau įsitraukęs į šį žaidimą. Bet nieko nepadarysi, šitas žaidimas man neįdomus! Riubamprė ar Žiul-

jeno Sorelio[5] siekiai dažnai išmuša mane iš vėžių savo naivumu ir kuklumu. O Nietzsche's, Tolstojaus, Melville'io[6] siekiai pribloškia būtent todėl, kad jie pasmerkti nesėkmei. Širdies gilumoje lenkiuosi tik prieš patį skurdžiausią gyvenimą arba didžiuosius dvasios žygius. Tarp tų dviejų polių šiandien atsidūrė visuomenė, kelianti juoką.

Kartais teatro „premjerose", vieninteléje vietoje, kur sutinku žmones, arogantiškai vadinamus Visu Paryžiumi, man atrodo, kad salė tuoj išnyks, kad šitas pasaulis, toks, koks yra, neegzistuoja. Realūs man atrodo kiti – tos stambios figūros, šaukiančios scenoje. Taigi, kad nepabėgtum, privalai prisiminti, jog kiekvienas tų žiūrovų taip pat yra paskyręs pasimatymą sau pačiam, jis tai žino ir tikriausiai netrukus į jį ateis. Ir iškart jis vėl tampa tau brolis: vienatvė sujungia tuos, kuriuos išskiria visuomenė. Kaip gali, visa tai žinodamas, girti šį pasaulį, siekti juokingai menkų jo privilegijų, sveikinti visus visų knygų autorius, atvirai dėkoti palankiai kritikai, kuriam galui tuomet mėginti suvilioti priešininką, kokia mina priimti tuos komplimentus ir tą žavėjimąsi, kuris prancūzų visuomenei (bent jau autoriaus akivaizdoje, nes jam nuėjus...) toks pat įprastas kaip perno ar širdies spauda? Aš nesugebu daryti nė vieno iš tų dalykų, tai faktas. Ko gero, čia galima įžiūrėti nelemtą puikybę, kuri, žinau, plačiai many išsikerojusi. Bet jeigu būtų vien šitai, jei rizikuočiau vien savo tuštybe, priešingai, manau, paviršutiniškai pasinaudočiau komplimentu, užuot įžvelgęs jame įkyrų varginimą. Ne, aš jaučiu, kaip toji tuštybė, būdinga ir kitiems mano padėties žmonėms, reaguoja į tam tikrą kritiką, kurioje esama daug tiesos. Išgirdus komplimentą, ne iš išdidumo atsiranda ta taip gerai man pažįstama tingaus, nedėkingo žmogaus mina, o (sykiu su tuo baisiu abejingumu, kuris tūno many it įgimtas luošumas) dėl ypatingo tuo metu mane apimančio jausmo: „Ne tai..." Ne, ne tai, ir būtent todėl kartais taip sunku prisiimti vadinamąją reputaciją, jog apninka savotiška piktdžiuga darant viską, kad ją prarastum. Ir priešingai, po tiek metų, iš

naujo skaitydamas *Išvirkščiąją ir gerąją puses* šitam leidiniui, nepaisant visų negrabumų, kai kuriuose puslapiuose instinktyviai pajuntu, jog čia ir yra tai. Toji sena moteriškė, toji tylinti motina, tasai skurdas, šviesos atšvaitai Italijos alyvmedžiuose, vienatvės ir minios meilė, žodžiu, visa, kas liudija tiesą mano paties akyse.

Nuo to laiko, kai buvo parašyti šitie puslapiai, aš pasenėjau ir daug ką išgyvenau. Geriau pažinau save, išstudijavęs savo galimybes ir kone visas savo silpnybes. Mažiau pažinau žmones, nes man labiau rūpi jų likimai nei jų reakcijos, o likimai dažniausiai kartojasi. Sužinojau bent tai, kad jie egzistavo ir kad egoizmas, jeigu negali savęs išsižadėti, privalo stengtis būti įžvalgus. Džiaugtis savimi neįmanoma, aš tą žinau, nors ir turiu tam didžiulių gabumų. Jeigu egzistuoja vienatvė, – o aš to nežinau, – galima būtų, pasitaikius progai, pasvajoti apie ją kaip apie rojų. Retkarčiais aš apie jį svajoju, kaip ir visi. Tačiau du ramūs angelai visuomet draudė man į jį įžengti: vienas draugo veidu, kitas – priešo. Taip, aš visa tai žinau ir dar sužinojau, bent jau apytikriai, meilės kainą. Bet apie patį gyvenimą žinau tik tiek, kiek apie jį pasakyta – beje, negrabiai, – *Išvirkščiojoje ir gerojoje pusėse.*

„Nėra gyvenimo meilės be nevilties“, – pompastiškai parašiau tuose puslapiuose. Tuomet dar nežinojau, kad sakiau gryną teisybę; dar nebuvau pergyvenęs tikrosios nevilties laikų. Tie laikai atėjo ir sunaikino manyje viską, išskyrus tą nežabotą gyvenimo troškulį. Mane ir dabar tebekankina toji aistra, sykiu vaisinga ir žlugdanti, kuri prasiveržia net pačiuose niūriausiuose *Išvirkščiosios ir gerosios pusių* puslapiuose. Yra pasakyta, jog mes iš tikro gyvenam tik kelias savo gyvenimo valandas. Tam tikra prasme tai teisinga, bet kita vertus, – klaidinga. Juk godulinga kaitra, kuri bus jaučiama tolesnėse esė, niekad nebuvo manyje išblėsusi, pagaliau ji ir yra pats gyvenimas su viskuo, kas jame blogiausia ir geriausia. Matyt, aš norėjau ištiesinti tai, ką ji buvo sukūrusi manyje blogiausia. Kaip ir visi, mėginau ati-

taisyti savo prigimtį, pasitelkdamas į pagalbą dorovę. Deja, tatai kainavo man užvis brangiausiai. Sukaupęs jėgas, o jų aš turiu, kartais įstengiu elgtis dorovingai, tik jau ne būti dorovingas. Tačiau aistringam žmogui svajoti apie dorovę – reiškia būti neteisingam ir kartu kalbėti apie teisingumą. Žmogus man tarpais atrodo lyg vaikštantis neteisingumas: turiu galvoje save patį. Jeigu dabar jaučiuosi kai kada suklydęs ar pamelavęs savo rašiniuose, tai tik iš nemokėjimo garbingai atskleisti savo neteisingumo. Be abejo, aš niekad nesakiau esąs teisingas. Tik kartais man išsprūsdavo, kad reikėtų stengtis tokiam būti ir kad tai yra vargas ir nelaimė. Tačiau ar skirtumas toks jau didelis? Ir ar iš tikro apie teisingumą gali pamokslauti tas, kuris nesugeba įdiegti teisingumo savo gyvenime? Taip, buvo galima gyventi bent jau vadovaujantis garbe, šita neteisingųjų dorybe! Tačiau mūsų pasaulis šį žodį laiko nešvankiu; aristokratas – tai vienas iš literatūrinių bei filosofinių keiksmažodžių. Aš nesu aristokratas, mano atsakymas šitoje knygoje: štai maniškiai, mano mokytojai, mano palikuonys; štai kas per juos jungia mane su visais. Ir vis dėlto, prisipažįstu, man reikalinga garbė, nes nesu pakankamai didelis, kad galėčiau be jos apsieiti!

Tiek to! Aš tik norėjau pabrėžti, kad nors ir daug žingsniavau nuo tada, kai parašiau šitą knygą, ne taip jau toli nuėjau. Dažnai, manydamas, jog einu į priekį, traukdavaus atgal. Bet galiausiai mano klaidos, nežinojimas ir ištikimybė visados sugrąžindavo mane į seną kelią, kurį pradėjau minti *Išvirkščiąja ir gerąja pusėmis*, kurio pėdsakai matyti visame kame, ką nuveikiau vėliau, ir kuriuo kai kada rytą, pavyzdžiui, Alžyre, vis dar einu palengva svaigdamas.

Kodėl gi tada taip ilgai nesutikau pateikti šito menko liudijimo? Pirmiausia todėl, kad manyje gyvas – privalau tai pakartoti – menininko pasipriešinimas, kaip kituose – moralinis ar religinis pasipriešinimas. Draudimas, mintis, jog „šitaip nesielgiama“, – gan svetimi man, kaip laisvos gamtos sūnui, ir priimtini kaip griežtos meninės tradicijos vergui, kuris ja gėrisi.

Galimas daiktas, tas nepasitikėjimas siejasi su mano didžiule anarchija ir todėl yra naudingas. Aš suprantu esąs chaotiškas, turįs žiaurių instinktų, mėgstąs negailestingą vienišystę, į kurią galiu nerti stačia galva. Kad būtų sukurtas meno kūrinys, turi pasinaudoti pirmiausia šitomis tamsiomis dvasios jėgomis. Tačiau būtina iškasti joms kanalus, supilti aplink jas pylimus, kad srovė pakiltų. Mano pylimai dar ir šiandien, ko gero, pernelyg aukšti. Todėl kartais ir būnu toks nelankstus... Paprasčiausiai tądien, kai nusistovės pusiausvyra tarp to, kas aš esu, ir to, ką sakau, galbūt tądien, – vos drįstu šitai rašyti, – man pavyks sukurti kūrinį, apie kurį svajoju. Čia aš ir norėjau pasakyti, kad vienaip ar kitaip jis bus panašus į *Išvirkščiąją ir gerąją puses* ir kalbės apie tam tikrą meilės formą. Tad suprantama ir ta antroji priežastis, dėl kurios saugojau sau šitas jaunystės esė. Dažnai pačias brangiausias paslaptis išduodame per neapdairumą ir chaotiškumą, išduodame jas ir tada, kai mėginame pridengti pernelyg įmantriu apdaru. Geriau jau palaukti, kol įgysi tiek patyrimo, kad galėsi suteikti joms formą, nenuslopindamas jų balso, mokėsi daugmaž lygiomis dalimis sujungti prigimtį ir meną, pagaliau mokėsi būti. Juk būti – reiškia galėti viską sykiu. Mene atsiranda viskas iš karto arba nieko neatsiranda: nėra šviesos be liepsnos. Stendhalis vienąsyk sušuko: „Bet juk mano siela – ugnis, kuri kenčia, jeigu neliepsnoja". Šiuo požiūriu į jį panašūs turėtų kurti tik tai liepsnai įsiplieskus. Su liepsnos liežuvėliais išsiveržia šūksnis ir sukuria tuos žodžius, kurie savo ruožtu jį atkartoja. Aš čia kalbu apie tai, ko visi mes, menininkai, nesantys tikri jais esą, tačiau esantys tikri nesą kuo nors kitu, laukiame diena iš dienos, kad pagaliau sutiktume gyventi.

Tad jeigu tas laukimas toks svarbus ir, galimas daiktas, bergždžias, kodėl turėčiau leisti, kad ši knyga būtų išspausdinta dabar? Pirmiausia todėl, kad skaitytojai sugebėjo rasti argu-

* Jis paprastas: „Šita knyga jau išleista, tačiau labai mažu tiražu, kuris buvo parduotas labai brangiai. Kodėl tik turtingi skaitytojai turi teisę ją skaityti?" Iš tikrųjų kodėl? *(Čia ir toliau – aut. past.)*

mentą, kuris mane įtikino*. Be to, menininko gyvenime visuomet ateina laikas, kai reikia susumuoti, kas nuveikta, priartėti prie savo paties centro ir paskui stengtis jame išsilaikyti. Šitaip yra šiandien, ir aš nebeturiu ką pridurti. Jeigu padėjęs tiek pastangų sukurti kalbai ir atgaivinti mitams nepajėgsiu vieną gražią dieną iš naujo parašyti *Išvirkščiosios ir gerosios pusių*, vadinasi, nepajėgsiu nieko, – toks mano miglotas įsitikinimas. Šiaip ar taip, niekas netrukdo svajoti, kad man tai pavyks, įsivaizduoti, kad to kūrinio centre vėl bus tasai nuostabus motinos tylėjimas ir žmogaus pastangos susigrąžinti teisingumą arba meilę, kuri atsveria tą tylėjimą. Gyvenimo sapne štai pasirodo žmogus, kuris suranda savo tiesas ir vėl jas praranda mirties žemėje, paskui per karus, šauksmus, teisingumo ir meilės beprotybę, pagaliau per skausmus sugrįžta į šitą ramybe dvelkiančią tėviškę, kur net mirtis yra palaiminga tyla. Štai vėl... Taip, niekas netrukdo svajoti, netgi tremties valandą, nes – bent jau šitai aš tikrai žinau – žmogaus kūryba tėra ilgas ėjimas meno vingiais, ieškant dviejų ar trijų paprastų, tačiau didžių įvaizdžių, prie kurių pirmąsyk atsiveria širdis. Gal todėl po dvidešimties metų darbo, regėdamas jo vaisius, tebegyvenu mintim, kad dar nė nepradėjau kurti. Būtent tai ir norėjau pirmiausia pabrėžti, kai šito naujo leidimo proga vėl atsigręžiau į savo pirmuosius puslapius.

IRONIJA

Prieš dvejus metus susipažinau su viena sena moterim. Ji sirgo liga, nuo kurios manė mirsianti. Visa jos dešinioji pusė buvo paralyžiuota. Tik pusė jos buvo šiame pasaulyje, tuo tarpu kita pusė jai jau nebepriklausė. Ta guvi ir plepi senutė buvo priversta tylėti ir nejudėti. Kiauras dienas viena, beraštė, ne itin jautri, ji visą savo gyvenimą paskyrė Dievui. Ji tikėjo jį. O jos tikėjimo įrodymas buvo rožančius, švininis Nukryžiuotasis ir netikro marmuro statulėlė, vaizduojanti šventą Juozapą su Kūdikėliu. Ji nemanė, kad jos liga nepagydoma, tačiau tvirtino tai, norėdama, kad ja domėtųsi, visa kita pavesdama Dievui, kurį ne per labiausiai mylėjo.

Tądien jos kažkam pagailo. Tai buvo jaunuolis. (Jis manė čia slypint kažkokią tiesą, be to, iš kažkur žinojo, kad ta moteriškė netrukus mirs, tačiau nesistengė perprasti šito prieštaravimo.) Jis nuoširdžiai užjautė senutę bėdoje. Ji tą puikiai pajuto. Toji užuojauta ligonei buvo netikėtas laimikis. Ji pagyvėjusi ėmė pasakotis jam apie savo vargus: jos gyvenimas jau artėjąs prie pabaigos, reikią užleisti vietą jaunesniems. Ar ji nuobodžiaujanti? Be abejonės. Niekas su ja nesikalbąs. Ji kiūtanti savo kampe it koks šuo. Verčiau jau visa tai baigtųsi. Ji geriau sutiktų mirti, nei būti kam nors našta.

Jos balsas pasidarė barningas. Tai buvo besiderančios turgaus bobos balsas. Bet jaunuolis viską suprato. Jis buvo tos nuomonės, kad geriau vis dėlto likti našta kitiems negu mirti. Tačiau šie jo žodžiai liudijo viena: tikriausiai jis niekam nebuvo našta.

Jis taip ir pasakė senutei, pamatęs rožančių: „Jums dar lieka Dievas". Tai buvo tiesa. Bet net ir dėl jo ji susilaukdavo nemalonumų. Jeigu kartais užsimiršdavo melsdamasi ir jos žvilgsnis pasiklysdavo sienos apmušalų ornamente, duktė sakydavo: „Ir vėl ji meldžiasi!" – „Ar tau tai kliudo?" – klausdavo ligonė. – „Nekliudo, bet tai mane nervina." Ir senutė nutildavo, įrėmusi į dukterį ilgą priekaištingą žvilgsnį.

Jaunuolis klausėsi jos, ir begalinis skausmas, kurio niekada anksčiau nebuvo patyręs, suspaudė jam krūtinę. O senutė pridūrė: „Ji supras tai, kai pasens. Jai irgi jo prireiks!"

Jautei, kad ta senutė išsilaisvinusi nuo visko, išskyrus Dievą, kiaurai persiėmusi paskutine kančia, dorovinga iš reikalo, pernelyg lengvai įtikėjusi, jog tai, kas jai liko, – vienintelis meilės vertas gėris, negrįžtamai nugrimzdusi į Dievui atsidavusio žmogaus vargus. Bet jei tik atgimtų viltis gyventi, Dievas liktų bejėgis prieš žmogaus interesus.

Visi susėdo prie stalo. Jaunuolis buvo pakviestas pietų. Senutė nevalgė, nes vakare maistas sunkiai virškinamas. Ji kiūtojo savo kampe, už nugaros tam, kuris ją išklausė. O šis, jausdamasis stebimas, valgė nenoriai. Pietūs tuo tarpu artėjo prie pabaigos. Norėdami pabendrauti ilgiau, svečiai nutarė nueiti į kiną. Kaip tik buvo rodomas linksmas filmas. Jaunuolis lengvabūdiškai sutiko su tuo pasiūlymu, nepagalvojęs apie žmogystą, kuri vis dar tūnojo jam už nugaros.

Svečiai pakilo nuo stalo nusiplauti rankų prieš išeidami. Žinoma, apie senutės ėjimą nebuvo nė kalbos. Jeigu ji ir nebūtų buvusi ligota, per savo neišprusimą vis tiek nebūtų supratusi to filmo. Ji sakėsi nemėgstanti kino. Bet iš tikro jo nesuprato. Ji kiūtojo kampe, didelį tuščią dėmesį sukaupusi į rožančiaus rutuliukus. Juose buvo sutelktas visas jos tikėjimas. Tie trys daiktai, kuriuos saugojo, reiškė jai materialų tašką, nuo kurio prasideda dieviškasis pasaulis. Už rožančiaus, Nukryžiuotojo bei švento Juozapo, anapus jų, vėrėsi amžina ir gili tamsa, į kurią ji dėjo visas savo viltis.

Svečiai buvo pasirengę. Kiekvienas ėjo prie senutės pabučiuoti ir palinkėti jai gero vakaro. Ji viską suprato ir tvirtai sugniaužė rožančių. Tačiau atrodė, jog tas judesys galėjo reikšti tiek neviltį, tiek aistringą pamaldumą. Visi jau buvo ją pabučiavę. Liko tik jaunuolis. Jis jausmingai paspaudė senutei ranką ir grężėsi eiti. O ji regėjo, kaip išeina tasai, kuris jos pagailėjo. Ji nenorėjo likti viena. Jautė vienatvės, ilgų nemigo naktų, apgaulingos akistatos su Dievu siaubą. Buvo apimta baimės, kliovėsi tik tuo jaunuoliu ir, kabindamasi į tą vienintelę būtybę, kuri parodė jai dėmesį, nepaleido jo rankos, spaudė ją, negrabiai dėkojo, tarsi norėdama pateisinti tokį savo atkaklumą. Jaunuolis atrodė suvaržytas. Kiti ragino jį paskubėti. Seansas turėjo prasidėti devintą valandą, ir verčiau buvo ateiti truputėlį anksčiau, kad nereikėtų laukti prie kasos.

Jis pasijuto susidūręs su baisiausia kančia, kokią tik buvo matęs: kančia senutės ligonės, kurią visi palieka vien tam, kad nueitų į kiną. Jis norėjo išeiti ir pasislėpti, nenorėjo nieko žinoti, mėgino ištraukti ranką. Akimirką pajuto žiaurią neapykantą tai senutei ir mielai būtų kirtęs jai smagų antausį.

Galop jam pavyko išsilaisvinti ir nueiti, tuo tarpu ligonė, kilstelėjusi krėsle, su siaubu regėjo, kaip išnyksta vienintelė tikrybė, kuria galėjo pasikliauti. Dabar jos niekas nebeglobojo. Ir visa atsidavusi mintims apie savo mirtį, ji net nežinojo, kas ją labiausiai gąsdina, tik jautė nenorinti būti viena. Dievas tiek jai ir tepadėjo, kad atplėšė nuo žmonių ir paliko vieną. Ji nenorėjo atsiskirti nuo žmonių. Todėl ir pravirko.

Anie jau buvo gatvėje. Jaunuolį kankino įkyrus sąžinės graužimas. Jis pažvelgė į apšviestą langą, tą didžiulę negyvą akį tyliame name. Akis užsimerkė. Ligonės duktė pasakė jaunuoliui: „Likusi viena, ji visuomet užsigesina šviesą. Jai patinka būti tamsoje“.

Tas senukas triumfavo, raukė antakius, pamokomai grasė pirštu. Jis kalbėjo: „Man tėvas duodavo penkis frankus per sa-

vaitę pasilinksminimams, jų turėdavo užtekti iki kito šeštadienio. Tai va, aš sugebėdavau dar ir susitaupyti kelis santimus. Pirmiausia, norėdamas pasimatyti su sužadėtine, sukardavau keturis kilometrus per laukus ten ir tiek pat atgal. Kaip sau norit, bet patikėkit manim: šių dienų jaunimas nebemoka linksmintis". Jie sėdėjo prie apskrito stalo: trys jaunuoliai ir jis – senukas. Jis pasakojo savo varganus nuotykius, aukštindamas kvailystes, nuobodybes nušviesdamas kaip pergales. Jis kalbėjo nenutildamas, skubėdamas išsakyti viską, kol jo dar nepaliko, ištraukė iš praeities tai, kas, jo manymu, galėjo sujaudinti klausytojus. Vienintelė jo yda buvo versti kitus save išklausyti; jis apsimesdavo nepastebįs žvilgsniuose ironijos ir to pašaipaus atšiaurumo, su kuriuo į jį buvo žiūrima. Jis buvo jiems senas žmogus, apie kurį žinojo tik tiek, kad jo laikais viskas klojosi kuo puikiausiai, o jis manė esąs garbingas senolis su didžiule patirtim. Jaunimas nežino, jog patirtis yra pralaimėjimas, ir reikia viską prarasti, kad bent ką sužinotum. Jis daug prisikentėjo. Bet apie tai neprasitarė. Geriau jau atrodyti laimingam. Be to, jei jis ir klydo, tai dar skaudžiau būtų apsigavęs norėdamas sugraudinti klausytojus savo nelaimėmis. Kas jiems darbo seno žmogaus kentėjimai, kai jūs sukatės gyvenimo sūkuryje? Jis šnekėjo, šnekėjo, palaimingai klausydamasis savo duslaus monotoniško balso. Bet ilgai trukti tatai negalėjo. Jo malonumas turėjo baigtis, jo klausytojų dėmesys blėso. Jis net nebebuvo juokingas, jis buvo senas. O jaunimas mėgsta biliardą ir kortas, kurie neprimena idiotiško kasdienio darbo.

Netrukus jis liko vienas, kad ir kaip stengėsi, melavo, norėdamas pagražinti savo pasakojimą. Jaunuoliai nepagarbiai pasišalino. Ir vėl vienas. Niekas tavęs nesiklauso – tai ir baisiausia senatvėje. Jis liko pasmerktas tylai ir vienatvei. Jam buvo pasakyta, kad greitai mirs. O senas žmogus, kuris greitai mirs, yra nereikalingas, jis tik trukdo, jis kupinas klastos. Tegu jis išeina. Arba tegu bent tyli. Bet jis kenčia, nes kai nutyla, be paliovos galvoja apie tai, kad jis senas. Vis dėlto jis atsistojo ir

išėjo šypsodamasis visiems aplinkui. Nors veidus matė tik abejingus arba nušviestus tokio linksmumo, kuriame dalyvauti neturėjo teisės. Vienas žmogus kvatojo: „Ji sena, nieko nesakau, bet kartais geriausios sriubos išverdamos kaip tik senuose puoduose". Kitas, jau rimtesnis, kalbėjo: „Mes nesame turtingi, bet valgome gerai. Štai kad ir mano anūkas, suvalgo daugiau už tėvą. Tėvui reikia svaro duonos, o jam – viso kilogramo! Ir uždėk dešros, uždėk sūrio. Kartais, vos baigęs valgyti, vėl klykia: ‚Niam! Niam!' – ir vėl valgo". Senukas išėjo. Lėta darbinio asilo žingine nukrypavo ilgais šaligatviais, pilnais žmonių. Jautėsi jis nekaip, tačiau namo grįžti nenorėjo. Paprastai jis mėgo sėdėti prie stalo su žibaline lempa ir lėkštėmis, kur jo pirštai nesąmoningai rasdavo ką veikti. Jis vis dar mėgo tą nebylią vakarienę, kai priešais sėdėdavo jo senutė, o jis ilgai čiaumodavo maistą, apie nieką negalvodamas, negyvas akis įsmeigęs į vieną tašką. Šįvakar jis grįš kiek vėliau. Vakarienę ras ant stalo jau atšalusią, senutė jau bus atsigulusi ramia širdžia, nes tie netikėti vėlavimai jai buvo ne naujiena. Ji tik suniurnėdavo: „Jam ne visi namie", – ir tuo viskas būdavo pasakyta.

Dabar jis atkakliai ėjo į priekį lėtu žingsniu. Jis buvo vienišas ir senas. Gyvenimo saulėlydyje senatvė atsirūgsta su šleikštuliu. Viskas baigiasi tuo, kad tavęs niekas nesiklauso. Jis žingsniuoja, pasuka už gatvės kampo, suklumpa ir kone pargriūva. Aš jį mačiau. Juokinga, bet ką padarysi. Vis tiek jam labiau patinka gatvė, jau verčiau gatvė nei tos valandos namuose, kai karštinės apimtas neįžiūri savo senutės ir gauna vienas tūnoti kambaryje. Tuomet durys iš lėto atsidaro ir valandėlę būna praviros. Įeina kažkoks žmogus. Jis vilki šviesiais drabužiais. Atsisėda priešais senuką ir ilgai tyli. Nejuda kaip ir ką tik prasivėrusios durys. Kartkartėmis persibraukia ranka per plaukus ir tyliai atsidūsta. Ilgai žiūri į senuką apsunkusiu nuo liūdesio žvilgsniu, paskui išeina nieko nepasakęs. Jam už nugaros dusliai barkšteli velkė, ir senukas lieka vienas, apimtas siaubo, jausdamas rūgščią ir skaudžią baimę paširdžiuose. Tuo tarpu gat-

vėje jis ne vienas, kad ir kiek nedaug žmonių susitiktų. Jam kyla karštis. Smulkūs žingsniai greitėja: rytoj viskas pasikeis, rytoj. Staiga jis suvokia, jog rytoj bus lygiai tas pats kas ir šiandien, tas pats laukia ir poryt, ir visas kitas dienas. Šita baisi mintis jį pribloškia. Tokios mintys ir numarina žmogų. Kai nebegali jų pakelti, žudaisi arba, jei esi jaunas, tuščiažodžiauji.

Senas, beprotis ar girtas – nežinia. Jo galas bus garbingas, apraudotas, nuostabus. Jis numirs gražiai, kitaip sakant, kentėdamas. Tai bus jam paguoda. O ir kur jam eiti, juk jis senas visiems laikams. Žmonės kloja pamatus ateinančiai senatvei. Rūpinasi, kad senatvėje, kai jau nieko nesugrąžinsi, galėtų dykinėti sau, bet tas dykinėjimas ir daro juos bejėgius. Jie nori būti vyriausiaisiais meistrais, kad likusias dienas galėtų nugyventi nedidukėje viloje. Tačiau sulaukę garbingo amžiaus, puikiai supranta, jog visa tai netikra. Kad jaustųsi saugūs, jiems reikalingi kiti žmonės. O šitam reikia, kad jį išklausytų, tada jis patikės, jog gyvena. Dabar gatvės jau buvo tamsesnės ir tuštesnės. Tačiau balsų dar buvo girdėti. Keistam vakaro ramume jie atrodė iškilmingesni. Už miestą supančių kalvų dar žėravo dienos atšvaitai. Nežinia iš kur atsiradęs, už miškingų keterų pasirodė didingas dūmų ruožas. Jis iš lėto pakilo ir išstypo kaip eglė. Senukas užsimerkė. Jis liko vienas, suglumęs, nuogas, jau miręs prieš gyvenimą, kuris nusinešė su savim miesto klegesį ir kvailą abejingą dangaus šypseną.

Ar būtina aprašinėti kitą šio medalio pusę? Galima numanyti, kad nešvariame ir tamsiame kambaryje senutė dengė stalą, o pietums išvirus, atsisėdo, pasižiūrėjo į laikrodį, dar kiek luktelėjo, paskui ėmė su apetitu valgyti. Ji pamanė: „Jam ne visi namie“. Tuo viskas buvo pasakyta.

Jie gyveno penkiese: senelė, jaunesnysis jos sūnus, vyresnioji duktė ir du jos vaikai. Sūnus buvo beveik nebylys, duktė – menkos sveikatos, mąstė sunkiai, vienas iš dviejų vaikų, vyresnysis, jau dirbo draudimo kompanijoje, tuo tarpu jaunėlis dar mokėsi.

Septyniasdešimties metų senelė tebeviešpatavo šitame pasaulėlyje. Virš jos lovos kabojo portretas, kuriame ji, penkeriais metais jaunesnė, tiesut tiesutėlė, juoda suknele, pakaklėje susegta medalionu, be menkiausios raukšlelės, didžiulėmis šviesiomis ir šaltomis akimis, atrodė kaip karalienė – tą laikyseną prarado tik su amžiumi ir kartais gatvėje dar mėgindavo atgauti.

Būtent tos šviesios akys žadino anūkui prisiminimą, nuo kurio ir dabar rausdavo. Senoji moteriškė palaukdavo susirenkant svečių ir tuomet klausdavo jį, griežtai įbedusi akis: „Ką tu labiau myli, mamą ar senelę?" Žaidimas dar labiau susikomplikuodavo, kai ten būdavo ir duktė. Juk vaikas visada atsakydavo: „Senelę", – širdyje slėpdamas didžiulę meilę amžinai tylinčiai motinai. O kai svečiai nusistebėdavo tokia pirmenybe, motina paaiškindavo: „Ji užaugino jį".

Mat senoji moteriškė manė, jog meilė yra toks dalykas, kurio galima reikalauti. Jos supratimu, gera šeimos motina turėjo būti gana griežta ir nepakanti. Ji niekad nebuvo apgavusi savo vyro ir pagimdė jam devynis vaikus. Po jo mirties energingai augino savo šeimynėlę. Palikę priemiesčio fermą, jie nesėkmingai įsikūrė viename vargingame senamiesčio kvartale, kur gyveno jau seniai.

Ir iš tikrųjų dorybių tai moteriškei netrūko. Bet anūkams, kurie buvo sulaukę kategoriškų sprendimų amžiaus, ji buvo tik artistė. Vienas dėdė papasakojo jiems tokią iškalbingą istoriją. Atėjęs aplankyti uošvės, rado ją rymančią prie lango. Tačiau ji pasitiko jį su šluoste rankoje ir atsiprašė, sakydama, jog toliau dirbsianti savo darbą, nes jai ir taip mažai laiko lieką nuo namų ruošos. Reikia pripažinti, ji visuomet taip elgdavosi. Nepaprastai lengvai nualpdavo šeimyninio ginčo pabaigoj. Ją taip pat kankino baisūs vėmuliai, kuriuos sukeldavo kepenų liga. Tačiau užėjus priepuoliui, ji nė nesistengė laikytis santūriai. Užuot pasišalinusi, garsiai išsivemdavo į šiukšlių kibirą virtuvėje. O kai sugrįždavo pas saviškius išbalusi, su įstangų ašaromis akyse, jei tik tie maldaudavo ją atsigulti, iškart primindavo

turinti virti valgį ir rūpintis namais: „Juk čia viską darau aš". Ir dar: „Kaip jūs be manęs gyventumėt?"

Vaikai įprato nebekreipti dėmesio nei į tuos vėmimus, nei į tuos „priepuolius", kaip ji pati sakydavo, nei į tuos skundus. Kartą ji atsigulė į lovą ir pareikalavo gydytojo. Norėdami jai įtikti, namiškiai jį pakvietė. Pirmą dieną jis nustatė paprasčiausią negalavimą, antrą dieną – kepenų vėžį, o trečią – sunkią geltligės formą. Tačiau jaunėlis įžiūrėjo čia tik naują komediją, dar rafinuotesnį apsimetinėjimą. Jis buvo ramus. Toji moteris pernelyg jį engė, kad nuo pirmos dienos jos būklė būtų kėlusi nerimą. Esama kažkokios beviltės drąsos įžvalgume ir tame atsisakyme mylėti. Tačiau dėdamasis ligoniu, gali išties prisišaukti ligą: senelė apsimetinėjo serganti ligi pat mirties. Paskutinę dieną, vaikų padedama, ji išsivadavo nuo rūgimo žarnyne. Ir visai paprastai kreipėsi į anūką: „Matai, – tarė, – gadinu orą kaip kiaulė". Po valandos ji mirė.

Anūkas – dabar jis tai puikiai jautė – tuomet nieko nesuprato. Jis negalėjo atsikratyti minties, kad ta moteriškė paskutinį kartą suvaidino prieš jį pačią baisiausią savo gyvenime komediją. Ir jeigu būtų paklausęs savęs, ar gailisi jos, gailesčio nebūtų pajutęs nė lašelio. Tačiau laidotuvių dieną, kai visi plūdo ašaromis, verkė ir jis, nors ir baiminosi esąs nenuoširdus ir meluojąs mirties akivaizdoje. Buvo graži žiemos diena, nužerta saulės spindulių. Galėjai nuspėti, kad dangaus mėlynė alsuoja šalčiu, nubarstytu geltonais blizgučiais. Kapinės dunksojo virš miesto, graži perregima saulė leidosi už šviesa ribuliuojančios įlankos, panašios į drėgną lūpą.

Visa tai nesisieja tarpusavyje? Tikra tiesa. Moteris, kurią artimieji palieka, norėdami nueiti į kiną, senukas, kurio niekas nebesiklauso, mirtis, kuri nieko neatperka, o iš kitos pusės – viso pasaulio šviesa. O jei su viskuo sutiktume? Prieš mus – trys panašūs ir kartu tokie skirtingi likimai. Visi mirsime, tačiau kiekvienas – sava mirtimi. Šiaip ar taip, saulė dar šildo mums kaulus.

TARP TAIP IR NE

Jeigu tiesa, kad vieninteliai rojai – tie, kuriuos prarandame, aš žinau, kaip pavadinti tą švelnų ir nežmonišką jausmą, užvaldžiusį mane šiandien. Emigrantas sugrįžta į tėvynę. O aš leidžiuosi į prisiminimus. Ironija, įtampa – viskas atslūgsta, ir štai aš vėl namie. Nenoriu kartoti žodžių apie laimę. Viskas kur kas paprasčiau ir kur kas lengviau. Juk iš tų valandų, kurias sugrąžinu iš užmaršties gelmių, geriausiai išliko prisiminimas to tyro jausmo, tos akimirkos, sustingusios amžinybėje. Tik šitai manyje yra tikra, ir aš visuomet per vėlai tą suvokiu. Mums patinka koks nors grakštus judesys ar medis, išaugęs kaip tik ten, kur reikia. Šitai meilei atkurti mums pakanka vienintelės smulkmenos: pernelyg ilgai uždaryto kambario kvapo, ypatingo žingsnių aido kely. Lygiai taip ir man. Ir jeigu tuomet mylėjau atsiduodamas, vadinasi, buvau ištikimas sau, nes tik meilė daro mus ištikimus sau.

Lėtos, ramios ir reikšmingos, tos valandos sugrįžta tokios pat svaigios, tokios pat jaudinančios, – nes būtent vakare užeina liūdesys ir tamsiame danguje tvyro neaiškus troškimas. Kiekvienas prisimintas gestas padeda man suvokti save. Kartą man buvo pasakyta: „Gyventi taip sunku“. Ir aš prisimenu, kaip tatai nuskambėjo. Kitąsyk kažkas pakuždėjo: „Didžiausia klaida – priversti kentėti“. Kai viskas baigta, gyvenimo troškulys nurimsta. Gal tai ir vadinama laime? Rikiuodami tuos prisiminimus, viską apvelkam vienodu kukliu rūbu, ir mirtis atrodo mums kaip nu-

blukusi dekoracija scenos gilumoje. Mes grįžtam prie savęs. Pajuntam savo sielvartą ir dar labiau jį pamilstam. Taip, tikriausiai tasai graudus mūsų nelaimės pajautimas ir yra laimė.

Šįvakar būtent taip ir yra. Šitoje maurų kavinėje arabų miesto pakrašty aš prisimenu ne išgyventą laimę, o tą keistą jausmą. Jau vėlus metas. Ant sienų geltoni it kanarėlės liūtai vejasi žaliais drabužiais vilkinčius šeichus tarp penkiašakių palmių. Viename kavinės kampe žybsi dujinė lempa. Bet iš tikro kambarį apšviečia židinys, įrengtas nedidukėje krosnelėje, papuoštoje žaliais ir geltonais kokliais. Liepsna apšviečia kambario vidurį, ir aš jaučiu jos atšvaitus ant savo veido. Priešais mane – durys ir įlanka. Tupėdamas kampe, kavinės savininkas, rodos, žiūri į seniai tuščią mano taurę, kurios dugne guli mėtos lapas. Salėje – nė vieno lankytojo, apačioje girdėti miesto šurmulys, kiek tolėliau matyti įlankos žiburiai. Girdžiu, kaip garsiai alsuoja tasai arabas, o jo akys žiba prietamsyje. Ar ten jūra taip šniokščia tolumoje? Pasaulis alsuoja į mane ilgais ritmingais atodūsiais, nešdamas abejingumą ir ramybę to, kas niekada nemiršta. Didžiuliai raudoni atšvaitai verčia liūtus raitytis ant sienų. Oras atvėsta. Virš jūros sukaukia sirena. Ima sukaliotis švyturio šviesos: žalia, raudona, balta. Ir nesiliauja tas galingas pasaulio alsavimas. Iš to abejingumo gimsta savotiška slapta giesmė. Ir štai aš vėl tėvynėje. Galvoju apie vaiką, kuris gyveno skurdžiame kvartale. Tas kvartalas, tas namas! Jis buvo tik dviaukštis, o jo laiptai – neapšviesti. Dar ir dabar, po šitiekos metų, vaikas rastų ten kelią vidury nakties. Jis žino, kad bėgte užbėgtų laiptais nė sykio nesuklupęs. Visas jo kūnas persismelkęs šituo namu. Kojos prisimena tikslų laiptų aukštį, o ranka – instinktyvią, taip ir nenugalėtą turėklų baimę. Mat jais ropodavo tarakonai.

Vasaros vakarais darbininkai išeina į balkoną. Jo kambaryje buvo tik mažas langelis. Tad jie išsinešdavo kėdes priešais namus ir mėgaudavosi vakaru. Čia buvo ta gatvė, šalimais – ledų pardavėjai, priešais – kavinės, o nuo durų prie durų triukšmaudami lakstė vaikai. Bet svarbiausia – virš didžiulių fikusų

plytėjo dangus. Skurde esama vienatvės, tačiau tokioje vienatvėje viskas įgauna savo vertę. Pasiekus tam tikrą turtingumo laipsnį, net dangus ir žvaigždėta naktis atrodo kaip natūralios gėrybės. Tačiau ties apatine šitos skalės padala dangus atgauna visą savo prasmę: neįkainojamą palaimą. Vasaros naktys, slėpiniai su mirksinčiomis žvaigždėmis! Vaikui už nugaros driekėsi dvokiantis koridorius, o sulūžusi kėdutė po juo įlinkdavo. Tačiau pakėlęs akis jis gerte gerdavo tyrą naktį. Kartais pravažiuodavo tramvajus, erdvus ir greitas. Ties gatvės kampu niūniuodavo girtuoklis, tačiau jam nepavykdavo sudrumsti tylos.

Vaiko motina irgi tylėdavo. Kartais jos paklausdavo: „Apie ką tu galvoji?“ – „Apie nieką“, – atsakydavo ji. Ir tai buvo tiesa. Viskas čia pat, todėl nėra apie ką galvoti. Jos gyvenimas, jos interesai, jos vaikai yra čia pat, o juk to, kas pernelyg natūralu, nejauti. Ji buvo menkos sveikatos, mąstė sunkiai. Turėjo šiurkščią ir valdingą motiną, viską aukojusią dėl įžeidžios gyvuliškos savimeilės ir ilgai gožusią savo silpnabūdę dukterį. Išsilaisvinusi per vedybas, ji paklusniai sugrįžo vyrui mirus. Jis žuvo, kaip sakoma, kovos lauke. Garbingoje vietoje paauksuotuose rėmuose kabo jo užtarnauti karo kryžius ir medalis. Ligoninė atsiuntė našlei dar ir artilerijos sviedinio nuolaužą, rastą jo kūne. Našlė ją išsaugojo. Jos jau seniai nebekankina širdgėla. Ji užmiršo savo vyrą, tačiau vis dar kalba apie savo vaikų tėvą. Kad galėtų juos išauginti, dirba ir atiduoda pinigus motinai, o ši auklėja vaikus bizūnu. Kai sukerta pernelyg smarkiai, duktė pasako jai: „Nemušk per galvą“. Juk tai jos vaikai, ji juos myli. Ji myli juos vienoda meile, kurios niekad nėra jiems parodžiusi. Būdavo, tokiais vakarais (jis ir dabar juos prisimena), grįžusi be jėgų iš darbo (ji tarnavo pas žmones), motina rasdavo namus tuščius. Senoji – išėjusi apsipirkti, vaikai – dar neparėję iš mokyklos. Tuomet ji susmukdavo ant kėdės ir imdavo blausiu žvilgsniu klaidžioti po parketo išdrožas. Vakaro sutemos aplink ją sutirštėdavo, ir toje tamsoje jos nebylumas virsdavo ne-

numaldomu sielvartu. Jeigu vaikas tokiu metu įžengdavo vidun, vos galėdavo įžiūrėti liesą siluetą kaulėtais pečiais ir sustodavo: jį nusmelkdavo baimė. Jis jau ėmė suprasti daugelį dalykų. Dar tik pradėjo suvokti savo paties egzistavimą. Tačiau jam būdavo sunku pravirkti šito gyvuliško tylėjimo akivaizdoje. Jam būdavo gaila motinos, gal tai reiškė, kad jis ją myli? Ji niekad jo neglamonėdavo, nes nebūtų mokėjusi to daryti. Taigi jis ilgai ilgai stovėdavo ir žiūrėdavo į ją. Jausdamasis svetimas, suvokdavo jos sielvartą. Ji jo negirdėdavo, nes buvo kurčia. Netrukus sugrįš senoji, gyvenimas vėl prasidės iš naujo: apskrita žibalinės lempos šviesa, klijuotė, šauksmai, keiksmažodžiai. O kol kas ta tyla ženklina sustojusį laiką, amžiną akimirką. Užvaldytas to neaiškaus jausmo, to polėkio, vaikas mano jaučiąs meilę motinai. Taip ir reikia, juk pagaliau ji – jo motina.

Ji negalvoja apie nieką. Lauke – šviesa, triukšmas, čia – vakaro tyla. Vaikas užaugs, supras. Jis auklėjamas, ir iš jo bus pareikalauta dėkingumo, tarsi jis būtų buvęs apsaugotas nuo skausmo. Motina visuomet taip tylės. Jis augs supamas skausmo. Svarbiausia – užaugti. Numirs senelė, paskui motina ir jis pats.

Motina pašoko. Ji išsigando. Ko jis taip kvailai į ją spokso? Tegu eina ruošti namų darbų. Vaikas atliko namų darbus. Šiandien jis sėdi šlykščioje kavinėje. Dabar jis jau suaugęs. Argi ne tai svarbiausia? Reikia manyti, ne tai, nes atlikus namų darbus ir susitaikius su mintimi, kad esi suaugęs, lieka vien kelias į senatvę.

Arabas vis dar tupi savo kampe ir laiko apglėbęs rankomis kojas. Nuo terasų sklinda skrudintos kavos kvapas kartu su žvaliai tauškiančiais jaunais balsais. Vilkikas tebetęsia savo žemą švelnią gaidą. Pasaulis baigiasi čia, kaip ir kiekvieną dieną, ir iš visų begalinių kančių lieka tik šis ramybės pažadas. *Keista ta motina, tokia abejinga!* Tik šita milžiniška pasaulio vienatvė duoda man to abejingumo matą. Vieną vakarą sūnus – jau suaugęs – buvo pakviestas pas ją. Netikėtas išgąstis atsiėjo jai rimtą sme-

genų sukrėtimą. Ji turėjo įprotį dienai baigiantis išeiti į balkoną. Atsisėsdavo ant kėdės ir prisiglausdavo lūpomis prie šaltos purvinos balkono geležies. Ji žiūrėdavo, kaip pro šalį eina žmonės. Vakaro sutemos pamažėle sūdrėdavo jai už nugaros. Priešais ūmai įsižiebdavo parduotuvių vitrinos. Gatvę užtvindydavo žmonės ir šviesos. Moteriškė be jokio tikslo klaidžiodavo akimis. Tą vakarą jai už nugaros ūmai iš kažkur išdygo vyriškis, nusitempė ją, sumušė ir, išgirdęs triukšmą, pabėgo. Ji nieko nematė, ji nualpo. Kai atėjo sūnus, ji gulėjo lovoje. Daktaro patartas, jis nusprendė būti prie jos per naktį. Atsigulė šalia ant antklodės. Buvo vasara. Ką tik įvykusios dramos sukeltas siaubas tvyrojo perdėm prikaitintame kambaryje. Aidėjo žingsniai ir girgždėjo durys. Sunkiame ore buvo justi acto kvapas – juo gaivino ligonę. Ji irgi muistėsi, dejavo, kartais staiga krūpteldavo. Tuomet jis atsipeikėdavo iš trumpalaikio snaudulio išpiltas prakaito, suklusdavo, pažvelgdavo į laikrodį, ant kurio šokinėjo susitrejinusi naktinės lempelės šviesa, ir vėl sunkiai nugrimzdavo į miegą. Tik vėliau jis patyrė, kokie vieniši jie buvo tą naktį. Vieni prieš visą pasaulį. „Kiti" miegojo, tuo tarpu jiedu alsavo karštine. Tuose senuose namuose viskas tąsyk atrodė tuščia. Vidurnakčio tramvajai toldami nusinešdavo bet kokią viltį, kurią pažadina mumyse žmonės, bet kokį tikrumą, kurį mums teikia miestų triukšmas. Jiems pravažiavus namas dar atkartodavo aidą, ir pamažėl viskas nurimdavo. Likdavo tik didžiulis tylos sodas, kurį tarpais perskrosdavo išgąstingos ligonės aimanos. Niekad jis nesijautė toks suglumęs. Pasaulis ištirpo, o drauge su juo ir iliuzija, jog gyvenimas kasdien prasideda iš naujo. Nieko nebeliko: nei mokslų, nei siekių, nei mėgstamų valgių restorane, nei patinkamų spalvų. Tik liga ir mirtis, į kurias jis jautėsi pasinėręs... Ir vis dėlto net tą valandą, kai pasaulis griuvo, jis gyveno. Galiausiai net užmigo. Ir nusinešė su savimi tą neviltingą ir švelnų vienatvės dviese paveikslą. Vėliau, gerokai vėliau, jis prisimindavo tą mišrų prakaito ir acto kvapą, tą akimirką, kai pajuto saitus, siejančius jį su motina. Tas didžiulis jo

širdies gailestis tarytum ištvino aplink jį, tapo kūnu ir stropiai, be jokio apsimetinėjimo vaidino senos, vargingos, skaudų likimą patyrusios moters vaidmenį.

Ugnis židinyje jau virto pelenais. O žemė alsuoja vis taip pat. Derbuka[7] vinguriuoja savo sidabrinę melodiją. Prie jos prisiderina jukus moters balsas. Įlankoje kranto link artėja šviesos – tikriausiai žvejų valtys grįžta į uždarą uostą. Dangaus trikampyje, kurį iš čia regiu, išnyko dienos debesys. Nusėtas žvaigždėmis, jis virpa nuo tyro alsavimo, ir aplink mane iš lėto plakasi minkšti nakties sparnai. Iki kur nusidrieks šita naktis, kurioje aš nebepriklausau sau? Žodis „paprastumas" turi pavojingą savybę. Ir šiąnakt aš suprantu, jog galima norėti numirti, nes pamačius, koks skaidrus gyvenimas, visa kita nebesvarbu. Žmogus kenčia, jį ištinka nelaimė po nelaimės. Jis jas ištveria, susitaiko su savo lemtim. Jis gerbiamas. O paskui vieną vakarą staiga viskas išnyksta: jis susitinka draugą, kurį labai mylėjo. Šis kalba su juo atsainiai. Grįžęs namo, žmogus nusižudo. Paskui pasklinda kalbos apie intymias širdgėlas ir slaptą dramą. Ne. Jeigu jau būtina įvardinti priežastį, tai jis nusižudė todėl, kad draugas kalbėjo su juo atsainiai. Ir taip kiekvienąsyk: kai man atrodydavo, jog suvokiu gilią pasaulio prasmę, mane visuomet priblokšdavo būtent jo paprastumas. Prisimenu motiną tą vakarą ir keistą jos abejingumą. O štai kitas atvejis: aš gyvenau vienas priemiesčio viloje su šunimi, kačių pora ir jų mažyliais, kurie visi buvo juodi. Katė nepajėgė jų išmaitinti. Mažyliai stipo vienas paskui kitą. Jie likdavo atmatų dėžėje. Ir kas vakarą sugrįžęs aš rasdavau vieną jau visai sustingusį su atvipusiomis lūpomis. Vieną vakarą radau ir paskutinį, pusiau suėstą motinos. Jis jau dvokė. Mirties kvapas maišėsi su šlapimo kvapu. Tuomet aš atsisėdau prie tos bjaurasties, sukišau rankas į atmatų dėžę ir, kvėpuodamas šituo dvėselienos kvapu, ilgai žiūrėjau į pamišėlišką liepsną, švytinčią žaliose kampe sustingusios katės akyse. Taip. Taip buvo ir tą vakarą. Pasiekus tam tikrą skurdo ribą, niekas nebeveda į nieką, nei viltis, nei

neviltis nebeatrodo pagrįstos, ir visas gyvenimas sutelpa viename įvaizdyje. Bet kam prie to sustoti? Viskas paprasta, viskas taip paprasta žiburių šviesoje – žalioje, raudonoje, baltoje, – vakaro vėsoje ir mane pasiekiančiuose miesto bei skurdo kvapuose. Jeigu šįvakar man prieš akis stojasi vaikystės vaizdai, kaip nepriimti meilės ir vargo pamokos, kurią jie man siūlo? Kadangi ši valanda yra nelyginant tarpas tarp taip ir ne, kitoms valandoms aš palieku viltį arba pasibjaurėjimą gyvenimu. Taip, reikia tik sutelkti į vieną įvaizdį prarastų rojų vaiskumą ir paprastumą. Štai visai neseniai į vieną seno kvartalo namą sūnus atėjo aplankyti motinos. Jie sėdi vienas priešais kitą tylėdami. Tačiau jų žvilgsniai susitinka:

– Na kaip, mama?

– Nieko.

– Tau nuobodu? Aš ne itin daug kalbu?

– Juk tu niekada daug nekalbėdavai.

Ir graži ne lūpų šypsena nugiedrina jos veidą. Teisybė, jis niekados su ja nesikalbėdavo. Bet kam kalbėti, iš tiesų? Tylint viskas daug aiškiau. Jis – jos sūnus, ji – jo motina. Ji gali jam pasakyti: „Tu žinai..."

Ji sėdi sofos kamputyje, suglaudusi kojas, sunėrusi ant kelių rankas. Jis, sėdėdamas ant kėdės, beveik nežiūri į ją ir be paliovos rūko. Tyla.

– Tau nereikėtų tiek daug rūkyti.

– Iš tikrųjų.

Visi kvartalo kvapai smelkiasi pro langą. Šalimais esančioje kavinėje plyšauja akordeonas, gatvės triukšmas vakarop darosi garsesnis, kvepia ant iešmo kepta mėsa, įsprausta tarp dviejų bandelių, gatvėje verkia vaikas. Motina atsistoja ir paima mezginį. Jos pirštai sugrubę, iškraipyti artrito. Ji mezga lėtai, triskart išneria tą pačią akį arba išardo visą eilę, dusliai šiugždant siūlui.

– Tai liemenė. Nešiosiu ją su balta apykakle. Dar turiu tą juodą paltą, ir bus ką vilkėti orui atvėsus.

Ji atsistoja uždegti šviesos.

– Dabar temsta anksti.

Iš tikro. Jau nebe vasara, bet dar ir ne ruduo. Vakarėjančiame danguje tebečiepsi čiurliai.

– Ar greit sugrįši?

– Juk aš dar neišvykau. Kodėl tu klausi?

– Šiaip sau, kad ką nors pasakyčiau.

Pravažiuoja tramvajus. Automobilis.

– Ar tiesa, kad aš panašus į tėvą?

– O, kaip iš akių luptas tėvas. Aišku, tu jo nepažinojai. Tau buvo šeši mėnesiai, kai jis mirė. O jei dar užsiaugintum ūsiukus.

Apie tėvą jis kalbėjo nedrąsiai. Jokių prisiminimų, jokio širdies virpulio. Tikriausiai buvo vyras kaip ir daugelis kitų. Beje, išvyko jis labai entuziastingai. Prie Marnos jam perskėlė kiaušą. Apakęs savaitę gulėjo agonijoje; jo pavardė iškalta komunos pastatytame paminkle.

– Apskritai taip geriau, – sako ji. – Būtų grįžęs aklas arba išprotėjęs. Tuomet vargšelis...

– Tavo tiesa.

Kas gi laiko sūnų šitame kambaryje, jei ne įsitikinimas, kad visuomet viskas išeina į gera, jei ne tas suvokimas, kad tarp šitų sienų glaudžiasi absurdiškas pasaulio paprastumas.

– Tu dar ateisi? – klausia ji. – Žinau, kad turi darbo. Bet retkarčiais...

O kurgi aš esu dabar? Ir kaip atskirti šitą tuščią kavinę nuo to praeities kambario. Nebežinau, ar aš gyvenu, ar prisimenu. Ana šviečia žiburiai. O arabas, išdygęs priešais mane, sako, kad laikas uždaryti kavinę. Laikas eiti. Aš nenoriu leistis šita pavojinga nuokalne. Teisybė, kad žiūriu į įlanką ir į jos žiburius paskutinį kartą, kad nuo jos į mane plūsta ne geresnių dienų viltis, o giedras ir lėkštas abejingumas visam kam ir sau pačiam. Bet reikia sudaužyti šitą perdėm glebų ir perdėm lengvą išlinkį. Man būtinas aiškumas. Taip, viskas paprasta. Žmonės patys

viską sukomplikuoja. Tegu neseka mums pasakų. Tegu apie nuteistą myriop nesako: „Jis sumokės skolą visuomenei“, tegu sako: „Jam nukirs galvą“. Rodos, smulkmena. Tačiau šioks toks skirtumas yra. Be to, kai kurie žmonės linkę žiūrėti savo likimui į akis.

ŠIRDIES GĖLA

Į Prahą atvykau šeštą valandą vakaro. Iškart nunešiau bagažą į saugojimo kamerą. Turėjau dar dvi valandas viešbučiui susirasti. Mane sprogdinte sprogdino keistas laisvės jausmas, nes du lagaminai nebesvarino man rankų. Išėjau iš stoties, nužingsniavau parku ir netrukus atsidūriau pačiame Vaclovo aikštės viduryje, kur tokiu metu knibždėte knibždėjo žmonių. Aplink mane – milijonas būtybių, kurios gyveno ligi šiolei, bet aš nieko nežinojau apie jų egzistenciją. Jos gyveno. Aš buvau už tūkstančių kilometrų nuo savo šalies. Nesupratau jų kalbos. Visi žingsniavo sparčiai. Ir pralenkę, visi nuo manęs tolo. Žemė pradėjo slysti man iš po kojų.

Pinigų turėjau nedaug. Tiek, kiek reikia šešioms dienoms. Po šešių dienų turėjo atvažiuoti draugai. Vis dėlto mane ėmė jaudinti ir šitai. Tad leidausi ieškoti kuklaus viešbučio. Buvau nepažįstamame mieste, ir visus sutiktuosius supo ryškios šviesos, juokas, moterys. Paspartinau žingsnį. Skubri mano eigastis jau kažkuo panėšėjo į bėgsmą. Apie aštuntą valandą pavargęs vis dėlto nusigavau į senamiestį. Čia mano dėmesį patraukė kuklios išvaizdos viešbutis su nediduku prieangiu. Įeinu. Užpildau kortelę, pasiimu raktą. Mano numeris ketvirtame aukšte, 34. Atidarau duris ir atsiduriu labai prabangiame kambaryje. Ieškau, kur būtų nurodyta jo kaina: jis dusyk brangesnis, nei aš maniau. Pinigų klausimas tampa keblus. Dabar tik labai varganai galiu gyventi šitame dideliame mieste. Nerimas, prieš

valandėlę dar neaiškus, įgauna kontūrus. Man nejauku. Jaučiuosi tuščias ir išsunktas. Ir vis dėlto akimirką protas nušvinta: klaidingai ar teisingai, tačiau visuomet buvo manoma, kad aš didžiai abejingas piniginiams reikalams. Tad iš kur ta kvaila baimė? Bet mintys jau urbia smegenis. Reikia pavalgyti, reikia vėl eiti ir susirasti kuklų restoraną. Negaliu išleisti daugiau kaip dešimt kronų kiekvienam pavalgymui. Iš visų restoranų, kuriuos matau, pigiausias yra sykiu ir nejaukiausias. Praeinu pro jį kartą, kitą. Viduje į mano vaikščiojimą galiausiai atkreipiamas dėmesys: reikia įeiti. Tai gana tamsus rūsys, ištapytas pretenzingomis freskomis. Publika gana mišri. Keletas merginų kampe rūko ir oriai šnekučiuojasi. Vyrai valgo, dauguma jų – neaiškaus amžiaus ir niekuo neišsiskiriantys. Kelneris, toks milžinas taukinu smokingu, palenkia prie manęs didžiulį buką veidą. Greitai, nesirinkdamas baksteliu pirštu į pirmą pasitaikiusį patiekalą meniu, surašytame man nesuprantama kalba. Pasirodo, reikia dar kažką paaiškinti. Ir kelneris paklausia mane čekiškai. Atsakau vokiečių kalba, kurią menkai temoku. Jis vokiškai nesupranta. Susierzinu. Kelneris pasikviečia vieną iš anų merginų, ir ji prieina klasikine poza: kairė ranka ant klubo, dešinėje – cigaretė, veide – vangi šypsena. Ji atsisėda prie mano staliuko ir prabyla tokia pat netikusia vokiečių kalba kaip ir maniškė. Viskas paaiškėja. Kelneris norėjo pagirti man tą firminį patiekalą. Kaip geras aktorius, aš užsisakau tą firminį patiekalą. Mergina kalba su manim, bet aš jos nebesuprantu. Žinoma, kuo jausmingiausiai kartoju „taip". Tačiau mano mintys klaidžioja kitur. Viskas mane erzina, aš visas virpu, valgyti nesinori. Ir visąlaik pilvą spaudžia tas skausmas viduriuose. Pasiūlau jai išgerti, kaip esu įpratęs. Gavęs firminį patiekalą, pradedu valgyti: manų ir mėsos mišinys, šleikštus nuo neįtikėtinos daugybės kmynų. Tačiau galvoju apie kitką, veikiau apie nieką, įsistebeilijęs į riebias besijuokiančias prieš mane sėdinčios moters lūpas. Turbūt tikisi, kad ją pasikviesiu? Jau prisėdo prie manęs, lipte limpa. Nesąmoningas mano judesys ją sulaiko. (Ji

negraži. Dažnai pamanau: jeigu ta mergina būtų buvusi graži, būčiau išvengęs to, kas įvyko paskui.) Bijojau susirgti čia, tarp tų žmonių, pasirengusių išjuokti. O dar labiau bijojau pasilikti vienas viešbučio kambary, be pinigų ir be aistrų, pats su savimi ir savo varganomis mintimis. Dar ir šiandien gėdydamasis svarstau, kaip tas laukinis ir bailus padaras, koks aš tąsyk buvau, galėjo iš manęs ištrūkti. Išėjau į gatvę. Pavaikščiojau po senamiestį, tačiau, nepajėgdamas ilgiau likti pats su savimi, bėgte parbėgau į viešbutį, atsiguliau, ėmiau laukti, kol apims miegas, ir tuoj pat užmigau.

Visos šalys, kuriose nenuobodžiauju, nieko manęs neišmoko. Tokiomis frazėmis mėginau save padrąsinti. Bet argi reikia aprašinėti paskesnes dienas? Aš lankiau savo restoraną. Kas rytą ir vakarą kęsdavau tuos siaubingus valgius su kmynais, kurie mane pykino. Tad kiaurą dieną norėjosi vemti. Bet aš nevemdavau, žinodamas, kad reikia maitintis. Beje, argi tai buvo svarbu, palyginti su kaina, kurią gaučiau sumokėti norėdamas išbandyti naują restoraną? Čia aš bent jau buvau „pripažintas". Jeigu su manim ir nesišnekėdavo, tai nors šypsodavosi. Kita vertus, mano nerimastis augo. Aš pernelyg susitelkiau į tą skaudų tašką savo sąmonėje. Nusprendžiau sutvarkyti savo laiką, išdėstyti jame atramos taškus. Iš lovos nesikeldavau kaip galima ilgiau, ir šitaip bent kiek sutrumpindavau dieną. Nusiprausdavau, susiruošdavau ir imdavau metodiškai tyrinėti miestą. Slankiojau po puošnias barokines bažnyčias, mėgindamas atrasti jose tėvynę, tačiau išeidavau kaskart vis tuštesnis ir apimtas vis didesnės nevilties po tos apgaulingos akistatos su savimi. Klaidžiojau palei Vltavą, perkirstą kunkuliuojančių užtvankų. Kiauras valandas basčiausi po milžiniškus Hradčanus, negyvenamus ir tykius. Saulei leidžiantis jų katedros ir rūmų šešėlyje gatvėse aidėjo mano vieniši žingsniai. Pasižiūrėjus į save iš šalies, mane vėl apimdavo siaubas. Pietaudavau anksti ir guldavau pusę devynių. Saulė atplėšdavo mane nuo manęs paties. Bažnyčiose, rūmuose

ir muziejuose – visuose meno kūriniuose mėginau apmaldyti nerimą. Klasikinis triukas: melancholija norėjau numalšinti savo maištą. Tačiau bergždžiai. Vos išėjęs į gatvę, pasijusdavau svetimas. Vis dėlto vienąsyk barokiniame vienuolyne miesto pakrašty romus pavakarys, iš lėto gaudžiantys varpai, balandžių būriai, kylantys nuo seno bokšto, kažkas panašaus į žolynų ir nebūties kvaptis pripildė mano širdį ašarų kupinos tylos, ir aš buvau per plauką nuo išsivadavimo. Vakare grįžęs namo, vienu matu parašiau šias eilutes ir paskui perrašiau žodis į žodį, nes jau iš paties šitų frazių patoso atpažįstu, kokius sudėtingus jausmus tąsyk išgyvenau: „Kokios gi dar naudos galima norėti iš kelionės? Štai aš – be jokių pagražinimų. Miestas, kurio iškabų nemoku skaityti, keistos raidės, su kuriomis nesusieta nieko artimo, nėra draugų, su kuriais galėčiau pasikalbėti, galiausiai – nėra pramogų. Puikiai žinau, niekas neištemps manęs iš šito kambario, į kurį atsklinda nepažįstamo miesto garsai, nenuves prie jaukesnės židinio šviesos, į širdžiai mielą vietą. O jeigu ką pasikviesčiau, pašaukčiau? Pasirodytų svetimi veidai. Bažnyčios, auksas, smilkalai – viskas vėl nubloškia mane į kasdienybę, kur mano ilgesys suteikia vertės kiekvienam daiktui. Ir šit įpročių uždanga, nuausta iš širdį raminančių gestų bei žodžių, palengva pakyla ir galiausiai atidengia blyškų nerimo veidą. Žmogus akis į akį susitinka su savimi: bijau, kad jis nebus laimingas... Ir vis dėlto būtent taip kelionėje jis praregi. Atsiranda didžiulis nesutarimas tarp jo ir jį supančių daiktų. Į šitokią suminkštėjusią širdį lengviau prasismelkia pasaulio muzika. Pagaliau tokiame didžiuliame nepritekliuje net užskurdęs vienišas medis tampa švelniausiu ir trapiausiu įvaizdžiu. Meno kūriniai ir moterų šypsenos, žmonių kartos, įleidusios šaknis savo žemėje, ir paminklai, kuriuose susiglaudžia amžiai – jaudinantis švelnus kelionės peizažas. O paskui, dienai baigiantis, šitas viešbučio kambarys, kur ir vėl kažkas smelkiasi į mane it dvasios alkis". Tačiau ar reikia prisipažinti, kad visa tai buvo tik pasakos sau užmigdyti. Dabar galiu drąsiai

teigti, jog visa, kas man liko iš Prahos, tėra tų acte išmirkytų agurkų kvapas – jie pardavinėjami ant kiekvienos gatvės kampo ir čia pat valgomi; jų aitrus erzinantis tvaikas sukeldavo man nerimą, kuris dar labiau išaugdavo vos peržengus savo viešbučio slenkstį. Tas tvaikas ir galbūt viena akordeono melodija. Po mano langais toks vienarankis neregys, sėdėdamas ant savo instrumento ir prilaikydamas jį sėdmeniu, traukydavo dumples sveikąja ranka. Jis visuomet grodavo šią vaikišką švelnią melodiją, pažadindavusią mane rytais ir ūmai nublokšdavusią į realybę be dekoracijų, kurioje aš ir kepurnėdavausi.

Dar ir dabar prisimenu, kaip staiga sustodavau ant Vltavos kranto ir, persmelktas to kvapo ar melodijos, įsigavusios į pačias mano esybės gelmes, tyliai savęs paklausdavau: „Ką visa tai reiškia? Ką visa tai reiškia?“ Bet tikriausiai dar nebuvau pasiekęs ribos. Ketvirtą dieną, apie dešimtą valandą ryto, rengiausi išeiti. Norėjau aplankyti žydų kapines, kurių nepavyko surasti anądien. Kažkas pasibeldė į gretimo kambario duris. Po valandėlės pabeldė dar sykį. Dabar jau beldė ilgai, bet, matyt, veltui. Paskui laiptais žemyn nuaidėjo sunkūs žingsniai. Nekreipdamas į tai dėmesio, tuščia galva valandėlę skaičiau skutimosi pastos instrukciją, nors tą pastą naudojau jau gerą mėnesį. Diena buvo slogi. Iš aptraukto dangaus ant senosios Prahos smailių bei kupolų krito varinė šviesa. Laikraščių pardavėjai, kaip ir kiekvieną rytą, siūlė *Narodni Politika.* Aš sunkiai vadavausi iš mane apėmusio stingulio. Bet išeidamas susidūriau su aukšto prižiūrėtoju, apsiginklavusiu raktais. Sustojau. Jis vėl ilgai beldė į duris. Pamėgino jas atrakinti. Nepavyko. Matyt, buvo užsklęsta iš vidaus. Prižiūrėtojas vėl ėmė belsti. Kambarys aidėjo gaudžiai ir taip nykiai, jog prislėgtas nuėjau sau, nenorėdamas nieko klausti. Tačiau Prahos gatvėse mane persekiojo negera nuojauta. Kaip užmiršti kvailą prižiūrėtojo veidą, lakuotus keistai užsirietusius batus ir švarką be sagos? Pagaliau sėdau priešpiečiauti, tačiau su augančiu pasidygėjimu. Antrą valandą pasukau viešbučio link.

Hole kuždėjosi tarnautojai. Sparčiai užkopiau laiptais, skubėdamas kuo greičiau išvysti tai, ko tikėjausi. Taip ir buvo. Pro praviras kambario duris buvo matyti tik didžiulė mėlynai dažyta siena. Tačiau į tą ekraną mano jau minėta blanki šviesa metė ant lovos išsitiesusio numirėlio ir prie kūno stovinčio policininko šešėlius. Abu šešėliai kirtosi stačiu kampu. Toji šviesa mane sukrėtė. Ji buvo autentiška, tikra gyvenimo šviesa, gyvenimo popietės šviesa, priverčianti pastebėti, kad gyveni. Jis buvo negyvas. Vienas savo kambaryje. Žinojau, kad tai ne savižudybė. Skubiai grįžau į savo kambarį ir kritau ant lovos. Žmogus kaip ir daugelis kitų, nedidukas ir apkūnus, jeigu galima tikėti šešėliu. Tikriausiai jis jau seniai guli negyvas. O viešbutyje gyvenimas ėjo savo vaga, kol prižiūrėtojui šovė į galvą jam paskambinti. Jis atvyko čionai nieko neįtardamas ir numirė vienišas. O aš tuo metu skaičiau skutimosi pastos reklamą. Tysojau paslikas, galvoje buvo tuščia, keistai spaudė širdį. Tvarkiausi nagus. Skaičiavau parketo dryžius. „Jeigu pajėgčiau suskaičiuoti ligi tūkstančio..." Penktoje ar šeštoje dešimtyje – krachas. Toliau skaičiuoti nebeįstengdavau. Negirdėjau iš lauko sklindančių garsų. Bet vienąsyk koridoriuje išgirdau prislopintą moters balsą, ji kalbėjo vokiškai: „Jis buvo toks geras". Tuomet su neviltim pagalvojau apie savo miestą Viduržemio jūros pakrantėje, apie vasaros vakarus, kuriuos taip mėgstu, tokius švelnius žalioje šviesoje, sutraukiančius tiek jaunų ir gražių moterų. Jau daugelį dienų nebuvau ištaręs nė žodžio, ir širdis man plyšte plyšo nuo šūksnių ir pritvinkusio maišto. Būčiau pravirkęs it vaikas, jei kas nors būtų išskėtęs man rankas. Baigiantis popietei, pakirstas nuovargio, kaip beprotis stebeilijau durų velkę ir tuščia galva įkyriai kartojau populiarią akordeono melodiją. Buvau priėjęs ribą. Nebeliko šalies, nebeliko miesto, nebeliko kambario, nebeliko pavardės; beprotybė ar pergalė, pažeminimas ar įkvėpimas, sužinosiu ar žūsiu? Kažkas pabeldė į duris, ir įėjo mano draugai. Buvau išgelbėtas, nors ir daug ką praradęs. Rodos, pasakiau: „Džiaugiuosi vėl jus matydamas". Bet esu tik-

ras, jog mano prisipažinimai tuo ir baigėsi ir jų akyse aš likau toks pats žmogus, su kokiu jie buvo išsiskyrę.

Iš Prahos išvykau netrukus. Ir, žinoma, domėjausi tuo, ką mačiau paskui. Galėčiau aprašyti vieną ar kitą valandą nedidukėse gotikinėse Bauceno[8] kapinaitėse, skaistų jų snapučių raudonį ir melsvą rytą. Galėčiau kalbėti apie toli nusidriekusias Silezijos lygumas, žiaurias ir nederlingas. Važiavau per jas auštant. Ūkanotą ir apniukusį rytą viršum klampių laukų sunkiai skrido paukščiai. Man patiko Moravija, švelni, ir ori, vaiskūs jos toliai, keliai, apsodinti rūgščiavaisiais slyvmedžiais. Tačiau širdies gilumoje negalėjau atsikratyti to svaigulio, kurį patiria žmonės, pernelyg ilgai žiūrėję į bedugnę. Atvykau į Vieną, po savaitės iš jos išvykau, vis dar jausdamasis savo paties kaliniu.

Vis dėlto traukinyje, vežančiame mane iš Vienos į Veneciją, kažko laukiau. Buvau nelyginant sultiniais maitinamas ligonis, galvojantis apie tai, kokia gi bus pirmoji kriaukšlė duonos, kurią jis suvalgys. Brėško. Dabar jau žinau: aš buvau pasirengęs laimei. Kalbėsiu tik apie tas šešias dienas, kurias praleidau ant kalvos prie Vičencos[9]. Vis dar tebesu tenai, veikiau retkarčiais pasijuntu ten sugrįžęs ir dažnai pergyvenu viską iš naujo, užuodęs rozmarino kvapą.

Įžengiu į Italiją. Toji žemė sukurta mano sielai, ir aš vieną po kitos atpažįstu jos artėjimo žymes. Tai pirmieji namai su žvynuotomis čerpėmis, pirmieji vynuogienojai, prigludę prie sienos, pamėlusios nuo sulfatų. Tai pirmieji skalbiniai, išdžiaustyti kiemuose, netvarkingai sumesti daiktai, nerūpestingai apsitaisę žmonės. Tai ir pirmasis kiparisas (toks liaunas, tačiau toks tiesus), pirmasis alyvmedis ir apdulkėjęs figmedis. Šešėliuotos Italijos miestelių aikštės, vidudienio valandos, kai balandžiai ieško, kur prisiglausti, stingulys ir vangumas – čia nurimsta maištaujanti siela. Aistra pamažėl virsta ašaromis. O štai ir Vičenca. Dienos čionai panašios viena į kitą, prisodrintos vištų kudakavimo nuo brėkšmos iki pat vakaro, it šilko audeklas nusilei-

džiančio už kiparisų, tokio nepakartojamo, salsvo ir švelnaus, matuojamo begaliniu cikadų svirpesiu. Ta vidinė tyla, kuri mane lydi, gimsta iš lėtos dienų tėkmės. Ko dar galėčiau geisti, jei ne šito kambario, atsiveriančio į lygumą, su senoviškais baldais ir vąšeliu nunertais mezginiais. Prieš mane – beribis dangus, tos dienos sukasi ratu, rodos, galėčiau be paliovos sekti joms iš paskos, sustingęs, sūkuriuodamas drauge su jomis. Alsuoju vienintele laime, kurią gebu patirti – dėmesingu ir bičiulišku sąmoningumu. Vaikštau kiaurą dieną: nusileidžiu nuo kalvos į Vičencą arba einu laukais tolyn. Kiekviena sutikta būtybė, kiekvienas šitos gatvės kvapas – viskas skatina mane mylėti be saiko. Jaunos moterys, prižiūrinčios poilsiautojų stovyklą, ledų pardavėjų trimitas (jų vežimėlis – tai ant ratų užkelta gondola su pritaisytomis ienomis), vaisių prekystaliai, raudoni arbūzai su juodomis sėklomis, perregimos lipnios vynuogės – kiek atramos taškų tam, kuris nebemoka būti vienas*. O šaiži ir švelni cikadų fleita, vandenys ir žvaigždės, kurias regi rugsėjo naktį, jų aromatas, kvapnūs takai tarp mastikmedžių ir nendrių, – kiek meilės ženklų tam, kuris priverstas būti vienas**. Taip ir slenka dienos. Po akinamai žėrinčių valandų ateina vakaras, nuostabiai pasipuošęs saulėlydžio auksu ir kiparisų juoduma. Tuomet aš išeinu į kelią ir patraukiu ton pusėn, kur tolumoje girdėti cikados. Man besiartinant jos viena po kitos budriai prityla, paskui paliauja čirškusios išvis. Aš žengiu palengva, prislėgtas tokio ugningo grožio gausybės. Man už nugaros viena paskui kitą pakelia balsus ir vėl užsvirpia cikados – paslaptis šitame danguje, iš kurio leidžiasi abejingumas ir grožis. Šviesai blėstant skaitau vilos frontone: *In magnificentia naturae, resurgit spiritus*[10]. Čia reikia sustoti. Štai jau įsižiebė pirmoji žvaigždė, paskui trys žiburiai ant kalvos priešais, ir staiga užslinko naktis, kurios niekas nepranašavo; man už nugaros sušnarėjo

* Kitaip sakant, visas pasaulis.

** Žr. pastabą aukščiau.

krūmai, sušiureno vėjelis – diena išnyko, palikusi man savo švelnumą.

Aš, žinoma, nepasikeičiau. Tik jau nebuvau vienas. Prahoje dusau tarp mūrų. Čia atsidūriau pasaulio akivaizdoje ir, atspindimas iš visų pusių, turtinau visatą panašiomis į save formomis. Juk aš dar nekalbėjau apie saulę. Lygiai kaip man prireikė daug laiko suprasti savo prieraišumą ir meilę skurdo pasauliui, kur prabėgo mano vaikystė, taip aš tik dabar imu miglotai suvokti tą pamoką, gautą iš saulės ir vietų, kurios regėjo mane gimstant. Prieš pat vidudienį išeidavau iš namų ir patraukdavau į vieną pažįstamą vietovę, iškilusią virš begalinės Vičencos lygumos. Saulė būdavo beveik zenite, dangus – ryškiai mėlynas ir vaiskus. Visa iš jo besiliejanti šviesa nusileisdavo žemyn kalvos šlaitu, aprengdavo kiparisus ir alyvmedžius, baltus namus ir raudonus stogus pačiu karščiausiu rūbu, paskui pranykdavo lygumoje, padūmavusioje nuo saulės. Ir kiekvieną sykį aš patirdavau tą patį jausmą – tarytum būčiau nuogas. Iš manęs likdavo tik horizontalus trumpo drūto žmogeliuko šešėlis. O tai, ką paliesdavau pirštu tose saulės ir dulkių sūkury paskendusiose lygumose, plikose kalvose, apsidengusiose išdegintos žolės pluta, buvo apnuogintas ir nepatrauklus pavidalas tos nebūties, kurios skonio negalėjau atsikratyti. Šita šalis vėl sugrąžino mane prie mano esmės ir suvedė akistaton su slaptu mano nerimu. Tai buvo Prahos nerimas ir sykiu ne jis. Kaip tai paaiškinti? Iš tiesų prieš šitą Italijos lygumą, kur gausu medžių, saulės ir šypsenų, geriau nei kur kitur pajutau mirties ir nežmoniškumo kvapą, persekiojusį mane visą mėnesį. Taip, ta pilnatvė be ašarų, ramybė be džiaugsmo mane užtvindė todėl, kad aiškiai suvokiau, kas man nepatinka: atsižadėjimas ir abejingumas. Lygiai kaip žmogus, kuris žino netrukus mirsiąs, yra abejingas savo žmonos likimui; kitaip būna tik romanuose. Jis įgyvendina žmogaus pašaukimą – būti egoistu, tai yra neturėti vilties. Šitoje šalyje man nereikia jokio nemirtingumo pažado. Kas man iš to, kad atgimsiu siela, tačiau liksiu be akių, matančių

Vičencą, be rankų, liečiančių Vičencos vynuoges, be odos, jaučiančios nakties glamonę Monte Berico kelyje prie Valmarano vilos?

Taip, visa tai buvo tiesa. Bet tuo pat metu drauge su saule į mane kažkas smelkėsi, net nemokėčiau tiksliai įvardinti kas. Šitame toliausiame ribą pasiekusio sąmoningumo taške viskas jungėsi draugėn, ir mano gyvenimas atrodė man nelyginant vieninga visuma, kurią turi priimti arba atmesti. Man reikėjo didingumo. Aš radau jį, sugretinęs savo gilią neviltį su slaptu vieno gražiausių pasaulyje peizažų abejingumu. Iš to sugretinimo sėmiausi jėgų, kad galėčiau būti sykiu drąsus ir sąmoningas. Man pakako tokio sunkaus ir tokio paradoksalaus dalyko. Bet gal aš perdėjau, aprašinėdamas tai, ką tuomet taip aiškiai jaučiau. Beje, mintimis dažnai sugrįžtu į Prahą ir į tas pražūtingas dienas, kurias man teko joje išgyventi. Parvykau į savo miestą. Tarpais vien aitrus agurkų ir acto kvapas pažadina man nerimą. Tuomet privalau pagalvoti apie Vičencą. Bet man brangios tiek viena, tiek kita, ir aš sunkiai atskiriu šviesos ir gyvenimo meilę nuo slapto prisirišimo prie tos beviltės patirties, kurią norėjau aprašyti. Ji jau suprasta, ir aš nenoriu rinktis. Alžyro priemiestyje yra nedidukės kapinaitės su juodos geležies vartais. Jeigu eisi iki galo, rasi slėnį, o už jo – įlanką. Gali užsisvajoti priešais šitą gamtos dovaną, alsuojančią drauge su jūra. Tačiau, pasukęs atgal, ant apleisto kapo pamatysi plokštę su užrašu: „Amžinai liūdime“. Laimė, yra idealistų, kurie sustato daiktus į vietas.

GYVENIMO MEILĖ

Vakare gyvenimas Palmoje[11] palengva suplūsta į kafešantanų kvartalą, esantį už turgaus: gatvės – tamsios ir tykios, kol prieini durų žaliuzes, pro kurias skverbiasi šviesa ir muzika. Vienoje tų kavinių praleidau kone visą naktį. Tai buvo nedidukė labai žema stačiakampė salė, nudažyta žaliai, papuošta rausvomis girliandomis. Medinės lubos buvo prikaišiotos mažytėlaičių raudonų lempelių. Toje nedidelėje erdvėje stebuklingai sutilpo orkestras, baras su įvairiaspalviais buteliais ir mirtinai susigrūdusi publika: petys rėmė petį. Vieni vyrai. Vidury – du kvadratiniai metrai laisvo ploto. Taurės ir buteliai, padavėjo siunčiami į visus keturis salės kampus, tekėjo nepaliaujamu srautu. Nė vienas iš čia esančių nebuvo blaivus. Visi šaukė, kiek gerklės leido. Kažkoks jūrų laivyno karininkas riaugėjo man į veidą mandagias frazes, pritvinkusias alkoholio. Prie mano staliuko nenusakomo amžiaus neūžauga dėstė man savo gyvenimą. Bet aš buvau pernelyg įsitempęs, kad jo klausyčiau. Orkestras be paliovos grojo melodijas, kurių galėjai pagauti tik ritmą, nes visų kojos mušė taktą. Kartais prasiverdavo durys. Nesiliaujant stūgavimams atvykėlis būdavo įspraudžiamas tarp dviejų kėdžių*.

Ūmai nuskardėjo cimbolų dūžis, ir į ankštą ratą kabareto viduryje netikėtai įšoko moteris. „Jai dvidešimt vieni“, – pasa-

* Linksmybėje esama tam tikro laisvumo, kuris būdingas tikrajai civilizacijai. O ispanų tauta – viena iš nedaugelio civilizuotų tautų Europoje.

kė man karininkas. Aš apstulbau. Veidas jaunos merginos, tačiau iškaltas mėsos kalne. Ta moteris galėjo būti metro aštuoniasdešimties centimetrų ūgio. Stambi, svėrė kokius tris šimtus svarų. Įrėmusi rankas į klubus, apsitempusi geltonu tinklu, pro kurį daiktais švietė baltas riebus kūnas, ji šypsojosi, ir abu jos lūpų kampučiai siuntė ausiai seriją vos juntamų kūno virpesių. Jautei, jog šita mergina buvo visų pažįstama, mylima, laukiama. Ji visąlaik šypsojosi. Vedžiojo žvilgsnį po publiką ir, visąlaik tylėdama ir šypsodamasi, bangavo pilvu į priekį. Salė suriaumojo, paskui pareikalavo dainos, kurią, atrodo, visi mokėjo. Tai buvo andalūziška daina, sniaukrojama ir lydima mušamųjų, kas trys taktai pabrėžiančių ritmą. Mergina dainavo ir sulig kiekvienu dūžiu visu kūnu mėgdžiojo meilę. Tame monotoniškame, aistringame šokio judesyje ant jos klubų tiesiog pakildavo mėsos bangos, kurios nuslūgdavo ant pečių. Salė buvo it apkerėta. Paskui, kartodama priedainį, sukdamasi aplinkui, laikydama rankomis krūtis, pravėrusi raudonas drėgnas lūpas, mergina uždainavo kartu su sale, ir visi triukšmingai atsistojo.

Ji pati stovėjo salės viduryje žliaugianti prakaitu, išsitaršiusiais plaukais ir tiesė masyvų kūną, išbrinkusį geltoname tinkle. It begėdiška iš vandens išnirusi deivė kvaila žema kakta, tuščiomis akimis, ji vos laikėsi ant kojų, palengva virpčiodama keliais, kaip kad būna nuvarytiems arkliams. Apsupta tos trypiančios ir džiūgaujančios minios, su neviltim tuščiose akyse ir lipniu prakaitu, žliaugiančiu per pilvą, ji atrodė tartum purvinas jaudrus gyvenimo įvaizdis...

Be kavinių ir laikraščių sunku būtų keliauti. Gimtąja kalba išspausdintas puslapis, vieta, kur vakare stengiamės pajusti kito žmogaus alkūnę, padeda elgtis taip, kaip elgėmės namie, nors per nuotolį patys sau atrodome be galo svetimi. Juk už kelionę tenka mokėti baime. Ji sulaužo mumyse savotišką vidinį dekorą. Nebegali ilgiau savęs apgaudinėti – dangstytis darbo valandomis kontoroje ar statybos aikštelėje (tomis valandomis, prieš kurias taip karštai protestuojame ir kurios taip patikimai

gelbsti mus nuo kančios būti vieniems). Todėl man visuomet norisi rašyti romanus, kuriuose mano herojai sakytų: „Ką daryčiau, jeigu nereikėtų kasdien eiti į kontorą?" arba: „Mano žmona mirė, bet, visa laimė, rytojui turiu parengti pluoštą nuorašų". Kelionėje prarandame tą priebėgą. Toli nuo artimųjų, nuo gimtosios kalbos, netekę visų pasparų, be kaukių (nežinai, koks tramvajų tarifas, ir panašiai), mes visut visutėliai išplaukiame į savo pačių paviršių. Bet sykiu, jausdami pasiligojus sielą, į kiekvieną būtybę, kiekvieną daiktą žiūrime kaip į stebuklą. Moteris, kuri šoka nieko negalvodama, butelis ant stalo, pamatytas pro užuolaidą, – kiekvienas vaizdas tampa simboliu. Mums atrodo, kad jame atsispindi visas gyvenimas, nelygu kiek tuo metu tai susiję su mumis. Kai jautriai reaguoji į viską, ką pamatai, sunku aprašyti tuos prieštaringus svaigulius, kuriuos gali patirti (net ir aiškumo svaigulį). Ir, ko gero, dar niekados jokioje šalyje, nebent Viduržemio jūros pakrantėse, nesijaučiau taip toli ir sykiu taip arti nuo savęs.

Tikriausiai todėl ir susijaudinau Palmos kavinėje. Tačiau vidudienį tuščiame katedros kvartale, tarp senų rūmų su vėsiais kiemais, gatvėse, kur tvyro paunksnės kvapas, priešingai, mane apstulbino savotiškas „lėtumas". Tose gatvėse – nė gyvos dvasios. Įstiklintuose balkonuose – sustingusios senos moterys. Žingsniuodamas palei namus, stabčiodamas kiemuose, kur tiek žalumos ir apvalių pilkų kolonų, aš ištirpdavau šitame tylos kvape, prarasdavau kontūrus, virsdavau vien savo žingsnių aidu arba skrydžiu paukščių, kurių šešėlį matydavau saulės nutviekstų sienų viršuje. Valandų valandas praleisdavau mažame gotikiniame šv. Pranciškaus vienuolyne. Grakšti ir įmantri jo kolonada žvilgėjo tuo gražiu paauksuotu geltoniu, kuris būdingas seniesiems Ispanijos paminklams. Kieme augo oleandrai, netikri pipirmedžiai, buvo kaltinės geležies šulinys, iš kurio kyšojo ilgas surūdijęs metalinis samtis. Praeiviai iš jo gerdavo. Kartais vis dar prisimenu, kaip aidžiai jis suskambėdavo atsimušęs į šulinio akmenį. Ir vis dėlto ne gyvenimo romumo

pamokė mane šitas vienuolynas. Kapotame jo balandžių sparnų plastėjime, tyloje, ūmai susigūžusioje vidury sodo, vienišame šulinio grandinės girgždesy vėl pajutau naują, tačiau pažįstamą skonį. Stovėjau giedras ir džiugus prieš šį nepakartojamą reginių žaismą. Rodės, tas kristalas, kuriame švytėjo pasaulio šypsena, sudužtų nuo menkiausio judesio. Kažkas tuoj suirtų, balandžiai liautųsi skridę ir po vieną palengva nukristų ištiestais sparnais. Tik dėl mano tylos ir sustingimo buvo tikėtina tai, kas taip panėšėjo į iliuziją. Aš įsitraukiau į žaidimą. Pasidaviau apgaulei, žinodamas, kad tai apgaulė. Graži auksinė saulė švelniai šildė geltonus vienuolyno akmenis. Moteris sėmė vandenį iš šulinio. Po valandos, minutės, sekundės, gal net dabar pat viskas galėjo sugriūti. Ir vis dėlto stebuklas tęsėsi. Pasaulis tebeegzistavo, skaistus, ironiškas ir subtilus (nelyginant tam tikros švelnios ir santūrios moteriškos draugystės formos). Pusiausvyra laikėsi, tačiau nuspalvinta baimės, kad jai ateina galas.

Čia susitelkė visa mano gyvenimo meilė: tyli aistra tam, ką, galimas daiktas, tuoj prarasiu, kartėlis po liepsna. Kasdien išeidavau iš šito vienuolyno tarytum pagrobtas iš savęs paties, trumpai valandėlei įrašytas į pasaulio būtį. Ir puikiai žinau, kodėl tuomet galvodavau apie bežvilgsnes dorėniškųjų apolonų akis arba apie liepsningus sustingusius Giotto[12] personažus*. Todėl, kad tuo metu iš tikro supratau, ką man gali duoti tokios šalys. Žaviuosi Viduržemio jūros pakrantėmis, nes jose gali rasti akivaizdžias tiesas ir nusistovėjusią gyvenimo tvarką, čia gali patenkinti proto reikalavimus ir pateisinti optimizmą bei visuomeniškumo jausmą. Juk galiausiai tuomet mane apstulbino ne tiek pasaulis, sukurtas pagal žmogaus matą, kiek tas uždaras žmogų supantis pasaulis. Ne, jeigu šių šalių kalba ir derinosi su tuo, kas rado atgarsį mano širdies gilumoje, tai ne todėl, kad atsakydavo į mano klausimus, o todėl, kad tų klausimų nė

* Tik atsiradus šypsenai ir žvilgsniui, prasideda graikų skulptūros dekadansas ir italų meno susiskaidymas. Tarytum grožis baigtųsi ten, kur prasideda protas.

nereikėjo. Ir ne padėkos žodžiai galėjo veržtis man iš lūpų, bet šita *Nada*[13], galėjusi gimti tik ten, kur peizažai skendi saulėje. Nėra gyvenimo meilės be nevilties.

Ibicoje[14] kasdien sėdėdavau kavinėse, nusidriekusiose palei uostą. Apie penktą valandą po pietų vietinis jaunimas vaikštinėja dviem eilėmis išilgai molo. Čia užsimezga vedybos ir vyksta visas gyvenimas. Norom nenorom kyla mintis, jog savotiškai didinga pradėti gyvenimą va šitaip, pasaulio akivaizdoje. Aš atsisėsdavau tebesvirduliuodamas nuo dienos saulės, kupinas baltų bažnyčių ir kreidinių sienų, išdžiūvusių laukų ir pasišiaušusių alyvmedžių. Gerdavau salsvą migdolų pieno gaivą. Žiūrėdavau į priešais esančių kalvų linkį. Jos palengva leidosi jūros link. Vakaras imdavo žalsvėti. Ant aukščiausios kalvos tolstantis brizas sukdavo malūno sparnus. Ir įvykdavo tikras stebuklas – visi aplinkui pritildavo. Tuomet likdavo tik dangus ir dainingi į jį kylantys žodžiai, skambantys taip, tarsi būtų sklidę iš labai toli. Tą trumpą brėkšmos akimirką įsivyraudavo kažkas laikina ir melancholiška, kas sujaudindavo ne tik pavienį žmogų, bet ir visą minią. Ir tuomet man kildavo noras mylėti, kaip kad kyla noras verkti. Atrodydavo, jog kiekviena miego valanda nuo šiol bus pavogta iš gyvenimo... tai yra iš to laiko, kai pats nežinai, ko trokšti. Kaip ir tas virpulingas valandas Palmos kabarete ir šv. Pranciškaus vienuolyne, aš būdavau sustingęs ir įsitempęs, bejėgis prieš tą milžinišką polėkį, sviedžiantį man į glėbį visą pasaulį. Puikiai žinau, kad klystu, kad atsidavimas turi ribas. Tai ir yra kūrybos sąlyga. Tačiau meilei ribų nėra, ir jeigu galiu viską apglėbti, kas man darbo, kad netvirtai suspaudžiu. Genujoje yra moterų, kurių šypsena vienąsyk žavėjausi kiaurą rytą. Daugiau jų nebepamatysiu, nors tikriausiai nieko nėra paprasčiau. Bet žodžiai neužgesins mano apgailestavimo liepsnos. Šv. Pranciškaus vienuolyne prie nediduko šulinio aš žiūrėdavau į skraidančius balandžius ir užmiršdavau savo troškulį. Tačiau visuomet ateidavo akimirka, kai tą troškulį vėl pajusdavau.

IŠVIRKŠČIOJI IR GEROJI PUSĖS

Tai buvo savotiška vieniša moteris. Ji artimai bendravo su dvasiomis, dalyvavo jų kivirčuose ir liovėsi susitikinėjusi su tais savo šeimynykščiais, į kuriuos buvo nepalankiai žiūrima tame pasaulyje, kur ji nuklysdavo.

Iš sesers jai atiteko nedidelis palikimas. Tie penki tūkstančiai frankų, atsiradę gyvenimo pabaigoj, užkrovė jai geroką rūpestį. Reikėjo juos kažkur padėti. Pasinaudoti didžiuliais turtais sugeba beveik visi, o kai suma maža, atsiranda keblumų. Toji moteris liko ištikima sau. Artėjant mirčiai jai rūpėjo rasti prieglaudą savo seniems kaulams. Ir štai pasitaikė puiki proga. Miesto kapinėse baigėsi nuomos laikas vienam sklypui, o jo savininkai buvo įrengę ten prabangų laidojimo rūsį: tikslių linijų, juodo marmuro, žodžiu, tikras lobis, kuris jai buvo pasiūlytas už keturis tūkstančius frankų. Ji nusipirko tą rūsį. Tai buvo garantuota vertybė, apsaugota nuo biržos svyravimų ir politinių įvykių. Ji užsakė iškasti ir sutvarkyti viduje duobę ir laikė ją paruoštą priimti jos kūną. Viską užbaigusi, ji dar pasirūpino, kad jos pavardė būtų išgraviruota didžiosiomis aukso raidėmis.

Ji buvo taip patenkinta pirkiniu, jog stačiai įsimylėjo savo kapą. Iš pradžių ateidavo pasižiūrėti, kaip juda į priekį darbai. Galop pradėjo lankyti jį kiekvieną sekmadienio popietę. Daugiau ji niekur neišeidavo, tai buvo vienintelė jos pramoga. Apie antrą valandą po pietų nusigaudavo iki miesto vartų, kur buvo

tos kapinės. Įžengdavo į nediduką rūsį, rūpestingai užverdavo duris, atsiklaupdavo ir imdavo melstis. Va šitaip, akis į akį su savimi, gretindama tai, kuo ji buvo ir kuo turėjo pavirsti, vėl atradusi amžinai trūkinėjančios grandinės žiedą, ji visai nesunkiai permatė slaptus Apvaizdos ketinimus. Po savotiško simboliško nutikimo vieną dieną ta moteris staiga suprato, jog pasaulio akyse ji jau mirusi. Per Visus Šventus, atėjusi kiek vėliau nei paprastai, vartelių slenkstį rado pagarbiai nubarstytą žibuoklėmis. Užjaučiantys nepažįstamieji, rodydami jautrų dėmesingumą šitam be gėlių likusiam kapui, padalijo savo puokštę ir pagerbė tą vienišą mirusiąją.

Štai ir vėl grįžtu prie tų dalykų. Už lango sodas, matau tik akmeninę jo tvorą. Ir negausią lapiją, pro kurią skverbiasi šviesa. Aukštėliau – vėl lapija. O dar aukščiau – saulė. Bet visame šitame oro džiugesy, kuris jaučiamas lauke, visame šitame džiaugsme, išsklidusiame po pasaulį, matau tik lapų ir šakų šešėlius, virpančius ant baltų mano užuolaidų. Ir penkis saulės spindulius, kantriai liejančius į kambarį išdžiūvusių žolynų aromatą. Pūsteli vėjelis, ir šešėliai sukruta ant užuolaidos. Debesis uždengia, paskui atidengia saulę, ir iš šešėlio išnyra tvaskanti geltona vaza su mimozomis. Vienas vienintelis šviesos blykstelėjimas, ir mane užplūsta nenusakomas svaiginantis džiaugsmas. Sausio popietė pastato mane va šitaip prieš išvirkščiąją pasaulio pusę. Bet šaltis vis dar laikosi ore. Viskas aptraukta plonyte saulės plėvele, brūkštelėjus nagu ji sutrūktų, tačiau būtent ji visam kam dovanoja amžiną šypseną. Kas gi aš esu ir ką galiu padaryti, nebent įsitraukti į lapijos ir šviesos žaismą? Būti šituo spinduliu, kuriame baigia smilkti mano cigaretė, šituo švelnumu ir santūria aistra, tvyrančia ore. Kai stengiuosi prisikasti iki savęs, neriu į pačias šitos šviesos gelmes. O kai mėginu perprasti tą švelnų skonį, kurį teikia pasaulio paslaptis, ir juo pasimėgauti, visatos gelmėse atrandu save. Save, arba kitaip tariant, tą begalinį susijaudinimą, kuris išvaduoja mane nuo apsimetinėjimo.

Ką tik buvo kalbama apie kitus dalykus, apie žmones ir kapus, kuriuos jie perka. Bet leiskite man iškirpti tą akimirką iš laiko audeklo. Kiti palieka tarp puslapių gėlę, įkalina ten pasivaikščiojimą, per kurį juos kliudė meilė. Aš irgi vaikštau, bet mane glamonėja kažkoks dievas. Gyvenimas trumpas, ir nuodėmė prarasti laiką. Sako, aš veiklus. Bet būti veikliam – irgi reiškia prarasti laiką tiek, kiek prarandi pats save. Šiandien darau pertrauką, ir mano širdis eina pasitikti savęs. Jeigu mane dar ir suima nerimas, tai tik dėl to, kad jaučiu, kaip ta neapčiuopiama akimirka slysta man tarp pirštų nelyginant gyvsidabrio perliukai. Tad palikite tuos, kurie nori nusisukti nuo pasaulio. Aš nesiskundžiu, nes stebiu save gimstant. Šią valandą visa mano karalystė – iš šio pasaulio[15]. Šita saulė ir šitie šešėliai, šitas karštis ir šaltis, atsklindantis su oro srovėmis, – negi man dar reikia savęs klausti, ar kas miršta ir ar žmonės kenčia, jeigu viskas surašyta šitame lange, kur dangus lieja savo pilnatvę, pasitikdamas mano gailestį. Galiu pasakyti ir tuoj pasakysiu, jog svarbiausia būti žmoniškam ir paprastam. Ne, svarbiausia būti tikram, o į šią sąvoką įeina ir žmoniškumas, ir paprastumas. Ir kada gi būnu tikresnis, jei ne tuomet, kai esu pasaulis? Jaučiuosi laimingas dar prieš panorėjęs. Amžinybė – čia, ir aš jos tikėjausi. Dabar jau trokštu ne būti laimingas, o tik sąmoningas.

Vienas žmogus atidžiai viską stebi, kitas rausia sau kapą: kaip juos atskirti? Kaip atskirti žmones nuo jų absurdiškumo? Bet štai dangus nusišypso. Šviesa patvinsta – netrukus ateis vasara. O štai akys ir balsas tų, kuriuos reikia mylėti. Aš susijęs su pasauliu visais savo veiksmais, su žmonėmis – visu savo gailesčiu ir dėkingumu. Aš nenoriu rinktis gerosios ar išvirkščiosios pasaulio pusių, man nepatinka, kai renkamasi. Žmonės nenori, kad būtum aiškus ir ironiškas. Jie sako: „Tai rodo, kad jūs nesate geras". Aš nematau čia jokio ryšio. Žinoma, kai girdžiu kam nors sakant, kad jis – amoralus, suprantu, kad tas žmogus turi sau pačiam atskaityti moralą; o kai girdžiu kam nors sakant, jog jis niekina protą, suprantu, kad tas žmogus negali

pakęsti savo abejonių. Man nepatinka, kai apgaudinėjama. Didžioji drąsa – tai dar ir neužmerkti akių prieš šviesą ir prieš mirtį. Beje, kaip nusakyti giją, vedančią nuo besotės gyvenimo meilės prie slaptos nevilties? Jeigu įsiklausau į ironiją*, slypinčią daiktų esmėje, ji pamažu atskleidžia savo paslaptį. Mirktelėjusi nediduke šviesia akele, ji sako: „Gyvenkit taip, tarsi..." Nepaisant daugybės ieškojimų, tai ir yra visas mano žinojimas. Pagaliau nesu tikras, kad aš teisus. Bet ne tai svarbu, kai pagalvoju apie moterį, kurios istorija man buvo papasakota. Ji merdėjo, ir jos duktė ją dar gyvą aprengė įkapėmis. Be abejo, tai lengviau padaryti, kol nesustingusios galūnės. Ir vis dėlto reikia tik stebėtis, tarp kokių skubančių žmonių mes gyvename.

* Tą laisvės garantiją, apie kurią kalba Barrèsas[16].

JUNGTUVĖS

LEIDĖJO PASTABA

Vėl išspausdintos šiandien, šios pirmosios esė buvo parašytos 1936 ir 1937 metais, o 1938 metais labai mažu tiražu išleistos Alžyre. Šiame naujame leidime jos perspausdintos be pakeitimų, nors jų autorius tebelaiko jas esė[1] tiksliąja ir siaurąja šio žodžio prasme.

Budelis smaugė kardinolą Karafą šilkine virve, bet ji nutrūko: reikėjo pakartoti procedūrą. Kardinolas žiūrėjo į budelį, nesiteikdamas pratarti nė žodžio.

STENDHAL
Grafienė Paliano

JUNGTUVĖS TIPAZOJE[2]

Pavasarį Tipazoje apsigyvena dievai, jie šnekasi saulėje bei pelynų kvaptyse, sidabru apsišarvavusioje jūroje, dangaus žydrynėje, gėlėmis apaugusiuose griuvėsiuose ir milžiniškuose šviesos blyksniuose ant akmens luitų. Būna valandų, kai laukai aplinkui pajuosta nuo saulės. Akys bergždžiai stengiasi pagauti ką nors kita, išskyrus šviesos bei spalvų lašelius, virpančius ant blakstienų galiukų. Sodrus aromatingų augalų kvapas graužia gerklę ir dusina tame baisiame karštyje. Tolumoje vos galiu įžiūrėti didžiulį juodą Chenua kalną, kuris, įsišaknijęs kaimą supančiose kalvose, sunkiu, bet tvirtu žingsniu leidžiasi žemyn į jūrą.

Mes važiuojame per kaimą, iš kur jau matyti įlanka. Įžengiame į geltonai žydrą erdvę, kur mus pasitinka kvapnus ir aitrus vasariškos Alžyro žemės dvelksmas. Vilų sienos visur aplipusios rausvomis bugenvilijomis, soduose – dar blyškūs raudoni ibiskai, gausybė tirštų it kremas arbatinių rožių, ir viskas dailiai apkraštuota aukštastiebiais melsvais vilkdalgiais. Visi akmenys įkaitę. Mums lipant iš purienų spalvos autobuso, mėsininkai raudonuose automobiliuose, kaip ir kas rytą, suka ratą aplink kaimą, pypsėjimu kviesdami gyventojus.

Į kairę nuo uosto sausai suklotо akmens laiptai pro mastikmedžius ir prožirnius veda į griuvėsius. Kelias suka palei nediduką švyturį ir dingsta plyname lauke. Švyturio papėdėje kerojantys didžiuliai mėsingi augalai violetiniais, geltonais ir

raudonais žiedais driekiasi ligi pirmųjų uolų, kurias jūra skalauja čiulpdama, tartum bučiuotų. Mes stovime, gairinami švelnaus vėjelio, nutvieksti saulės, šildančios mums tik vieną veido pusę, ir žiūrime, kaip šviesa leidžiasi iš dangaus, o jūra, be jokios raukšlelės, šypsosi, rodydama akinamai baltus dantis. Prieš įžengdami į griuvėsių karaliją, paskutinį kartą jaučiamės žiūrovais.

Žengus vos keletą žingsnių, mums už gerklės griebia pelynai. Pilka jų vilna dengia griuvėsius, kiek akys užmato. Karštyje jų syvai pradeda rūgti, ir per visą tą erdvę nuo žemės į saulę kyla stiprus svaigalas, nuo kurio ima siūbuoti dangus. Mes einame pasitikti meilės ir geismo. Neieškom pamokymų ar karčios filosofijos, reikalaujamų iš to, kas didinga. Viskas, išskyrus saulę, bučinius ir laukinius kvapus, mums atrodo menka. Čia netrokštu būti vienas. Dažnai atvažiuodavau į šią vietą su tais, kuriuos mylėjau, ir skaitydavau jų bruožuose giedrą šypseną, kuria čionai nušvinta meilės veidas. Tvarką ir saiką čia aš palieku kitiems. Mane visą užvaldo didysis gamtos ir jūros ištvirkavimas. Šitoje griuvėsių ir pavasario santuokoje griuvėsiai vėl virto akmenimis ir, praradę žmogaus jiems suteiktą apdailą, grįžo atgal į gamtą. Švęsdama sūnų palaidūnų sugrįžimą, gamta dosniai pažėrė jiems gėlių. Tarp forumo plokščių apvalią baltą galvą kelia heliotropas, o raudoni snapučiai krauju užlieja buvusius namus, šventyklas ir miesto aikštes. Kaip mokslo vyrus mokslas galiausiai sugrąžina prie Dievo, taip metai galiausiai sugrąžino griuvėsius į jų motinos buveinę[3]. Šiandien jų praeitis pagaliau juos palieka, ir niekas nekliudo jiems paklusti tai galingai jėgai, kuri traukia laisvai krintančius kūnus.

Kiek valandų mano praleista čia mindant pelynus, glostant griuvėsius, mėginant suderinti savo alsavimą su audringais pasaulio atodūsiais! Skendėdamas laukiniuose kvapuose ir mieguistų vabzdžių dūzgesy, aš atveriu akis ir širdį nepakeliamam šito kaitros prisodrinto dangaus didingumui. Ne taip jau lengva tapti tuo, kuo esi[4], ir rasti savo gelmių matą. Tačiau, žvel-

giant į tvirtą Chenua kalno keterą, keistas tikrumo jausmas nuramindavo man širdį. Aš vėl išmokdavau kvėpuoti, susiliedavau su gamta ir pajusdavau pilnatvę. Kopdavau visais šlaitais iš eilės, ir kiekvienas savaip man atsilygindavo, kaip ir toji šventykla, kurios kolonos matuoja saulės kelią ir iš kur matyti visas kaimas, baltos ir rausvos jo namų sienos bei žalios verandos. Kaip ir toji bazilika ant rytinės kalvos: dar išliko jos sienos, o aplink ją, išsirikiavę plačiu žiedu, guli iškasti sarkofagai, dauguma jų vos išlindę iš žemės, kurios dalimi tebėra. Juose ilsėjosi mirusieji, o dabar veša šalavijai ir laukinės ropės. Šv. Salsa – krikščioniška bazilika, tačiau kiekvienąsyk, pažvelgus pro kurią nors kiaurymę, ligi mūsų atvilnija pasaulio melodija: pušimis bei kiparisais apaugę šlaitai arba jūra, už kokių dvidešimties metrų genanti į krantą savo baltus šunis[5]. Baziliką laikanti kalvos viršūnė plokščia, ir vėjas laisviau blaškosi tarp portikų. Šviečiant ryto saulei, ore tvyro begalinė palaima.

Vargšai tie, kuriems reikalingi mitai. Čia dievai – vagos arba gairės dienų tėkmei žymėti. Aprašinėdamas peizažą, sakau: „Va čia – raudona, čia – mėlyna, čia – žalia. Čia – jūra, kalnas, gėlės". Ir argi reikia minėti Dionisą[6], norint pasakyti, jog man patinka traiškyti ir uostyti mastikmedžio pumpurus? Ir ar išties Demetrai[7] skirtas senasis himnas, kurį vėliau nejučiom prisimindavau: „Laimingas tas žemės gyventojas, kurs šitai regėjo". Regėti, ir dar šioj žemėj, – kaip galima užmiršti tokią pamoką? Eleusino misterijose[8] užteko būti stebėtoju. Žinau, kad net ir čia niekados pakankamai nepriartėsiu prie pasaulio. Man reikia nusimesti drabužius ir nuogam nerti į jūrą, joje nuplauti savo kūną, dar kvepiantį žemės syvais, ir juo sujungti žemę su jūra tai glamonei, kurios juodvi taip seniai geidžia, liesdamos viena kitą lūpomis. Įlipu į vandenį, ir kvapą užgniaužia siūbtelėjusi šalta tamsi derva, tada neriu – ausyse ūžia, iš nosies bėga vanduo, gerklėje kartu, paskui imu plaukti, vandens nublizgintos, saulės nuauksintos rankos išnyra iš jūros ir, įtempusios visus raumenis, vėl nusileidžia,

vanduo žliaugia mano kūnu, kojos įnirtingai plaka bangą, ir horizontas išnyksta. Išlipęs iš vandens, griūnu į smėlį ir guliu atsipalaidavęs, vėl jausdamas kūno ir kaulų sunkumą, apkvaitęs nuo saulės, kartkartėmis žvilgtelėdamas į savo rankas: vandeniui nutekėjus, ant sausų odos plotelių matyti šviesus pūkas ir druskos dulkelės.

Čionai aš suprantu, kas vadinama didžiuliu pasisekimu – tai teisė mylėti be saiko. Šiame pasaulyje yra tik viena meilė. Apglėbti moters kūną – reiškia sykiu prispausti prie savęs tą keistą džiaugsmą, kuris leidžiasi iš dangaus į jūrą. Netrukus, kai pulsiu į pelynus, kad kūnas persismelktų jų kvaptim, nepaisydamas visų prietarų suvoksiu, jog paklūstu tai tiesai, kuri lemia saulės tekėjimą ir mano būsimą mirtį. Tam tikra prasme čia aš statau ant kortos savo gyvenimą, gyvenimą, kur jaučiu šiltą akmenį, kur gausu jūros alsavimo ir cikadų, jau pradedančių svirpti. Vėjelis gaivus, dangus mėlynas. Aš svaigulingai myliu šitą gyvenimą ir noriu nevaržomai apie jį kalbėti: jo dėka aš didžiuojuosi, kad man teko žmogaus dalia. Tačiau neretai man būdavo sakoma: nėra čia kuo didžiuotis. Ne, yra: šita saule, šita jūra, savo jaunatviškai plakančia širdimi, sūriu kūnu ir šita neaprėpiama erdve, kur geltonyje ir žydryje susilieja švelnumas ir didingumas. Užkariauti visa – štai kam privalau naudoti savo jėgas ir išteklius. Čia niekas nekliudo man būti pačiu savimi, aš nieko savy neišsižadu, neužsidedu jokios kaukės: man pakanka kantriai semtis sunkaus gyvenimo mokslo, kuris atstoja visą jų mokėjimą gyventi.

Prieš pat vidudienį grįžtame per griuvėsius į nedidukę kavinę palei prieplauką. Galvoje spengia nuo saulės cimbolų ir spalvų, tad šita vėsi salė, šita didžiulė taurė žalio mėtų gėrimo su ledu – tikras išsigelbėjimas. Už lango – jūra ir įkaitęs dulkėtas kelias. Sėdėdamas prie staliuko, stengiuosi pro mirksinčias blakstienas žiūrėti į margaspalvį balto nuo kaitros dangaus švytėjimą. Mūsų veidai sudrėkę nuo prakaito, bet kūnai gaivūs po lengvos drobės drabužiais, kuriais vilkime, ir nuo visų mūsų

dvelkia palaimingu nuovargiu žmonių, švenčiančių savo jungtuves su pasauliu.

Maitina šitoje kavinėje prastai, užtat čia daug vaisių, ypač persikų, kuriuos kandant sultys bėga per smakrą. Suleidęs į persiką dantis, klausausi, kaip manyje verda kraujas, tvinksėdamas smilkiniuose, ir žiūriu išplėtęs akis. Jūroje įsiviešpatavo spengianti vidudienio tyla. Kiekviena graži būtybė paprastai puikuojasi savo grožiu, o šiandien pasaulio puikybė liejasi per kraštus. Kodėl turėčiau, jį regėdamas, neigti gyvenimo džiaugsmą, jeigu moku neapsiriboti vien gyvenimo džiaugsmu? Būti laimingam – ne gėda[9]. Tačiau šiandien karalius yra kvailys, o kvailiu aš vadinu tą, kuris bijo mėgautis gyvenimu. Mums tiek sykių buvo kartojama apie puikybę: suprantate, juk tai šėtono nuodėmė. Būkit atsargūs, šaukė mums, jūs pražūsit patys ir pražudysit savo gyvastį. Paskui aš iš tikrųjų supratau, kad kai kokia puikybė... Tačiau būna valandėlių, kai negaliu neginti savo teisės didžiuotis gyvenimu, juoba kad visas pasaulis susimokė, norėdamas įkvėpti man šitą jausmą. Tipazoje „aš matau“ tolygu „aš tikiu“[10], ir aš neketinu atkakliai neigti to, ką galiu paliesti ranka ir paglamonėti lūpomis. Nejaučiu poreikio sukurti iš to meno kūrinį, tik noriu apie tai papasakoti, o tai skirtingi dalykai. Tipaza man primena tuos personažus, kurie kuriami netiesiogiai išreikšti savo požiūriui į pasaulį. Kaip ir jie, ji liudija, ir liudija vyriškai. Šiandien ji – mano personažas, ir man regis, kad jį glamonėjant ir aprašinėjant mano svaiguliui nebus galo. Yra laikas gyventi ir yra laikas liudyti, kad gyveni. Yra taip pat laikas kurti, bet tai jau ne taip natūralu. Man pakanka gyventi visu kūnu ir liudyti visa širdimi. Išgyventi Tipazą, paliudyti, o tada atsiras ir meno kūrinys. Čia esama savotiškos laisvės.

Niekad neužsibūdavau Tipazoje ilgiau kaip vieną dieną. Visados ateina valandėlė, kai pasijunti persisotinęs kokiu peizažu lygiai taip, kaip prireikia nemažai laiko, kad juo pasisotintum. Kalnai, dangus, jūra – nelyginant veidai, kuriuose ūmai išvysta-

me tuštumą arba spindesį, kai ne tik pamatome, bet ir įsižiūrime. Tačiau kiekvienas veidas, kad būtų iškalbingas, turi savotiškai atsinaujinti. Ir žmonės skundžiasi pernelyg greitai viskuo atsibodį, tuo tarpu jiems reikėtų žavėtis, jog pasaulis atrodo mums naujas vien tik todėl, kad jau buvome užmiršę, koks jis yra.

Pavakary grįžau į aptvarkytą, sodu paverstą parko dalį netoli plento. Išsivadavęs iš kvapų ir saulės šėlsmo, vakaro vėsoje protas rimo, atsipalaidavęs kūnas mėgavosi vidine ramybe, kuri atsiranda patenkinus meilės geismą. Sėdėjau ant suolelio. Žiūrėjau, kaip vakarop apvalėja laukų kontūrai. Buvau pasisotinęs. Man virš galvos granato krūmas svarino savo pumpurus, dar neišsprogusius ir rumbuotus, nelyginant mažus kumštelius, kuriuose glūdėjo visa pavasario viltis. Už nugaros augo rozmarinas, ir aš jaučiau svaiginantį jo kvapą. Pro medžius buvo matyti kalvos, o dar toliau – jūros kraštelis, viršum kurio tarytum burė be vėjo ilsėjosi dangus, kupinas begalinio švelnumo. Širdį man buvo užliejęs keistas džiaugsmas, toks, kokį patiri turėdamas ramią sąžinę. Tokį jausmą patiria aktoriai, suvokę, kad gerai atliko savo vaidmenį, tiksliau pasakius, kad jų veiksmai tikrąja to žodžio prasme sutapo su idealaus vaidinamo personažo veiksmais, kad jie tarytum įsiliejo į iš anksto nupieštą piešinį ir akimoju atgaivino jį savo širdies plakimu. Būtent tai aš ir jaučiau: aš gerai suvaidinau savo vaidmenį. Dirbau savo žmogiškąjį darbą ir tai, kad džiaugsmas lydėjo mane kiaurą dieną, neatrodė man ypatinga sėkmė, o tik jaudinantis išpildymas tos sąlygos, kuri tam tikromis aplinkybėmis įpareigoja mus būti laimingus. Tokiais atvejais mes ir vėl nugrimztame į vienatvę, tik šįsyk su pasitenkinimo jausmu.

Dabar medžius buvo aptūpę paukščiai. Žemė iš lėto dūsavo prieš įžengdama į tamsą. Netrukus su pirma žvaigžde į pasaulio sceną nusileis naktis. Švytintys dienos dievai numirs kasdiene savo mirtimi. Bet į jų vietą stos kiti dievai. Kad būtų niūresni, sumaitoti jų veidai gims žemės gelmėse.

O kol kas per plačią erdvę, kur šoko paauksintos žiedadulkės, ligi manęs vilnijo nesiliaujanti bangų mūša į kranto smėlį. Jūra, laukai, tyla, šitos žemės kvaptys... Aš traukiau į save šį kvepiantį gyvenimą ir kandau prisirpusį pasaulio vaisių, sukrėstas, kad saldžios svaiginančios jo sultys teka mano lūpomis. Ne, svarbu čia buvau ne aš ir ne pasaulis, o ši dermė ir tyla, kurios gimdė mudviejų meilę. Meilę, kurios nereikalavau tik sau vienam, – neturėjau tokios silpnybės, – suvokdamas ir didžiuodamasis, kad dalijuosi ja su visa žmonių paderme, gimusia iš saulės ir jūros, tokia gyvybinga, kupina syvų paderme, kuri semiasi didybės iš savo paprastumo ir, stovėdama ant jūros kranto, supratinga šypsena atsako į spinduliuojančią šių padangių šypseną.

VĖJAS DŽEMILĖJE

Yra vietų, kur protas miršta, kad gimtų tiesa, kuri yra proto paneigimas. Kai nuvykau į Džemilę, ten pūtė vėjas ir švietė saulė, bet apie tai vėliau. Pirmiausia reikia pasakyti, kad ten viešpatavo didžiulė tyla, sunki ir netrikdoma, panaši į svarstykles, sustingusias pusiausvyroje. Paukščių klyksmas, švelnus triskylės fleitos ringavimas, ožkų trepenimas, tolimo griaustinio aidas danguje – visi šie garsai ir kėlė tylos bei nykumo įspūdį toje vietovėje. Tarpais kažkas sausai pliaukštelėdavo, šaižiai klykteldavo – tai paukštis, pasislėpęs tarp akmenų, pakildavo į orą. Kiekvienas kelias, takeliai tarp namų griuvėsių, plokštėmis grįstos plačios gatvės su švytinčiomis kolonomis ar milžiniškas forumas tarp triumfo arkos ir šventyklos, stovinčios ant gūbrio, – viskas veda į daubas, iš visų pusių supančias Džemilę, tą pasiansą, išdėliotą po beribiu dangumi. Tu stovi čia susikaupęs akmens ir tylos akivaizdoje, o diena slenka vakarop, ir rodos, jog su kiekviena valanda kalnai didėja, įgaudami violetinį atspalvį. Bet virš Džemilės plokščiakalnio pučia vėjas. Šioje begalinėje sumaištyje, sukeltoje vėjo ir saulės, liejančios šviesą ant griuvėsių, randasi tai, kas padeda žmogui pajusti savo tapatumą su vienatve ir mirusio miesto tyla.

Reikia daug laiko nuvykti į Džemilę. Tai ne toks miestas, kur gali sustoti važiuodamas pro šalį. Jis niekur neveda ir nesiriboja su jokia kita šalim. Tai vieta, iš kurios grįžtama atgal. Į mirusį miestą vingiuoja ilgas kelias, kuris atrodo dar ilgesnis

todėl, kad už kiekvieno lanksto tikiesi išvysiąs savo tikslą. Kai galop ant nublankusių spalvų plokščiakalnio, įsprausto tarp aukštų gūbrių, išnyra gelsvas smėlio skeletas, nelyginant koks kaulų miškas, Džemilė tampa simboliu to meilės ir kantrybės mokymo, kuris vienintelis gali atvesti mus į plazdančią pasaulio širdį. Ten, ant plokščiakalnio, tarp retų medžių ir išdegusios žolės, visais savo kalnais ir akmenimis ji ginasi nuo vulgaraus žavėjimosi, nuo gražumo ar nuo vilties iliuzijų.

Kiaurą dieną klaidžiojome po tą sausringą spindesį. Vėjas, vos juntamas vidudienį, rodės, kas valandą pamažu vis stiprėjo ir tvindė visą peizažą. Jis pūtė pro kalnų properšas toli rytuose, atskriedavo iš už horizonto ir sūkuriuodavo tarp akmenų ir saulės. Be perstojo švilpė tarp griuvėsių, šėlo akmenimis grįstame cirke, gairino rauplėtus akmens luitus, šuorais apglėbdavo kiekvieną koloną ir nepaliaujamai stūgaudamas pasileisdavo per forumą, plytintį po atviru dangum. Vėjas čaižė mane it laivo stiebą. Buvau tarsi išduobas per pusiaują, akys degė, lūpos skeldėjo, o išdžiūvusi oda atrodė lyg ne mano. Anksčiau jos padedamas aš skaitydavau pasaulio raštą. Jis palikdavo joje savo švelnumo arba pykčio žymes, sušildydavo vasaros dvelksmu arba sukandžiodavo šerkšno dantimis. Bet šitaip ilgai vėjo plakamas ir daugiau kaip valandą purtomas, apkvaitęs nuo priešinimosi, pradėjau nebesuvokti savo kūno kontūrų. Kaip potvyniai nublizgina jūros akmenėlį, taip aš buvau vėjo nugludintas, išsekintas iki pat sielos gelmių. Aš buvau tik maža šitos mane pagavusios stichijos dalelė, paskui tapau jos didele dalimi, galiausiai visiškai su ja susiliejau ir nebeskyriau savo kraujo tvinksnių nuo to skardaus, galingo visur esančios gamtos širdies plakimo. Vėjas nugludino mane pagal aplinkui degančio nuogumo pavyzdį. Ir kiekvieną akimirką, atsidūręs jo glėbyje, aš, akmuo tarp akmenų, buvau toks pat vienišas, kaip ir kolona ar alyvmedis po vasaros dangum.

Ta pašėlusi saulės ir vėjo maudynė išsekino visą mano gyvastį. Vos bejaučiau savy tą ore laikantį sparnų plastėjimą,

dejuojančią gyvybę, maištauti mėginantį protą. Netrukus, pasileidęs į visas keturias puses, užmiršęs viską, sykiu ir save patį, aš – jau šitas vėjas, ir vėjyje šitos kolonos ir arka, šitos įkaitusios grindinio plokštės ir blyškūs kalnai, supantys apleistą miestą. Dar niekada ligi šiol nebuvau taip stipriai pajutęs atsiskyrimo nuo savęs ir buvimo pasaulyje.

Taip, aš esu. Ir šią akimirką mane sukrečia tai, kad negaliu eiti toliau. Nelyginant žmogus, įkalintas iki gyvos galvos, – jis turi viską. O sykiu nelyginant žmogus, kuris žino, kad rytojus bus panašus į šiandieną, ir visos kitos dienos taip pat. Juk suvokti savo buvimą – žmogui reiškia nieko nebelaukti. Jeigu esama peizažų, kurie yra sielos būsenos[12], tai tie peizažai – patys vulgariausi. Ir šitame krašte aš visąlaik ėjau paskui kažką, kas priklausė ne man, o tam peizažui, nelyginant paskui mirties skonį, kuris mudu siejo. Čia, tarp kolonų, dabar jau metančių įstrižus šešėlius, nerimai tirpo ore nelyginant sužeisti paukščiai. Ir juos keitė šitas bevaisis aiškumas. Nerimas gimsta gyvųjų širdy. Bet šitai gyvai širdžiai lemta sustoti: štai ir visa mano aiškiaregystė. Dienai slenkant vakarop, tylant garsams ir blausiantis šviesoms iš dangaus srovenančiuose sutemų pelenuose, apleistas savęs paties, jaučiausi bejėgis prieš palengva kylančias many neigimo jėgas.

Tik nedaugelis supranta, jog esama tokio atsisakymo, kuris neturi nieko bendra su išsižadėjimu[13]. Ką čia reiškia žodžiai „ateitis", „gerovė"? Ką reiškia dvasinis tobulėjimas? Jeigu aš atkakliai atsisakau visų įmanomų „paskui", tai tik tam, kad neišsižadėčiau savo dabartinio turtingumo. Aš nenoriu tikėti, kad mirtis – tai slenkstis į kitą gyvenimą. Man ji – uždari vartai. Mano supratimu, ji – ne slenkstis, kurį reikia peržengti, o baisi ir šlykšti avantiūra. Visa, kas man yra siūloma, – tai tik pastangos nuimti nuo žmogaus pečių jo gyvenimo naštą[14]. Tačiau stebėdamas sunkų didžiulių paukščių skrydį Džemilės danguje, aš reikalauju tam tikros gyvenimo naštos ir gaunu ją. Privalau visas atsiduoti šitai pasyviai aistrai[15], o visa kita man nebepri-

klauso. Manyje per daug jaunatviškų jėgų, kad galėčiau kalbėti apie mirtį, bet jeigu man reikėtų šitai padaryti, manau, kad kaip tik čia ir surasčiau tą tikslų žodį, kuris siaube ir tyloje nusakytų sąmoningą įsitikinimą, jog mirtis nepalieka jokių vilčių.

Žmogus gyvena su keliomis įprastinėmis idėjomis. Dviem arba trim. Netikėtai susidūrus su kitais pasauliais arba žmonėmis, jos gludinamos, keičiamos. Prireikia dešimties metų, kad turėtum tikrai savo idėją, – tokią, apie kurią galėtum kalbėti. Žinoma, dėl to žmogus kiek nusimena. Bet šitaip jis savotiškai išlošia, pripranta prie gražaus pasaulio veido. Lig tol buvo matęs jį tik iš priešakio. Jam reikia žingtelėti į šalį, kad galėtų pažvelgti į jį iš profilio. Jaunuolis žiūri į pasaulį tik iš priešakio. Jis neturėjo laiko mirties ar nebūties idėjai nugludinti, nors vis dėlto sugromuliavo jų siaubą. Tikriausiai tai ir yra jaunystė, toji žiauri akistata su mirtimi, ta fiziška saulę mylinčio gyvulio baimė. Priešingai tam, kas sakoma, bent jau šiuo požiūriu, jaunystė neturi iliuzijų. Ji neturėjo nei laiko, nei dievobaimingumo joms susikurti. Ir nežinau kodėl, matydamas šitą duburiuotą peizažą, šitą nykų ir iškilmingą akmens šauksmą, Džemilę, nežmonišką saulėlydžio žaroje, ir šitą mirštančią viltį bei mirštančias spalvas, aš buvau tikras, kad žmonės, verti to vardo, priėję gyvenimo pabaigą, privalo vėl patirti tą akistatą, paneigti tas kelias idėjas, kurias išpažino, ir atgauti tą nekaltumą ir tiesą, kurie švyti antikos žmonių veiduose, kai jie žvelgia savo likimui į akis. Jie susigrąžina jaunystę, bet tik apglėbę mirtį. Šiuo požiūriu nėra nieko niekingiau už ligą. Tai vaistas nuo mirties. Ji padeda pasirengti mirčiai. Ji moko mirti, ir pirmoji to mokymo stadija yra graudulys dėl savęs paties. Ji palaiko žmogų, kai šis sutelkia visas pastangas, norėdamas pabėgti nuo įsitikinimo, kad reikės mirti. Tačiau Džemilė... Ir tuomet aš aiškiai pajuntu, jog tikrasis, vienintelis civilizacijos laimėjimas, prie kurio žmogus retkarčiais pripranta, yra tas, kad ji ugdo sąmoningai mirštančius žmones[16].

Mane visuomet stebina, kad taip puikiai mokėdami samprotauti apie kitus dalykus, be galo skurdžiai mąstom apie mirtį. Ji – arba gėris, arba blogis. Aš jos bijau arba šaukiuosi (tegu jie kalba ką nori). Tačiau šitai vėlgi įrodo, kad visa, kas paprasta, pranoksta mūsų supratimą. Kas yra mėlis, ir ką apie jį galvoti? Lygiai toks pats keblumas ir su mirtimi. Mes nemokame samprotauti apie mirtį ir apie spalvas. Bet juk labai svarbu tas žmogus priešais mane, – sunkus kaip pati žemė, tas mano ateities prototipas. Tačiau ar galiu iš tikro apie tai mąstyti? Sakau sau: aš turiu mirti. Bet juk tai nieko nereiškia, nes man nepavyksta tuo patikėti, ir mano patirtis čia apsiriboja kitų mirtimi[17]. Aš mačiau mirštant žmones. Dar dažniau mačiau dvesiant šunis. Prisilytėjimas prie jų mane sukrėsdavo. Todėl ir pagalvoju: gėlės, šypsenos, moterys, kurios sužadina mums geismą. Ir suvokiu, kad visa mano mirties baimė glūdi pavydžioje gyvenimo meilėje. Aš pavydžiu tiems, kurie gyvens ir kuriems gėlės ir geidimas moterų turės realią prasmę, bus kūnas ir kraujas. Aš pavydus, nes pernelyg myliu gyvenimą, kad nebūčiau egoistas. Kas man darbo toji amžinybė. Ką žinai, gal vieną gražią dieną gulėdamas lovoje išgirsi: „Jūs stiprus žmogus, todėl privalau būti jums atviras ir pasakyti, kad netrukus mirsite". Ir tu žinosi tai, nagais įsikibęs į gyvenimą, iki kaulų persmelktas baimės, paklaikusiu žvilgsniu. Argi svarbu visa kita? Kraujas muša man į galvą, tvinksi smilkiniuose, rodos, imčiau ir sutraiškyčiau viską aplinkui.

Tačiau žmonės miršta prieš savo valią, nepaisant viso dekoro. Jiems sakoma: „Kai tu pasveiksi...", o jie miršta. Aš to nenoriu. Juk jeigu esti dienų, kai gamta meluoja, tai esti ir tokių, kai ji sako tiesą. Džemilė šįvakar sako tiesą, ir su kokiu liūdesiu bei atkakliu grožiu! O aš šito pasaulio akivaizdoje nenoriu nei pats meluoti, nei kad man meluotų. Noriu iki gyvenimo pabaigos turėti šviesų protą ir žiūrėti į savo galą su besiliejančiu per kraštus pavydu ir siaubu. Aš tik todėl bijau mirties, kad teks išsiskirti su šituo pasauliu, kad esu susijęs su lemtimi žmonių, ku-

rie gyvena, užuot stebėję amžiną dangų. Išugdyti sąmoningai mirštančius žmones – reiškia sumažinti nuotolį, kuris mus skiria nuo pasaulio, ir be džiaugsmo įžengti į tą tapsmą, aiškiai suvokiant jaudrinančius visiems laikams prarasto pasaulio vaizdus. Ir liūdnos Džemilės kalvų giesmės tik sustiprina mano sieloje šito mokymo kartėlį.

Pavakary kopėme šlaitais į miestelį, o sugrįžę klausėmės aiškinimų: „Štai čia yra pagonių miestas, o ten toliau – krikščionių gyvenvietė. Vėliau..." Taip, tai tiesa. Žmonės ir visuomenės čia keitė vieni kitus: užkariautojai paženklino šį kraštą savo puskarininkiška kultūra. Jie vulgariai ir keistai suprato didingumą ir savo Imperijos didingumą matavo jos užimamu plotu. Stebuklas yra tai, kad jų civilizacijos griuvėsiai iš esmės paneigia jų idealą. Juk šitas miestas-griaučiai, matomas iš tokios aukštybės prieblandoje, kai aplink triumfo arką skraido balti balandžiai, nerašė danguje pergalės ir garbės troškimo ženklų. Pasaulis galiausiai visada nugali istoriją. Man suprantama poezija, kurios kupinas tas galingas akmens šauksmas, Džemilės sviedžiamas kalnams, dangui ir tylai, – tai aiškumo, abejingumo, tikrųjų nevilties ar grožio ženklų poezija. Širdis gūžiasi regint šitą didingumą, su kuriuo mes jau atsisveikiname. Džemilė lieka mums už nugarų su savo liūdnu pavandenijusiu dangumi ir paukščių ulbesiu, atsklindančiu iš kitapus plokščiakalnio, su ožkomis, žaibu skriejančiomis per šlaitus, ir gyvu raguoto dievo atvaizdu altoriaus frontone, išnyrančiu iš vangių aidžių sutemų.

VASARA ALŽYRE

Jacques'ui Heurgonui[18]

Meilė, puoselėjama kokiam nors miestui, dažniausiai būna slapta. Tokie didmiesčiai kaip Paryžius, Praha ir net Florencija yra užsisklendę savy ir šitaip apriboja savo pačių pasaulį. O Alžyras ir kai kurios kitos išskirtinės vietovės, pavyzdžiui, pajūrio miestai, atsiveria dangui nelyginant lūpos ar žaizda. Alžyre galima mylėti tai, kuo gyvena visi: jūrą ties kiekvienu gatvės linkiu, sunkią saulę, prigimtinį žmonių grožį. Ir kaip visuomet šitoje begėdystėje ir šitame savęs siūlyme slypi slaptesnis aromatas. Paryžiuje galima ilgėtis erdvės ir sparnų plazdėjimo. O čia žmogus bent jau turi visko su kaupu, žino, ko nori, ir gali išmatuoti savo turtus.

Matyt, reikia ilgokai pagyventi Alžyre, kad suprastum, kaip gali alinti gamtos gėrybių perteklius. Čia nieko neras tas, kuris norėtų ko nors išmokti, prasilavinti ar tapti geresnis. Šitoje šalyje nėra pamokų. Ji nieko nežada ir neskatina nuojautų. Tenkinasi duodama, bet duoda gausiai. Ji visa atsiveria akims, ir tą suvoki iškart, vos atsimerkęs. Nėra vaistų nuo jos malonumų[19], o jos džiaugsmai – bevilčiai. Jai reikia įžvalgių sielų, kitaip sakant, tokių, kurios neprašo paguodos. Jai reikia aukojimosi vardan aiškumo, kaip kad aukojamasi vardan tikėjimo. Savotiška šalis, duodanti žmogui, kurį maitina, ir savo prabangą, ir skurdą! Nenuostabu, kad jutimų gausa, kuria apdovanotas jaut-

rus šios šalies žmogus, yra sykiu ir pats didžiausias jo skurdas. Nėra tiesos, kuri neturėtų savy kartėlio. Tad ar gali kelti nuostabą tai, kad šitos šalies veidas man labiausiai patinka tuomet, kai jį regiu tarp varganiausių jos žmonių.

Jaunystėje žmonės čia gyvena gyvenimą, atitinkantį jų grožį. O paskui pradedama leistis žemyn, ir galiausiai ateina užmarštis. Jie statė ant kortos kūną, žinodami, kad praloš. Jaunam ir gyvybingam Alžyre visur prieglauda ir dingstis triumfui: pliažas, saulė, raudonas ir baltas jūros link besileidžiančių terasų žaismas, gėlės ir stadionai, merginos stangriomis kojomis. Tačiau praradusiems jaunystę nėra už ko kabintis, nėra ir vietos, kur melancholija galėtų pasislėpti nuo savęs pačios. Kitur – Europos vienuolynai arba Provanso kalvų kontūrai, Italijos terasos, daugybė vietų, kur žmogus gali pabėgti nuo savo padermės ir lengvai išsivaduoti nuo savęs. O čia viskam reikia vienatvės ir jauno kraujo. Goethe mirdamas šaukėsi šviesos, ir tie jo žodžiai įėjo į istoriją. Belkūre ir Bab el Uede[20] kavinių pašalėse kiūtantys seniai klausosi, kaip giriasi jaunuoliai sulipusiais plaukais.

Alžyre tas gyvenimų pradžias ir pabaigas pristato vasara. Tais mėnesiais miestas ištuštėja. Tačiau varguoliai ir dangus lieka. Drauge su varguoliais mes nusileidžiame į prieplauką, arčiau žmogaus lobių: drungno vandens ir tamsiai rudų moterų kūnų. Vakare, persisotinę šitais turtais, jie sugrįžta prie klijuote užtiesto stalo ir žibalinės lempos – visos jų gyvenimo puošmenos.

Alžyre niekas nesako „maudytis", tik „pliuškentis". Tebūnie taip. Maudomasi tiesiog prieplaukoje, paskui ilsimasi ant plūdurų. Kai plaukiama pro plūdurą, ant kurio įsitaisiusi graži mergina, šaukiama draugams: „Sakiau tau, kad tai žuvėdra". Štai kur sveiki džiaugsmai. Reikia manyti, toks šitų jaunuolių idealas, nes dauguma jų taip gyvena ir žiemą: vidudieniais apsinuogina prieš saulę, valgydami kuklius priešpiečius. Jie tai daro ne todėl, kad būtų skaitę nuobodžius gamtos tyrinėtojų, tų kūno

protestantų, pamokslus (esama kūno sistematikos, kuri veikia taip pat erzinamai kaip ir dvasios sistematika), o paprasčiausiai todėl, kad jiems „gera degintis saulėje“. Šito papročio reikšmė mūsų laikams niekados nebus deramai įvertinta. Pirmąsyk po dviejų tūkstantmečių kūnas buvo apnuogintas pliažuose. Dvidešimt amžių žmonės stengėsi suteikti padorumo graikų įžūlumui ir naivumui, sumenkinti kūną ir padaryti jį įmantresnį. Nepaisant to, šiandien jaunuoliai, lenktyniaudami Viduržemio pajūrio pliažuose, atkartoja tobulus Delo atletų gestus. Ir šitaip gyvendamas kūnu tarp kitų kūnų, pastebi, jog kūnas turi savo niuansų, savo gyvenimą ir – išdrįsiu pasakyti nesąmonę – netgi savotišką psichologiją*. Kūno evoliucija, kaip ir dvasios evoliucija, turi savo istoriją, savo vingius, savo laimėjimus ir trūkumus. Štai kad ir toks niuansas kaip spalva. Kai vasarą vaikštai maudytis į prieplauką, pastebi, kaip visų aplinkinių oda vienu metu iš baltos virsta auksine, paskui ruda ir galiausiai įgauna tabako spalvą, o tai jau paskutinė transformacijos riba, kurią gali pasiekti kūnas. Virš prieplaukos stūkso baltos Kazbos[21] kaladėlės. Kai žiūri nuo vandens, gelsvai balto arabų miesto fone kūnai atrodo lyg vario spalvos frizas. Į rugpjūčio pabaigą, saulei pakaitrėjus, namai tampa tiesiog akinamai balti, o kūnų oda dar patamsėja. Kaip neįsijungti į tą akmens ir kūno dialogą su saule ir metų laikais? Visas rytas prabėgo nardant, krykštaujant tarp vandens purslų, smagiai iriantis dvimenčiu irklu aplink raudonus ir juodus krovininius laivus (vieni jų atplaukė iš Norvegijos ir kvepia visais medžių kvapais, kiti – iš Vokietijos

* Ar nepasirodysiu juokingas, sakydamas, jog man nepatinka, kaip Gide'as egzaltuoja kūną? Jis reikalauja iš jo tramdyti geidulius, kad šie paūmėtų. Šitaip jis suartėja su tais, kurie viešnamių žargonu vadinami trenktais arba galvočiais. Krikščionybė irgi nori sutramdyti geidulius. Tačiau, būdama natūralesnė, ji įžiūri čia numarinimą. Mano draugas Vincentas, kubilius ir jaunių plaukimo braso stiliumi čempionas, tuos dalykus supranta dar paprasčiau. Jis geria, kai ištrokšta, jeigu geidžia moters, stengiasi su ja perguléti, ir vestų ją, jeigu pamiltų (to dar neatsitiko). Paskui jis visuomet sako: „Dabar geriau“, – ir šie jo žodžiai tvirtai reziumuoja galimą persisotinimo apologiją.

ir persismelkę aliejų aromatais, treti plaukioja pakrantėmis ir atsiduoda vynu bei sena statine). Saulei žeriant spindulius po visą dangaus skliautą, oranžinė baidarė, pilna rudų kūnų, pašėlusiai skrodžia vandens paviršių. Ir kai dvigubi irklai prinokusio vaisiaus spalvos mentėmis ūmai liaujasi ritmingai pliaukšėję ir mes kurį laiką slystame ramiu uždaro uosto vandeniu, kaip galiu netikėti, jog gabenu glotniu jūros paviršiumi būrelį rudaodžių dievų, kuriuose atpažįstu savo brolius? O kitame miesto gale vasara kaip kontrastą siūlo mums kitus savo turtus: tylą ir nuobodulį. Ta tyla ne visada vienoda, nelygu, ar gimė šešėlyje, ar saulėje. Yra vidudienio tyla Vyriausybės aikštėje. Ją supančių medžių pavėsyje arabai už penkis su pardavinėja stiklinėmis šaltą limonadą, kvepiantį apelsinmedžio žiedais. Jų šūksniai: „Gaivinamasis gėrimas! Gaivinamasis gėrimas!" skrodžia tuščią aikštę. Nutilus šūksniams, po saule vėl įsivyrauja tyla: prekijo ąsotyje apsiverčia ledas, ir aš girdžiu jo tylų barkštelėjimą. Yra pokaičio tyla. Jūrų laivyno kvartalo gatvėse priešais purvinas kirpyklėles gali pamatuoti ją melodingu musių zvimbimu iš tuščiavidurių nendrių užuolaidų. Kitur, maurų kavinėse Kazboje, tyli kūnai, negalintys atsiplėšti nuo savo vietos, palikti arbatos stiklinę ir susigrąžinti laiką savo kraujo tvinksniais. Bet užvis ypatingiausia vasaros vakarų tyla.

Tos trumpos akimirkos, kai diena apvirsta ir tampa naktimi!.. Negi reikia jas užtvindyti kokiais ženklais ir paslaptingais šūksniais, kad Alžyras taip sietųsi many su jomis? Kai ilgesnį laiką pabūnu toli nuo šių kraštų, tos sutemos dingojasi man kaip laimės pažadas. Viršum miesto dunksančiose kalvose yra keliukų, apaugusių mastikmedžiais, alyvomis. Į juos tuomet ir atsigręžia mano širdis. Regiu, kaip juodų paukščių pulkai kyla nuo jų į žalią horizontą. Danguje, kuriame ūmai išnyko saulė, kažkas atsipalaiduoja. Krūvelė rausvų debesėlių išsidriekia, paskui ištirpsta ore. Netrukus pateka pirmoji žvaigždė, ir matai, kaip jos kontūrai ryškėja ir aštrėja dangaus tirštynėje. Paskui staiga nusileidžia rajūnė naktis. Kas gi taip nepakartojama tuo-

se trumpuose Alžyro vakaruose, kad jie tiek visko pažadina many? Tas minkštumas, kurį jie palieka man ant lūpų: nespėju juo pasisotinti, o jau dingsta nakty. Gal kaip tik todėl jis toks nepamirštamas? Šito krašto švelnumas stulbinantis ir trumpalaikis. Bet vos jį pajutusi, bent jau širdis atsiduoda jam visut visutėlė. Padovanio paplūdimyje šokių salė atvira kasdien. Ir šitoje didžiulėje stačiakampėje dėžėje, visu savo ilgiu atsigręžusioje į jūrą, neturtingas kvartalo jaunimas šoka ligi nakties. Dažnai aš laukdavau ten ypatingos akimirkos. Dieną salę saugo įkypų kartelių stogeliai virš langų. Saulei pasislėpus jie pakeliami. Tuomet visą patalpą užlieja keista žalia šviesa, sklindanti iš dvivėrio dangaus ir jūros kiaukuto. Kai sėdi toli nuo langų, matai tik dangų ir pakaitom praplaukiančius šokėjų veidus – kaip kiniškame šešėlių teatre. Kartais užgroja valsą, ir tuomet žaliam fone ima atkakliai suktis juodi profiliai, nelyginant iškirpti siluetai, klijuojami ant fonografo disko. Paskui staiga nusileidžia naktis ir užsidega šviesos. Bet aš nemokėčiau pasakyti, kas tą nepaprastą akimirką man atrodo taip žavu ir mįslinga. Prisimenu kad ir tą aukštą dailią merginą, kuri šoko visą popietę. Ant mėlynos aptemptos suknelės, nuo strėnų ligi kelių permirkusios prakaitu, ji buvo užsidėjusi jazminų vėrinį. Šokdama juokėsi ir atlošinėjo galvą. Praplaukdama pro staliukus, palikdavo mišrų gėlių ir kūno kvapą. Stojus nakčiai aš jau nebeįžiūrėjau jos kūno, prigludusio prie savo šokėjo, tik danguje pakaitom sukosi baltų jazminų ir juodų plaukų dėmės, ir kai ji atmesdavo galvą, atidengdama putlią krūtinę, išgirsdavau jos juoką ir išvysdavau ūmai linkstantį prie jos partnerio profilį. Už savąjį nekaltumo supratimą turiu būti dėkingas tik šitiems vakarams. Ir mokausi nebeskirti tų grubių kūnų nuo dangaus, kuriame sūkuriuoja jų geismai.

Alžyro kino teatruose kartais pardavinėjamos mėtinės pastilės, ant kurių raudonai išraižyta viskas, ko reikia, kad gimtų meilė: 1) klausimai: „Kada mes susituoksim?“ – „Ar jūs mane

mylit?" 2) atsakymai: „Beprotiškai" – „Pavasarį." Paruošus dirvą jos perduodamos kaimynei, kuri atsako lygiai taip pat arba apsimeta kvailute. Belkūre man teko matyti šitokių santuokų ir bendrų gyvenimų, prasidėjusių apsikeitus mėtiniais saldainiais. Ir tai puikiai apibūdina vaikiškus šios šalies žmones.

Galimas daiktas, jaunystės požymis yra nuostabus polinkis į lengvą laimę. Tačiau pirmiausia tai skubėjimas gyventi, kuris ribojasi su švaistumu. Belkūre, kaip ir Bab el Uede, tuokiamasi anksti. Dirbti pradedama nuo mažumės ir per dešimtį metų išeikvojama žmogiškojo gyvenimo patirtis. Trisdešimties metų darbininkas jau būna išmetęs visas savo kortas. Jis laukia galo žmonos ir vaikų draugėje. Jo laimė buvo trumpa ir negailestinga. Kaip ir jo gyvenimas. Ir tuomet supranti, jog jis gimė šalyje, kur viskas duodama tam, kad vėl būtų atimta. Šitokioje gausoje ir pertekliuje gyvenimas išsivingiuoja didžiulėmis aistromis, tokiomis netikėtomis, reikliomis, dosniomis. Jis skirtas ne kurti, o sudeginti. Jokios kalbos apie apmąstymus ar tobulėjimą. Pavyzdžiui, pragaro sąvoka čia tėra malonus juokelis. Tokie svaičiojimai leidžiami tik labai dorybingiems žmonėms. Tačiau aš manau, kad „dorybė" – bereikšmis žodis visame Alžyre. Ne todėl, kad šitie žmonės stokotų principų. Jie turi savo moralę, ir gan savitą. Jie „neužmiršta" motinos. Verčia gerbti savo žmoną gatvėje. Jie atidūs nėščiai moteriai. Priešininko niekada neužpuola dviese, nes tai „niekšiška". Tas, kuris nesilaiko šitų elementarių priesakų, – „ne žmogus", ir čia viskas aišku. Šitai man atrodo teisinga ir tvirta. Dar daugelis mūsų nesąmoningai laikosi šito gatvės kodekso, vienintelio man žinomo bešališko kodekso. Bet tuo pat metu krautuvininko moralė čia – niekam nežinomas dalykas. Aš visuomet matydavau, kaip aplink mane susigraudindavo veidai, kai policininkai vesdavo kokį žmogų. Ir prieš sužinant, ar tasai žmogus ką pavogė, nužudė tėvą ar motiną, ar tik šiaip yra atskalūnas, visuomet būdavo ištariama: „Vargšelis", arba su susižavėjimo gaidele balse: „Jis – banditas".

Esama tautų, gimusių būti išdidžiomis ir gyventi. Būtent jos puoselėja vieną keisčiausių polinkių – polinkį į nuobodulį. Ir būtent šių tautų mirties pojūtis labiausiai atstumiantis. Atmetus jutimų džiaugsmus, visos kitos tokios tautos pramogos yra paikos. Rutulio mėgėjų draugijos, „sandraugų" pobūvių, kino už tris frankus ir bendruomenės švenčių visiškai pakanka, kad persiritę per trisdešimtį žmonės metų metais galėtų maloniai leisti laiką. Alžyre sekmadieniai – vieni nykiausių. Iš kur šita bedvasė tauta mokės apgaubti mitais baisų savo gyvenimo klaikumą? Visa, kas susiję su mirtimi, čia atrodo juokinga arba šlykštu. Ši tauta, neturinti nei religijos, nei stabų, nugyvenusi gyvenimą krūvoj, miršta vienatvėje. Nežinau bjauresnės vietos už Briu bulvaro kapines, esančias priešais vieną gražiausių pasaulio peizažų. Juodai aprėmintos blogo skonio pavyzdžių sangrūdos išryškina siaubingą nykumą šitos vietos, kur mirtis atidengia tikrąjį savo veidą. „Viskas praeina, lieka tik prisiminimai", – byloja širdies formos įžadų plokštės. Ir visos jos atkakliai teigia tą juokingai menką amžinybę, kurią be didelių išlaidų parūpina mus mylėjusių žmonių širdys. Bet kokiai nevilčiai išreikšti naudojamasi tais pačiais sakiniais. Jais antruoju asmeniu kreipiamasi į mirusįjį: „Mūsų prisiminimai nuolatos tave lydės", – pragaištinga veidmainystė, kuria kūnas ir geismai suteikiami tam, kas geriausiu atveju tėra juodas skystis. Kitur, tarp bukinančios marmurinių gėlių bei paukščių gausybės, štai toks narsus įžadas: „Niekad tavo kapas neliks be gėlių". Bet netrukus būni nuramintas: įrašas juosia puokštę iš paauksinto tinko, gana pigaus gyvųjų laikams. Kadangi negalima atsilikti nuo savo meto, kartais klasikinė devynbalsė pakeičiama karoliukų lėktuvu, pilotuojamu kvailo angelo, kuriam, nepaisant logikos, pridėta žavinga sparnų pora.

Kaip vis dėlto įsitikinti, kad šitie mirties įvaizdžiai neatskiriami nuo gyvenimo? Vertės čia glaudžiai susijusios. Mėgstamiausias alžyriečių laidotuvių biuro tarnautojų pokštas, kai važiuoja tuščiomis, – pamačius gatvėje gražią merginą, sušukti:

„Gal įlipsi, meilute?" Niekas nekliudo įžiūrėti čia simbolio, net jeigu jis ir nemalonus. Gali pasirodyti šventvagiška ir tai, kad išgirdus apie kieno nors mirtį, mirktelima kaire akimi ir atsakoma: „Vargšelis, jo giesmelė jau sugiedota", arba kaip atsakė ta niekad vyro nemylėjusi oranietė: „Dievas man jį davė, Dievas ir atėmė". Pagaliau aš nematau, ką mirtis galėtų turėti šventa, ir priešingai, aiškiai jaučiu tą atstumą tarp baimės ir pagarbos. Šitoje gyventi kviečiančioje šalyje viskas alsuoja mirties baime. Ir vis dėlto net prie šitų kapinių sienos Belkūro jaunimas skiria pasimatymus, o merginos atsiduoda bučiniams ir glamonėms.

Sutinku, kad ne visi gali priimti tokią tautą. Čia intelektui nėra vietos, kaip kad Italijoje. Šita rasė abejinga protui. Ji meldžiasi kūnui ir jį dievina. Iš jo semiasi jėgų, naivaus cinizmo ir vaikiškos tuštybės, už kurią yra griežtai smerkiama. Jai visuotinai priekaištaujama dėl tokio „mentaliteto", tai yra dėl savotiško supratimo bei gyvenimo būdo. Ir iš tikrųjų, gyvendamas pernelyg intensyviai, neteisybės neišvengsi. Tai tauta be praeities, be tradicijų, tačiau jai nestinga poezijos, kurios privalumai man gerai žinomi: ji anaiptol nešvelni, šiurkšti, kūniška, ji tokia pati kaip ir jų dangaus poezija, ir tik joje vienoje slypi ta tiesa, kuri mane jaudina ir yra man artima. Priešingybė civilizuotai tautai – tauta kūrėja. Aš turiu beprotišką viltį, kad šitie barbarai, drybsantys pliažuose, galbūt net patys to nežinodami, jau modeliuoja tokią kultūrą, kur žmogaus didingumas pagaliau įgaus tikrąjį savo pavidalą. Ši tauta, įstumta į dabartį, gyvena be mitų, be paguodos. Ji išklojo visus savo turtus šioje žemėje ir nuo tol liko beginklė prieš mirtį. Ji buvo gausiai apdovanota kūnišku grožiu. O drauge su juo jai buvo duotas ir tasai neregėtas godumas, visuomet lydintis tokią ateities neturinčią gausą. Visa, kas čia daroma, ženklina bjaurėjimasis pastovumu ir nesirūpinimas dėl ateities. Gyventi skubama, ir jeigu čia gimtų koks menas, tai jis paklustų tai tvarumo neapykantai, kuri paskatino dorėnus išdrožti pirmąją savo koloną iš medžio[22].

Ir vis dėlto – taip, drauge su pertekliu galima įžiūrėti saiką smurtingame ir užsispyrėliškame šitos tautos veide, šitame atsikračiusiame švelnumo vasaros danguje, kurio akivaizdoje gali išsakyti bet kokią tiesą ir kuriame jokia apgavikė dievybė nenubrėžė vilties ar atpirkimo ženklų. Tarp šito dangaus ir į jį atgręžtų veidų nėra nieko, ant ko galėtum užkabinti kokią mitologiją, literatūrą, etiką ar religiją, – tik akmenys, kūnas, žvaigždės ir šitos tiesos, kurias galima paliesti ranka.

Jausti savo ryšius su žeme, meilę keletui žmonių, žinoti, jog visuomet yra vieta, kur širdis bus suraminta, – tai jau daug tikrų dalykų vienam žmogaus gyvenimui. Bet veikiausiai jų nepakanka. Tačiau esti valandėlių, kai visi siekiai nukreipti į šitą dvasios tėvynę. „Taip, būtent ten mums reikia sugrįžti". Kas gi keisto, jei surandi žemėje tą sąryšį, kurio troško Plotinas?[23] Čia Vienis išreiškiamas saulės ir jūros sąvokomis. Jis jaudina širdį polinkiu į kūniškus dalykus, lemiančius jo kartėlį ir didingumą. Aš visąlaik patiriu, kad anapus dienų kreivės nėra antžmogiškos laimės, nėra amžinybės. Mane jaudina tik šitos juokingai menkos ir svarbiausios gėrybės, šitos santykinės tiesos. Suprasti kitoms, „idealioms", mano dvasia per silpna. Ne todėl, kad reikėtų apsimesti kvailu, bet aš tiesiog nematau prasmės angelų laimėje. Žinau tik, kad šitas dangus tvers ilgiau negu aš. Tad ką gi turėčiau vadinti amžinybe, jeigu ne tai, kas tvers po mano mirties? Čia aš nesistengiu meilikauti kaip būtybė, suvokianti savo padėtį. Čia visai kas kita. Ne visuomet lengva būti žmogumi, juo labiau tyru žmogumi. Tačiau būti tyram – reiškia susigrąžinti šitą dvasios tėvynę, kur jaučiama giminystė su pasauliu, kur kraujo tvinksniai įsilieja į pašėlusį vidudienio saulės pulsavimą. Gerai žinoma, jog suvoki turįs tėvynę tą akimirką, kai imi ją prarasti. Žmonėms, kurie pernelyg graužiasi dėl savęs, gimtinė yra ta, kuri juos neigia. Nenorėčiau būti grubus nei ką nors perdėti. Bet juk galiausiai šitame gyvenime mane pirmiausia neigia tai, kas mane žudo. Visa, kas įkvepia gyventi, sykiu

padidina gyvenimo absurdiškumą. Alžyro vasara man padeda patirti, kad tik vienas dalykas tragiškesnis už kentėjimą, – laimingo žmogaus gyvenimas. Bet gal tai ir didesnio gyvenimo kelias, nes jame išmokstama nesukčiauti.

Iš tikrųjų daugelis dedasi mylį gyvenimą, kad galėtų gudriai apeiti pačią meilę. Stengiasi ieškoti malonumų ir „daryti eksperimentus". Bet juk tai proto požiūris. Reikia reto pašaukimo, kad taptum malonumų ieškotoju. Žmogaus gyvenimas realizuojasi be jo proto pagalbos, per atsitraukimus ir žengimą į priekį, vienatvėje ir sykiu tarp žmonių. Manau, galima paslapčia susigėsti žiūrint į tuos Belkūro vyrus, kurie dirba, gina savo žmonas ir vaikus ir dažnai tai daro nepriekaištingai. Tikriausiai aš nekuriu sau iliuzijų. Tuose gyvenimuose, apie kuriuos kalbu, meilės nedaug. Turėčiau pasakyti – jau nedaug. Bet, šiaip ar taip, juose niekas nebuvo apeita. Yra žodžių, kurių aš niekados gerai nesupratau, pavyzdžiui, „nuodėmė". Ir vis dėlto, manau, nesuklysiu pasakęs, kad šitie žmonės nenusidėjo gyvenimui. Nes jeigu galima nusidėti gyvenimui, tai veikiau tatai daroma ne juo nusivylus, o viliantis kito gyvenimo ir bėgant nuo nenumaldomo šito gyvenimo didingumo. Šitie žmonės neapgaudinėjo savęs. Vasaros dievai – jie tapo jais būdami dvidešimtmečiai dėl nežaboto gyvenimo troškulio ir vis dar tebėra jais, praradę bet kokią viltį. Du iš jų aš mačiau mirštant. Jie buvo kupini siaubo, bet tylėjo. Taip geriau. Iš Pandoros skrynios, knibždėte knibždančios žmonijos ydų, paskutinę graikai išleido viltį, kaip visų baisiausią. Nežinau labiau jaudinančio simbolio. Juk viltis, priešingai negu apie ją manoma, tolygi pasidavimui. O gyventi – reiškia nepasiduoti.

Tokia tad aitri Alžyro vasarų pamoka. Bet oras keičiasi ir vasara jau linguoja į pabaigą. Pirmieji rugsėjo lietūs! Po tokio smurtingo šėlo ir įtampos jie tartum pirmosios išlaisvintos žemės ašaros, sakytum, per keletą dienų ši šalis būtų persismelkusi švelnumu. O ceratonijos tuo pat metu po visą Alžyrą paskleidžia meilės kvapą. Vakarais arba nulijus lietui žemė,

sudrėkinusi savo įsčias sėkla, kvepiančia karčiais migdolais, ilsisi, nes kiaurą vasarą buvo atsidavusi saulei. Tas kvapas ir vėlei pašventina žmogaus jungtuves su žeme ir pažadina mumyse vienintelę šiame pasaulyje tikrai vyrišką meilę, netvarią ir dosnią.

DYKUMA

Jeanui Grenier

Gyventi – tai, žinoma, kiek priešingas dalykas nei išreikšti. Jei galiu pasikliauti didžiaisiais Toskanos meistrais, išreikšti – tai tris kartus paliudyti tyloje liepsną ir sustingimą.

Reikia daug laiko pripažinti, kad jų paveikslų personažai yra tie patys žmonės, kuriuos kas dieną sutinki Florencijos ar Pizos gatvėse. Tačiau lygiai taip mes nebemokame matyti tikrojo mus supančių žmonių veido. Nebežiūrime į savo amžininkus, godžiai ieškodami juose tik to, kas padeda susivokti aplinkoje ir reguliuoja mūsų elgseną. Vulgari veido poezija mums svarbesnė už patį veidą. Bet jeigu kalbėsime apie Giotto ar Piero della Francesca[24], tai jie puikiai žino, kad žmogaus jautrumas yra niekas. O širdis? Tiesą pasakius, ją turi visi. Paprasti ir amžini didieji jausmai – neapykanta, meilė, ašaros ir džiaugsmas, – aplink kuriuos gravituoja gyvenimo geismas, bręsta žmogaus sielos gelmėse ir modeliuoja jo likimo veidą, kaip skausmas sukąstuose Marijos dantyse Giottino paveiksle *Guldymas į karstą*. Didžiulėse Toskanos bažnyčių maestose matau pulkus angelų tolydžio atsikartojančiais veidais, tačiau kiekviename iš tų nebylių ir aistringų veidų įžiūriu vienatvę.

Žinoma, svarbu gražumas, epizodas, atspalviai ar gebėjimas jaudinti. Svarbu poezija. Tačiau svarbiausia – tiesa. O tiesa aš vadinu visa tai, kas turi tęsinį. Yra toks subtilus mokymas,

teigiantis, kad mūsų alkį šiuo požiūriu gali numalšinti tik dailininkai. Kadangi jiems duota privilegija būti kūno dainiais. Kadangi jie dirba su ta nuostabia, bet menkaverte medžiaga, kuri vadinama dabartimi. O dabartis visuomet pasireiškia gestu. Jie tapo ne šypseną ar trumpalaikį drovumą, ne apgailestavimą ar laukimą, o veidą su kaulų reljefu ir kraujo šiluma. Sumokėję vilties kainą, jie suvis išgujo proto prakeikimą iš tų veidų, sustingusių amžinomis linijomis. Juk kūnas nieko neišmano apie viltį. Jam pažįstami tik kraujo tvinksniai. Jo amžinumas atsirado iš apatijos, kaip Piero della Francesca'os *Nuplakime rykštėmis*, kur ką tik išplautame kieme nukankinto Kristaus ir žaliūko budelio pozos išduoda vienodą abejingumą. Nes ši kančia irgi neturi tęsinio. Ir jos pamokymas neperžengia paveikslo rėmų. Kokia prasmė jaudintis tam, kuris nelaukia rytojaus? Šitą nesudrumsčiamą ramybę ir šitą vilties neturinčio žmogaus didumą, šitą amžiną dabartį įžvalgūs teologai ir pavadino pragaru. O pragaras, kaip visiems žinoma, yra ir kenčiantis kūnas. Prie to kūno, o ne prie jo likimo sustoja Toskanos meistrai. Nėra pranašiškų paveikslų. Ir ne muziejuose reikia ieškoti pagrindo vilčiai.

Teisybė, kad sielos nemirtingumas jaudina daugelį blaivių protų. Bet kaip lengvai, dar neišeikvoję visų syvų, jie atsisako vienintelės tiesos, kuri jiems duota ir kuri yra kūnas. Mat kūnas nekelia jiems jokių problemų arba jie bent jau žino vienintelę jo siūlomą išeitį – tiesą, kuri supus ir taip įgis kartėlio bei taurumo, į kuriuos jie nedrįsta atvirai žiūrėti. Blaivūs protai mieliau linkę į poeziją, nes ji – sielos dalykas. Jūs puikiai jaučiate, kad aš žaidžiu žodžiais. Bet taip pat suprantate, kad vartodamas tiesos sąvoką tik noriu įteisinti tauresnę poeziją: tą juodą liepsną, kurią italų tapytojai nuo Cimabue's[25] iki Francesca'os vaizdavo Toskanos peizažų fone kaip aiškų protestą žmogaus, nublokšto į žemę, kurios prašmatnumas ir šviesa be paliovos byloja jam apie neegzistuojantį Dievą.

Kartais, būdamas abejingas ir nejautrus, veidas susilieja su uolėtu didingu peizažu. Kaip kai kuriems Ispanijos valstiečiams

pavyksta supanašėti su savo žemių alyvmedžiais, taip ir Giotto veidai be tų pasigailėtinų šešėlių, per kuriuos pasireiškia siela, galiausiai susilieja su pačia Toskana tame vieninteliame pamokyme, kur pastaroji nešykštauja: ugdo aistrą, o ne jausmingumą, askezę kaitalioja su gyvenimo džiaugsmais, tiek pat atliepia žemei, kiek ir žmogui, o per tai žmogus ir žemė nusako save esant pusiaukelėje tarp skurdo ir meilės. Yra ne tiek jau daug tiesų, įtikinančių širdį. O tai, kad ši tiesa akivaizdi, patyriau vieną vakarą, kai sutemos ėmė gaubti Florencijos laukų vynuogienojus bei alyvmedžius didžiuliu nebyliu liūdesiu. Bet liūdesys šituos kraštuos visuomet tėra grožio komentaras. Ir traukiny, kuris tarytum skrodė vakarą, jutau, kaip manyje kažkas atsimezga. Ar šiandien galiu abejoti, jog tai, nors ir turėjo liūdesio pavidalą, vis dėlto vadinosi laime?

Taip, tų pamokymų, pailiustruotų jos žmonių, gausu ir Italijos peizažuose. Tačiau su laime lengva prasilenkti, nes ji visuomet neužtarnauta. Panašiai ir su Italija. Jos malonė, jeigu ir būna netikėta, tai ne visuomet greita. Kaip nė viena kita šalis, Italija kviečia pagilinti tą patirtį, kurią tarytum pateikia iškart visut visutėlę. Iš pradžių gausiai pažeria poezijos, kad geriau užslėptų savo tiesą. Pirmieji jos kerai yra užsimiršimo ritualas: Monako oleandrai, gėlėse ir žuvų kvapuose skendinti Genuja, melsvi Ligūrijos pakrančių vakarai. Galiausiai Piza, o su ja Italija jau be valiūkiško Rivjeros žavesio. Bet ji dar sukalbama, tad kodėl gi trumpam neatsidavus geidulingai jos malonei? Man, kuriam čia suteikta visiška laisvė (ir iš kurio atimti nuolat genamo keliauninko[26] džiaugsmai, nes papigintas bilietas verčia kiek užsibūti „pasirinktame" mieste), mano gebėjimas kantriai mylėti ir suprasti atrodo beribis tą pirmąjį vakarą, kai pavargęs ir išalkęs įžengiu į Pizą, kur stoties bulvare mane pasitinka dešimt griaudėjančių garsiakalbių, liejančių romansų bangas į jaunų žmonių minią. Aš jau žinau, ko laukiu. Po šito šuoliais lekiančio gyvenimo ateis ta ypatinga akimirka, kai kavinėms užsidarius ir ūmai stojus tylai eisiu trumpomis tamsiomis

gatvelėmis į miesto centrą. Juoda paauksinta Arno upė, geltoni ir žali paminklai, ištuštėjęs miestas – kaip aprašyti tą vingrybę, tokią vykusią ir netikėtą, dėl kurios dešimtą valandą vakaro Piza tampa keista tylos, vandens ir akmens visuma? „Va šitokią naktį, Džesika!"[27] Ant nepakartojamos pakylos staiga pasirodo dievai, prabylantys Shakespeare'o įsimylėjėlių balsais... Reikia mokėti atsiduoti svajonei, kai svajonė atsiduoda mums. Šitos itališkos nakties gelmėse jau girdžiu pirmus akordus tos intymesnės giesmės, kurios ieškoti čia atvykstama. Rytoj, tiktai rytoj suapvalės laukai, nušviesti rytmečio žaros. O šįvakar aš esu dievas tarp dievų ir „nešte nešančiais meilės žingsniais" nubėgančios Džesikos akivaizdoje mano balsas susilieja su Lorenco balsu. Tačiau Džesika – tik dingstis, ir šitas meilės polėkis ją pranoksta. Taip, aš tuo tikiu – Lorenco ne tiek ją myli, kiek yra dėkingas už leidimą mylėti. Bet kodėl šįvakar į galvą ateina Venecijos įsimylėjėliai ir užmirštama Verona[28]? Todėl, kad čia, be kita ko, niekas neskatina gailėtis nelaimingų įsimylėjėlių. Nėra nieko beprasmiškiau, kaip mirti dėl meilės. Dėl jos reikia gyventi. Ir gyvas Lorenco kur kas vertesnis už gulintį žemėje, nors ir po rožių krūmu, Romeo. Tad kaipgi nešokti šitose gyvosios meilės šventėse: kaip nenumigti vidudienį ant nukirptos Duomo aikštės žolės tarp paminklų, kuriuos visuomet spėsi aplankyti, kaip neatsigerti iš miesto fontanų, kur vanduo drungnokas, bet toks takus, kaip dar sykį nežvilgtelėti į veidą tai besijuokiančiai moteriai ilga nosimi ir didele burna? Reikia tik suprasti, kad šitokia iniciacija paruošia dar tauresniems praregėjimams. Tai švytintys kortežai, kurie veža į Eleusiną Dioniso žynius. Žmogus mokosi džiūgaudamas, o pasiekęs didžiausią apsvaigimo laipsnį, kūnas tampa sąmoningas ir sutvirtina ryšį su šventąja paslaptimi, kurios simbolis – juodas kraujas. Ir štai savimarša, įgyta tos pirmykštės Italijos karštyje, paruošia pamokai, kuri išlaisvina mus nuo vilties ir pagrobia iš mūsų pačių istorijos. Kaip nesigriebti tos dvigubos tiesos – kūno ir akimirkos, kurioje sutelktas grožis, – kaip į ją nesikabinti, kaip

kabinamasi į tą vienintelę lauktąją laimę, kuri turi mus pakerėti, bet sykiu ir žūti?

Atkariausias materializmas ne tas, kuriuo tikima, bet tas, kuriuo mirusias idėjas norima pateikti mums kaip gyvą tikrovę ir visiems laikams nukreipti į bergždžius mitus atkaklų ir blaivų mūsų dėmesį, sukauptą į tai, kas mumyse turi numirti. Pamenu, kaip Florencijoje, Švenčiausiojo Apreiškimo vienuolyno šventoriuje, buvau išmuštas iš pusiausvyros vieno dalyko, kurį galėjau palaikyti širdgėla, bet iš tikrųjų tai buvo tik pyktis. Lijo. Skaičiau antkapinių plokščių bei įžadų užrašus. Šito būta švelnaus tėvo ir ištikimo vyro; ano – geriausio iš visų sutuoktinių ir sykiu nuovokaus verslininko. Viena jauna moteris, visų dorybių įsikūnijimas, kalbėjusi prancūziškai *si come il nativo*[29]. Toleliau jauna mergina buvusi visa namiškių viltis, *ma la gioia è pellegrina sulla terra*[30]. Bet niekas čia manęs nejaudino. Beveik visi tie žmonės, sprendžiant iš užrašų, pasidavė mirčiai, ir tikriausiai todėl, kad pakluso kitoms savo priedermėms. Šiandien šventorių užplūdo vaikai ir, žaisdami ožį, šokinėjo per plokštes, kurios siekė įamžinti mirusiųjų dorybes. Užslinko vakaro sutemos, aš sėdėjau ant žemės, atsirėmęs į koloną. Dvasininkas, eidamas pro šalį, nusišypsojo man. Bažnyčioje tyliai grojo vargonai, ir šiltos jų melodijos vingiai tarpais prasiverždavo pro vaikų šūksnius. Vienas, atsirėmęs į koloną, aš buvau panašus į sugriebtą už gerklės žmogų, kuris it paskutinį žodį rėkte išrėkia savo įsitikinimą. Viskas manyje priešinosi tokiam nuolankumui. „Reikia", – bylojo užrašai. Ne, jokiu būdu, – ir mano maištas buvo pagrįstas. Man reikėjo žingsnis po žingsnio sekti paskui tą džiaugsmą, kuris keliavo per žemę abejingas ir paskendęs savo mintyse nelyginant piligrimas. O visam kitam aš sakiau „ne". Sakiau tą *„ne"* visomis išgalėmis. Plokštės liudijo man, kad tai beprasmiška ir kad gyvenimas trunka tik *col sol levante, col sol cadente*[31]. Bet dar ir šiandien aš nematau, ką tas beprasmiškumas atima iš mano maišto, nors puikiai jaučiu, ką prie jo prideda.

Beje, ne šitai ketinau pasakyti. Norėčiau iš arčiau apibrėžti kontūrus tos tiesos, kurią tuomet patyriau pačioje savo maišto gelmėje ir kuri buvo tik to maišto tęsinys, tiesos, kuri tą sekmadienio rytą nusidriekė nuo smulkiažiedžių vėlyvųjų šventos Marijos Apreiškimo vienuolyno rožių iki Florencijos moterų drėgnomis lūpomis ir laisvai banguojančiomis krūtimis po plona suknele. Prie kiekvienos bažnyčios kampo tą sekmadienį gulėjo krūvos gėlių, stambių ir žvilgančių, nušlakstytų rasos lašeliais. Aš įžvelgiau jose savotišką „naivumą" ir sykiu atpildą. Tose gėlėse, kaip ir tose moteryse, jautei dosnią prabangą, ir man neatrodė, kad trokšti vienų ir aistringai geisti kitų būtų tokie jau skirtingi dalykai. Tam reikia tik turėti tyrą širdį. Ne taip dažnai vyras jaučia turįs tyrą širdį. Tačiau bent jau šitą akimirką jo pareiga pavadinti tiesa tai, kas jį taip savotiškai išgrynino, net jeigu toji tiesa pasirodytų kam nors piktžodžiavimas, kaip kad mintys, lindusios man į galvą tą dieną. Rytą praleidau Fjezolėje[32], pranciškonų vienuolyne, kuris skendėjo laurų kvaptyse. Ilgokai užtrukau nedideliame kiemelyje, pilname raudonų gėlių, saulės, geltonų ir juodų bičių. Viename kampe stovėjo žalias laistytuvas. Prieš ateidamas čionai, lankiausi vienuolių celėse, mačiau ten staliukus, ant kurių gulėjo po kaukolę. Dabar šis sodas liudijo apie jų siekius. Grįžau Florencijon per kalvą, kuri leidosi į miestą, dovanojantį save su visais savo kiparisais. Šitas pasaulio prašmatnumas, jo moterys ir gėlės atrodė man nelyginant tų žmonių pateisinimas. Kažin ar tai nebuvo sykiu pateisinimas visų tų žmonių, kurie žino, kad pačiu toliausiu savo krašteliu skurdas visuomet liečiasi su pasaulio prabanga bei turtais. Jaučiau, kad šitų užsidariusių tarp kolonų bei gėlių šv. Pranciškaus sekėjų ir tų kiaurus metus besikaitinančių Padovanio pliaže Alžyro jaunuolių gyvenimas turi bendrą sąskambį. Jeigu jie apsinuogina, tai daro šitai siekdami didingesnio gyvenimo (o ne kito gyvenimo). Tai, ko gero, vienintelė tinkama žodžio „skurdas"[33] reikšmė. „Būti nuogam" – visuomet reiškia savotišką fizinę laisvę ir šitą rankos bei gėlių dermę,

šitą įsimylėjėlišką santarvę tarp žemės ir žmogaus, išsilaisvinusio iš saitų, kurie varžo prigimtį, – ak! – aš mielai pereičiau į kitą tikėjimą, jeigu jis jau seniai nebūtų virtęs mano religija. Ne, čia nesama piktžodžiavimo, ir nepapiktžodžiausiu, jeigu pasakysiu, jog ir Giotto nutapytų šventųjų pranciškų vidinė šypsena pateisina tuos, kurie geidžia laimės[34]. Juk mitai religijai yra tas pats, kas poezija tiesai, – juokingos kaukės, uždėtos gyvenimo aistrai.

Ar verta eiti toliau? Tie patys žmonės, kurie Fjezolėje gyvena tarp raudonų gėlių, savo celėse laiko kaukolę, teikiančią peno jų meditacijoms. Florencija – priešais jų langus ir mirtis – ant jų stalo. Tam tikras nevilties tęstinumas gali pagimdyti džiaugsmą. Pasiekus tam tikrą gyvenimo temperatūrą, siela ir kraujas susimaišę laisvai gyvena tarp prieštaravimų, vienodai abejingi pareigai ir tikėjimui. Tad aš ir nesistebiu, kad ant vienos sienos Pizoje žvali ranka štai taip reziumavo savotišką garbės supratimą: „Alberto fa l'amore con la mia sorella"[35]. Tad aš ir nesistebiu, kad Italija – kraujomaišos šalis ar bent jau, – o tai kur kas svarbiau, – atvirai pripažintos kraujomaišos šalis. Juk kelias, kuris driekiasi nuo grožio iki amoralumo, – vingiuotas, tačiau tikras kelias. Pasinėręs į grožį, protas minta nebūtim. Šituose peizažuose, kurių didingumas gniaužia kvapą, kiekviena jo mintis – tai žmogų užbraukiantis brūkšnys. Bet netrukus, paneigtas, užgožtas, vėl išlaisvintas ir apniauktas daugybės slogių įsitikinimų, žmogus pasaulio akivaizdoje tampa tik štai šitokiu beformiu pavidalu, suvokiančiu vien pasyviąją tiesos pusę, jos spalvą, jos saulės šviesą. Tokie išgryninti peizažai džiovina sielą, jų grožis nepakeliamas. Šitose akmens, dangaus ir vandens evangelijose pasakyta, jog niekas neprisikelia iš numirusiųjų. Ir tuomet tos nuostabios, širdyje išplitusios dykumos toliausiame kampelyje šitų kraštų žmonėms kyla pagunda. Tad argi nuostabu, jog kilnioms sieloms, reginčioms taurumą toje išretintoje grožio atmosferoje, sunku įtikėti, kad didingumas gali jungtis su gerumu? Protas be dievo, kuris jį ištobulina,

ieško dievo tame, kas jį neigia. Atvykęs į Vatikaną, Borgia[36] sušunka: „Dabar, kai Dievas davė mums popiežių valdžią, reikia skubintis ja pasinaudoti". Ir kaip tarė, taip padarė. Skubintis – gerai pasakyta. Čia jau jaučiama neviltis, tokia būdinga viskuo persisotinusiems žmonėms.

Galbūt aš klystu. Juk pagaliau Florencijoje buvau laimingas. Ir tiek kitų žmonių iki manęs! Bet kas yra laimė, jei ne paprasčiausia žmogaus ir jo egzistencijos būdo santarvė? Ir kokia teisėtesnė santarvė gali sieti žmogų su gyvenimu, jei ne tas dvipusis suvokimas, kad trokšti gyventi, bet likimo tau lemta mirti? Čia išmokstama bent jau nieko nesitikėti ir laikyti dabartį vienintele tiesa, kuri mums duota „priedo". Girdžiu, kaip man sakoma: Italija, Viduržemio jūra, Antikos žemės, ten viskas atitinka žmogaus matą. Bet kur visa tai? Tegu man parodo tą kelią. Leiskite man atsimerkti, kad surasčiau savo matą ir pajusčiau pasitenkinimą! Ko gero, taip, aš jį radau: Fjezolė, Džemilė ir saulėje žėrintys uostai. Žmogaus matas? Tyla ir negyvi akmenys. Visa kita priklauso istorijai.

Ir vis dėlto ne čia reikėtų sustoti. Juk nebuvo pasakyta, kad laimė nieku būdu neatskiriama nuo optimizmo. Ji susijusi su meile, o tai skirtingi dalykai. Man žinoma valandėlių ir vietų, kur laimė gali pasirodyti tokia karti, jog mieliau priimi jos pažadą. Bet taip atsitiko todėl, kad tomis valandėlėmis ar tose vietose man pristigdavo drąsos mylėti, tai yra neišsižadėti. Čia kaip tik ir reikia pakalbėti apie žmogaus įžengimą į žemės ir grožio šventes. Juk tą akimirką savo dievo akivaizdoje jis atsisako, tarytum neofitas paskutinių savo šydų, tokio mažmožio kaip jo paties asmenybė. Taip, esama aukštesnės laimės, kurią pasiekus, laimė atrodo menkas daiktas. Florencijoje aš užkopiau per Boboli parką aukštyn iki terasos, nuo kurios ligi pat horizonto veriasi Alyvų kalnas ir miesto aukštumos. Ant visų tų kalvų alyvmedžiai buvo blyškūs nelyginant dūmeliai, lengvame jų rūke stiepėsi ryškesnės kiparisų puokštės, tos, kur arčiau, – ža-

lios, o tolumoje juodos. Sodriai mėlyną dangų išmušė dėmėmis didžiuliai debesys. Pavakary sušvito sidabrinė šviesa, kurioje viskas nuščiuvo. Iš pradžių kalvų viršūnė buvo uždengta debesų. Bet pūstelėjo švelnus vėjelis, ir aš veidu pajutau jo dvelktelėjimą. Paskui už kalvų debesys prasiskyrė tartum kokia uždanga. Ir viršūnės kiparisai, rodės, iškart ūgtelėjo į ūmai prasivėrusį mėlį. Kartu su jais visa kalva ir tas alyvmedžių bei akmens peizažas palengva pakilo aukštyn. Užslinko kiti debesys. Uždanga užsiskleidė. Ir kalva vėl nusileido žemyn drauge su kiparisais ir namais. Paskui tolumoje, ant kitų kalvų, vis neryškesnių, tas pats vėjelis čionai praskleisdavo tankias debesų klostes, o ten sumesdavo jas į krūvą. Šitaip didingai alsuojant pasauliui, kas keletą sekundžių vis tolėliau atsikartodavo akmens ir oro tema iš pasaulinio masto fugos. Toji tema kaskart prarasdavo po vieną toną: kuo labiau tolo, tuo labiau aš rimau ją sekdamas. Ir pasiekęs širdį jaudinančio tolio galą, aprėpiau žvilgsniu sutartinai alsuojančių kalvų bėgsmą, o kartu su juo tarytum visos žemės giesmę.

Žinojau, kad milijonai žmonių yra stebėję šį peizažą, o man jis buvo kaip pirmoji dangaus šypsena. Jis išmušė mane iš pusiausvyros tikrąja tų žodžių prasme. Įtikino, kad, išskyrus mano meilę ir šitą gražų akmens šauksmą, viskas bergždžia. Pasaulis gražus, ir anapus jo – jokio išsigelbėjimo. Didžioji tiesa, kurią jis kantriai kalė man į galvą, – kad protas ir netgi širdis yra niekas. Ir kad saulės sušildytas akmuo ar kiparisas, išdidintas atsivėrusio dangaus, apibrėžia vienintelę erdvę, kur žodžiai „būti teisiam" reiškia gamtą be žmonių. Šitas pasaulis mane visiškai sutriuškina. Jis mane veda prie ribos. Jis mane neigia be pykčio. Tą vakarą, kuris leidosi ant Florencijos laukų, aš būčiau pasukęs išminties link, kur viskas jau buvo užkariauta, jeigu ašaros nebūtų užplūdusios man akių ir galinga mane užtvindžiusi poezijos rauda nebūtų privertusi užmiršti pasaulio tiesą.

Prie šito svyravimo ir reikėtų sustoti: tai – ypatinga akimirka, kai dvasingumas išsižada dorovės, kai laimė gimsta iš vilties

nebuvimo, kai dvasia randa savo prasmę kūne. Jeigu teisybė, kad kiekviena tiesa turi kartėlio, tai teisybė ir tai, kad kiekviename neigime gali sužydėti „taip". Ir šita beviltiškos meilės giesmė, gimstanti iš atidaus stebėjimo, gali pateikti ir pačią veiksmingiausią elgesio taisyklę. Žengiantis iš kapo prisikėlęs Kristus Piero della Francesca'os paveiksle žvelgia ne žmogaus žvilgsniu. Jo veide nežymu nė menkiausios laimės prošvaistės, vien nuožmus ir besielis didingumas, kurio aš negaliu nepalaikyti ryžtu gyventi. Juk išminčius, kaip ir kvailys, daug neaiškina. Tas atsikartojimas mane pasiutusiai žavi.

Bet ar už tą pamoką turiu būti dėkingas Italijai, ar pasisėmiau šitos išminties savo širdy? Žinoma, aš ją suvokiau būdamas tenai. Užtat, kad Italija, kaip ir kitos išskirtinės vietovės, siūlo man tokį grožio reginį, kur žmonės vis dėlto miršta. Ir tiesai lemta supūti, o kas gali būti džiugiau? Net jeigu aš jos ir trokštu, ką man daryti su tiesa, kuriai supūti nelemta? Ji – ne mano mato. O ją mylėti – reikštų apsimesti. Retas tesupranta, kad žmogus anaiptol ne nevilties pagautas palieka tai, kas buvo jo gyvenimas. Beprotiški poelgiai ir neviltys veda prie kitų gyvenimų ir rodo tik virpulingą prisirišimą prie žemiškųjų pamokų. Bet gali atsitikti taip, kad protui nušvitus iki tam tikro laipsnio, žmogus pajunta užsivėrus širdį ir be maišto ar pretenzijų nusisuka nuo to, ką lig šiolei laikė savo gyvenimu, kitaip tariant, savo blaškymusi. Rimbaud baigė savo dienas Abisinijoje, neparašęs nė vienos eilutės, ir ne todėl, kad mėgo nuotykius ar išsižadėjo rašytojo dalios[37]. O „todėl, kad taip yra" ir kad sąmonės gilumoje mes galiausiai susitaikome su tuo, ko visi pagal savo pašaukimą stengiamės nesuprasti. Taip ir jauti, jog čia tenka griebtis savotiškos dykumos geografijos. Tačiau toji ypatinga dykuma jautri tik tiems, kurie sugeba joje gyventi neapgaudinėdami savo troškulio. Tuomet – ir tik tuomet – ji prisipildo gyvo laimės vandens.

Boboli parke ranka pasiekiamos kabėjo didžiulės auksinės churmos: pro suskeldėjusią jų odą sunkėsi tirštos sultys. Ta

grakšti kalva su sultingais vaisiais, slapta brolybė su pasauliu, žadinančiu alkį, kuris stūmė mane prie to kabančio virš mano rankos oranžinio minkštimo, davė man pajusti svyravimą, blaškantį tam tikrus žmones nuo askezės prie piktnaudžiavimo gyvenimo džiaugsmais, nuo susitvardymo prie nenumaldomo geidulingumo. Aš visuomet žavėjausi ir dabar žaviuosi tuo ryšiu, kuris sieja žmogų su pasauliu, ta dvipuse atošvaita, į kurią širdis gali įsiterpti ir įteigti savo laimę, kuri ties tam tikra apibrėžta riba jau visiškai priklauso nuo pasaulio, galinčio padaryti ją tobulą arba sunaikinti. Florencija! Viena iš nedaugelio vietų Europoje, kur aš supratau, kad mano maišto gelmėje glūdėjo susitaikymas[38]. Po jos dangumi, kur ašaros sumišusios su saule, aš mokiausi susitaikyti su žeme ir degti tamsioje jos švenčių liepsnoje. Aš patirdavau... Bet kaip surasti žodį?.. Koks nesantūrumas?.. Kaip įteisinti meilės ir maišto santarvę? Žemė! Šitoje didžiulėje dievų apleistoje šventykloje visų mano stabų kojos molinės[39].

SIZIFO MITAS

PASCALIUI PIA[1]

O siela, negeisk nemirtingumo, bet pasistenk patirti viską, kas įmanoma.

PINDARAS

Pitiškos giesmės (III, 62–63)[2]

SAMPROTAVIMAI APIE ABSURDĄ

Šios knygos puslapiuose bus kalbama apie absurdo jutimą, išplitusį mūsų šimtmetyje, o ne apie absurdo filosofiją, kuri, tiesą sakant, mūsų laikais nebuvo žinoma. Dėl elementaraus padorumo pirmiausia reikia nurodyti, kas čia perimta iš kai kurių nūdienos protų. Aš visiškai neketinu to slėpti, ir jie bus cituojami bei komentuojami visame kūrinyje.

Bet kartu verta pažymėti, jog absurdas, į kurį ligi šiol buvo žiūrima kaip į išvadą, šioje esė traktuojamas kaip išeities taškas. Šia prasme mano samprotavimai gana provizoriški: sunku iš anksto numatyti, kokią poziciją jie nulems.

Čia bus pateiktas tik grynas proto negalės aprašymas. Kol kas čia nebus įpinta jokios metafizikos, jokio tikėjimo. Tokios tad šios knygos ribos ir vienintelė išankstinė jos nuostata.

ABSURDAS IR SAVIŽUDYBĖ

Yra tik viena tikrai rimta filosofinė problema – savižudybė. Nuspręsti, ar gyvenimas vertas, kad jį gyventum, ar ne, – reiškia atsakyti į pagrindinį filosofijos klausimą. Visa kita – ar pasaulis trimatis, ar esama devynių ar dvylikos proto kategorijų – ne tokie svarbūs dalykai. Tai jau žaidimai. Pirmiausia reikia duoti atsakymą. Ir jeigu tiesa, kad filosofas, kaip manė Nietzsche[3], norėdamas pelnyti pagarbą, privalo rodyti pavyzdį, tuomet suvoki, koks svarbus yra tasai atsakymas, nes po jo eina lemiamas veiksmas. Tai akivaizdūs, širdimi pajuntami dalykai, tačiau reikia juos nuodugniau panagrinėti, kad taptų aiškūs protui.

Paklausęs savęs, iš ko turėčiau spręsti, kad šitas klausimas skubesnis už aną, atsakau – iš veiksmų, kuriems jis skatina. Dar nesu matęs, kad kas mirtų už ontologinį argumentą. Galilėjus, laikęsis svarbios mokslo tiesos, lengviausiai jos išsižadėjo, vos tik ji sukėlė pavojų jo gyvybei.[4] Tam tikra prasme jis gerai padarė. Toji tiesa nebuvo verta laužo. Kuri iš jų, Žemė ar Saulė, sukasi viena apie kitą, visiškai nesvarbu. Atvirai kalbant, tai tuščias klausimas. Užtat matau, kaip daugelis žmonių miršta todėl, kad mano, jog gyvenimas nevertas to, kad jį gyventum. Matau ir tokių, kurie, kad ir kaip tai būtų paradoksalu, miršta už idėjas ar iliuzijas, suteikusias pagrindą jų gyvenimui (tai, kas vadinama gyvenimo pagrindu, kartu yra ir kuo puikiausias pagrindas mirti). Taigi manau, kad skubiausias yra gyvenimo prasmės klausimas. Kaip į jį atsakyti? Visoms esminėms

problemoms išspręsti (turiu galvoje tas, kurios gali pastūmėti į mirtį, arba tas, kurios dešimteriopai padidina gyvenimo geismą) yra, matyt, tik du mąstymo būdai – La Palisse'o[5] ir Don Kichoto. Tik akivaizdžių tiesų ir jų jausmingo suvokimo pusiausvyra leidžia mums patirti sykiu ir jausmą, ir aiškumą. Tokiuose kukliuose ir sykiu kupinuose patetikos dalykuose mokslinė klasikinė dialektika privalo užleisti vietą (tas pajuntama savaime) paprastesnei proto nuostatai, kurią diktuoja sveika nuovoka ir palankumas.

Savižudybė visuomet buvo traktuojama tik kaip socialinis reiškinys. Čia, priešingai, pirmiausia bus kalbama apie ryšį tarp individo mąstysenos ir savižudybės. Toks poelgis bręsta tylomis širdyje, kaip ir reikšmingas kūrinys. Pats žmogus nieko apie tai nežino. Tik vieną vakarą nutaiko į save pistoletą arba neria į vandenį. Kartą man papasakojo apie tokį nusižudžiusį namų valdytoją, kad jis prieš penkerius metus netekęs dukters, labai po to pasikeitęs ir kad ta istorija „jį pribaigusi". Tiksliau ir nepasakysi. Pradėti mąstyti – reiškia pradėti save pribaiginėti. Visuomenė iš pradžių čia ne ką tepastebi. Kirminas lindi žmogaus širdyje. Ten ir reikia jo ieškoti. Reikia pasekti ir suprasti tą pražūtingą žaidimą, kuris verčia bėgti nuo aiškumo egzistencijos akivaizdoje į šviesos užribius.

Savižudybė turi nemaža priežasčių, ir pačios regimiausios dažniausiai pasirodo buvusios ne pačios veiksmingiausios. Retai žudomasi (hipotezė vis dėlto galima) viską gerai apsvarsčius. Krizės atomazgos beveik neįmanoma susekti. Laikraščiai dažnai kalba apie „intymias širdgėlas" ar „nepagydomą ligą". Tai priimtini aiškinimai. Tačiau reikėtų sužinoti, ar tą dieną nusivylusiojo draugas nekalbėjo su juo atsainiai. Tuomet jis yra kaltininkas. Nes to pakanka, kad visos nuoskaudos, visa apatija, lig tol tarsi kabojusios ore, užgriūtų jį.*

* Ta proga norėčiau atkreipti dėmesį į santykinį šios esė pobūdį. Savižudybės priežastis gali būti ir kur kas didesnės pagarbos verti sumetimai: pavyzdžiui, vadinamosios protesto savižudybės per kinų revoliuciją.

Jeigu sunku tiksliai nustatyti momentą, kada protas susilažins iš mirties, ir apibrėžti subtilų jo manevrą tuo metu, tai kur kas lengviau padaryti išvadas iš paties poelgio. Nusižudyti, panašiai kaip melodramoje, tam tikra prasme reiškia prisipažinti. Prisipažinti, kad gyvenimas tave pranoko arba kad jo nesupranti. Bet nenuklyskim pernelyg toli į šitas analogijas ir sugrįžkim prie įprastinių žodžių. Tai reiškia prisipažinti, kad gyvenimas nevertas to vargo. Savaime suprantama, gyventi niekad nėra lengva. Dėl daugelio priežasčių, ir pirmoji jų – įprotis, tolydžio elgiamasi taip, kaip reikia, kad egzistuotum. Savanoriška mirtis leidžia manyti, jog pripažįstama, tegu ir instinktyviai, kad tasai įprotis juokingai menkas, kad nėra jokios gilios prasmės gyventi, kad tas kasdienis blaškymasis yra beprotiškas ir kad kančia yra bergždžias daiktas.

Koks gi yra tasai neišmatuojamas jausmas, atimantis proto gyvybei reikalingą miegą? Pasaulis, kurį galima paaiškinti, tegu ir netikusiais argumentais, yra mums įprastas pasaulis. Ir priešingai, pasaulyje, kuriame ūmai išsisklaido iliuzijos ir šviesos blyksniai, žmogus pasijunta svetimas. Toji tremtis – be prieglobsčio, nes joje nėra prarastos tėvynės prisiminimų ar pažadėtosios žemės vilties. Būtent šita nedarna tarp žmogaus ir jo gyvenimo, tarp aktoriaus ir jį supančių dekoracijų ir yra absurdo jausmas. Kadangi visi sveiki žmonės kada nors yra galvoję apie savižudybę, galima be tolesnių aiškinimų pripažinti, jog tarp to jausmo ir nebūties siekimo yra tiesioginis ryšys.

Šios esė tema būtent ir yra ryšys tarp absurdo ir savižudybės, nustatymas ribos, ties kuria savižudybė tampa išeitimi iš absurdo. Galima vadovautis principu, jog negudraujančio žmogaus veiksmus lemia tai, ką jis laiko esant teisinga. Tad tikėjimas egzistencijos absurdiškumu turi diktuoti jo poelgius. Teisėtas smalsumas verčia savęs paklausti, aiškiai ir be dirbtinės patetikos, ar padarius tokio pobūdžio išvadą, reikia kuo greičiausiai vaduotis iš tokio nesuprantamo būvio. Žinoma, čia kalbu apie žmones, linkusius susitarti su savimi.

Aiškiai suformuluota, ši problema gali pasirodyti sykiu paprasta ir neišsprendžiama. Tačiau klaidingai manoma, kad į paprastus klausimus galima paprastai atsakyti ir kad akivaizdūs dalykai yra akivaizdžių dalykų prielaida. Sukeitus vietomis problemos narius, nepriklausomai nuo to, ar žudomasi, ar nesižudoma, *a priori* aišku, jog yra tik du filosofiniai sprendimai – „taip" arba „ne". Tai būtų pernelyg puiku. Tačiau reikia atsižvelgti ir į tuos žmones, kurie, nedarydami išvadų, nuolat klausia. Čia aš kalbu beveik be ironijos: tokių dauguma. Aš taip pat matau, jog tie, kurie atsako „ne", elgiasi taip, tarytum manytų atvirkščiai. Taigi jeigu sutikčiau su Nietzsche's kriterijumi[6], galėčiau pasakyti, kad jie ir vienu, ir kitu atveju mano „taip". Ir priešingai, dažnai atsitinka, jog tie, kurie nusižudo, buvo įsitikinę gyvenimo prasmingumu. Tokių prieštaravimų esti nuolatos. Galima net teigti, jog jie niekur nebuvo tokie ryškūs, kaip čia, kur logika atrodo itin pageidautina. Dažnai lyginamos filosofinės teorijos ir elgsena tų, kurie jas išpažįsta. Tačiau reikia sutikti, jog iš mąstytojų, neigiančių gyvenimo prasmę, nė vienas nepasinaudojo savo logika taip, kad to gyvenimo išsižadėtų, išskyrus Kirilovą, kuris priklauso literatūrai, legendinį Peregriną*, ir Jules'ą Lequierą, kurio mirtis hipotetiška.[7] Dažnai juoko dėlei minimas Schopenhaueris[8], liaupsinęs savižudybę prie valgiais apkrauto stalo. Čia nėra ko šaipytis. Ne taip jau svarbu, kad čia į tragiškus dalykus žiūrima nerimtai, juk galiausiai toks požiūris pasmerkia patį žmogų.

Ar esant tokiems prieštaravimams ir neaiškumams reikia manyti, jog nėra jokio ryšio tarp pažiūros į gyvenimą ir to veiksmo, kurį žmogus atlieka, kad iš jo pasitrauktų? Žiūrėkim į tai blaiviai. Žmogaus prieraišume prie gyvenimo esama kažko stipresnio už visus pasaulio vargus. Kūnas sprendžia ne blogiau už protą ir traukiasi nuo nebūties. Gyventi įprantame dar prieš

* Esu girdėjęs apie Peregrino varžovą, vieną pokario rašytoją, kuris, parašęs savo pirmąją knygą, nusižudė, tuo norėdamas atkreipti dėmesį į savo kūrinį. Knyga iš tikrųjų buvo susidomėta, tačiau įvertinta ji buvo prastai.

įprasdami mąstyti. Bėgsme, kuris su kiekviena diena vis labiau artina mus prie mirties, kūnas nenumaldomai būna priekyje. Pagaliau šito prieštaravimo esmę sudaro tai, ką pavadinčiau vengimu, nes jis yra sykiu daugiau ir mažiau nei paskališkoji pramoga.[9] Pražūtingas vengimas – trečioji šios esė tema – yra viltis. Viltis kito gyvenimo, kurį reikia „užsitarnauti", arba vingrybės tų, kurie gyvena ne dėl paties gyvenimo, o dėl kažkokios didžios idėjos, jį pranokstančios, sutaurinančios, suteikiančios jam prasmę ir galiausiai jį išduodančios.

Taigi viskas padeda sumaišyti kortas. Ne veltui lig šiol buvo žaidžiama žodžiais ir apsimetama tikint, jog gyvenimo prasmės neigimas neišvengiamai verčia pareikšti: gyvenimas nevertas, kad jį gyventum. Iš teisybės neprivalu matuoti tuodu dalykus vienu metu. Reikia tik nesileisti paklaidinamam painiavos, prieštaravimų ir nenuoseklumų, kurie čia buvo nurodyti. Reikia viską atidėti į šalį ir eiti tiesiai prie tikrosios problemos. Žudomasi todėl, jog gyvenimas nevertas, kad jį gyventum, – tai, žinoma, tiesa, tačiau bergždžia, nes ji yra truizmas. Bet argi šitas egzistencijos paniekinimas, šitas jos paneigimas, kyla iš to, kad ji neturi prasmės? Ar jos absurdiškumas verčia bėgti nuo jos pasitelkus viltį arba savižudybę – štai ką reikia išaiškinti, patyrinėti, atmetant visa kita. Ar absurdas lemia mirtį – šią problemą privalu iškelti į pirmą vietą, nepaisant mąstymo būdų ir nešališko proto žaismo. Niuansams, prieštaravimams, psichologijai, kuriais „objektyvusis" protas sumaniai papildo visas problemas, šitame tyrinėjime ir aistringame ieškojime vietos nebus. Čia reikia tik neteisingos, t.y. logiškos, minties. Tatai nėra lengva. Visuomet lengva būti logiškam. Ir beveik neįmanoma būti logiškam iki galo. Žmonės, žūvantys nuo savo rankos, eina iki pat galo savo jausmo nuolydžiu. Tad samprotavimai apie savižudybę duoda man progą iškelti vienintelę mane dominančią problemą: ar mirtis yra logiška išeitis? Sužinoti šitai galiu tik rutuliodamas samprotavimą, kurio kilmę čia nurodau, nepasiduodamas nežabotoms aistroms, vadovaudamasis

tik akivaizdžiais dalykais. Būtent tai aš ir vadinu samprotavimais apie absurdą. Daugelis jau buvo pradėję eiti tuo keliu. Tik dar nežinau, ar liko ištikimi pradinėms prielaidoms.

Kai Karlas Jaspersas[10], suvokęs, jog pasaulio negalima sumodeliuoti kaip darnios vienovės, sušunka: „Šis apribojimas sugrąžina mane prie manęs paties, t.y. ten, kur aš jau nebesislepiu už objektyvaus požiūrio, kuriam tik atstovauju, ten, kur nei aš pats, nei kito žmogaus egzistencija nebegali tapti man objektu", – jis paskui daugelį kitų mąstytojų primena tas bevandenes dykumas, kuriose mintis pasiekia savo ribas. Paskui daugelį kitų, žinoma, tačiau taip skubėjusių iš ten ištrūkti! Tą paskutinį posūkį, kur mintis ima svyruoti, priėjo daugelis mąstytojų, net ir pačių nuolankiausių. Čia jie išsižadėjo to, kas jiems buvo brangiausia, – savo gyvenimo. Kiti, proto kunigaikščiai, taip pat išsižadėjo, tik griebėsi kitko: gryniausio maišto būdu ėmė žudyti savo mintį. Bet tikros pastangos – tai priešinga pozicija: kiek tik įmanoma laikytis ir tyrinėti iš arti savotišką tų tolimų kraštų augaliją. Atkaklumas ir įžvalgumas yra privilegijuoti žiūrovai nežmoniško vaidinimo, kur replikomis svaidosi absurdas, viltis ir mirtis. Tuomet protas gali išanalizuoti to paprasto ir sykiu subtilaus šokio figūras, prieš jas pailiustruodamas ir pats išgyvendamas.

ABSURDO SIENOS

Kaip ir didieji meno kūriniai, gilūs jausmai visuomet reiškia kur kas daugiau, negu jais sąmoningai išsakyta. Sielos potraukių ar atostūmių pastovumas persiduoda veiklos ar mąstysenos įpročiams ir baigiasi pačiai sielai nežinomais padariniais. Didieji jausmai atskleidžia visą savo pasaulį, prabangų ar varganą. Tas vienintelis pasaulis, kuriame jie jaučiasi savi, būna nušviestas jų aistros. Yra pavydo, garbės troškimo, egoizmo arba kilnumo pasauliai. Pasaulis – tai tam tikra metafizika ir tam tikra proto nuostata. Tai, kas yra tikra kalbant apie jau apibūdintus jausmus, juo labiau tikra kalbant apie dvasinius išgyvenimus, kurių pagrindas neapibrėžtas, kurie yra tokie neaiškūs ir sykiu tokie „tikri", tokie tolimi ir tokie „čia pat esantys" kaip tie, kuriuos mums sukelia grožis ar sukursto absurdas.

Absurdiškumo jausmas gali priblokšti bet kurį žmogų ties bet kuriuo gatvės kampu. Pats savaime apgailėtinai apnuogintas, gaubiamas šviesos be spindesio, jis neapčiuopiamas. Tačiau jau vien dėl to keblumo jis vertas apmąstymo. Matyt, tiesa, kad žmogus lieka mums nepažįstamas iki galo, kad kažkas jame visados nesuprastinama ir prasprūsta pro mūsų suvokimą. Tačiau *praktiškai* aš pažįstu žmones ir atpažįstu juos iš elgesio, iš jų veiksmų visumos, iš pėdsako, kurį jie palieka po savęs gyvenime. Tas pats ir su iracionaliais, išanalizuoti neįmanomais jausmais – aš galiu *praktiškai* juos apibrėžti, *praktiškai* įvertinti, protaudamas susumuoti jų padarinius, apčiuopti ir išryškinti visus

jų pavidalus, apibrėžti jų pasaulį. Tegu ir šimtąjį kartą pamatęs tą patį aktorių, aš, žinoma, asmeniškai dėl to geriau jo nepažinsiu. Bet jeigu sujungsiu draugėn jo įkūnytus herojus ir pasakysiu, jog po šimtojo personažo pažįstu jį šiek tiek geriau, tai jau bus dalis tiesos. Nes šis akivaizdus paradoksas yra kartu ir alegorija. Su moralu. Jis moko, kad vaidyba apibūdina žmogų ne prasčiau negu nuoširdūs polėkiai. Tą patį, tik kiek tyliau, galima pasakyti ir apie jausmus, slypinčius širdies gelmėje, tačiau šiek tiek išduodamus veiksmų, kuriems tie jausmai paskatino, ir jų sąlygojamos mąstysenos. Tad galima nujausti, kad šitaip aš apibrėžiu tam tikrą metodą. Bet sykiu galima nujausti, jog tai analizės, o ne pažinimo metodas. Juk kiekvienas metodas neišvengia metafizikos ir nejučia atskleidžia išvadas, kurių kartais dedasi dar nenumanąs. Taigi paskutiniai knygos puslapiai jau glūdi pirmuosiuose. Ši sąsaja neišvengiama. Čia apibrėžtas metodas patvirtina jausmą, jog bet koks tikras pažinimas neįmanomas. Galima tik išvardyti regimybes ir pajusti dvasinę atmosferą.

Galbūt mums pavyks atskleisti tą neapčiuopiamą absurdiškumo jausmą skirtinguose, bet kartu giminiškuose protinės veiklos, gyvenimo meno ar tiesiog meno pasauliuose. Absurdiškumo atmosfera čia tvyro jau pačioj pradžioj. Pabaigoje išryškėja absurdo pasaulis ir tokia proto nuostata, kuri nušviečia viską savo šviesa, kad išskirtinis ir žiaurus pasaulio veidas, kurį ji sugeba įžvelgti, suspindėtų.

Visi didieji darbai ir visos didžiosios mintys prasideda nuo juokingai menkų dalykų. Didieji kūriniai dažnai gimsta ties kokiu nors gatvės kampu ar restorano prieangyje. Taip ir absurdas. Absurdo pasaulis labiau negu kuris kitas taurumo semiasi iš savo varganos kilmės. Tam tikromis aplinkybėmis, kai paklaustas, apie ką galvoja, žmogus atsako „nieko", jis, galimas daiktas, apsimeta. Tą puikiai žino tie, kurie yra mylimi. Bet jeigu tas atsakymas nuoširdus, jeigu jis atliepia tą savotišką

sielos būseną, kai tuštuma tampa iškalbinga, kai nutrūksta kasdienių veiksmų grandinė, kai širdis bergždžiai ieško jungiamosios tos grandinės grandies, tuomet šitoks atsakymas gali būti laikomas lyg ir pirmu absurdo ženklu.

Kartais dekoracijos sugriūva. Kėlimasis iš ryto, tramvajus, keturios valandos kontoroje arba gamykloje, pietūs, vėl tramvajus, keturios valandos darbo, vakarienė, miegas, – pirmadienį, antradienį, trečiadienį, ketvirtadienį, penktadienį bei šeštadienį viskas vyksta tuo pačiu ritmu, ir šitaip netrikdomai žengiama tuo keliu didžiąją gyvenimo dalį.[11] Tik vieną gražią dieną iškyla tasai „kodėl“, ir viskas prasideda šituo nuovargiu, kuriame atsiranda nuostabos. Tasai „prasideda“ – itin svarbu. Nuovargis yra paskutinė mašinalaus gyvenimo apraiška, bet sykiu ir akstinas išjudėti sąmonei. Jis ją pažadina ir provokuoja tolesnę dalykų eigą. O tolesnė eiga – arba nesąmoningas grįžimas į tą veiksmų grandinę, arba galutinis nubudimas. Visiškai nubudus, po tam tikro laiko sulaukiama ir padarinio: savižudybės arba pusiausvyros atstatymo. Pats savaime nuovargis išties šleikštus dalykas. Bet šiuo atveju privalau padaryti išvadą, kad jis išganingas. Mat viskas prasideda nuo sąmonės ir tik per ją įgyja vertę. Šiose pastabose nėra nieko originalaus. Tačiau jos akivaizdžios: pradžioje to pakanka, kad bendrais bruožais būtų atskleistos absurdo ištakos. Viskas kyla iš paprasčiausio „susirūpinimo“[12].

Šitaip diena po dienos gyvenant nykų gyvenimą, laikas neša mus. Tačiau visuomet ateina momentas, kai reikia nešti jo naštą. Mes gyvename ateitimi: „rytoj“, „vėliau“, „kai šio to pasieksi“, „ilgainiui suprasi“[13]. Šie nenuoseklumai – tiesiog nuostabūs, nes pagaliau vis tiek reikės numirti. Juk ateina diena, kai žmogus konstatuoja ar pasako, kad jam jau trisdešimt. Šitaip jis patvirtina savo jaunumą. Bet kartu nustato ryšį su laiku. Užima jame savo vietą. Pripažįsta esąs tam tikrame kreivės, kurią turės nueiti, taške. Jis priklauso laikui ir su siaubu tatai suvokęs atpažįsta jame baisiausią savo priešą. Jis trokšo rytojaus, būtent

rytojaus, tuo tarpu kai visa savo esybe privalėjo jo kratytis! Šis kūno maištas ir yra absurdas.*

Nusileidę viena pakopa žemiau, susiduriame su svetimumu: pastebime, kad pasaulis yra „tankus", suvokiame, koks svetimas ir mums nepaklūstantis yra akmuo, kaip galingai gamta, koks nors peizažas gali mus neigti. Bet kokio grožio gelmėje glūdi kažkas nežmoniška: šitos kalvos, šitas dangaus švelnumas, šitie medžių kontūrai akimoju gali prarasti iliuzinę prasmę, kurią mes jiems suteikiame, ir tampa tolimesni už prarastą rojų. Primityvus pasaulio priešiškumas žengia mūsų link per tūkstantmečius. Akimirką mes jo nesuprantame, nes amžių amžiais suvokdavom tik jo pavidalus bei kontūrus, kuriuos iš anksto patys jam suteikdavome, o dabar nebeturime jėgų naudotis ta dirbtine gudrybe. Pasaulis pro mus prasprūsta, nes vėl tampa savimi. Dekoracijos, kurias užmaskuodavo įprotis, vėl tampa kuo yra. Jos nutolsta nuo mūsų. Būna dienų, kai pamatęs pažįstamą moters, kurią mylėjai prieš daugelį mėnesių ar metų, veidą, išvysti ją tarsi visai svetimą, ir gal net geidi to, kas ūmai padaro tave tokį vienišą. Tačiau tas laikas dar neatėjo. Aišku tik viena: šitas pasaulio tankumas ir svetimumas yra absurdas. Žmonės irgi skleidžia kažką nežmoniška. Tarpais aiškumo valandėlėmis jų mechaniški judesiai, beprasmė pantomima daro kvaila visa, kas juos supa. Už stiklinės pertvaros žmogus kalba telefonu. Mes jo negirdime, tik matome bereikšmę mimiką – kyla klausimas, kodėl jis gyvena.[14] Tas nejaukumas paties žmogaus nežmoniškumo akivaizdoje, ta baisi kapituliacija prieš savo pačių atvaizdą, tas „šleikštulys", anot vieno mūsų dienų autoriaus[15], taip pat yra absurdas. Kaip ir tas svetimas žmogus, kartais išeinantis mus pasitikti veidrodyje, tas toks artimas, tačiau nerimą keliantis brolis, kurį regime savo fotografijose, irgi yra absurdas.

* Bet ne tiesiogine prasme. Tai ne apibrėžimas, tai *išvardijimas* jausmų, kurie gali turėti absurdo apraiškų. Juos išvardijus, absurdas vis dėlto nebus išsemtas.

Galiausiai prieinu prie mirties ir to jausmo, kurį ji mumyse sukelia. Šia tema jau viskas išsakyta, čia iš padorumo reikėtų vengti patoso. Ir vis dėlto negali atsistebėti tuo, kad visi gyvena taip, tarsi „nebūtų nė žinoję" apie ją. Mat mirties patirtis iš tikrųjų neegzistuoja. Tiesiogine prasme patiriama tik tai, kas išgyvenama ir įsisąmoninama. Čia galima kalbėti nebent apie kitų žmonių mirties patyrimą.[16] Tai patirties surogatas, vaizduotės padarinys, ir todėl jis niekad mūsų visiškai neįtikins. Toks melancholiškas susitarimas negali būti įtikinamas. Iš tikrųjų tą siaubą sukelia matematinis šio įvykio aspektas.[17] Laikas mus baugina tik todėl, kad uždavinys pradžioje išdėstomas, o tik paskui sprendžiamas. Visos gražios kalbos apie sielą čia bus matematiškai paneigtos, bent jau kuriam laikui. Tame inertiškame kūne, kuriame net kirtis per veidą nepalieka pėdsako, sielos nebėra. Šis elementarus ir neatšaukiamas to nutikimo aspektas sudaro absurdo jausmo turinį. Mirtingoje tokios lemties šviesoje pasirodo beprasmiškumas. Jokia moralė, jokios pastangos nėra *a priori* pateisinamos prieš kruviną matematiką, tvarkančią mūsų lemtį.

Pakartosiu: visa šitai buvo sakyta ir persakyta. Čia apsiriboju tik tuo, kad skubotai suklasifikuoju ir nurodau tas akivaizdžias temas. Jos minimos visose literatūrose ir visose filosofijose. Iš jų semiamasi peno kasdienėms šnekoms. Nėra reikalo iš naujo jų išradinėti. Tik reikia įsitikinti jų akivaizdumu, kad paskui sau pačiam galėtum duoti pamatinį klausimą. Dar sykį pakartosiu, jog mane domina ne tiek absurdo atradimai, kiek jų padariniai. Jei esi tikras dėl tų faktų, tai kokias gali padaryti išvadas, kaip toli privalai eiti, kad nieko nepraleistum? Ar reikia mirti savo valia, ar nieko nepaisant turėti viltį? Tačiau pirmiausia būtina trumpai apžvelgti šias problemas proto lygmeniu.

Pirmasis proto veiksmas – atskirti, kas teisinga ir kas klaidinga. Bet vos tik mintis susikoncentruoja ties savim pačia, ji iškart atskleidžia prieštaravimą. Čia beprasmiška stengtis tai

įrodinėti. Per amžius niekas aiškiau ir elegantiškiau nėra įrodęs šito dalyko už Aristotelį: „Tokių nuomonių išdava, iš kurios dažnokai pasišaipoma, yra ta, kad jos pačios save paneigia. Teigdami, jog viskas yra teisinga, mes teigiame ir mums priešingo teiginio teisingumą, vadinasi, patvirtiname mūsų pačių tezės klaidingumą (nes priešingas teigimas neleidžia jai būti teisingai). Tvirtindami, kad viskas yra klaidinga, mes taip pat išsakome klaidingą teiginį. Jeigu pareikšime, kad klaidingas yra tik teiginys, priešingas mūsiškiam, arba kad tik mūsų teiginys nėra klaidingas, mes vis tiek būsime priversti sutikti, kad teisingų ar klaidingų teiginių skaičius yra begalinis. Mat tas, kuris paskelbia, kad teisingas teiginys yra teisingas, sykiu sako tiesą, ir taip truks iki begalybės."[18]

Tai tik pirmas ydingas ratas iš tos ratų sekos, kurioje protas, tyrinėdamas save, pasiklysta svaiginančiuose sūkuriuose. Jie neišsprendžiami dėl paties šitų paradoksų paprastumo. Kad ir kokie būna žodžių žaismai bei logikos akrobatika, suprasti – visų pirma reiškia surasti bendrą matą. Net ir sudėtingiausias operacijas atliekančio proto didžiausias geismas siejasi su nesąmoningu prieš pasaulį atsidūrusio žmogaus jausmu – įprastumo poreikiu, aiškumo alkiu. Suprasti pasaulį – žmogui reiškia padaryti jį žmogišką, paženklinti jį savo antspaudu. Katės pasaulis – tai ne skruzdėdos pasaulis. Truizmas „kiekviena mintis yra antropomorfiška" kitos prasmės neturi. Taip ir protas, siekiantis suprasti tikrovę, gali būti patenkintas tik tuomet, kai paverčia ją mąstymo sąvokomis. Jeigu žmogus pripažintų, kad ir pasaulis gali mylėti ir kentėti, jis būtų nuramintas. Jeigu mirgančiuose reiškinių veidrodžiuose mintis atsektų amžinus ryšius, galinčius sutalpinti tuos reiškinius ir save pačius į vieningą principą, tai būtų galima kalbėti apie tokią proto laimę, prieš kurią mitas apie palaimintuosius atrodytų tik juokinga klastotė. Šitas vienovės ilgesys, šitas absoliuto geismas atskleidžia esmišką žmogaus dramos tendenciją. Tačiau to ilgesio buvimas dar nereiškia, kad jis kaipmat privalo būti numalšintas. Jeigu

peržengę prarają, skiriančią geismą nuo pasiekto tikslo, mes drauge su Parmenidu[19] patvirtinsime Vienio (kad ir koks jis būtų) realumą, iškart susidursime su šypseną keliančiu proto prieštaravimu, – jis teigia visuotinę vienovę ir jau pačiu tuo teigimu įrodo savo paties skirtingumą ir įvairovę, kurią ketino panaikinti. Šito antro ydingo rato pakanka visoms mūsų viltims nuslopinti.

Tai ir vėl akivaizdūs dalykai. Aš dar sykį pakartosiu, kad jie įdomūs ne patys savaime, o tomis išvadomis, kurias iš jų galima padaryti. Man žinomas dar vienas akivaizdus dalykas: jis man pasako, kad žmogus mirtingas. Tačiau ant pirštų galima suskaičiuoti mąstytojus, kurie iš to padarė galutines išvadas. Nuolatiniu atskaitos tašku šioje esė reikia laikyti pastovų nesutapimą to, ką mes įsivaizduojame žiną, ir to, ką iš tikrųjų žinome, praktiško susitaikymo ir apsimestinio nežinojimo, padedančio mums gyventi su tokiomis idėjomis, kurios turėtų apversti visą mūsų gyvenimą, jeigu jas iš tikrųjų patirtume. Šitas neišpainiojamas proto prieštaravimas iš tikrųjų padeda mums aiškiai suvokti, koks atotrūkis skiria mus nuo mūsų pačių susikurtų dalykų. Kol protas tyli sustingusiame savo vilčių pasaulyje, viskas atsispindi ir išsirikiuoja jo ilgesio vienovėje. Bet vos jam krustelėjus, tas pasaulis pleišėja ir griūva: pažinimui peršasi aibė mirgančių šukių. Reikia atsisveikinti su viltim, jog kada nors pavyks atkurti tą įprastą ir glotnų paviršių, kuris mums nuramintų širdį. Po tiekos amžių ieškojimų, po tiekos mąstytojų išsižadėjimų puikiai žinome, jog tai tiesa, taikytina visam mūsų pažinimui. Šiandien visi, išskyrus profesionalius racionalistus, yra praradę tikrojo pažinimo viltį. Jeigu reikėtų parašyti reikšmingą žmonijos minties istoriją, tai ji turėtų būtų atsikartojančių atgailų ir bejėgiškų įstangų istorija.

Iš tiesų, apie ką galėčiau pasakyti: „Man tatai žinoma!" Jaučiu plakant krūtinėje širdį, todėl tvirtinu, kad ji egzistuoja. Čia ir baigiasi visas mano mokslas, visa kita yra vien proto konstrukcijos. Bet vos tik pamėginčiau užčiuopti šitą „aš", kurio

buvimas nekelia man jokių abejonių, vos tik pamėginčiau jį apibrėžti ir reziumuoti, jis iškart taptų nelyginant pro pirštus tekantis vanduo. Galiu atkurti vieną po kito visus pavidalus, kuriuos jis sugeba įgauti, ir tuos, kuriais jis buvo apdalytas, – jo išsilavinimą, kilmę, aistras arba ramybę, didingumą arba menkumą. Tačiau visų šitų pavidalų nesudėsi į vieną. Man net manoji širdis taip ir liks niekados neapibrėžiama. Niekada nebus užlygintas griovys tarp mano egzistencijos tikrumo ir turinio, kurį mėginu suteikti tam tikrumui. Aš liksiu svetimas pats sau visiems laikams. Psichologijoje, kaip ir logikoje, esama tiesų, bet nėra tiesos. Sokrato pasakymas „pažink save"[20] savo verte prilygsta mūsų nuodėmklausių žodžiams „būk dorybingas". Abiem atvejais atsiskleidžia ilgesys sykiu su nežinojimu. Tai bergždi žaidimai dideliais dalykais. Jie teisėti tik tiek, kiek yra apytikriai.

Arba štai medžiai – žinau, kad jie grublėti, vanduo – jaučiu jo skonį. Žolės kvapai ir žvaigždės, naktis, tie vakarai, kai atlėgsta širdis, – kaipgi galėčiau neigti šitą pasaulį, kurio galią ir stiprybę nuolat jaučiu? Ir vis dėlto net visam šitos žemės mokslui nepavyks įtikinti manęs, kad šitas pasaulis – mano. Jūs man jį aprašinėjate ir mokote mane jį klasifikuoti. Jūs vardijate jo dėsnius, ir aš, ištroškęs žinojimo, sutinku, kad jie teisingi. Jūs ardote pasaulio mechanizmą, ir mano viltis stiprėja. Galiausiai jūs pareiškiate, kad šitas kerintis margas pasaulis dalijasi į atomus, o atomai dalijasi į elektronus. Visa tai puiku, ir aš laukiu, kad aiškintumėte toliau. Bet jūs man kalbate apie kažkokią nematomą planetų sistemą, kur elektronai sukasi aplink branduolį. Jūs aiškinate man šitą pasaulį remdamiesi įvaizdžiu. Tuomet aš konstatuoju, kad jūs nuklydote į poeziją: aš niekad nepažinsiu. Ar spėsiu tuo pasipiktinti? Juk jūs jau perėjote prie kitos teorijos. Taigi mokslas, kuris turėjo padėti man pažinti, ilgainiui virsta hipoteze, aiškumą aptemdo metafora, o netikrumas įsikūnija meno kūrinyje. Tad kam gi reikėjo visų tų mano pastangų? Švelnūs kalvų kontūrai ir vakaro ranka ant neramios

mano širdies išmoko mane kur kas daugiau. Sugrįžtu prie to, nuo ko pradėjau. Suprantu: jei ir galiu per mokslą apčiuopti reiškinius ir juos išvardyti, tai vis dėlto suvokti pasaulio negaliu. Net jeigu per visą jo reljefą perbraukčiau pirštu, daugiau apie jį nesužinočiau. O jūs man siūlote rinktis tarp aprašymo, kuris yra tikras, bet nieko manęs neišmoko, ir hipotezių, kurios neva mane moko, tačiau nėra tikros. Svetimas pats sau ir šitam pasauliui, apsiginklavęs vien mintimi, kuri, vos tik pradėjusi teigti, iškart save paneigia, – kokia gi tai dalia, kur galiu nurimti tik atsisakęs žinojimo ir gyvenimo, kur užvaldymo troškimas nuolat atsitrenkia į sienas, metančias iššūkį jų apgulčiai. Norėti – reiškia kurti paradoksus. Viskas sutvarkyta taip, kad atsirastų šita užnuodyta ramybė, kurią teikia nerūpestingumas, širdies snūdulys arba pragaištingi išsižadėjimai.

Taigi ir intelektas savaip man sako, kad šis pasaulis – absurdiškas. Kad ir kaip stengiasi jo priešingybė, aklas protas, vaizduoti, jog viskas aišku, aš vis tiek laukiau įrodymų ir geidžiau, kad jis būtų teisus. Tačiau nepaisant tiekos pretenzingų amžių ir juolab tiekos iškalbingų ir mokančių įtikinti žmonių, žinau, jog tai netiesa. Bent jau šiuo požiūriu laimės nėra, jei negaliu žinoti. Tas visuotinis intelektas, nesvarbu, praktinis ar etinis, tasai determinizmas, tos viską paaiškinančios kategorijos, – doram žmogui yra iš ko čia pasijuokti. Visa tai neturi nieko bendra su protu. Visa tai neigia didžią jo tiesą, – kad jis supančiotas. Žmogaus likimas nuo šiol įgyja prasmę šitoje nepaaiškinamoje ir ribotoje visatoje. Iracionalumų gausa lydi jį iki paskutinio atodūsio. Sugrąžinto ir jau atsikračiusio prieštaravimų įžvalgumo dėka absurdo jausmas nuskaidrėja ir darosi ryškiau apibrėžtas. Aš tvirtinau, kad pasaulis absurdiškas, ir pernelyg paskubėjau. Pats savaime šis pasaulis nėra protingas, ir tai viskas, ką apie jį galima pasakyti. Absurdiška yra toji iracionalumo ir aiškumo pašėlusio geismo – jo šauksmas aidi pačiose žmogaus sielos gelmėse – akistata. Absurdas vienodai priklauso nuo žmogaus ir nuo pasaulio. Kol kas jis jųdviejų

vienintelė jungtis. Jis laiko juos tvirtai prispaudęs vieną prie kito – taip gali sulydyti žmones tik neapykanta. Tai viskas, ką galiu aiškiai išskirti neišmatuojamoje visatoje, kur vyksta mano gyvenimo nuotykis. Čia sustokim. Jei pripažįstu, kad absurdas, reguliuojantis mano santykius su gyvenimu, yra tiesa, jei persiimu šituo jausmu, kuris užvaldo mane išvydus pasaulio reginius, šituo aiškumu, kurį man teikia mokslo tyrimai, – tuomet privalau paaukoti viską šiems tvirtiems įsitikinimams ir žiūrėti į juos tiesiai, kad galėčiau juos palaikyti. Ypač privalau derinti prie jų savo elgseną ir sutikti su visais jų padariniais. Čia kalbu apie sąžiningumą. Tačiau prieš tai norėčiau sužinoti, ar mintis gali gyvuoti tuose tyruose.

Jau žinau, kad mintis yra bent įžengusi į tuos tyrus. Ji susirado juose peno. Ten ji suprato, jog lig šiolei mito pamėklėmis. Ji davė akstiną kai kurioms skubiausioms žmonijos apmąstymų temoms.

Vos pripažintas, absurdiškumas tuoj pat virsta labiausiai širdį veriančia aistra. Bet ar galima gyventi su savo aistromis, ar galima priimti pamatinį jų dėsnį – sudeginti širdį tuo pat metu, kai sukeli jos džiugesį, – štai visas klausimas. Tačiau kol kas mes dar nekelsim jo. Jis pagrindinis šioje patirtyje. Bus dar laiko prie jo sugrįžti. Veikiau prisiminkime tyruose gimusias temas bei dvasios polėkius. Pakaks išvardyti juos. Šiandien ir jie visiems jau žinomi. Visada būdavo žmonių, gynusių iracionalumo teises. Tradicija, kurią galima būtų pavadinti nuolankia mintimi, niekad nesiliovė gyvavusi. Racionalizmas tiek kartų buvo kritikuotas, jog, rodos, nėra reikalo prie to sugrįžti. Tačiau mūsų laikais atgimsta paradoksalios sistemos, kurios kaip įmanydamos stengiasi suklupdyti protą, tarytum jis iš tikro visuomet būtų žengęs priekyje. Bet tai veikiau įrodo ne proto veiksmingumą, o jo vilčių gajumą. Istorijos lygmeniu šitų dviejų traktuočių pastovumas iliustruoja pagrindinę aistrą, deginančią žmogų, draskomą vienovės geismo ir aiškaus jį varžančių sienų regėjimo.

Tačiau, ko gero, protas niekad nebuvo taip įnirtingai puolamas kaip mūsų laikais. Po Zaratustros garsaus šūksnio: „Apytikrumas – tai pasaulyje seniausias aristokratas. Visiems daiktams sugrąžinau aš vardą šitą, <...> kai aiškinau ir mokiau, jog nei virš jų ir nei per juos jokia ‚valia ten amžinoji' nereiškia norų savo"[21], po Kierkegaard'o mirtinos ligos, „kuri baigiasi mirtimi, po kurios jau nieko nebūna"[22], reikšmingos ir kankinančios absurdo minties temos keitė viena kitą. Ar bent jau – ir tai svarbus niuansas – iracionalios ir religinės minties temos. Nuo Jasperso iki Heideggerio, nuo Kierkegaard'o iki Šestovo, nuo fenomenologų iki Schelerio[23] tiek logikos, tiek etikos srityje visa šeimyna išminčių, artimų vienas kitam savo ilgesiu, bet skirtingų savo metodais bei tikslais, įnirtingai puolė statyti užtvaras karališkame proto kelyje ir ieškoti tiesaus kelio į tiesą. Čia darau prielaidą, kad tos jų mintys žinomos ir išgyventos. Kad ir kokie būtų ar buvo tų žmonių siekiai, visų jų išeities taškas – šita nenusakoma visata, kur viešpatauja prieštaravimai, antinomija, nerimas ar negalia. Visus juos sieja būtent šitos anksčiau minėtos temos. Reikia pripažinti, jog ir jiems užvis svarbiausia buvo išvados, kurias jie sugebėjo padaryti iš tų atradimų. Jos tokios reikšmingos, kad jas reikės patyrinėti atskirai. O kol kas mums rūpi tik jų atradimai ir pradinė patirtis. Svarbu konstatuoti jų minties sutapimus. Būtų perdėm išpuikėliška aiškinti jų filosofiją, tačiau galima, – o ir pakanka, – perteikti visiems jiems bendrą atmosferą.

Heideggeris šaltakraujiškai žiūri į žmogaus dalią ir pareiškia, kad mūsų egzistencija – tai pažeminimas. Vienintelė realybė – „susirūpinimas" visose būties pakopose. Žmogui, pasiklydusiam pasaulyje ir jo pramogose, tas susirūpinimas yra trumpalaikė ir netvari baimė. Bet vos tik šita baimė pati save suvokia, ji virsta nerimu, nuolatine aiškiai matančio žmogaus atmosfera, „kurioje pasireiškia egzistencija". Nė nevirptelėjęs šitas filosofijos profesorius pačia abstrakčiausia pasaulio kalba rašo, kad „baigtinis ir ribotas žmogaus egzistencijos pobūdis

yra pirmesnis už patį žmogų". Jis domisi Kantu, bet tik tam, kad įrodytų jo *Grynojo proto* ribotumą. Ir kad savo tyrinėjimų pabaigoje padarytų išvadą, jog „pasaulis nieko nebegali pasiūlyti nerimo apimtam žmogui". Anot jo, tas susirūpinimas savo tikrumu taip pranoksta protavimo kategorijas, jog jis galvoja tik apie jį ir kalba tik apie jį. Jis išvardija jo pavidalus: apmaudą, kai paprastas žmogus stengiasi jį numaldyti ir užslopinti, siaubą, kai protas mąsto apie mirtį. Heideggeris irgi neatskiria sąmonės nuo absurdo. Mirties įsisąmoninimas yra to susirūpinimo šauksmas, ir „tuomet egzistencija per sąmonę nukreipia tą šauksmą į save". Tai – nerimo balsas, meldžiantis egzistenciją „sugrįžti prie savęs po to, kai buvo save praradusi bevardžiame Tai". Heideggeris irgi kviečia ne užmigti, o budėti, iki bus atlikta.[24] Jis laikosi įsikibęs šito absurdo pasaulio ir kaltina jį netvarumu. Jis ieško savo kelio tarp griuvėsių.

Jaspersas nepasitiki jokiomis ontologijomis, nes nori, kad atsikratytume „naivumo". Jis žino, kad negalime pasiekti nieko, kas pranoktų pragaištingą regimybių žaismą. Žino, kad protas galiausiai pralaimi. Jis lūkuriuodamas stebi dvasinės veiklos peripetijas, kurių mums pažeria istorija, ir negailestingai demaskuoja kiekvienos sistemos trūkumus, viską išgelbėjusią iliuziją, nieko nepaslėpusį pamokslą. Šitame nuniokotame pasaulyje, kur nepažinumas yra įrodytas, kur nebūtis atrodo vienintelė realybė, o neišvengiama neviltis – vienintelė pozicija, jis mėgina susigrąžinti Ariadnės siūlą[25], vedantį prie dieviškų paslapčių.

Šestovas visoje nepaprastai monotoniškoje savo kūryboje, tolydžio kreipiamoje į tas pačias tiesas, be paliovos įrodinėja, jog ir pati griežčiausia sistema, pats universaliausias racionalizmas galiausiai visuomet atsitrenkia į žmogaus minties iracionalumą. Pro jį nepraslysta jokie ironijos verti akivaizdūs dalykai, jokie net menkiausi prieštaravimai, kurie nuvertina protą. Jį domina tik viena – išimtis, nesvarbu, ar ji susijusi su širdies, ar proto gyvenimo istorija. Pasinaudodamas dostojevskiškąja

myriop pasmerktojo patirtimi, nirtulingais Nietzsche's dvasinio gyvenimo epizodais, Hamleto prakeikimais ar kartėlio kupinu Ibseno aristokratiškumu[26], jis atseka, nušviečia ir išaukština žmogaus maištą prieš tai, kas nepataisoma. Jis neigia proto teisumą ir pradeda žengti bent kiek ryžtingiau tik vidury šitos bespalvės dykumos, kur visi tikri dalykai virto akmenimis.

Ko gero, patraukliausias iš visų Kierkegaard'as bent jau viename savo egzistencijos tarpsnyje ne tik atskleidžia absurdą, bet ir išgyvena jį. Žmogus, rašantis taip: „Pati tikriausioji nebylystė yra ne tylėjimas, o kalbėjimas", pirmiausia įsitikina, kad jokia tiesa nėra absoliuti ir negali padaryti patenkinama egzistencijos, kuri pati savaime yra neįmanoma. Jis, tasai pažinimo Don Juanas[27], daugina pseudonimų ir prieštaravimų skaičių, rašo *Pamokomąsias kalbas* ir tuo pat metu ciniško spiritualizmo vadovėlį – *Suvedžiotojo dienoraštį*. Jis atsisako guodimų, moralės, bet kokios ramybės principų. Jis nė kiek nesistengia numaldyti skausmo, kurį jam kelia į širdį įsmeigtas dyglys.[28] Priešingai, jis jį dar labiau aitrina ir, neviltingai džiaugdamasis savo dalia tarsi nukryžiuotasis, patenkintas prikalimu prie kryžiaus, tolydžio konstruoja aiškumą, išsižadėjimą, komediją, demoniškumo kategoriją. Tas sykiu švelnus ir pašaipus veidas, tie piruetai, lydimi iš sielos gelmių prasiveržusio riksmo, – tai absurdo dvasia, besigrumianti su ją pranokstančia tikrove. Dvasinio gyvenimo peripetijos, kurios baigiasi Kierkegaard'o širdžiai taip mielais skandalais, irgi prasideda nusimetusio visus pagražinimus patyrimo, išlaikiusio pirmykštį padrikumą, chaose.

Visiškai kitu – metodo – lygmeniu jau pačiais savo kraštutinumais Husserlis[29] ir fenomenologai reabilituoja pasaulio įvairovę ir neigia transcendentinę proto galią. Dvasinis pasaulis per juos be galo praturtėja. Rožės lapelis, kilometražo stulpas ar žmogaus ranka tampa tokie pat svarbūs kaip ir meilė, geismas ar traukos dėsniai. Mąstyti – jau nebereiškia viskam surasti bendrą matą, priartinti prie žmogaus išorinius reiškinius, traktuojant juos kaip kokį didį principą. Mąstyti – reiškia iš nau-

jo išmokti matyti, būti dėmesingam, tai reiškia valdyti savo sąmonę, tai reiškia suteikti kiekvienai minčiai, kiekvienam vaizdui išskirtinumą, kaip tatai darė Proustas.[30] Nors tai ir paradoksas, viskas yra išskirtina. Mintį pateisina visiškas jos įsisąmoninimas. Husserlio mąstysena, nors ir pozityvesnė už Kierkegaard'o ar Šestovo, iš pagrindų neigia klasikinį protavimo metodą, sunaikina viltį, atveria intuicijai ir širdžiai galimybę fiksuoti tolydžio besidauginančius reiškinius, kurių gausumas yra stačiai nežmoniškas. Šitie keliai veda į visus mokslus arba į jokį. Kitaip tariant, būdas čia svarbesnis už tikslą. Svarbu tiktai „pažinimo nuostata", o ne paguoda. Dar kartą pabrėžiu – bent jau iš pradžių.

Kaip gali nepajusti didžiulio visų šitų protų giminingumo? Kaip gali nepastebėti, jog jie susitelkia ties ta išskirtine kartėliu persunkta vieta[31], kur išnyko viltis? Aš noriu, kad man būtų paaiškinta viskas arba nieko. O protas bejėgis prieš šitą širdies šauksmą. Šito reikalavimo pažadintos proto galios ieško ir randa vien prieštaravimus ir neatitikimus. Tai, ko nesuprantu, yra neprotinga. Pasaulis kupinas tokių iracionalių dalykų. Ir jis pats tėra didžiulis iracionalus dalykas, jeigu nesuvokiu jo vienintelės prasmės. Jeigu bent kartą būtų galima pasakyti: „Šitai yra aišku", viskas būtų išgelbėta. Tačiau šitie žmonės vienas per kitą skelbia, jog nieko nėra aiškaus, jog viskas tėra chaosas, jog žmogui lieka tik įžvalgumas ir tikslus jį supančių sienų pažinimas.

Visos šitos patirtys sutampa ir papildo viena kitą. Priėjęs paskutinę ribą, protas privalo paskelbti nuosprendį ir pasirinkti išvadas. Štai čia iškyla savižudybės klausimas ir atsakymas į jį. Tačiau aš noriu pakeisti tyrinėjimo tvarką, pradėti nuo mąstymo peripetijų ir tik paskui grįžti prie kasdienių veiksmų. Čia suminėtos patirtys atsirado dykumoje, iš kurios neprivalu pasitraukti. Reikia bent jau sužinoti, kaip toli jos pažengė į priekį. Šitame savo pastangų etape žmogus susiduria su iracionalumu. Jis jaučia, jog trokšta laimės ir protingumo. Absurdas gimsta

iš šito žmogaus geismo ir pasaulio neprotingo tylėjimo priešpriešos. Būtent šito nereikia pamiršti. Būtent į šitai reikia kabintis, nes iš to gali kilti visi gyvenimo padariniai. Iracionalumas, žmogaus ilgesys ir absurdas, atsiradęs iš anų dviejų priešpriešos, – štai trys personažai dramos, kuri neišvengiamai turi baigtis pagal visus būčiai įmanomos logikos dėsnius.

FILOSOFINĖ SAVIŽUDYBĖ

Absurdo jausmas dar nėra absurdo sąvoka. Jis tik pagrindžia ją, ir tiek. Jis negali būti ja paverstas, nebent tik tą trumpą akimirką, kai pareiškia savo nuomonę apie pasaulį. Paskui jam belieka eiti toliau. Jis – gyvas, vadinasi, privalo arba mirti, arba stumtis į priekį. Tas pats pasakytina apie jo santykį su temomis, kurias mes čia sujungėme. Bet čia ir vėl man rūpi ne kūriniai ar jų kūrėjai, – jų kritikai reikėtų surasti kitą formą ir kitą vietą, – man rūpi atskleisti tai, kas yra bendra jų išvadose. Ko gero, dar niekad mąstytojai nebuvo tokie skirtingi. Tačiau dvasiniai peizažai, kuriuose jie pajuda iš vietos, mums atrodo vienodi. Vienodai nuaidi ir tasai jų šauksmas nueito kelio gale, kad ir koks skirtingas jų pažinimas. Nesunku pajusti, jog visus ką tik minėtus kūrėjus gaubia ta pati dvasinė atmosfera. Vargu ar tai bus žodžių žaismas, jei pasakysime, kad ta atmosfera žudanti. Gyvenimas po šituo troškiu dangumi toks, kad iš jo reikia pasitraukti arba jame pasilikti. Svarbu sužinoti, kaip iš jo pasitraukiama pirmuoju atveju ir kodėl pasiliekama antruoju. Taigi aš apibūdinu savižudybės problemą ir egzistencializmo filosofijos išvadų galimą reikšmę.

Bet prieš tai norėčiau trumpam išsukti iš tiesaus kelio. Ligi šiol mes apibrėždavome absurdą išoriškai. Tačiau galima savęs paklausti, kas šitoje sąvokoje aišku, ir pamėginti tiesioginės analizės būdu, viena, surasti jos reikšmę, kita vertus, – iš jos išplaukiančias išvadas.

Jeigu nekaltą žmogų apkaltinsiu siaubingu nusikaltimu, jeigu įtikinėsiu dorybingą žmogų, kad jis geidė savo sesers, jis atsakys man, jog tai absurdiška. Tas pasipiktinimas šiek tiek komiškas. Bet jis turi ir tvirtą pagrindą. Šituo atsakymu dorybingas žmogus išryškina esminę antinomiją, egzistuojančią tarp mano jam priskiriamo veiksmo ir jo gyvenimo principų. „Tai absurdiška" reiškia „tai neįmanoma", o drauge ir „tai prieštaringa". Jeigu pamatysiu žmogų, puolantį kulkosvaidžius šaltuoju ginklu, laikysiu jo veiksmą absurdišku. Tačiau toks jis yra tik dėl jo ketinimo ir realybės, su kuria jis susidurs, disproporcijos, dėl prieštaravimo, kurį regiu tarp realių jo jėgų ir užsibrėžto tikslo. Tokiu pat absurdišku laikysime ir kokį nors nuosprendį, priešpriešindami jį nuosprendžiui, kurį neva diktavo faktai. Šitaip per absurdą ir įrodinėjame, lygindami samprotavimo išvadas su logine tikrove, kurią norime įtvirtinti. Visais šitais atvejais, pradedant paprasčiausiu ir baigiant sudėtingiausiu, absurdiškumas bus juo didesnis, juo didesnis bus atotrūkis tarp mano palyginimo narių. Esama absurdiškų vedybų, iššūkių, absurdiško apmaudo, tylėjimo, absurdiškų karų ir netgi absurdiškos taikos. Kiekvienu tokiu atveju absurdiškumas atsiranda lyginant. Tad aš turiu pagrindo teigti, kad absurdiškumo jausmas neatsiranda vien tyrinėjant kokį nors faktą ar įspūdį, o išsirutulioja lyginant faktinį dalykų būvį su tam tikra realybe, veiksmą – su jį pranokstančiu pasauliu. Iš esmės absurdas – tai nedarna. Jo nėra nei viename, nei kitame iš lyginamųjų elementų. Jis atsiranda iš jų priešpriešos.

Tad protavimo lygmeniu galiu teigti, kad absurdas glūdi ne žmoguje (jeigu tokia metafora iš viso turi kokią prasmę) ir ne pasaulyje, o bendroje jų esaty. Kol kas absurdas – vienintelis juos jungiantis ryšys. Norėdamas neatitrūkti nuo akivaizdžių dalykų, žinau, ko nori žmogus, žinau, ką jam siūlo pasaulis, o dabar galiu pasakyti, jog dar žinau, kas juos jungia. Man nėra būtina skverbtis gilyn. Tam, kuris ieško, užtenka vienos tikrybės. Svarbu tik padaryti iš jos visas išvadas.

Tiesioginė išvada kartu yra ir metodo taisyklė. Šitaip pateikta savotiška trejybė visai nepanaši į netikėtai atrastą Ameriką. Tačiau su patyrimo duomenimis ją sieja tai, kad ji yra be galo paprasta ir sykiu be galo sudėtinga. Pirmasis jos bruožas šiuo požiūriu yra tai, kad ji – nedaloma. Panaikinti vieną iš jos narių – reiškia panaikinti ją visą. Negali būti absurdo už žmogaus proto ribų. Taigi absurdas, kaip ir visa kita, baigiasi drauge su mirtimi. Bet negali būti absurdo ir už šio pasaulio ribų. Vadovaudamasis šiuo elementariu kriterijumi, teigiu, kad absurdo sąvoka – pagrindinė ir kad ji gali būti pirmoji iš mano tiesų. Čia išryškėja minėto metodo taisyklė: jeigu manau, kad kas nors yra tikra, privalau tai išsaugoti. Jeigu nusprendžiu išgvildenti kokią problemą, tai savo sprendimu neprivalau gudriai užtemdyti nė vieno tos problemos komponento. Vienintelė mano duotybė yra absurdas. Problema – sužinoti, kaip iš jo išbristi ir ar savižudybė privalo būti to absurdo padarinys. Pirmoji ir iš esmės vienintelė mano tyrinėjimų sąlyga yra išsaugoti net tai, kas mane gniuždo, ir, savaime suprantama, laikytis to, ką čia manau esant svarbiausia. Ką tik apibrėžiau tatai kaip priešpriešą ir nenuilstamą kovą.

Rutuliodamas tą absurdo logiką iki galo, turiu pripažinti, jog ši kova visiškai eliminuoja viltį (tatai neturi nieko bendra su neviltim), suponuoja nuolatinį atsisakymą (kurio nereikia painioti su išsižadėjimu) ir sąmoningą nepasitenkinimą (kurio nevertėtų tapatinti su jaunatvišku nerimu).[32] Visa, kas griauna, gudriai paslepia ar sušvelnina šituos reikalavimus (o pirmiausia tai – susitaikymas, griaunantis nedarną), naikina absurdą ir nuvertina nuostatą, kurią galima pasiūlyti. Absurdas turi tik tiek prasmės, kiek su juo nesutinkama.

Esama akivaizdaus fakto, kuris atrodo labai etiškas, – žmogus visuomet yra savo tiesų auka. Sykį jas pripažinęs, jis nebesugeba iš jų išsivaduoti. Juk už viską reikia bent kiek sumokėti. Įsisąmoninęs absurdą, žmogus lieka susijęs su juo visiems lai-

kams. Praradęs viltį ir šitai suvokęs, jis nebepriklauso ateičiai. Tai normalu. Bet normalu ir tai, kad jis stengiasi išsiveržti iš pasaulio, kurį pats susikūrė. Visa, kas buvo pasakyta, įgyja prasmę tik tuomet, kai turimas galvoje šis paradoksas. Šiuo požiūriu labiausiai pamokomas dalykas bus mėginimas patyrinėti, kaip toli žmonės, pradėję nuo racionalizmo kritikos ir per ją suvokę absurdo atmosferą, pasistūmėjo su savo išvadomis.

Taigi, apsiribojęs egzistencializmo filosofijomis, matau, jog visos jos be išimties siūlo man vengti tos problemos. Išeities tašku imdami absurdą, kerojantį tarp proto griuvenų uždarame ir žmogiškojo prado apribotame pasaulyje, tie filosofai savotiškais argumentais sudievina tai, kas juos gniuždo, ir randa pagrindo vilčiai tame, kas juos skurdina. Toji priverstinė viltis visų jų filosofijoje turi religinį pradą. Prie to verta sustoti.

Paanalizuosiu čia kaip pavyzdį tik keletą temų, būdingų Šestovui ir Kierkegaard'ui. Tipišką ir netgi sukarikatūrintą tokios nuostatos pavyzdį pateikia Jaspersas. Per jį paaiškės visa kita. Skirdamasis su Jaspersu, suvoki, kad jis yra bejėgis realizuoti transcendenciją, nesugeba išmatuoti patirties gylio ir aiškiai suvokia, kad viskas šiame pasaulyje neišvengiamai pasmerkta žūčiai. Ar pažengs jis toliau, ar bent padarys išvadas iš šios žūties? Nieko naujo jis neatskleidžia. Patirtis vien tik privertė jį pripažinti savo bėjėgiškumą, jis nematė joje jokios dingsties kokiam nors priimtinam principui atrasti. Ir vis dėlto, nors ir neturėdamas tam jokio pagrindo (kaip pats prisipažįsta), jis vienu kartu teigia ir transcendenciją, ir patyrimo būtį, ir antžmogišką gyvenimo prasmę rašydamas: „Argi žūtis, nepaisant visų aiškinimų ir visų galimų interpretacijų, liudija ne nebūtį, o transcendentinę būtį." Šitą būtį, kuri staiga aklu žmogaus pasitikėjimo aktu viską paaiškina, jis apibūdina kaip „nesuvokiamą bendrybės ir skirtybės vienovę". Taip absurdas tampa dievu (plačiąja šio žodžio prasme), o šitas negalėjimas suprasti virsta viską paaiškinančia būtimi. Šitas išprotavimas visai nepagrįstas logika. Galiu pavadinti jį šuoliu. Kad ir kaip tai paradoksalu,

galima suprasti Jasperso atkaklumą, begalinę kantrybę, kai jis siekia įrodyti, jog į transcendenciją negalima įsitraukti per patirtį. Juk juo sunkiau apčiuopiamas tas priartėjimas, juo bergždesnė tampa ta definicija ir juo realesnė pati transcendencija, nes aistra, su kuria jis ją teigia, yra tiesiogiai proporcinga atotrūkiui tarp jo gebėjimo paaiškinti ir pasaulio bei patirties iracionalumo. Tad pasirodo, kad Jaspersas tuo įnirtingiau griauna proto prietarus, kuo radikaliau aiškina pasaulį. Šitas nuolankios minties apaštalas net prie paskutinės nuolankumo ribos suras kuo atgaivinti būtį iki pat jos gelmių.

Tokie metodai jau pažįstami mums iš mistikų filosofijos. Jie yra teisėti lygiai kaip ir bet kuri kita proto nuostata. Tačiau dabar elgiuosi taip, tarsi rimtai žiūrėčiau į tam tikrą problemą. Nesistengdamas iš anksto nustatyti, kiek reikšminga šita nuostata, kiek ji pamokanti, noriu tik pasvarstyti, ar ji atitinka tas sąlygas, kurias keliu pats sau, ar ji verta mane dominančio konflikto. Todėl grįžtu prie Šestovo. Vienas komentatorius cituoja tokius vertus dėmesio jo žodžius: „Vienintelė tikra išeitis yra būtent ten, kur žmogaus sprendimas neturi išeities. Antraip, kam mums reikėtų Dievo? Į Dievą kreipiamasi tik tam, kad gautum tai, kas neįmanoma. Įmanomiems dalykams pakanka žmonių." Jeigu esama Šestovo filosofijos, galiu drąsiai teigti, kad ji visa visutėlė sutilpo į šiuos žodžius. Juk aistringų savo tyrinėjimų pabaigoje atradęs pamatinį visos egzistencijos absurdiškumą, jis nesako: „Štai absurdas", jis sako: „Štai Dievas, būtent juo ir dera pasikliauti, net jeigu jis ir neatitinka jokios racionalios mūsų kategorijos." Norėdamas išvengti painiavos, rusų filosofas netgi įtikinėja, kad tasai Dievas, galimas daiktas, yra kupinas neapykantos ir keliantis neapykantą, nesuprantamas ir prieštaringas, tačiau juo bjauresnis jo veidas, juo labiau jis teigia savo galią. Jo nenuoseklumas – tai jo didybė. Jo nežmoniškumas – tai jo buvimo įrodymas. Reikia padaryti šuolį jo link ir tuo šuoliu išsivaduoti iš racionalių iliuzijų. Todėl Šestovui sutikimas su absurdu ir pats absurdas yra vienalaikiai dalykai.

Konstatuoti absurdą – reiškia su juo sutikti, ir visa Šestovo minties logika sutelkta absurdui atskleisti, kad taip ištrykštų didžiulis jame slypinčios vilties šaltinis. Kartoju: toks požiūris yra teisėtas. Bet čia atkakliai apsiriboju tik viena problema ir visomis iš jos išplaukiančiomis išvadomis. Man nėra reikalo tyrinėti kokios nors filosofijos ar tikėjimo akto patosą. Tam galiu paskirti visą likusį savo gyvenimą. Žinau, kad racionalistą toks Šestovo požiūris suerzins. Bet taip pat jaučiu, kad Šestovas teisus racionalisto atžvilgiu, ir tik noriu sužinoti, ar jis lieka ištikimas absurdo reikalavimams.

Taigi, pripažinę, jog absurdas yra vilties priešingybė, aiškiai matysime, kad egzistencialistų filosofija Šestovui suponuoja absurdą, tačiau jis įrodo jį esant tik tam, kad paskui jį išsklaidytų. Šita subtili mintis tėra efektingas žonglieriaus triukas. Kita vertus, kai Šestovas priešpriešina absurdą įprastinei moralei ir protui, jis vadina jį tiesa ir atpirkimu. Tad Šestovas pritaria absurdo esmei ir jo definicijai. Jeigu pripažįstame, kad visa absurdo sąvokos galia glūdi jo gebėjime įžeisti elementarius mūsų lūkesčius, jeigu jaučiame, jog tam, kad absurdas išliktų, reikia su juo nesutikti, tuomet aiškiai matome, kad čia jis prarado savo tikrąjį pavidalą, savo žmogiškąjį ir sąlygiškąjį pobūdį, kad susilietų su nesuprantama ir drauge raminančia amžinybe. Jeigu absurdo esama, tai tik žmogaus pasaulyje. Vos tik jo sąvoka pavirsta tramplinu į amžinybę, ji tą pačią akimirką praranda ryšį su aiškiu žmogaus matymu. Absurdas jau nebėra tas akivaizdus dalykas, kurį žmogus konstatuoja pats su juo nesutikdamas. Kovos išsilenkiama. Žmogus integruoja absurdą ir šitoje komunijoje išnyksta tai, kas jame svarbiausia – priešprieša, kančia ir nedarna. Šitas šuolis yra gudrus manevras. Šestovas, taip mielai cituojantis Hamleto posakį: *The time is out of joint*[33], rašo jį su tokia įnirtinga viltim, kuri gali būti priskirta tik jam pačiam. Juk ne šitaip jį ištaria Hamletas ir ne šitaip jį parašė Shakespeare'as. Iracionalumo svaigulys ir ekstazės geismas nukreipia nuo absurdo įžvalgų protą. Šestovui protas yra bergž-

džias, tačiau yra kažkas anapus proto. Absurdo mąstytojui protas – bergždžias ir nieko nėra anapus proto.

Šitas šuolis gali bent kiek ryškiau atskleisti mums tikrąją absurdo prigimtį. Mums žinoma, kad jis galimas tik tuomet, kai yra pusiausvyra, kad visų pirma jis glūdi palyginime, o ne to palyginimo nariuose. Bet Šestovas perkelia visą svorį į vieną iš narių ir sugriauna pusiausvyrą. Mūsų aistringas troškimas suprasti, mūsų absoliuto ilgesys paaiškinami tik tiek, kiek iš tikro galime suprasti ir paaiškinti daugelį dalykų. Bergždžia absoliučiai neigti protą. Esama tokios sferos, kur jis yra veiksmingas. Tai žmogaus patirties sritis. Štai kodėl mes norim viską paaiškinti. Jeigu mums tai nepavyksta, jeigu iš to randasi absurdas, tai šitai atsitinka būtent susidūrus šiam veiksmingam, tačiau ribotam protui ir nuolatos atgimstančiam iracionalumui. Tad kai Šestovas susierzina kad ir dėl kokio hegeliško teiginio, kaip: „Saulės sistema juda pagal nekintamus dėsnius, ir tie dėsniai yra jos protas", kai jis itin aistringai stengiasi sugriauti Spinozos racionalizmą, jis prieina prie išvados, jog bet koks protas yra beprasmiškas dalykas. Iš to natūraliai ir nepagrįstai išplaukia, kad iracionalumas yra pranašesnis.* Tačiau tasai perėjimas ne itin aiškus, nes čia gali įsibrauti ribõs ir lygmens sąvokos. Gamtos dėsniai galioja iki tam tikros ribos, kurią peržengę jie atsigręžia prieš save pačius, kad pagimdytų absurdą. Arba: jie gali būti pagrįsti aprašymo lygmeny, nors ir nebūdami teisingi aiškinimo lygmeny. Čia viskas paaukota iracionalumui ir, gudriai išvengus aiškumo poreikio, absurdas dingsta drauge su vienu iš savo palyginimo narių. Absurdo žmogus, priešingai, nesiekia tokio suvienodinimo. Jis pripažįsta kovą, visiškai neniekina proto ir priima iracionalumą. Šitaip jis aprėpia žvilgsniu visus patyrimo duomenis ir nesiryžta daryti šuolio, iš anksto nežinodamas, kur link šoks. Jis tik žino, kad šitame dėmesingame sąmoningume nebeliko vietos vilčiai.

* Kai ginčijasi su Aristoteliu dėl išskyrimo sąvokos.

Tai, kas juntama Levo Šestovo filosofijoje, galimas daiktas, bus dar labiau juntama Kierkegaard'o darbuose. Tačiau kad ir kokie prieštaringi iš pažiūros tie rašiniai, už gausių pseudonimų, juokų ir pašaipos visoje jo kūryboje galima įžvelgti tarsi nuojautą (o sykiu ir suvokimą) tiesos, kuri galop pratrūksta paskutiniuose jo kūriniuose: Kierkegaard'as irgi daro šuolį. Taip baiminęsis krikščionybės vaikystėje, jis galiausiai vėl sugrįžta prie paties rūsčiausio jos pavidalo. Ir jam antinomija bei paradoksas tampa religingumo kriterijais. O tai, kas vertė nusivilti šio gyvenimo prasme bei gilumu, dabar jam tampa tiesos ir aiškumo šaltiniu. Krikščionybė – tai skandalas, ir Kierkegaard'as paprasčiausiai reikalauja trečiosios Ignoto Lojolos[34] numatytos aukos, tos, kuri labiausiai pradžiugino Dievą: „Intelekto aukojimo"*. Šitas „šuolio" rezultatas yra keistas, tačiau jis nebeturi mūsų stebinti. Kierkegaard'as paverčia absurdą kito pasaulio kriterijumi, tuo tarpu jis tėra šio pasaulio patirties substratas. „Tikinčiojo žūtis ir yra jo triumfas", – tvirtina Kierkegaard'as.

Man nėra reikalo savęs klausti, su kokia jaudinančia pranašyste susijusi šita nuostata. Man tik reikia savęs paklausti, ar absurdo reginys ir jo pobūdis ją pateisina. Žinau, kad taip nėra. Iš naujo įdėmiau patyrinėjus absurdo turinį, galima geriau suprasti metodą, kuris įkvepia Kierkegaard'ą. Jis nepalaiko pusiausvyros tarp to, kas pasaulyje iracionalu, ir maištingo absurdo ilgesio. Jis sugriauna santykį, kuris iš esmės sukelia absurdo jausmą. Būdamas tikras, jog negalės išvengti iracionalumo, Kierkegaard'as nori atsikratyti bent jau šito bevilčio ilgesio, kuris atrodo jam bergždžias ir bereikšmis. Jeigu šiuo požiūriu jis ir teisus, tai neigdamas absurdą nebebus teisus. Pakeitęs maišto šauksmą nirtulingu pritarimu, jis priverstas nepaisyti

* Galima pamanyti, jog čia aš nepaisau esminės, t.y. tikėjimo, problemos. Bet aš netyrinėju Kierkegaard'o, Šestovo ar, kiek toliau, Husserlio filosofijos (tą reikėtų padaryti kitur ir kitaip nusiteikus), aš tik pasiskolinu iš jų temą ir tyrinėju, ar jos išvados atitinka anksčiau nustatytas taisykles. Čia kalbama tik apie užsispyrimą.

absurdo, kuris lig šiol nušviesdavo jam protą, ir sudievinti vienintelę jam likusią tikrybę – iracionalumą. Svarbu ne pasveikti, o gyventi su savo skausmais, – kalbėjo abatas Galiani poniai d'Epinay.[35] Kierkegaard'as nori pasveikti. Pasveikti – jo pašėlęs troškimas, juo persmelktas visas dienoraštis. Visomis savo protinės veiklos pastangomis jis siekia išvengti žmogaus likimo antinomijos. Pastangos juoba neviltingos, kad tarpais jis aiškiai išvysta jų bergždumą, pavyzdžiui, tuomet, kai pasakoja, kaip nei Dievo baimė, nei pamaldumas nepajėgė jo nuraminti. Va šitaip kankinamai išsisukinėdamas, jis suteikia pavidalą iracionalumui, o savo Dievui priskiria neteisingo, nenuoseklaus ir nesuprantamo absurdo atributus. Tik jo intelektas stengiasi užgniaužti gilius žmogiškosios širdies reikalavimus. Kadangi niekas neįrodyta, vadinasi, viskas gali būti įrodyta.

Kierkegaard'as pats atskleidžia, kokiu keliu ėjo. Nenoriu nieko čia įteigti, bet kaip neįžvelgsi jo kūriniuose beveik sąmoningo sielos luošinimo žymių, kai jis nuolankiai pritaria absurdo luošinimui? Toks *Dienoraščio* leitmotyvas. „Man trūksta gyvuliško prado, kuris irgi yra žmogiškosios lemties dalis... Nagi duokite man kūną." Ir tolėliau: „Ak! Ko tik nebūčiau atidavęs, ypač ankstyvoje jaunystėje, kad būčiau galėjęs tapti vyru, nors pusei metų... iš esmės man stinga kūno ir fizinių egzistencijos sąlygų." Ir vis dėlto kitoje vietoje tas pats žmogus prisiima didįjį vilties šauksmą, praskriejusį per tiek amžių ir atgaivinusį tiek širdžių, išskyrus absurdo žmogaus širdį. „Juk krikščioniui mirtis anaiptol nereiškia visa ko pabaigos, ir joje glūdi kur kas daugiau vilties, negu jos teikia gyvenimas, netgi kaupinai kupinas sveikatos ir jėgų." Susitaikymas per skandalą vis tiek yra susitaikymas. Galimas daiktas, jis leidžia, kaip matom, pasisemti vilties iš jos priešingybės – mirties. Bet net jeigu simpatija ir skatina priimti tokią nuostatą, vis dėlto reikia pripažinti, kad nesaikingumas nieko nepateisina. Kartais sakoma: tatai pranoksta žmogaus galimybes, vadinasi, tatai privalo būti antžmogiška. Tačiau tas „vadinasi" čia nereikalingas. Nes čia nėra jo-

kios logiškos tikrybės. Ir netgi jokios eksperimentinės tikimybės. Tatai iš tikrųjų pranoksta mano galimybes, ir tai viskas, ką aš galiu pasakyti. Jeigu ir nepadarau iš to neigiamos išvados, tai bent jau nenoriu ir grįsti ką nors nesuprantamais dalykais. Noriu žinoti, ar galiu gyventi su tuo, ką žinau, ir tik su tuo. Dar man sako, kad intelektas privalo paaukoti savo puikybę, o protas – nusilenkti. Bet nors ir pripažįstu proto ribas, vis dėlto neneigiu jo, nes pripažįstu reliatyvias jo galimybes. Aš tik noriu laikytis to kelio vidurio, kur intelektas gali išlikti aiškus. Jeigu šitai ir yra jo puikybė, aš nematau pakankamo pagrindo jos atsisakyti. Nepaprastai gili kad ir tokia Kierkegaard'o mintis: neviltis yra ne faktas, o būsena – pati nuodėmės būsena. Juk nuodėmė yra tai, kas nutolina nuo Dievo. Absurdas, kuris yra metafizinė sąmoningo žmogaus būsena, neveda prie Dievo.* Gal šita sąvoka pasidarys aiškesnė, jeigu išdrįsiu pasakyti tokį pasibaisėtiną dalyką: absurdas – tai nuodėmė be Dievo.

Bet juk esmė yra tai, kad reikia toje absurdo būsenoje gyventi. Žinau, kuo ji pagrįsta: protas ir pasaulis paremia vienas kitą, bet negali apsikabinti. Aš klausiu, kokia turi būti gyvenimo tokioje būsenoje taisyklė, bet tai, kas man siūloma, ignoruoja jos pagrindą, neigia vieną iš tos kankinančios priešpriešos narių, liepia man nusišalinti. Aš klausiu, kokie yra padariniai tos lemties, kurią pripažįstu kaip savą, žinau, kad ji suponuoja tamsą ir nežinojimą, o mane įtikinėja, kad šitas nežinojimas viską paaiškina ir kad šita naktis ir yra mano šviesa. Bet juk tai ne atsakymas į mano klausimą, ir šitas egzaltuojantis jausmingumas negali paslėpti nuo manęs paradokso. Vadinasi, reikia nuo to nusigręžti. Kierkegaard'as gali šaukti ir perspėti: „Jeigu žmogus nebūtų įsisąmoninęs amžinybės, jeigu visų dalykų pagrindas būtų vien laukinės kunkuliuojančios jėgos, tamsių aistrų verpete kuriančios viską – ir didžius, ir menkus dalykus, – jeigu po viskuo slypėtų beribė tuštuma, kurios niekas negali užpil-

* Aš nepasakiau „pašalina Dievą", nes tai jau būtų teigimas.

dyti, kas gi tuomet būtų gyvenimas, jeigu ne neviltis?" Šiame šauksme nėra nieko, kas sulaikytų absurdo žmogų. Ieškoti tiesos – nereiškia ieškoti to, kas geidžiama. Jeigu, norėdami išvengti nerimą keliančio klausimo „Kas gi tuomet būtų gyvenimas?", privalome nelyginant asilas misti iliuzijų rožėmis, tuomet absurdiško žmogaus protas, užuot taikęsis su melu, verčiau nevirptelėdamas priima Kierkegaard'o atsakymą: „Neviltis." Ryžtinga siela, viską gerai pasvėrusi, visuomet su tuo apsipras.

Aš drįstu čia egzistencialistinę nuostatą pavadinti filosofine savižudybe. Tačiau šitame teiginy nėra jokio vertinimo. Tai tik patogus būdas nužymėti tokią minties raidą, kai ji pati save paneigia ir stengiasi save pranokti tuose dalykuose, kurie ją paneigia. Egzistencialistams neigimas ir yra jų Dievas. Tiksliau sakant, vienintelė to Dievo paspara yra žmogaus proto neigimas.* Tačiau, kaip ir savižudybės būdą, kiekvienas žmogus turi savo dievą. Yra daug būdų padaryti šuolį, bet svarbiausia – šokti. Šitie išperkamieji neigimai, šitie pabaigos prieštaravimai, neigiantys dar neperšoktą kliūtį, gali atsirasti tiek iš tam tikro religinio įkvėpimo (tai paradoksas, kurio siekiama šitais samprotavimais), tiek ir iš racionalaus prado. Jie visuomet pretenduoja pasiekti amžinybę, ir būtent čia yra to šuolio esmė.

Privalau vėl pakartoti, kad šios esė samprotavimai palieka visiškai nuošaly labiausiai paplitusią mūsų apsišvietusiame amžiuje dvasinę nuostatą – tą, kuri remiasi principu, jog viskas yra protas, ir kuri siekia paaiškinti pasaulį. Natūralu pateikti aiškų pasaulio vaizdą, kai pripažįsti, kad jis turi būti aiškus. Tai netgi teisėta, tačiau mums tatai visai nerūpi. Mūsų tikslas – nušviesti tą proto veiksmą, kuriuo, išeities tašku pasirinkęs pasaulio beprasmiškumo filosofiją, jis galiausiai suranda jo prasmę

* Patikslinkim dar kartą: čia abejojama ne Dievo teigimu, o prie to vedančia logika.

ir gylį. Patetiškiausias iš tų veiksmų yra religinio pobūdžio; jis ryškiausiai atsiskleidžia iracionalumo temoje. Tačiau visų paradoksaliausias ir reikšmingiausias yra tas, kuris protu pagrindžia ir pateisina pasaulį, kurį iš pradžių įsivaizdavo neturint vadovaujančiojo prado. Šiaip ar taip, negalima pradėti daryti mus dominančių išvadų, prieš tai nenušvietus šito naujo ilgesio kupinos dvasios atradimo.

Aš patyrinėsiu tik „intencionalumo" temą, kurią padarė madingą Husserlis ir fenomenologai. Apie tai jau buvo užsiminta. Paprastai tariant, Husserlio metodas neigia klasikinę proto elgseną. Pakartokim tai, kas jau buvo sakyta. Mąstyti – tai nereiškia viskam surasti bendrą matą, priartinti prie žmogaus išorinius reiškinius, traktuojant juos kaip kokį didį principą. Mąstyti – reiškia iš naujo išmokti matyti, valdyti savo sąmonę, suteikti kiekvienam vaizdui išskirtinumo. Kitaip tariant, fenomenologija atsisako aiškinti pasaulį, ji nori būti tik aprašymas to, kas išgyventa. Su absurdo mąstymu ją sieja pradinis teiginys: nėra tiesos, yra tik tiesos. Ir vakaro vėjas, ir šita ranka ant mano peties, – kiekvienas daiktas turi savo tiesą. Ją atskleidžia sąmonė, skirianti tam daiktui dėmesio. Sąmonė neformuoja pažinimo objekto, ji, būdama dėmesio aktas, tik fiksuoja jį. Anot Bergsono[36] įvaizdžio, sąmonė panaši į projekcinį aparatą, kuris iškart fiksuoja vaizdą. Skirtumas tas, kad čia nėra scenarijaus, ir sąmonė tik tolydžio iliustruoja nenuoseklius vaizdus. Šito magiško žibinto šviesoje visi vaizdai yra išskirtiniai. Sąmonė palieka pakibusius patirtyje savo dėmesio objektus ir stebuklingai juos izoliuoja. Nuo šiol jie atsiduria už bet kokio vertinimo ribų. Štai šitas „intencionalumas" ir apibūdina sąmonę. Tačiau šis žodis neimplikuoja jokios tikslo siekimo idėjos; jis pavartotas „krypties" reikšme: jo prasmė grynai topografinė.

Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog čia niekas neprieštarauja absurdo dvasiai. Akivaizdus minties, apsiribojančios aprašymu to, ką atsisako paaiškinti, kuklumas, savanoriška drausmė, per kurią, kad ir kaip būtų paradoksalu, patyrimas turtėja ir gilėja,

pasaulis atgimsta visu savo platumu, – visa tai būdinga absurdo elgsenai. Bent jau taip atrodo iš pirmo žvilgsnio. Juk šiuo atveju, kaip, beje, ir visais kitais, mąstymo metodai visuomet turi du aspektus: psichologinį ir metafizinį.* Taigi juose glūdi dvi tiesos. Jeigu intencionalumo tema apsiriboja pailiustravimu vien psichologinės nuostatos, kuria remiantis realybė veikiau išsemiama nei paaiškinama, tuomet ji iš tikro niekuo nesiskiria nuo absurdo dvasios. Ji siekia išvardyti tai, ko negali transcenduoti. Ji tik teigia, kad nesant jokio vienovės principo mintis dar gali rasti džiaugsmą aprašinėdama ir suprasdama kiekvieną patirties apraišką. Visų šitų apraiškų tiesa yra psichologinio pobūdžio. Ji liudija tik „susidomėjimą", kurį gali sukelti tikrovė. Tai būdas pažadinti snūduriuojantį pasaulį ir, tokį atgijusį, sugrąžinti protui. Tačiau kai norima išplėsti ir racionaliai pagrįsti tą tiesos sąvoką, kai šitaip ketinama atskleisti kiekvieno pažinimo objekto „esmę", tuomet patirčiai sugrąžinama jos gelmė. Absurdo protui tai nesuprantama. Taigi būtent šitas svyravimas tarp kuklumo ir savikliovos, toks ryškus intencionalumo nuostatoje, ir šitas fenomenologinės minties mirgėjimas geriausiai pailiustruos samprotavimus apie absurdą.

Juk Husserlis kalba ir apie „už laiko ribų esančias esmes", kurias iškelia aikštėn intencionalumas, ir tuomet tarsi girdime Platoną.[37] Visi dalykai aiškinami remiantis ne vienu, o visais dalykais. Nematau čia jokio skirtumo. Žinoma, tos idėjos arba esmės, kurias sąmonė „realizuoja" po kiekvieno aprašymo, čia dar neskelbiamos tobulais modeliais. Tačiau tvirtinama, kad jos tiesiogiai dalyvauja visuose suvokimo elementuose. Nebėra vienos idėjos, kuri viską paaiškintų, yra tik begalybė esmių, teikiančių prasmę begalybei objektų. Pasaulis sustingsta, bet praskaidrėja. Platoniškasis realizmas tampa intuityvus, bet tai vis dar realizmas. Kierkegaard'as išnykdavo savo Dieve, Parmenidas nugrimzdavo mintimis į Vienį. O čia mintis įpuola į

* Net pačios griežčiausios epistemologijos suponuoja metafizikas. Ir taip plačiai, kad daugumos mūsų laikų mąstytojų metafizika tėra tik epistemologija.

abstraktų politeizmą. Dar geriau: haliucinacijos ir fikcijos taip pat tampa „už laiko ribų esančių esmių" dalimi. Šitame naujajame idėjų pasaulyje kentauro kategorija bendradarbiauja su kuklesne miesto-sostinės kategorija.

Absurdo žmogui šitame grynai psichologiniame požiūryje, esą visi pasaulio pavidalai išskirtiniai, slypėjo sykiu ir tiesa, ir kartėlis. Pasakymas, jog viskas yra išskirtina, tolygus teigimui, kad viskas lygiavertiška. Tačiau metafizinis šitos tiesos aspektas nuveda jį taip toli, kad elementari reakcija verčia absurdo žmogų pasijusti esant, ko gero, arčiau Platono. Iš tikrųjų jam teigiama, kad kiekvienas vaizdas suponuoja ir išskirtinę esmę. Šitame idealiame hierarchijos neturinčiame pasaulyje formali kariuomenė sudaryta vien iš generolų. Žinoma, transcendencija čia buvo eliminuota. Tačiau ūmus minties posūkis vėl suteikia pasauliui tam tikro fragmentinio imanentiškumo, sugrąžinančio pasauliui jo gilumą.

Ar turėčiau baimintis, kad per toli išrutuliojau temą, kurią jos kūrėjai gvildena atsargiau? Bet aš paprasčiausiai skaitau tuos Husserlio teiginius, kurie atrodo paradoksalūs, tačiau kuriuose juntama griežta logika, turint galvoje tai, kas buvo pasakyta: „Tai, kas yra teisinga, yra teisinga absoliučiai, teisinga savyje; tiesa yra viena, ji identiška pati sau, kad ir kas ją suvoktų – žmonės, pabaisos, angelai ar dievai." Čia džiūgauja ir garsiai skelbia savo triumfą Protas, ir aš negaliu to paneigti. Ką gali reikšti toks jo savęs teigimas absurdo pasaulyje? Angelui ar dievui būdingas suvokimas neturi man jokios prasmės. Šita geometrinė vieta, kur dieviškasis protas įteisina manąjį, visados liks man nesuprantama. Čia ir vėl įžvelgiu šuolį, ir nors tas šuolis vykdomas abstrakcijų plotmėje, jis anaiptol nereiškia man užmaršties to, ko aš nenoriu užmiršti. Ir kai toliau Husserlis sušunka: „Net jeigu visi traukai paklūstantys kūnai išnyktų, traukos dėsnis nenustotų galiojęs, tik liktų be galimo pritaikymo", žinau, jog susidūriau su paguodos metafizika. O jeigu noriu surasti tą posūkį, kur mintis išklysta iš akivaizdžių da-

lykų kelio, man pakanka perskaityti Husserlio samprotavimą apie dvasinę veiklą: „Jeigu galėtume nekliudomai stebėti tikslius psichinių procesų dėsnius, jie pasirodytų esą tokie pat amžini ir nekintami kaip ir pagrindiniai teorinių gamtos mokslų dėsniai. Taigi jie galiotų netgi tuomet, jeigu nebūtų jokio psichinio proceso." Net jeigu nebūtų dvasinės veiklos, tie dėsniai egzistuotų! Tuomet suprantu, kad Husserlis ketina paversti psichologinę tiesą racionalia taisykle: paneigęs integruojančią žmogaus proto galią, jis šitaip peršoka į amžinąjį Protą.

Todėl manęs nė kiek nestebina Husserlio „konkrečios visatos" tema. Teigimas, kad ne visos esmės yra formalios, kad esama ir materialių, kad pirmosios yra logikos, o antrosios – gamtos mokslų objektas, man reiškia tik definicijas. Mane įtikinėja, kad abstraktybė žymi tik nematerialiąją universalios konkretybės dalį. Tačiau minėtasis svyravimas leidžia man atskleisti šitų terminų painiavą. Juk tai gali reikšti, kad konkretūs mano dėmesio objektai – va šitas dangus, va šitie vandens lašai ant va šito apsiausto skverno – užsklendžia savy tos realybės, kurią išskyrė mano dėmesys, žavesį. Ir aš to neneigsiu. Bet tai taip pat gali reikšti, kad pats tas apsiaustas yra universalus, turi savo atskirą ir pakankamą esmę ir priklauso formų pasauliui. Dabar aš suprantu, jog pakeista tik sekos tvarka. Šis pasaulis nebeatsispindi aukštesnėje visatoje, o formų dangus įsikūnija gausybėje šios žemės vaizdų. Man tatai nieko nekeičia. Aš čia įžvelgiu ne polinkį į konkretumą, ne žmogaus lemties prasmę, o gana nežabotą intelektualizmą, kuris nesugeba apibendrinti pačios konkretybės.

Būtų bergždžia stebėtis tariamu paradoksu, kad mintis pati save paneigia dviem priešingais būdais – per nuolankų protą ir per triumfuojantį protą. Nuo abstraktaus Husserlio dievo iki ugningo Kierkegaard'o dievo ne taip jau toli. Ir protas, ir iracionalumas veda į tą patį pamokslavimą. Todėl kad iš teisybės ne taip jau svarbu, kokiu keliu eiti, pakanka noro kažką prieiti.

Ir abstraktus filosofas, ir religinis filosofas pradeda savo kelią nuo to paties sąmyšio ir esti apimtas to paties nerimo. Tačiau užvis svarbiausia jiems – paaiškinti. Čia ilgesys stipresnis už mokslą. Reikšminga tai, kad šiuolaikinė mintis taip persiėmusi pasaulio nereikšmingumo filosofijos ir sykiu tokia drastiška savo išvadomis. Ji nesiliauja blaškiusis tarp kraštutinio tikrovės suracionalinimo, verčiančio skaidyti ją į išprotautus modelius, ir kraštutinio jos suiracionalinimo, verčiančio ją sudievinti. Tačiau šis nesutapimas tik tariamas. Svarbu susitaikyti, ir abiem atvejais čia pakanka šuolio. Visuomet klaidingai manoma, kad „proto" sąvoka turi tik vieną reikšmę. Iš teisybės, kad ir kokia norėtų būti griežta, ši sąvoka ne mažiau kintanti už kitas. Protas turi grynai žmogišką pavidalą, bet kartu geba pasigręžti ir į dieviškąjį pradą. Nuo Plotino[38], kuris pirmasis sugebėjo sutaikyti protą su amžinybės dvasia, laikų protas išmoko nusigręžti nuo paties brangiausio savo principo – prieštaravimo, – kad prisiimtų patį keisčiausią, stačiai magišką dalyvavimo principą.* Jis yra minties instrumentas, o ne pati mintis. Žmogaus mintis visų pirma yra jo ilgesys.

Protas mokėjo nuraminti plotiniškąją melancholiją, lygiai taip pat jis randa būdų numaldyti ir šiuolaikinį nerimą tarp įprastinių amžinybės dekoracijų. Absurdo protui ne taip pasisekė. Pasaulis jam nei koks racionalus, nei pernelyg iracionalus. Jis neprotingas, ir tiek. Husserlio filosofijoje protas galiausiai nebetenka ribų. Absurdas, priešingai, apsibrėžia ribas, nes neįstengia numalšinti savo nerimo. Kita vertus, Kierkegaard'as tvirtina, jog užtenka vienos vienintelės ribos protui paneigti. Tačiau absurdas neina taip toli. Jam toji riba žymi tik proto siekius. Iracionalumo problema, egzistencialistų supratimu, tai protas,

* A. Tais laikais protas turėjo prisitaikyti arba mirti. Jis prisitaiko. Plotino dėka iš logiško jis tampa estetišku. Metafora pakeičia silogizmą.
B. Beje, tai ne vienintelis Plotino įnašas į fenomenologiją. Ta nuostata jau glūdi taip brangioje Aleksandrijos mąstytojui mintyje, jog esama ne tik žmogaus idėjos, bet ir Sokrato idėjos.

kuris susipainioja ir išsilaisvina paneigdamas save. O absurdas – tai aiškus protas, pripažįstantis savo ribas.

Būtent šito sunkaus kelio gale absurdo žmogus ir suranda tikrąsias savo paskatas. Lygindamas savo giluminius poreikius su tuo, kas jam siūloma, jis ūmai pajunta, jog netrukus nuo to nusigręš. Husserlio visatoje pasaulis tampa aiškus, ir šitas toks brangus žmogaus širdžiai įprastumo troškimas nebetenka prasmės. Kierkegaard'o apokalipsėje šitas aiškumo geismas privalo savęs išsižadėti, kad būtų patenkintas. Nuodėmė yra ne tiek žinojimas (šia prasme visi nekalti), kiek troškimas žinoti. Ir tai yra vienintelė nuodėmė, dėl kurios absurdo žmogus gali jaustis sykiu ir kaltas, ir nekaltas. Jam siūloma atomazga, kur visi buvę prieštaravimai tampa tik polemiškais žaidimais. Bet juk jis juos pajuto ne šitaip. Reikia išsaugoti jų tiesą, o ta tiesa teigia, kad jie nebus panaikinti. Jis nenori pamokslauti.

Mano samprotavimai nori likti ištikimi tam akivaizdžiam dalykui, kuris juos ir pažadino. Tas akivaizdus dalykas – tai absurdas. Tai nedarna tarp geidžiančio proto ir apviliančio pasaulio, tai manasis vienovės ilgesys, šitas padrikas pasaulis ir juos susiejantis prieštaravimas. Kierkegaard'as numaldo mano ilgesį, o Husserlis sutelkia draugėn tą pasaulį. Aš laukiau anaiptol ne šito. Man rūpėjo gyventi ir mąstyti šitoje kankinančioje nesantarvėje, sužinoti, ar reikia taikytis su ja, ar atsisakyti to susitaikymo. Negali būti nė kalbos apie to akivaizdaus dalyko užmaskavimą, absurdo panaikinimą, paneigiant vieną iš jo lygties dėmenų. Reikia žinoti, ar galima gyventi su absurdu, ar logika reikalauja, kad nuo jo numirtum. Juk mane domina ne filosofinė savižudybė, o paprasčiausiai savižudybė. Aš tik noriu apvalyti ją nuo susijusių su ja emocijų ir suvokti, kas joje logiška ir sąžininga. Bet kuri kita pozicija siūlo absurdo protui vingrybę ir atsitraukimą nuo to, ką jis pats nušviečia. Husserlis sako, jog reikia paklusti norui vengti „įsišaknijusio įpročio gyventi ir mąstyti tam tikromis gerai žinomomis ir patogiomis egzistencijos sąlygomis", tačiau baigiamasis šuolis grąžina jo

filosofiją į amžinybę ir jos patogumus. Šuolis nereiškia didžiausio pavojaus, kaip manė Kierkegaard'as. Priešingai, pavojus glūdi nenusakomoje akimirkoje prieš šuolį. Mokėti išsilaikyti ant šitos svaiginančios keteros ir reiškia būti sąžiningam, visa kita – vingrybė. Aš taip pat žinau, jog negalė niekad nėra įkvėpusi tokių jaudinančių akordų kaip Kierkegaard'o. Bet jeigu negalei ir randasi vietos abejinguose istorijos peizažuose, tai samprotavimuose, kurių reikmė dabar jau žinoma, jos nebus.

ABSURDO LAISVĖ

Svarbiausia jau padaryta. Mano dispozicijoje keletas akivaizdžių dalykų, su kuriais negaliu išsiskirti. Tai, ką žinau, tai, kas yra tikra, tai, ko negaliu paneigti ir atmesti, yra svarbu. Galiu paneigti viską toje savo dalyje, kuri gyvena neaiškiu ilgesiu, išskyrus tą vienovės geismą, tą didžiulį norą surasti sprendimą, tą aiškumo ir rišlumo poreikį. Galiu atmesti viską tame pasaulyje, kuris mane supa, žeidžia ar pasiutusiai žavi, išskyrus tą chaosą, tą viešpataujantį atsitiktinumą ir tą dievišką pusiausvyrą, kurią pagimdo anarchija. Nežinau, ar šis pasaulis turi kokią jį pranokstančią prasmę. Tačiau žinau, kad aš tos prasmės nesuvokiu ir kad kol kas man jos suvokti neįmanoma. Ką man reiškia prasmė, nesusijusi su mano dalia? Galiu suprasti tik tai, kas išreikšta žmogiškomis sąvokomis. Ką liečiu, kas man priešinasi, – štai šitai ir suprantu. Ir dar žinau, kad yra dvi tikrybės, kurių aš negaliu sutaikyti: mano didžiulis absoliuto ir vienovės geismas ir negalimumas apriboti šio pasaulio vienu racionaliu ir protingu principu. Kokią gi kitą tiesą galėčiau pripažinti nemeluodamas, nepasitelkdamas vilties, kurios neturiu ir kuri nieko nereiškia mano dalios rėmuose?

Jeigu būčiau medis tarp medžių, katė tarp gyvulių, šitas gyvenimas turėtų prasmę ar veikiau šita problema nebetektų prasmės, nes aš būčiau šio pasaulio dalis. Aš *būčiau* šitas pasaulis, prieš kurį dabar stoju visa savo sąmone ir visu savo poreikiu suartėti su būtim. Kad ir koks niekingas šitas protas, būtent jis

ir priešpriešina mane pasauliui. Negaliu to paneigti vienu plunksnos brūkštelėjimu. Vadinasi, privalau išsaugoti tai, ką manau esant tikra. Turiu palaikyti tai, kas man atrodo visiškai akivaizdu, netgi prieš savo paties valią. Ir kas gi yra šito konflikto, šitos sprogymės tarp pasaulio ir mano proto pagrindas, jei ne paties konflikto suvokimas? Tad norėdamas išsaugoti tą konfliktą, turiu visąlaik būti jį įsisąmoninęs, vis per nauja, vis su įtampa. Štai ko kol kas privalau neužmiršti. Tą akimirką absurdas, sykiu toks akivaizdus ir toks nepažabojamas, sugrįžta į žmogaus gyvenimą ir randa ten tėvynę. Tą akimirką protas dar gali pasitraukti iš bevaisio ir išdeginto aiškiai suvokiamų pastangų kelio. Dabar tas kelias įsilieja į kasdienybę. Jis vėl sugrįžta į bevardės žmonių daugumos pasaulį, tačiau nuo šiol žmogus į jį įžengia su savo maištu ir su savo aiškiu matymu. Jis nebemoka viltis. Šitas dabarties pragaras pagaliau tampa jo karalyste.[39] Visos jo problemos vėl pasidaro opios. Abstraktus akivaizdumas atsitraukia, užleisdamas vietą formų bei spalvų lyriškumui. Dvasios konfliktai įsikūnija ir randa prieglobstį – varganą ir nuostabų – žmogaus širdy. Nė vienas tų konfliktų neišspręstas. Tačiau visi jie jau pakeitę pavidalą. Reikės mirti, išsisukti padarius šuolį ar perstatyti pagal savo matą idėjų bei formų namą? O gal, priešingai, eiti širdį veriančių, bet nuostabių lažybų su absurdu? Padarykime paskutinę pastangą ir prieikime prie visų išvadų. Tuomet kūnas, švelnumas, kūryba, veikla, žmogaus taurumas vėl užims savo vietą šitame beprasmiškame pasaulyje. Žmogus pagaliau suras čia absurdo vyną ir abejingumo duoną, kuriais maitina savo didybę.

Dar kartą pabrėžkime metodą: jo esmė – būti atkakliam. Tam tikrame savo kelio taške absurdo žmogus būna gundomas. Istorijai nestinga nei religijų, nei pranašų, netgi tokių, kurie neturi dievo. Absurdo žmogui siūloma padaryti šuolį. Atsakyti jis gali tik viena, – kad ne itin gerai supranta, ko iš jo norima, ir kad to šuolio būtinybė nėra akivaizdi. O jis nori daryti tik tai, ką gerai supranta. Jis įtikinėjamas, kad tai puikybės nuodėmė,

bet nuodėmės sąvoka jam neaiški; kad, galimas daiktas, pabaigoje jo laukia pragaras, bet jam stinga fantazijos įsivaizduoti tokią keistą ateitį; kad jis praranda teisę į nemirtingumą, bet šitai jam atrodo mažmožis. Norima, kad jis pripažintų savo kaltę. Bet jis jaučiasi esąs nekaltas. Tiesą pasakius, tik šitai jis ir jaučia – tą savo nepataisomą nekaltumą. Būtent jis ir leidžia jam viską. Taigi jis verčia save gyventi *vien tik* tuo, kas jam žinoma, apsieiti su tuo, kas yra, ir neįsileisti nieko, kas nėra tikra. Jam atsakoma, kad niekas nėra tikra. Tačiau bent jau šitai yra tikrybė. Su ja jis ir susiduria, jis nori sužinoti, ar galima gyventi be paskatos.

Dabar jau galiu pradėti gvildenti savižudybės sąvoką. Prieš tai pajutome, kaip galima išspręsti tą problemą. Čia ji pateikiama išvirkščia. Anksčiau buvo svarbu žinoti, ar gyvenimas privalo turėti prasmę, kad būtų verta jį nugyventi. Čia, priešingai, atrodo, jog jis juo geriau bus nugyventas, juo mažiau turės prasmės. Išgyventi patirtį, likimą – reiškia visiškai jį priimti. Taigi, žinodamas, kad tas likimas absurdiškas, negyvensi jo, jeigu nepadarysi visko, kad išlaikytum tą įsisąmonintą absurdą prieš akis. Paneigti vieną iš priešpriešos, kuria gyveni, narių – reiškia jos išvengti. Slopinti sąmoningą maištą – reiškia apeiti problemą. Šitaip permanentinės revoliucijos tema perkeliama į individualią patirtį. Gyventi – reiškia leisti gyvuoti absurdui. Leisti jam gyvuoti – pirmiausia reiškia jį stebėti. Priešingai negu Euridikė[40], absurdas miršta tik tuomet, kai nuo jo nusigręžiama. Tad viena iš nedaugelio nuoseklių filosofinių pozicijų yra maištas. Jis yra amžinoji žmogaus ir jo tamsumo akistata. Jis yra neįmanomo vaiskumo reikalavimas. Jis kiekvieną sekundę verčia abejoti pasauliu. Kaip pavojus teikia žmogui nepakeičiamą progą suvokti maišto esmę, taip ir metafiziškas maištas daro sąmoningą visą patirtį. Tuo maištu žmogus nuolat teigia sau, kad jis yra. Tai ne siekis, jame nėra vilties. Tas maištas tėra tikrumas, jog žmogaus lemtis yra gniuždanti, tik jame nėra nuolankumo, kuris turėtų tą tikrumą lydėti.

Būtent čia ir matome, kaip smarkiai absurdo patirtis nutolsta nuo savižudybės. Galima pamanyti, kad savižudybė lydi maištą. Bet tai būtų klaidinga, nes savižudybė nėra logiška maišto baigtis. Ji yra visiška jo priešingybė, nes numato susitaikymą. Savižudybė, kaip ir šuolis, yra visiškas pritarimas. Viskas jau išeikvota, žmogus grįžta į pagrindinę gyvenimo įvykių vagą.[41] Jis įžvelgia savo ateitį, vienintelę ir baisią ateitį, ir skuba į ją. Savižudybė savotiškai išsprendžia absurdo problemą. Ji įtraukia jį į tą pačią mirtį. Tačiau man žinoma ir tai, jog norėdamas išlikti absurdas negali leistis būti išspręstas. Būdamas sykiu ir mirties įsisąmoninimas, ir nesusitaikymas su ja, jis išsilenkia savižudybės. Jis, nuteistojo myriop paskutinei minčiai artėjant prie pabaigos, – nelyginant tas bato raištelis, kurį nepaisydamas nieko šis staiga pastebi už keleto metrų nuo savęs prieš tą svaiginantį kritimą į bedugnę.[42] Savižudžio priešybė kaip tik ir yra tasai nuteistasis myriop.

Toks maištas suteikia vertę gyvenimui. Apimdamas visą kokio nors žmogaus egzistenciją, jis grąžina jai didingumą. Žmogui be akiraiščių nėra gražesnio reginio už intelekto susirėmimą su jį pranokstančia tikrove.[43] Žmogaus išdidumo reginys su niekuo nepalyginamas. Bet koks nuvertinimas čia bejėgis. Toji drausmė, kurią protas primeta sau pačiam, toji nekalta valia, toji akistata turi kažką galinga ir nepaprasta. Nuskurdinti tikrovę, kurios nežmoniškumas teikia žmogui didybės, – reiškia sykiu nuskurdinti ir patį žmogų. Dabar suprantu, kodėl doktrinos, kurios nori viską man paaiškinti, sykiu mane ir silpnina. Jos išlaisvina mane nuo sunkios gyvenimo naštos, o vis dėlto privalau ją nešti pats. Čia aš jau nebegaliu įsivaizduoti, kad skeptiška metafizika sietųsi su išsižadėjimo morale.

Sąmoningumas ir maištas, abi šios nesutikimo su tikrove formos, yra išsižadėjimo priešingybė. Dargi atvirkščiai, visa, kas nepalenkiama ir aistringa žmogaus širdyje, įkvepia jiems gyvybės. Svarbu mirti nesusitaikius, o ne savo paties noru. Savi-

žudybė – tai neteisingas supratimas. Absurdo žmogus gali tik viską išeikvoti ir išsekti pats. Absurdas yra didžiausia įtampa, kurią jis nuolatos palaiko vienišomis savo pastangomis, nes žino: tuo sąmoningumu ir tuo kasdieniu maištu jis liudija vienintelę savo tiesą – iššūkį. Tai pirmoji išvada.

Laikydamasis šitos išankstinės pozicijos, – t.y. padaryti visas išvadas (ir nieko daugiau), kurios išplaukia iš atskleistos sąvokos, – aš atsiduriu priešais kitą paradoksą. Norėdamas likti ištikimas šitam metodui, privalau atmesti metafizinės laisvės problemą. Man nerūpi sužinoti, ar žmogus laisvas. Patirti galiu tik savo paties laisvę. Negaliu samprotauti apie ją bendromis sąvokomis, čia turiu tik keletą aiškių pastebėjimų. „Laisvės savyje" problema neturi prasmės, nes ji, nors ir visiškai kitaip, yra susijusi su Dievo problema. Žinoti, ar žmogus yra laisvas, – reiškia žinoti, ar jis gali turėti šeimininką. Savotiškai absurdiška ši problema tampa todėl, kad jau pati sąvoka, leidžianti iškelti laisvės problemą, sykiu padaro ją visiškai beprasmišką: juk Dievo akivaizdoje veikiau iškyla blogio nei laisvės problema. Visiems žinoma alternatyva: arba mes nesame laisvi ir visagalis Dievas atsakingas už blogį. Arba mes esame laisvi ir atsakingi, o Dievas nėra visagalis. Įvairių mokyklų rafinuotos gudrybės nieko nepridėjo prie šito paradokso ir jo nesušvelnino.

Štai kodėl man nevalia toli nuklysti aukštinant ar tiesiog apibrėžiant sąvoką, kuri tampa nebeapčiuopiama arba praranda prasmę vos peržengusi mano individualios patirties ribas. Nesuprantu, kas yra laisvė, duota man aukštesnės būtybės. Aš praradau hierarchijos jausmą. Laisvę galiu suvokti tik taip, kaip ją suvokia kalinys arba šiuolaikinėje valstybėje gyvenantis individas. Vienintelė man žinoma laisvė yra proto ir veiklos laisvė. Absurdas sunaikina visas mano amžinosios laisvės galimybes, užtat sugrąžina man veiklos laisvę ir jai paskatina. Tas vilties ir ateities neturėjimas reiškia, kad žmogus turi didesnę veiksmų galimybę.

Prieš suvokdamas absurdą, paprastas žmogus gyvena su savo tikslais[44], ateities rūpesčiais ar rūpesčiais, kaip save pateisinti (nesvarbu prieš ką). Jis įvertina savo galimybes, pasikliauja tuo, kas bus vėliau: išėjimu į pensiją ar savo vaikų darbu. Jis dar tiki, kad kažkas jo gyvenime gali būti reguliuojama. Iš esmės jis elgiasi taip, tarsi būtų laisvas, net jeigu visi faktai stengiasi paneigti šitą laisvę. Susidūrus su absurdu, viskas išsiklibina. Mintį „aš esu", mano gebėjimą veikti taip, tarsi viskas turėtų prasmę (net jeigu kartais ir pasakau, kad jos nėra), svaiginamai paneigia galimos mirties absurdiškumas. Galvojimas apie rytdieną, tikslo užsibrėžimas, teikimas kam nors pirmenybės, – visa tai suponuoja tikėjimą laisve, net jeigu kartais ir įtikinėji save jos nejaučiąs. Tačiau dabar puikiai žinau, kad tos aukščiausios laisvės, tos laisvės *būti*, kuri vienintelė gali pagrįsti tiesą, nėra. Mirtis yra čia pat kaip vienintelė realybė. Po jos – viskas bus baigta. Be to, aš nesu laisvas tęsti savo gyvenimą, aš esu tik vergas ir, svarbiausia, – vergas be amžinosios revoliucijos vilties, be galimybės griebtis paniekos. O kas be revoliucijos ir be paniekos gali likti vergu? Kokia laisvė gali egzistuoti tikrąja to žodžio prasme be amžinumo garantijos?

Bet tuo pačiu metu absurdo žmogus supranta, jog ligi šiol su šiuo laisvės postulatu jį siejo iliuzija, kuria jis gyveno. Tam tikra prasme tatai jį pančiojo. Įsivaizduodamas turįs gyvenimo tikslą, jis taikėsi prie reikalavimų, būtinų tam tikslui pasiekti, ir tapdavo savo laisvės vergu. Taigi aš mokėsiu elgtis tik kaip šeimos tėvas (arba inžinierius, arba tautos vadas, arba neetatinis ryšių skyriaus tarnautojas), kuriuo rengiuosi tapti. Tikiu, jog galiu pasirinkti būti veikiau vienu nei kitu. Teisybė, tikiu tuo nesąmoningai. Bet kartu paremiu savo postulatą aplinkinių tikėjimu, savo sferos žmonių prietarais (kiti taip įsitikinę esą laisvi, o gera nuotaika tokia užkrečiama!). Kad ir kaip vengtum prietarų, moralinių ar socialinių, iš dalies vis tiek jiems paklūsti, o prie geriausiųjų (yra gerų ir blogų prietarų) netgi priderini savo gyvenimą. Taip absurdo žmogus supranta, kad

iš tikrųjų jis nebuvo laisvas. Aiškiau tariant, vildamasis, būgštaudamas dėl savo tiesos, dėl savo egzistencijos ar kūrybos pobūdžio, pagaliau tvarkydamasis gyvenimą ir tuo įrodydamas, jog pripažįstu jį turint prasmę, aš pats statausi barjerus, kuriais savo gyvenimą ir apriboju. Elgiuosi kaip daugybė proto ir širdies pareigūnų, kuriais bjauriuosi ir kurių svarbiausias užsiėmimas (kaip dabar aiškiai matau) – rimtai žiūrėti į žmogaus laisvę.

Čia absurdas paaiškina man: rytojaus nėra. Ir tai tampa nuo šiol didžiulės mano laisvės priežastim. Pateiksiu du palyginimus. Mistikai pirmiausia pajunta laisvę išsižadėdami savęs. Nugrimzdami į savo dievą, laikydamiesi jo taisyklių, jie savo ruožtu slapta pasijunta laisvi. Spontaniškai priimdami vergovę, jie atgauna tikrąją nepriklausomybę. Bet ką gi tokia laisvė reiškia? Galima pabrėžti, kad jie *jaučiasi* laisvi prieš save pačius, ne tiek laisvi, kiek išlaisvinti. Taip ir absurdo žmogus, visas atsigręžęs į mirtį (kuri čia laikoma pačiu akivaizdžiausiu absurdu), pasijunta išsilaisvinęs nuo visko, kas nėra tas aistringas jame besikristalizuojantis dėmesys. Jis mėgaujasi laisve nuo visuotinai pripažintų taisyklių. Tad matome, jog egzistencialistų filosofijos išeities temos išsaugojo visą savo vertę. Grįžimas prie sąmoningumo, išsiveržimas iš kasdienybės snūdulio – tai pirmosios absurdo laisvės prielaidos. Tačiau taikiniu tampa egzistencialistų *pamokslas* ir sykiu tasai dvasinis šuolis, kuris iš esmės yra nesąmoningas. Taip (tai antrasis mano palyginimas) nepriklausė patys sau antikos vergai. Tačiau jie patyrė tokią laisvę, kurios esmė – nesijausti atsakingam.* Mirtis irgi turi patricijų rankas, jos traiško, bet išlaisvina.

Pasinerti į šitą bedugnę tikrybę ir pasijusti gana svetimam savo paties gyvenimui, kad jį turtintum ir nugyventum be įsimylėjėlio trumparegiškumo, – štai čia ir glūdi išsilaisvinimo prin-

* Čia svarbu tik faktiškas palyginimas, o ne nuolankumo apologija. Absurdo žmogus yra susitaikėlio priešingybė.

cipas. Kaip ir kiekviena veiklos laisvė, šita naujoji nepriklausomybė – laikina. Ji neturi amžinybės čekio. Tačiau pakeičia *laisvės* iliuzijas, žlugdavusias mirties akivaizdoje. Dieviška galimybių laisvė, kurią patiria nuteistasis myriop, kai vieną ankstų rytą prieš jį atsiveria kalėjimo durys, tasai neįtikėtinas abejingumas viskam, išskyrus tyrą gyvenimo liepsną, – mirtis ir absurdas čia tampa (tatai aiškiai pajunti) vienintelės protingos laisvės principais, tos laisvės, kurią žmogaus širdis gali patirti, kuria ji gali gyventi. Tokia yra antroji išvada. Taip absurdo žmogus valandėlę regi ugningą ir suledėjusį, vaiskų ir ribotą pasaulį, kuriame nėra nieko įmanomo, bet viskas duota; anapus jo laukia žlugimas ir nebūtis. Jis gali ryžtis sutikti gyventi tokiame pasaulyje ir semtis iš jo jėgų, atsisakydamas vilties ir atkakliai liudydamas, jog galima gyventi be paguodos.

Bet ką reiškia gyventi tokiame pasaulyje? Kol kas nieko, išskyrus abejingumą ateičiai ir aistringą norą patirti viską, kas yra duota. Tikėjimas gyvenimo prasme visuomet suponuoja vertybių skalę, pasirinkimą, pirmenybės teikimą vienam ar kitam dalykui. Tikėjimas tokiu absurdu, kokį apibrėžėme, moko priešingo dalyko. Bet čia verta sustoti.

Mane domina tik viena – sužinoti, ar galima gyventi be paskatos. Aš nenoriu išeiti už šitos sferos ribų. Ar galiu prisitaikyti prie man duoto gyvenimo vaizdo? Prieš tokį savotišką rūpestį tikėjimas absurdu tolygus patyrimo kokybės pakeitimui jo kiekybe. Jeigu įtikinu save, jog šis gyvenimas turi tik absurdo pavidalą, jeigu jaučiu, kad jo pusiausvyra palaikoma tik nuolatinės priešpriešos tarp mano sąmoningo maišto ir tamsos, kurioj jis vyksta, jeigu pripažįstu, kad mano laisvė prasminga tik savo riboto likimo atžvilgiu, tuomet privalau pasakyti, jog svarbu gyventi ne kuo geriau, bet kuo daugiau išgyventi. Ir man nereikia savęs klausti, vulgaru tai ar šlykštu, elegantiška ar apgailėtina. Vertinančias nuomones čia visiems laikams išstumia konstatuojančios nuomonės. Privalau daryti išvadas tik

iš to, ką matau, ir jokiu būdu nepasikliauti hipotezėmis. Jeigu padarytume prielaidą, jog šitaip gyventi nedora, tuomet tikrasis dorumas reikalautų, kad būčiau nedoras.

Išgyventi kuo daugiau – plačiąja prasme šita gyvenimo taisyklė nieko nereiškia. Reikia ją patikslinti. Pirmiausia, rodos, pati kiekybės sąvoka dar nepakankamai išgvildenta. O juk ja galima išreikšti didžiulę žmonijos patirties dalį. Žmogaus dorovė, jo vertybių skalė įgyja prasmę tik per kiekį ir įvairovę tos patirties, kurią jam buvo lemta sukaupti. O nūdienos gyvenimo sąlygos daugumai žmonių teikia vienodą patyrimų kiekį, vadinasi, vienodai gilią patirtį. Žinoma, reikia atsižvelgti ir į spontanišką individo įnašą, į tai, kas jam „duota". Bet spręsti apie tai aš negaliu ir kartoju, jog čia laikausi taisyklės tenkintis tiesiogiai akivaizdžiais dalykais. Tad matau, kad visų pripažintos moralės ypatybės priklauso ne tiek nuo ją palaikančių principų idealaus reikšmingumo, kiek nuo patirties, kurią galima išmatuoti, normos. Kiek perdedant galima pasakyti, kad senovės graikai turėjo laisvalaikio moralę, kaip mes turime aštuonių valandų darbo dienos moralę.[45] Tačiau daugybės tragiškiausių žmonių pavyzdys leidžia mums nujausti, kad ilgesnė patirtis keičia šitą vertybių skalę. Galime įsivaizduoti kasdienybės nuotykių ieškotoją, kuris vien patyrimų skaičiumi sumuštų visus rekordus (vartoju šį sporto terminą sąmoningai) ir taip išsikovotų savo moralę.* Tačiau palikim romantiką nuošaly. ir tik paklauskime savęs, ką gali reikšti tokia nuostata žmogui, pasiryžusiam tęsti lažybas ir griežtai laikytis to, ką mano esant žaidimo taisyklėmis.

Sumušti visus rekordus – pirmiausia ir išimtinai reiškia kaip galima dažniau stoti akis į akį su pasauliu. Kaip to pasiekti be

* Kiekybė kartais virsta kokybe. Jeigu tikėsim paskutiniais mokslo teorijos apibrėžimais, visa materija sudaryta iš energijos centrų. Didesnis ar mažesnis jų kiekis daro ją daugiau ar mažiau specifišką. Milijardas jonų ir vienas jonas skiriasi ne tik kiekybe, bet ir kokybe. Nesunku rasti analogiją žmogaus patirtyje.

prieštaravimų ir be žodžių žaismo? Juk, viena, absurdas moko, kad visos patirtys vienodos, o kita vertus, skatina jų turėti kuo daugiau. Tad kodėl gi nepasielgus kaip daugelis mano paminėtų žmonių, nepasirinkus tos gyvenimo formos, kuri mums duoda kuo daugiausia žmogiškos patirties, ir šitaip nepritaikius tos vertybių skalės, kurią, kita vertus, dediesi atmetęs?

Bet čia ir vėl absurdas bei jo prieštaravimai mus pamoko. Juk klystame manydami, kad šitas patyrimų kiekis priklauso nuo mūsų gyvenimo aplinkybių, kai jis priklauso tik nuo mūsų. Čia reikia žiūrėti primityviau. Dviem žmonėms, gyvenantiems vienodą metų skaičių, pasaulis visuomet pateikia vienodą patyrimų sumą. Privalome patys tai įsisąmoninti. Justi savo gyvenimą, savo maištą, savo laisvę, justi juos visomis išgalėmis – reiškia gyventi, gyventi visomis išgalėmis. Ten, kur viešpatauja aiškumas, vertybių skalė tampa nebereikalinga. Kalbėkime dar primityviau. Sakykime, kad vienintelė kliūtis, vienintelis „pražiopsotas laimėjimas" – ankstyva mirtis. Čia įteigtas pasaulis gyvuoja tik kaip priešprieša pastoviai išimčiai – mirčiai. Todėl joks patyrimų gilumas, joks išgyvenimas, jokia aistra, jokia auka negalėtų sulyginti absurdo žmogaus akyse (net jeigu jis to ir norėtų) keturiasdešimt sąmoningo gyvenimo metų su šešiasdešimt metų trunkančiu aiškiu matymu.* Beprotybė ir mirtis jam yra nepataisomi dalykai. Žmogus nesirenka. Absurdas ir tai, kuo jis papildo gyvenimą, *nepriklauso nuo žmogaus valios*, jie priklauso nuo jos priešingybės – mirties.** Gerai pasvėrę tuos žodžius, suprasime, jog čia kalbama apie sėkmę. Reikia mokėti ja pasinaudoti. Niekas niekada neatstos dvidešimties gyvenimo ir patirties metų.

* Taip pat galima samprotauti ir apie tokią skirtingą sąvoką kaip nebūties idėja. Ji nieko neprideda prie realybės ir nieko iš jos neatima. Psichologiniame nebūties patyrime mūsų pačių nebūtis iš tikro įgyja prasmę tik atsižvelgiant į tai, kas įvyks po dviejų tūkstančių metų. Vienu iš šių aspektų nebūtis yra suma šitų būsimų gyvenimų, kurie nebus mūsų gyvenimai.

** Valia čia tėra varomoji jėga: ji stengiasi palaikyti sąmoningumą. Ji suteikia gyvenimui drausmės, ir tai itin vertinga.

Keistas nenuoseklumas, tačiau tokia patyrusi tauta, kaip senovės graikai, teigė, jog žmonės, kurie miršta jauni, yra dievų numylėtiniai. Tai teisinga tik tuo atveju, jei pripažinsime, kad įžengti į apgailėtiną dievų pasaulį – reiškia visiems laikams prarasti tyriausią iš džiaugsmų – jausti, ir jausti šioje žemėje. Dabartis ir dabarties akimirkų seka, suvokiamos sąmoningos sielos, – tai absurdo žmogaus idealas. Tačiau žodyje „idealas" čia juntama netikra gaida. Tai ne absurdo žmogaus pašaukimas, o tik trečioji jo samprotavimų išvada. Prasidėjusi nuo pasaulio nežmoniškumo nerimastingo suvokimo, meditacija apie absurdą galiausiai baigiasi ties aistringa žmogaus maišto liepsna.*

Taigi absurdo padariniai man – trejopi: mano maištas, mano laisvė ir mano aistra. Vien sąmonės veikla aš paverčiu gyvenimo taisykle tai, kas buvo kvietimas mirti, – ir atsisakau savižudybės. Be abejo, nuolat girdžiu duslų jos aidą. Tačiau galiu pasakyti viena – tai neišvengiama. Kai Nietzsche rašo: „Matyt, esminis dalykas ‚danguje ir žemėje' yra ilgalaikis, kryptingas *klusnumas*: iš jo visada išaugdavo ir išauga koks nors vaisius, dėl kurio verta gyventi žemėje, – pavyzdžiui, dorybė, menas, muzika, šokis, protas, dvasingumas – nuskaidrinantis, rafinuotas, beprotiškas ir dieviškas"[46], jis iliustruoja aukštos moralės taisyklę. Bet kartu nužymi ir absurdo žmogaus kelią. Paklusti liepsnai – sykiu lengviausia ir sunkiausia. Vis dėlto gerai, kad žmogus kartais vertina save pagal sunkumus, kuriuos sugeba įveikti. Tik jis vienas gali tai padaryti.

„Malda, – sako Alainas, – tai kai mintį apgaubia naktis."[47] „Bet reikia, kad protas susidurtų su naktim", – atsako mistikai

* Svarbu rišlumas. Čia pradedama nuo susitaikymo su pasauliu. Tačiau Rytų filosofija moko, jog galima remtis ta pačia logika, kai pasirenkamas *priešinimasis* pasauliui. Tai irgi teisėta ir suteikia šiai esė erdvės, o kartu apibrėžia jos ribas. Bet kai taip griežtai pasaulis neigiamas, dažnai pasiekiama (tam tikrose Vedantos mokyklose) panašių rezultatų, pavyzdžiui, kad ir kalbant apie kūrinių beskirtiškumą. Labai reikšmingoje knygoje *Pasirinkimas* Jeanas Grenier šitaip pagrindžia tikrą „beskirtiškumo filosofiją".

ir egzistencialistai. Be abejo, tik ne su ta naktim, kuri gimsta po užmerktais vokais vien žmogaus valios pastangomis, – niūria naktim, be jokių prošvaisčių, kurią sukuria protas, kad joje pasiklystų. Jeigu jam lemta su ja susidurti, tebūnie tai veikiau giedros nevilties naktis, poliarinė naktis, proto būdravimas, iš kurių gal pakils tasai baltas tyras vaiskumas, nubrėžiantis kiekvieno daikto kontūrus proto galių šviesoje. Šitoje stadijoje lygiavertiškumą lydi aistringas supratimas. Tuomet nebelieka prasmės vertinti egzistencialistų šuolį. Jis vėl užima savo vietą šimtmetinės žmogiškųjų nuostatų freskos viduryje. Sąmoningam stebėtojui šis šuolis vis dar atrodo absurdiškas. Manydamas išspręsiąs šį paradoksą, jis atkuria jį nuo pradžios iki galo. Tuo požiūriu jis jaudinantis. Tuo požiūriu viskas atsistoja į savo vietas, ir absurdo pasaulis vėl atgimsta, spindintis ir įvairus.

Bet nedera sustoti kelyje, sunku tenkintis vieninteliu matymo būdu ir atsisakyti prieštaravimo, tos, ko gero, subtiliausios dvasinės jėgos. Tai, kas buvo rašyta anksčiau, nusako tik mąstymo būdą. O dabar bus kalbama apie gyvenimą.

ABSURDO ŽMOGUS

Jeigu Stavroginas tiki, tai netiki, kad tiki.
O jeigu netiki, tai netiki, kad netiki.

Kipšai[48]

„Mano sfera – laikas“, – sako Goethe.[49] Štai kur išties absurdiški žodžiai. Kas gi tas absurdo žmogus? Tasai, kuris, neneigdamas amžinybės, nieko nedaro jos labui. Ir ne todėl, kad jam būtų svetimas ilgesys. Tik drąsa ir gebėjimas protauti jam kur kas svarbesni dalykai. Drąsa moko gyventi be paskatos ir tenkintis tuo, ką turi, gebėjimas protauti padeda suvokti savo ribas. Būdamas tikras, kad jo laisvė laikina, kad jo maištas neturi ateities ir kad jo sąmonė netvari, jis išgyvena savo gyvenimo nuotykius jam skirtu laiku. Čia ir yra jo sfera, jo veikla, kurią jis išlaisvina nuo bet kokio teismo, tik ne savojo. Ilgesnis gyvenimas negali reikšti jam kito gyvenimo. Tai būtų nedora. Aš jau nekalbu čia apie tą juokingą amžinybę, kuri vadinama būsimosiomis kartomis. Ponia Roland ja pasikliovė.[50] Už tokį neapdairumą ji buvo pamokyta. Būsimosios kartos mielai cituoja jos žodžius, tik užmiršta juos vertinti. Ponia Roland visai nerūpi būsimosioms kartoms.

Nėra jokio reikalo diskutuoti čia apie dorovę. Esu matęs blogai besielgiančių labai dorovingų žmonių ir kasdien įsitikinu, kad padorumui taisyklės nereikalingos. Yra tik viena moralė, priimtina absurdo žmogui. Tai toji, kuri eina iš Dievo, kuri padiktuojama iš viršaus. Bet juk absurdo žmogus gyvena be to Dievo. Kitose moralėse (įskaitant ir amoralumą) absurdo žmogus mato tik pateisinimus, bet jam nėra ko teisintis. Išeities tašku čia imu prielaidą, jog jis nekaltas.

Tas nekaltumas pavojingas. „Viskas leista“, – sušunka Ivanas Karamazovas.[51] Čia irgi jaučiamas absurdas. Tik tuo atveju, kad ši formulė nebus suprasta vulgariai. Nežinau, ar buvo deramai pastebėta, jog tai ne išsilaisvinimo ir džiaugsmo, o apmaudaus konstatavimo šūksnis. Įsitikinimas, jog yra Dievas, galintis suteikti gyvenimui prasmę, kur kas patrauklesnis už galimybę nebaudžiamai piktadariauti. Pasirinkimas čia nebūtų sunkus. Tačiau pasirinkimo nėra, ir tuomet atsiranda apmaudas. Absurdas neišlaisvina, jis supančioja. Jis sankcionuoja ne visus veiksmus. „Viskas leista“ nereiškia, kad niekas nėra draudžiama. Absurdas tik padaro lygiaverčius tų veiksmų padarinius. Jis nesiūlo daryti nusikaltimą, – tai būtų vaikiška, – jis tik atskleidžia sąžinės graužaties beprasmybę. Jeigu visi patyrimai yra beskirčiai, tai ir pareigos patyrimas toks pat teisėtas, kaip ir bet kuris kitas. Galima būti dorybingam iš įnorio.

Visos moralės pagrįstos mintimi, kad veiksmas turi padarinių, kurie jį pateisina arba nuvertina. Absurdo persiėmęs protas linkęs tik ramiai žiūrėti į tuos padarinius. Jis pasirengęs už viską mokėti. Kitaip tariant, jeigu atsakingieji jam ir egzistuoja, tai kaltų nėra. Daugiausia jis sutiks pasinaudoti praeities patirtimi, kad pagrįstų savo būsimus veiksmus. Laikas atgaivins laiką, o gyvenimas tarnaus gyvenimui. Šitoje sferoje, sykiu ribotoje ir kaupinai kupinoje galimybių, viskas, kas peržengia aiškumo ribas, atrodo nenumatoma. Kokia gi taisyklė galėtų būti išrutuliota iš šitos neprotingos tvarkos? Vienintelė tiesa, kuri galėtų pasirodyt pamokoma, toli gražu nėra kategoriška: ji atgyja ir atsiskleidžia žmonėse. Tad baigdamas samprotauti, absurdo protas ieško ne etikos taisyklių, o pavyzdžių bei žmogiško gyvenimo dvelksmo. Keletas tokio pobūdžio iliustracijų pateikiama toliau. Jos pratęsia absurdo samprotavimus, suteikdamos jiems konkretumo ir žmogiškos šilumos.

Ar reikia rutulioti mintį, kad pavyzdys nebūtinai sektinas (juoba absurdo pasaulyje) ir kad šitos iliustracijos nėra jokie modeliai? Nekalbant apie tai, jog tam būtinas pašaukimas, juokinga

būtų daryti išvadą iš Rousseau mokymo[52], esą reikia vaikščioti keturiomis, o iš Nietzche's – esą padoru tyčiotis iš savo motinos. „Reikia būti absurdiškam, – rašo vienas šių dienų autorius, – bet nereikia būti apgautam."[53] Nuostatos, kurias aptarsime, įgis visą savo prasmę tik tuomet, jeigu bus atsižvelgta į priešingas nuostatas. Neetatinis ryšių skyriaus tarnautojas prilygsta užkariautojui, jeigu jie vienodai sąmoningi. Šiuo požiūriu visos patirtys vienodos. Skirtumas tik tas, kad vienos padeda žmogui, o kitos kenkia. Jos jam pasitarnauja, jeigu jis sąmoningas. Priešingu atveju jos tampa nebesvarbios: žmogaus nesėkmės apibūdina ne aplinkybes, o patį žmogų.

Aš pasirinkau tik tuos žmones, kurie siekia patirti viską, kas įmanoma, arba kuriuos manau tokius esant. Didesnių ketinimų neturiu. Kol kas kalbėsiu tik apie tokį pasaulį, kur nei mintys, nei gyvenimai neturi ateities. Visa tai, kas skatina žmogų dirbti ir veikti, paremta viltimi. Vadinasi, vienintelė nesumeluota mintis – tai bergždžia mintis. Absurdo pasaulyje sąvokos ar gyvenimo vertė matuojama jų bergždumu.

DONŽUANIZMAS[54]

Jeigu pakaktų to, kad myli, viskas būtų pernelyg paprasta. Juo labiau žmogus myli, juo labiau tvirtėja absurdas. Anaiptol ne dėl meilės stygiaus Don Juanas skuba nuo moters prie moters. Juokinga vaizduoti jį kaip įkvėpimo genamą žmogų, ieškantį tobulos meilės. Ir būtent todėl, kad visas moteris jis myli su vienodu polėkiu ir kiekvienąsyk visa savo esybe, jam tolydžio tenka kartoti tą atsidavimo aktą ir skverbtis vis gilyn. Todėl ir kiekviena jų tikisi duosianti jam tai, ko iki šiol nėra davusi nė viena moteris. Kiekvienąsyk jos žiauriai apsirinka ir tik priverčia jį pajusti būtinybę pakartoti tą patį. „Pagaliau, – sušunka viena jų, – aš atidaviau tau savo meilę." Argi nuostabu, kad atsakydamas į tai Don Juanas tik nusijuokia: „Pagaliau? Ne, – sako jis, – tik dar vieną kartą."[55] Kodėl gi, norint mylėti stipriai, reikia mylėti retai?

Ar Don Juanas liūdnas? Sunku būtų tuo patikėti. Pakanka žvilgtelėti į kroniką. Tas juokas, tas pergalingas įžūlumas, tie vaikėziški išsišokimai ir teatrališkumas – visa tai kupina giedros ir džiaugsmo. Kiekviena sveika būtybė siekia daugintis. Toks ir Don Juanas. Be to, tokie žmonės būna liūdni dėl dviejų priežasčių: jie nežino arba jie turi vilties. Don Juanas žino ir neturi vilties. Jis primena tuos menininkus, kurie suvokia savo galimybių ribas, niekada jų neperžengia ir pasiekia nuostabaus meistriškumo ir lengvumo tomis trumpomis akimirkomis, kai pasijunta atsidūrę savo stichijoje. Genijus – tai intelektas, suvokiantis savo ribas. Iki pat

savo fizinės mirties slenksčio Don Juanas nežino, ką reiškia liūdėti. O vos tik sužinojęs, pratrūksta juoku, ir todėl jam viskas atleidžiama. Jis buvo liūdnas tuomet, kai turėjo viltį. Šiandien, prigludęs prie va šitos moters lūpų, jis ir vėl pajunta kartų ir paguodžiantį vienintelio tikro žinojimo skonį. Kartų? Kartoką: tiek netobulumo, kiek būtina norint pajusti laimę!

Smarkiai apsigausim, jeigu mėginsime įžvelgti Don Juane žmogų, peno pasisėmusį iš Ekleziasto.[56] Jam tuštybė – tik būsimo gyvenimo viltis. Jis tai įrodo kviesdamas iš jos palošti patį dangų. Apgailestavimas dėl malonumų gausoje prarasto geismo, toks būdingas negalei, jam svetimas. Tai labiau tinka Faustui, kuris pakankamai tikėjo Dievą, kad pasiduotų velniui. Don Juanui viskas kur kas paprasčiau. Bauginamas pragaru, de Molina'os[57] *Išdykėlio* herojus atkakliai kartoja: „Palūkėk! Atidėk tai kuo ilgesniam laikui!" Kas bus po mirties – visai nesvarbu, o kokia dienų virtinė laukia to, kuris moka būti gyvas! Faustas atkakliai prašė šio pasaulio gėrybių: vargšeliui reikėjo tik ištiesti ranką. Nemokėti pradžiuginti savo sielos – reiškia ją parduoti. Don Juanas, priešingai, yra savo sotumo šeimininkas. Jis palieka moterį anaiptol ne todėl, kad nebegeidžia jos. Graži moteris visados geidžiama. Jis palieka ją todėl, kad geidžia kitos, o tai visai ne tas pats.

Šis gyvenimas patenkina jį su kaupu, ir nėra nieko blogiau, kaip jį prarasti. Šitas beprotis – didis išminčius. Tačiau žmonės, gyvenantys viltim, negali prisitaikyti prie pasaulio, kuriame gerumas užleidžia vietą širdies dosnumui, švelnumas – vyriškam tylėjimui, pažiūrų, jausmų bendrumas – vienatvės drąsai. Ir visi puola aiškinti: „Jis buvo silpnas žmogus, idealistas arba šventasis." Juk reikia kaip nors sumenkinti didumą, kuris įžeidžia.

Buvo itin piktinamasi (arba šaipomasi, siekiant suniekinti tai, kas kelia susižavėjimą) Don Juano kalbomis ir ta viena vienintele fraze, kuria jis kreipiasi į visas moteris. Bet tam, kuris nori patirti kuo daugiau džiaugsmų, svarbu tik veiksmingumas. Kam

komplikuoti slaptažodį, jeigu jis jau išmėgintas? Nei moteris, nei vyras nesiklauso jo, veikiau jie įsiklauso į jį tariantį balsą. Tie žodžiai – tai taisyklė, susitarimas, mandagumo apraiška. Juos ištarus, telieka padaryti tai, kas svarbiausia. Don Juanas tam jau rengiasi. Kodėl jis turėtų kelti sau moralės problemą? Prakeiksmą jis užsitraukia ne todėl, kad nori tapti šventuoju kaip Milloszo Mañara.[58] Pragaras jam – išprovokuotas dalykas. Dievų įtūžiui jis turi tik vieną atsakymą – žmogaus garbės teigimą: „Tai mano garbės reikalas, – sako jis komandorui, – ir aš vykdau savo pažadą, nes esu riteris." Tačiau tokia pat didelė klaida būtų laikyti jį amoralumo puoselėtoju. Šiuo atžvilgiu jis „toks kaip visi": jo moralė – tai jo simpatijos ir antipatijos. Don Juaną gerai suprantame tik turėdami galvoje tai, ką jis vulgariai simbolizuoja: paprastą suvedžiotoją ir bobišių. Jis yra paprasčiausias suvedžiotojas.* Skirtumas tik tas, kad jis tai daro sąmoningai ir būtent todėl yra absurdo žmogus. Tačiau suvedžiotojas, nors ir aiškiai mąstantis, vis tiek lieka suvedžiotoju. Gundymas – tai jo būvis. Tik romanuose būviai gali keistis ir tik ten galima tapti geresniems. O šiuo atveju galima pasakyti, kad niekas nepasikeitė ir sykiu viskas transformavosi. Don Juano poelgiuose įtvirtinama kiekybės etika, o šventasis, priešingai, siekia kokybės. Absurdo žmogui būdinga netikėti gilia prasme. Jis probėgšmais nužvelgia tuos aistringus ar susižavėjusius veidus, surenka juos į krūvą ir sudegina. Laikas žengia drauge su juo. Absurdo žmogus su laiku nesiskiria. Don Juanas neketina „kolekcionuoti" moterų. Jis stengiasi turėti jų kuo daugiau, o drauge su jomis – ir išeikvoti savo gyvenimo galimybes. Kolekcionuoti – reiškia sugebėti gyventi praeitimi. O jis atmeta apgailestavimą, kuris tėra tik kita vilties forma. Jis nemoka žiūrinėti portretų.

Ar jis egoistas? Ko gero, savotiškas. Bet čia ir vėl reikia susitarti. Yra žmonių, sukurtų gyvenimui, ir žmonių, sukurtų mei-

* Tikrąja to žodžio prasme ir su visais trūkumais. Sveikas požiūris implikuoja *taip pat* ir trūkumus.

lei. Don Juanas bent jau mielai su tuo sutiktų. Tačiau jis gali rinktis tik trumpesnį kelią. Mat meilė, apie kurią čia kalbama, papuošta amžinybės iliuzijomis. Visi aistrų specialistai mus moko: amžina meilė gali būti tik tuomet, kai ji susiduria su kliūtimis. Aistrų nebūna be kovos. Ir tokia meilė baigiasi tik susidūrusi su paskutiniu prieštaravimu – mirtimi. Reikia būti arba Verteriu[59], arba niekuo. Be to, yra keletas būdų nusižudyti, vienas iš jų – visiškas pasiaukojimas ir savo asmenybės užmiršimas. Don Juanas, kaip ir bet kuris kitas, žino, jog tai gali jaudinti. Tačiau jis vienas iš nedaugelio, kurie suvokia, jog svarbu ne šitai. Jis puikiai žino dar ir tai, jog žmonės, kurie iš didelės meilės išsižada asmeninio gyvenimo, gal ir praturtina save, tačiau neabejotinai nuskurdina tuos, kuriuos pasirinko mylėti. Motinos ar aistringos moters širdis neišvengiamai apdiržta, nes ji nusigręžusi nuo pasaulio. Vienas jausmas, viena būtybė, vienas veidas, o visa kita – sunaikinta. Don Juaną sukrečia kitokia meilė, meilė-išlaisvintoja. Ji atsineša su savimi visus pasaulio pavidalus ir esti tokia virpanti, nes žino, kad ji netvari. Don Juanas pasirinko būti niekuo.

Jis siekia aiškiai matyti. Savo prieraišumą prie kai kurių žmonių mes vadiname meile tik todėl, kad remiamės kolektyviniu požiūriu, už kurį visa atsakomybė tenka knygoms bei legendoms. Pats aš tiek ir težinau apie meilę, kad ji yra tas geidulio, švelnumo ir supratimo mišinys, kuris sieja mane su kita būtybe. Kitam žmogui ta kombinacija jau bus kitokia. Aš neturiu teisės visų tų patyrimų vadinti vienu vardu. Tatai apsaugo mane nuo vienodų poelgių visais atvejais. Ir čia absurdo žmogus daugina tai, ko negali pamatuoti bendru matu. Taip jis atranda naują būdą būti, kuris jį išlaisvina, bent jau tiek pat, kiek išlaisvina tuos, kurie su juo suartėja. Dosni meilė tik ta, kuri žino, kad ji trumpalaikė ir nepakartojama. Visos tos mirtys, visi tie atgimimai ir sudaro Don Juano gyvenimo puokštę. Tai jo maniera duoti ir skatinti gyventi. Patys spręskite, ar čia galima kalbėti apie egoizmą.

Dabar galvoju apie visus tuos, kurie būtinai geidžia, kad Don Juanas būtų nubaustas. Ne tik aname gyvenime, bet dar ir šitame. Prisimenu visas tas pasakas, legendas ir anekdotus apie nusenusį Don Juaną. Bet Don Juanas tam jau pasirengęs. Sąmoningam žmogui senatvė ir visa, ką ji pranašauja, nėra netikėta. Jis iš tikrųjų sąmoningas tiek, kiek neslepia nuo savęs jos siaubo. Atėnuose buvo šventykla, skirta senatvei. Į ją vedžiodavo vaikus. O dėl Don Juano: juo labiau iš jo šaipomasi, juo labiau ryškėja jo veido bruožai. Ir kartu jis nusimeta tuos, kuriuos jam priskirdavo romantikai. Niekas nenorės juoktis iš to iškankinto ir apgailėtino Don Juano. Jo gailimasi, gal net pats dangus atleis jam nuodėmes? Bet viskas čia ne taip. Pasaulyje, kurį išvysta Don Juanas, *ir* juokingi dalykai būna suprasti. Jis nenustebtų, jeigu būtų nubaustas. Tokios žaidimo taisyklės. Būtent čia ir glūdi jo kilnumas: jis sutinka su visomis žaidimo taisyklėmis. Tačiau žino, kad yra teisus ir kad negali būti nė kalbos apie bausmę. Likimas – ne bausmė.

Tai ir yra jo nusikaltimas, tad nenuostabu, kad amžinybės šalininkai geidžia jį nubausti. Jo žinojimas, nebeturintis iliuzijų, paneigia visa, ką jie išpažįsta. Mylėti ir turėti, užkariauti ir patirti viską – štai jo pažinimo būdas. (Esama prasmės tame pamėgtame Šventojo Rašto žodyje, kuris meilės aktą įvardija žodžiu „pažinti".) Don Juanas – pikčiausias jų priešas, nes juos ignoruoja. Vienos kronikos autorius[60] pasakoja, jog tikrąjį „Išdykėlį" nužudė pranciškonai, norėję padaryti galą Don Juano išpuoliams ir bedievystei: mat aukšta kilmė garantavo jam nebaudžiamumą. Paskui paskelbė, kad dangus paleido į jį žaibus. Niekas neįrodė, kad viskas baigėsi taip keistai. Bet niekas to ir nepaneigė. Ir net neklausdamas savęs, ar tai įtikėtina, galiu pasakyti, jog tai logiška. Tik noriu atkreipti dėmesį į kronikos terminą „kilmė" (*naissance*) ir pažaisti žodžiais: gyvenimas Don Juanui garantavo nekaltumą (*innocence*). Tiktai mirty jis rado tą kaltumą, dabar jau virtusį legendiniu.

O ką gi kita reiškia šitas akmeninis komandoras, šalta statula, išjudėjusi iš vietos nubausti kraują ir drąsą, išdrįsusius mąstyti? Komandoras sutelkė savy visas amžinojo Proto, drausmės, visuotinės moralės galias, Dievo, galinčio supykti, abejingą didybę. Šis milžiniškas besielis akmuo simbolizuoja tiktai tas galias, kurias Don Juanas visiems laikams atmetė. Bet čia komandoro misija ir baigiasi. Žaibas ir griaustinis gali sugrįžti į dirbtinį dangų, iš kurio buvo iškviesti. Tikroji tragedija vyksta be jų pagalbos. Ne, Don Juanas mirė ne nuo akmeninės rankos. Mielai tikiu ta legendine bravada, tuo beprotišku juoku sveiko žmogaus, metančio iššūkį neegzistuojančiam dievui. Bet dar labiau tikiu, kad tą vakarą, kai Don Juanas laukė jo pas Aną, komandoras neatėjo ir kad po vidunakčio bedieviui teko pajusti baisų savo teisumo kartėlį. Dar mieliau priimu tą jo gyvenimo aprašymą, kur sulaukęs senatvės jis pasitraukė į vienuolyną.[61] Ne todėl, kad pamokomoji tos istorijos pusė būtų įtikinama. Kokio prieglobsčio galima prašyti Dievą? Ko gero, tai būtų logiška baigtis gyvenimo, kiaurai persunkto absurdo, nuožmi atomazga egzistencijos, atgręžtos į džiaugsmus, neturinčius rytojaus. Malonumų gausa čia baigiasi askeze. Reikia suprasti, jog tai gali būti du to paties nepritekliaus pavidalai. Ar galima įsivaizduot baisesnį reginį: žmogus, kurį išdavė jo kūnas, kuriam nepavyko laiku numirti, laukdamas galo, baigia vaidinti komediją priešais dievą, kurio negarbina, tačiau kuriam tarnauja taip, kaip anksčiau tarnavo gyvenimui; jis klūpo priešais tuštumą, ištiesęs rankas į tylintį dangų, už kurio, – jis žino, – nieko nėra.

Aš regiu Don Juaną vienoje iš tų pasiklydusio tarp Ispanijos kalvų vienuolyno celių. Jei jis ir žvelgia į ką nors, tai anaiptol ne į prabėgusių meilių šmėklas, o galimas daiktas (pro saulės įkaitintą šaudymo angą), į kokią tykią Ispanijos lygumą, iškilnią ir besielę žemę, kurioje atpažįsta pats save. Taip, būtent ties šituo liūdnu spindulingu vaizdu ir reikia sustoti. Galas, laukiamas, bet niekados negeidžiamas, nusipelno paniekos.

TEATRO VAIDINIMAS

„Vaidinimas bus spąstai, – sako Hamletas, – kuriais aš pagausiu karaliaus sąžinę."[62] Gerai pasakyta „pagausiu", nes sąžinė šmėsteli arba susigūžia, todėl ją reikia čiupti, kai ji švysteli, tą neįkainojamą akimirką, kai ji meta skubrų žvilgsnį į save. Paprastas žmogus anaiptol nemėgsta gaišuoti. Viskas veja jį priekin. O sykiu niekas jo taip nedomina, kaip jis pats, ypač tai, kuo jis galėtų būti. Todėl jis taip mėgsta teatrą, vaidinimą, kur jam pasiūloma šitiek likimų: jis persiima jų poezija, neiškentėdamas jų kartėlio. Čia bent jau gali atpažinti nesąmoningą žmogų: jis vis dar skuba nežinia kokios vilties link. Absurdo žmogus prasideda ten, kur baigiasi šis vilties puoselėtojas, kur liovęsis žavėtis žaidimu, protas nori į jį įsitraukti. Įsismelkti į visus šituos gyvenimus, patirti visą jų įvairovę ir reiškia juos suvaidinti. Nesakau, kad aktoriai apskritai paklūsta šiai paskatai, kad jie – absurdo žmonės, tik manau, kad jų dalia absurdiška ir gali suvilioti bei patraukti įžvalgią širdį. Ši įžanga būtina norint išvengti klaidingo dalykų, apie kuriuos bus kalbama toliau, interpretavimo.

Aktoriaus viešpatija dūli. Visiems žinoma, jog iš visų šlovių jo šlovė – efemeriškiausia. Taip bent jau apie ją kalbama. Tačiau visos šlovės efemeriškos. Sirijaus gyventojo požiūriu[63], Goethe's kūriniai po dešimties tūkstančių metų pavirs dulkėmis, o jo vardas bus užmirštas. Keletas archeologų galbūt ieškos mūsų epochos „paliudijimų". Šita mintis visada buvo pamokoma. Gerai

apmąstyta, ji paverčia mūsų jaudulius didžiu kilnumu, kuris atsiranda iš abejingumo. Ji ypač kreipia mūsų rūpesčius į tai, kas tikriausia, t.y. į tiesioginius dalykus. Iš visų šlovių mažiausiai apgaulinga ta, kuria gyvenama kasdien.

Tad aktorius pasirinko įvairialypę šlovę, tokią, kuri pati save įteisina ir išmėgina. Būtent jis padaro geriausią išvadą iš fakto, kad viskas vieną dieną turi mirti. Aktorius susilaukia arba nesusilaukia sėkmės. Rašytojas nepraranda vilties, net jeigu lieka nepripažintas. Jis mano, kad jo kūriniai paliudys, kas jis buvo. Aktorius geriausiu atveju paliks mums fotografiją, o iš viso, kas jis buvo, iš jo gestų, pauzių, dusulio ar kvėpavimo prisipažįstant meilėje mūsų nepasieks niekas. Nebūti garsiam – jam reiškia nevaidinti, o nevaidinti – reiškia šimtus kartų mirti sykiu su visomis tokiomis būtybėmis, kurioms jis būtų įkvėpęs gyvybės ar prikėlęs iš numirusiųjų.

Tad argi reikia stebėtis, kad dūli šlovė remiasi efemeriškiausiais kūriniais? Aktoriui duotos trys valandos, kad pabūtų Jagu ar Alcestu, Fedra ar Glosteriu.[64] Per tą trumpą laiko atkarpą jis juos pagimdo ir numarina penkiasdešimties kvadratinių metrų plote, išklotame lentomis.[65] Dar niekad absurdas nebuvo taip gerai ir ilgai iliustruojamas. Nuostabūs gyvenimai, nepakartojami ir vientisi likimai, susipinantys ir užsibaigiantys per keletą valandų tarp keturių sienų – ar galima norėti dar aiškesnės miniatiūros? Nužengęs nuo scenos, Sigismondas[66] – jau niekas. Po dviejų valandų jį jau matai pietaujantį mieste. Tikriausiai tuomet gyvenimas ir virsta sapnu. Tačiau po Sigismondo ateina kitas personažas. Dvejonių kankinamas herojus pakeičia žmogų, staugiantį po ką tik įvykdyto keršto. Šitaip lėkdamas per amžius, įsikūnydamas į vieną veikėją po kito, vaizduodamas žmogų, koks jis galėtų būti ir koks yra, aktorius suartėja su kitu absurdo personažu – keliauninku. Kaip ir pastarasis, aktorius atlieka kokį uždavinį ir nesustodamas bėga tolyn. Jis – keliauninkas per laiką, o geriausiais atvejais – nuolat genamas keliauninkas[67] per žmonių sielas. Jeigu kiekybės moralė išvis

gali rasti sau peno, tai tik šitoje savotiškoje scenoje. Sunku pasakyti, kiek naudos aktorius pasisemia iš šitų personažų. Tačiau svarbu ne tai. Svarbu žinoti, kiek jis sutapatina savo gyvenimą su šitais unikaliais gyvenimais. Pasitaiko atvejų, kai jis nešiojasi juos savyje, ir tuomet jie prasikiša pro juos pagimdžiusių laiko ir erdvės ribas. Jie lydi aktorių, kuris jau nebegali lengvai išsiskirti su tuo savimi, kuriuo buvo. Pasitaiko atvejų, kai keldamas taurę jis pakartoja taurę keliančio Hamleto mostą. Ne, nuotolis, skiriantis jį nuo personažų, kuriems jis įkvepia gyvybės, ne toks jau didelis. Tad kiaurus mėnesius ar dienas jis gausiai iliustruoja tą vaisingą tiesą, jog riba tarp to, kuo žmogus nori būti, ir to, kas jis yra, išnyksta. Nuolatos stengdamasis suvaidinti savo vaidmenį kaip galima geriau, jis ir įrodo, jog atrodyti didžia dalim yra būti.[68] Juk tai ir yra jo menas – apsimesti be jokių išlygų, maksimaliai įžengti į ne savo gyvenimus. Kaip tų pastangų rezultatas išryškėja jo pašaukimas: visomis išgalėmis stengtis būti niekuo arba būti keliais išsyk. Juo siauresnės ribos, duotos sukurti personažui, juo būtinesnis jam talentas. Po trijų valandų jis numirs užsidėjęs kaukę, kuri šiandien jam tapo veidu. Per tris valandas jis turi išgyventi ir įkūnyti nepakartojamą likimą. Šitai ir vadinama prarasti save, kad vėl iš naujo atrastum. Per tas tris valandas jis iki galo nužengia kelią be išeities, o parteryje sėdinčiam žiūrovui tam reikia viso gyvenimo.

Netvarumo mimas aktorius tik išoriškai lavinasi ir tobulėja. Teatras sąlygiškas tuo, kad širdies virpesiai jame išreiškiami ir paaiškinami tiktai gestais ir kūnu – arba balsu, kuris priklauso tiek sielai, tiek kūnui. Šito meno dėsnis toks: viskas turi būti sustambinta ir perteikta kūnu. Jeigu scenoje reikėtų mylėti taip, kaip mylima gyvenime, susikalbėti nepakartojama širdies kalba, žiūrėti taip, kaip žiūrima paprastai, mūsų kalba liktų užšifruota. Pauzės čia turi būti girdimos. Meilė išsakoma garsiau, ir net rimtis čia tampa įspūdingu reginiu. Kūnas čia – karalius. Ne kiekvienas panorėjęs gali būti „teatrališkas", ir nepagrįstai

nepagarbiai vartojamas šis žodis aprėpia ištisą estetiką ir ištisą moralę. Pusė žmogaus gyvenimo prabėga spėliojant, nusigręžiant ir tylint. Aktorius čia tampa įsibrovėliu. Jis nuima kerus nuo tos sukaustytos sielos, ir aistros pagaliau laisvai išsilieja. Jos prabyla kiekvienam judesy, jos šaukte šaukia. Taip aktorius kuria savo personažus, kad parodytų juos scenoje. Jis piešia juos ar kala iš akmens, jis įsilieja į vaizduotės sukurtas jų formas ir sušildo tas šmėklas savo krauju. Savaime suprantama, kalbu apie didįjį teatrą, tą, kuris suteikia aktoriui galimybę grynai fiziškai įkūnyti savo likimą. Imkime kad ir Shakespeare'ą. Jo teatre nuo pat pirmųjų judesių viską tvarko kūno nirtuliai. Jie viską paaiškina. Be jų viskas sugriūtų. Karalius Lyras jokiu būdu nebūtų išėjęs į pasimatymą su beprotybe, jeigu prieš tai nebūtų buvę to šiurkštaus gesto, kuriuo jis ištrėmė Kordeliją ir prakeikė Edgarą. Tuomet ši tragedija pagrįstai rutuliojasi po pamišimo ženklu. Sielos atiduodamos demonams ir jų sarabandai. Mažiausiai keturi bepročiai (vienas – iš profesijos, antras – savo valia, kiti du – dėl patirtų kančių): keturi nežaboti kūnai, keturi nenusakomi tos pačios lemties pavidalai.

Net ir visų žmogaus kūno galimybių nepakanka. Kaukė, koturnai, grimas, fiksuojantis tik svarbiausius veido bruožus ir juos paryškinantis, perdėtai pabrėžtini ir supaprastinantys kostiumai – šitame pasaulyje viskas aukojama regimybei ir skirta tik akiai. Absurdo stebuklo dėka kūnas irgi leidžia pažinti. Niekad gerai nesuprasiu Jago jo nesuvaidinęs. Kad ir kiek klausyčiausi, suvokiu jį tik tuomet, kai matau. Taigi iš absurdo personažo aktorius gavo monotoniją – nepakartojamą, gluminantį, svetimą ir sykiu savą siluetą, išryškėjantį visuose jo herojuose. Didis teatro kūrinys dar ir per tai įgyja tono vienovės.* Čia aktorius pats sau ir prieštarauja: tas pats ir vis dėlto toks įvairus,

* Čia turiu galvoje Molière'o *Alcestą*. Ten viskas taip paprasta, aišku ir grubu. Alcestas prieš Filintą, Selimena prieš Eliantą, visas siužetas - absurdiškas vieno charakterio rutuliojimas iki galo; netgi tos eilės, vos išskanduojamos, „netikusios eilės", yra monotoniškos tarsi pats charakteris.

tiek sielų telpa viename kūne. Bet juk tas individas, trokštantis viską pasiekti ir viską išgyventi, tos bergždžios pastangos, tas tuščias užsispyrimas – tai paties absurdo prieštaravimas. Ir vis dėlto visąlaik prieštaraujantys kits kitam dalykai aktoriuje susijungia. Jis – ten, kur šliejasi ir stipriai susikabina kūnas ir dvasia, kur ši, pavargusi nuo nesėkmių, atsigręžia į ištikimiausią savo sąjungininką. „Palaimintas, kieno dvasia ir kraujas sulydyti taip darniai, kad jisai nėra švilpynė pirštuose Fortūnos, juo griežiančios“[69], – sako Hamletas.

Kaipgi galėjo Bažnyčia neprakeikti aktoriaus už tokią veiklą? Ji atmetė šitam mene eretišką sielų dauginimą, emocijų šėlą, skandalingas dvasios, atsisakančios gyventi tik vieną likimą ir nepripažįstančios jokio santūrumo, pretenzijas. Ji ėmė persekioti polinkį į dabartį ir Protėjo[70] triumfą, paneigiančius visa, ko moko ji. Amžinybė – ne žaidimas. Protas, tiek sutrikęs, kad iškeitė ją į teatrą, nebus išganytas. Tarp „visur“ ir „visuomet“ kompromisas neįmanomas. Todėl tas toks nuvertintas amatas gali sukelti didžiulį dvasios konfliktą. „Svarbu ne amžinas gyvenimas, o amžinas gyvybingumas“, – sako Nietzsche.[71] Visa drama iš tikro glūdi šitame pasirinkime.

Mirties patale Adrienne Lecouvreur[72] norėjo atlikti išpažintį ir priimti komuniją, tačiau atsisakė išsižadėti savo profesijos. Taip ji prarado išpažinties malonę. Tad ko gi čionai būta, jei ne aiškaus pasisakymo prieš Dievą už savo didžią aistrą? Agonijoje, su ašaromis akyse atsisakanti paneigti tai, ką vadino savo menu, toji moteris paliudijo didingumą, kurio niekada nebuvo pasiekusi rampos šviesoje. Tai buvo gražiausias ir sunkiausias jos vaidmuo. Pasirinkti dangų ar juokingą ištikimybę, siekti amžinybės ar užgesti Dievo akivaizdoje – tai amžinoji tragedija, kur kiekvienas turi užimti savo vietą.

To meto aktoriai žinojo esą ekskomunikuoti. Pasirinkti tą profesiją – reiškė pasirinkti Pragarą. Ir Bažnyčia regėjo juose pikčiausius savo priešus. Kai kurie literatai piktinasi: „Kaip?

Atsakyti Molière'ui paskutinio patepimo!" Bet juk tai buvo teisinga, juolab kad tas žmogus mirė scenoje ir po grimo sluoksniu baigė gyvenimą, visut visutėlaitį paaukotą sklaidai. Jo atveju prisimenamas viską pateisinantis genialumas. Tačiau genialumas nieko nepateisina kaip tik todėl, kad pats atsisako to pateisinimo.

Tad aktorius žinojo, kokia bausmė jam pažadėta. Bet argi tokie neaiškūs bauginimai galėjo turėti kokią prasmę, palyginti su paskutine bausme, kurią jam skyrė pats gyvenimas? Ta, kurią jis iš anksto patirdavo ir priimdavo be išlygų. Aktoriui, kaip ir absurdo žmogui, priešlaikė mirtis yra nepataisomas dalykas. Niekas negali kompensuoti daugybės veidų ir amžių, kuriuos jis būtų įkūnijęs scenoje. Bet kad ir kaip ten būtų, nuo mirties nepabėgsi. Aktorius, be abejonės, yra visur, tačiau ir jis pavaldus laikui, ženklinančiam jį savo žyme.

Pakanka trupučio vaizduotės, kad pajustum, ką reiškia aktoriaus dalia. Jis kuria savo personažus vieną paskui kitą laike. Ir laike mokosi juos valdyti. Juo daugiau skirtingų gyvenimų nugyveno, juo lengviau su jais išsiskiria. Ateina metas, kai reikia numirti scenai ir pasauliui. Viskas, ką nugyveno, iškyla prieš akis. Jis mato aiškiai. Jaučia, koks kankinamas ir nepakenčiamas šitas įtampos kupinas nutikimas. Jis žino ir dabar gali numirti. Būna pensionų seniems aktoriams.

UŽKARIAVIMAS[73]

„Ne, nemanykite, jog iš meilės veiklai atpratau mąstyti, – sako užkariautojas. – Priešingai, galiu puikiai apibūdinti tai, ką tikiu. Kadangi tikiu stipriai ir regiu tvirtu bei aiškiu žvilgsniu. Netikėkite tais, kurie sako: „Šitai pernelyg gerai žinau, kad galėčiau išsakyti." Jeigu negali, vadinasi, nežino arba iš tingumo pasitenkino paviršiumi.

Aš neturiu daug nuomonių. Gyvenimo pabaigoje žmogus suvokia, jog nugyveno daugybę metų, kad įsitikintų viena vienintele tiesa. Bet tos vienos vienintelės tiesos, jei ji akivaizdi, pakanka, kad būtų ja vadovaujamasi gyvenime. Aš pats tikrai turiu ką pasakyti apie žmogų. Apie jį privalu kalbėti rūsčiai, o jeigu reikia, ir su derama panieka.

Žmogų žmogumi labiau daro tie dalykai, kuriuos jis nutyli, nei tie, kuriuos išsako.[74] Aš daug ką nutylėsiu. Tačiau tvirtai tikiu, jog visi, sprendę apie individą, rėmėsi kur kas mažesne patirtim nei mūsiškė savo sprendimui pagrįsti. Intelektas, jaudinantis intelektas, galimas daiktas, nujautė tai, ką reikėjo konstatuoti. Tačiau mūsų epocha su jos griuvėsiais ir krauju gausiai pateikia mums akivaizdžių dalykų. Senovės tautos ir netgi tos, kurios gyveno neseniai, prieš pat mechanišką mūsų erą, turėjo galimybę pasverti visuomenės ir individo dorybes, pasiaiškinti, kas kam turi tarnauti. Tatai buvo įmanoma pirmiausia dėl to stipriai įsišaknijusio žmogaus širdyje paklydimo, kuris skatino tikėti, jog žmonės buvo paleisti į pasaulį

tarnauti arba naudotis kitų patarnavimais. Tatai buvo įmanoma ir todėl, kad nei visuomenė, nei individas dar nebuvo parodę visų savo sugebėjimų.

Mačiau, kaip blaiviai mąstantys žmonės žavėjosi olandų tapytojų šedevrais, sukurtais per kruvinų Flandrijos karų įkarštį, kaip juos sujaudindavo Silezijos mistikų maldos, pagimdytos siaubingo Trisdešimties metų karo. Amžinosios vertybės išnyra priešais jų nustebusias akis virš pasaulietiško šurmulio. Bet laikai keičiasi. Nūdienos tapytojams stinga šitos giedros. Net jeigu jų širdis tokia, kokia ir turi būti kūrėjo širdis, t.y. bejausmė, ji niekam nereikalinga, nes mūsų laikais visi, netgi šventieji, mobilizuoti. Ko gero, šitai aš ir išjaučiau užvis stipriausiai. Su kiekviena prieš laiką apkasuose pagimdyta forma, su kiekvienu brūkšniu, metafora ar malda, kurią sutraiškė geležis, amžinybė praranda dalį savęs. Suvokdamas, jog negaliu atsiskirti nuo savo laiko, pasiryžau suaugti su juo kūnu. Todėl ir teikiu tiek daug reikšmės individui, nes jis atrodo man menkas ir pažemintas. Žinodamas, jog nėra laimėtų kovų, veikiau linkstu prie pralaimėtų: tam reikia visos sielos, gebančios vienodai priimti tiek pralaimėjimus, tiek ir laikinas pergales. Tam, kuris jaučiasi solidarus su šio pasaulio likimu, civilizacijų susidūrimas kelia šiokį tokį nerimą. Prisiėmiau tą nerimą tuomet, kai panorau įsitraukti į tas grumtynes.[75] Rinkdamasis istoriją ar amžinybę, pasirinkau istoriją, nes mėgstu tikrus dalykus. Ja bent neabejoju, o ir kaip paneigti tą mane triuškinančią jėgą?

Visuomet ateina laikas, kai reikia rinktis pasyvų stebėjimą arba veiksmą. Tatai vadinama tapti žmogumi. Tos kančios – baisios. Tačiau išdidžiai širdžiai vidurio čia negali būti. Yra Dievas arba laikas, kryžius arba kalavijas.[76] Arba pasaulis turi aukštesnę prasmę, pranokstančią jo jaudulius, arba niekas nėra tikra, išskyrus šituos jaudulius. Reikia gyventi su savo laiku ir mirti drauge su juo arba iš jo išsivaduoti renkantis didingesnį gyvenimą. Žinau, jog galima sudaryti sandėrį ir gyventi savo laike tikint amžinybe. Tatai vadinama susitaikymu. Bet aš bjauriuosi

šiuo terminu ir geidauju visko arba nieko. Jeigu pasirenku veiksmą, nemanykite, kad pasyvus stebėjimas yra man nežinoma žemė. Tačiau tai negali duoti man visko, ir kadangi iš manęs atimta amžinybė, aš noriu sudaryti sąjungą su laiku. Nenoriu varginti savęs nei ilgesiu, nei kartėliu, noriu tik aiškiai viską pro juos matyti. Sakau jums: rytoj jūs būsite mobilizuotas. Ir jums, ir man tai – išsilaisvinimas. Individas negali nieko, ir vis dėlto jis gali viską. Šitos nuostabios galimybės paaiškina, kodėl aukštinu ir sykiu triuškinu individą. Pasaulis jį sumala į dulkes, o aš jį išlaisvinu. Aš suteikiu jam visas teises.

Užkariautojai žino, kad pati savaime veikla yra bergždžia. Naudinga būtų tik ta veikla, kuri pertvarkytų žmogų ir žemę. Žmonių aš niekados nepertvarkysiu. Bet reikia elgtis taip, „tarsi būtum pertvarkęs“. Juk kovos kely susitinki su kūnu. Net ir pažemintas, kūnas – vienintelė mano tikrybė. Galiu gyventi tik ja. Žmogus – mano tėvynė. Štai kodėl pasirinkau šitas absurdiškas ir bereikšmes pastangas. Štai kodėl esu kovojančiųjų pusėje. Jau minėjau, kad metas tam tinkamas. Lig šiol užkariautojo didumas buvo geografinis. Jis buvo matuojamas užkariautų teritorijų plotu. Šis žodis ne šiaip sau pakeitė prasmę ir nebereiškia vado nugalėtojo. Didybė persikėlė į kitą stovyklą. Ji – proteste ir aukoje, kuri neturi ateities. Kartoju: ne iš polinkio pralaimėti. Pergalė būtų pageidautina. Tačiau esama tik vienos pergalės – amžinosios. Toji, kurios aš niekad nepasieksiu. Štai į ką atsitrenkiu ir kabinuosi. Revoliucija visuomet vykdoma prieš dievus, nuo Prometėjo[77], pirmojo naujųjų amžių užkariautojo, laikų. Tai žmogaus pretenzijos savo paties lemčiai: vargšo pretenzijos tėra pretekstas.[78] Tačiau revoliucijos dvasią galiu aptikti tik tuomet, kai ji pasireiškia istorijoje, ir būtent čia aš prie jos prisijungiu. Bet nemanykit, jog randu tame pasitenkinimą: esminio prieštaravimo akivaizdoje aš palaikau savo žmogišką prieštaravimą. Įsiterpiu su savo aiškumu tarp tų dalykų, kurie jį neigia. Aukštinu žmogų, nepaisydamas to, kas gniuždo jį, ir

mano laisvė, mano maištas bei aistra susijungia šitoje įtampoje, šitame įžvalgume ir šitoje pasikartojimų begalybėje.

Taip, žmogus yra pats sau tikslas. Ir vienintelis. Jeigu jis nori kuo nors būti, tai tik šitam gyvenime. Dabar jau tai žinau. Užkariautojai kartais kalba, kad reikia nugalėti ir įveikti. Tačiau visuomet turi galvoje „įveikti save". Jūs puikiai žinote, ką tatai reiškia. Kiekvienas žmogus tam tikromis akimirkomis buvo pasijutęs lygus dievui. Bent jau taip kalbama. To priežastis – it žaibo blyksnio nutviekstą jis pajuto stulbinančią žmogaus proto didybę. Užkariautojai – tik tie žmonės, kurie jaučiasi turį pakankamai jėgų, kad būtų įsitikinę, jog nuolatos gyvens tose aukštumose, aiškiai suvokdami tą didybę. Tai tik aritmetikos klausimas – daugiau ar mažiau. Užkariautojai gali užvis daugiausia. Bet ne daugiau, nei gali pats žmogus, kai to nori. Todėl ir karščiausiose revoliucijos liepsnose jie visuomet išlieka žmonėmis.

Jose jie regi sumaitotą žmonių padermę, bet dar ir tas vieninteles vertybes, kurias myli ir kuriomis žavisi, – žmogų ir jo tylėjimą. Tai jų skurdas ir sykiu jų turtas. Jie tepripažįsta vienintelę prabangą, ir toji prabanga – žmogiški santykiai. Argi galima nesuprasti, jog šiame taip lengvai pažeidžiamame pasaulyje visa, kas žmogiška ir tiktai žmogiška, įgyja dar dilgesnę prasmę? Įtampos kupini veidai, brolybė, į kurią kėsinamasi, žmonių draugystė, tokia stipri ir tokia tyra, – štai tikrieji turtai, nes jie dūlūs. Tarp jų protas geriausiai jaučia savo galimybes ir ribas. Kitaip tariant, savo veiksmingumą. Kai kas kalbėjo apie genialumą. Tačiau genialumas – pernelyg skubotai pasakyta, man labiau patinka intelekto sąvoka. Jis irgi gali būti nuostabus. Jis nušviečia tą dykumą ir pakyla virš jos. Jis žino nesąs laisvas ir atvirai tai skelbia. Jis mirs kartu su kūnu. Tačiau tasai žinojimas ir yra jo laisvė.

Mes žinome, kad visos Bažnyčios yra prieš mus. Įtampos kupina širdis vengia amžinybės, o visos Bažnyčios, dieviškos

ar politinės, amžinybės siekia. Laimė ir drąsa, atlyginimas ir teisingumas joms – antraeiliai dalykai. Jos paskelbia doktriną, ir su tuo reikia sutikti. Bet kas man darbo tos idėjos ar ta amžinybė. Mano mato tiesos paliečiamos ranka. Aš negaliu nuo jų atsiriboti. Štai kodėl negaliu būti niekam pagrindas: iš užkariautojo nieko nelieka, netgi jo doktrinų.

Vis dėlto visa ko pabaigoje mūsų laukia mirtis. Mes tai žinome. Žinome ir tai, kad su ja viskas baigiasi. Štai kodėl tokios bjaurios tos kapinės, nuklojusios Europą ir įkyriai užvaldžiusios kai kurių mūsiškių protus. Gražiname tik tai, kas mylima, o mirtis mus atstumia ir vargina. Ją irgi tenka užkariauti. Paskutinysis Carrara, maro iššluotos, venecijiečių apgultos Padujos belaisvis, stūgaudamas lakstė po ištuštėjusių savo rūmų menes ir šaukėsi šėtoną, prašydamas pasiųsti jam mirtį. Tai buvo vienas iš būdų ją įveikti. Subjaurojimas tų vietų, kur mirtis įsivaizduoja garbinama – dar vienas Vakarų drąsos įrodymas. Maištininko pasaulyje mirtis didina neteisybę. Ji – didžiausia piktadarystė.

Kiti, irgi neidami į sandėrį, pasirinko amžinybę ir atskleidė šio pasaulio iliuziškumą. Jų kapinės šypsosi užtvindytos gėlių ir paukščių. Tai tinka užkariautojui ir aiškiai parodo, ką jis atstūmė. O jis, priešingai, pasirinko juodą geležinę tvorelę arba bevardę duobę. Geriausieji iš amžinybės šalininkų kartais pajunta, kaip juos apima pagarbus siaubas ir gailestis tiems, kurie gyvena su tokiu savo mirties suvokimu. Ir vis dėlto šie žmonės semiasi iš to jėgų ir galimybės pasiteisinti. Mūsų likimas – priešais mus, ir būtent jam mes metam iššūkį. Ne tiek iš išdidumo, kiek todėl, kad suvokiame, kokia bereikšmė mūsų dalia. Juk kartais gailimės patys savęs. Tai vienintelė užuojauta, kuri atrodo mums priimtina, – tas jausmas jums tikriausiai nesuprantamas ir atrodo nevyriškas. Vis dėlto jį patiria narsiausieji iš mūsų. Tik mes vadinam vyriškais tuos, kurie turi aiškų protą, ir mums nereikia jėgos, atsietos nuo įžvalgumo.

Kartoju, šitie įvaizdžiai nesiūlo moralų ir neskatina daryti sprendimų, tai tik eskizai. Jie tik įkūnija tam tikrus gyvenimo stilius. Meilužis, aktorius arba avantiūristas įkūnija absurdą. Tačiau tą patį gali padaryti, jeigu tik nori, šventuolis, tarnautojas ar respublikos prezidentas. Pakanka tik žinoti ir nieko neslėpti. Italijos muziejuose kartais gali pamatyti nedidukių tapytų širmų, kurias kunigas laikydavo prieš pasmerktųjų veidus, kad jie nematytų ešafoto[79]. Visų formų šuolis, skubėjimas į dievybę ar į amžinybę, atsidavimas buities ar idėjos iliuzijoms, – visi šie skydai slepia absurdą. Tačiau esama ir tarnautojų be skydo, ir būtent apie juos aš noriu pakalbėti.

Pasirinkau pačius kraštutiniausius; šitame lygmenyje absurdas suteikia jiems karališkos galios. Teisybė, tie valdovai neturi karalystės.[80] Tačiau jie turi pranašumą prieš kitus – jie žino, jog visos karalystės iliuzinės. Jie tai žino – čia ir glūdi visa jų didybė, – tad bergždžia būtų kalbėti apie jų paslėptą skausmą arba palaidotų iliuzijų pelenus. Netekti vilties – dar nereiškia nusivilti. Žemės liepsnos vertos dangaus aromatų. Nei aš, nei kuris kitas negalime jų teisti. Jie nesiekia būti geresni, jie stengiasi būti nuoseklūs. Jeigu žodis „išminčius" taikytinas žmogui, gyvenančiam tuo, ką turi, ir nepostringaujančiam apie tai, ko neturi, tuomet jie – išminčiai. Vienas jų, užkariautojas – bet dvasios sferoje, Don Juanas – bet pažinimo sferoje, aktorius – bet supratimo sferoje, žino tai geriau už bet kurį kitą: „Neužsitarnavo jokios privilegijos nei žemėje, nei danguje tasai, kuris ištobulino savo avinėlišką romumą; taip ir liko geriausiu atveju juokingu avinėliu, turinčiu tik ragus ir daugiau nieko, – net jeigu įsivaizduotume, kad jis nesprogsta iš tuštybės ir nesukelia skandalo, vaizduodamas teisėją."

Šiaip ar taip, reikėjo susieti tuos samprotavimus apie absurdą su personažais, skleidžiančiais daugiau šilumos. Vaizduotė gali pridėti prie minėtųjų dar daugelį kitų, neatsiejamų nuo jų laiko ir tremties, irgi mokančių gyventi pasaulio be ateities ir nuo-

laidų aukštumoje. Taigi šitą absurdó pasaulį, kuriame nėra dievo, užpildo aiškiai mąstantys ir nebeturintys vilties žmonės. Bet aš dar nekalbėjau apie visų absurdiškiausią personažą – kūrėją.

ABSURDO KŪRYBA

FILOSOFIJA IR ROMANAS

Visi šitie gyvenimai užgestų šykščioje absurdo atmosferoje, jei kokia nors gili ir pastovi mintis neteiktų jiems jėgų. Šįkart tai bus savotiškas ištikimybės jausmas. Esame matę, kaip žmonės sąmoningai vykdė savo pareigą per pačius kvailiausius karus, nemanydami, jog prieštarauja patys sau.[81] Užtat kad jiems svarbiausia buvo nesivangstyti. Panašiai metafizinė laimė randasi palaikant pasaulio absurdiškumą. Užkariavimas, vaidyba, nesuskaičiuojamos meilės istorijos, absurdiškas maištas – taip pasireiškia žmogaus pagarba savo orumui kovoje, kurioje jis jau iš anksto nugalėtas.

Svarbu tik likti ištikimam kovos taisyklėms. Šitos minties pakanka, kad protas pasisemtų iš jos peno: ji palaikė ir palaiko ištisas civilizacijas. Karo neįmanoma paneigti. Reikia jame mirti arba juo gyventi.[82] Taip ir su absurdu: reikia juo kvėpuoti, pripažinti jo pamokas ir jas įkūnyti. Šiuo požiūriu absurdiškas džiaugsmas *par excellence* yra kūryba. „Menas, vien tik menas, – sako Nietzsche, – menas mums duotas tam, kad nemirtume nuo tiesos."[83]

Patirtyje, kurią mėginu čia aprašyti ir perteikti įvairiais būdais, neabejotina viena: vos tik dingus vienai kančiai, iškart atsiranda kita. Vaikiški užmaršties ieškojimai, noras surasti pasitenkinimą dabar jau lieka be atgarsio. Nuolatinė įtampa, padedanti žmogui atsilaikyti prieš pasaulį, tvarkinga beprotybė, skatinanti viską priimti, stumia jį į kitą karštinę. Šiame pasaulyje

kūryba yra vienintelė galimybė įtvirtinti savo sąmonę ir užfiksuoti jos nutikimus. Kurti – reiškia gyventi dukart. Nerimastingas Prousto ieškojimas apčiuopomis, jo gėlių, gobelenų bei nerimų skrupulingas kolekcionavimas nereiškia nieko kita. O sykiu jis nė kiek ne reikšmingesnis už tą nenutrūkstamą bei neįkainojamą kūrybą, kuriai kasdien visą gyvenimą atsiduoda aktorius, užkariautojas ir visi absurdo žmonės. Visi jie stengiasi perteikti gestu, pakartoti, iš naujo atkurti realybę, kurioje gyvena. Galiausiai mes visuomet įgauname savo tiesų pavidalą. Nusigręžusiam nuo amžinybės žmogui egzistencija tėra tik nesibaigianti grandiozinė pantomima, atliekama užsidėjus absurdo kaukę. Kūryba – tai didžioji pantomima.

Šitie žmonės pirmiausia įgyja žinojimą, o paskui visos jų pastangos sutelkiamos išvaikščioti, išplėsti ir praturtinti tą ateities neturinčią salą, kurią jie ką tik priplaukė.[84] Bet iš pradžių reikia žinoti. Juk absurdo atradimas sutampa su pauze, kurios metu ugdomos ir įteisinamos būsimos aistros. Net žmonės, netikintys evangelija, turi savo Alyvų kalną.[85] Ir ant jo irgi nevalia užmigti.[86] Absurdo žmogui neberūpi aiškinti ir spręsti, jam rūpi tik patirti ir aprašyti.[87] Viskas prasideda nuo įžvalgaus abejingumo.

Aprašyti – tai viskas, ko siekia absurdo mintis. Juk ir mokslas, išsėmęs savo paradoksus, irgi liaujasi ką nors siūlęs ir tenkinasi kontempliuodamas bei piešdamas visuomet tyrą reiškinių peizažą. Taip širdis sužino, kad šitą jaudulį, apėmusį mus išvydus pasaulio pavidalus, lemia ne mūsų jausmo gilumas, o tų pavidalų įvairovė. Aiškinimas čia bergždžias, bet įspūdis išlieka, o drauge su juo ir nepaliaujami kiekybiškai neišsemiamo pasaulio skatinimai. Čia darosi aišku, kokia vieta tenka meno kūriniui.

Jis žymi kokios nors patirties mirtį ir sykiu jos gausinimą. Jis yra tarsi monotoniškas ir aistringas pasaulio jau suorkestruotų temų pakartojimas: kūnas, tas tolydžio reprodukuojamas įvaizdis šventyklų frontonuose, formos arba spalvos, skaičius

arba sielvartas. Tad pabaigai derėtų pagvildenti pagrindines šis esė temas nuostabiame ir vaikiškame kūrėjo pasaulyje. Klaidinga būtų čia įžvelgti simbolį ir manyti, kad meno kūrinys gali tapti absurdo prieglobsčiu. Jis jau pats savaime yra absurdo fenomenas, ir mūsų tikslas – tik jį aprašyti. Jis nėra išeitis iš dvasios negalės. Priešingai, jis – viena tos negalės žymių, atsiliepianti visam žmogaus mąstymui. Jis pirmąsyk suteikia dvasiai galimybę peržengti savo ribas ir atsistoti priešais kitą žmogų ne tam, kad jį savyje paklaidintų, o tam, kad pirštu prikišamai parodytų jam tą kelią be išeities, kuriuo žengia visi. Tuomet, kai samprotaujama apie absurdą, kūryba eina paskui abejingumą ir atradimus. Ji žymi tą momentą, kai prasiveržia absurdo aistros ir liaujamasi protauti. Tuo ir pateisinama jos vieta šioje esė.

Pakaks išryškinti keletą kūrėjui ir mąstytojui bendrų temų, kad surastume meno kūrinyje visus absurdo minties prieštaravimus. Protus giminiškus daro ne tiek tapačios išvados, kiek bendri prieštaravimai. Panašiai ir su filosofija bei kūryba. Vargu ar reikia aiškinti, jog ir vienai, ir kitai paskatina ta pati kančia. Būtent tuo jos ir sutampa iš pradžių. Bet pastebėjau, jog iš visų minčių, kurių išeities taškas – absurdas, jame teišsilaiko vos keletas. Ir būtent iš tų jų nukrypimų bei neištikimybės aš tiksliausiai nustačiau, kas priklauso tik absurdui. Sykiu privalau savęs paklausti: ar įmanomas absurdiškas meno kūrinys?

Nepakenks, jeigu pabrėšime, jog senoji meno ir filosofijos priešpriešа nepagrįsta. Pernelyg siauras jos supratimas bus, be abejo, klaidingas. Pasakymas, jog abi šios veiklos rūšys turi savitumų, tikriausiai bus teisingas, tačiau miglotas. Vienintelis priimtinas argumentas būtų nurodymas prieštaravimo tarp filosofo, užsisklendusio savo sistemos *viduje*, ir menininko, stovinčio *priešais* savo kūrinį. Bet šis argumentas tiktų tik tam tikrai meno ir filosofijos formai, kurią mes laikome čia antraeile. Meno, atsieto nuo jo kūrėjo, idėja ne tik pasenusi. Ji klaidinga. Paprastai

pabrėžiama, jog, priešingai menininkui, joks filosofas niekada nebuvo sukūręs keleto filosofinių sistemų. Bet šitai teisinga tik tiek, kiek teisinga tai, kad joks menininkas niekada nėra išreiškęs daugiau kaip vieną vienintelį dalyką įvairiais pavidalais. Staigus meno tobulėjimas, jo atsinaujinimo būtinybė – tai tiesos, atsiradusios iš prietaro. Juk meno kūrinys irgi yra konstrukcija, ir visi žino, kokie monotoniški gali būti didieji kūrėjai.[88] Menininkas, kaip ir mąstytojas, sudeda visą save į kūrinį ir jame tampa. Šitas abipusis įsismelkimas kelia vieną svarbiausių estetinių problemų. Be to, žmogui, įsitikinusiam dvasios siekių vienove, nieko nėra bergždžiau už tokį skirstymą pagal tų siekių metodus ir objektus. Nėra ribų tarp veiklos rūšių, kurias žmogus pasirenka norėdamas suprasti ir mylėti. Jos įsismelkia viena į kitą, ir jas jungia bendras nerimas.

Šitai privalu pasakyti iš pat pradžių. Kad absurdo kūrinys taptų įmanomas, reikia, kad į jį būtų įausta mintis, išreikšta pačia aiškiausia forma. Tačiau kartu reikia, kad ji išryškėtų jame tik kaip dominuojantis intelektas. Šitas paradoksas paaiškinamas pačiu absurdu. Meno kūrinys randasi tuomet, kai intelektas atsisako samprotauti apie konkrečius dalykus. Jis žymi kūniškojo prado triumfą. Jį rastis paskatina aiški mintis, tačiau tai padariusi ji savęs išsižada. Ji nepasiduoda pagundai suteikti gilesnę prasmę tam, kas parašyta, nes laiko tai neteisėta. Meno kūrinys įkūnija intelekto dramą, tačiau įrodo ją tik netiesiogiai. Absurdo kūriniui būtina, kad menininkas aiškiai suvoktų savo ribas ir kad mene konkretūs dalykai reikštų tik save pačius ir nieko daugiau. Jis negali būti gyvenimo tikslas, prasmė ir paguoda. Kurti ar nekurti – nieko nekeičia. Absurdo kūrėjas nebrangina savo kūrybos. Jis galėtų jos išsižadėti; kartais jis taip ir padaro. Jam pakanka kokios nors Abisinijos.[89]

Čia sykiu galima įžvelgti ir estetikos taisyklę. Tikras meno kūrinys visuomet atitinka žmogaus matą. Iš esmės juo pasakoma „mažiau“. Esama tam tikro ryšio tarp menininko patirties ir ją atspindinčio kūrinio, tarp *Vilhelmo Meisterio* ir Goethe's

brandumo. Tas ryšys prastas, kai įsivaizduojama, jog kūrinyje literatūriniais aiškinimais ant mezginiuoto popieriaus sutalpinama visa patirtis. Tas ryšys geras, kai kūrinys tėra luitas, išskeltas iš patirties, deimanto briauna, kur susitelkia, nenubrėždamas sau ribų, vidinis jo spindesys. Pirmuoju atveju – tai nesaikingumas ir pretenzijos į amžinybę. Antruoju – vaisingas kūrinys, nes nesunkiai nuspėjame, kokia turtinga patirtis jame numanoma. Absurdo menininko uždavinys – pasiekti, kad mokėjimas gyventi pranoktų mokėjimą rašyti. Baigdami pasakysime, jog šiuo požiūriu didis menininkas visų pirma yra didis mokovas gyventi, jeigu „gyventi" čia reiškia tiek patirti, tiek ir mąstyti.[90] Vadinasi, meno kūrinys įkūnija intelekto dramą. Absurdo kūrinys parodo, kaip mintis išsižada savo kerų ir nuolankiai sutinka būti tik intelektu, išjudinančiu iš vietos regimybes ir pridengiančiu įvaizdžiais nepagrįstus dalykus. Jeigu pasaulis būtų aiškus, meno nebūtų.

Nekalbu čia apie formos ar spalvos menus, kur viešpatauja vien nuostabiai kuklus aprašymas.* Išraiškingumas prasideda ten, kur baigiasi mintis. Juk visų tų jaunuolių tuščiomis akimis, užpildžiusių šventyklas ir muziejus, filosofija sutalpinta gestuose.[92] Absurdo žmogui ji kur kas labiau pamokanti nei visos bibliotėkos. Kitu požiūriu tas pats pasakytina ir apie muziką. Jeigu esama meno be pamokymų, tai toks menas – būtent muzika. Ji pernelyg artima matematikai, kad nepasiskolintų iš jos nesavanaudiškumo. Šis dvasios žaismas su savimi pagal sutartas ir pamatuotas taisykles plėtojasi mūsų garsinėje erdvėje, o anapus jos virpesiai jungiasi jau nebežmogiškame pasaulyje. Grynesnių jutimų nebūna. Šitie pavyzdžiai pernelyg paprasti. Absurdo žmogus šias dermes ir formas suvokia kaip savas.

Bet čia dar norėčiau pakalbėti apie kūrinį, kur pagunda aiškinti būna pati didžiausia, kur iliuzija peršasi savaime, kur iš-

* Įdomu, kad pati intelektualiausia tapyba, toji, kuri stengiasi apriboti realybę jos pagrindiniais elementais, paskutinėje savo stadijoje tėra tik džiaugsmas akims. Iš pasaulio joje liko vien spalvos.[91]

vada beveik neišvengiama. Turiu galvoje romanų kūrimą. Ir klausiu savęs, ar absurdas gali čia išlikti.

Galvoti – tai visų pirma geidauti sukurti kokį nors pasaulį (arba apriboti savąjį, o tai tas pats). Tai reiškia trauktis nuo esminio prieštaravimo tarp žmogaus ir jo patirties, ieškant pasaulio, saistomo priežasčių arba šviečiamo analogijų, pasaulio, kuris leistų įveikti tą nepakeliamą nedarną. Filosofas, net jeigu jis Kantas, yra kūrėjas. Jis turi savo personažus, savo simbolius ir savo paslėptą veiksmą. Jis turi ir savo atomazgas. O faktas, jog romanas tapo populiaresnis už poeziją bei esė, priešingai, nepaisant regimybės, liudija tik dar didesnį meno intelektualizavimą. Susitarkime, – čia kalbame tiktai apie didžiuosius romanus. Apie žanro vaisingumą ir didingumą dažnai sprendžiama pagal nevykusius jo pavyzdžius. Dėl to, kad esama prastų romanų, neturėtume užmiršti geriausiųjų vertės. Būtent juose ir atsiranda ištisi pasauliai. Romanas turi savo logiką, savo samprotavimus, savo intuiciją ir savo postulatus. Jis turi ir savo aiškumo reikalavimus.*

Klasikinė priešpriešа, kurią jau minėjau, šiuo ypatingu atveju pateisinama dar mažiau. Ji turėjo reikšmės tais laikais, kai buvo lengva atskirti filosofinį mokymą nuo jo autoriaus. O šiandien, kai mintis nebepretenduoja į universalumą, kai geriausia jos istorija būtų jos atgailavimų istorija, žinome, jog bet kuris turintis vertės mokymas nebeatskiriamas nuo jo autoriaus. Net *Etika*[93] tam tikra prasme tėra ilga ir nuosekli išpažintis. Abstrakti mintis pagaliau susijungė su savo kūniškąja atspara. O kūno džiaugsmai bei aistros romanuose vis labiau paklūsta vienos ar kitos pasaulio vizijos reikalavimams. Jau nebepasakoja-

* Verta apie tai pasvarstyti: tatai paaiškina tų blogiausių romanų atsiradimą. Beveik visi įsivaizduoja galį mąstyti ir tam tikra prasme iš tikro geriau ar prasčiau mąsto. Ir tik nedaugelis gali įsivaizduoti esą poetai ar žodžio meistrai. Tačiau nuo to momento, kai mintis užgožė stilių, romaną užplūdo minia. Šitai nėra taip jau blogai, kaip kalbama. Geriausi romanistai buvo priversti tapti reiklesni patys sau. O tie, kurie patyrė nesėkmę, nebuvo verti išlikti.

mos „istorijos", o kuriamas savas pasaulis. Didieji romanistai – tai romanistai-filosofai, t.y. romanistų, iliustruojančių kokią nors tezę, priešingybė. Tokie yra Balzacas, Sade'as, Melville'is, Stendhalis, Dostojevskis, Proustas, Malraux, Kafka, ir čia tik keletas jų.

Bet būtent jų pasirinkimas rašyti veikiau įvaizdžiais nei samprotavimais[94] atskleidžia tam tikrą jų mąstysenos bendrumą – jie įsitikinę, kad bet koks aiškinimas bergždžias ir tik jutiminis išorinis daiktų pavidalas yra pamokantis. Jie žiūri į kūrinį kaip į pabaigą ir sykiu pradžią. Jis užbaigia dažnai neišsakytą filosofiją, ją iliustruoja ir apvainikuoja. Tačiau tik filosofinės potekstės daro jį daugiau ar mažiau tobulą. Pagaliau jis įrodo, jog to senojo pasakymo variantas – truputis filosofijos atitolina nuo gyvenimo, o daug filosofijos prie jo sugrąžina – yra teisingas.[95] Nesugebėdama sutaurinti tikrovės, mintis tenkinasi tuo, kad ją vaizduoja. Romanas, apie kurį čia ir kalbama, yra šito santykinio ir sykiu neišsemiamo pažinimo, tokio panašaus į meilės pažinimą, įrankis. Ir tas pradinis susižavėjimas, ir vaisingas sumanymo brandinimas daro romanų kūrybą panašią į meilę.

Bent jau šiuos kerus romano kūrybai priskiriu nuo pat pradžių. Bet aš priskyriau juos ir tiems nuolankios minties kunigaikščiams, kurių savižudybes paskui galėjau stebėti. Pirmiausia man rūpi suvokti ir aprašyti tą jėgą, kuri pastūmėja juos į banalų iliuzijų kelią. Tad ir čia pasinaudosiu tuo pačiu metodu. Tai, kad jau esu juo naudojęsis, padės man sutrumpinti samprotavimus ir glaustai išdėstyti jų esmę pasitelkus vieną tikslų pavyzdį. Aš noriu sužinoti, ar sutinkant gyventi be paskatos galima sutikti be paskatos dirbti ir kurti ir koks kelias veda į šitą laisvę. Noriu išvaduoti savo pasaulį nuo šitų vaizdinių ir užpildyti jį vien kūniškomis tiesomis, kurių buvimo negaliu paneigti. Galiu sukurti absurdo kūrinį, pasirinkti veikiau kūrybinę negu kokią kitą nuostatą. Tačiau kad absurdo nuostata tokia ir išliktų, joje turi būti išsaugotas nepagrįstumo suvokimas.

Tas pats pasakytina ir apie kūrinį. Jeigu jame nesilaikoma absurdo reikalavimų, jeigu jis neiliustruoja nedarnos ir maišto, jeigu jame aukojamasi iliuzijoms ir jis skatina viltį, tuomet jis praranda nepagrįstumą. Aš nebegaliu nuo jo atsiskirti. Mano gyvenimas gali rasti jame prasmę, o tai juokinga. Jis liaujasi buvęs abejingumo ir aistros lavinimu, apvainikuojančiu žmogaus gyvenimo spindesį ir beprasmybę.

Ar toje kūrybos rūšyje, kur aiškinimo pagunda stipriausia, vis dėlto galima ją įveikti? Ar fikcijų pasaulyje, kur itin ryškus realaus pasaulio suvokimas, galėsiu likti ištikimas absurdui, nepasiduodamas stipriam norui padaryti išvadą? Šitiek klausimų liko aptarti. Jau žinome, ką jie reiškia. Tai sąmonės, kuriai baisu atsisakyti savo svarbiausio ir sunkaus priesako baigiamosios iliuzijos labui, paskutinės dvejonės. Kas tinka kūrybai, į kurią žiūrima kaip į *vieną* iš galimų žmogaus, suvokiančio absurdą, nuostatų, tinka ir visiems kitiems jam prieinamiems gyvenimo stiliams. Užkariautojas ar aktorius, kūrėjas ar Don Juanas gali ir užmiršti, jog neįmanoma būtų gyventi jų gyvenimo neįsisąmoninus jo beprasmiškumo. Juk priprantama taip greitai. Žmogus nori užsidirbti pinigų, kad galėtų laimingai gyventi, – ir visos pastangos, geriausia gyvenimo dalis atiduodama tam pinigų vaikymuisi. Laimė liko užmiršta, priemonė tapo tikslu. Panašiai ir visos užkariautojo pastangos netrukus virsta garbės siekimu, kuris iš pradžių buvo tik kelias į pilnesnį gyvenimą. Don Juanas savo ruožtu irgi susitaikys su likimu, pasitenkins ta egzistencija, kuri tampa didi tik esant maištui. Pirmuoju atveju prarastas sąmoningumas, antruoju – maištas, ir abiem atvejais absurdas dingsta. Žmogaus širdy glūdi tiek atkaklios vilties. Netgi didžiausi vargdieniai kartais pasiduoda iliuzijoms. Toks pritarimas, padiktuotas ramybės poreikio, labai artimas egzistenciniam sutikimui. Tad yra šviesos dievai ir purvo stabai.[96] Tačiau svarbu surasti vidurio kelią, vedantį prie žmogaus pavidalų.

Ligi šiol absurdo poreikio esmę mums geriausiai atskleisdavo jo nesėkmės. Panašiai ir čia, norint suvokti romano kūry-

bos esmę, pakanka pastebėti, jog romanai gali būti tokie pat dviprasmiški, kaip ir kai kurie filosofiniai mokymai. Tad pavyzdžiu galiu pasirinkti kūrinį, kuriame sujungta viskas, kas būdinga absurdo sąmonei, kurio išeities taškas lengvai suvokiamas, o atmosfera aiški. Nagrinėjimo išvados bus pamokančios. Jeigu absurdas čia nebus išsaugotas iki galo, pamatysime, kokiais aplinkiniais keliais į jį įsiskverbia iliuzija. Pakaks vieno aiškaus pavyzdžio, vienos temos ir kūrėjo ištikimybės. Analizė bus tokia pati, kokią jau taikėme plačiau.

Panagrinėsiu vieną Dostojevskio mėgstamą kūrybos temą. Galėčiau patyrinėti ir kitus kūrinius.* Bet čia ši problema traktuojama tiesiogiai, didingai ir emocingai kaip mokymuose tų egzistencialistų, apie kuriuos jau buvo kalbėta. Toks panašumas palengvins mano uždavinį.

* Pavyzdžiui, Malraux romanus. Tačiau tuomet reikėtų sykiu paliesti ir socialinę problemą, kurios absurdo mąstymas negali apeiti (juoba kad jis gali pasiūlyti keletą labai skirtingų jos sprendimų). Bet privalu apsiriboti.

KIRILOVAS[97]

Visi Dostojevskio herojai kelia gyvenimo prasmės klausimą. Tuo jie šiuolaikiški: jie nebijo atrodyti juokingi. Nūdienos jauseną nuo klasikinės skiria tai, kad ši semiasi peno iš moralinių problemų, o nūdienė – iš metafizinių. Dostojevskio romanuose tas klausimas keliamas taip intensyviai, jog įpareigoja imtis kraštutinių sprendimų. Egzistencija yra melas, *arba* ji yra amžina. Jeigu Dostojevskis pasitenkintų šio klausimo sprendimu, jis būtų filosofas. Tačiau jis parodo, kokius padarinius šie proto žaidimai gali turėti žmogaus gyvenime, ir čia jis – menininkas. Iš visų tų padarinių labiausiai sudomina jį paskutinysis, tas, kurį *Rašytojo dienoraštyje* jis pavadina logiška savižudybe. 1876 metų gruodžio leidinyje jis pateikia samprotavimus apie „logišką savižudybę"[98]. Įsitikinęs, jog žmogaus egzistencija yra visiškas absurdas tam, kuris netiki nemirtingumu, nusivylėlis prieina prie tokių išvadų: „Kadangi į klausimus apie laimę per savo sąmonę iš gamtos gaunu tik tokį atsakymą, esą galiu būti laimingas vien prisitaikęs prie visumos harmonijos, kurios nesuprantu ir – man tatai visiškai akivaizdu – niekados nesugebėsiu suprasti...

...Kadangi galiausiai, esant tokiai tvarkai, prisiimu sykiu ieškovo ir atsakovo, kaltinamojo ir teisėjo vaidmenis ir manau, kad šita gamtos komedija yra visiškai kvaila, o kęsti man tą komediją yra dargi žeminantis dalykas...

Tad būdamas neabejotinas ieškovas ir atsakovas, teisėjas ir kaltinamasis, aš pasmerkiu tą gamtą, taip begėdiškai ir

įžūliai pagimdžiusią mane kentėjimams, – sunaikinimui drauge su savimi..."

Šitoje pozicijoje dar esama šiek tiek humoro. Savižudis nusižudo todėl, kad metafiziniu požiūriu jis įžeistas. Tam tikra prasme jis atsikeršija. Taip jis įrodo, kad jo „nepaimsi". Tačiau mes žinome, kad toji pati tema tik jau su kur kas nuostabesniu užmoju įkūnyta *Kipšų* personaže Kirilove, kuris irgi yra logiškos savižudybės šalininkas. Inžinierius Kirilovas kažkur pareiškia norįs nusižudyti, nes „tokia jo mintis". Žinia, tuos žodžius reikia suprasti tiesiogiai. Jis rengiasi mirti dėl minties, dėl idėjos. Tai aukščiausio lygio savižudybė. Scena po scenos Kirilovo kaukė aiškėja, ir mums atsiveria ta pragaištinga mintis, kuria jis gyvena. Inžinierius iš tikro persiima *Dienoraščio* mintimis. Jis jaučia, jog Dievas yra būtinas ir reikia, kad jis egzistuotų. Tačiau jis žino, kad jo nėra ir negali būti. „Nejaugi tu nesupranti, – sušunka jis, – kad vien dėl šito galima nusižudyti?" Tokia nuostata irgi lemia kai kuriuos absurdo padarinius jo sąmonėje. Jis abejingai sutinka, kad jo savižudybė būtų panaudota reikalui, kurį jis niekina. „Aš nustačiau šiąnakt, kad man vis vien." Pagaliau jis rengiasi šiam žingsniui, apimtas sumišo laisvės ir maišto jausmo: „Aš žudausi, kad parodyčiau nepaklusnumą ir naują baisią savo laisvę." Tai jau nebe kerštas, tai maištas. Taigi Kirilovas yra absurdo personažas – tik su ta esmine išlyga, kad nusižudo. Tačiau jis pats paaiškina tą prieštaravimą, ir dargi taip, kad kuo gryniausiai atskleidžia absurdo paslaptį. Savo mirties logiką jis papildo nepaprastu siekiu, suteikiančiu tam personažui aiškią perspektyvą: jis nori nusižudyti, kad taptų dievu.

Klasikinio aiškumo išprotavimas. Jeigu Dievo nėra, Kirilovas – dievas. Jeigu Dievo nėra, Kirilovas privalo nusižudyti, taigi Kirilovas privalo nusižudyti, kad taptų dievu. Ši logika – absurdiška, bet būtent to ir reikia. Vis dėlto įdomu būtų įprasminti šitą į žemę nuleistą dievybę. Kitaip tariant, išryškinti premisą: „Jeigu Dievo nėra, tai aš – dievas", kuri tebėra gana miglota. Svarbu iš pradžių

pažymėti, kad žmogus, reiškiantis tokią beprasmišką pretenziją, yra visiškai žemiškas. Jis džiaugiasi drauge su Šatovu, kai pas šį sugrįžta žmona. Ant raštelio, kuris bus rastas po jo mirties, jam knieti nupiešti veidą, rodantį „jiems" liežuvį. Jis vaikiškas, ūmus, aistringas, nuoseklus ir jautrus. Jo tiktai logika ir įkyri idėja – antžmogio, o visa jausmų gama – žmogaus. Ir vis dėlto ne kas kitas, o jis pats kuo ramiausiai kalba apie savo dieviškumą. Jis ne beprotis arba tuomet beprotis Dostojevskis. Vadinasi, jį veikia ne didybės manijos sukelta iliuzija. Ir šiuo atveju juokinga būtų suprasti jo žodžius tiesiogine prasme.

Pats Kirilovas padeda mums geriau jį suprasti. Atsakydamas į Stavrogino klausimą, jis patikslins, jog kalba ne apie dievą-žmogų. Galima pamanyti, jog šitaip jis nori būti nepanašus į Kristų. Bet iš tikrųjų ketina prisijungti jį prie savęs. Akimirką Kirilovas išties įsivaizduoja, jog numiręs Jėzus *neatsidūrė rojuje*. Ir staiga suprato, kad jo kančia buvo bergždžia. „Gamtos dėsniai, – sako inžinierius, – privertė jį ir gyventi tarp melo, ir mirti dėl melo." Tik šia prasme Jėzus įkūnija visą žmogiškąją dramą. Jis buvo tobulas žmogus, nes realizavo absurdiškiausią dalią. Jis ne Dievas-žmogus, o žmogus-dievas. Kaip ir Kristus, kiekvienas mūsų gali būti – ir tam tikra prasme yra – nukryžiuotas ir apgautas.

Tad dievybė, apie kurią čia kalbame, visai žemiška. „Aš trejus metus ieškojau savo dieviškumo atributo, – sako Kirilovas, – ir suradau jį; mano dieviškumo atributas – Savavalystė". Dabar tampa aiški ir Kirilovo premisos prasmė: „Jeigu Dievo nėra, tai aš – dievas." Tapti dievu – tai tik būti laisvam šioje žemėje ir netarnauti nemirtingai būtybei. O svarbiausia, žinoma, padaryti visas išvadas iš šitos skausmingos savavalystės. Jeigu Dievas egzistuoja, tai viskas priklauso nuo jo, ir mes bejėgiai prieš jo valią. Jeigu jo nėra, viskas priklauso nuo mūsų pačių. Kirilovui, kaip ir Nietzsche'i, užmušti Dievą reiškia pačiam tapti dievu ir jau šioje žemėje realizuoti amžinąjį gyvenimą, apie kurį kalba Evangelija.*

Bet jeigu šito metafiziško nusikaltimo pakanka, kad žmogus pats save realizuotų, tai kam dar reikia savižudybės? Kam žudytis, palikti šį pasaulį, kai užsikariavai laisvę? Čia esama prieštaravimo. Kirilovas puikiai tai supranta ir priduria: „Jeigu tu šitai suvoki, tu – caras ir jau nebenusižudysi, o gyvensi pačioje didžiausioje šlovėje." Bet žmonės to nežino. Jie „šito" nejaučia. Kaip ir Prometėjo[99] laikais, jie minta aklomis viltimis.** Jiems būtina, kad kas nors nurodytų kelią, jie negali apsieiti be pamokslų. Tad Kirilovas turi nusižudyti iš meilės žmonijai. Jis privalo nurodyti savo broliams sunkų karališką kelią, kuriuo pats žengs pirmasis. Tai pedagogiška savižudybė. Taigi Kirilovas aukojasi. Nors jis ir nukryžiuotas, bet apgautas nebus. Jis taip ir lieka žmogumi-dievu, įsitikinusiu, jog po mirties nieko nėra, ir kupinu evangeliško liūdesio. „Aš nelaimingas, – sako jis, – nes *privalau* apreikšti savavalystę." Tačiau kai jis bus jau miręs ir žmonės pagaliau viską supras, šioje žemėje apsigyvens carai, ir ji nušvis žmogiška šlove. Kirilovo pistoleto šūvis bus paskutinės revoliucijos signalas. Tad į mirtį jį stumia ne neviltis, o nesavanaudiška meilė artimam. Prieš kruviną neapsakomo dvasinio nutikimo finalą Kirilovas ištaria seną kaip žmonijos kančios frazę: „Viskas gerai."

Taigi savižudybės tema Dostojevskio kūryboje yra absurdo tema. Prieš eidami toliau, tik pažymėkim, kad Kirilovas atsikartoja kituose personažuose, kurie savo ruožtu pradeda naujas absurdo temas. Stavroginas ir Ivanas Karamazovas praktikuoja absurdo tiesas. Būtent juos ir išlaisvina Kirilovo mirtis. Jie mėgina tapti carais. Stavroginas gyvena „ironišką" gyvenimą, gerai žinome kokį. Jis sukelia aplinkinių neapykantą. Tačiau žodžiai-raktas į šitą personažą slypi jo atsisveikinimo laiške: „Aš niekam negalėjau pajusti neapykantos."

* „Stavroginas: Jūs įtikėjot būsimu amžinuoju gyvenimu? Kirilovas: Ne, tik čionykščiu amžinuoju gyvenimu."

** „Žmogus nieko daugiau ir nedarė, tik kūrė sau Dievą, kad pats nenusižudytų; tai ir yra visa pasaulinė istorija iki mūsų dienų."

Jis – abejingumo caras. Kaip ir Ivanas, atsisakantis išsižadėti karališkųjų proto galių. Tiems, kurie, kaip jo brolis, savo gyvenimu įrodo, jog norint tikėti, reikia būti nuolankiam, jis galėtų atsakyti, jog ta sąlyga – niekinga. Raktas į jį yra toji frazė „Viskas leista“ su deramu jai liūdesio niuansu. Žinoma, jis, kaip ir Nietzsche, tasai garsiausiasis Dievo žudikas, baigia gyvenimą beprotybe. Tačiau tai neišvengiama rizika, ir pamačius šitokias tragiškas baigtis absurdo protui svarbiausia paklausti: „O ką tatai įrodo?“

Taigi romanuose, kaip ir *Rašytojo dienoraštyje*, keliamas absurdo klausimas. Jie teigia logiką, vedančią iki pat mirties, džiugesį, „siaubingą“ laisvę, carų šlovę, tapusią žmonių šlove. Viskas gerai, viskas leista ir nėra nieko, ko vertėtų neapkęsti, – tai absurdo postulatai. Bet kokia gi stebuklinga toji kūryba, kur šitos iš ugnies ir ledo sukurtos būtybės atrodo mums tokios artimos! Aistringas abejingumo pasaulis, ūžaujantis jų širdyse, visai mums neatrodo šlykštus. Mes atpažįstame jame kasdienius savo nerimus. Ir, ko gero, tik Dostojevskiui pavyko suteikti absurdo pasauliui tokio suprantamo ir tokio kankinamo žavesio.

O vis dėlto prie kokios išvados jis prieina? Dvi citatos parodys visišką rašytojo metafizikos sujaukimą, lemiantį kitus atradimus. Kadangi samprotavimai apie logišką savižudybę sukėlė kritikų protestus, kituose *Rašytojo dienoraščio* leidiniuose Dostojevskis išplėtoja savo nuostatą ir padaro tokią išvadą: „Jeigu tikėjimas nemirtingumu yra toks būtinas žmogaus būčiai (kad be jo žmogus pradeda galvoti apie savižudybę), vadinasi, tai ir yra normali žmonijos būsena, o jeigu taip, tai ir žmogaus sielos nemirtingumas egzistuoja be jokios abejonės.“[100] Kita vertus, paskutiniuose paskutiniojo jo romano puslapiuose, besibaigiant toms gigantiškoms kautynėms su Dievu, vaikai klausia Aliošos: „Karamazovai, nejaugi iš tikrųjų religija sako, kad visi mes prisikelsim iš numirusiųjų ir atgysim, ir vėl pamatysim vieni kitus?“ Ir Aliоša jiems atsako: „Būtinai atgysim, būti-

nai pamatysim ir linksmai, džiaugsmingai papasakosim vieni kitiems viską, kas buvo."

Vadinasi, Kirilovas, Stavroginas ir Ivanas pralaimėjo. *Broliai Karamazovai* – atsakymas *Kipšams*. Tai ir yra galutinė išvada. Aliošos atvejis nėra toks dviprasmiškas kaip kunigaikščio Myškino. Būdamas ligonis, šis gyvena amžinoje dabartyje, čia besišypsančioje, čia abejingoje, ir šita palaimos būsena galėtų būti tasai amžinasis gyvenimas, apie kurį kunigaikštis kalba. Aliоša, priešingai, pasako aiškiai: „Būtinai pamatysim." Apie savižudybę ir beprotybę čia jau nebegali būti nė kalbos. Kam jos reikalingos žmogui, įsitikinusiam nemirtingumu ir jo džiaugsmais? Žmogus iškeitė savo dieviškumą į laimę. „Ir linksmai, džiaugsmingai papasakosim vieni kitiems viską, kas buvo." Kirilovo pistoletas pokštelėjo kažkur Rusijoje, tačiau pasaulis ir toliau puoselėjo aklas savo viltis. Žmonės „šito" nesuprato. Vadinasi, su mumis kalba ne absurdo romanistas, o egzistencinis romanistas. Ir čia šuolis jaudinantis ir teikiantis didingumo jį įkvėpusiam menui. Tas susitaikymas graudus, kupinas dvejonių, netvirtas, bet aistringas. Dostojevskis rašė apie *Brolius Karamazovus*: „Svarbiausias klausimas, gvildenamas visose šitos knygos dalyse, yra klausimas, sąmoningai ir nesąmoningai kankinęs mane visą gyvenimą, – Dievo buvimas." Sunku patikėti, jog pakako vieno romano, kad viso gyvenimo kančia virstų džiugiu tikrumu. Vienas komentatorius* teisingai pažymi: „Dostojevskis turi nemaža bendro su Ivanu – ir todėl pozityviems *Karamazovų* skyriams prireikė trijų mėnesių pastangų, o tie, kuriuos jis vadino ‚šventvagiškais', buvo sukurti per tris savaites, užėjus įkvėpimui." Nėra nė vieno Dostojevskio personažo, kuris neturėtų kūne tos rakšties, jos nedirgintų arba neieškotų užsimiršimo geiduliuose ar ištvirkavime.** Pasilikime prie šitos abejonės. Priešais mus kūryba, kurios šešėliuose,

* Borisas de Schloezeris.

** Įdomi ir įžvalgi André Gide'o pastaba: „Beveik visi Dostojevskio herojai yra poligamai."

skvarbesniuose už dienos šviesą, įžiūrime žmogaus kovą su savo viltimis. Priėjęs pabaigą, kūrėjas renkasi, prieštaraudamas savo personažams. Šitas prieštaravimas leidžia padaryti šiokią tokią pataisą. Priešais mus – ne absurdo kūrinys, o kūrinys, keliantis absurdo problemą.

Dostojevskio atsakymas – tai nusižeminimas, „gėda", anot Stavrogino. Absurdo kūrinys, priešingai, nepateikia jokio atsakymo, štai ir visas skirtumas. Baigdami pažymėkime: absurdui Dostojevskio kūryboje prieštarauja ne krikščioniškas jos pobūdis, o tai, kad ji skelbia nemirtingumą. Galima būti krikščioniu ir sykiu absurdo žmogumi. Esama krikščionių, kurie netiki nemirtingumu. Kalbant apie meno kūrinį, būtų galima patikslinti vieną absurdo analizės kryptį, kurią buvo galima nujausti iš ankstesnių puslapių. Ji skatina iškelti „Evangelijos absurdiškumo" klausimą. Ji išryškina tą turtingą būsimų atgarsių mintį, kad tvirtas įsitikinimas – ne kliūtis netikėjimui. Priešingai, matome, kad *Kipšų* autorius, gerai žinodamas šituos kelius, galiausiai pasirinko visai kitą taką. Stulbinantis kūrėjo atsakymas savo personažams, Dostojevskio atsakymas Kirilovui iš tikro gali būti reziumuojamas šitaip: gyvenimas yra melas, ir jis yra amžinas.

KŪRYBA BE RYTOJAUS

Taigi matau, kad vilties negalima atsisakyti visiems laikams ir kad ji užvaldo būtent tuos, kurie įsivaizduoja jos atsikratę. Tuo man ir įdomūs kūriniai, apie kuriuos buvo kalbėta ligi šiol. Galėčiau, bent jau kūrybos sferoje, išvardyti keletą tikrų absurdo kūrinių.* Bet viskas privalo turėti pradžią. Šito tyrinėjimo objektas – tam tikra ištikimybės rūšis. Bažnyčia buvo tokia žiauri eretikams tik todėl, kad manė, jog nėra baisesnio priešo už jos paklydusius vaikus. Tačiau gnostikų narsumo istorija ir manikėjų krypčių gyvybingumas labiau už visas maldas prisidėjo prie ortodoksiškos dogmos sukūrimo. Su visomis būtinomis išlygomis tas pats pasakytina ir apie absurdą. Jo kelias randamas aptikus kelius, kurie veda nuo jo tolyn. Ne taip jau nesvarbu, baigiant samprotauti apie absurdą, vienoje iš nuostatų, padiktuotų jo logikos, vėl rasti viltį, sugrįžtančią tokiu jaudinančiu pavidalu. Tai rodo, kokia sunki yra absurdo askezė. Tatai ypač rodo, jog būtina, kad sąmonė nesiliautų budravusi, vadinasi, iš esmės tinka šitai esė.

Jeigu kol kas nesvarbu išvardyti absurdo kūrinius, tai galima bent apibūdinti vieną tų kūrybinių nuostatų, kurios gali papildyti absurdo egzistenciją. Tokią puikią paslaugą menui gali padaryti tik negatyvus mąstymas. Neaiškus ir nuolankus, jis taip pat reikalingas reikšmingam kūriniui, kaip juoda spalva reikalinga bal-

* Pavyzdžiui, Melville'io *Mobi Dikas*.

tai. Dirbti ir kurti „niekam“, lipdyti skulptūras iš molio, žinoti, kad tavo kūryba neturi ateities, matyti, kaip tavo kūrinys sunaikinamas per vieną dieną, ir suvokti, kad iš esmės tai taip pat nesvarbu, kaip ir statyti amžiams – sunki išmintis, kurią aprobuoja absurdo mąstymas. Vykdyti tuodu uždavinius sykiu, – viena, neigti, kita vertus, aukštinti, – tai kelias, atsiveriantis absurdo kūrėjui. Jis turi nuspalvinti tuštumą savo spalvomis.

Šitai lemia ypatingą meno kūrinio koncepciją. Pernelyg dažnai į kūrėjo darbą žiūrima kaip į paskirų liudijimų seką. Tuomet menininkas supainiojamas su literatu. Gili mintis yra nuolatinis tapsmas, ji susilieja su gyvenimo patirtimi ir įgauna joje pavidalą. Taip ir unikali žmogaus kūryba tvirtėja tuose vienas paskui kitą atsirandančiuose sudėtinguose pavidaluose – jo kūriniuose. Vieni jų papildo kitus, pataiso juos arba užpildo jų spragas, o kartais ir prieštarauja. Jeigu kas ir užbaigia kūrybą, tai toli gražu ne pergalingas ir apgaulingas apakinto menininko šūksnis: „Aš viską pasakiau“, o kūrėjo mirtis, nutraukianti jo patirtį ir užverčianti knygą, kur jis sudėjo savo talentą.

Šitos kūrėjo pastangos, šita antžmogiška savivoka nebūtinai skaitytojui matomos. Žmogaus kūryboje nėra jokios paslapties. Tą stebuklą sukuria valia. Ir vis dėlto tikros kūrybos nebūna be slėpinių. Žinoma, kūrinių ciklas gali būti tik serija priartėjimų prie tos pačios minties. Bet galima įsivaizduoti ir kitokio pobūdžio kūrėjus, mėgstančius sugretinimą. Jų kūriniai gali atrodyti visiškai tarpusavy nesusiję. Tam tikru mastu netgi prieštaraujantys vienas kitam. Tačiau surinkti draugėn jie atgauna darną. Tad galutinę savo prasmę jie įgyja po autoriaus mirties. O ryškiausia šviesa juos nušviečia jų autoriaus gyvenimas.

Tuomet jie tėra tik nesėkmių rinkinys. Bet jeigu visos tos nesėkmės turi vienodą rezonansą, vadinasi, kūrėjas sugebėjo atkartoti savo paties likimo vaizdą, priversti suskambėti tą bergždžią paslaptį, kurią laikė savy.

Pastangos valdyti čia gana stiprios. Tačiau žmogaus protas gali kur kas daugiau. Jis parodo, kad kūryba tėra valios aktas.

Esu minėjęs, kad žmogaus valia neturi kito tikslo, kaip palaikyti sąmonės budrumą. O tai neįmanoma be disciplinos. Iš visų kantrybės ir įžvalgumo mokyklų kūryba – veiksmingiausia. Be to, ji stulbinamai liudija vienintelę žmogaus orumo apraišką: nenumaldomą maištą prieš savo dalią, atkaklumą siekiuose, kurie iš anksto laikomi bergždžiais. Jai reikia kasdienių pastangų, savitvardos, tikslaus tiesos ribų įvertinimo, saiko ir jėgos. Ji yra askezė. Ir visa tai „niekam", kad kartotum tą patį ir mindžikuotum vietoje. Bet galbūt didis meno kūrinys svarbus ne pats savaime, o kaip žmogaus išbandymas ir jam suteikta galimybė įveikti savo iliuzijas bei dar truputį priartėti prie nuogos tikrovės.

Nesuklyskim dėl estetikos. Aš čia kalbu ne apie kantriai teikiamą informaciją ar nepaliaujamą ir bergždžią kokios nors tezės iliustravimą. Kaip tik atvirkščiai, jei man pavyko aiškiai tai parodyti. Romanas, įrodinėjantis tezę – visų neapkęstiniausias kūrinys, – dažniausiai būna įkvėptas savimi *patenkinto* mąstymo. Įsivaizduojama turint savo tiesą ir ji įrodinėjama. Tuomet paleidžiamos į darbą idėjos, o idėjos – minties priešingybė. Tokie kūrėjai – tai susigėdę filosofai. O tie, apie kuriuos kalbu arba kuriuos įsivaizduoju, priešingai, – aiškiai mąstantys filosofai. Ten, kur mintis savęs išsižada, jie iškelia savo kūrinių įvaizdžius nelyginant akivaizdžius ribotos, mirtingos ir maištaujančios minties simbolius.

Galbūt tie kūriniai kažką įrodo. Bet romanistai pateikia tuos įrodymus veikiau patys sau nei kam kitam. Svarbiausia, kad jie triumfuoja konkretybėje, čia ir yra jų didybės esmė. Tą grynai kūnišką triumfą jiems parengė mąstymas, atstūmęs bet kokias abstrakcijas. Kai jų atsisakoma visiškai, kūnas iškart suteikia galimybes kūriniui suspindėti visu absurdo spindesiu. Aistringus kūrinius rašo ironiški filosofai.

Kiekvienas vienovės išsižadantis mąstymas aukština įvairovę. O įvairovė – meno sritis. Protą išlaisvina tik ta mintis, kuri palieka jį vieną su savimi, aiškiai suvokiančiu savo ribas ir

greitą galą. Jokia doktrina jo nepaakina. Jis laukia subręstant kūrinį ir gyvenimą. Atsiskyręs nuo jo, kūrinys dar sykį prabils prislopintu suvis praradusios viltį sielos balsu. Arba neprabils, jeigu kūrėjas, pavargęs nuo savo žaidimo, nuspręs nuo jo nusigręžti. Tai lygiaverčiai dalykai.

Taigi aš reikalauju iš absurdo kūrybos to paties, ko reikalavau iš absurdo mąstymo, – maišto, laisvės ir įvairovės. Paskui kūryba pademonstruos savo visišką nereikalingumą. Tose kasdienėse pastangose, kur protas ir aistra susipina ir palaiko kits kitą, absurdo žmogus atranda drausmę, tapsiančią jo pagrindine jėga. Tam reikalingi stropumas, atkaklumas ir įžvalgumas suartina kūrėjo ir užkariautojo nuostatas, vadinasi, kurti – reiškia suteikti formą savo likimui. O dėl visų minėtų personažų, tai jie apibūdinami kūryba bent jau tiek, kiek patys ją apibūdina. Aktorius jau įrodė mums – ribos tarp atrodyti ir būti nėra.

Pakartokime dar sykį. Niekas iš minėtų dalykų neturi realios prasmės. Šitame laisvės kelyje dar yra kur eiti į priekį. Paskutinė tų giminiškų protų – kūrėjo ar užkariautojo – pastanga bus išmokti išsilaisvinti ir iš savo ketinimų: sugebėti padaryti prielaidą, jog ir pačių jų kūrinių – ar tai būtų užkariavimas, ar meilė, ar kūryba – gali nebūti, ir taip įsisąmoninti visišką individualaus gyvenimo nereikalingumą.[101] Šitai dargi suteikia jiems laisvumo kuriant tuos kūrinius, kaip absurdo pastebėjimas gyvenime suteikė jiems galimybę siautulingai į jį pasinerti.

Lieka dar likimas, kurio fatališka tik išeitis. Už šito unikalaus mirties fatališkumo ribų viskas – džiaugsmas ar laimė – yra laisvė. Lieka pasaulis, ir vienintelis jo šeimininkas – žmogus. Jį varžė tiktai kito pasaulio iliuzija. Dabar jo mąstymui jau lemta ne savęs išsižadėti, o pažirti įvaizdžiais. Jis šėlioja mituose, tačiau tuose, kuriems gelmę suteikia tik žmogaus skausmas, toks pat neišsemiamas kaip ir jis. Tai jau ne pasaka apie dievus, pradžiuginanti ir apakinanti, o žemiškieji veidas, gestas ir drama, kuriuose sukaupta sunkiai įgyta išmintis ir aistra be rytojaus.

SIZIFO MITAS

Dievai pasmerkė Sizifą[102] tolydžio ridenti didžiulį akmenį į kalno viršūnę, nuo kurios šis nuriedėdavo veikiamas savo svorio. Jie ne be pagrindo manė, jog nesama baisesnės bausmės už bergždžią ir beviltišką darbą.

Jeigu tikėsime Homeru, Sizifas buvo išmintingiausias ir apdairiausias iš mirtingųjų. Pasak kito šaltinio, priešingai, jis buvo linkęs plėšikauti. Aš nematau čia prieštaravimo. Tiesiog skiriasi nuomonės dėl priežasčių, privertusių jį tapti nereikalingu požemio karalystės darbininku. Pirmiausia jam priekaištaujama dėl lengvabūdiško elgesio su dievais. Jis išduodavęs jų paslaptis. Egina, Azopo duktė, buvo pagrobta Jupiterio. Tėvas, nustebintas dukters dingimo, pasiguodė Sizifui. Šis, žinojęs, kas ją pagrobė, pasisiūlė atskleisti paslaptį tuo atveju, kad Azopas duos vandens Korinto tvirtovei. Dangaus žaibus ir perkūnijas jis iškeitė į palaiminimą vandeniu. Už tai buvo nubaustas požemio karalystėje. Homeras dar pasakoja, kad Sizifas sukaustė grandinėmis Mirtį. Plutonas negalėjo ištverti, regėdamas savo karalystę tuščią ir nebylią. Jis pasiuntė karo dievą, ir šis išlaisvino Mirtį iš jos nugalėtojo rankų.

Dar pasakojama, kad Sizifas prieš mirdamas neapdairiai įsigeidė išbandyti savo žmonos meilę. Liepė jai nelaidoti savo kūno, o numesti jį miesto aikštės viduryje. Pasipiktinęs dėl tokio paklusnumo, prieštaraujančio žmogaus meilei, gavo Plutono leidimą sugrįžti į žemę ir nubausti žmoną. Tačiau kai vėl

išvydo šio pasaulio vaizdus, pasimėgavo vandeniu, saule, šiltu akmeniu ir jūra, nebepanoro grįžti į požemio tamsą. Negelbėjo nei raginimai, nei rūstūs grasinimai, nei įspėjimai. Dar daug metų gyveno Sizifas ant įlankos kranto, prie tviskančios jūros, tarp žemės šypsnių. Prireikė ypatingo dievų nuosprendžio. Merkurijus nusileido sučiupti narsuolio už pakarpos ir, atplėšęs jį nuo žemiškų džiaugsmų, jėga sugrąžino į požemio karalystę, kur jo jau laukė paruoštas akmuo.

Nesunku suprasti, kad Sizifas – absurdo herojus. Tiek savo aistromis, tiek ir kančia. Už panieką dievams, neapykantą mirčiai ir geismą gyventi jis sumokėjo neapsakoma kankyne, kai visas turi eikvotis darbui, kuriam nėra galo. Tai kaina, kurią reikia mokėti už šios žemės aistras. Mes nieko nesužinome apie Sizifą požemio karalystėje. Mitai juk tam ir kuriami, kad mūsų vaizduotė juos pagyvintų. O dėl Sizifo mito, tai čia matai tik nežmoniškai įtemptus raumenis, siekiant išjudinti milžinišką akmenį, užritinti jį aukštyn ir vėl pradėti viską iš naujo šimtąjį kartą; matai mėšlungiškai iškreiptą veidą, prie akmens prispaustą skruostą, petį, parėmusį moliną luitą, jį prilaikančią koją, ryžtingai stumiančias akmenį rankas, labai žmogišką dviejų žemėtų delnų tvirtumą. Galiausiai po šitų ilgų pastangų, matuojamų erdve be dangaus ir laiku be gelmės, tikslas pasiekiamas. Ir tada Sizifas regi, kaip akmuo per keletą akimirkų nurieda apačion, iš kur jį vėl reikės užritint į viršūnę. Sizifas vėl leidžiasi į lygumą.

Būtent šito nusileidimo, šito trumpo atokvėpio metu Sizifas mane ir domina. Veidas, taip vargęs prie akmens, pats jau virto akmeniu! Matau, kaip tas žmogus sunkiu, tačiau vienodu žingsniu vėl leidžiasi prie kankynės, kuriai nebus galo. Toji valanda, nelyginant atokvėpis, atsikartojanti taip pat neišvengiamai, kaip ir jo nelaimė, – jo sąmonėjimo valanda. Kiekvieną akimirką, kai iš viršūnės tolydžio leidžiasi dievų urkštynėn, jis pranoksta savo lemtį. Jis tvirtesnis už savo akmenį.[103]

Jeigu šis mitas tragiškas, tai tik todėl, kad jo herojus sąmoningas. Iš tikrųjų, argi tai būtų bausmė, jeigu kas žingsnį jį pa-

laikytų sėkmės viltis? Šiandien darbininkas visą gyvenimą diena iš dienos dirba atlikdamas tas pačias užduotis, ir jo likimas ne mažiau absurdiškas. Tačiau jis būna tragiškas tik tais retais momentais, kai darbininkas tampa sąmoningas. Dievų proletaras Sizifas, bejėgis ir maištaujantis, iki galo suvokia varganą savo dalią: būtent apie ją jis galvoja leisdamasis žemyn. Įžvalgumas, kuris turėtų tapti jo kančia, sykiu tampa jo pergale. Nėra tokios lemties, kurios nebūtų galima įveikti panieka.

Taigi jei kartais tą nusileidimą lydi skausmas, tai kitais kartais jis gali būti lydimas ir džiaugsmo. Neperdėsime taip pasakę. Įsivaizduoju Sizifą, grįžtantį prie savo akmens. Iš pradžių būta skausmo. Kai žemės vaizdai pernelyg stipriai įsikibę į atmintį, kai laimės šauksmas tampa pernelyg įsakmus, žmogaus širdyje sukyla liūdesys, – tai akmens pergalė, tai pats akmuo. Tas begalinis sielvartas itin sunkus ištverti. Tai mūsų Getsemanės naktys.[104] Tačiau žlugdančios tiesos žūva atpažintos. Taip Edipas[105] iš pradžių paklūsta lemčiai pats to nežinodamas. Akimirką, kai sužino, prasideda jo tragedija.[106] Ir vis dėlto tą pačią akimirką, aklas ir praradęs viltį, jis pripažįsta, jog vienintelis ryšys, siejantis jį su pasauliu, – gaivi jaunos mergaitės ranka. Tuomet ir nuskamba šie didūs jo žodžiai: „Nepaisant šitiekos išbandymų, mano senatvė ir didybę patyrusi siela ragina mane pripažinti, jog viskas – gerai."[107] Šitaip Sofoklio Edipas, kaip ir Dostojevskio Kirilovas, suranda absurdiškos pergalės formulę. Antikinė išmintis jungiasi su nūdienos herojiškumu.

Absurdo neatskleisi nepasidavęs pagundai parašyti kokį laimės vadovėlį. „Nieko sau! Eidamas tokiais siaurais takeliais..?" Bet juk pasaulis tėra vienas. Laimė ir absurdas – du tos pačios žemės vaikai. Jie neatskiriami. Klaidinga būtų tvirtinti, jog laimė būtinai atsiranda suvokus absurdą. Vis dėlto būna ir taip, kad absurdo jausmas kyla iš laimės. „Pripažįstu, jog viskas – gerai", – sako Edipas, ir tie jo žodžiai šventi. Jie atsiliepia aidu nuožmiame ribotame žmogaus pasaulyje. Jie moko, jog ne viskas yra ar

buvo patirta. Jie išvaro iš šio pasaulio dievą, įžengusį į jį su nepasitenkinimu ir beprasmiškų kančių pomėgiu. Likimas per juos tampa žmonių reikalu ir turi būti jų pačių tvarkomas.

Čia ir glūdi tylus Sizifo džiaugsmas. Jo likimas priklauso jam. Jo akmuo yra jo savastis. Taip ir absurdo žmogus, mąstydamas apie savo kančią, priverčia nutilti visus stabus. Ir tuomet pasaulyje, ūmai sugrąžintame į jo tylą, pasigirsta tūkstančiai pakerėtų plonų žemės balsų. Nesuprantami paslaptingi šūksniai, visų žemės pavidalų vilionės – neišvengiama išvirkščioji pergalės pusė ir atpildas už ją. Nėra saulės be šešėlio, naktį irgi reikia pažinti. Absurdo žmogus sako „taip", ir nuo šiol jo pastangos bus nepaliaujamos. Jeigu ir esama asmeniško likimo, tai aukštesnės lemties nėra, ar bent jau esama tik vienos lemties, kurią absurdo žmogus mano esant fatališką ir vertą paniekos. O dėl viso kito, jis žino esąs savo dienų šeimininkas. Tą skvarbią akimirką, kai žmogus atsigręžia į savo gyvenimą, Sizifas, grįžtantis prie savo akmens, atidžiai stebi berysių veiksmų seką, tampančią jo likimu, jo paties susikurtu, suvienytu jo atminties ir veikiai užantspauduotu jo mirties. Taigi įsitikinęs grynai žmogiška viso, kas žmogiška, kilme, jis, aklys, trokštantis praregėti ir žinantis, kad nakčiai nėra galo, eina nesustodamas. Akmuo rieda ir vėl.

Aš palieku Sizifą kalno apačioje! Nuo savo naštos nepabėgsi. Tačiau Sizifas moko aukščiausios ištikimybės, neigiančios dievus ir pakeliančios akmenis. Jis irgi pripažįsta, kad viskas – gerai. Dabar šitas pasaulis, likęs be valdovo, jam nebeatrodo nei bergždžias, nei beprasmis. Kiekviena šito akmens kruopelytė, kiekvienas mineralo žybtelėjimas šitam nakties apgaubtame kalne jau pats savaime – ištisas pasaulis. Jau vien sunkaus kopimo į viršūnes pakanka žmogaus širdžiai užpildyti. Reikia įsivaizduoti Sizifą laimingą.

PRIEDAS

VILTIS IR ABSURDAS FRANZO KAFKOS KŪRYBOJE[108]

Visas Kafkos[109] menas glūdi gebėjime priversti skaitytoją perskaityti kūrinį iš naujo. Jo atomazgos arba jų nebuvimas perša aiškinimus, tačiau neišsako jų tiesiogiai, ir norėdamas įsitikinti jų pagrįstumu, skaitytojas turi perskaityti pasakojimą dar sykį, pažvelgdamas į jį kitu kampu. Kartais galimas dvejopas supratimas, todėl ir vėl būtinas pakartotinis skaitymas. Autorius to ir siekė. Tačiau klystum stengdamasis Kafkos kūryboje viską smulkiai paaiškinti. Simbolis visuomet glūdi bendrybėje ir, kad ir koks tikslus būtų jo vertimas, menininkas gali atkurti tik jo impulsą, pažodiškumas čia neįmanomas. Beje, nėra nieko sunkiau, kaip suprasti simbolinį kūrinį. Simbolis visuomet pranoksta tą, kuris jį pavartoja ir priverčia jį pasakyti daugiau, nei jis mano pasakęs. Tuo atžvilgiu patikimiausias būdas prisigauti prie to simbolio yra neprovokuoti jo, pradėti skaityti kūrinį be išankstinės nuostatos ir neieškoti slaptų jo srovių. Kafkos atveju reikia garbingai priimti jo žaidimo taisykles ir prieiti prie dramos per išorinį jos pavidalą, o prie romano – per jo formą.

Iš pirmo žvilgsnio (ir bešališkam skaitytojui) atrodo, jog tai neraminantys nuotykiai, genantys išsigandusius užsispyrusius personažus paskui problemas, kurių jie taip niekad ir nesuformuluoja. *Procese* Jozefas K... turi stoti prieš teismą. Bet jis nežino, kuo yra kaltinamas. Jis, be abejo, nori gintis, tačiau nežino dėl ko. Advokatams jo byla atrodo sunki. Tuo tarpu jis nesikrato meilės, valgo, geria ir skaito laikraščius. Paskui jis teisiamas.

Bet teismo salėje labai tamsu. Jis ne ką tesupranta. Tik mano esąs nuteistas, tačiau nesusimąsto dėl tokio nuosprendžio. Kartais jis netgi suabejoja juo ir gyvena kaip gyvenęs. Praeina nemažai laiko, jį aplanko du elegantiškai apsirengę mandagūs ponai ir pakviečia eiti paskui juos. Kuo pagarbiausiai nusiveda jį į negyvenamą priemiestį ir, nulenkę jo galvą ant akmens, nudobia. Prieš mirdamas nuteistasis tepasako: „Kaip šunį."

Matom, jog sunku kalbėti apie simbolį romane, kurio ryškiausia savybė – tikroviškumas. Tačiau tikroviškumas – sunkiai suvokiama kategorija. Esti kūrinių, kur įvykiai atrodo tikroviški skaitytojui. Tačiau esti ir tokių (teisybė, jų pasitaiko rečiau), kur būtent personažui atrodo tikroviška tai, kas jam nutinka. Susidaro savotiškas, tačiau akivaizdus paradoksas: kuo nepaprastesni personažo nuotykiai, tuo tikroviškesnis pasakojimo tonas: jis tiesiog proporcingas atotrūkiui tarp žmogaus gyvenimo keistumo ir paprastumo, su kuriuo tas žmogus jį priima. Būtent toks yra Kafkos tikroviškumas, mes puikiai juntame, ką jis nori pasakyti *Procesu*. Buvo kalbama, jog tai žmogaus dalios įvaizdis. Be abejonės. Bet viskas kur kas ir paprasčiau, ir sudėtingiau. Kitaip tariant, romano prasmė asmeniškesnė ir labiau susijusi su pačiu Kafka. Tam tikra prasme čia kalba jis pats, nes klauso mūsų išpažinties. Jis gyvena, ir jam paskelbtas nuosprendis. Jis sužino apie tai jau pirmuose romano – savo gyvenimo istorijos – puslapiuose ir nors ir stengiasi išvengti tokios baigties, visiškai ja nesistebi! Jis niekad nesiliaus stebėjęsis tokios nuostabos stoka. Tokie prieštaravimai – pirmieji absurdo kūrinio požymiai. Dvasios tragedija perkeliama į konkretybę. Ir tai pavyksta tik pasitelkus amžiną paradoksą, suteikiantį spalvoms galią išreikšti tuštumą, o kasdieniams poelgiams – amžinus siekius.

Panašiai ir *Pilis*, matyt, yra veikianti teologija, tačiau pirmiausia tai individuali nerimastingos malonės ieškančios sielos istorija, istorija žmogaus, kuris siekia išgauti iš šio pasaulio daiktų jų karališkas paslaptis, o iš moterų – jose slypinčio dievo žy-

mes. *Metamorfozė* savo ruožtu – siaubinga fantazija aiškumo etikos tema. Tačiau tai ir rezultatas tos begalinės nuostabos, kurią patiria žmogus, pajutęs, jog be jokių pastangų gali virsti gyvuliu. Šitoje fundamentalioje dviprasmybėje ir glūdi Kafkos paslaptis. Amžino svyravimo tarp to, kas natūralu, ir to, kas nepaprasta, tarp to, kas individualu, ir to, kas visuotina, tarp tragiško ir kasdieniško, absurdiško ir logiško esama visuose jo kūriniuose, ir tai lemia jo kūrybos rezonansą bei reikšmę. Norint suprasti absurdo kūrinį, reikia išvardinti tuos paradoksus, paryškinti tuos prieštaravimus.

Iš teisybės simbolis suponuoja du planus, du pasaulius – minčių ir pojūčių – bei jų atitikmenų žodyną. Sunkiausia sukurti tą žodyną. Tačiau suvokti tų dviejų pasaulių buvimą – reiškia žengti jų slaptų ryšių atskleidimo keliu. Kafkos kūriniuose tiedu pasauliai yra, viena vertus, kasdienybė, kita vertus, – antbūtiškas nerimas.* Juos skaitant, kyla įspūdis, jog esi liudininkas to, kaip tolydžio pasiteisina Nietzsche's formulė: „Didžiosios problemos randasi gatvėje."[110]

Žmogaus dalioje esminis absurdiškumas ir nenumaldoma didybė eina sykiu (tai banalybė, atsikartojanti visose literatūrose). Tiedu dalykai natūraliai sutampa. Abu pasireiškia, kartojame, ta absurdiška nedarna, tarp mūsų sielos nesaikingų siekių ir laikinų kūno džiaugsmų. Absurdiška yra tai, kad siela, priklausanti kūnui, taip smarkiai jį pranoksta. Išreikšti tą absurdiškumą galima naudojantis lygiagrečių kontrastų žaismu. Šitaip Kafka, vaizduodamas kasdienybę, išreiškia tragediją, o pasitelkęs logiką – absurdą.

Juo santūriau aktorius vaidina tragišką personažą, juo didesnė jo įtaiga. Saikingumas gimdo begalinį siaubą. Šiuo požiūriu

* Reikia pažymėti, jog Kafkos veikalus pagrįstai galima aiškinti kaip socialinę kritiką (pavyzdžiui, *Procesą*). Beje, gal ir nėra jokio reikalo rinktis. Abu aiškinimai vienodai geri. Kalbant absurdo terminais, mes jau matėm, kad maištas prieš žmones yra *taip pat* maištas prieš Dievą: didžiosios revoliucijos visuomet metafiziškos.

labai pamokoma graikų tragedija. Tragiškame kūrinyje lemtis visuomet juntama geriau, kai jai suteikiamas logiškas ir natūralus pavidalas. Edipo lemtis žinoma iš anksto. Iš aukščiau nuspręsta, kad jis įvykdys žmogžudystę ir kraujomaišą. Visas sunkumas tas, kad reikia parodyti loginę sistemą, kurioje dėsningai prieinama prie tragiškos baigties. Jeigu mums būtų tik pranešta apie tokią neįprastą lemtį, tatai neatrodytų siaubinga, nes būtų neįtikėtina. Bet jeigu jos neišvengiamumas įrodomas neperžengiant kasdienybės, visuomenės, valstybės bei įprastų jausmų rėmų, tuomet siaubas įšventinamas. Maište, sukrėtusiame žmogų ir privertusiame jį pasakyti: „Tai neįmanoma", jau slypi neviltingas tikrumas, jog „tai" įmanoma.

Tokia graikų tragedijos ar bent vieno jos aspekto paslaptis. Yra dar ir kitas aspektas, kuris, pasitelkus atvirkštinį įrodinėjimo būdą, padės mums geriau suprasti Kafką. Žmogaus širdis turi apmaudų polinkį vadinti lemtimi tik tai, kas ją sužlugdo. Bet juk laimė savo ruožtu irgi neturi loginio pagrindo, nes ir ji neišvengiama. Mūsų dienų žmogus vis dėlto priskiria sau jos nuopelną tuomet, kai suvokia esąs laimingas. Ir atvirkščiai, daug ką būtų galima pasakyti apie išskirtinius likimus graikų tragedijoje bei apie graikų legendų numylėtinius, kurie, kaip, pavyzdžiui, Uliksas, išsigelbsti iš nelemčiausių nuotykių.

Bet kuriuo atveju reikia neužmiršti to slapto ryšio, kuris jungia tragiškus dalykus su logika ir kasdienybe. Štai kodėl Zamza, *Metamorfozės* herojus, – komivojažeris. Štai kodėl jam, taip neįprastai pavirtusiam vabalu, kelia nerimą vienintelis dalykas: šeimininkas bus nepatenkintas, kad jo nėra. Jam išauga letenėlės ir ūsiukai, stuburas išlinksta, baltos dėmelės išmuša pilvą – netvirtinsiu, jog tai jo nenustebina, tuomet dingtų visas efektas, – tačiau šitai sukelia jam tik „menką apmaudą". Kafkos meniškumas glūdi šitame niuanse. *Pilyje*, svarbiausiame jo kūrinyje, viršų ima kasdienybės detalės, ir vis dėlto šitame keistame romane, kur niekas nesibaigia ir viskas vėl prasideda iš naujo, vaizduojama palaimos ieškančios sielos istorija. Problemos per-

teikimas veiksmo lygmeniu, bendrybės ir atskirybės sutapimas – meistriškumo vingrybės, būdingos kiekvienam dideliam menininkui. *Proceso* herojus galėjo vadintis Šmitu arba Franzu Kafka. Bet jis vadinamas Jozefu K... Tai ne Kafka ir vis dėlto jis. Tai eilinis europietis. Jis toks kaip visi. Bet jis kartu ir esybė K., tampanti šitos kūniškos lygties iksu.

Panašiai, norėdamas išreikšti absurdą, Kafka taiko nuoseklumo metodą. Visi žinome istoriją apie beprotį, meškeriojusį vonioje; gydytojas, nebanalus psichiatras, paklausė jo: „Ar kimba?", ir jam buvo kuo logiškiausiai atšauta: „Ne, kvaily, juk tai vonia." Tai tik absurdiškas anekdotas. Tačiau jame aiškiai jaučiama, kaip susijęs absurdo efektas su logikos pertekliumi. Kafkos pasaulis iš tikro nenusakomas pasaulis, kur žmogus leidžia sau kankinamą prabangą meškerioti vonioje, žinodamas, jog nieko neištrauks.

Taigi pripažįstu, jog Kafkos kūryboje išlaikyti pagrindiniai absurdo principai. Apie *Procesą*, pavyzdžiui, galiu pasakyti, kad jis visiškai nusisekęs. Kūnas triumfuoja. Čia nieko netrūksta: nei neišreikšto maišto (būtent jis ir vedžioja rašytojo ranką), nei giedros ir nebylios nevilties (būtent ji ir kuria), nei tos stebinančios laisvės, kuria personažai alsuoja iki pat mirties.

Vis dėlto tas pasaulis nėra toks uždaras, kaip atrodo. Į tą visatą be pažangos Kafka labai netikėta forma įleidžia viltį. Šia prasme *Procesas* ir *Pilis* – skirtingų krypčių romanai. Jie papildo vienas kitą. Menkas juos skiriantis poslinkis – didžiulis laimėjimas ieškant išeities. *Procesas* iškelia problemą, kurią *Pilis* iš dalies išsprendžia. Pirmajame kūrinyje aprašinėjama kone moksliniais metodais ir nedaroma jokių išvadų. Antrajame tam tikra prasme aiškinama. *Procesas* nustato diagnozę, *Pilis* siūlo gydymą. Tačiau pasiūlytas vaistas neišgydo. Jis tik sugrąžina ligonį į normalų gyvenimą. Ir padeda susitaikyti su liga. Tam tikra prasme (prisiminkime Kierkegaard'ą) verčia ją puoselėti. Matininkas K... nesugeba įsivaizduoti jokio rūpesčio, tik tą,

kuris neduoda jam ramybės. Netgi jo aplinkiniai pamilsta tą tuštumą ir tą neįvardintą skausmą, sakytum jo kančia būtų tapusi išrinktumo ženklu. „Kaip tu man reikalingas, – sako Frida matininkui K... – Nuo tada, kai pažinau tave, jaučiuosi tokia vieniša, kai tavęs nėra šalia." Tas subtilus vaistas, priverčiantis mylėti tai, kas mus žlugdo, ir pagimdantis viltį pasaulyje be išeities, tas staigus „šuolis", dėl kurio viskas pasikeičia, ir yra egzistencinės revoliucijos bei pačios *Pilies* paslaptis.

Nedaugelio kūrinių forma griežtesnė už *Pilies*. K..., paskirtas Pilies matininku, atvyksta į kaimą. Bet iš kaimo susisiekti su Pilimi neįmanoma. Per šimtus puslapių K... atkakliai ieškos kelio, imsis įvairiausių žygių, gudraus, ieškos aplinkinių kelių, niekad nepraras savitvardos ir su stulbinančiu patiklumu stengsis užimti jam patikėtas pareigas. Kiekvienas skyrius baigiasi nesėkme. Ir kiekviename vėl viskas pradedama iš naujo. Čia nėra logikos, bet yra nuoseklumas. To užsispyrimo mastas suteikia kūriniui tragizmo. Paskambinęs telefonu į Pilį, K... išgirsta ragelyje sutrikusius, sumišusius balsus, neaiškų juoką, tolimus šūksnius. To pakanka jo vilčiai palaikyti, kaip mums gana tų negausių ženklų vasaros danguje ar tų vakaro pažadų, suteikiančių prasmę mūsų gyvenimui. Čia atsiskleidžia savotiško Kafkos liūdesio paslaptis. To paties liūdesio, kuris jaučiamas Prousto kūriniuose ar Plotino peizažuose, – tai prarasto rojaus ilgesys. „Mane apima baisus liūdesys, kai Barnabas sako man iš ryto, kad eis į Pilį, – aiškina Olga, – tikriausiai beprasmiška kelionė, tikriausiai prarasta diena, tikriausiai tuščia viltis." „Tikriausiai" – niuansas, kuriuo pagrįsta visa Kafkos knyga. Bet niekas nepadeda, amžinybės ieškojimas nesiliauja. Ir to įkvėpimo pagauti automatai – Kafkos personažai – parodo, kuo mes taptume, netekę savo pramogų* ir visiškai atsidavę nuolankumui prieš dieviškąjį pradą.

* Pilyje paskališkosios „pramogos", matyt, įkūnytos Padėjėjų, „atitraukiančių"

Pilyje tas pasiaukojimas kasdienybei tampa etika. K... gyvena viltimi, jog vis tiek bus priimtas į Pilį. Negalėdamas pasiekti to pats vienas, jis visas savo pastangas sutelkia tam, kad taptų kaimo gyventoju, liautųsi būti jame svetimas, kaip pabrėždavo visi aplinkiniai, ir šitaip tikisi užsitarnausiąs Pilies malonę. Jis nori įgyti amatą, namus, gyventi normalaus ir sveiko žmogaus gyvenimą. Jis nebepakelia savo beprotybės. Jis nori vadovautis sveiku protu. Nori nusikratyti prakeiksmo, dėl kurio jis svetimas kaime. Šia prasme reikšmingas epizodas su Frida. Jis priima ją į meilužes tik todėl, kad kitados ji pažinojo vieną iš Pilies tarnautojų. Ji turi savy kažką, kas jį pranoksta, nors sykiu jis suvokia ir tai, kas daro ją nevertą Pilies. Čia nejučia prisimeni savotišką Kierkegaard'o meilę Reginai Olsen. Kai kurių žmonių amžinybės liepsna, galiausiai juos suryjanti, tokia stipri, kad joje sudega net aplinkinių širdys. Pražūtinga klaida: Dievui atiduodama tai, kas jam nepriklauso, taip pat išryškėja Fridos epizode. Tačiau Kafka nemano, jog tai klaida. Tai doktrina ir „šuolis". Nėra nieko, kas nepriklauso Dievui.

Dar reikšmingiau tai, kad matininkas palieka Fridą ir nueina pas Barnabo seseris. Juk Barnabo šeima – vienintelė kaime, kurią visiškai apleido Pilis ir pats kaimas. Amalija, vyresnioji sesuo, atmetė gėdingus vieno Pilies tarnautojų pasiūlymus. Po to visiems laikams prakeikta už amoralų elgesį, ji liko nušalinta nuo Dievo meilės. Tasai, kuris nesugeba paaukoti savo garbės Dievui, nevertas jo malonės. Čia atpažįstame įprastinę egzistencialistinės filosofijos temą: tiesa prieštarauja moralei. Šiuo atveju Kafka neapsiriboja konstatavimu. Juk jo herojaus nueitas kelias – nuo Fridos iki Barnabo seserų – tai kelias nuo patiklios meilės iki absurdo sudievinimo. Čia ir vėl Kafkos mintis sutampa su Kierkegaard'o mintimi. Tad nieko nuostabaus, kad

---

K... nuo jo rūpesčio. Jeigu Frida galiausiai tapo vieno iš padėjėjų meiluže, vadinasi, apgaulė jai buvo mielesnė už tiesą, kasdienybė – už nerimą, kuriuo dalijamasi su kitu.

„Barnabo pasakojimas" įdėtas knygos pabaigoje. Matininkas paskutinį kartą mėgina surasti Dievą tame, kas jį neigia, atpažinti jį ne mums įprastuose gėryje ir grožyje, o tuščiuose ir bjauriuose abejingumo, neteisingumo, neapykantos pavidaluose. Tasai prašalaitis, kuris prašosi priimamas į Pilį, savo kelionės pabaigoje atsiduria dar didesnėje tremtyje, nes šįkart jis jau neištikimas ir pats sau, jis atmeta moralę, logiką ir proto tiesas, kad neturėdamas nieko, tik savo beprotišką viltį, įžengtų į dieviškosios malonės dykumą.*

Žodis „viltis" čia neatrodo juokingas. Priešingai, juo tragiškesnė Kafkos pavaizduota žmogaus dalia, juo sunkiau palaužiama ir labiau iššaukianti darosi toji viltis. Juo tikresnis *Proceso* absurdiškumas, juo labiau jaudinantis ir nepateisinamas atrodo tasai egzaltuotas „šuolis" *Pilyje*. Čia matome gryną egzistencinės minties paradoksą, tokį kaip Kierkegaard'o: „Reikia kirsti mirtiną smūgį žemiškajai vilčiai, tik tuomet išsigelbsti tikrąja viltimi"**; jį galima išversti taip: „Reikėjo parašyti *Procesą*, kad galėtum imtis *Pilies*."

Dauguma rašiusiųjų apie Kafką iš tikrųjų apibūdino jo kūrybą kaip neviltingą šauksmą, kur žmogui nepalikta jokios išeities. Tačiau tokia nuomonė turi būti peržiūrėta. Viltis nelygu vilčiai. Optimistiška pono Henry Bordeaux[111] kūryba atrodo man ypač neviltinga. Nes joje nėra nieko, kas duotų peno reiklioms širdims. O Malraux mintis, priešingai, visuomet gaivina. Tačiau abiem atvejais mes kalbame apie skirtingą viltį ir skirtingą neviltį. Aš tik matau, kad ir absurdo kūrinys gali nuvesti į neištikimybę, kurios noriu išvengti. Kūryba, buvusi tik bereikšmės bergždžios dalios atkartojimu, įžvalgia dūlumo apoteoze, čia tampa iliuzijų lopšiu. Ji aiškina, ji suteikia formą vilčiai. Kūrėjas nebegali be jos apsieiti. Ji jau ne tragiškas

* Tai tinka, matyt, tik nebaigtajam *Pilies* variantui, kurį Kafka mums paliko. Abejotina, kad rašytojas būtų sugriovęs paskutiniuose skyriuose romano intonacijos vienovę.

** *Širdies grynumas.*

žaidimas, kuriuo turėjo būti. Ji suteikia prasmę autoriaus gyvenimui.

Reikia pasakyti, jog tokie giminingos dvasios kūriniai, kaip Kafkos, Kierkegaard'o ar Šestovo, trumpai tariant, egzistencinių romanistų bei filosofų kūriniai, visi nukreipti į absurdą ir jo padarinius, galiausiai baigiasi šituo galingu vilties šūksniu.

Jie apglėbia Dievą, kuris juos praryja. Viltis įsliūkina per nuolankumą. Kadangi šitos egzistencijos absurdiškumas dar labiau juos įtikina, jog esama antbūtiškos tikrovės. Jeigu šito gyvenimo kelias atveda prie Dievo, vadinas, išeitis yra. Ir atkaklumas, užsispyrimas, su kuriuo Kierkegaard'as, Šestovas ir Kafkos herojai kartoja savo maršrutus, liudija apie ypatingą įkvepiančią tokio įsitikinimo galią.*

Kafka neigia savo dievo moralinį didumą, akivaizdumą, gerumą, nuoseklumą, bet tik tam, kad dar karščiau pultų į jo glėbį. Absurdas pripažintas, priimtas, žmogus su juo susitaiko, ir nuo tos akimirkos mes jau žinome, kad jis liovėsi buvęs absurdu. Ar gali žmogus turėti patrauklesnę viltį už viltį išvengti savo dalios? Aš dar kartą įsitikinu, nors paplitusi visai kita nuomonė, jog egzistencialistinė filosofija yra persunkta begalinės vilties, vilties, kuri kartu su primityviąja krikščionybe ir gerosios naujienos paskelbimu suaudrino senąjį pasaulį. Tačiau kaip neįžvelgti kapituliuojančio minties aiškumo ženklų tame šuolyje, apibūdinančiame egzistencinę filosofiją, tame užsispyrime, tame dieviškos tuštumos matavime? Tatai aiškinama kaip puikybės išsižadėjimas vardan išsigelbėjimo. Toks išsižadėjimas būtų vaisingas. Tačiau tai nieko nekeičia. Mano akyse moralinė minties aiškumo vertė nesumenkėja pareiškus, kad jis bergždžias kaip ir bet kokia puikybė. Juk ir tiesa pačiu savo apibrėžimu yra bergždžia. Tokie yra visi akivaizdūs dalykai. Pasaulyje, kur viskas duota ir niekas nepaaiškinta, vertės ar metafizikos vaisingumas – beprasmė sąvoka.

* Vienintelis praradęs viltį *Pilies* personažas yra Amalija. Būtent jai matininkas labiausiai ir priešinasi.

Čia bent jau matom, į kokią minties tradiciją įsilieja Kafkos kūryba. Būtų neprotinga manyti, kad perėjimas nuo *Proceso* prie *Pilies* yra griežtas. Jozefas K... ir matininkas K... tėra tik du Kafką traukiantys poliai.* Pasinaudosiu Kafkos žodžiu ir pasakysiu, kad jo kūryba tikriausiai neabsurdiška. Bet tai neturi kliudyti mums matyti jos didumą ir visuotinumą. Tai nulemta Kafkos sugebėjimo su tokiu užmoju pavaizduoti kasdienį perėjimą nuo vilties prie nevilties ir nuo beviltės išminties prie savanoriško apakimo. Jo kūryba universali (tikrai absurdiška kūryba neuniversali), nes joje atsiranda jaudinantis paveikslas žmogaus, nusisukančio nuo žmogiškojo prado, randančio pagrindą tikėjimui savo paties prieštaravimuose, o pagrindą vilčiai – neviltyje, žmogaus, vadinančio gyvenimu savo siaubingą mokymąsi mirti. Ji universali, nes įkvėpta religijos. Kaip ir visose religijose, žmogus čia išlaisvintas nuo sunkios savo gyvenimo naštos. Ir nors aš tai žinau ir žaviuosi Kafkos kūryba, žinau ir tai, kad ieškau ne universalumo, o tiesos. Tiedu dalykai gali nesutapti.

Mano požiūris bus suprantamesnis, jeigu pasakysiu, kad tikra nevilties filosofija tiksliausiai apibūdinama priešingais kriterijais ir kūrinys, vaizduojantis laimingo žmogaus gyvenimą, iš kurio ištremta būsimo gyvenimo viltis, gali skambėti tragiškai. Juo džiugesnis gyvenimą, juo absurdiškesnė mintis apie jo praradimą. Gal čia ir glūdi paslaptis to išdidaus bergždumo, kuriuo alsuoja Nietzsche's kūriniai. Tarp savo bendraminčių Nietzsche, rodos, bus vienintelis menininkas, padaręs galutines išvadas iš Absurdo estetikos: jo paskutinis žodis mums – tai bergždžias ir pergalingas aiškumas ir atkaklus bet kokios antbūtiškos paguodos neigimas.

To, kas pasakyta, pakanka, kad šioje esė būtų atskleista didžiulė Kafkos kūrybos reikšmė. Čia priėjome žmogaus minties

* Tuos du Kafkos minties spektaklius galima palyginti. *Pataisos kolonijoje*: „Kaltumas (turima galvoje – žmogaus) niekad nekelia abejonių", o fragmente iš *Pilies* (Momo ataskaita): „Matininko K... kaltumą sunku nustatyti."

ribą. Galime pasakyti, jog viskas jo kūryboje esmiška tikrąja to žodžio prasme. Šiaip ar taip, ji kelia absurdo problemą visais aspektais. Tad jeigu sugretinsime šitas išvadas su pradinėmis pastabomis, esmę su forma, paslėptą *Pilies* prasmę su tikrovišku aprašymu, aistringus bei išdidžius K... ieškojimus su kasdieniška aplinka, kurioje jie pasireiškia, suprasime, koks didis rašytojas yra Kafka. Jeigu ilgesys yra žmogiškumo požymis, tai, ko gero, niekam kitam nepavyko suteikti apgailestavimo šmėkloms tiek kūniškumo ir išraiškingumo. Ir sykiu suprasime tą didingumą, kurio reikalingas absurdo kūrinys ir kurio, galimas daiktas, čia nesama. Kadangi menui būdinga sieti bendrybę su atskirybe, dūlią vandens lašo amžinybę su jo atspindžių žaismu, tai juolab teisinga bus vertinti absurdo rašytojo didumą pagal atotrūkį tarp šių dviejų pasaulių. Jo paslaptis glūdi mokėjime surasti tą vienintelį tašką, kur jiedu susiliečia labiausiai skirdamiesi vienas nuo kito.

Tiesą pasakius, tyros širdys geba visur įžvelgti tą žmogaus ir to, kas nėra žmogiška, geometrinį susikirtimo tašką. Faustas ir Don Kichotas tokie iškilūs meno personažai tik todėl, kad be galo didelius dalykus parodo mums žemiškomis rankomis. Bet visuomet ateina valandėlė, kai protas paneigia tiesas, kurias tos rankos gali paliesti. Valandėlė, kai kūrinys suvokiamas jau nebe tragiškai, kai jis suvokiamas tiesiog rimtai. Tuomet žmogus pradeda puoselėti viltį. Bet viltis – ne jo reikalas. Jo reikalas nusigręžti nuo vingrybių. O būtent jas aš ir matau audringo proceso, kurį Kafka iškėlė visam pasauliui, pabaigoje. Neįtikėtinas jo nuosprendis galiausiai išteisina šį bjaurų ir stulbinantį pasaulį, kur net kurmiai drįsta viltis.*

* Tai, kas čia siūloma, žinoma, yra viena iš Kafkos kūrybos interpretacijų. Bet nesuklystume pridūrę, jog niekas nekliudo tyrinėti ją, nepaisant interpretacijų, grynai estetiniu požiūriu. Pavyzdžiui, B. Groethuysenas, būdamas išmintingesnis už mus, savo puikioje *Proceso* pratarmėje apsiriboja atskleidęs skaudžias fantazijas to, kurį labai tiksliai pavadino nubudusiu sapnuotoju. Kafkos kūrinio dalis, o gal ir didybė – viską pateikti ir nieko nepatvirtinti.

LAIŠKAI BIČIULIUI VOKIEČIUI

SKIRIU RENÉ LEYNAUD'UI[1]

Savo didybę parodai ne stovėdamas vienam krašte, bet lytėdamas abu kraš-tus išsyk.

PASCAL

PRATARMĖ ITALIŠKAM LEIDIMUI

Laiškai bičiuliui vokiečiui *buvo išleisti nedideliu tiražu Prancūzijoje po jos išvadavimo, ir jų leidimas niekad nebuvo pakartotas. Aš visuomet priešinausi jų platinimui svetimose šalyse dėl priežasčių, kurias vėliau išsakysiu.*

Tai pirmas kartas, kai jie pasirodo už Prancūzijos ribų, ir tokį mano ryžtą lėmė noras kukliai prisidėti prie to, kad vieną gražią dieną griūtų ta kvaila siena, skirianti mūsų teritorijas.

Tačiau negaliu leisti perspausdinti šitų puslapių, nepaaiškinęs, ką jie reiškia. Jie buvo parašyti ir išspausdinti pogrindyje. Jų tikslas buvo nušviesti aklą mūsų kovą ir šitaip padaryti ją veiksmingesnę. Tai rašiniai, sukurti tam tikromis aplinkybėmis, todėl jie gali atrodyti ne visai teisingi. Iš tikrųjų, jeigu būtų reikėję rašyti apie nugalėtąją Vokietiją, tų rašinių kalba būtų buvusi kiek kitokia. Todėl norėčiau užbėgti už akių bet kokiam nesusipratimui. Kai šitų laiškų autorius sako „jūs", jis nenori pasakyti „jūs, vokiečiai", o tik „jūs, naciai". Kai jis sako „mes", tatai ne visuomet reiškia „mes, prancūzai", bet „mes, laisvi europiečiai". Čia aš supriešinu dvi nuostatas, o ne dvi tautas, net jeigu tam tikru istorijos momentu tos dvi tautos ir galėjo įkūnyti priešiškas nuostatas. Cituodamas ne savo žodžius, pasakysiu: aš per daug myliu savo šalį, kad būčiau nacionalistas. Ir žinau, kad nei Prancūzija, nei Italija nieko nepraras atsivėrusios platesnei visuomenei, veikiau priešingai. Tačiau mums dar toli iki sąskaitos pateikimo, o Europa vis dar tebėra sudraskyta. Štai kodėl šiandien man būtų gėda, jeigu duočiau pagrindo manyti, kad koks nors prancūzų

rašytojas galėtų būti kokios nors tautos priešas. Aš nekenčiu tik budelių. Kiekvienas skaitytojas, kuris sutiks perskaityti Laiškus bičiuliui vokiečiui *turėdamas tokią nuostatą, tai yra žiūrės į juos kaip į kovos su smurtu dokumentą, pripažins, jog šiandien aš galiu pasakyti, kad neišsižadu nė vieno jų žodžio.*

PIRMAS LAIŠKAS

Jūs man sakėte: „Mano šalies didybė – neįkainojama. Visa, kas skirta jos labui, yra gera. Ir bet kokią prasmę praradusiame pasaulyje tie, kurie gali surasti tą prasmę savo tautos likime, kaip mes, jaunieji vokiečiai, privalo viską jai paaukoti". Tuomet aš jus mylėjau, bet būtent čia jau ėmiau tolti nuo jūsų. „Ne, – prieštaravau jums, – aš negaliu patikėti, kad reikia viską paaukoti siekiamam tikslui. Yra priemonių, kurios negali būti pateisintos. Ir aš norėčiau galėti mylėti savo tėvynę, mylėdamas teisingumą. Aš nenoriu, kad ji būtų didi bet kuria kaina, nesvarbu, ar tai būtų kraujo, ar melo kaina. Aš noriu, kad ji gyvuotų teigdama teisingumą. Tuomet jūs man atsakėte: „Vadinasi, jūs nemylite savo tėvynės".

Nuo to laiko praėjo penkeri metai, tada mes išsiskyrėme, ir prisipažinsiu, kad per visus tuos ilgus metus (tokius trumpus, tokius žaibiškus jums!) nebuvo nė vienos dienos, kad nebūčiau prisiminęs jūsų pasakytos frazės: „Jūs nemylite savo tėvynės!" Kai pagalvoju apie tuos žodžius šiandieną, man užgniaužia gerklę. Taip, aš jos nemylėjau, jeigu nemylėti reiškia atskleisti teisybę tame, ką mes mylime, jeigu nemylėti reiškia reikalauti, kad mylima būtybė prilygtų gražiausiam jos atvaizdui, kurį mes susikūrėme vaizduotėje. Prieš penkerius metus daugelis žmonių Prancūzijoje manė taip kaip aš. Bet kai kurie iš jų atsidūrė prieš dvylika juodų nutaikytų į juos vokiškos lemties vyzdžių. Ir šitie žmonės, kurie, anot jūsų, nemylėjo savo tėvynės, padarė

jos labui daugiau, negu jūs kada nors padarysite savosios labui, net jeigu ir turėtumėte galimybę šimtą kartų paguldyti už ją galvą. Juk jiems pirmiausia reikėjo nugalėti save, ir tai buvo jų didvyriškumas. Bet čia kalbu apie dvi didybės rūšis ir apie vieną prieštaravimą, kurį privalau jums paaiškinti.

Netrukus mes vėl pasimatysime, jeigu tai įmanoma. Bet tuomet mūsų draugystei jau bus atėjęs galas. Jūs būsit kupinas savo pralaimėjimo ir nesigėdysite buvusios savo pergalės, veikiau apgailestausite dėl jos, kiek leis sutriuškintos jūsų jėgos. Šiandieną aš dar artimas jums dvasiškai – žinoma, kaip jūsų priešas, bet dar ir šioks toks draugas, nes atskleidžiu jums visas savo mintis. Rytoj viskas bus baigta. Tai, ko negalėjo išardyti jūsų pergalė, sunaikins jūsų pralaimėjimas. Tačiau prieš pradėdamas išbandymą abejingumu, norėčiau bent paaiškinti tai, ko nei taika, nei karas neišmokė jūsų suprasti mano tėvynės likime.

Noriu iškart jums pasakyti, kokios rūšies didybė akina mus veikti. Tačiau sykiu tai reiškia pasakyti, kokia drąsa, anaiptol nebūdinga jums, mes žavimės. Menka narsa pulti į ugnį, kai tam rengies visą gyvenimą ir kai kautis tau labiau įprasta negu mąstyti. Visai kas kita eiti į kankinimus ir mirtį aiškiai žinant, jog neapykanta ir smurtas jau patys savaime yra beprasmiški dalykai. Visai kas kita eiti į mūšį niekinant karą, sutinkant viską prarasti, išsaugant tiktai laimės siekį, visai kas kita viską naikinti galvojant apie aukštesnę civilizaciją. Būtent čia mums kur kas sunkiau negu jums, nes reikia tramdyti save. Jums nereikėjo nieko nugalėti nei širdy, nei prote. O mes turėjome du priešus, ir mums nepakako jų įveikti vien ginklu kaip jums, neturintiems ką nuslopinti savyje.

Mums teko daug ką nugalėti, ir pirmiausia amžiną pagundą supanašėti su jumis. Juk mumyse visuomet esti kažkas, paklūstantis instinktui, proto niekinimui, naudos kultui. Galiausiai mes pavargstam nuo didžių savo dorybių. Tuomet pradedam gėdytis proto ir kartais vaizduojamės kažkokią laimingą

barbarybę, kur tiesa pasiekiama be jokių pastangų. Bet toji liga lengvai išgydoma: priešais mus – jūsų pavyzdys, įrodantis, kur nuveda tokios fantazijos, ir mes atsitiesiame. Jeigu tikėčiau istorijos fatališkumu, pamanyčiau, jog jūs, proto vergai, atsidūrėte šalia mūsų, kad mes atsipeikėtume. Taip atgimstame dvasia ir jaučiamės laisviau.

Bet mums reikėjo dar įveikti nepasitikėjimą didvyriškumu. Žinau, jūs manote, kad jis mums svetimas. Klystate. Tik išpažindami didvyriškumą, mes sykiu juo nepasitikime. Mes jį išpažįstam, nes dešimt istorijos amžių išmokė mus taurumo. Mes juo nepasitikim, nes dešimt proto amžių išmokė mus natūralių dalykų – meno ir naudos. Mums reikėjo iš toli ateiti, kad atsistotume prieš jus. Būtent todėl ir atsilikom nuo visos Europos, puolusios, vos tik prireikus, į melo glėbį, – mes tuo tarpu plušėjome ieškodami tiesos. Štai kodėl pradėjome nuo pralaimėjimo: kai mus užpuolė, mes aiškinomės savo širdyse, kaip pasielgt teisingai.

Turėjome įveikti savo meilę žmogui, savo susikurtą taikaus likimo įvaizdį ir savo tvirtą įsitikinimą, kad jokia pergalė neatsipirks, o bet koksai žmogaus suluošinimas bus nepataisomas. Turėjome sykiu išsižadėti ir savo mokslo, ir vilties, ir pagrindo mylėti, ir neapykantos, kurią jautėme bet kokiam karui. Trumpai tariant, manau, kad jūs mane suprasite, nes mielai spausdavot man ranką, – buvom priversti malšinti mūsų draugystės troškulį.

Dabar tai jau įvykę. Mums teko padaryti didžiulį lankstą, ir mes smarkiai pavėlavome. Lankstą, kurio iš proto pareikalavo tiesos skrupulai, o iš širdies – draugystės skrupulai. Lankstą, kuris padėjo išsaugoti teisingumą, ir tiesa stojo abejojančiųjų pusėn. Žinoma, mes labai brangiai sumokėjome. Mes sumokėjome už tai pažeminimu ir tylėjimu, kartėliu, kalėjimais, žudynėmis, netektimis, išsiskyrimais, kasdieniu badu, vaikų distrofija, o užvis daugiausia – priverstinėmis atgailomis. Tačiau tai buvo normalu. Mums prireikė viso to laiko sužinoti, ar turėjome teisę žudyti žmones, ar mums buvo leista didinti siaubin-

gus šito pasaulio vargus. Ir būtent šitas prarastas ir sugrąžintas laikas, šitas prisiimtas ir įveiktas pralaimėjimas, šitos dvejonės, apmokėtos krauju, duoda mums, prancūzams, teisę šiandien manyti, kad įžengėme į šį karą švariomis rankomis – kaip aukos ir įtikintieji – ir kad išeisime iš jo švariomis rankomis, tik šįkart jau kaip žmonės, nugalėję neteisybę ir save pačius.

Mes būsim nugalėtojai, ir jūs tą puikiai žinote. Bet būsime kaip tik dėl šito pralaimėjimo, šitų ilgų klajonių, kurios padėjo mums suprasti, kad mes teisūs, dėl tos kančios, kurios neteisingumą jautėme ir kuri buvo mums pamokymas. Tas išmėginimas padėjo mums suprasti visų pergalių paslaptį, ir jeigu neprarasime jos vieną gražią dieną, tai iškovosim galutinę pergalę. Mes sužinojome per šitą išmėginimą, jog, priešingai nei kartais pagalvodavom, dvasia prieš kardą – bejėgė, bet eidama su juo išvien dvasia visuomet nugali smurtui iškeltą kardą. Štai kodėl dabar, užsitikrinę, jog dvasia su mumis, sutikome paimti kardą. Tam reikėjo pamatyti mirštančius žmones ir ryžtis mirti, tam reikėjo to prancūzų darbininko, kuris ankstų rytą, eidamas kalėjimo koridoriais į ešafotą, prie kiekvienos kameros paragindavo bičiulius rodyti drąsą. Galiausiai dvasiai pažaboti turėjome patirti kūno kančias. Iš tikro turi tik tai, už ką jau sumokėjai. Mes sumokėjom brangiai ir mokėsime dar. Tačiau mes turim savo įsitikinimus, savo argumentus, savo teisingumą: jūsų pralaimėjimas neišvengiamas.

Aš niekad netikėjau savaimine tiesos galia. Tačiau žinoti, kad tiesa nugali melą, kai jėgos lygios, – jau nemažas daiktas. Mums pavyko įgyti tą sunkiai pasiekiamą pusiausvyrą. Šiandien kovojame remdamiesi šituo jos niuansu. Ir aš jaučiu pagundą pasakyti jums, kad būtent dėl niuansų mes ir kovojame, tačiau dėl tokių, kurie žmogui ypač svarbūs. Mes kovojame dėl niuanso, skiriančio pasiaukojimą nuo mistikos, energiją nuo smurto, jėgą nuo žiaurumo, ir dar dėl to kur kas subtilesnio niuanso, kuris skiria netiesą nuo tiesos ir žmogų, kokio tikimės, nuo jūsų garbinamų niekšiškų dievų.

Štai ką norėjau pasakyti jums stebėdamas grumtynes ne iš šalies, o būdamas pačiam jų tirštyje. Štai ką norėjau atsakyti į tą „jūs nemylite savo tėvynės“, kuris vis dar mane persekioja. Noriu būti su jumis atviras. Manau, jog Prancūzija ilgam prarado savo galybę ir viešpatavimą ir jai reikės dar daug skaudžios kantrybės, sutelkto maišto, kad susigrąžintų bent dalį prestižo, būtino visoms kultūroms. Tačiau manau, kad praradimo priežastys – garbingos. Ir būtent todėl manęs neapleidžia viltis. Tokia mano laiško prasmė. Žmogus, kurio gailėjotės prieš penkerius metus, kad jis toks santūrus savo tėvynei, – tas pats žmogus, kuris šiandieną nori pasakyti jums ir visiems mūsų vienmečiams Europoj ir pasaulyje: „Aš priklausau tai nuostabiai ir ištvermingai tautai, kuri, nors jai ir teko paklydimų bei silpnybių dalia, neprarado idėjos, liudijančios jos didingumą; mano šalies liaudis tolydžio, o elitas kartais stengiasi tą idėją vis aiškiau suformuluoti. Aš priklausau tai tautai, kuri prieš ketverius metus iš naujo pradėjo savo istoriją ir, būdama griuvėsiuose, ramiai, tvirtai ketina perrašyti ją dar sykį ir išmėginti savo laimę lošime, kurį jį pradeda be kozirių. Šita šalis verta, kad ją mylėčiau sunkia ir reiklia meile. Manau, jog dabar ir derėtų už ją kovoti, nes ji verta pačios didžiausios meilės. O jūsų tauta, priešingai, susilaukė tos savo sūnų meilės, kurią užsitarnavo, – aklos meilės. Išteisina ne bet kuri meilė. Štai šitai jus ir žlugdo. Sutriuškinti laimėję didžiausias savo pergales, – kas gi jūsų laukia artėjančiuose pralaimėjimuose?“

1943 metų liepa

ANTRAS LAIŠKAS

Aš jau rašiau jums, ir rašiau be dvejonių. Po penkerių išsiskyrimo metų paaiškinau, kodėl mes stipresni už jus: nes padarėme lankstą, norėdami įsitikinti savo teisumu, nes dvejodami dėl savo teisės, pavėlavome, nes pasidavėme beprotybei, norėdami sutaikyti visa, ką mylėjome. Tačiau verta prie to sugrįžti dar sykį. Aš jau sakiau jums: mes už tą lankstą brangiai sumokėjome. Užuot surizikavę būti neteisūs, pasirinkom sumaištį. Tačiau kaip tik tas lankstas daro mus šiandien stiprius ir būtent dėl jo artėjame prie pergalės.

Taip, išsakiau jums visa šitai be dvejonių, vienu atsikvėpimu, vienu plunksnos brūkštelėjimu. Nes turėjau pakankamai laiko apie tai pamąstyti. Medituojama naktį. Štai jau treji metai mūsų miestuose ir mūsų širdyse tvyro jūsų užleista naktis. Treji metai mes brandiname tamsoje mintį, kuri šiandien stoja prieš jus su ginklu rankoje. Dabar galiu kalbėti su jumis apie protą. Juk šiandien mus užvaldė toks tikrumo jausmas, kai viskas randa atsvarą ir išryškėja, kai protas pritaria narsai. Ir, regis, jūs, taip lengvabūdiškai kalbėjęs man apie protą, didžiai nustembate pamatęs jį iš taip toli sugrįžtant ir staiga vėl nusprendžiant užimti savo vietą istorijoje. Štai čia ir vėl noriu pakalbėti apie jus.

Toliau paaiškinsiu, jog tikrumo jausmas ne itin džiugina širdį. Čia ir glūdi prasmė viso to, apie ką jums rašau. Tačiau pirmiausia norėčiau atsiteisti su jumis, kokį prisimenu, bei su

mūsų draugyste. Kol dar galiu, norėčiau padaryti jai vienintelę paslaugą, įmanomą padaryti besibaigiančiai draugystei, – norėčiau ją paaiškinti. Jau atsakiau į tuos žodžius: „Jūs nemylite savo tėvynės", kuriuos man kartais sviesdavote ir kurių negaliu užmiršti. Šiandien noriu atsakyti tik į tą nekantrią šypseną, su kuria jūs sutikdavote žodį „protas". „Visose savo proto apraiškose, – teigėte man, – Prancūzija išsižada savęs pačios. Jūsų intelektualai, nelygu būdas, tėvynę iškeičia į neviltį arba į abejotinos tiesos vaikymąsi. O mes Vokietiją statome pirm tiesos, anapus nevilties". Iš pažiūros tai buvo teisybė. Bet jau sakiau jums: jei kartais ir atrodydavo, jog mes renkamės teisingumą, o ne tėvynę, tai tik todėl, kad norime mylėti savo tėvynę teisingą, kaip norime mylėti ją nepraradusią tiesos ir vilties. Būtent tuo ir skyrėmės nuo jūsų – buvome reiklūs. Jums pakako tarnauti savo tautos galybei, o mes svajojome suteikti mūsiškei jos tiesą. Jūs tenkinotės tarnaudami realiai politikai, o mes, net ir labiausiai klysdami, nesąmoningai išsaugojom garbingos politikos idėją, prie kurios grįžtame šiandieną. Kai sakau „mes", neturiu galvoje mūsų vyriausybės atstovų. Juk vyriausybės atstovas – niekas.

Čia ir vėl regiu jūsų šypseną. Jūs visuomet nepasitikėjote žodžiais. Aš irgi, bet dar labiau nepasitikėjau savimi. Jūs mėginote pastūmėti mane į tą kelią, kuriuo pasukote pats ir kur protas gėdijasi proto. Jau tuomet nenuėjau paskui jus. O šiandien mano atsakymai bus dar tvirtesni. Kas yra tiesa? – klausėte. Pagrįstas klausimas, bet mes bent žinome, kas yra melas: būtent tai, ko jūs mus išmokėte. Kas yra dvasia? Mes žinome, kas yra jos priešingybė, o ji – žmogžudystė. Kas yra žmogus? Bet čia aš jus nutrauksiu, nes šitai mes žinome. Jis yra ta jėga, kuri galiausiai atsikrato tironų ir dievų. Jis yra akivaizdumo galia. Būtent tą žmogiškąjį akivaizdumą mums ir reikia išsaugoti, ir mūsų tikrumo jausmas dabar atsiranda iš to, kad žmogaus likimas ir mūsų tėvynės likimas susieti vienas su kitu. Jeigu niekas neturėtų prasmės, jūs būtumėt teisus. Tačiau yra dalykų, išsaugojusių prasmę.

Nepakenks, jeigu pakartosiu: būtent čia mes nuo jūsų ir atsiskiriame. Mūsų tėvynės samprata suteikė jai deramą vietą greta kitų didžių dalykų, tokių kaip draugystė, žmogus, laimė, teisingumo poreikis. Tai vertė mus būti griežtus jos atžvilgiu. Bet galiausiai mes pasirodėme teisūs. Neužkariavome jai vergų, nieko nesutrempėm dėl jos po kojų. Kantriai laukėme, kol viskas paaiškės, ir varguose bei sielvarte patyrėme džiaugsmingą galimybę kovoti už visa tai, ką mylim. O jūs, priešingai, kovojote prieš tą žmogaus dalį, kuri nepriklauso tėvynei. Jūsų aukos – bereikšmės, nes jūsų vertybių hierarchija niekam tikusi ir jūsų vertybės neturi savo vietos. Jūs išdavėte ne tik širdį. Dabar jums atsikeršija ir protas. Jūs nesumokėjote kainos, kurios jis reikalingas, neatidavėte sunkios duoklės aiškumui. Iš pralaimėjimo gelmių galiu pareikšti, kad būtent tai ir žlugdo jus.

Leiskit man verčiau papasakoti jums štai ką. Ankstų rytą kažkur Prancūzijoje sunkvežimis, vairuojamas ginkluotų kareivių, veža vienuolika prancūzų iš man žinomo kalėjimo į kapines, kur jūs turite juos sušaudyti. Penketas ar šešetas iš tų vienuolikos tikrai yra kažką padarę: iškabinę proklamaciją ar slapta su kuo nors susitikinėję, o svarbiausia – atsisakę jums paklusti. Jie sėdi sustingę sunkvežimyje, pagauti baimės, bet drįsčiau teigti, paprasčiausios baimės, apimančios kiekvieną žmogų prieš nežinią, baimės, su kuria drąsa apsipranta. Kiti nieko nepadarė. Ir suvokimas, kad jie mirs per klaidą ar kaip savotiško abejingumo aukos, dar labiau apsunkina tą valandą. Tarp jų yra šešiolikametis vaikinas. Jūs gerai pažįstate mūsų paauglių veidus, todėl apie juos nekalbėsiu. Vaikinuką kankina baimė, ir jis paklūsta jai be jokios gėdos. Nesišypsokit taip niekinamai, – jis net kalena dantimis. Bet jūs pasodinote šalia jo kapelioną, kurio uždavinys – palengvinti tiems žmonėms artėjančią baisią valandą. Manau galįs tvirtinti, jog žmonėms, kuriuos netrukus nužudys, kalbos apie būsimąjį gyvenimą nieko nepataiso. Pernelyg sunku patikėti, kad bendras kapas nėra visam kam galas,

belaisviai sunkvežimyje atkakliai tyli. Kapelionas pasigręžė į kampe susmukusį berniuką. Šitas supras jį geriau. Berniukas jam atsako, kabinasi į tą balsą, atgauna viltį. Apėmus nebyliausiam siaubui kartais pakanka, kad koks žmogus prabiltų: galgi jis viską sutvarkys. „Aš nieko nepadariau", – aiškina berniukas. „Taip, – atsako jam kapelionas, – bet dabar tai nebesvarbu. Tau reikia pasirengti deramai numirti". – „Bet juk negali būti, kad jie manęs nesuprastų". – „Aš – tavo draugas ir gal suprantu tave. Tačiau jau per vėlu. Aš būsiu šalia tavęs, gerasis Viešpats irgi. Pamatysi, tai bus lengva". Berniukas nusisuko. Kapelionas kalba apie Dievą. Ar berniukas tikįs jį? Taip, tikįs. Vadinas, jis žinąs, kad niekas nėra svarbu, palyginti su ta ramybe, kuri jo laukia. Bet būtent ta ramybė ir baugina berniuką. „Aš – tavo draugas", – kartoja kapelionas.

Visi kiti tyli. Reikia pagalvoti ir apie juos. Dvasininkas pasislenka prie tylaus jų būrio, valandėlę atsuka berniukui nugarą. Sunkvežimis kliurksėdamas palengva rieda rasotu keliu. Įsivaizduokit pilką priešaušrio valandą, rytinį žmonių kvapą, kaimą, nematomą, tačiau nuspėjamą iš pakinktų žvangesio bei paukščio klyksmo. Berniukas atsiremia į sunkvežimio brezentą, šis kiek išsigaubia. Berniukas pamato siaurą plyšį tarp brezento ir kėbulo borto. Jeigu panorėtų, galėtų pro jį iššokti. Kapelionas pasisukęs į jį nugara, o kareiviai priekyje įdėmiai žiūri į kelią, stengdamiesi iš jo neišklysti. Berniukas nedvejodamas atplėšia brezentą, slysteli pro plyšį ir šoka žemyn. Vos vos tepasigirsta, kaip jis krinta ant žemės, skubriais žingsniais nubėga keliu, paskui ir vėl viskas nuščiūva. Dirva sugeria jo žingsnių aidą. Tačiau brezento klaptelėjimas, drėgnas, smarkus rytinio oro blūškis, įsiveržęs vidun, privertė kapelioną ir pasmerktuosius atsigręžti. Akimirką kapelionas nužvelgia vyrus, tylomis žiūrinčius į jį. Akimirka, duota Dievo tarnui apsispręsti pagal pašaukimą, su kuo jis, su budeliais ar kankiniais. Tačiau jis jau pabeldė į pertvarą, skiriančią jį nuo saviškių: *Achtung!*[2] Pavojus paskelbtas. Du kareiviai įpuola į kėbulą ir nukreipia šautuvus į kalinius.

Kiti du šoka iš mašinos ir puola į laukus. Kapelionas, stovėdamas ant asfalto už poros žingsnių nuo sunkvežimio, lydi juos žvilgsniu pro rūką. Žmonės sunkvežimyje įdėmiai klausosi tos medžioklės garsų: slopūs šūksniai, šūvis, tyla, vėl žmonių balsai, vis artesni, artesni, galiausiai duslūs žingsniai. Berniuką parvedė. Į jį nepataikė, tačiau jis pats sustojo užspeistas priešiško rūko, ūmai praradęs drąsą, pasimetęs. Jį veikiau atnešė nei atvedė. Jį mušė, bet nesmarkiai. Visų svarbiausia – dar prieš akis. Jis nežiūri nei į kapelioną, nei į kitus. Kapelionas įsėdo į kabiną greta vairuotojo. Kėbule jo vietą užėmė ginkluotas kareivis. Nustumtas į sunkvežimio kampą, berniukas neverkia. Tik žiūri į šmėsčiojantį tarp sunkvežimio grindų ir brezento kelią, kur aušta rytas.

Aš jus pažįstu ir žinau, kad puikiai įsivaizduojate, kaip visa tai baigėsi. Bet jūs privalote žinoti, kas man papasakojo tą istoriją. Vienas prancūzas dvasininkas. Jis sakė: „Man gėda dėl to žmogaus, ir aš džiaugiuos, manydamas, kad nė vienas prancūzas dvasininkas nebūtų sutikęs versti savo Dievą tarnauti žmogžudžiams“. Tai buvo tiesa. Paprasčiausiai tas vokiečių kapelionas galvojo taip kaip jūs. Jam atrodė natūralu paaukoti tėvynei viską, net savo tikėjimą. Jūs mobilizuojate net dievus. Jie su jumis, kaip jūs ir teigiate, tačiau per prievartą. Jūs nieko nebematote, tik veržte veržiatės į priekį. Ir dabar kaunatės semdamiesi jėgų vien iš aklo įtūžio, jums rūpi tik ginklai bei trankūs smūgiai, o ne minčių tvarka, jūs atkakliai jaukiat viską, vadovaudamiesi tik savo įkyria mintim. O mes pradėjome nuo proto svarstymų ir dvejonių. Mes nebuvome stiprūs prieš įtūžį. Bet štai dabar mes jau apėjome tą lankstą. Pakako vieno nužudyto vaiko, kad prie proto pridėtume ir įtūžį, ir nuo dabar esame dviese prieš vieną. Taigi noriu pakalbėti su jumis apie įtūžį.

Prisiminkite. Kai sykį nustebau dėl staigaus įtūžio, apėmusio vieną jūsų viršininkų, jūs man pasakėte: „Bet juk tai irgi gerai. Tik jūs to nesuprantate. Prancūzai stokoja vienos dorybės –

gebėjimo įtūžti". Ne, taip nėra, bet prancūzai išrankūs dorybėms. Ir prisiima jas tik tuomet, kai reikia. Tai teikia jų įtūžiui ramybės ir jėgos, kurią jūs dar tik pradedat patirti. Apimtas būtent tokio, vienintelio man žinomo, įtūžio, baigdamas pasakysiu jums dar keletą žodžių.

Juk tikrumo jausmas, kaip jau sakiau, ne visuomet džiugina širdį. Mes žinom, ką praradome darydami tą didį lankstą, žinom kainą, kurią mokame už aitrų džiaugsmą kautis santarvėje su savim. Kaip tik todėl, kad skaudžiai jaučiam, ką praradom negrąžinamai, mūsų kova paženklinta vienodai ir kartėliu, ir tikėjimu. Karas mūsų netenkino. Nebuvom moraliai jam pasirengę. Mūsų tauta pasirinko pilietinį karą, atkaklią kolektyvinę kovą, aukojimąsi be išlygų. Tą karą ji pasirinko pati, o ne kvailos niekšiškos vyriausybės įsakyta, tame kare ji surado save ir kaunasi už savo susikurtą idėją. Bet leidusi sau tokią prabangą, moka už ją siaubingą kainą. Čia toji tauta ir vėl nusipelnė daugiau už jūsiškę. Juk žūva geriausieji jos sūnūs – štai ką žiauriausia pripažinti. Karo patyčiose esama patyčių privilegijos. Mirtis smogia savo smūgį kur pakliūva, nesirinkdama. Kare, kurį kariaujame, drąsa pati pastato save priešais taikinį: kas dieną jūs sušaudote pačią gryniausią mūsų dvasią. Juk jūsų naivumui nuovokos netrūksta. Jūs niekad nežinojote, ką privalu išrinkti, bet žinote, ką reikia sunaikinti. O mes, vadinantys save dvasios gynėjais, žinom, kad dvasia gali numirti, kai ją triuškina pakankamai didelė jėga. Tačiau mes tikim kitą jėgą. Matydami tuos nebylius, jau nusigręžusius nuo šio pasaulio veidus, kuriuos kartais išvarpote kulkomis, jūs manote, kad jums pavyks subjaurot mūsų teisybės veidą. Bet jūs nepaisote užsispyrimo, verčiančio Prancūziją kovoti su laiku. O būtent ši neviltį kelianti viltis mus ir palaiko sunkią valandą: mūsų draugai bus kantresni už savo budelius, ir jų bus daugiau nei kulkų. Matote, prancūzai geba įtūžti.

1943 metų gruodis

TREČIAS LAIŠKAS

Ligi šiol pasakojau apie savo tėvynę, ir iš pradžių galėjot pamanyti, kad mano kalba pasikeitė. Nieko panašaus. Tiesiog mes teikiame skirtingas reikšmes tiems patiems žodžiams, – kalbame jau skirtingomis kalbomis.

Žodžiai visuomet lieka nuspalvinti veiksmų ar aukojimosi, kuriems paakina. Jūsų ištarta „tėvynė" sužaižaruoja kruvinais beminčiais atšvaitais, nutolinančiais mane nuo jos visiems laikams, o mes įžiebėme tame žodyje proto liepsną: drąsai čia pasireikšti sunkiau, tačiau žmogus čia bent jau randa tai, kas jį patenkina. Galiausiai supratote: mano kalba iš tikro niekados nesikeitė. Tokia kalbėjau su jumis prieš 1939 metus, tokia kalbu dabar.

Dar labiau tuo įsitikinsite, kai jums prisipažinsiu. Visą tą laiką, kai atkakliai, tylėdami tarnavome vien savo tėvynei, nebuvom nė akimirkai išleidę iš akių vienos minties, vienos vilties, – jos neatsiejamos nuo mūsų, – minties apie Europą ir vilties, kurią ji uždega. Teisybė, kad jūs per garsiai apie ją kalbėjote. Čia mes ir vėl prabylame skirtingomis kalbomis: mūsų Europa – ne jūsų Europa.

Tačiau prieš pasakydamas jums, kas yra Europa, norėčiau bent patvirtinti, jog tarp priežasčių, privertusių mus su jumis kariauti (dėl jų privalome ir nugalėti jus), svarbiausia yra ta, jog suvokėme, kad esame ne tik suluošinti savo šaly, kad sužeidėte pačią mūsų gyvastį, bet dar ir tai, kad atėmėt iš mūsų gra-

žiausius vaizdus ir pateikėte juos paskui pasauliui šlykščiai ir juokingai. Baisiausiai kenti tuomet, kai matai iškreipta tai, ką myli. Reikia visų mūsų protingos meilės, kad ta Europos idėja[3], kurią jūs pasisavinote iš geriausių mūsų žmonių, paskui suteikę šlykščią prasmę, išliktų mumyse jauna, galinga. Tad esama būdvardžio, kurio mes nevartojam nuo to laiko, kai pavadinote europine tą vergišką kariauną, ir šitaip darom pavydžiai norėdami išsaugoti tą nesubjaurotą jo reikšmę, kuri mums tebeegzistuoja ir kurią ketinu jums paaiškinti.

Jūs kalbate apie Europą, bet skirtumas tarp mūsų tas, kad jums Europa – nuosavybė, o mes jaučiamės nuo jos priklausomi. Jūs taip prakalbote apie Europą tik praradę Afriką. Tokia meilė niekam tikusi. Ši žemė, kur tiek amžių paliko savo pavyzdžių, tėra jums priverstinis sugrįžimas atgalios, o mums ji visad buvo gražiausioji viltis. Pernelyg ūmią jūsų aistrą pagimdė apmaudas ir būtinybė. Toks jausmas niekam neteikia garbės, ir jūs suprasite, kodėl nė vienas europietis, vertas šito vardo, nepanoro jam atsiduoti.

Jūs sakote „Europa", bet turite galvoje kareivių žemę, javų aruodą, pavergtą pramonę, valdomą protą. Per toli nužengiau? Žinau bent tai, kad tardami „Europa", net ir geriausiomis akimirkomis, pasidavę savo melo sugestijai, jūs negalite atsispirti minčiai apie klusnių tautų kohortą, senjorų Vokietijos vedamą į pasakišką kruviną rytojų. Noriu, kad jūs gerai pajustumėt tą skirtumą: jums Europa – erdvė, supama jūrų ir kalnų, perkirsta užtvankų, čia gausu kasyklų, bręsta derliai, čia Vokietija lošia lošimą, pastačiusi ant kortos tik savo lemtį. O mums ji – toji dvasinga žemė, kur jau dvidešimt amžių rutuliojasi nuostabiausios žmogaus dvasios peripetijos. Ji – ta išskirtinė arena, kur Vakarų žmogaus grumtynės su pasauliu, dievais, savim šiandien yra pasiekusios kritinį tašką. Regite, mes nebeturim bendro mato.

Nesibaiminkit, aš nenukreipsiu prieš jus senos propagandos temų: nereikalausiu krikščioniškos tradicijos. Tai jau kita problema. Jūs irgi pernelyg daug apie tai kalbėjote ir, dėdamiesi

Romos gynėjais[4], nepabūgote daryti Kristui reklamą, prie kurios jis ėmė pratintis jau tądien, kai buvo pabučiuotas kankinimams pasmerkusiu bučiniu. Bet juk krikščioniška tradicija yra sykiu tradicija, kuri sukūrė šią Europą, ir aš neturiu teisės ginti ją jūsų akivaizdoje. Tam reikėtų Dievui atsidavusios širdies polinkių. Jūs žinote, kad manoji ne tokia. Tačiau kai pagalvoju, jog mano tėvynė kalba Europos vardu ir gindami vieną giname jas abi, tuomet ir aš griebiuosi savo tradicijos. Ji yra sykiu keleto didžių asmenybių ir milžiniškos tautos tradicija. Ji grindžiama dviem rinktiniais dalykais – rinktiniu protu ir rinktine drąsa, – ji turi savo dvasios kunigaikščius ir gausią tautą. Patys spręskite, ar skiriasi šita Europa, kurios sienos – keleto žmonių genialumas ir giliai jaučianti visų joje gyvenančių tautų širdis, nuo tos spalvotos dėmės, kurią jūs aneksavote laikinuose žemėlapiuose.

Prisiminkite: kartą, šaipydamasis iš mano piktinimosi, jūs pasakėte: „Don Kichotas bus bejėgis, jeigu Faustas panorės jį nugalėti". Atsakiau jums, jog ir Faustas, ir Don Kichotas sukurti ne tam, kad galynėtųsi, o menas išrastas ne tam, kad neštų pasauliui blogį. Tuomet jūs mėgote pompastiškus įvaizdžius ir aiškinote toliau. Anot jūsų, reikėjo pasirinkti Hamletą arba Zygfridą[5]. Tuomet aš nenorėjau rinktis, o svarbiausia, nemaniau, kad Vakarai prarado pusiausvyrą tarp jėgos ir žinojimo. Bet jūs šaipėtės iš žinojimo, jūs kalbėjote vien apie galią. Šiandien geriau save suprantu ir žinau, kad net ir Faustas jums nepravers. Nes iš tikrųjų sutikome su mintimi, jog tam tikrais atvejais rinktis būtina. Tačiau mūsų pasirinkimas būtų ne ką geresnis už jūsiškį, jeigu būtų padarytas neįsisąmoninus, jog jis – nežmoniškas, o didieji dvasios siekiai negali būti atskirti vienas nuo kito. Mes mokėsime vėl sujungti tuos dalykus, o jums tai niekad nepavykdavo. Tad matote, tai vis toji pati mintis, mes grįžtam iš toli. Tik sumokėjome už ją gan brangiai, tad turim teisę jos laikytis. Tatai skatina mane pasakyti, kad jūsų Europa – netikusi. Joje nėra nieko, kas jungtų ar uždegtų širdis. O

mūsiškė – tai bendra jaudinanti ieškojimų kelionė, kurią tęsiame nepaisydami jūsų, genami proto vėjo.

Nebesileisiu į tolesnius samprotavimus. Kartais ties kokiu gatvės posūkiu trumpais atokvėpiais tarp begalinių mūsų kovos valandų nejučia pagalvoju apie visus tuos Europos kampelius, kuriuos gerai pažįstu. Nuostabi žemė, sukurta sunkaus darbo ir istorijos. Ir vėl kaip kitados, kaip visi Vakarų žmonės lankau tas šventas vietas: rožės Florencijos vienuolynuose, paauksinti Krokuvos kupolai, Hradčanai su negyvais rūmais, traukulių iškreiptos statulos ant Karlo tilto per Vltavą, rafinuoti Zalcburgo sodai. Visos tos gėlės ir tie akmenys, tos kalvos ir peizažai, kur žmonių laikas ir pasaulio laikas medžius supynė su paminklais! Manoji atmintis sulydė tuos susisluoksniavusius vaizdus, sukūrė iš jų vieną – platesnės tėvynės vaizdą. Kažkas susigaužia many, kai pagalvoju, kad tą veržlų iškankintą veidą jau daugybė metų temdo jūsų šešėlis. O juk keletą tų vietų mudu lankėme kartu. Tuomet aš nemaniau, kad vieną gražią dieną mums reikės jas išvaduot nuo jūsų. Ir dar: įtūžio ir nevilties akimirkomis kartais apgailestauju, kad rožės gali dar žydėti Švento Morkaus vienuolyne, balandžiai kilti guotais nuo Zalcburgo katedros, o raudoni snapučiai be paliovos augti nedidukėse Silezijos kapinaitėse[6].

Tačiau esti ir kitų akimirkų – ir tik jos tėra tikros, – kai aš džiaugiuosi. Juk visi tie peizažai, gėlės ir arimai, seniausioji iš žemių kiekvieną pavasarį įrodo jums, jog esama dalykų, kurių jūs negalite paskandinti kraujyje. Tuo įvaizdžiu galėčiau ir užbaigti. Man nepakaktų įsitikinimo, jog visi didieji Vakarų šešėliai ir visos trisdešimt tautų – išvien su mumis, man stigtų žemės. Tad žinau, kad Europoje viskas – peizažas ir dvasia – jus neigia, ramiai, be nežabotos neapykantos, su tylia pergalių jėga. Ginklai, kuriais europinė mintis gali nuo jūsų gintis, – tie patys, kuriuos turi šita žemė, nuolat atgimstanti javapjūtėmis ir žiedais. Kova, kurią mes kovojame, tikrai baigsis pergale, nes ji atkakli kaip pavasaris.

Pagaliau žinau, kad jus sutriuškinus bus padaryta dar ne viskas. Europą dar reikės sukurti. Ją visą laiką reikia kurti. Bet ji bus dar Europa, kitaip sakant, tai, ką aprašiau jums. Niekas nebus prarasta. Pamėginkit įsivaizduoti, kokie mes dabar: neabejojantys savo teisingumu, mylintys tėvynę, vieningi, išlaikantys pusiausvyrą tarp pasiaukojimo ir laimės siekio, tarp dvasios ir kardo. Kartoju tai dar sykį, nes būtina jums šitai pasakyti, sakau tai, nes tai tiesa, ir ji parodys jums tą kelią, kurį mano tėvynė ir aš nuėjome nuo mūsų draugystės pradžios – dabar mes turim pranašumą, kuris jus sužlugdys.

1944 metų balandis

KETVIRTAS LAIŠKAS

Žmogus mirtingas. Galimas daiktas, bet mirkime priešindamiesi, ir jeigu mums lemta nebūtis, nesakykime, jog tai teisingumas!

OBERMAN (90 laiškas)[7]

Štai atėjo jūsų pralaimėjimo metas. Rašau jums iš visam pasauly garsaus miesto, jis pasipriešins jums laisvu rytojumi. Jis žino, kad tai bus nelengva ir kad prieš tai jam teks įveikti naktį, dar tamsesnę už tą, kuri užslinko prieš ketverius metus, jums atėjus. Rašau iš miesto, kuris neteko visko, liko be šviesos, be šilumos, patyrė badą, bet tebėra nesunaikintas. Netrukus jame padvelks kažkas, apie ką jūs neturit nė menkiausio supratimo. Jeigu pasiseks, susitiksime akis į akį. Tuomet galėsim susikauti, aiškiai žinodami už ką: aš teisingai suvokiu jūsų argumentus, o jūs įsivaizduojate manuosius.

Tos liepos naktys – sykiu lengvos ir sunkios. Lengvos virš Senos ir medžių paunksnėje, sunkios – širdyse tų, kurie laukia vienintelės aušros, sutelkusios visus jų troškimus. Aš laukiu ir galvoju apie jus: turiu jums pasakyti dar vieną dalyką, jis bus paskutinis. Noriu paaiškinti, kodėl mes buvome tokie panašūs, o dabar tapom priešais, kaip galėjau su jumis suartėti, o dabar tarp mūsų viskas baigta.

Mudu ilgai manėme, kad šis pasaulis neturi aukštesnio principo ir kad visi mes esame apvilti. Tam tikra prasme aš ir dabar

taip manau. Bet padariau iš to kitokias išvadas, ne tas, apie kurias jūs man kalbėjote tuomet ir šitiek metų stengiatės įbrukti į Istoriją. Šiandien sakau sau: jeigu iš tikrųjų būčiau sekęs jūsų minčių logika, turėčiau pateisinti jūsų veiksmus. O šitai taip svarbu, kad privalau čionai sustoti, vidur šitos vasaros nakties, tokios kupinos vilčių mums ir grėsmių jums.

Jūs niekad netikėjote, kad šis pasaulis turi prasmę, ir todėl sumąstėte, kad viskas jame lygiavertiška, o gėris ir blogis apibrėžiami pagal įnorius. Jūs įsivaizdavote, jeigu nėra žmogiškos ar dieviškos moralės, vienintelėmis vertybėmis lieka tos, kurios valdo gyvulių pasaulį, tai yra smurtas ir gudrumas. Iš to padarėt išvadą, kad žmogus – niekas ir galima užmušti jo sielą, kad šitoje beprotiškiausioje istorijoje individo paskirtis tėra žygiai, rodantys jėgą, o jo moralė – užkariavimų realizmas[8]. Tiesą pasakius, aš, tikėjęs, kad galvoju taip kaip jūs, neradau argumentų jums paprieštarauti, nebent tik pašėlusį teisingumo siekį, kuris galiausiai pasirodė man toks pat neprotingas kaip ir ūmiausia aistra.

Kur glūdėjo tas skirtumas? Jūs lengvai pasidavėte nusivylimui, – aš niekada su juo nesitaikiau. Jūs lengvai pripažinote, kad žmogaus dalia neteisinga, ir ryžotės tą neteisybę dar padidinti, – aš, priešingai, visad maniau, kad žmogus turi teigti teisingumą ir šitaip grumtis su amžinu neteisingumu, kurti laimę, protestuodamas prieš nelaimių viešpatiją. Jūs apsvaigote nuo nevilties ir išsilaisvinot iš jos tik ją pavertę principu, tad ir sutikote sunaikint tai, kas sukurta žmogaus, sutikote prieš jį kovoti, kad jo menkumas taptų tobulas. O aš, atsisakydamas priimti šitą neviltį ir šitą iškankintą pasaulį, norėjau, kad žmonės susivienytų ir pasipriešintų savo šlykščiam likimui.

Matote, iš vieno principo mes išvedėm skirtingus moralus. Todėl, kad pakeliui jūs atsisakėte aiškumo ir manėte, jog patogiau bus (tikriausiai pasiteisintumėte, kad jums visai tas pats), jei kas nors kitas galvos už jus ir milijonus vokiečių. Mat jūs pavargot kautis su dangum, jūs pasirinkote tą alinančią avan-

tiūrą, kur jūsų tikslas – sumaitoti sielas ir sunaikinti žemę. Žodžiu, jūs pasirinkot neteisybę, jūs stojot dievų pusėj. Jūsų logiškumas buvo tik tariamas.

Aš pasirinkau teisingumą, kad likčiau ištikimas žemei. Vis dar manau, kad šis pasaulis neturi didžios prasmės. Tačiau žinau, kad kažkas jame turi prasmę, ir tas kažkas – žmogus, nes jis vienintelis jos reikalauja. Bent jau viena šito pasaulio tiesa yra žmogus, ir mūsų uždavinys – suteikti jam argumentų grumtis su likimu. Tas vienintelis argumentas – jis pats, ir būtent jį reikia išgelbėti, jei norime išgelbėti susikurtą gyvenimo idėją. Jūs pašaipiai nusišypsote: ką reiškia išgelbėti žmogų? O aš jums atsakau, šaukiu visa savo esybe: ogi nemaitot jo, suteikti jam teisingumo, kurį jis vienas tesupranta, šansą.

Štai kodėl mes stojome į kovą. Štai kodėl turėjome iš pradžių sekti paskui jus keliu, kuriuo mes ėjome nenorom ir kurio gale laukė pralaimėjimas. Juk jūsų neviltis ir buvo jūsų jėga. Kai tik lieka viena, gryna, pasitikinti savimi, su nenumaldomais padariniais, neviltis tampa negailestinga jėga. Ji ir sutriuškino mus, kol dvejojome ir vis dar žvalgėmės į laimės kupinus vaizdus. Mes manėme, kad laimė – pats didžiausias užkariavimas kovojant su įpirštu likimu. Netgi patyrę pralaimėjimą, mes jos gailavome.

Bet jūs padarėte tai, ką reikėjo padaryti: mes įėjome į Istoriją. Ir penketą metų nebegalėjome džiaugtis paukščių čiulbesiu gaivų vakarą. Buvome priversti pulti į neviltį. Buvome atskirti nuo pasaulio, nes kiekvieną akimirką su juo siejosi begalė mirties vaizdų. Štai jau penketas metų šitoje žemėje nebūna ryto be agonijos, vakaro – be kalėjimo, vidudienio – be skerdynių. Taip, mums reikėjo sekti paskui jus. Bet mūsų žygis buvo ypač sunkus, nes kare mes neužmiršom apie laimę. Ir smurto šurmuly mėginome išsaugoti širdyse laimingos jūros, niekad neužmirštos kalvos, brangaus besišypsančio veido prisiminimą. Tai buvo ir geriausias mūsų ginklas, kurio niekada neišleisime iš rankų. Juk jeigu jį prarastume, tą pačią dieną taptume tokiais

pat negyvėliais kaip ir jūs. Dabar mes žinome, kad nukalti laimės ginklams reikia daug laiko ir pernelyg daug kraujo.

Mes turėjome persiimti jūsų filosofijos, sutikti kiek supanašėti su jumis. Jūs pasirinkote bekryptį didvyriškumą, nes tai vienintelė vertybė, likusi pasaulyje, praradusiame prasmę. O pasirinkę jį sau, jūs jį išrinkot ir visam pasauliui, taip pat ir mums. Kad nežūtume, mes buvom priversti jus mėgdžioti. Bet tuomet pastebėjome, kad esame pranašesni už jus, nes turim kryptį. Dabar, artėjant pabaigai, galime pasakyti jums, ką sužinojome: didvyriškumas – niekis, laimė – kur kas sunkesnis daiktas.

Dabar jums viskas turi būti aišku, jūs žinot, kad mes – priešai. Jūs atstovaujate neteisingumui, ir nėra pasaulyje dalyko, kurio taip nekęstų mano širdis. Tačiau dabar aš jau žinau priežastis to kitados aklo jausmo. Aš kaunuos su jumis, nes jūsų logika tokia pat nusikalstama kaip ir jūsų širdis. O dėl to siaubo, kurį sėjote aplinkui ketverius metus, vienodai kaltas jūsų protas ir instinktai. Štai kodėl pasmerkiu jus be išlygų, – jūs mano akyse jau miręs. Bet tą akimirką, kai skelbsiu nuosprendį siaubingam jūsų elgesiui, aš prisiminsiu, kad išeities taškas ir jums, ir mums buvo toji pati vienatvė, kad ir jūs, ir mes kartu su visa Europa patyrėme tą pačią proto tragediją. Ir tebelaikysiu jus žmogumi, kad ir kokio jūsų esama. Kad liktume ištikimi savo tikėjimui, mes esam priversti gerbti jumyse tai, ko jūs negerbiate kituose žmonėse. Ilgus metus tai buvo milžiniškas jūsų pranašumas, nes jūs žudėte kur kas lengviau nei mes. Ir kol gyvuos pasaulis, šitai bus pranašumas visų tų, kurie į jus panašūs. Ir kol gyvuos pasaulis, mes, į jus nepanašūs, turėsim liudyti, kad žmogus, nors ir kaip klystų, būtų išteisintas ir pripažintas nekaltu.

Štai kodėl baigiantis šitoms grumtynėms galiu jums pasakyti iš to pragaru virtusio miesto, nors ir regiu visus kankinimus, kuriems jūs pasmerkėte mūsų žmones, nors ir neužmirštu subjaurotų lavonų ir kaimų, kuriuose liko vien našlaičiai, kad netgi tą akimirką, kai jus negailestingai triuškinsime, neapy-

kanta jums mūsų neapakins. Ir net jeigu rytoj mums, kaip ir daugeliui kitų, teks mirti, numirsime be neapykantos. Mes negalime garantuoti, kad išvengsim baimės, mes tik stengsimės išsaugoti sveiką nuovoką. Užtat galime garantuoti, kad niekam nepuoselėsim neapykantos. O dėl neteisingumo, to vienintelio pasaulyje dalyko, kurio šiandieną nekenčiu, norėčiau jus užtikrinti, kad čia jau viskas sutvarkyta, mes siekiame sutriuškinti jūsų galybę, neluošindami jūsų sielos.

Kaip matote, jūs vis dar esate pranašesni už mus. Bet būtent jūsų pranašumas mums ir teikia privalumų. Būtent jis lengvina man šitą naktį. Štai kur mūsų jėga – mes, kaip ir jūs, mąstydami virš pasaulio bedugnės, nieko neatmesdami iš savo dramos, tuo pat metu išsaugojome žmogaus idėją per šitą proto galių katastrofą ir nenuilstamai semiamės iš jos drąsos atgimimui. Žinoma, mūsų kaltinimas pasauliui nesušvelnėjo. Mes pernelyg brangiai sumokėjome už tą naują žinojimą, kad mūsų dalia nebeatrodytų mums kupina nevilties. Šimtai tūkstančių auštant nužudytų žmonių, siaubingos kalėjimų sienos, Europos žemė, smilkstanti nuo milijonų savo buvusių vaikų lavonų, – šituo reikėjo sumokėti už įgytus du tris menkus niuansus, kurių nauda tikriausiai bus tik tokia – keletui iš mūsų jie padės gražiau numirti. Taip, šitai kelia neviltį. Bet turime įrodyti, kad neužsitarnavom tokios neteisybės. Užsibrėžėm tą tikslą ir rytoj pradėsime jo siekti. Šią Europos naktį, jau padvelkusią vasara, milijonai ginkluotų ir beginklių žmonių rengiasi kovai. Netrukus išauš jūsų pralaimėjimo aušra. Žinau, kad dangus, buvęs abejingas klaikiausioms jūsų pergalėms, bus toks pat abejingas ir teisingam jūsų pralaimėjimui. Šiandien iš jo nieko nelaukiu. Bet mes bent jau padėsime išgelbėt žmogų nuo vienišumo, kuriam norėjot jį pasmerkti. Paniekinę ištikimybę žmogui, jūs patys mirsit vieniši tūkstančių tūkstančiais. O dabar galiu su jumis atsisveikinti.

1944 metų birželis

AKTUALIJOS I

1944–1948 METŲ KRONIKA[1]

IŠ SKYRIAUS

PARYŽIAUS IŠVADAVIMAS

TIESOS NAKTIS

Kai laisvės kulkos vis dar švilpia mieste[2], vaduojančios patrankos jau rieda pro Paryžiaus vartus, lydimos sveikinimo šūksnių bei gėlių. Gražiausią ir šilčiausią rugpjūčio naktį Paryžiaus danguje amžinos žvaigždės maišosi su trasuojančiomis kulkomis, gaisrų dūmais ir margaspalvėmis liaudies džiugesį reiškiančiomis raketomis. Šitą neprilygstamą naktį baigiasi ketveri išsigimėliškos istorijos ir nenusakomos kovos metai, kovos, kurioje Prancūzija buvo susikibusi su savo gėda ir įtūžiu.

Tie, kurie niekados nebuvo nusivylę nei savimi, nei savo tėvyne, po šituo dangum randa atpildą. Šita naktis verta pasaulio, ji – tiesos naktis. Tos ginkluotos kautynių tiesos, tos jėga paženklintos tiesos, kuri taip ilgai buvo tuščių rankų ir nepridengtos krūtinės tiesa. Šią naktį ji jaučiama visur, kur liaudis ir patrankos griaudžia sykiu. Ji – šitos liaudies ir šitų patrankų balsas, jos veidas – džiūgaujantis ir išsekęs gatvės kovotojų veidas, randuotas ir srūvantis prakaitu. Taip, tai iš tikrųjų tiesos naktis, vienintelė tikra naktis, naktis, kai jaučiamas ryžtas kovoti ir nugalėti.

Prieš ketverius metus žmonės pakilo iš griuvėsių bei nevilties ir ramiai pareiškė, kad niekas dar neprarasta. Jie pareiškė, kad reikia tęsti kovą ir kad gėrio jėgos visuomet nugalės blogio jėgas, jeigu už tai bus sumokėta. Tą kainą jie sumokėjo. Ir toji kaina, žinoma, buvo sunki, sutelkusi savy visą kraujo ir kalėjimų naštą. Daugelio tų žmonių nebėra tarp gyvųjų, daugelis

metų metais gyvena tarp aklų sienų. Tai buvo kaina, kurią reikėjo sumokėti. Tačiau tie žmonės, net jeigu galėtų, nepriekaištautų mums dėl šito siaubingo ir nuostabaus džiaugsmo, užplūdusio kaip potvynis.

Juk šitas džiaugsmas jų neišduoda. Priešingai, jis juos pateisina ir teigia, kad jie buvo teisūs. Ketverius metus mus vienijo bendra kančia, dabar mus vienija bendras svaigulys – mes laimėjome savo solidarumą. Ir šitą stulbinančią naktį su nuostaba pripažįstam, jog per tuos ketverius metus niekad nebuvom vieniši. Mes išgyvenome brolybės metus.

Mūsų dar laukia sunkūs mūšiai. Tačiau taika sugrįš į šitą išdraskytą žemę ir šitas širdis, kamuojamas vilčių bei prisiminimų. Negalima nuolat gyventi žudynėmis ir smurtu. Ateis laikas ir laimei, ir tikram švelnumui. Tačiau toje ramybėje mes visko neužmiršime. Mus nuolatos lydės kulkų išvarpyti brolių veidai, didžioji vyriška tų metų brolystė. Tegu mūsų mirusius draugus gaubia toji ramybė, kurią mums žada šita kvapą gniaužianti naktis, naktis, kurią jie jau laimėjo. Mūsų kova bus jų kovos tęsinys.

Žmogui nieko nėra duota dykai, ir tas mažmožis, kurį jis gali užsikariauti, apmokamas nekaltomis mirtimis. Tačiau žmogaus didybė – ne čia. Ji glūdi jo pasiryžime būti stipresniam už savo lemtį. Ir jeigu jo lemtis neteisinga, jis turi vieną būdą jai įveikti – būti teisingas pats. Mūsų šio vakaro tiesa, plevenanti šiame rugpjūčio danguje, iš tikro paguodžia žmogų. Ir mūsų širdžiai darosi ramu, kaip ramu buvo mirusių draugų širdims, kad matydami sugrįžusią pergalę be atodairos ar pretenzijų galime pasakyti: „Mes padarėme tai, ką privalėjome padaryti“[3].

(Combat, 1944 m. rugpjūčio 25 d.)

PANIEKOS METAS

Trisdešimt keturi žiauriai kankinti, paskui Vensano miške nužudyti prancūzai[4], – tai žodžiai, kurie nieko nesako, jeigu į pagalbą nepasitelkiama vaizduotė. O kas atsiveria vaizduotei? Du žmonės stovi vienas priešais kitą, ir vienas jų rengiasi lupti nagus kitam, į jį žiūrinčiam.

Jau nebe pirmą kartą mums siūlomi šitie nepakeliami vaizdai. 1933 metais prasidėjo epocha, kurią vienas didžiausių mūsų žmonių teisingai pavadino paniekos metu[5]. Ir dešimt metų mums svaigo galva nuo kiekvienos žinios apie tai, kaip plikus ir beginklius žmones kantriai maitojo kiti, kurių veidai panašūs į mūsiškius, ir mes klausėme save, kaip tai įmanoma.

Vis dėlto tai buvo įmanoma. Dešimt metų tai buvo įmanoma, o ir šiandien, tarsi įspėjimas, kad ginklo pergalė – dar ne visiška pergalė, prieš mūsų akis vėl guli draugai paleistomis žarnomis, sudarkytomis galūnėmis ir akimis, kurių žvilgsniai sutraiškyti batų kulnais. O tie, kurie šitai padarė, mokėjo užleisti vietą metro: antai Himmleris, pavertęs kankinimus mokslu ir amatu, grįždavo naktį namo per užpakalines duris, kad nepažadintų savo mylimos kanarėlės.

Taip, tatai buvo įmanoma, mes pernelyg gerai tai matome. Bet juk įmanoma šitiek dalykų. Kodėl gi tuomet pasirinkta būtent šitai, užuot darius ką kita? Todėl, kad reikėjo nužudyti dvasią ir pažeminti sielas. Kai tiki jėga, gerai žinai, kas jos priešas. Tegu ir tūkstantis šautuvų bus nutaikyta į žmogų, jie

nesukliudys jam širdyje tikėti kokio nors reikalo teisumu. Ir jeigu jis žus, kiti teisieji kartos „ne“ tol, kol jėga sunyks. Vadinasi, negana nužudyti teisųjį, reikia sunaikinti ir jo dvasią, kad vieno teisiojo, kuris išsižada žmogaus orumo, pavyzdys pakirstų jėgas visiems teisiesiems, o sykiu ir pačiam teisingumui.

Jau dešimt metų viena tauta nenuilstamai naikina sielas. Ji pakankamai įtikėjo savo jėga ir mano, jog nuo šiol siela yra vienintelė kliūtis ir reikia jos imtis. Jie jos ėmėsi ir, jų nelaimė, kartais jiems tai pavykdavo. Jie žinojo, kad visuomet – dieną ir naktį – esama valandos, kai net drąsiausi žmonės pasijunta bailiais.

Jie visados mokėjo sulaukti šitos valandos. Ir tą valandą per kūno žaizdas prasiskverbdavo iki sielos, priversdavo ją paklaikti ir išprotėti, o kartais – pasirinkti išdavystę ir melą.

Kas čia drįstų prabilti apie atleidimą? Jeigu dvasia galiausiai suprato, kad nesugebės įveikti kardo kitaip kaip tik kardu, jeigu jau ėmėsi ginklo ir pasiekė pergalę, kas gi prašys ją tai užmiršti? Rytoj prabils ne neapykanta, o teisingumas, pagrįstas atminimu. Gal tai ir yra pats patvariausias švenčiausias teisingumas – atleisti visiems, kurie mirė tylėdami, išlaikę aukščiausią niekad neišdavusios širdies rimtį, bet kirsti baisų smūgį drąsiausiems iš mūsiškių, kurie buvo paversti bailiais, pažeminus jų sielas, ir mirė apimti nevilties, nusinešdami amžiaus nusiaubtoje širdyje neapykantą kitiems ir panieką sau.

(Combat, 1944 m. rugpjūčio 30 d.)

IŠ SKYRIAUS

MORALĖ IR POLITIKA

III

Šiuo metu daug kalbama apie tvarką. Todėl, kad tvarka – geras daiktas ir mums jos labai stinga. Tiesą pasakius, mūsų kartos žmonėms ji visai nepažįstama, ir jie savotiškai jos ilgisi, o tas ilgesys paskatintų juos žengti daug neatsargių žingsnių, jeigu jie nebūtų įsitikinę, kad tvarka turi sietis su tiesa. Dėl to jie būna kiek nepatiklūs ir skrupulingi, kai susiduria su tais tvarkos pavyzdžiais, kurie jiems siūlomi.

Juk tvarka irgi neaiški sąvoka. Jos yra keletas rūšių. Yra tvarka, kuri vėl viešpatauja Varšuvoje[6], yra tvarka, kuri slepia netvarką, yra Goethe's branginama tvarka, kuri prieštarauja teisingumui. Ir dar yra toji aukščiausia širdžių ir sąmonių tvarka, kuri vadinama meile, ir toji kruvina tvarka, kur žmogus pats save neigia ir kuri semiasi jėgų iš neapykantos. Iš visų jų mes norėtume išskirti deramą tvarką.

Be abejonės, ta derama tvarka, apie kurią šiandieną kalbama, yra visuomeninė tvarka. Tačiau ar visuomeninė tvarka tėra ramybė gatvėse? Nesu tikras. Juk šiaip ar taip, tomis skaudžiomis rugpjūčio dienomis mums visiems atrodė, kad tvarka ir prasidėjo su pirmaisiais sukilimo šūviais. Po savo nežabotais pavidalais revoliucijos neša tvarkos principą. Tas principas įsigali, jeigu revoliucija būna totalinė. Tačiau jai sužlugus ar sustojus pusiaukely, didžiulė monotoniška netvarka įsigali daugeliui metų.

Gal bent valdžios vieningumas yra tvarka? Kas be ko, vieningumas būtinas. Bet juk vokiečių Reichas buvo vieningas ir

vis dėlto negalime pasakyti, kad jis būtų padaręs Vokietijoje tikrą tvarką.

Čia mums galėtų padėti paprasčiausias individo elgesio panagrinėjimas. Kada sakoma, kad žmogus susitvarkė gyvenimą? Kai nejaučia jame prieštaravimų ir elgiasi taip, kaip mano esant teisinga. Sukilėlis, žūstantis aistros sumaišty už idėją, kuri jam tapo sava, tikrai yra tvarkos žmogus, nes elgiasi pagal principą, kuris jam atrodo akivaizdus. Tačiau mes niekad nelaikysime tvarkos žmogumi to privilegijuotojo, kuris visą gyvenimą valgo triskart per dieną, savo turtą yra investavęs į patikimas vertybes, tačiau skuba namo vos išgirdęs gatvėje triukšmą. Jis tiesiog bailys ir šykštuolis. Ir jeigu prancūzų tvarka būtų atsargumo ir bejausmės širdies tvarka, mums kiltų pagunda matyti joje didžiausią netvarką, nes tuo abejingumu ji pateisintų bet kokį neteisingumą.

Iš viso to galime daryti išvadą, kad tvarkos nebūna be pusiausvyros ir santarvės. Visuomeninei tvarkai tai būtų pusiausvyra tarp valdžios ir valdinių. Ir ta santarvė privalo būti įgyvendinta aukščiausio principo vardan. Mums tas principas yra teisingumas. Nėra tvarkos be teisingumo, ir ideali tautų tvarka – jų laimėje.

Išdava: tvarkos būtinybės pretekstu negalima primesti savo valios. Taip problema pateikiama išvirkščiai. Nereikia vien reikalauti tvarkos, norint gerai valdyti, reikia gerai valdyti, kad būtų įvesta vienintelė prasminga tvarka. Ne tvarka sustiprina teisingumą, o teisingumas garantuoja tvarką.

Niekas labiau už mus netrokšta tos geriausios tvarkos, kuriai įsivyravus susitaikiusioje su savimi ir savo likimu tautoje kiekvienas turės savo darbo ir laisvalaikio dalį, darbininkas galės dirbti be kartėlio ir pavydo, o menininkas – kurti nesikankindamas dėl žmogaus vargų, galiausiai kiekvienas žmogus galės ramia širdimi pamąstyti apie savo dalią.

Mes neturime jokio iškrypėliško potraukio prie šito žiauraus ir triukšmingo pasaulio, kur geriausieji iš mūsų sekina jėgas

beviltiškoje kovoje. Bet jeigu ta kova pradėta, reikia ją užbaigti. Tad mes manome, kad nusistovėjo mums nepriimtina tvarka, nes ji įteisina nuolankumą ir žmogaus vilties žlugimą. Štai kodėl, kad ir kaip tvirtai nusprendę prisidėti prie pagaliau teisingos tvarkos sukūrimo, sykiu esame pasiryžę visiems laikams atmesti garsiąją tariamai didžio žmogaus frazę[7] ir pareikšti, kad visada mieliau sutiksime su netvarka nei su neteisingumu.

(Combat, 1944 m. spalio 12 d.)

IV

Informacijos ministras užvakar pasakė kalbą, kuriai mes ištisai pritariame. Tačiau prie vieno punkto reikia sugrįžti, nes ne taip jau dažnai ministras vyriškai prabyla savo šaliai apie moralę ir primena būtinas priedermes.

Ponas Teitgenas[8] išmontavo tą nuolaidų mechanizmą, kuris tiek prancūzų nuo silpnybės atvedė prie išdavystės. Po kiekvienos nuolaidos, padarytos priešui ir sukalbamumo dvasiai, eidavo kita nuolaida. Pastaroji nebūdavo rimtesnė už pirmąją, tačiau abi kartu jau tapdavo niekšybe. Dvi draugėn sudėtos niekšybės jau būdavo negarbė.

Tai iš tikrųjų šitos šalies drama. Ir ją sunku įveikti tik todėl, kad ji įtraukia visą žmogaus sąmonę, nes ji kelia problemą, kurios ašmenys yra „taip" arba „ne".

Prancūzija gyveno pasenusia išmintimi, kuri aiškino jaunoms kartoms, jog gyvenimas sutvarkytas taip, kad reikia mokėti daryti nuolaidas, kad entuziazmas yra trumpalaikis ir pasaulyje, kur sukčiai neišvengiamai būna teisūs, reikia pasistengti neklysti.

Mes nusiritom iki šito. Ir kai mūsų kartos žmonės pašokdavo prieš neteisybę, jie būdavo įtikinėjami, kad jiems tai praeis. Taip pamažu pasklido sukalbamumo ir sveiko proto moralė. Apie tai galima spręsti iš efekto, kurį tokiomis aplinkybėmis sugebėjo padaryti tas vangus drebantis balsas[9], kviečiąs Prancūziją užsisklęsti savyje. Visuomet laimima apeliuojant į tai, kas

žmogui lengviausia ir kas susiję su ramybės siekiu. O garbės siekis neįmanomas be didžiulio reiklumo sau ir kitiems. Tai, be abejonės, varginantis dalykas. Ir tam tikra prancūzų dalis 1940 metais jau buvo prieš laiką pavargusi[10].

Pavargę buvo ne visi. Buvo stebimasi, kad daugelis žmonių, įsitraukusių į Pasipriešinimo judėjimą, nėra patriotai iš profesijos. Visų pirma patriotizmas – ne profesija. Be to, yra tokia tėvynės meilės forma, kai nenorima matyti jos neteisingos ir jai tatai pasakoma. Ir dar: patriotizmo ne visuomet užtekdavo pakelti tiems žmonėms į keistą jųjų kovą. Tam reikėjo ir širdies delikatumo, kuris priešinasi įpročiams, ir galiausiai gebėjimo pasakyti „ne".

Šitos, kita vertus, tokios niekingos epochos didumą lemia tai, kad pasirinkimas joje tapo grynas. Nesitaikstymas tapo įsakmiausia iš priedermių, o nuolaidų moralė pagaliau buvo patvirtinta. Jeigu sukčiai buvo teisūs, reikėjo sutikti klysti. Ir jeigu gėda, melas bei tironija tapo gyvenimo sąlygomis, reikėjo sutikti mirti.

Būtent šitą gebėjimą nesitaikstyti ir būti oriems šiandien turime atkurti visoje Prancūzijoje ir visuose lygmenyse. Reikia žinoti, jog kiekvienas pritarimas vidutinybei, kiekviena nuolankumo ir sukalbamumo apraiška kenkia mums taip pat kaip ir priešo šautuvai. Po ketverių šitų siaubingų išbandymų metų išsekinta Prancūzija suvokia, kokia gili jos drama, nes ji neturi teisės pavargti. Tai pirmoji mūsų atsikūrimo sąlyga, ir šalis viliasi, kad tie patys žmonės, kurie mokėjo ištarti „ne", rytoj taip pat tvirtai ir nešališkai pasakys „taip" ir pagaliau sugebės pareikalauti iš garbės jos pozityviųjų vertybių, kaip mokėjo pasiimti iš jos atsisakymo įgaliojimus.

(Combat, 1944 m. spalio 29 d.)

VII

Popiežius ką tik kreipėsi į pasaulį, atvirai stodamas demokratijos pusėn[11]. Reikia tuo pasidžiaugti. Bet, mums regis, tas labai niuansuotas kreipimasis reikalingas tokio pat niuansuoto komentaro. Nesame tikri, kad tas komentaras išreikš nuomonę visų *Combat* draugų, kad jis perteiks daugelio jų jausmus.

Ta proga norėtume pasakyti, kad mūsų džiaugsmas nestokoja apgailestavimo. Jau daugelį metų laukėme, kad didžiausias dvasinis mūsų laikų autoritetas aiškiais žodžiais pasmerktų diktatūros veiksmus. Kartoju – aiškiais žodžiais. Kadangi tas pasmerkimas gali išplaukti iš kai kurių enciklikų, jeigu jos bus paaiškintos. Bet ten jis suformuluotas tradicine kalba, kuri niekada nebuvo aiški daugumai žmonių.

O didžioji dauguma žmonių visus tuos metus laukė, kad nuaidėtų balsas, tiesiai kaip šiandien pasakantis, kur slypi blogis. Mes turėjome slaptą norą, kad tai būtų pasakyta būtent tuo momentu, kai blogis triumfavo, o gėrio jėgos buvo priverstos tylėti. Žinoma, mes manome, jog reikia džiaugtis, kad tai pasakyta dabar, kai diktatūros dvasia prarado tvirtą pagrindą pasaulyje. Bet mes nenorim vien tik džiaugtis, mes norime tikėti ir žavėtis. Norime, kad dvasia įrodytų savo gyvastingumą prieš ateinant jėgai jos paremti ir pagrįsti.

Kaip mes norėjome, kad tas kreipimasis, smerkiantis Franco, būtų buvęs paskelbtas 1936 metais, ir Georges'ui Bernanosui[12] nebūtų reikėję kalbėti ir prakeikti. Tas balsas, kuris ką tik padik-

tavo katalikų pasauliui, ką šis turi veikti, buvo vienintelis balsas, galėjęs byloti kankinimų ir šauksmo metu, vienintelis balsas, galėjęs ramiai ir be baimės paneigti aklą šarvuočių jėgą.

Kalbėkime be užuolankų: mes norėjome, kad Popiežius per tuos gėdingiausius metus aiškiai pasisakytų ir demaskuotų tai, kas turėjo būti demaskuota. Skaudu pagalvojus, kad bažnyčia paliko šitą rūpestį kitiems, ne tokiems ryškiems ir neturintiems jos autoriteto žmonėms, juoba kad kai kuriems jų buvo atimta nenugalima viltis, kuria gyvena Bažnyčia. Juk Bažnyčiai tuomet nereikėjo rūpintis savo išlikimu ar apsisaugojimu. Net supančiota grandinėmis, ji nesiliovė gyvavusi. Iš to dargi būtų pasisėmusi stiprybės, kurios dabar mums kyla pagunda jai nepripažinti.

Kad ir kaip ten būtų buvę, štai tas kreipimasis. Ir dabar katalikai, atidavę bendrai kovai geriausias savo jėgas, žino, kad jie buvo teisūs ir elgėsi deramai. Popiežius pripažino demokratijos vertybes. Tačiau būtent čia ir prasideda niuansai. Mat toji demokratija suprantama labai plačiai. Ir Popiežius sako, kad ji gali reikšti tiek respubliką, tiek ir monarchiją. Šitoji demokratija nepasitiki masėmis, kurias Pijus XII subtiliai atskyrė nuo tautos. Ji pripažįsta ir socialinę nelygybę, tik sušvelnina ją brolybės dvasia.

Demokratija, kokia ji apibrėžta šitame tekste, paradoksiškai įgauna savotišką radikaliojo socializmo atspalvį, kuris negali mūsų nestebinti. Beje, didysis žodis buvo ištartas, kai Popiežius pareiškė, kad jis pageidautų nuosaikaus režimo.

Žinoma, toks noras mums suprantamas. Esama dvasinės nuosaikos, kuri turėtų padėti protingai spręsti socialinius klausimus ir netgi prisidėtų prie žmonių laimės. Tačiau tiek niuansų ir toks atsargumas atveria kelią nekenčiamiausiai – širdies nuosaikai. Tai būtent ta nuosaika, kuri pripažįsta nelygias sąlygas ir toliau taikstosi su neteisybe. Tie patarimai būti nuosaikiems turi dvejus ašmenis. Kažin ar šiandien jie nepadės tiems, kurie nori viską išsaugoti ir kurie nesuprato, kad šis bei

tas privalo būti pakeista. Mūsų pasauliui nereikia vangių sielų. Jam reikia degančių širdžių, kurios moka surasti nuosaikai deramą vietą. Ne, pirmųjų amžių krikščionys nebuvo nuosaikūs. Ir Bažnyčia šiandien turėtų pasirūpinti, kad ji nebūtų painiojama su konservatyviosiomis jėgomis.

Šitai mes ir norėjome pasakyti, nes pageidautume, kad visi, kurie turi vardą ir yra pelnę garbę šiame pasaulyje, tarnautų laisvei ir teisingumui. Toje kovoje mūsų niekad nebus per daug. Apsidraudžiame dėl šito dalyko. Ir iš tikro, kas mes tokie, kad drįstume kritikuoti didžiausią šio amžiaus dvasinį autoritetą? Žinoma, niekas, tik paprasčiausi dvasios gynėjai, tačiau be galo reiklūs tiems, kurių misija yra reprezentuoti dvasią.

(Combat, 1944 m. gruodžio 26 d.)

XI

Pasaulis yra toks, koks yra, kitaip tariant, – niekas. Nuo vakar[13] tai žino kiekvienas dėl to galingo koncerto, kurį atominės bombos tema sukėlė radijas, laikraščiai bei informacijos agentūros. Iš tikrųjų tarp gausybės entuziastingų komentarų staiga išgirstame, kad bet kokį vidutinio dydžio miestą nuo žemės paviršiaus gali nušluoti futbolo kamuolio didumo bomba. Amerikiečių, anglų, prancūzų laikraščiai elegantiškai postringauja apie atominės bombos ateitį, praeitį, išradėjus, kaštus, pacifistinį pašaukimą, karinius efektus ir net nepriklausomą pobūdį. Reziumuosime tai vienu sakiniu: mechaninė civilizacija ką tik pasiekė aukščiausią sulaukėjimo laipsnį. Anksčiau ar vėliau, tačiau netolimoje ateityje reikės rinktis: kolektyvinė savižudybė arba protingas mokslo atradimų naudojimas.

O kol kas galima manyti, jog vis dėlto nepadoru šitaip garbinti atradimą, kuris visų pirma skirtas pačiam baisiausiam naikinimo šėlui, kokį tik žmogus pademonstravo per daugybę amžių. Niekam (nebent užkietėjusiam idealistui) neateis į galvą nusistebėti, kad pasaulyje, pasmerktame žiauriausiam smurtui, nesugebančiame pasitelkt jokios kontrolės, abejingame teisingumui ir paprasčiausiai žmonių laimei, mokslas aukojasi organizuotoms žudynėms.

Tuos atradimus privalu užregistruoti, paaiškinti jų esmę ir supažindinti su jais pasaulį, kad žmogus deramai suvoktų savo

lemtį. Ir jau visiškai nepakenčiama, kai tuos siaubingus atradimus lydi žaismingi ar humoristiniai aprašymai.

Kančių kupiname pasauly jau ir taip buvo nelengva kvėpuoti. Ir štai mums pasiūlytas naujas nerimas, turintis visas galimybes tapti nuolatiniu. Žmonijai, matyt, duodamas paskutinis šansas. Tai galėtų būti dingstis išleisti specialų leidinį. Bet būtų geriau, jeigu tai taptų šiokių tokių apmąstymų ir didelės tylos tema.

Beje, yra ir kitų priežasčių santūriai sutikti tą mokslinės fantastikos romaną, kurį mums siūlo laikraščiai. Kai matai diplomatinį Reuterio agentūros redaktorių skelbiant, kad tas išradimas anuliuoja sutartis arba įsisenėjusius sprendimus, priimtus Potsdame[14], ir aiškinant, jog visai nesvarbu, kad rusai užėmė Kenigsbergą arba Turkija – Dardanelus, šitame gražiame koncerte negali neįžvelgti ketinimų, kurie visiškai nesiderina su moksliniu nesuinteresuotumu.

Supraskite mus teisingai. Jeigu, įbauginti Hirosimos sunaikinimo, japonai kapituliuos, mes tik džiaugsimės. Tačiau iš tokios svarbios žinios anaiptol nedarysime kokios nors kitos išvados, tik pasiryšime dar energingiau kovoti už tikrą tarptautinę visuomenę, kurioje didžiosios valstybės neturės didesnių teisių už mažas ir vidutines tautas, kurioje karas, tapęs baisiausia rykšte vien per žmogaus protą, nebepriklausys nuo kurios nors vienos valstybės apetitų ar doktrinų.

Žmonijai atsiveriančių grėsmingų perspektyvų akivaizdoje dar geriau matome, kad kova už taiką – vienintelė kova, į kurią verta stoti. Jau nebe malda, o įsakymas turi pakilti iš tautų į vyriausybes: įsakymas galutinai pasirinkti pragarą arba protą.

(Combat, 1945 m. rugpjūčio 8 d.)

IŠ SKYRIAUS

PESIMIZMAS IR TIRONIJA

PESIMIZMAS IR DRĄSA

Jau kuris laikas vis pasirodo straipsnių apie kūrinius, laikomus pesimistiškais, ir juose norima įrodyti, kad tie kūriniai veda tiesiai į niekšiškiausią vergovę. Tie samprotavimai elementarūs. Pesimistinė filosofija iš esmės yra filosofija, įpuolusi į neviltį, vadinasi, tie, kurie netiki, kad pasaulis yra geras, pasmerkti tarnauti tironijai. Pats veiksmingiausias iš jų (kadangi ir pats geriausias) buvo pono George'o Adamo straipsnis laikraštyje *Les Lettres françaises*. Ponas Georges'as Rabeau viename iš paskutinių laikraščio *L'Aube*[15] numerių pakartoja tą kaltinimą nepriimtinu straipsnio pavadinimu: „Nacizmas gyvas?"

Aš matau tik vieną būdą atsakyti į šitą kampaniją – atsakyti atvirai. Nors ši problema mane ir pranoksta, nors ji taiko į Malraux, Sartre'ą ir kitas reikšmingesnes už mane asmenybes, manyčiau, kad būtų veidmainiška neprabilti savo vardu. Neakcentuosiu šitos diskusijos esmės. Mintis, kad pesimistinė filosofija neišvengiamai yra nevilting filosofija, – vaikiška mintis, tačiau reikėtų ilgų aiškinimų norint ją paneigti. Aš aptarsiu tik tuos straipsnius įkvėpusios filosofijos metodą.

Iškart pripažinkime, jog tas metodas nenori atsižvelgti į faktus. Autoriai, pasirinkti taikiniu šituose straipsniuose, savo vietoje ir taip, kaip sugebėjo, įrodė, kad bent jau žmogaus priedermė jiems nėra svetima, nors filosofinio optimizmo jie ir stokoja. Taigi objektyvus protas pripažintų, kad konkrečiuose faktuose

negatyvi filosofija neprieštarauja laisvės ir drąsos moralei. Jis tik įžvelgtų čia galimybę šį bei tą sužinoti apie žmogaus širdį.

Tas objektyvus protas būtų teisus. Kadangi toks neigimo filosofijos ir pozityvios moralės sutapimas kai kuriose asmenybėse iš tikro yra didžiulė problema, skaudžiai sukrėtusi visą mūsų epochą. Trumpai tariant, tai civilizacijos problema, ir mums svarbu žinoti, ar žmogus gali susikurti vertybes pats vienas, be amžinybės ar racionalistinės minties pagalbos. Šitas darbas gerokai pranoksta mūsų visų jėgas. Sakau todėl, kad tuo tikiu: Prancūzija ir Europa šiandien turi arba sukurti naują civilizaciją, arba žūti.

Tačiau civilizacijos nesusikuria mostelėjus lazdele. Jos susikuria iš idėjų konfrontacijos, iš dvasios kraujo, iš skausmo ir drąsos. Neįmanoma vienu plunksnos brūkštelėjimu pasmerkti temų, kurias Europa gvildena jau ištisą šimtmetį, kaip tai daro laikraštyje *L'Aube* vedamojo autorius, kuris nė nemirktelėjęs primeta Nietzsche'i polinkį į gašlumą, o Heideggeriui mintį, kad egzistencija yra beprasmiška. Man ne itin patinka perdėm išgarsėjusi egzistencializmo filosofija ir, atvirai kalbant, manau, kad jos išvados melagingos. Tačiau ji bent jau reprezentuoja didžiulį minties įtampos tarpsnį, ir sunku ištverti matant, kaip jai pateikiamas trumparegiškiausio konformizmo nuosprendis – šitai daro ponas Rabeau.

Tiesą pasakius, šios temos ir šie darbai dabar vertinami ne vadovaujantis objektyviomis taisyklėmis. Apie juos sprendžiama ne pagal faktus, o pagal doktriną. Mūsų draugai komunistai ir mūsų draugai krikščionys kreipiasi į mus iš doktrinų, kurias mes gerbiame, aukštumos. Tos doktrinos mums svetimos, tačiau niekada nė nemanėme kalbėti apie jas tokiu tonu, kokį jie pasirinko mūsų atžvilgiu, ir su tokia savikliova, kuri būdinga jiems. Tad tegu mums ir toliau bus leista kukliai rutulioti tą patirtį ir savo mintį. Ponas Rabeau mums prikiša, esą mes turime klausytojų. Manau, tai per stipriai pasakyta. Tačiau tiesa, kad negalavimas, kuris mums rūpi, yra negalavimas visos epo-

chos, nuo kurios mes nenorim atsiskirti. Mes norime galvoti ir gyventi savo istorijoje. Manome, kad šito amžiaus tiesą galima pasiekti tik išgyvenus visą jo dramą iki galo. Jeigu epocha nukentėjo nuo nihilizmo, tai nereiškia, kad nieko apie jį nežinodami išsiugdysime mums reikalingą moralę. Taip, viskas neapsiriboja neigimu ir absurdiškumu. Mes tą žinome. Tačiau reikia iš pradžių surasti vietą nihilizmui ir absurdiškumui, nes būtent su jais susidūrė mūsų karta ir su jais mums reikia susitvarkyti.

Žmonės, apkaltinti šituose straipsniuose, ištikimai mėgina dvejopa – kūrybos ir gyvenimo – veikla išspręsti šią problemą. Negi taip jau sunku suprasti, kad negalima keliomis eilutėmis išspręsti klausimo, kurį kiti nėra tikri išsprendę, nors ir pasiaukojo jam visa savo esybe? Negi sunku nepašykštėti jiems kantrybės, kaip kad jos nešykštima visiems geranoriškiems ketinimams? Galiausiai negi negalima kalbėti su jais kukliau?

Čia aš liaujuosi protestavęs. Tikiuosi išlaikęs saiką. Tačiau norėčiau, kad šiame proteste būtų juntamas mano pasipiktinimas. Objektyvią kritiką vertinu užvis labiausiai ir lengvai sutinku su kitų nuomone apie kokį nors kūrinį, esą jis prastas, ar apie kokią nors filosofiją, esą ji netinkama žmogaus likimui. Teisybė, kad rašytojai atsako už savo kūrinius. Tatai verčia juos pamąstyti: juk mums visiems baisiai reikia pamąstyti. Bet iš tų principų spręsti apie vienos ar kitos asmenybės polinkį į vergystę, ypač kai esama priešingų įrodymų, daryti išvadą, kad vienokia ar kitokia filosofija būtinai nuves į nacizmą, – reiškia pasitelkti tokį žmogaus vaizdą, kurio verčiau nenusakinėsiu, tai dargi reiškia pateikti labai pusėtinus optimistinės filosofijos moralinių privalumų įrodymus.

(Combat, 1945 m. rugsėjis)

APGINTI INTELEKTĄ

Jeigu prancūzų draugystė, apie kurią čia kalbama, turėtų reikšti tik simpatizuojančių vienas kitam žmonių jausmų išsiliejimą, aš ne itin ją vertinčiau. Tai būtų užvis lengviausia ir nė kiek nenaudinga. Aš manau, kad žmonės, ėmęsi iniciatyvos sukurti šitą draugiją, siekė kažko kita, siekė sunkesnės, konstruktyvios draugystės. Kad nepasiduotume pagundai pasukti lengviausiu keliu ir pasitenkinti vienas kito pasveikinimu, norėčiau per tą dešimt man skirtų minučių parodyti, su kokiais sunkumais susijusi šita iniciatyva. Šiuo požiūriu geriausiai tai išryškinsiu kalbėdamas apie tai, kas visais laikais buvo draugystės priešingybė, – apie melą ir neapykantą.

Mes iš tikrųjų niekaip neprisidėsime prie prancūzų draugystės, jeigu neatsikratysime melo ir neapykantos. Tam tikra prasme išties nesame jų atsikratę. Mes pernelyg ilgai lankome jų mokyklą. Ir galbūt tai paskutinė ir ilgiausiai trunkanti hitlerizmo pergalė – gėdingos žymės, likusios širdyse tų, kurie kovėsi su juo visomis išgalėmis. O argi galėjo būti kitaip? Jau daugelį metų šitas pasaulis panardintas į neprilygstamos neapykantos bangas. Ketverius metus savo pačių šalyje dalyvavome sąmoningose tos neapykantos pratybose. Žmonės, tokie patys kaip jūs ir aš, rytais glamonėjantys vaikus metro vagonuose, vakarais pavirsdavo pedantiškais budeliais. Jie tapdavo neapykantos ir kankinimo pareigūnais. Ketvertą metų tie pareigūnai davė valią savo valdžiai: ištisi kaimai virsdavo naš-

laičių prieglaudomis, žmonės buvo šaudomi tiesiai į veidą, kad niekas negalėtų jų atpažinti, vaikų lavonai kojų spyriais būdavo brukami į pernelyg mažus karstus, brolis buvo kankinamas sesers akivaizdoje, buvo ugdomi niekšai ir naikinamos pačios išdidžiausios sielos. Rodos, užsienyje tais dalykais netikėta. Tačiau mes per ketvertą metų buvome priversti įtikėti jais savo kūnu ir savo nerimu. Ketvertą metų kas rytą kiekvienas prancūzas gaudavo savo porciją neapykantos ir antausį. Tai atsitikdavo tą akimirką, kai jis atsiversdavo laikraštį. Kažkas iš viso to neišvengiamai liko.

Iš viso to mums liko neapykanta. Iš viso to mums liko paskata, kuri anądien Dižone pastūmėjo keturiolikametį vaiką pulti nulinčiuotą kolaborantą ir sutraiškyti jam veidą. Iš viso to mums liko įtūžis, kuris degina sielą, prisiminus kai kuriuos vaizdus ir kai kuriuos veidus. Į budelių neapykantą buvo atsakyta aukų neapykanta. Ir budeliams išvykus, prancūzai pasiliko su savo ne visai išlieta neapykanta. Jie vis dar žvelgia vieni į kitus su pykčio nuosėdomis sielose.

Taigi pirmiausia šitai mes ir turime nugalėti. Reikia pagydyti šitas apnuodytas širdis. Ir sunkiausia pergalė, kurią privalome iškovoti kaudamiesi su priešu rytoj, turi būti laimėta mumyse pačiuose, sutelkus visas pastangas, paversiančias mūsų neapykantos alkį teisingumo troškuliu. Nepasiduoti neapykantai, nenuolaidžiauti smurtui, neduoti valios akloms aistroms, – štai ką dar galime padaryti už draugystę ir prieš hitlerizmą. Ir šiandien kai kuriuose laikraščiuose nevengiama smurto ir įžeidinėjimų. Bet juk šitaip ir vėl pasiduodama priešui. Mums svarbu neleisti, kad kritika ribotųsi su įžeidimu, svarbu sutikti, kad ir mūsų oponentas gali būti teisus ir kad jo argumentai, net jeigu ir niekam tikę, gali būti nešališki. Pagaliau svarbu pertvarkyti mūsų politinį mentalitetą.

Ką tatai reiškia gerai pamąsčius? Tatai reiškia, kad turime išsaugoti intelektą. Aš įsitikinęs, kad problema glūdi būtent čia. Prieš keletą metų, kai naciai užgrobė valdžią, Goeringas[17] teisin-

gai apibūdino jų filosofiją deklaruodamas: „Kai man pradeda kalbėti apie intelektą, aš išsitraukiu revolverį". Ir šita filosofija užtvindė Vokietiją. Tuo pat metu visoje civilizuotoje Europoje buvo demaskuojami intelekto ekscesai bei intelektualo ydos. Patys intelektualai, įdomiai į tai sureagavę, buvo ne paskutinieji, vykdant šį procesą. Visur įsigalėjo instinkto filosofijos ir drauge su jomis tas žemos prabos romantizmas, teikęs pirmenybę jausmui, o ne supratimui, tarytum tuodu dalykus galima būtų išskirti. Nuo tada intelektui tolydžio būdavo pateikiami kaltinimai. Prasidėjo karas, paskui mes pralaimėjome. Viši[18] mums pareiškė, kad didysis kaltininkas yra intelektas. Mat valstiečiai per daug skaitė Proustą. Ir visiems žinoma, kad *Paris-Soir*, Fernandelis ir profesinės vakaronės buvo paženklinti intelektu[19]. Elito vidutinybės, nuo kurių galavosi Prancūzija, rodės, sėmėsi peno iš knygų.

Intelektas dar ir dabar niekinamas. Tatai tėra įrodymas, kad priešas dar nenugalėtas. Pakanka pasistengti ką nors suprasti be išankstinės nuostatos, pakanka prabilti apie objektyvumą, ir tavo vingrybė bus demaskuota, o visi tavo siekiai pasmerkti. Su tuo negalima sutikti! Ir būtent šitą nuostatą reikia keisti. Man, kaip ir visiems, pažįstami intelekto ekscesai, aš, kaip ir visi, žinau, kad intelektualas – pavojingas gyvūnas, lengvai galįs išduoti. Bet čia mes kalbame apie intelektą, kuris nėra paženklintas geraširdiškumu. Čia mes kalbame apie tą intelektą, kuris remiasi drąsa, apie tą intelektą, kuris ketverius metus mokėjo reikiamą kainą už teisę būti gerbiamas. Kai šitas intelektas užgęsta, stoja diktatūrų naktis. Štai kodėl privalome išlaikyti jį su visomis jo pareigomis ir teisėmis. Sumokėjus būtent šitą kainą, vien tik šitą kainą, prancūzų draugystė turės prasmės. Nes draugystė yra laisvų žmonių mokslas. Ir nėra laisvės be intelekto bei savitarpio supratimo.

Baigdamas kreipiuosi į jus, studentai. Aš ne iš tų, kurie pamokslaus jums apie dorą. Pernelyg daug prancūzų painioja ją su kraujo skurdumu. Jeigu turėčiau tam teisę, veikiau pamoks-

laučiau apie aistras. Bet aš norėčiau, kad vienu kitu požiūriu tie, kurie kurs rytdienos prancūzų intelektą, būtų pasiryžę bent jau niekados nenuolaidžiauti. Norėčiau, kad jie nenuolaidžiautų, kai jiems bus sakoma, kad be intelekto galima apsieiti, kai jiems bus stengiamasi įrodyti, kad norint laimėti daugiau, galima meluoti. Norėčiau, kad jie nenuolaidžiautų nei klastai, nei smurtui, nei ištižimui. Gal tuomet bus įmanoma prancūzų draugystė, kuri reikš ne vien tuščią plepėjimą. Galbūt tuomet laisvoje ir aistringai tiesą mylinčioje tautoje žmogus vėl pajus palinkimą prie žmogaus, be kurio pasaulis per amžius bus tik begalinė vienatvė.

(Įžangos žodis, pasakytas „Prancūzų draugystės"[16] *susirinkime Mutualité salėje 1945 metų kovo 15 dieną)*

IŠ SKYRIAUS

NEI AUKOS, NEI BUDELIAI

BAIMĖS AMŽIUS

XVII amžius buvo matematikos amžius, XVIII amžius – fizikos mokslų, XIX amžius – biologijos amžius. Mūsų XX amžius yra baimės amžius. Sakysite, baimė – ne mokslas. Bet visų pirma mokslas čia šiuo tuo dėtas, nes dėl pastarojo laikotarpio savo teorinės pažangos ėmė pats save neigti, be to, praktiniai jo patobulinimai grasina sunaikinti visą žemę. Kita vertus, jeigu baimė savaime negali būti laikoma mokslu, nėra jokios abejonės, kad ji vis dėlto yra technika.

Žinia, pasaulyje, kuriame gyvename, pirmiausia ir labiausiai stulbina tai, kad iš daugumos žmonių (išskyrus visų rūšių tikinčiuosius) atimta ateitis. Nėra tikro gyvenimo be ateities perspektyvos, be tikėjimo branda ir pažanga. Gyvenimas, kai vis atsitrenki į sieną, – šuniškas gyvenimas. Ką gi! Mano kartos žmonės ir tie, kurie šiandien žengia į menų studijas bei aukštųjų mokyklų fakultetus, gyveno ir gyvena vis šuniškesnį gyvenimą.

Kas be ko, žmonės ne pirmą kartą atsiduria prieš materialiai uždarą ateitį. Bet paprastai jie nugalėdavo ją žodžiais ir šauksmu. Jie apeliuodavo į kitas vertybes, kurios teikdavo jiems vilčių. Šiandien jau niekas nebekalba (išskyrus tuos, kurie kartojasi), nes pasaulis atrodo mums varomas aklų ir kurčių jėgų, kurios neišgirs nei įspėjimų, nei patarimų, nei maldavimų. Pastarųjų mūsų nugyventų metų reginys kažką mumyse sunaikino. Tas kažkas yra amžinas pasitikėjimas žmogumi, kai visuomet galėjai manyti, kad iš kito sulauksi žmogiškų reakcijų, jei

kalbėsi su juo žmogiška kalba. Mes matėme meluojant, žeminant, žudant, tremiant, kankinant, ir niekada nebūdavo įmanoma įtikint tų, kurie taip darė, to nedaryti, nes jie pasikliaudavo savimi, – juk neįtikinsi abstrakcijos, kitaip tariant, kokios nors ideologijos atstovo.

Ilgai gyvavęs žmonių dialogas ką tik nutrūko. Ir, savaime suprantama, žmogus, kurio negalima įtikinti, kelia baimę. Taip šalia žmonių, kurie nekalbėjo, nes laikė tai bergždžiu darbu, pradėjo driektis ir vis dar driekiasi milžiniška konspiracijos tyla – su ja susitaikė tie, kurie dreba ir randa argumentų nuslėpti nuo savęs tą drebėjimą, ir ją kursto tie, kuriems ji naudinga. „Jums nevalia kalbėti apie menininkų areštus Rusijoje, nes tai padės reakcijai". „Jūs privalote tylėti, kad anglosaksai palaiko Franco, nes tai padės komunizmui"[20]. Aš juk sakiau, kad baimė yra technika.

Atsidūrę tarp labai bendros karo baimės – jam rengiasi visas pasaulis[21] – ir labai atskiros žudikiškų ideologijų baimės, mes iš tikro gyvename siaubo apsuptyje. Mes gyvename siaubo apsuptyje todėl, kad nieko jau neįmanoma įtikinti, todėl, kad žmogus visas jau atiduotas istorijai ir nebegali atsigręžti į tą savo dalį, tokią pat tikrą, kaip ir jo istorinė dalis, kurią atgauna išvydęs pasaulio grožį ir jo pavidalus, todėl, kad mes gyvename abstrakcijų pasaulyje, kontorų ir mechanizmų, absoliučių idėjų ir neniuansuotų mesianizmų pasaulyje. Mes dūstam tarp žmonių, kurie įsitikinę, jog yra absoliučiai teisūs, nesvarbu, ar kalbama apie jų mechanizmus, ar apie jų idėjas. Ir visiems, kurie negali gyventi be dialogo ir žmonių draugystės, toji tyla reiškia pasaulio pabaigą.

Kad išbristum iš to siaubo, reikia gebėti mąstyti ir veikti pagal savo išmonę. Tačiau siaubas, žinia, nesukuria tinkamos aplinkos mąstymui. Ir vis dėlto, mano nuomone, užuot smerkus tą baimę, reikia žiūrėti į ją kaip į vieną pirmųjų šitokios padėties elementų ir pamėginti nuo jos išsigydyti. Tai visų svarbiausia. Nes tai susiję su lemtimi daugybės europiečių, persisotinu-

sių smurtu bei melu, nusivylusių neišsipildžius didžiausiems lūkesčiams, pašiurpusių, kad galima žudyti į save panašų, norint jį įtikinti, ir vis dar šiurpstančių, kad ir jie bus lygiai taip pat įtikinti. Ir vis dėlto tai alternatyva daugybei Europos žmonių, kurie nepriklauso jokiai partijai arba nejaukiai jaučiasi savo pasirinktoje, kurie abejoja, kad socializmas bus įgyvendintas Rusijoje, o liberalizmas – Amerikoje, bet vis tiek pripažįsta ir vienų, ir kitų teisę tvirtinti savo tiesą, tik nesutinka, kad ji būtų įteigta žudynėmis, individualiomis ar kolektyvinėmis. Tarp nūdienos galingųjų tai žmonės be karalystės. Jie privers pripažinti (aš nesakau triumfuoti, o būtent pripažinti) savo požiūrį ir galės susigrąžinti tėvynę tik tuomet, kai įsisąmonins, ko nori, ir pasakys tai pakankamai paprastai ir pakankamai tvirtai, taip, kad jų žodžiai sutelktų draugėn visas gyvybines jėgas. Ir jeigu baimė nėra tinkama aplinka teisingiems apmąstymams, vadinasi, pirmiausia jie privalo įveikti baimę.

O kad ją įveiktum, reikia žinoti, ką ji reiškia ir ką atmeta. Ji reiškia ir atmeta tą patį dalyką: pasaulį, kuriame įteisintos žudynės ir kuriame žmogaus gyvenimas laikomas niekniekiu. Štai pirmoji nūdienos politikos problema. Ir prieš pereinant prie kitų dalykų, reikia užimti savo poziciją jos atžvilgiu. Prieš pradedant ką nors kurti, šiandien reikia duoti du klausimus: „Taip ar ne, tiesiogiai ar netiesiogiai jūs norite būti nužudytas arba prievartaujamas? Taip ar ne, tiesiogiai ar netiesiogiai jūs norite žudyti arba prievartauti?" Visi, kurie į tuos du klausimus atsakys „ne", automatiškai susidurs su gausybe išvadų, turėsiančių modifikuoti jų problemos pateikimo būdą. Aš ketinu patikslinti tik dvi ar tris iš tų išvadų. O geros valios skaitytojas gali pats save paklausti ir atsakyti.

(Combat, 1946 m. lapkritis)

IŠGELBĖTI KŪNUS

Kai kartą pasakiau, kad po pastarųjų dvejų metų patirties jau nebepajėgsiu sutikti su jokia tiesa, kuri mane įgalintų tiesiogiai ar netiesiogiai priversti pasmerkti žmogų mirčiai, asmenys, į kuriuos kartais žiūrėdavau su pagarba, atkreipė mano dėmesį į tai, kad aš įpuolęs į utopiją, kad nėra politinės tiesos, kuri neatvestų mūsų prie to kraštutinumo, vadinasi, reikia rizikuoti ir griebtis to kraštutinumo arba priimti pasaulį tokį, koks yra.

Tas argumentas buvo pateiktas tvirtai. Bet aš manau, jog pirmiausia jis buvo pateiktas taip tvirtai tik todėl, kad jį pateikę žmonės pristigo vaizduotės regėti kitų mirtį. Tai viena iš mūsų amžiaus ydų. Kaip šiandien mylimasi telefonu ir dirbama nebe su medžiaga, o su mašina, taip ir žudoma arba tampama žudymo auka pagal įgaliojimą. Procedūra atliekama daug švariau, tačiau žinojimas čia smarkiai nukenčia.

Ir vis dėlto šitame argumente esama kitokio tvirtumo, nors ir netiesioginio: jis iškelia utopijos problemą. Apskritai tokie kaip aš žmonės norėtų gyventi ne tokiame pasaulyje, kur nebebūtų žudoma (mes ne bepročiai!), o tokiame, kur žudymas nebūtų įteisintas. Čia tikrai susiduriame su utopija ir prieštaravimu. Juk iš teisybės mes gyvename pasaulyje, kur žudymas yra įteisintas, ir jeigu to nenorime, privalome jį pakeisti. Tačiau berods jo negalima pakeisti nerizikuojant sukelti žudynių. Tad žudynės skatina žudynes, ir mes taip gyvensim ir toliau, supa-

mi teroro, nesvarbu, ar nuolankiai su juo sutiksim, ar norėsim panaikinti priemonėmis, kurios pakeis jį kitu teroru.

Manau, visi turėtų dėl to susimąstyti. Nes tose polemikose, grasinimuose bei smurto protrūkiuose mane labiausiai stebina visų gera valia. Kur tik pažvelgsi, visi, išskyrus keletą sukčių, įsivaizduoja, kad jų tiesa padarys žmones laimingus. Tačiau visų tų gerų valių susitelkimo išdava yra šitas pragariškas pasaulis, kur žmonės vis dar žudomi, vis dar tremiami, kur jiems vis dar grasinama, kur rengiamasi karui ir kur neįmanoma ištarti žodžio, kad nebūtum iškart įžeistas ar išduotas. Vadinasi, iš to reikia daryti išvadą: jeigu tokie patys kaip mes žmonės neišbrenda iš prieštaravimų, tai ne jie vieni, nes tie, kurie juos kaltina utopiškumu, gyvena kitokios, tačiau galiausiai kur kas brangiau atsieinančios utopijos pasaulyje.

Tad reikia pripažinti, kad atsisakymas įteisinti žudymą verčia permąstyti mūsų susikurtą utopijos sąvoką. Čia, rodos, galima būtų pasakyti štai ką: utopija yra tai, kas prieštarauja realybei. Šiuo požiūriu būtų visiškai utopiška norėti, kad niekas nieko nebežudytų. Tai absoliuti utopija. Tačiau kur kas menkesnė, palyginti su reikalavimu, kad žudymas nebūtų įteisinamas. Antra vertus, marksistinė ir kapitalistinė ideologijos – abi grindžiamos pažangos idėja, abi įsitikinusios, kad jų principų taikymas fatališkai sukurs visuomenėje pusiausvyrą, – yra kur kas ryškiau išreikštos utopijos. Be to, jos mums labai brangiai kainuoja.

Iš to galima daryti išvadą, jog praktiškai būsima kova vyks ne tarp utopijos ir tikrovės jėgų, o tarp skirtingų utopijų, siekiančių įsisprausti į realybę, ir svarbu tik pasirinkti tą, kuri pigiausiai atsieis. Aš įsitikinęs, kad mes nebegalime turėti vilties išgelbėti viską, tačiau galime pasiūlyti sau išgelbėti bent kūnus, kad ateitis būtų įmanoma.

Tad matome, kad atsisakymas įteisinti žudymą nėra utopiškesnis už realistines nūdienos nuostatas. Visa problema – sužinoti, ar jos atsieis pigiau, ar brangiau. Šią problemą irgi turime išspręsti, tad man atleistina mintis, kad galima būti naudingam

nusakant – utopijos atžvilgiu – sąlygas, būtinas nuraminti protams bei tautoms. Šitokie samprotavimai, jeigu tik juose nebus nei baimės, nei pretenzijų, gali padėti sukurti prielaidas teisingam mąstymui ir preliminariai santarvei tarp žmonių, kurie nenori būti nei aukos, nei budeliai. Kituose straipsniuose, žinoma, nebus nusakoma absoliuti pozicija, tiktai vėl iškeliama keletas šiandien iškreiptų sąvokų ir mėginama kiek įmanoma korektiškai pateikti utopijos problemą. Žodžiu, mums rūpi nusakyti kuklios politinės minties sąlygas, minties, išlaisvintos iš bet kokio mesianizmo ir atsikračiusios žemės rojaus ilgesio.

MISTIFIKUOTAS SOCIALIZMAS

Jeigu sutiksime su tuo, kad pripažinta ar nepripažinta teroro būsena, kurioje mes gyvename jau dešimt metų, dar nesibaigė ir kad šiandien ji kalčiausia dėl negalavimo, apėmusio protus ir tautas, tuomet reikia ieškoti to, kuo būtų galima atsverti terorą. Taip iškyla Vakarų socializmo problema. Juk teroras įteisinamas tik tuomet, kai sutinkama su principu: „Tikslas pateisina priemones". O su tuo principu galima sutikti tik tuomet, kai kokio nors žygio veiksmingumas siejamas su absoliučiu tikslu, kaip kad būna nihilistinėse ideologijose (viskas leista, svarbu tik, kad pavyktų) arba istoriją absoliutizuojančiose filosofijose (Hegelio, paskui Marxo: tikslas yra beklasė visuomenė, ir viskas, kas ją kuria, yra gera).

Štai tokia problema iškilo, pavyzdžiui, prancūzų socialistams. Jie susidūrė su skrupulais. Pamatė tikrovėje smurtą bei priespaudą, kuriuos ligi šiol suvokė tik gana abstrakčiai. Ir paklausė savęs, ar sutiktų, kaip reikalauja jų filosofija, patys imtis smurto, nors laikinai ir vis dėlto kitokiu tikslu. Neseniai pasirodžiusios Saint-Justo knygos įvado autorius, kalbėdamas apie žmones, susidūrusius su panašiais skrupulais, kupinas paniekos rašo: „Jie atsitraukė prieš siaubą". Tikra teisybė. Ir šitaip pelnė panieką sielų, kurios buvo pakankamai stiprios ir pranašios, kad kuo ramiausiai susitaikytų su siaubu. Bet kartu jie privertė sušukti nerimo šūksniu tas vidutinybes, kurios esame mes, kurios skaičiuojamos milijonais, kurios yra pati istorijos medžia-

ga ir į kurias vieną gražią dieną teks atsižvelgti, nepaisant visokios paniekos.

Kur kas rimtesnis dalykas mums atrodo pamėginti suprasti prieštaravimą ir painiavą, kurioje atsidūrė mūsų socialistai. Šiuo požiūriu akivaizdu, kad prancūzų socializmo sąmonės krizė, kurią matėme pasireiškus viename iš paskutinių suvažiavimų, dar nepakankamai apmąstyta. Visiškai akivaizdu, kad mūsų socialistai, veikiami Léono Blumo[22], o dar labiau gresiančių įvykių, pirmiausia susirūpinę moralinėmis problemomis (tikslas nepateisina visų priemonių), kurių ligi šiol nepabrėždavo. Jie teisėtai nori remtis keletu aukštesnių už žudymą principų. Ir ne mažiau aišku, kad tie patys socialistai nori išsaugoti marksizmo doktriną: vieni iš įsitikinimo, kad negalima būti revoliucionieriumi nebūnant marksistu, kiti – iš pagarbios ištikimybės istorijai tos partijos, kuri jiems kala į galvas, kad negalima būti socialistu nebūnant marksistu. Paskutinis partijos suvažiavimas[23] išryškino šias dvi tendencijas, ir pagrindinis to suvažiavimo uždavinys buvo abi jas sutaikyti. Tačiau negalima sutaikyti to, kas nesutaikoma.

Juk aišku: jeigu marksizmas teisus ir esama istorijos logikos, tai politinis realizmas yra teisėtas. Aišku ir tai: jeigu socialistų partijos išaukštintos moralinės vertybės pagrįstos teise, tai marksizmas yra absoliučiai klaidingas, nes pretenduoja būti absoliučiai teisus. Šiuo požiūriu garsusis idealistinis ir humaniškasis marksizmo pranokimas tėra pokštas ir padarinių neturinti svajonė. Marxo pranokti negalima, nes jis nužengė iki galo su visais padariniais. Komunistai protingai pagrindė savo naudojimąsi melu bei smurtu, kurių nenori socialistai, pagrindė tais pačiais principais bei nenuginčijama dialektika, kuriuos socialistai vis dėlto nori išsaugoti. Tad ar reikia stebėtis, kad socialistų suvažiavimas baigėsi paprasčiausiu dviejų prieštaringų pozicijų sugretinimu – jų bergždumą patvirtino pastarieji rinkimai[24].

Šiuo požiūriu painiava nesiliauja. Reikėjo pasirinkti, tačiau socialistai pasirinkti negalėjo arba nenorėjo.

Aš pasirinkau šitą pavyzdį ne norėdamas sugniuždyti socializmą, o tik išryškinti paradoksus, tarp kurių mes gyvename. Kad sugniuždytume socialistus, turime būti pranašesni už juos. Mes tam dar nepasirengę. Priešingai, man atrodo, kad šitas prieštaravimas bendras visiems mano minėtiems žmonėms, kurie siekia laimingos ir sykiu garbingos visuomenės, nori, kad žmonės, pagaliau sulaukę teisingos dalios, būtų laisvi, tačiau dvejoja, ką pasirinkti: laisvę, kurią pasiekus teisingumas galiausiai būna apgautas (jie puikiai tą žino), ar teisingumą, kurį pasiekus laisvė būna atimta iš pat pradžių[25] (jie puikiai tą mato). Šitą nepakenčiamą nerimą paprastai išjuokia tie, kurie žino, ką reikia galvoti ar daryti. Bet, mano nuomone, užuot šaipiusis, reikėtų perkelti jį į proto lygmenį ir panagrinėti, pažiūrėti, ką jis reiškia, tiesiai išsakyti beveik visuotinį jo prakeiksmą jį sukėlusiam pasauliui ir išlaisvinti silpnutę jį palaikančią viltį.

O vilties teikia kaip tik šitas prieštaravimas, nes jis verčia arba privers socialistus pasirinkti. Arba jie sutiks, kad tikslas pateisina priemones, vadinasi, žudynės gali būti įteisintos, arba išsižadės marksizmo kaip absoliučios filosofijos, apsiribodami tik jo kritiškuoju aspektu, dažnai dar priimtinu. Jeigu jie pasirinks pirmąjį alternatyvos narį, sąmonės krizė baigsis, ir situacija paaiškės. Jeigu sutiks su antruoju, įrodys, kad mūsų laikai žymi ideologijų pabaigą, kitaip tariant, pabaigą absoliučių utopijų, kurios pačios susinaikina istorijoje, nes galiausiai už jas reikia sumokėti pernelyg didelę kainą. Tuomet reikės pasirinkti kitą utopiją, kuklesnę ir ne tokią žlugdančią. Tad atsisakymas įteisinti žudynes bent jau verčia kelti šį klausimą.

Taip, šį klausimą reikia kelti, ir, tikiuosi, niekas nedrįs atsakyti į jį lengvabūdiškai.

TARPTAUTINĖ DEMOKRATIJA IR TARPTAUTINĖ DIKTATŪRA

Šiandien mes žinome, kad nebėra salų ir kad sienos nieko negelbsti. Žinome, kad tolydžio sparčiau besivystančiame pasaulyje, kai Atlanto vandenynui įveikti nereikia nė dienos, kai Maskva susikalba su Vašingtonu per kelias valandas, esame priversti, nelygu atvejis, būti arba solidarūs, arba bendrininkai. Penktajame dešimtmetyje patyrėme, kad įžeidimas, sviestas Prahos studentui, sykiu užgauna ir Kliši kvartalo darbininką, kad kraujas, išsiliejęs prie kokios nors centrinės Europos upės krantų, priverčia Teksaso valstietį pralieti savąjį Ardėnų žemėje, kurią išvydo pirmą kartą. Šiame pasaulyje nebuvo ir nėra jokios paskiros kančios, jokio kankinimo, kuris neturėtų atoveiksmio mūsų kasdieniame gyvenime.

Dauguma amerikiečių norėtų ir toliau gyventi užsidarę savo visuomenėje, kurią laiko gera. Dauguma rusų galbūt norėtų ir toliau tęsti savo valstybingumo bandymus nuošalėje nuo kapitalistinio pasaulio. Jie to negali ir niekados negalės. Be to, jokia ekonominė problema, nors atrodytų antraeilė, šiandien negali būti išspręsta be tautų solidarumo. Europos duoną valgo Buenos Airėse, o staklės Sibirui gaminamos Detroite. Šiandien tragedija yra kolektyvinė.

Tad, be jokios abejonės, visi žinome, kad nauja tvarka, kurios mes siekiame, negali būti tik nacionalinė ar net kontinentinė, juo labiau Vakarų ar Rytų tvarka. Ji turi būti visuotinė. Ne-

beįmanoma tikėtis dalinių sprendimų ar nuolaidų. Mes išgyvename kompromisą, kitaip tariant, nerimą dėl šiandienos ir galimų rytdienos žudynių. Tuo tarpu istorija ir pasaulis juda kaskart didesniu greičiu. Dvidešimt vienas kurčius, būsimi kariniai nusikaltėliai, svarstantys šiandien taikos problemas, monotoniškai postringauja, ramiai sėdėdami greitajame traukinyje, kuris neša juos prie bedugnės tūkstančio kilometrų per valandą greičiu. Taip, šita visuotinė tvarka – vienintelė nūdienos problema, svarbesnė už visus kivirčus, susijusius su konstitucija bei rinkimų įstatymu. Būtent jai turime skirti visas proto ir valios išgales.

Kokiomis priemonėmis šiandien galima pasiekti tą pasaulio vienovę, realizuoti tą tarptautinę revoliuciją, kurioje žmonių resursai, žaliavos, prekybiniai sandėriai ir dvasinės vertybės bus perskirstyti geriau? Aš matau tik dvi priemones, ir abi jos apibrėžia mūsų paskutinę alternatyvą. Šitas pasaulis gali būti unifikuotas iš viršaus, kaip esu sakęs vakar, vienos galingesnės už kitas valstybės. Rusija arba Amerika gali pretenduoti į tokį vaidmenį. Nei aš, nei joks iš man pažįstamų žmonių nerandame kuo atsikirsti kai kurių draudžiamai minčiai, kad Rusija ar Amerika turi priemonių viešpatauti pasaulyje ir unifikuoti jį pagal savo visuomenės pavyzdį. Man bjauru apie tai galvoti kaip prancūzui, juoba kaip Viduržemio jūros pakrančių gyventojui. Bet aš visai nepaisysiu šito sentimentalaus argumento.

Vienintelė mūsų prieštara, mano apibrėžta viename iš paskutinių straipsnių, štai kokia: šitas unifikavimas negali įvykti be karo ar bent jau be didžiausios karo rizikos. Dar pridursiu, nors tuo ir netikiu, kad karas gali būti ir ne atominis. Ir vis dėlto rytdienos karas paliks žmoniją tokią suluošintą ir nuskurdintą, kad net pati tvarkos idėja virs neabejotinu anachronizmu. Marxas galėjo pateisinti – ką jis ir padarė[26] – 1870 metų karą, nes jame buvo kariaujama Chassepot'o markės šautuvais ir tas karas buvo lokalizuotas. Marksizmo perspektyvai šimtas tūkstančių žuvusiųjų yra iš tikro niekis, palyginti su šimto milijonų žmonių laime.

Tačiau neabejotina šimtų milijonų mirtis tariamos išlikusiųjų laimės vardan – tai jau pernelyg didelė kaina. Svaiginanti ginklavimosi pažanga, istorinis faktas, kurio Marxas nežinojo, verčia naujai pažvelgti į tikslo ir priemonių problemą.

O priemonė čia susprogdintų tikslą. Kad ir koks aukštas ir svarbus būtų trokštamas tikslas, kad ir mėgintų ar nemėgintų įteisinti žmonių laimę, teisingumą arba laisvę, priemonė, panaudota jam pasiekti, reiškia riziką, tokią apibrėžtą, tokią neproporcingai didelę, palyginti su sėkmės galimybe, kad mes objektyviai jos atsisakome. Vadinasi, reikia grįžti prie antrosios priemonės, galinčios garantuoti tą visuotinę tvarką, – visų partijų tarpusavio sutarimo. Mes neklausime savęs, ar tai įmanoma, nes, mūsų nuomone, tai iš tikro vienintelis įmanomas dalykas. Iš pradžių paklausime savęs, ką tatai reiškia.

Tas partijų sutarimas turi pavadinimą – tarptautinė demokratija. Visi, žinoma, kalba apie ją Jungtinių Tautų Organizacijoje. Bet kas gi ta tarptautinė demokratija? Tai tokia demokratija, kuri yra tarptautinė. Man bus atleista čia už šį truizmą, nes pačios akivaizdžiausios tiesos yra sykiu ir labiausiai užsimaskavusios.

Ką reiškia tautinė ar tarptautinė demokratija? Tai visuomenės forma, kur įstatymas yra viršesnis už valdančiuosius, nes jis – visų valios išraiška, pateikta įstatymų leidimo korpuso. Ar būtent tai ir stengiamasi įsteigti šiandien? Mums iš tikrųjų rengiamas tarptautinis įstatymas. Tačiau tą įstatymą sukuria arba panaikina vyriausybės, kitaip tariant, vykdomoji valdžia. Vadinasi, mes susiduriame su tarptautinės diktatūros režimu. Vienintelis būdas iš jos išsivaduoti – iškelti tarptautinį įstatymą aukščiau už vyriausybinius, t.y. sukurti tą įstatymą, t.y. turėti parlamentą, t.y. išrinkti jį per viso pasaulio rinkimus, kuriuose dalyvautų visos tautos[27]. O kadangi tokio parlamento neturime, mums lieka vienintelė priemonė – priešintis šitai tarptautinei diktatūrai tarptautiniu mastu ir tokiomis priemonėmis, kurios neprieštarautų siekiamam tikslui.

DU ATSAKYMAI EMMANUELIUI D'ASTIER DE LA VIGERIE[28]

PIRMAS ATSAKYMAS[29]

Aš nekalbėsiu apie, mano manymu, neprotingą pavadinimą, kurį jūs davėte savo atsakymui*. Nekalbėsiu ir apie du ar tris prieštaravimus, kuriais nenorėčiau pasinaudoti. Neketinu prieš jus teisintis, man rūpi tik viena – atsakyti į esminius dalykus. Ir čia jaučiuosi patekęs į keblią padėtį. Kadangi, tiesą pasakius, apie esminius dalykus jūs nė neužsiminėte, o jūsų prieštaros dažniausiai atrodo man antraeilės ir betikslės. Man norisi atsakyti į jas tik todėl, kad paskui turėčiau laisvas rankas.

Paneigti smurto nenaudojimą – dar nereiškia paneigti mano nuostatą. Aš niekada jo negyniau. Ir tokia pažiūra man priskiriama tik todėl, kad būtų patogiau polemizuoti. Aš nemanau, kad į smūgius reikėtų atsakyti palaiminimu. Aš manau, kad smurtas yra neišvengiamas, okupacijos metai mane tuo įtikino. Atvirai kalbant, tuo metu būta siaubingo smurto, nekėlusio man jokių abejonių. Tad negalėčiau tvirtinti, kad reikia atsisakyti bet kokio smurto, nors tai ir būtų pageidautina, tačiau iš tikro utopiška. Aš tik teigiu, kad reikia atsisakyti įteisinti bet kokį smurtą, nesvarbu, ar tą įteisinimą lemia absoliučios valstybės poreikis, ar totalitarinė filosofija. Smurtas sykiu neišvengiamas ir nepateisinamas. Aš manau, jį reikia laikyti išskirtiniu dalyku ir įsprausti į galimus rėmus. Taigi aš neagituoju nei nenaudoti smurto, nes žinau, kad tai, deja, neįmanoma, nei būti šventuo-

* Ištraukite auką iš budelių rankų. (*Caliban*, Nr. 15.)

liu[30], kaip mane kaltina šaipūnai; aš pernelyg gerai save pažįstu, kad tikėčiau gryna dorybe. Tačiau manau, kad pasaulyje, kur stengiamasi pateisinti terorą priešingais argumentais, reikia apriboti smurtą, įsprausti jį į tam tikrus rėmus, o kai jo negalima išvengti, sušvelninti siaubingus jo padarinius, neleidžiant pasiekti šėlo kulminacijos. Patogus smurtas man kelia siaubą. Man kelia siaubą tie, kurių žodžiai pranoksta veiksmus. Būtent čia aš atsiriboju nuo kai kurių didžiųjų mūsų protų, kurių kvietimus žudyti liausiuosi niekinęs tuomet, kai jie patys paims į rankas egzekucijų šautuvus.

Savo straipsnio pradžioje jūs klausiate, kokios priežastys paskatino mane įsitraukti į Pasipriešinimo judėjimą. Toks klausimas tam tikrai žmonių grupei, kuriai priklausau ir aš, neturi prasmės. Aš neįsivaizdavau savęs kitur, štai ir viskas. Man atrodė ir vis dar atrodo, kad negalima būti koncentracijos lagerių pusėje. Tuomet supratau, kad smurto institutų nekenčiu labiau už patį smurtą. Ir dėl visiško tikslumo pasakysiu, jog puikiai prisimenu tą dieną, kai maišto banga, kurią nešiojau savy, pasiekė viršūnę. Tai atsitiko vieną rytą Lione, kai skaičiau laikraštyje apie tai, kaip buvo nužudytas Gabrielis Péri[31].

Būtent šitai suteikia teisę tokiems kaip aš (ir tiktai jiems, d'Astier!) šaukti apie savo bjaurėjimąsi šiuolaikine graikų vyriausybe[32], apie panieką jai ir kovoti su ja tokiomis priemonėmis, kurios galiausiai bus veiksmingesnės už jūsiškes. Atėnų vyrai – šlykštūs budeliai. Jie ne vieninteliai, tačiau jie ką tik iškėlė prieš visą pasaulį buržuazinės visuomenės kaltę, kuri šiaip jau būna kur kas geriau užmaskuota. Žinau, ką jūs atsakysite. Galiausiai tam, kad graikų komunistai nebūtų sušaudyti, jūs pareikalausite nutildyti arba likviduoti būtiną nekomunistų skaičių. Galima pamanyti, kad tik komunistai nusipelno išgelbėjimo, nes tik jie vieni yra teisūs. O aš teigiu, kad jie iš tikro to nusipelno, bet tomis pačiomis teisėmis kaip ir kiti žmonės. Aš teigiu, kad prieš mus iškilusi šlykšti problema negali būti išspręsta tik sta-

tistiškai. Negalima, baudžiant budelius, didinti aukų skaičiaus. Mes turime imtis priemonių (priemonės) savyje ir aplink save, kad būtinas nuosprendis nesutaptų su rytojaus neturinčia apokalipse. Visa kita tėra primityvi dorovė arba puikybės beprotybė. Net jeigu smurtas, kurį jūs aukštinate, būtų pažangesnis, anot mūsų filosofų-liudininkų[33], aš vis tiek tvirtinčiau, kad jį reikia apriboti. Bet ar jis toks yra? Tai problemos esmė, prie kurios aš sugrįšiu.

Bet kuriuo atveju, kadangi jūs gailitės manęs kaip nuolankaus žmogaus, aš galiu tvirtinti, kad šita užuojauta neturi pagrindo. Beje, jūsų klaida atleistina. Mes gyvename šauksmų epochoje, ir žmogus, kuris atsisako taip lengvai svaigintis, atrodo nuolankus. Mano nelaimė, kad aš nemėgstu paradų, civilinių ir karinių. Leiskit man vis dėlto pareikšti jums, nekeliant tono, kad tikrasis nuolankumas stumia į aklą ortodoksiją, o neviltis – į smurto filosofijas. Pakanka pasakyti, kad aš niekados nepasiduosiu tam, su kuo jūs jau susitaikėte.

Aš taip pat nemanau, jog protinga ar tauru kaltinti mane esant intelektualą ir labiau rūpinantis savo vidinio gyvenimo išsaugojimu negu žmogaus išlaisvinimu. Skundžiatės per vėlai įsisąmoninęs politiką? Man tai buvo žinoma. Tačiau šitas įsitikinimų pakeitimas, nors ir labai garbingas, nesuteikia jums privilegijos vienu plunksnos brūkštelėjimu paneigti tuos metus, kuriuos kiti daugiau ar mažiau sėkmingai paaukojo kovai su įvairiausių formų tironija. Priešingai, tai turėtų paskatinti jus paklausti save, kokios priežastys šiandien verčia tuos pačius žmones sukilti prieš smurto pratybas. Ne vakar tokie kaip aš aktyviai pasmerkėme pasipelnymo ir valdžios visuomenę. Jeigu jūs iš tikro sutinkate save to paklausti, tuomet jau aš geriau iš karto prisipažinsiu turįs iliuziją, kalbėdamas prieš jus, kalbėti ir prieš visą buržuazinę visuomenę.

Vienas iš jūsiškių atsiunčia man savo knygą apie marksizmą, beje, galantiškai, tačiau pažymėdamas, jog laisvės aš išmokau

ne iš Marxo[34]. Tai tiesa: jos mane išmokė skurdas. Bet didžioji jūsų dauguma nežino, ką tas žodis reiškia. O aš kalbu kaip tik už tuos žmones, kurie dalijosi su manimi tuo skurdu ir kurių pirmasis noras – aš tą žinau – pasiekti taiką, nes jie suvokia, kad karas neatneš jiems teisingumo. Ar objektyviai, anot jūsų, jie klysta? Pamatysim. Tačiau tuomet nekaltinkite intelektualų ar vidinio gyvenimo ir aiškiai pasakykite, kad jūsų sistemoje darbininkas, esantis opozicijoje, toks pat nepriimtinas kaip ir intelektualas disidentas. Atvirai pripažinkite, kad net pačiai opozicijos sąvokai gresia pavojus. Tuomet mes būsime ištikimi tiesai, ir jums liks tik pateisinti šitą gražią teoriją. O mudu pasikalbėsime apie šitą pateisinimą.

Būtent čia ir priartėjame prie tikrosios problemos. Bet prieš tai privalau paneigti tas pozicijas, kurias jūs man dusyk priskiriate. Aš nesu nei prieš kapitalizmą, nei prieš socializmą (beje, jūs tai puikiai žinote), o prieš jų ideologijas, įgavusias pergalingas formas, kitaip tariant, prieš imperialistinį liberalizmą ir prieš marksizmą. Ir šiuo požiūriu atkakliai laikysiuos to, ką teigiau: tos ideologijos, gimusios prieš šimtmetį, garo mašinos ir palaimingo mokslinio optimizmo laikais, šiandien jau pasenusios ir nesugeba dabartine savo forma išspręsti problemų, kurios iškyla atomo ir reliatyvumo teorijos laikais.

Jūs pasirinkote garo mašiną, ir šitai trukdo jums suprasti, pavyzdžiui, kad galima nesutikti su daugybe dalykų pasaulinio parlamento idėjoje, išskyrus tą, ką jūs pavadinote anarchijos kodifikavimu. Anarchija vulgariąja prasme egzistuoja visuomenėje tik tuomet, kai kiekvienas daro tai, ką nori, ir viską, ką nori. O mūsų tarptautinės visuomenės anarchija kaip tik ir siekia, kad išnykus nacionaliniam ūkiui, kiekviena tauta paklustų tik sau pačiai. Anarchija šiandien yra suverenumas, ir nesunku numatyti, kad būtent jūs ją ir ginsite netiesioginiam kai kurių buržuazinių ar politinių valstybių labui.

Tačiau tokie nesusipratimai man atrodo neišvengiami, nes jūs nepalietėte esmės. Prie jos dabar ir reikia prieiti.

Savo samprotavimuose, kuriuos čia išdėsčiau, pasakiau tik vieną dalyką. Aš pasakiau, kad jokia Europos tauta nebegali viena daryti savo revoliucijos, ar ji būtų pasaulinė, ar ne; toji revoliucija nebegalėtų panėšėti į senąsias mūsų svajones: šiandien jai reikėtų ištverti ideologinį karą. Ir aš tik prašau, kad būtų pagalvota apie tai, apie ką niekas nenori kalbėti. Jūs nepasakėte, ar toji analizė pasirodė jums teisinga, ar klaidinga, o kaip tik dėl jos ir reikėtų diskutuoti. Juk pareiškimas, kad aš išsižadu 1789 ir 1917 metų, nėra diskusija. Tai absurdas. Dvasios ir istorijos dalykuose esama paveldo, kurio negalima išsižadėti. Pareiškimas, kad aš sukišu į vieną maišą karą ir revoliuciją, irgi ne diskusija. Juk tokiais pareiškimais jūs iš esmės iškreipiate tai, ką vis dėlto turėjote perskaityti: aš tik parašiau, kad šiandien, 1948 metais, karas ir revoliucija susipina. Jūs apsiribojate atsisakydamas pacifizmo, beje, visai pagrįstai, kaip ir galima buvo numanyti mano analizėje, primindamas, kaip svarbu statomos sumos dydis ir kaina, kurią reikia sumokėti už žmonijos išlaisvinimą. Ir 1870 metais Marxas, regis, nepabūgo šlovinti karo, kuris, jo manymu, turėjo paspartinti savo padariniais išsivadavimo judėjimus. Tačiau tuomet tai buvo santykiškai ekonominis karas ir Marxo samprotavimai buvo susiję su Chassepot'o šautuvo veikimu, o tai moksleivio ginklas. Šiandien ir jūs, ir aš žinome, kad rytdiena po atominio karo neįsivaizduojama, ir kalbos apie žmonijos išlaisvinimą pasaulyje, nusiaubtame trečiojo pasaulinio karo, panašios į provokaciją. Nagi paaiškinkit Sen Malo ar Caeno[35] gyventojams, kad trečiasis pasaulinis karas praskaidrins jų likimą!

Teoriškai galima sutikti, kad dialektinis materializmas reikalauja pačių didžiausių aukų dėl teisingos visuomenės, kurios tikimybė labai didelė. Bet ką reiškia aukos, jeigu toji tikimybė sumažėja iki nulio, jeigu turėsime visuomenę, kuri merdės atomizuoto kontinento griuvėsiuose? Tai vienintelis man kylantis klausimas. Čia aš sustoju ir prisipažįstu neturįs teisės

siūlyti ką nors kita, išskyrus kovą su karu ir labai ilgas pastangas, kuriomis bus galima sukurti tikrą tarptautinę demokratiją. Atvirai kalbant, aš nesuprantu, kaip asmenybė, kuri rūpinasi teisingumu ir yra susikūrusi išsilaisvinimo idealą, galėtų pasirinkti ką nors kita. Jeigu svarbu tik teisingumas, tai joks, pavyzdžiui, socialistas, joks politikas neturėtų išsižadėti tokios pozicijos. Ir jeigu dalis Europos inteligentijos, užuot ją priėmusi, priešingai, su ja kovoja, vadinasi, svarbu ne teisingumas, ir tatai visiškai aišku. Čia ir prasideda mistifikacija, kuria mus norima įtikinti, kad jėgos politika, nesvarbu, kokia ji būtų, gali atvesti į geresnę visuomenę, kur galiausiai bus realizuotas socialinio išlaisvinimo siekis. Jėgos politika reiškia pasirengimą karui. Pasirengimas karui ir juo labiau pats karas daro tą socialinį išlaisvinimą tikrai neįmanomą. Socialinis išlaisvinimas ir darbininkiškas orumas didžiai priklauso nuo tarptautinės tvarkos sukūrimo. Vienintelis klausimas – sužinoti, ar tai pavyks įgyvendinti karo, ar taikos būdu. Tas pasirinkimas turi mus suvienyti arba išskirti. Visi kiti pasirinkimai man atrodo bereikšmiai.

Jūs tvirtinate: kad nebūtų karo, reikia sunaikinti kapitalizmą. Sutinku. Bet kad sunaikintumėt kapitalizmą, jums reikia paskelbti karą. Tatai absurdiška, todėl aš ir toliau manau, jog su blogiu kovojama ne dar didesniu, o mažiausiu blogiu. Pasakysite, kad čia bus paskutinis karas, kuris viską sutvarkys. Aš iš tikro bijau, kad jis bus paskutinis, ir bet kuriuo atveju man neramu, kad žmonės bus stumiami į šitą naują avantiūrą ir jiems vėl bus kartojama: reikia tą padaryti, kad jūsų vaikai daugiau to nematytų. Teisybę pasakius, kapitalistinis pasaulis ir net pats Stalinas dvejoja dėl karo. O jūs, vadinantis save socialistu, rodos, nedvejojate. Tai paradoksalu tik iš pažiūros, ir aš kaip mokėdamas noriu paaiškinti jums kodėl.

Vienas kritiškas marksizmo aspektas man vis dar atrodo priimtinas. Bet jeigu būčiau marksistas, iš didžiosios mistifikaci-

jos sąvokos pasirinkčiau mintį, jog geriausi ketinimai – sykiu ir tie, kuriais grindžiamas šiandieninis marksizmas, – gali būti mistifikuoti. Marxo mokyme būta kuklumo pamokos, kuri, man rodos, žengiant į priekį, buvo užmiršta. Marxo mokyme taip pat būta paklusnumo tikrovei ir nuolankumo prieš patirtį, o tai tikriausiai būtų privertę jį peržiūrėti tam tikras nuostatas, kurias šiandienykščiai jo mokiniai beviltiškai nori išlaikyti dogmos sklerozėje. Man atrodo neįtikėtina, kad pats Marxas, suskaldžius atomą ir grėsmingai vystantis naikinimo priemonėms, galiausiai nebūtų pripažinęs, jog objektyvūs revoliucinės problemos duomenys pasikeitė. Be to, Marxas mylėjo žmones (tikrus, gyvus, o ne tuos dvyliktosios kartos, kuriuos mylėti jums lengviau, nes jų čia nėra ir jie negali pasakyti, kokia toji meilė, kurios jie nepageidauja).

Tačiau kai kurie marksistai nenori matyti, kad objektyvūs duomenys pasikeitė. Ir per tuos penkiasdešimt metų atsirado daug dalykų, į kuriuos jie nenori atsižvelgti. Todėl, kad už istoriją, tokią, kokia yra, jiems mielesnė jų susikurta istorijos idėja. Tai racionalizmo silpnybė. Marxas manė pataisęs Hegelį[36]. Tačiau tai, ką jis perėmė iš Hegelio, pergalingai perėjo iš jo į jo sekėjų mokymą. Priežastis čia paprasta, ir aš jums ją pasakysiu ne su teisėjiška panieka, o su nerimu žmogaus, kuris pernelyg gerai suvokia esąs visos savo epochos bendrininkas, kad galėtų patikėti išvengęs visų priekaištų. XX amžiaus marksistai (ir ne tik jie) atsidūrė pačiame gale ilgos šiuolaikinio proto tragedijos, kurią galima būtų reziumuoti tik parašius europinės puikybės istoriją. Lenine jaučiamas Marxas ir Nečiajevas. Pamažu nugali būtent Nečiajevas. Ir absoliučiausias istorijoje racionalizmas galiausiai – tatai labai logiška – susitapatino su absoliučiausiu nihilizmu. Tiesą sakant, kad ir ką jūs tvirtintumėt, čia jau susiduriame ne su teisingumu. Čia susiduriame su stulbinančiu mitu apie žmogaus sudievinimą, apie viešpatavimą, apie pasaulio unifikavimą vien žmogaus proto galiomis. Čia susiduriame su visumos užkariavimu, ir Rusija mano esanti to

mesianizmo be Dievo instrumentas. Ką reiškia teisingumas, kelių kartų gyvenimas, žmogaus skausmas šalia šio beribio misticizmo? Tiesą pasakius, nieko. Keletas asmenybių su milžiniškomis ambicijomis veda tikinčiųjų kariauną į įsivaizduojamą šventąją žemę. Ketvirtį amžiaus marksistai iš tikro vedė pasaulį. Bet tuomet jų akys buvo atviros. Jie tebeveda jį iš polėkio inercijos, bet jau užmerktomis akimis. Jeigu laiku neatsimerks, sudūš atsitrenkę į puikybės sieną, ir milijonai žmonių sumokės už šitą puikybę. Kiekviena klaidinga idėja baigiasi kraujo praliejimu, tačiau tą kraują visuomet pralieja kiti. Tuo ir paaiškinama, kad kai kurie mūsų filosofai gerai jaučiasi kalbėdami kas šauna į galvą.

Nusivylę greitai pasiekiamu teisingumu, marksistai, vadinantys save tikraisiais marksistais, pasirinko viešpatavimą pasaulyje būsimo teisingumo vardan. Tam tikra prasme, nepaisant apgaulingos išorės, jie skraido padebesiais. Jie vadovaujasi logika. Ir būtent logikos vardan avangardo rašytojai pirmą kartą intelektualinėje Prancūzijos istorijoje pasitelkė protą pateisinti šaudytojams, nors paskui patys protestavo vienos aiškiai apibrėžtos nušautųjų kategorijos vardu. Tam reikėjo sukurti daugybę filosofinių mokymų, tačiau jiems pasisekė tą padaryti, ir filosofija tapo bevertė. Intelektualioji istorija nebeteko prasmės. Imkime religijos istoriją: inkvizicija, jeigu ja galima tikėti, visados kankino žmones tik dėl tikros jų laimės. Nežinau, ar jūs pasiekėte tokią stadiją. Tačiau vis tiek noriu jums pasakyti, – ir tai tiesa, – kad jūs pasirinkote pragaištingą proto pašaukimą ir tai padaryti jus pastūmėjo keistos rūšies neviltis ir rezignacija.

Tokios perspektyvos, galimas daiktas, jums pasirodys perdėtos. Tačiau jos tikros, ir mūsų dienų istorija tokia kruvina tik todėl, kad europinis protas, išduodamas savo paveldą ir pašaukimą, iš patetikos ir egzaltacijos pomėgio pasirinko nesaikingumą. Tas perspektyvas reikia laikyti išeities tašku, norint teisingai suprasti nūdienos tiesą. Šiaip ar taip, baigiant jos leis man atsakyti į tą vie-

nintelę jūsų straipsnio dalį, su kuria negaliu sutikti. Jūs mane kaltinate nesąmoningu ar objektyviu bendrininkavimu su buržuazine visuomene. Aš iš dalies atsakiau į šitą kaltinimą. Bet būtų per maža pasakyti, kad neduodu jums teisės formuluoti šitą kaltinimą. Aš neduodu jums teisės tikėti, kad jūsų pačių rankos švarios. Mes esam tokiame istorijos mazge, kur bendrininkavimas yra visuotinis. Ir jūs ne tik neišvengiate šitos vergystės, bet nė kiek nesistengiate jos išvengti. Vienintelis mano privalumas prieš jus yra tas, kad aš būčiau stengęsis jo išvengti ir dėl savo amato bei visų saviškių būčiau kovojęs, kaip ir privalau, kad *nuo dabar* sumažėtų siaubingas žmonių skausmas.

Aš tik norėčiau, kad jūs, baigęs skaityti šį mano atsakymą, paklaustumėt savęs, kieno bendrininku tapote gera valia. Gal tuomet pastebėsite tą intelektualaus kraujo dėmę, kuriai nuplauti neužteks visų jūros vandenų, kaip sakė Lautréamont'as[37]. Nusiraminkite, Lautréamont'as buvo poetas. O pritrūkus jūros vandenų, visuomet atsiras priemonė jums nuplauti – nuoširdus prisipažinimas, kad daug ko nežinai. Tie, kurie dedasi viską žiną ir viską galį sutvarkyti, galiausiai viską sužlugdo. Ateina diena, kai jie pradeda vadovautis tik viena taisykle – žudynėmis, tik vienu mokslu – vargana scholastika, kuri visais laikais padėdavo įteisinti žudynes. Ir jiems nelieka kitos išeities, kaip tik aiškiai prisipažinti, kad žino ne viską. Tegu kai kurie iš mūsų prisipažins nežiną dviejų ar trijų dalykų, kaip kad aš padariau, ir jūs įgysite pranašumą. Bet tuo pranašumu gyvi visi kaltieji iki prisipažinimo akimirkos. Tad aš palauksiu, kol jūs pasidarysite kuklus. O nuo šios akimirkos mano paties nežinojimas niekados neleis man pasmerkti jūsų absoliučiai. Beje, kaip galėčiau tai padaryti? Blogiausia, kas jums gali nutikti, – pamatyti pergalę to, ką mėginote ginti mano akivaizdoje. Mat tądien tikriausiai būsite teisus ta prasme, kokią šis varganas pasaulis teikia teisumui. Tačiau jūs būsite teisus tylos apgaubtame lavonų lauke. Tokios pergalės aš niekada jums nepavydėčiau.

(Caliban, Nr. 16)

ANTRAS ATSAKYMAS[38]

Mano antras atsakymas bus paskutinis. Ilgo jūsų straipsnio* tonas verčia mane sutrumpinti savąjį straipsnį. Bet šį tą vis dėlto privalau jums paaiškinti:

1. Esu priverstas atkreipti jūsų dėmesį į tai, kad gimiau darbininko šeimoje. Tai ne argumentas (iki šiol niekad juo nesinaudojau). Tai pataisa. Laikraštis, kuriame jūs man atsakėte, ir kiti laikraščiai, kurie stengiasi jį nurungti melu, tiek kartų buvo pristatę mane kaip buržua sūnų, kad aš privalau *bent vieną sykį* priminti, jog dauguma jūsų, intelektualų komunistų, neturi jokios proletariškos dalios patirties ir jūs apsirikote, laikydami mus tikrovės nepažįstančiais svajotojais. Čia paliestas ne aš, o bendrosios polemikos argumentas, ir vieną kartą reikia tam padaryti galą. Tad jūsų nekaltybė be reikalo pasijuto užgauta.

2. Būtų buvę ir yra nekuklu demonstruoti savo paslaugas Pasipriešinimo judėjimui. Nuopelnų įsigyji ne savo kilme, o veikla. Bet reikia mokėti ją nutylėti, kad tie nuopelnai būtų tikri. Trumpai tariant, seno kovotojo amplua – ne mano amplua. Tad nebesigilinsiu į jūsų palyginimą, liečiantį mudu. Žinoma, jis man atrodo kiek šmeižikiškas, bet jūs juk nelaukiate mano pasiteisinimų. Priešingai, kad jūs jaustumėtės laisviau, aš neprieštaraudamas paliksiu jums aukščiausiąjį laipsnį toje avan-

* Laikraštyje *Action*.

tiūroje, kurioje jūs vis dėlto leisite man pasiskirti antrosios klasės laipsnį, mat aš visuomet jai priklausiau.

Šiaip ar taip, nesidėkit manąs, jog rašydamas: „Man kelia siaubą tie, kurių žodžiai pranoksta veiksmus", aš norėjau užginčyti jūsų veiksmus. Dar sykį kartoju: aš nesugebu pateikti tokios rūšies argumento. Ir frazės kontekstas aiškiai tatai įrodo. Ji reiškia tik tai, ir to gana, kad man kelia siaubą intelektualai ir žurnalistai (su kuriais jūs solidarizuojatės), kurie reikalauja mirties bausmės arba jai pritaria, tačiau tikisi, kad tą darbą atliks kiti.

3. Aš nesistengiau dviprasmiškai priversti jus pasakyti tai, ką sako jūsų draugai komunistai. Jų buvo tiek maža, kad jūs pats rašote: „Aš pripažįstu, kad esu prancūzų komunistų partijos bendrininkas".

4. Man nepatinka maniera, kuria jūs atsakote į mano klausimą apie teisę būti opozicijoje. „Pripažinkite, – sakiau aš jums, – kad jūsų sistemoje darbininkas, esantis opozicijoje, toks pat nepriimtinas kaip ir intelektualas disidentas". Jūs puikiai žinote, kad tai tiesa, ir dėl paprasčiausio sąžiningumo turėjote tai pripažinti. O jūs, priešingai, atsakot man, kad opozicijos sąvoka nėra aiški. Reikia manyti, labai sunku viešai užginčyti darbininkui jo teisę būti opozicijoje, ir aš džiaugiuosi ta netiesiogine pagarba, kurią jūs šitaip išreiškiate prancūzų proletariatui. Bet šis atsakymas vis tiek yra apgaulė. Ką tik Rumunijoje mirties bausme buvo nubausti septyni opozicionieriai, priklijavus jiems jau žinomą „teroristų" etiketę. Tad pamėginkite paaiškinti jų šeimyniškiams, draugams, laisviems žmonėms, kurie išgirdo šitą žinią, kad opozicijos sąvoka Rumunijoje ne visai apibrėžta.

5. Kadangi jūs pageidaujate, nesiplėsdamas tiek, kiek norėčiau, pateiksiu jums puikų įteisinto smurto pavyzdį: koncentracijos lageriai ir naudojimasis politinių kalinių rankų darbu. Vokietijoje koncentracijos lageriai sudarė dalį valstybės aparato. Jie sudaro dalį valstybės aparato Rusijoje, ir jūs negalite to

nežinoti. Antruoju atveju jie, rodos, pateisinti istorine būtinybe. Tai, ką norėjau pasakyti, gana paprasta. Lageriai, mano manymu, negali būti pateisinti jokiais nenumatytais kokio nors sukilimo žiaurumais. Nėra pasaulyje tokios priežasties, istorinės ar neistorinės, pažangios ar reakcingos, kuri priverstų mane susitaikyti su koncentracijos lagerių faktu. Aš paprasčiausiai pasiūliau, kad socialistai iš anksto ir bet kokiomis aplinkybėmis atsisakytų koncentracijos lagerio kaip valdžios priemonės. Čia perduodu žodį jums*.

6. Aš ir toliau manau, jog tai, ką iki šiol suvokėme kaip revoliuciją, šiandien gali nugalėti tik karu. Jūs man pateikiate Čekoslovakijos pavyzdį. Tai, ką vadinate Prahos revoliucija, pirmiausia yra užsienio politikos veiksmų grandinė, smarkiai priartinusi mus prie karo. Ji pateisina mano požiūrį. Tuo tarpu jugoslavų avantiūra tikriausiai paaiškins jums tas galimybes, kurioms Gottwaldas ir čekų vadovai neleidžia išsprūsti į pirmą vietą tarp kitų grynai vidinių klausimų.

Jūsų atsakyme į šitą punktą mane jaudina vienintelis dalykas, nes jis žmogiškas ir tikras – jūs jaučiate, kad jokiu būdu negalima pasiduoti karo šantažui. Nemanykite, kad čia esu visiškai aklas: aš apie tai mąsčiau. Bet juk esama ir revoliucijos šantažo, kurio dažnai griebiesi ir savo atžvilgiu. Siūlau neakcentuoti pažadų davimo varžybų, į kurias pasinėrusios abi jėgos. Nei kapituliacija, nei aklas užsispyrimas nėra tinkamas būdas nepasiduoti šantažui. Tinkamas būdas – tai kova su karu, kova už tarptautinę organizaciją. Po šitų ilgai truksiančių pastangų žodis revoliucija galiausiai vėl atgaus savo prasmę. Bet tik po jų. Štai kodėl aš vis dar manau, kad tik judėjimai už taiką ir federalistinės koncepcijos veiksmingai priešinasi šitam šantažui. Ir kai drauge su kitais jūs vėl imsite šaipytis iš tokių tolimų tikslų, aš jūsų nepertraukinėsiu: mums nebuvo iš ko rink-

* Šitas pasiūlymas liko be atsako.

tis; mums buvo pasiūlytas vien melagingas liberalizmas, kuriuo mes bjaurimės, ir koncentracijos lagerių socializmas, kurio tarnu jūs tapote. Viltis – mūsų pusėje, kad ir kaip jums tai nepatiktų.

7. Galiausiai grįšiu prie to, ką man siūlote. Jūs tikitės pastatysiąs mane į keblią padėtį, siūlydamas nusiųsti atvirą laišką Amerikos spaudai su protestu prieš tiesioginį ar netiesioginį Jungtinių Valstijų bendradarbiavimą neseniai įvykusiose Graikijos žudynėse. Tatai mane bent kiek paguodžia, nes įrodo, kad tikroji mano pozicija jums nėra žinoma. Beje, jūs negalite žinoti, kad prieš keletą savaičių dalyvavau konferencijoje Anglijoje, surengtoje būtent dėl šito įvykio, o prieš dvejus metus – dėl panašių įvykių surengtoje konferencijoje Amerikoje. Štai kodėl man nesunku bus jums atsakyti: aš turiu tokį laišką, ir jūs galite jį gauti. Dar pridėsiu motyvuotą protestą prieš tai, kas yra tikras nusikaltimas Europos sąžinei: Franco elgesį Ispanijoje. Aš atrišu jums rankas, ir jūs galite išspausdinti šitą laišką su viena sąlyga, kurią, tikiuosi, palaikysite teisėta. Savo ruožtu jūs parašysite atvirą laišką ne tarybinei spaudai, kuri jo neišspausdins, o prancūzų spaudai. Jame pasisakysite prieš koncentracijos lagerių sistemą ir prieš naudojimąsi tremtinių rankų darbu. Abipusiškumo intencija jūs kartu pareikalausite besąlygiško išlaisvinimo tų ispanų respublikonų, vis dar internuotų tarybinėje Rusijoje, kuriuos jūsų draugas Courtade'as[39] manė turįs teisę įžeisti, užmiršęs, ką tie žmonės mums visiems reiškia, ir tikriausiai nežinodamas, jog jis nevertas nė užrišti jiems batų raištelių. Manau, visa tai nėra nesuderinama su revoliucionieriaus pašaukimu, kuriuo jūs didžiuojatės. Ir tuomet mes žinosime, ar šitas dialogas buvo naudingas, ar ne. Aš būsiu demaskavęs ydas, kurios kelia jums pasipiktinimą, o jūs už šitą satisfakciją būsite atsimokėjęs tik demaskuodamas tas ydas, kurios turėtų ne mažiau piktinti ir jus*.

* Šitas pasiūlymas liko be atsako.

Mat vis dar noriu tikėti, kad jos jus piktina. Ir prieš baigdamas šitą polemiką, padarysiu vienintelį dalyką, kurį dabar galėčiau padaryti jūsų labui: aš jumis nepatikėsiu. Nepatikėsiu, kai sakote, esą jeigu prieš jūsų valią vėl atsirastų lavonų laukai, jūs mieliau jaustumėtės juose teisus nei klydęs. Bet juk tai vienas iš būdų patvirtinti, ką minėjau jums pirmajame savo atsakyme. Tačiau aš norėčiau būti klydęs. Kad paskelbtum tokią baisią pretenziją, reikia turėti arba daug puikybės, arba menką vaizduotę. Iš tikrųjų daug puikybės. Juk tai reiškia teigti, kad istorinė teisybė, kuriai jūs savo noru pasiryžote tarnauti, atrodo jums vienintelė tikra teisybė ir kad niekas kitas negali išgelbėti žmonijos. Jūsų teisybė arba lavonų laukai – štai jūsų nupieštas ateities paveikslas. Aš iš tikro kur kas didesnis optimistas už jus ir suabejosiu jūsų vaizduote.

Prieinu prie išvados. Ilgame savo atsakyme jūs su panieka žiūrite į daugelį dalykų. Aš prisiimu kai kurias jūsų paniekos apraiškas. Pripažįstu, jog mano vaidmuo – ne pakeisti pasaulį ar žmogų: tam man trūksta ir dorybių, ir žinių. Bet, galimas daiktas, mano vaidmuo – tarnauti kai kurioms vertybėms, be kurių pasaulis, netgi pakeistas, nevertas, kad jame gyventum, be kurių žmogus, netgi naujas, nebus vertas pagarbos. Šitai aš ir noriu jums pasakyti prieš išsiskiriant: jūs negalite apsieiti be šitų vertybių ir prie jų sugrįšite, manydamas, kad jas atkūrėte. Negalima gyventi vien kova ir neapykanta. Ne visuomet mirštama su ginklu rankoje. Yra istorija ir yra kitų dalykų – paprasčiausia laimė, žmonių aistros, gamtos grožis. Būtent čia ir slypi tos šaknys, kurių nežino istorija, ir Europa, jas praradusi, šiandien virto dykuma.

Aš sutikau su jūsų nuomone, kad marksistai kartais jaučiasi kalti, kaip ir liberalai, kuriems kaltės jausmas tiesiog būtinas. Bet argi marksistams kaltės jausmas nėra būtinas? Jeigu nėra būtinas, tai niekas pasaulyje negalės jiems padėti, ir mes galiausiai drauge patirsime pralaimėjimą, už kurį visa Europa sumokės likusiu krauju. O jeigu būtinas, tai kas gi jiems apie tai

primins, jeigu ne tas keletas žmonių, kurie, neatsiskirdami nuo istorijos, suvokdami savo galias, stengiasi kaip mokėdami įvardinti Europos nelaimę ir viltį. „Vienišieji!" – niekinamai sušuksite jūs. Galbūt, kol kas. Tačiau jūs būsite be galo vieni be tų vienišųjų.

(La Gauche, 1948 m. spalis)

NETIKINTYSIS IR KRIKŠČIONYS

Kadangi jūs pasikvietėte žmogų, kurio įsitikinimai nesutampa su jūsiškiais, ir paprašėte atsakyti į labai bendrą klausimą, jūsų iškeltą per šiuos pasikalbėjimus, tai prieš paaiškindamas, ko, mano manymu, netikintieji laukia iš krikščionių, norėčiau iškart pripažinti jų dvasios kilnumą, patvirtindamas keletą principų.

Pirmiausia esama tokio pasaulietiško fariziejiškumo, kuriam aš stengiuosi nepasiduoti. Pasaulietišku fariziejumi vadinu tą, kuris apsimeta manąs, kad krikščionybė – lengvas daiktas, ir kuris iš šalies matomos krikščionybės vardan dedasi reikalaująs iš krikščionio daugiau negu iš savęs. Aš manau, kad krikščionis iš tikro turi daug įsipareigojimų, tačiau ne tas, kuris pats juos atmetė, turi priminti apie jų egzistavimą tam, kuris juos jau pripažino. Jeigu kas ir gali ko nors reikalauti iš krikščionio, tai tik pats krikščionis. Iš to išplaukia išvada: jeigu šito pranešimo pabaigoje aš leisiu sau pareikalauti iš jūsų atlikti kai kurias pareigas, tai bus turimos galvoje tik tos pareigos, kurias atlikti šiandien būtina reikalauti iš kiekvieno žmogaus, nesvarbu, ar jis krikščionis, ar ne.

Antra vertus, dar norėčiau pareikšti, kad nesijaučiu žinąs kokią nors absoliučią tiesą nei turįs paskelbti kokią nors žinią ir išeities tašku naudosiu ne principą, esą krikščioniškoji tiesa yra iliuzinė, o tik faktą, kad nesugebu į ją įsijausti. Norėdamas paaiškinti šitą poziciją, mielai prisipažinsiu: prieš trejus metus

toks ginčas supriešino mane su vienu iš jūsiškių, ir ne iš menkiausiųjų[40]. Pastarųjų metų karštinė, sunkus dvejeto trejeto nužudytų draugų prisiminimas paskatino mane taip pasielgti. Tačiau galiu paliudyti, kad nors François Mauriacas ir perlenkė lazdą, aš vis dėlto nesilioviau galvojęs apie tai, ką jis kalbėjo. Po ilgų apmąstymų, – turiu pareikšti, jog, mano nuomone, tikinčiojo dialogas su netikinčiuoju labai naudingas, – prisipažinau sau pačiam ir prisipažįstu čia viešai, kad iš esmės ir dėl konkretaus mūsų ginčo objekto teisus buvo ponas François Mauriacas, o ne aš.

Pasakius šitai man bus lengviau pateikti trečią ir paskutinį savo principą. Jis paprastas ir aiškus. Aš nesistengsiu keisti jokių savo minčių nei jokių jūsų minčių (kiek galiu apie jas spręsti) tam, kad susitaikytume, kas visiems mums būtų malonu. Priešingai, šiandien aš ir noriu jums pasakyti, kad pasauliui reikalingas tikras dialogas, kad dialogo priešingybė – ne tik melas, bet ir tylėjimas ir kad dialogas įmanomas tik tarp žmonių, kurie išlieka savimi ir kalba tiesą. Tai tolygu pasakymui, jog pasaulis šiandien reikalauja iš krikščionių, kad jie liktų krikščionimis. Anądien Sorbonoje, kreipdamasis į kalbėtoją marksistą, vienas katalikų kunigas viešai pareiškė, kad jis irgi yra antiklerikalas. Ką čia ir kalbėti! Aš nemėgstu kunigų antiklerikalų lygiai kaip ir filosofijų, kurios savęs gėdijasi. Tad savo ruožtu nesistengsiu vaidinti prieš jus krikščionio. Aš, kaip ir jūs, šiurpstu matydamas blogį. Bet aš nesutinku su jūsų viltimi ir toliau kovoju su šituo pasauliu, kur vaikai kenčia ir miršta.

Kodėl gi man nepasakius čia to, ką parašiau kitur? Per tuos klaikius metus ilgai laukiau, kad Romoje sugriaudėtų galingas balsas[41]. Aš, netikintysis? Būtent. Mat žinojau, kad dvasia pasiklys, jeigu nesušuks prakeiksmo jėgai. Rodos, toks balsas sugriaudėjo. Tačiau prisiekiu jums, kad milijonai žmonių ir aš taip pat jo neišgirdome ir tuomet visas širdis, ir tikinčias, ir neti-

kinčias, apgaubė vienatvė, kuri nesiliovė augusi sulig kiekviena praėjusia diena ir sulig kiekvienu nauju budeliu.

Tada man buvo paaiškinta, kad pasmerkimas buvo išsakytas. Tik išsakytas enciklikų kalba, o ji nėra aiški. Pasmerkimas buvo išsakytas, bet nebuvo suprastas! Kas gi nepajus, kur esama tikro pasmerkimo, ir kas gi nesupras, jog šitas pavyzdys iš dalies, o gal ir visiškai atsako į klausimą, kurį jūs man duodate. Pasaulis laukia iš krikščionių, kad jie prabiltų garsiai, aiškiai ir išsakytų savo pasmerkimą taip, kad niekad jokia, net menkiausia abejonė negalėtų kilti paprasto žmogaus širdyje. Pasaulis laukia, kad jie išbristų iš abstrakcijų ir atsistotų priešais tą kruviną veidą, koks šiandien yra istorijos veidas. Šiandien mums reikalingas susibūrimas, ir tai turi būti susibūrimas žmonių, pasiryžusių kalbėti aiškiai ir užmokėti savimi. Kai ispanų vyskupas šventina politines egzekucijas, jis jau – nebe vyskupas ir nebe krikščionis, ir net nebe žmogus, jis – šuo, lygiai kaip ir tas, kuris nuo ideologinių aukštumų vadovauja egzekucijai, kitų rankomis atlikdamas tą darbą. Mes laukiame, ir aš laukiu, kad susirinktų tie, kurie nenori būti šunimis ir kurie pasiryžo sumokėti kainą, reikalingą sumokėti, kad žmogus būtų šis tas daugiau nei šuo.

. . . .

O dabar kuo krikščionys gali mums padėti?

Pirmiausia gali padėti baigti tuščius ginčus, kurių ryškiausias – dėl pesimizmo. Pavyzdžiui, aš manau, kad Gabrieliui Marceliui[42] geriau būtų palikti ramybėje tas minties formas, kurios jį jaudrina klaidindamos. Ponas Marcelis negali vadintis demokratu ir kartu reikalauti uždrausti Sartre'o pjesę. Ta pozicija visus vargina. Mat ponas Marcelis nori apginti absoliučias vertybes, tokias kaip skaistybė ir dieviškoji žmogaus tiesa, o tuo tarpu svarbu apginti kai kurias laikinas vertybes, kurios vėliau leis ponui Marceliui iki valiai kovoti dėl tų absoliučių vertybių...

Beje, kokią teisę turi krikščionis ar marksistas kaltinti mane, pavyzdžiui, pesimizmu. Juk ne aš sumaniau žmogaus skurdą ar baisias dieviško prakeiksmo formules. Juk ne aš sušukau tą *Nemo bonus*[43] ir ne aš pasmerkiau nekrikštytus vaikus. Ne aš pasakiau, kad žmogus negali išsigelbėti pats vienas ir kad iš savo nuopuolio gelmių gali viltis tik Dievo malonės. O pagarsėjęs marksistų optimizmas! Dar niekas nebuvo taip toli nužengęs nepasitikėjimo žmogumi linkme, ir galiausiai ekonominis šito pasaulio fatališkumas atrodo kur kas baisesnis už Dievo kaprizus.

Krikščionys ir komunistai pasakys man, kad jų optimizmas siekia toliau, kad jis pranoksta visa kita ir kad Dievas arba istorija, nelygu, koks atvejis, yra patenkinamos jų dialektikos baigtys. Aš noriu pasamprotauti lygiai taip pat. Krikščionybė yra pesimistiška žmogaus atžvilgiu, bet optimistiška žmogaus lemties atžvilgiu. Na o aš pasakyčiau, kad esu pesimistas žmogaus lemties atžvilgiu, bet optimistas žmogaus atžvilgiu. Ir ne dėl humanizmo, kuris visuomet man atrodė striukas, o dėl nežinojimo, kuris stengiasi nieko neneigti.

Vadinasi, žodžius „pesimizmas“ ir „optimizmas“ reikia patikslinti, o laukdami, kol bus galima tai padaryti, privalome veikiau pripažinti, kas mus jungia, negu kas skiria.

. . . .

Štai, rodos, ir viskas, ką turėjau pasakyti. Mes atsidūrėme prieš blogį. Ir aš iš tikrųjų jaučiuosi šiek tiek panašiai kaip tas prieškrikščioniškųjų laikų Augustinas, kuris sakė: „Aš ieškojau, iš kur atsiranda blogis, ir niekaip negalėjau iš jo išbristi“. Tačiau teisybė ir tai, jog aš ir keletas kitų žmonių žinome, ką reikia daryti, kad to blogio bent jau nepadaugėtų, jeigu ir nesumažėtų. Gal ir ne mūsų galioje padaryti taip, kad vaikai nebūtų kankinami šitaip sutvertame pasaulyje. Bet mes galime sumažinti kankinamų vaikų skaičių. Ir jeigu jūs mums čia nepadėsite, kas gi tuomet pasaulyje galės mums padėti?

Tarp teroro ir dialogo jėgų prasidėjo didžiulė nelygi kova. Nedaug teturiu iliuzijų dėl šitos kovos baigties. Tačiau manau, kad reikia ją kovoti, ir žinau, kad žmonės tam bent jau pasiryžę. Aš tik bijau, kad kartais jie jaučiasi truputį vieniši, kad jie tokie yra iš tikrųjų ir kad po dviejų tūkstantmečių mes vėl rizikuojame būti daug sykių pakartotos pasiaukojamos Sokrato mirties liudininkais. Rytdienos programa – dialogo valstybė arba iškilmingas ir reikšmingas dialogo liudytojų pasmerkimas mirčiai. Atsakęs krikščionims, savo ruožtu kreipiuosi į juos štai su tokiu klausimu: „Ar ir toliau Sokratas bus vienišas ir ar jo nuostatoje ir jūsų doktrinoje nėra nieko, kas paskatintų jus prie mūsų prisidėti?"

Galimas daiktas, ir aš tą puikiai žinau, krikščionybė atsakys neigiamai. O! Manau, ne jūsų lūpomis! Tačiau galimas – ir, ko gero, labiausiai tikėtinas – daiktas, ji atkakliai eis į kompromisą arba vilks prakeiksmus į neaišią enciklikos formą. Galimas daiktas, ji atkakliai sieks visiškai sunaikinti maišto ir pasipiktinimo dorybę, kuria pati buvo paženklinta prieš daugelį metų. Tuomet krikščionys gyvens, o krikščionybė mirs. Tuomet iš tikro už auką sumokės kiti. Tai ateitis, apie kurią negaliu spręsti, nors ji ir žadina man viltis ir nerimą. Galiu kalbėti tik apie tai, ką žinau. O aš žinau (ir kartais to ilgiuosi): jeigu krikščionys pasiryžtų, milijonai balsų – girdite? – milijonai balsų pasaulyje prisijungtų prie šaukiančios saujelės vienišųjų, kurie be jokio tikėjimo ir be jokios teisės šiandien beveik visur nenuilstamai gina vaikus ir žmones.

(Pranešimo, padaryto 1948 metais Latour-Maubourg'o dominikonų vienuolyne, fragmentai.)

INTERVIU

I

– ... Ar jums neatrodo, kad būtų galima sukurti labai išgrynintą moralę, remiantis laimės samprata, kai kurių žmonių sąmonėje apmaudžiai sumišusia su aplaidumu, malonumais, lengvu gyvenimu? Juk laimė vis dėlto yra labai didelė ir labai sunkiai pasiekiama vertybė (beje, kas pasitaiko rečiau už laimingą žmogų?)...

– Taip, jeigu kalbėsime apie laimę. Tačiau nelaikykime jos išimtine vertybe. Klaida visuomet glūdi išimtyje, sakė Pascalis. Jeigu ieškai tik laimės, galiausiai į viską pradedi žiūrėti lengvabūdiškai. Jeigu puoselėji tik nelaimę, imi žavėtis savimi. Abiem atvejais sumenkėji. Graikai žinojo, kad esama ir šešėlio, ir šviesos. Šiandien mes matome tik šešėlį, ir tie, kurie nenori pulti į neviltį, privalo prisiminti šviesą ir gyvenimo vidudienius. Bet tai jau strategijos klausimas. Kiekvienu atveju reikia siekti ne rezultato, o pusiausvyros ir meistriškumo.

– Ar galima būtų daryti išvadą, kad tas vaikų kentėjimas – toks beprasmiškas, toks klaikus ir nepateisinamas – yra vienas iš akivaizdžių dalykų, kurie verčia jus netikėti tuo, ką krikščionys vadina dieviškąja Apvaizda, kurie skatina jus laikyti Pasaulio Sutvėrimą didžiuliu nenusisekusiu kūriniu?

Šitam kentėjimui krikščionis gali pasipriešinti vien tikėjimo aktu... Bet šitas krikščionio tikėjimo aktas, šitas proto nuolankumas prieš skandalingiausią neteisingumą tėra atsistatydinimas ir pabėgimo aktas. Šiuo atveju krikščionis sutinka tikėti, norėdamas išsigelbėti, norėdamas išgelbėti savo sielos ramybę.

Vienintelė žmogaus verta nuostata – daktaro Rijė nuostata: jis net mintyse nepripažįsta jokio sandėrio su blogiu ir sutelkia visas proto ir širdies išgales, kad kentėjimas būtų išvytas iš žmogaus valdų.

Ar tai nėra ir jūsų minčių pagrindas?

– Blogio problema man iš tikro atrodo neįveikiama kliūtis. Bet ji sykiu ir reali kliūtis tradiciniam humanizmui. Yra vaikų mirtis, kuri reiškia Dievo savivalę, bet taip pat yra ir vaikų žudymas, kuris reiškia žmonių savivalę. Mes įstumti į dviejų savivalių kampą. Mano asmeniška pozicija, kiek ją galima būtų apginti, – laikytis tokios nuomonės: jeigu žmonės ir nėra nekalti, tai jie kalti tik iš nežinojimo. Tą mintį reikėtų išrutulioti.

Tačiau prieš teigdamas, kaip kad jūs teigiate, jog krikščionių tikėjimas yra atsistatydinimas, aš pagalvočiau. Ar tas žodis tiktų šventajam Augustinui arba Pascaliui? Garbingumas reikalauja, kad apie doktriną būtų sprendžiama pagal jos viršūnes, o ne pagal subproduktus. O dėl visų kitų dalykų, nors aš apie juos ne ką teišmanau, man atrodo, kad tikėjimas yra ne tiek ramybė, kiek tragiškas vylimasis.

Juk aš nesu krikščionis. Gimiau neturtingoje šeimoje, po laimingu dangumi, gamtoje, su kuria jautiesi darniai suaugęs, o ne priešiškas. Tad gyvenimą pradėjau ne nuo kančios, o nuo pilnatvės. Be to... Širdy jaučiuosi esąs graikas. O kas gi slypi graikiškoje dvasioje, ko negali priimti krikščionybė? Daugybė dalykų, tačiau svarbiausia štai kas: graikai neneigė dievų, tačiau *atseikėdavo jiems jų dalį*[44]. Krikščionybė, būdama, kaip dabar madinga sakyti, *totaline* religija, negali sutikti su nuostata, kad tik atsižvelgiama į tai, kam, jos supratimu, turėtų būti be atodairos paklūstama. O graikiškoji dvasia, priešingai, kuo puikiausiai gali susitaikyti su krikščionybės egzistavimu. Kiekvienas protingas krikščionis pasakytų jums, kad tokiu atveju jis verčiau rinktųsi marksizmą, jeigu tik marksizmas jį priimtų.

Tiek apie doktriną. Lieka Bažnyčia. Bet aš į Bažnyčią pradėsiu žiūrėti rimtai, kai jos dvasiškieji vadovai ims kalbėti visiems

suprantama kalba ir gyventi tą pavojų ir skurdo kupiną gyvenimą, kurį gyvena dauguma žmonių.

– Ar rašytojui užtenka vien rašymo arba kūrybos, kad išsivaduotų iš absurdo, išlaikytų pakeltą Sizifo akmenį, pasirengusį jį sutraiškyti? Ar jūs tikite rašymo akto transcendentiškumu?

– Žmogaus maištas turi dvi išraiškas – kūrybą ir revoliucinę veiklą. Savo viduje ir jį supančiame pasaulyje žmogus iš pradžių susiduria tik su netvarka ir vienovės nebuvimu. Jam pačiam tenka kiek įmanoma daryti tvarką savo dalioje, kurioje tos tvarkos nėra. Bet šitai nuvestų mus pernelyg toli.

– Ar jums neatrodo, kad tie baisūs įvykiai, kuriuos mes išgyvename, sustiprina mūsų absurdo jausmą, sureikšmina likimų nedarnumą?..

– Tragizmas, persmelkęs mūsų literatūrą, datuojamas ne vakarykšte diena. Jis persmelkė visas literatūras nuo to laiko, kai atsirado. Tačiau tiesa ir tai, kad istorinė situacija šiandien jį sustiprina. Nes istorinė situacija šiandien suponuoja pasaulinę visuomenę. Rytoj Hegelis bus patvirtintas arba paneigtas pačiu kruviniausiu būdu, kokį tik galima įsivaizduoti. Šių dienų įvykiai verčia abejoti jau ne kokios nors tautos egzistencija ar vieno individo likimu, bet visos žmonijos likimu. Mes esame nuosprendžio išvakarėse, tačiau tą nuosprendį žmogus paskelbs pats sau. Štai kodėl kiekvienas yra atsiskyręs nuo kitų, užsisklendęs savo mintyse, lygiai kaip kiekvienas yra savotiškas kaltinamasis. Tačiau tiesa glūdi ne atsiskyrime. Ji glūdi jungimesi.

– Geriausieji nūdienos rašytojai sudarė vieningą koaliciją ginti tam, ką jie vadina ir ką mes vadiname žmogaus laisvėmis ir teisėmis.

... Galbūt gindami jas absoliuto ir abstrakcijų lygmenyje, kaip mums įprasta, mes iš tikro, patys to nežinodami, įkaliname save pasenusiose ir atgyvenusiose formose, kuriomis tos vertybės persivilko.

... Buvo epochų, – galimas daiktas, mes ir dabar tokios epochos išvakarėse, – kai rašytojo didumas tiesiogiai priklausė nuo to, kaip tvirtai jis buvo susijęs su savo socialine aplinka, su jos reprezentacine galia. Tik yrančioje visuomenėje rašytojo dorybės siejasi su jo gebėjimu būti atskalūnu.

– Kai ginama laisvė, ji visados ginama abstrakčiai iki tol, kol reikia už ją sumokėti. Aš nemėgstu atskalūniškumo dėl atskalūniškumo. Bet jūsų žodžiai pateisintų, pavyzdžiui, tautinį vokiečių rašytoją, rašantį *Nibelungus* šalyje, kurioje būtų nugalėjęs Hitleris. Taigi *Nibelungai* būtų sukurti ant milijonų nužudytų žmonių kaulų. Ar dar reikia sakyti, kad tokios santarvės kaina man atrodo per didelė?

Palyginti su kuo rašytojo skelbiama laisvė jums atrodo abstrakti? Palyginti su socialiniu užsakymu. Bet šitas užsakymas šiandien neturėtų jokio turinio, jei amžiams bėgant nebūtų buvusi iškovota žodžio laisvė. Teisingumas suponuoja teises. Teisės suponuoja laisvę jas ginti. Kad galėtų veikti, žmogus privalo kalbėti. Mes žinome, ką ginam. Be to, kiekvienas kalba santarvės vardan. Visi „ne" suponuoja vieną „taip". Aš kalbu vardan tokios visuomenės, kuri neįpareigoja tylėti, nesvarbu, ar tai skatintų ekonominė, ar policinė priespauda.

– Komunistinė visuomenė – tikriau sakant, tarybinė visuomenė – draudžia rašytojui gilintis į studijas to, ką mes vadiname meno vertybėmis.

Kai kurie mūsų dienų prancūzų menininkai ar rašytojai irgi linkę šitaip manyti.

Ar jums neatrodo, kad jie kelia pavojų kultūrai, nesuprasdami, kas yra pagrindinė meno kūrinio vertybė?

– Tai netikra problema. Realistinio meno nėra. (Net fotografija nėra realistinė: ji daro atranką.) Ir rašytojai, apie kuriuos jūs kalbate, kad ir ką sakytų, naudojasi meno vertybėmis. Nuo tos akimirkos, kai imasi rašyti ne atsišaukimą, o ką kors kita, rašytojas komunistas yra menininkas, todėl jam neįmanoma tobu-

lai sutapti su kokia nors teorija ar propaganda. Štai kodėl literatūrai nevadovaujama, daugių daugiausia ji sunaikinama. Rusija jos nesunaikino. Ji manė galėsianti pasinaudoti savo rašytojais. Bet tie rašytojai, net ir būdami geranoriški, visados bus eretikai jau vien todėl, kad tokia yra rašytojo funkcija. Tai, ką aš kalbu, pakankamai gerai matyti iš pasakojimų apie literatūros išgryninimą. Todėl tie rašytojai ir nekelia pavojaus kultūrai, kaip jūs teigiate. Pati kultūra kelia jiems pavojų. Aš tai sakau be ironijos, tartum absurdiško nukryžiavimo akivaizdoje, su priverstiniu solidarumu širdyje.

(Šį interviu 1948 metais Emilis Simonas išspausdino laikraštyje La Revue du Caire. *Ilgi ir reikšmingi Emilio Simono klausimai čia sutrumpinti, nepakeitus jų turinio.)*

II
DIALOGAS DĖL DIALOGO

– *Ateitis gana niūri.*

– Kodėl? Nėra ko bijoti, nes mes jau susitaikėme su pačiu blogiausiu. Vadinasi, belieka viltis ir kovoti.

– *Su kuo?*

– Už taiką.

– *Jūs besąlygiškas pacifistas?*

– Iki naujos tvarkos – besąlygiškas pasipriešinimo prieš visas mums siūlomas beprotybes dalyvis.

– *Žodžiu, kaip sakoma, jūs ne su jais.*

– Ne su šitais.

– *Tai ne itin patogu.*

– Ne itin. Aš ištikimai stengiausi būti su jais. Kiek kartų buvau nutaisęs rimtą miną! O paskui pasidaviau: reikia vadinti nusikaltimu tai, kas yra nusikaltimas. Aš – su kitais.

– *Absoliutus „ne".*

– Absoliutus „taip". Žinoma, yra išmintingesnių žmonių, kurie mėgina prisitaikyti prie esamos tvarkos. Aš nieko prieš juos neturiu.

– *Vadinasi?*

– Vadinasi, aš už pozicijų pliuralizmą. Ar galima būti išvien su tais, kurie nėra tikri savo teisumu? Aš iš jų tarpo. Šiaip ar taip, aš neįžeidinėju tų, kurie ne su manimi. Tai vienintelis originalus mano bruožas.

– *O jeigu patikslintume?*

– Patikslinkim. Šių dienų valdantieji – rusai, amerikiečiai ir kai kurie europiečiai – yra karo nusikaltėliai pagal Niurnbergo tribunolo apibrėžimą. Visos vidaus politikos, kurios juos vienaip ar kitaip palaiko, visos Bažnyčios, dvasinės ar nedvasinės, nedemaskuojančios mistifikacijos, kurios auka tapo pasaulis, prisiima jų kaltės dalį.

– *Kokios mistifikacijos?*

– Tos, kuri tikina mus, kad jėgos politika, nesvarbu, kokia ji būtų, gali sukurti mums geresnę visuomenę, kur pagaliau bus įgyvendintas socialinis išlaisvinimas. Jėgos politika reiškia pasirengimą karui. Pasirengimas karui, juoba pats karas, jokiu būdu neatneš to socialinio išlaisvinimo.

– *Ką jūs pasirinkote?*

– Aš lažinuosi iš taikos. Toks mano optimizmas. Tačiau reikia ką nors daryti jos labui, ir tai bus sunku. Toks mano pesimizmas. Šiaip ar taip, šiandien aš pritariu tik judėjimams už taiką, kurie siekia įgyti tarptautinį mastą. Būtent juose yra tikrų realistų. Ir aš – su jais.

– *Ar pagalvojote apie Miuncheną*[45]*?*

– Pagalvojau. Mano pažįstami žmonės nepirks taikos bet kokia kaina. Tačiau turėdami galvoje vargus, be kurių neapsieina nė vienas pasirengimas karui, ir neįsivaizduojamas katastrofas, kurias sukeltų naujas karas, jie mano, kad negalima atsisakyti taikos, neišmėginus visų šansų. Be to, Miuncheno sutartis

jau buvo pasirašyta, ir dusyk. Jaltoje ir Potsdame[46]. Tų pačių, kurie būtinai nori įsivelti į peštynes šiandien. Juk ne mes atidavėme liberalus, socialistus ir Rytų liaudies demokratijų anarchistus tarybiniams tribunolams. Juk ne mes pakorėme Petkovą[47]. Tą padarė paktų signatarai, pašventinę pasaulio padalijimą.

– *Tie patys žmonės kaltina jus, kad esat svajotojas.*

– Tokių reikia. Aš asmeniškai prisiimčiau šitą rolę, nes nesu linkęs į žudiko amatą.

– *Jums pasakys, kad tokių irgi reikia.*

– Na, čia tai kandidatų netrūksta. Rodos, jie visi žaliūkai. Taigi galės pasidalyti darbą.

– *Išvada?*

– Žmonės, apie kuriuos kalbėjau, darbuodamiesi taikos labui, sykiu turėtų išsikovoti, kad tarptautiniu mastu būtų patvirtintas kodeksas, patikslinantis šiuos smurto apribojimus: mirties bausmės panaikinimą, neaiškios trukmės nuosprendžių, įstatymų atgalinio veikimo bei koncentracijos lagerių denonsaciją.

– *O dabar?*

– Patikslinti reikėtų kitos aplinkos. Bet jeigu jau dabar būtų įmanoma, kad šitie žmonės masiškai stotų į egzistuojančius judėjimus už taiką, stengtųsi juos suvienyti tarptautiniu mastu, sukurtų ir žodžiu bei pavyzdžiu paskleistų tą naują visuomeninę sutartį, kurios mums reikia, manau, jie įvykdytų visus tiesos reikalavimus.

Jeigu turėčiau laiko, dar pridurčiau, kad asmeniniame gyvenime tiems žmonėms reikėtų mokytis saugoti tą džiaugsmo dalį, kuri nepriklauso istorijai. Mus norima įtikinti, kad šių dienų pasauliui reikalingi žmonės, visiškai susitapatinę su sa-

vo doktrina ir siekiantys galutinių tikslų absoliučiai paklusdami savo įsitikinimams. Aš manau, kad tokio tipo žmonės dabartiniame pasaulio būvyje padarys daugiau žalos negu naudos. Tarkim, nors aš tuo netikiu, galiausiai jie pasieks savo tikslą ir gėris įsigalės visiems laikams, bet aš vis tiek manau, kad reikia ir kitokio tipo žmonių, kuriems rūpėtų išsaugoti net menkiausius niuansus, gyvenimo stilių, laimės galimybę, meilę, galiausiai sunkiai pasiekiamą pusiausvyrą – šito pasiges jų vaikai, net jeigu tuomet jau ir bus sukurta tobula visuomenė.

(Défense de l'Homme[48]*, 1949 m. liepa)*

KODĖL ISPANIJA?

ATSAKYMAS GABRIELIUI MARCELIUI[49]

Aš čia atsakysiu tik į dvi pastraipas straipsnio, kurį jūs *Literatūrinėse naujienose* paskyrėte *Apgulties būklei*. Bet jokiu būdu neketinu atsakinėti į kritiką, kuria jūs ar kiti galėjo sureaguoti į šitą pjesę kaip į teatro kūrinį. Kai imiesi repetuoti spektaklį ar leisti knygą, pats pastatai save į kritikuojamojo padėtį ir sutinki su savo laiko cenzūra. Kad ir ką norėtum pasakyti, privalai tylėti.

Tačiau jūs viršijate savo, kaip kritiko, išskirtines teises stebėdamasis, kad pjesės apie totalitarinę tironiją veiksmas vyksta Ispanijoje, kai jūs tuo tarpu geriau įsivaizduojate jį Rytų šalyse. Ir jau galutinai priverčiate mane prabilti, rašydamas, kad toks pasirinkimas reiškia drąsos ir garbingumo stoką. Jūs iš tikro malonus – manote, jog ne aš kaltas dėl tokio pasirinkimo (suprask: tai nenaudėlis Barrault[50], jau ir taip visas juodas nuo nusikaltimų). Visa bėda, pjesės veiksmas vyksta Ispanijoje todėl, kad ją pasirinkau aš, ir pasirinkau pats vienas, pamąstęs, jog tas veiksmas iš tikrųjų vyksta ten. Tad turiu prisiimti jūsų kaltinimus dėl oportunizmo ir negarbingumo. Nesistebėkite, kad taip susiklosčius aplinkybėms jaučiuosi priverstas jums atsakyti.

Beje, galimas daiktas, aš net nebūčiau gynęsis nuo tokių kaltinimų (prieš ką gi šiandien teisinsies?), jeigu nebūtumėt palietęs tokios svarbios temos kaip Ispanija. Juk man iš tikro nėra jokio reikalo aiškinti, kad rašydamas *Apgulties būklę* nesisten-

giau niekam įtikti. Aš norėjau iš priekio užpulti tą politinės visuomenės tipą, kuris susikūrė arba kuriasi kur pažvelgsi pagal totalitarinį modelį. Joks doras žiūrovas negali suabejoti, kad šita pjesė gina individą, kūną su visu tuo, kas jame yra tauraus, galiausiai žemišką meilę nuo totalitarinės valstybės abstrakcijų ir siaubų, nesvarbu, kokia ta valstybė būtų, – rusiška, vokiška ar ispaniška. Rimti daktarai kasdien mąsto apie mūsų visuomenės nuopuolį, ieškodami gilių jo priežasčių. Tų priežasčių gal ir esama. Tačiau paprasčiausi mūsų epochos žmonės sprendžia apie blogį pagal jo padarinius, o ne pagal priežastis. Jo vardas – Valstybė, policinė ar biurokratiška. Jos išplitimas visose šalyse, dangstantis įvairiausiomis ideologinėmis dingstimis, užgaulus saugumas, kurį jai garantuoja mechaninės ir psichologinės represijos priemonės, mirtinai pavojingi tam, kas kiekviename iš mūsų yra geriausia. Šiuo požiūriu šiuolaikinė politinė visuomenė, kad ir koks būtų jos turinys, verta paniekos. Nieko kita aš nepasakiau, ir būtent todėl *Apgulties būklė* yra santykių nutraukimo aktas, kuriuo nieko nenorima išsaugoti.

Po tokio aiškaus pareiškimo – kodėl Ispanija? Prisipažinsiu, jumis dėtas, truputį gėdyčiausi to klausti. Kodėl Gernika[51], Gabrieli Marceli? Kodėl tas pasimatymas, kur pirmą kartą dar snūduriuojančio savo ištaigoje ir apgailėtinoje moralėje pasaulio akivaizdoje Hitleris, Mussolini ir Franco parodė vaikams, ką reiškia totalitarinė technika? Taip, kodėl tas pasimatymas, liečiantis ir mus? Pirmą kartą mano amžiaus žmonės susidūrė su neteisybe, triumfuojančia istorijoje. Nekaltųjų kraujas tąsyk liejosi, nenutylant fariziejų plepalynei, kuri, tiesą pasakius, nesiliauja ir dabar. Kodėl Ispanija? Ogi todėl, kad mes esame tie, kurie niekad nenusiplaus nuo rankų to kraujo. Kad ir kokios būtų antikomunizmo priežastys, – o aš žinau ir labai rimtų, – jis nebus mums priimtinas, jeigu taip pasiners į save, kad užmirš šitą neteisybę, kuri nesibaigia mūsų vyriausybėms pritariant. Aš kiek įstengdamas garsiau pasakiau, ką manau apie rusų

koncentracijos lagerius. Bet dėl to neužmiršiu Dachau, Buchenvaldo ir bevardės milijonų žmonių agonijos nei siaubingų represijų, sunaikinusių ispanų Respubliką. Taip, nepaisant didžiųjų mūsų politikų užuojautos, visa tai sykiu ir reikia demaskuoti. Ir aš nepateisinsiu šlykštaus maro Vakarų Europoje dėl to, kad Rytuose jis siaubia didesnius plotus. Jūs rašote, kad gerai informuoti žmonės šiuo metu ne iš Ispanijos gauna žinias, keliančias didžiausią neviltį tiems, kuriems nesvetimas žmogaus orumas. Jūs blogai informuotas, Gabrieli Marceli. Dar vakar penketas politinių opozicionierių ten buvo nuteisti mirties bausme. Bet jūs rengiatės būti blogai informuotas, puoselėdamas užmarštį. Jūs užmiršote, kad pirmieji totalitarinio karo ginklai buvo permirkę ispanų krauju. Užmiršote, kad 1936 metais maištininkas generolas, pasitelkęs Kristaus vardą, sukėlė maurų kariauną, norėdamas pasiųsti ją prieš teisėtą ispanų Respublikos vyriausybę, o po nenumaldomų skerdynių privertė triumfuoti netiesą ir nuo to laiko pradėjo žiaurias, dešimt metų trukusias represijas, kurias tebevykdo ir šiandien. Taip, iš tikro, kodėl Ispanija? Todėl, kad drauge su daugeliu kitų jūs praradote atmintį.

Ir todėl, kad su nedaugeliu prancūzų man kartais vis dar pasitaiko nesididžiuoti savo tėvyne. Nesu girdėjęs, kad Prancūzija kada nors būtų atidavusi tarybinius opozicionierius rusų vyriausybei. Tikriausiai to dar sulauksim – mūsų elitas pasirengęs viskam. O Ispanijai mes, priešingai, jau nemažai padėjome. Paklusdami gėdingiausiai paliaubų sąlygai, Hitlerio įsakymu atidavėme Franco'ui ispanų respublikonus, tarp jų didįjį Luisą Companysą[52]. Ir Companysas buvo sušaudytas per patį šitos nelegalios prekybos įkarštį. Žinoma, tą padarė Viši, tą padarėme ne mes. O mes, mes 1938 metais tik įgrūdome į koncentracijos lagerį poetą Antonio Machado[53], iš kur jis išėjo tik numirti. O kas pakėlė balsą tą dieną, kai prancūzų valstybė ėmė verbuoti totalitarinius budelius? Niekas. Tikriausiai todėl, Gabrieli Marceli, kad tie, kurie galėjo protestuoti, manė, kaip ir jūs,

jog visa tai niekniekis, palyginti su tuo, kas jiems buvo atgrasiausia rusų sistemoje. Tad vienu sušaudytu daugiau ar mažiau, anokia čia bėda! Ar ne taip? Bet vieno sušaudytojo veidas – šlykšti žaizda, ir galiausiai į ją įsimeta gangrena. Gangrena nugalėjo.

Tad kurgi yra Companyso žudikai? Maskvoje ar mūsų šaly? Turime atsakyti: mūsų šaly. Turime pasakyti, kad mes sušaudėme Companysą, kad mes atsakingi už tai, kas vyko po to. Turime pareikšti, kad mes dėl to buvome pažeminti ir atitaisyti šitai galime vienu vieninteliu būdu: išsaugodami prisiminimą Ispanijos, kuri buvo laisva ir kurią mes išdavėme taip, kaip galėjome būdami savo padėtyje ir savo maniera, – kaip menkystos. Tikra tiesa, kad nėra tokios didelės valstybės, kuri nebūtų jos išdavusi, išskyrus Vokietiją ir Italiją: jos šaudė ispanams į veidą. Bet tai negali būti paguoda, ir laisva Ispanija savo tylėjimu vis dar reikalauja, kad mes atsiteistume. Aš padariau, ką įstengiau menkomis savo išgalėmis, ir būtent tai jus šokiruoja. Jeigu būčiau talentingesnis, būčiau atsiteisęs geriau, – štai ir viskas, ką galiu pasakyti. Būtų buvę niekšiška ir sukta sudarinėt čia sandėrį. Bet aš nebegvildensiu šitos temos ir užgniaušiu savo jausmus iš pagarbos jums. Daugių daugiausia dar galėčiau pasakyti, kad joks jautrus žmogus neturėtų stebėtis, jog rinkdamasis, kurią tautą priversti kalbėti apie kūną ir išdidumą ir taip supriešinti ją su diktatūros gėda bei šešėliais, aš pasirinkau ispanų tautą. Juk negalėjau pasirinkti tarptautinės *Reader's Digest* publikos ar *Samedi-Soir* bei *France-Dimanche*[54] skaitytojų.

Bet jūs tikriausiai nekantraujate, kad baigdamas pasiaiškinčiau dėl to vaidmens, kurį priskyriau Bažnyčiai. Čia būsiu lakoniškas. Jūsų nuomone, tas vaidmuo – pasibjaurėtinas, ir jis toks nebuvo mano romane[55]. Bet romane privalėjau būti teisingas tiems savo draugams krikščionims, su kuriais susipažinau okupacijos metais, teisingoje kovoje. O pjesėje, priešingai, privalėjau pasakyti, kokį vaidmenį suvaidino Ispanijos Bažnyčia.

Ir jeigu pavaizdavau ją pasibjaurėtiną, tai todėl, kad pasaulio akivaizdoje Ispanijos Bažnyčios vaidmuo buvo pasibjaurėtinas. Kad ir kokia žiauri jums toji tiesa, jūs pasiguosit mintimi, kad jus sutrikdžiusi scena trunka tiktai minutę, o ta, kuri vis dar žeidžia europiečio sąžinę, trunka jau dešimt metų. Ir visa Bažnyčia būtų įsivėlusi į šitą neįtikėtiną ispanų vyskupų, šventinančių budelių šautuvus, skandalą, jeigu nuo pat pirmųjų dienų du didieji krikščionys, kurių vieno, Bernanoso, jau nebėra tarp gyvųjų, o antrasis, José Bergaminas[56], ištremtas iš savo šalies, nebūtų pakėlę balso. Bernanosas nebūtų parašęs to, ką jūs parašėte šia tema. Jis žinojo, kad frazė: „Ispanijos krikščionys, jūs likote apleisti", užbaigianti tą sceną, neįžeidžia jūsų tikėjimo. Jis žinojo, kad kalbėdamas ką kita arba tylėdamas, būčiau įžeidęs tiesą.

Jei man reikėtų iš naujo parašyti *Apgulties būklę*, veiksmo vieta vėl pasirinkčiau Ispaniją – štai mano išvada. Ir visam pasauliui, rytoj kaip ir šiandien, būtų aišku, kad Ispanijos įvaizdžiu smerkiamos visos totalitarinės visuomenės. Ir už tai bent jau nebūtų sumokėta gėdingu bendrininkavimu. Būtent šitaip, o ne kitaip, jokiu būdu ne kitaip, mes galime išsaugot teisę protestuoti prieš terorą. Štai kodėl aš negaliu sutikti su jūsų nuomone, kai teigiate, kad mes absoliučiai pritariame politinei santvarkai. Juk jūs veikiau sutinkate nutylėti vieną terorą, kad lengviau būtų kovoti su kitu. O mes iš tų, kurie nieko nenori nutylėti. Visa mūsų politinė visuomenė kelia mums pasišlykštėjimą. Ir išsigelbėjimas būtų įmanomas tik tuomet, jeigu visi, dar ko nors verti, visai jos išsižadėtų ir pradėtų ieškoti atsinaujinimo kelio kitur, o ne neišsprendžiamuose prieštaravimuose. Reikia pradėti kovoti. Bet neužmirštant, kad totalitarinė tironija grindžiama ne jos išpažinėjų dorybėmis. Ji grindžiama liberalų klaidomis. Talleyrand'o[57] pasakymas vertas paniekos, klaida nėra blogiau už nusikaltimą. Tačiau klaida galiausiai pateisina nusikaltimą ir suteikia jam alibi. Ji kelia neviltį aukoms

ir taip pasidaro kalta. Kaip tik šito aš ir negaliu atleisti šių dienų politinei visuomenei: kad ji yra mechanizmas, stumiantis žmones į neviltį.

Jums, be abejo, pasirodys, kad aš pernelyg aistringai išsiliejau tokia menka dingstim. Tad leiskite man vienąsyk prabilti ir savo vardu. Pasaulis, kuriame gyvenu, kelia man pasišlykštėjimą, bet aš solidarizuojuosi su jame kenčiančiais žmonėmis. Yra siekių, kuriems aš nepritariu, ir jausčiausi nesmagiai, jeigu man reikėtų skintis kelią, remiantis varganomis privilegijomis, saugomomis tiems, kurie prisitaiko prie šio pasaulio. Tačiau manau, kad esama ir kito siekio, kurį turėtų puoselėti visi rašytojai: liudyti ir šaukti kiekvieną kart, kai tai įmanoma, sulig savo talento galiomis už tuos, kurie pavergti kaip ir mes. Būtent šituo siekiu jūs ir suabejojote savo straipsnyje, ir aš nesiliausiu neigęs tos jūsų teisės tol, kol žmonių žudymas piktins jus tik tuo atveju, kai tie žmonės bus jūsų vienminčiai.

(Combat, 1948 m. gruodis)

LAISVĖS LIUDYTOJAS

Mes gyvename tokioje epochoje, kai žmonės, veikiami skurdžių ir nuožmių ideologijų, pripranta gėdytis visko: gėdijasi savęs, gėdijasi būti laimingi, gėdijasi mylėti ar kurti. Gyvename tokioje epochoje, kai Racine'as raudonuotų parašęs *Berenikę*, o Rembrandtas nubėgtų užsiregistruoti pas kvartalo budėtoją, kad jam būtų atleista, kam nutapė *Nakties sargybą*. Taigi šių dienų rašytojai ir menininkai skundžiasi sąžinės negalavimais, ir dabar mūsų tarpe madinga atsiprašinėti už savo amatą. Tiesą pasakius, mums uoliai stengiamasi čia padėti. Iš visų politinės visuomenės kampų mūsų adresu sklinda garsūs šauksmai, reikalaujantys pasiteisinimų. Mes privalome teisintis dėl to, kad neduodame jokios naudos, o sykiu ir dėl to, kad savo bergždumu prisidedame prie niekšybių. Ir kai atsakome, jog sunku nusimesti tokius prieštaringus kaltinimus, mums pareiškiama, kad prieš visus pasiteisinti neįmanoma, tačiau mes galime gauti kilniaširdišką tam tikros žmonių dalies atleidimą, stodami jų pusėn, – beje, jeigu tikėtum jų žodžiais, teisūs tik jie vieni. Kai ir tokios rūšies argumentas palieka be atgarsio, menininkui dar sakoma: „Matote, kokie vargai užgriuvo pasaulį. Ką jūs darote, kad jie išnyktų?" Į tokį cinišką šantažą menininkas galėtų atsakyti: „Pasaulio vargai? Aš jų nedidinu. Kas iš jūsų galėtų tuo pasigirti?" Tačiau tiesa ir tai, kad nė vienas iš mūsų, jeigu jis reiklus, negali likti abejingas į neviltį puolusios visuomenės šauksmui. Tad reikia iš paskutiniųjų jaustis kaltam. Šitaip mes

įveliami į pasaulietišką išpažintį, baisiausią iš visų išpažinčių.

Vis dėlto tai nėra taip jau paprasta. Pasirinkimas, kurio iš mūsų reikalaujama, atsiranda ne pats savaime, jį lemia kiti, ankstesni pasirinkimai. O pirmasis menininko pasirinkimas kaip tik ir yra pasirinkimas būti menininku. Jeigu jis pasirinko menininko kelią, tai todėl, kad suvokia esąs menininkas, ir todėl, kad savaip supranta, kas yra menas. Ir jeigu tos priežastys pasirodė jam pakankamai rimtos pateisinti jo pasirinkimui, tuomet yra tikimybė, jog jos bus pakankamai rimtos ir padės jam apibrėžti savo poziciją istorijos atžvilgiu. Aš manau būtent šitaip ir šįvakar norėčiau bent kiek išsiskirti iš kitų, akcentuodamas (kadangi čia kalbame laisvai) ne kaltę, kurios nejaučiu, o du jausmus, kuriuos, regėdamas pasaulio vargus ir netgi kaip tik dėl to, jaučiu mūsų amatui, kitaip tariant, norėčiau pakalbėti apie dėkingumą ir išdidumą. Kadangi reikia pasiteisinti, norėčiau paaiškinti, kodėl pateisinama pagal savo išgales ir talentą praktikuoti amatą, kuris leidžia kiekvienam iš mūsų neapykantos išsekintame pasaulyje ramiai teigti, kad jis nėra niekieno mirtinas priešas. Bet šitai reikia paaiškinti išsamiau, ir aš galiu tą padaryti tik kiek pakalbėjęs apie pasaulį, kuriame gyvename, ir apie mūsų, menininkų ir rašytojų, pašaukimą jame.

Mus supantį pasaulį ištiko nelaimė, ir iš mūsų reikalaujama padaryti ką nors jam pakeisti. Bet kokia toji nelaimė? Iš pirmo žvilgsnio ji lengvai nusakoma: per pastaruosius metus pasaulyje buvo nužudyta daug žmonių ir kai kas numato, kad bus nužudyta dar daugiau. Tiek daug mirčių galiausiai apsunkina atmosferą. Žinia, tai ne nauja. Oficialioji istorija visuomet buvo didžiųjų žmogžudžių istorija. Ir Kainas nužudo Abelį ne šiandien. Tačiau būtent šiandien Kainas nužudo Abelį logikos vardan ir po to reikalauja Garbės legiono ordino. Pasitelksiu pavyzdį, kad būčiau geriau suprastas.

Per didžiuosius 1947 metų streikus[58] laikraščiai paskelbė, kad Paryžiaus budelis irgi nutraukė darbą. Mano galva, šitas mūsų

tėvynainio nusistatymas nebuvo deramai pastebėtas. Jo reikalavimai buvo aiškūs. Savaime suprantama, jis reikalavo premijos už kiekvieną egzekuciją, kas įprasta visose įstaigose. Bet, svarbiausia, jis primygtinai reikalavo įstaigos viršininko vietos. Tiesą sakant, jis norėjo pelnyti iš valstybės, kuriai manė sąžiningai tarnaująs, vienintelį pripažinimą, vienintelę apčiuopiamą pagarbos apraišką, kurią šiuolaikinė tauta gali pasiūlyti geriems savo tarnams, kitaip tariant, administratoriaus vietą. Šitaip, istorijos prislėgta, geso viena iš paskutinių mūsų liberalių profesijų. Būtent istorijos prislėgta. Barbarų laikais klaikumos aureolė vertė budelį šalintis pasaulio. Mat jis savo amatu kėsinosi į gyvybės ir kūno paslaptį. Jis buvo siaubo objektas ir tai žinojo. O dėl šito siaubo ir žmogaus gyvybės kaina buvo šventa. Šiandien budelis – tik drovumo objektas. Ir manau, kad tokiomis aplinkybėmis jis visiškai teisus, nebenorėdamas būti vargšu giminaičiu, kurį laiko virtuvėje todėl, kad jo panagės nešvarios. Civilizacijoje, kur žudynės ir smurtas jau tapo doktrinomis ir netrukus virs institutais, budeliai turi neabejotiną teisę tapti administraciniais kadrais. Tiesą pasakius, mes, prancūzai, šiek tiek pavėlavome. Beveik visame pasaulyje egzekutoriai jau įsitaisė ministerijų foteliuose. Jie paprasčiausiai iškeitė kirvį į rašalinį antspaudą.

Jeigu mirtis tampa statistikų ir administravimo dalyku, vadinasi, pasaulio reikalai iš tikro prasti. Bet jeigu mirtis pasidaro abstrakti, vadinasi, abstrakti pasidaro ir gyvybė. Ir kiekvieno žmogaus gyvybė gali būti tik abstrakti nuo to momento, kai imama stengtis priderinti ją prie ideologijos. Mūsų bėda ta, kad gyvename ideologijų epochoje, ir dar totalitarinių ideologijų, kitaip tariant, gana pasitikinčių savimi, savo idiotišku teisumu ar savo striuka tiesa, pasaulio išgelbėjimą matančių tik savo viešpatavime. O norėti ką nors valdyti – reiškia geisti to kieno nors nevaisingumo, tylėjimo ar mirties. Pakanka apsidairyti aplinkui, kad tuo įsitikintume.

Nėra gyvenimo be dialogo. O didesnėje pasaulio dalyje dialogą šiandien pakeitė polemika. XX amžius yra polemikos ir

įžeidinėjimų amžius. Tarp tautų ir individų polemika, kitados netgi bešališkose disciplinose, užima tą vietą, kurią tradiciškai užimdavo apgalvotas dialogas. Tūkstančiai balsų, kiekvienas siekdamas triukšmingo monologo, dieną naktį lieja ant tautų srautus mistifikuojančių žodžių, išpuolių, pasiteisinimų bei džiūgavimų. Bet koks gi tos polemikos mechanizmas? Jo veikimo principas – žiūrėti į varžovą kaip į priešą, vadinasi, jį menkinti ir jo nematyti. Man nerūpi mano įžeidinėjamo žmogaus žvilgsnio niuansai, nerūpi, ar jis moka šypsotis ir kaip jis tai daro. Apakę trim ketvirtadaliais nuo tos polemikos, mes gyvename jau nebe tarp žmonių, o siluetų pasaulyje.

Nėra gyvenimo be įtikinėjimo. O nūdienos istorijai žinomas tik gėdinimas. Žmonės gyvena ir gali gyventi tik vadovaudamiesi mintimi, kad jie turi kažką bendra vienas su kitu ir todėl visuomet gali susieiti. Bet mes padarėme štai kokį atradimą: kai kurių žmonių įtikinti neįmanoma. Koncentracijos lagerių auka nei anksčiau, nei dabar negali paaiškinti tiems, kurie ją niekina, kad jie neturi to daryti. Mat pastarieji tapo jau ne žmonėmis, o idėja, įkaitinta iki tokios temperatūros, kai valia nebepaklūsta jokiam poveikiui. Tas, kuris nori viską valdyti, yra kurčias. Su tokiu susidūrus, reikia kautis arba mirti. Štai kodėl mūsų dienų žmonės gyvena siaube. *Mirusiųjų knygoje*[59] parašyta, kad norėdamas pelnyti atleidimą, teisusis egiptietis privalėjo galėti pasakyti: „Aš niekam neįvariau baimės". Tokiomis sąlygomis paskutiniojo teismo dieną veltui ieškotume didžiųjų mūsų amžininkų palaimintųjų eilutėje.

Tad argi nuostabu, kad su tokiais siluetais, nuo šiol apkurtusiais ir apakusiais, bauginamais, maitinamais pagal maisto korteles, gyvenančiais gyvenimą, kuris visas sutelpa policijos anketoje, galiausiai pradedama elgtis kaip su bevardėmis abstrakcijomis? Įdomu konstatuoti, kad režimai, atsiradę būtent iš šitų ideologijų, visada pirmiausia išrauna gyventojus iš jų aplinkos, paleidžia per Europą kaip bekraujus simbolius, juokingai gyvuojančius tiktai statistikų skaičiuose. Nuo to laiko,

kai šios gražios filosofijos įžengė į istoriją, didžiulės masės žmonių, – beje, kažkada juk kiekvienas savaip paspausdavo kitam ranką – buvo galutinai nuo visko atribotos dviem perkeltųjų asmenų inicialais, kuriuos joms sugalvojo labai logiškas pasaulis.

Taip, visa tai logiška. Kai norima suvienodinti visą pasaulį dėl kokios nors teorijos, nėra kito būdo, kaip tik padaryti jį tokį pat bekūnį, aklą ir kurčią kaip ir pati teorija. Nėra kito būdo, kaip tik nukirsti šaknis, kurios sieja žmogų su gyvenimu ir gamta. Ir neatsitiktinai nuo Dostojevskio laikų[60] didžiojoje Europos literatūroje neberandame peizažų. Neatsitiktinai reikšmingų nūdienos knygų autoriai, užuot domėjęsi širdies gyvenimo niuansais ir meilės tiesomis, atkakliai vaizduoja teisėjus, procesus bei kaltinimo mechanizmą, užuot atvėrę langus į pasaulio grožį, rūpestingai uždaro juos, saugodami vienišųjų nerimą. Neatsitiktinai filosofas, šiandien įkvepiantis visus Europos mąstytojus, parašė, kad tik šiuolaikiniame mieste protas gali save suvokti, ir netgi pareiškė, kad gamta abstrakti, o konkretus tik protas. Tai Hegelio požiūris ir sykiu išeities taškas milžiniškai proto avantiūrai, kuri baigiasi visa ko sunaikinimu. Didingame gamtos reginyje tie apsvaigę protai temato vien save. Tai jau visiškas apakimas.

Kam toliau aiškinti? Tie, kurie matė sugriautus Europos miestus, žino, apie ką kalbu. Jie – ryškus įvaizdis to sulysusio, puikybės išsekinto pasaulio, kur įsigalėjo monotoniška apokalipsė ir klajoja šmėklos, ieškančios prarastos draugystės su gamta ir žmonėmis. Didžioji Vakarų žmogaus drama – ta, kad tarp jo ir jo istorinio tapsmo jau nebeįsiterpia nei gamtos, nei draugystės jėgos. Nukirstomis šaknimis, išdžiūvusiomis rankomis jis darosi panašus į kartuves, kurios jam pažadėtos. Tačiau pasiekus tokią beprotybės kulminaciją, bent jau niekam nevalia trukdyti mums demaskuoti šito amžiaus apgavystę, kai jisai dedasi siekiąs proto viešpatijos, o iš tikrųjų ieško tik prarastų meilės motyvų. Tai puikiai žino mūsų rašytojai, kurie visi galiau-

siai pradeda ginti tą varganą bekūnį meilės pakaitalą, vadinamą morale. Šių dienų žmonės, galimas daiktas, įstengia sutramdyti visus savo jausmus, ir čia ir slypi jų didybė. Tačiau bent jau vieno dalyko daugumas jų niekada nebesusigrąžins – meilės jėgos, kuri buvo iš jų pavogta. Štai kodėl jiems iš tikrųjų gėda. Menininkams irgi gėda, ir ne be reikalo, nes jie prie to prisidėjo. Bet tegu jie nors išmoksta prisipažinti, kad gėdijasi savęs, o ne savo amato.

Juk visa, kas teikia menui orumo, priešinasi tokiam pasauliui ir jį atmeta. Jau pačiu savo buvimo faktu meno kūrinys neigia ideologijos užkariavimus. Viena rytdienos istorijos prasmių yra prasidėjusi kova tarp užkariautojų ir menininkų. Tačiau ir vieni, ir kiti kelia sau tą patį tikslą. Politinis veiksmas ir kūryba – dvi to paties maišto prieš pasaulio netvarką pusės. Abiem atvejais pasauliui norima suteikti vienovės. Ilgą laiką menininko ir politinio novatoriaus tikslai buvo painiojami. Bonaparte'o siekis sutampa su Goethe's siekiu. Bonaparte'as paliko mums būgną licėjuose, o Goethe – *Romėniškas elegijas*. Tačiau nuo to laiko, kai įsikišo technika besiremiančios naudos ideologijos, nuo to laiko, kai po menko poslinkio revoliucionierius tapo užkariautoju, abi minties kryptys išsiskyrė. Mat užkariautojas, kairysis ar dešinysis, siekia ne vienovės, kuri yra priešingybių harmonija, o visuotinumo, kuris yra skirtumų sutriuškinimas. Menininkas įžiūri skirtumą ten, kur užkariautojas niveliuoja. Menininkas, gyvenantis ir kuriantis kūno ir aistros lygmenyje, žino, kad niekas nėra paprasta ir kad egzistuoja ir kitas žmogus. Užkariautojas nori, kad kitas neegzistuotų, jo pasaulis yra šeimininkų ir vergų pasaulis, būtent tas pasaulis, kuriame mes gyvename. Menininko pasaulis yra karštų ginčų ir supratimo pasaulis. Aš nežinau nė vieno didelio meno kūrinio, kuris būtų sukurtas tik iš neapykantos, tuo tarpu mums žinomos neapykantos imperijos. Tokiais laikais, kai užkariautojas, vedamas vien savo nuostatos logikos, tampa budeliu ir policininku, me-

nininkas priverstas būti nepaklusniuoju. Šiuolaikinėje politinėje visuomenėje vienintelė nuosekli menininko nuostata yra besąlygiškas nepaklusnumas, antraip jam reikia išsižadėti meno. Net jeigu ir reikėtų, jis negali bendradarbiauti su tais, kurie kalba šiuolaikinių ideologijų kalba ar naudojasi jų priemonėmis.

Štai kodėl bergždžia ir juokinga reikalauti iš mūsų pasiteisinimo ir įsipareigojimų. Taip, mes įsipareigoję, nors ir prieš savo valią. Ir baigdamas pasakysiu – ne kova daro mus menininkais, bet menas verčia būti kovotojais. Jau pačia savo funkcija menininkas yra laisvės liudytojas, ir tai pasiteisinimas, už kurį jam tenka brangiai mokėti. Jau pačia savo funkcija jis įtrauktas į sunkiausiai išpainiojamą istorijos tirštynę, tokią, kurioje dūsta net žmogaus kūnas. Pasaulis toks, koks yra, ir nors mes juo nepatenkinti, bet esame jam įsipareigoję ir iš prigimties priešiški abstraktiems stabams, kurie šiandien jame triumfuoja, nesvarbu, ar jie tautiniai, ar idėjiniai. Mes įsipareigoję ne moralės ir dorybių vardan, kaip norima įtikinti, dar sykį apgaulingai. Mes nesame dorovingi. Ir matant antropometrišką mūsų reformatorių dorovės pasireiškimo formą, neverta to gailėtis. Iš meilės tam, kas žmoguje unikalu, mes visada atsisakysime veiklos, skatinamos to, kas prote varganiausia.

Bet juk šitai sykiu nusako ir mūsų solidarumą su visais. Būtent todėl, kad privalome ginti kiekvieno žmogaus teisę į vienatvę, jau niekad nebebūsime vieniši. Mes skubame, todėl negalime darbuotis vieni. Tolstojus sugebėjo parašyti didžiausią visų literatūrų romaną apie karą, kuriame pats nekariavo. Mūsų karai nepalieka mums laiko rašyti apie nieką kitą, išskyrus juos, ir sykiu nužudo Péguy[61] bei tūkstančius jaunų poetų. Štai kodėl, nepaisant mūsų skirtumų, kurie gali būti nemaži, manau, jog šitų žmonių susibūrimas šįvakar turi prasmės. Anapus valstybių sienų, kartais patys to nežinodami, jie visi drauge pluša prie tūkstančio pavidalų bendro kūrinio, kuris stos prieš totalitarinį pradą. Taip, visi drauge, o su jais ir milijonai žmonių, kurie miestų šurmuly mėgina kelti nebylias savo sukurtas for-

mas. Su jais net ir tie, kurių čionaí nėra ir kurie, susiklosčius aplinkybėms, vieną gražią dieną prisijungs prie mūsų. Ir dar tie kiti, kurie tiki savo menu galį tarnauti totalitarinei ideologijai, tuo tarpu menas savo galia iš vidaus sprogdina propagandą jų kūriniuose, reikalauja vienovės, kuriai jie iš tiesų ir tarnauja, bei pasmerkia juos neišvengiamai brolybei su mumis, o sykiu ir nepasitikėjimui tų, kurie laikinai juos nusamdo.

Tikrieji menininkai nesideda politiniais nugalėtojais, nes nesugeba lengvai sutikti (o, man tai gerai žinoma!) su priešininko mirtimi! Jie stoja gyvybės, o ne mirties pusėn. Jie liudija kūno, o ne įstatymo naudai. Jų pašaukimas pasmerkė juos suprasti net tai, kas jiems priešiška. Tačiau tai nereiškia, kad jie nesugeba spręsti apie gėrį ir blogį. Gebėdami išgyventi kito žmogaus gyvenimą, jie gali net baisiausiuose nusikaltėliuose įžvelgti tai, kas visuomet pateisindavo žmogų, – skausmą. Štai kas amžinai trukdys mums paskelbti nelygstamą nuosprendį, vadinasi, ir patvirtinti nelygstamą bausmę. Mūsiškiame mirties nuosprendžių pasaulyje menininkai liudija už tai, kas žmoguje nesutinka mirti. Niekieno priešai, nebent tik budelių! Būtent šitai pasmerks juos, amžinuosius žirondistus, mūsų montanjarų liustrino rankogaliais grasinimams ir smūgiams[62]. Galiausiai net savo nepatogumu toji netikusi pozicija juos išaukština. Ateis diena, kai visi šitai pripažins ir gerbdami mūsų skirtumus geriausieji iš mūsų liausis draskę vieni kitus, kaip kad daro dabar. Jie pripažins, kad jų didžiausias pašaukimas iki galo ginti savo priešininkų teisę turėti kitą, nesutinkančią su jųjų, nuomonę. Jie paskelbs, jog geriau klysti nieko nenužudant ir leidžiant kitiems kalbėti, negu būti teisiems tyliuose lavonais nuklotuose laukuose. Jie pasistengs įrodyti, kad revoliucijos, jeigu ir gali būti įvykdytos smurtu, tai išsilaikyti tegali dialogu. Ir tuomet jie supras, kad šitas ypatingas pašaukimas sukuria stulbinančią brolybę, – brolybę abejotinų kovų bei didybės, kuriai gresia pavojus, brolybę, kuri proto epochomis niekad nesiliovė kovojusi su istorijos abstrakcijomis, teigdama tai, kas pranoks-

ta kiekvieną istoriją, tai yra kūną, nesvarbu, ar jis kenčia, ar yra laimingas. Visa šių dienų Europa, pasikėlusi į puikybę, šaukia jiems, kad tas žygis juokingas ir bergždžias. Tačiau visi mes esame pasaulyje tam, kad įrodytume, jog yra priešingai.

(Įžangos žodis, pasakytas 1948 metų lapkritį tarptautiniame rašytojų susirinkime Pleyelio salėje ir išspausdintas laikraštyje La Gauche *1948 metų gruodžio 20 d.)*

AKTUALIJOS II

1948–1953 METŲ KRONIKA

IŠ SKYRIAUS

TEISINGUMAS IR NEAPYKANTA

PERSEKIOJAMIEJI – PERSEKIOTOJAI*

Pripažinkime, jog mūsų visuomenė puikiai pakenčia persekiotojus. Ji priprato prie minties, jog jie naudingi. Šiaip ar taip, vieną rytą ar vakarą jūs galite tikėtis išdygsiant prieš save kažkokį žmogų, kuris pareikš esąs įgaliotas persekiotojų ir tuoj atimsiąs iš jūsų laisvę arba gyvybę, žmoną arba – dar blogiau – pinigus. Ir jūs privalote su tuo susitaikyti, nes tai nuo jūsų nepriklauso. Priešingai, jūs pats priklausote nuo persekiotojo. Net jeigu nugręšite akis, jis suduos jums per veidą, kad vėl atsimerktumėt. Taigi reikia vienąkart visiems laikams pripažinti, kad persekiotojas yra peizažo dalis. Beje, niekas jums netrukdo savo ruožtu tapti persekiotoju. Mūsų visuomenė – protinga.

Tačiau, laimė, nuo mūsų pačių priklauso, ar matysime persekiojamuosius. Mūsų visuomenei iš tikrųjų nusibodo persekiojamieji, ir ji daro, ką reikia, kad jų nematytų. Jai atrodo, kad skųsdamiesi jie perdeda, kad jų iš tikrųjų daug ir jie pernelyg ilgai čia trainiojasi. Galiausiai ji pradeda įtikinėti save, kad nėra visiškai nekalto persekiojamojo. Nekaltumas – toks daiktas, kuris ilgainiui prakiūra ir tuomet būna lopomas. Ir štai jau senokai nieko negirdėti apie tą palopymą. Ar tik ne persekiojamasis čia bus prikišęs nagus?

Tąsyk aklavietėje atsiduria tas, kuris greičiausiai nusigręžia, nusuka kalbą kita linkme. Niekas už tai neatsako, o jeigu kas ir

* Pratarmė Jacques'o Méry knygai *Praleiskit mano tautą*.

atsako, be abejo, tik kaimynas. Žinoma, tiesa, jog grįžtantys iš vokiečių lagerių žydai šiek tiek gavo per galvą. Tačiau dėl to kalti anglai arba arabai, taip pat prancūzai, galbūt vokiečiai, o jau žydai tai tikrai. Taigi niekas dėl to nekaltas, leiskite mums ramiai miegoti! Ir prancūzai užmiega fariziejų miegu, laimingi žinodami, kad tas prakeiktas reikalas[1] atliktas anglų rankomis. Amerikiečiai piktinasi (į didžiuosius Niujorko viešbučius žydų nepriima, bet tai juk visai kas kita), arabai laukia, o rusai demaskuoja (tik pamanykit, koncentracijos lageriai!). Anglai kiek kuklesni: jie pasitenkina kirtę smūgį.

Moteris, sterilizuota esesininkų, vyras, kurį paguldė prie nuogos sesers, motina, kuri laikė suspaudusi savo vaiką, kol jam skaldė galvą, toji, kurią pakvietė į jos vyro egzekuciją, tie, kurie išvengė pražūties dujų kamerose, kurie drebėjo diena po dienos metų metais, kurie niekur nesijaučia esą namuose ir kuriems buvo kalbama apie apelsinmedžių bei ežerų žemę, kur niekas nespjaudys jiems į veidą, – visiems jiems buvo kirstas smūgis, nes mūsų politiniai genijai reikalus susitvarkė taip, kad jo nekirsti buvo neįmanoma. Ir visa tai buvo atlikta didžiulėje tyloje arba fariziejiškoje plepalynėje. Šiaip ar taip, juk jie nukankino Kristų, argi ne, ir tokia yra pasaulinės istorijos reziumė. Tad reikėtų liautis terliojusis su šitais persekiojamaisiais ir su visais kitais bet kurios rasės persekiojamaisiais, jeigu jau įrodyta, kad jie buvo pakarti, ištremti ar sušaudyti neteisėtai! Pasauliui kelia siaubą šitos nesibaigiančios aukos. Tai jos viską pūdo ir jos kaltos, kad nuo žmonijos tvoskia ne itin maloniu kvapu.

Štai kodėl *Praleiskit mano tautą* – varžanti knyga. Ji pasakoja ne apie visus persekiojamuosius, o tik apie tą tautą, kuri yra persekiojimo simbolis, kaip sakoma norint įsiteikti, ir kuri po daugybės metų neišreiškiamų kančių mato kaupiantis neapykantą net ir prancūzų veiduose. Ta tauta nori grįžti prie savo apelsinmedžių ir ežerų. Bet apelsinmedžius apraizgė vėliavomis. Ežeruose draudžiama žvejoti, ir žvejys Simonas nebesijaučia esąs namuose. Kaip matote, viskas ne taip paprasta.

Tačiau vienas žurnalistas panoro išbandyti tą odisėją, kur Itakė apjuosta spygliuota viela, o Uliksas vanojamas lazdomis. Prie gražiausios iš jūrų kiauras naktis jis klausėsi persekiojamųjų giesmės. Jis parsivežė ne meno kūrinį ir ne politinę teoriją, o kruviną dokumentą. Pakankamai kruviną, kad jo žurnalas nespausdintų to be kupiūrų. Dėkit kur norit savo jautrumą, spauda turi galvoti apie tiražą, o ne apie nekaltumą. Vis dėlto retkarčiais žurnalistas pagerbia tą garbę praradusį amatą ir atsisako kupiūrų. Tuomet jam belieka liudyti taip, kaip išmano, pavyzdžiui, parašant knygą, kai atsiranda leidėjas, kurio jautrumui nepristinga drąsos. Būtent šitaip ir pasiekiama, kad galiausiai visi pasijunta nejaukiai ir nebeina šokti ratelio. Būtent šitaip pažadinami tie, kurie kiek įmanydami stengėsi miegoti. Bet to reikia. Kaip šiame pasaulyje būtų galima atsakyti į nusikaltimus, daromus su siaubingu atkaklumu, jeigu ne atkakliai liudyti?

Beje, norėčiau nuraminti skaitytoją. Šitų persekiojamųjų atvejis nėra beviltiškas, ir jie nevisiškai prarasti mūsų visuomenei. „Žydai – tokie patys žmonės kaip ir kiti, – sako vienas knygos personažų, – jie turi tik vieną gyvenimą". O senoji Sara dejuoja: „Aš neturiu net kapo". Esu tikras, kad tokios detalės ir mintis, jog šitie persekiojamieji jau pavargo nuo persekiojimų, padarys juos kur kas įdomesnius ir padės pagaliau įgyti nors keletą draugų. Jie nebenori bendros duobės ir reikalauja, kad jiems būtų pripažinta teisė turėti kapą, kaip visiems žmonėms, nes jų gyvenimas toks pats kaip ir visų žmonių. Tai geras išeities taškas, ir nuo šiol nebėra pagrindo jų neklausyti. Pagalvokit, kas būtų, jeigu jie suprastų tą pamoką ir vieną gražią dieną patys taptų persekiotojais? Taip jie sugrįžtų į bendruomenę, ir visiems pasidarytų lengviau. Viskas galiausiai susitvarkytų. Tuomet pas mus būtų švenčiamas sūnaus palaidūno sugrįžimas, džiaugsmo diena. Tuomet reikėtų papjauti riebią karvę...

„Ir vėl pjauti!" – pasakys švelnieji.

(1948 m.)

NEAPYKANTOS VERGOVĖ[2]

– Ar jums atrodo logiška gretinti du žodžius: neapykanta ir melas?

– Neapykanta savaime yra melas. Ji instinktyviai užslopina didelę žmogaus dalį. Neigia tai, kas kiekviename žmoguje verta užuojautos. Vadinasi, ji iš esmės meluoja apie daiktų tvarką. Melas yra subtilesnis. Kartais meluojama be neapykantos, paprasčiausiai iš savimeilės. O kiekvienas žmogus, kuris nekenčia, tam tikra prasme bjaurisi savimi. Tad tarp melo ir neapykantos nėra loginio ryšio, tačiau yra beveik biologinis ryšys, siejantis neapykantą su melu.

– Ar šiuolaikiniame tarptautinio įniršio draskomame pasaulyje neapykanta dažnokai neužsideda melo kaukės? Ir ar melas nėra vienas geriausių neapykantos ginklų, gal net pats klastingiausias ir pavojingiausias?

– Kitos kaukės neapykanta užsidėti negali, ji negali apsieiti be šito ginklo. Negalima neapkęsti nemeluojant. Ir, priešingai, negalima kalbėti tiesos, kol neapykantos nepakeičia supratimas*. Devynios dešimtosios laikraščių šiuolaikiniame pasaulyje daugiau ar mažiau meluoja. Pasaulinei spaudai – su menkomis išimtimis – šiandien nepažįstama kita hierarchija. Neturėdamas iš ko pasirinkti, aš simpatizuoju tiems laik-

* Tatai neturi nieko bendra su neutralumu.

raščiams – jų nedaug, – kurie mažiausiai meluoja, nes prastai neapkenčia.

– O šiuolaikiniai neapykantos pavidalai pasaulyje? Ar yra naujų, atitinkančių doktrinas arba aplinkybes?

– XX amžius, žinia, neišrado neapykantos. Tačiau jis ugdo ypatingą neapykantos rūšį, vadinamąją šaltąją neapykantą, susijusią su matematika ir dideliais skaičiais. Skirtumas tarp Kūdikėlių žudymo ir mūsiškio sąskaitų suvedinėjimo – tik masto skirtumas. Ar jums žinoma, kad per dvidešimt penkerius metus, nuo 1922 iki 1947, 70 milijonų europiečių – vyrų, moterų ir vaikų – buvo išrauta iš savo aplinkos, ištremta, nužudyta? Štai kuo virto humanizmo žemė, kurią, nepaisant visų protestų, reikia ir toliau vadinti niekšiška Europa.

– Kokia išskirtinė melo reikšmė?

– Jo reikšmę lemia tai, kad jokia vertybė negali su juo susijungti nežūdama. Melo privilegija – jis visuomet nugali tą, kuris mėgina juo pasinaudoti. Štai kodėl Dievo tarnai ir žmogaus mylėtojai išduoda Dievą ir žmogų nuo tos akimirkos, kai tik susitaiko su melu dėl priežasčių, kurias tiki esant aukštesnes. Ne, joks didis dalykas niekad nebuvo sukurtas meluojant. Kartais melas leidžia gyvuoti, tačiau niekada nepakylėja. Tikrasis aristokratiškumas, pavyzdžiui, nėra kautis dvikovoje. Visų pirma tai – nemeluoti. Teisingumas savo ruožtu nereiškia atidaryti vienus kalėjimus tam, kad uždarytum kitus. Jis reiškia visų pirma nevadinti gyvenimo minimumu to, kas vargiai išmaitina šunų šeimą, nevadinti proletariato išlaisvinimu radikalaus visų pranašumų panaikinimo, – juos darbininkų klasė išsikovojo per šimtmetį. Laisvė nereiškia kalbėti kas pakliūva ir steigti skandalus mėgstančius laikraščius nei įvesti diktatūrą dėl būsimo išlaisvinimo. Laisvė visų pirma reiškia nemeluoti. Ten, kur plinta melas, prasideda arba įsiamžina tironija.

– *Ar mes esame meilės ir tiesos nuosmukio liudininkai?*

– Iš pažiūros šiandien visi myli žmoniją (kaip kad mėgsta bifšteksą su krauju) ir visi laiko tiesą kalėjime. Bet tai ir yra paskutinė dekadanso riba. Tiesa spiste spinta virš nužudytųjų savo sūnų.

– *Kur yra dabartiniai „Teisieji"?*[3]

– Daugiausia kalėjimuose ir lageriuose. Bet ir laisvi žmonės ten. Tikri vergai kitur, jie diktuoja savo įsakymus pasauliui.

– *Ar šiuolaikinėmis sąlygomis Kalėdos galėtų būti dingstis apmąstymams apie paliaubas?*

– Kam laukti Kalėdų? Mirtis ir atgimimas – kasdieniai dalykai. Kasdieniai dalykai yra ir neteisybė bei tikrasis maištas.

– *Ar jūs tikite paliaubų galimybe? Ir kokios būtų tos paliaubos?*

– Tokios, kokias pasieksime priešindamiesi be paliaubų.

– Sizifo mite *jūs rašėte: „Naudinga būtų tik ta veikla, kuri pertvarkytų žmogų ir žemę. Žmonių aš niekados nepertvarkysiu. Bet reikia elgtis taip, tarsi būtum..." Kaip jūs šiandien išrutuliotumėte šitą mintį mūsų interviu kontekste?*

– Tuomet aš buvau didesnis pesimistas nei dabar. Tiesa, kad nepertvarkysime žmonių. Bet mes jų nepažeminsime. Priešingai, truputį juos pakylėsime, pasitelkdami atkaklumą, kovą su neteisingumu savyje ir kituose. Teisybės aušra mums nebuvo pažadėta, sutarties nėra, kaip sako Louis Guilloux. Tačiau tiesą reikia sukurti, kaip kuriama meilė, kaip kuriamas supratimas. Iš tikrųjų nieko nėra duota nei pažadėta, bet viskas įmanoma tam, kuris pasirengęs žygiui ir rizikai. Būtent šitų lažybų reikia kirsti dabar, kai dūstame nuo melo, kai esame prispirti prie sienos. Reikia ramiai, bet nenumaldomai siekti rezultato, ir durys atsivers.

IŠ SKYRIAUS

KŪRYBA IR LAISVĖ

ISPANIJA IR KULTŪRA[4]

Šiandien švenčiame naują ir paguodžiančią demokratijos pergalę. Tačiau šią pergalę demokratija laimėjo kovoje su savimi ir savo principais. Frankistinė Ispanija paskubom buvo įvesta į gerai apšildomą kultūros ir švietimo šventovę, tuo tarpu Cervanteso ir Unamuno[5] Ispanija dar sykį išmesta į gatvę. Kai žinai, kad Madride dabartinis informacijos ministras, nuo šiol tiesiogiai bendradarbiaująs su UNESCO, yra tas pats asmuo, kuris propagavo nacizmą Hitlerio valdymo metais, kai žinai, kad vyriausybė, ką tik apdovanojusi krikščionį poetą Paulį Claudelį[6], yra ta pati, kuri apdovanojo Raudonųjų Strėlių ordinu krematoriumų steigėją Himmlerį, tikrai turi pagrindo teigti, kad demokratijos priėmė į savąją pedagogų draugiją ne Calderoną ir ne Lope de Vegą, o Josephą Goebbelsą[7]. Praėjus septyneriems metams po karo, dėl šito nuostabaus išsižadėjimo verta pasveikinti pono Pinay vyriausybę. Tikra tiesa, jam neprikiši skrupulų aukštojoje politikoje. Visi ligi šiol tikėjo, kad istorijos likimas bent kiek priklauso nuo pedagogų kovos su budeliais. Tačiau niekam neatėjo į galvą, kad apskritai pakaktų budelius oficialiai pavadinti pedagogais. Pono Pinay vyriausybė tuo pasirūpino.

Aišku, ta operacija buvo šiek tiek nepatogi, ir ją reikėjo atlikti skubinai. Kurgi ne, mokykla – vienas dalykas, prekyba – kitas! Šita istorija, tiesą pasakius, truputį atsiduoda vergų prekyba. Falangos aukos iškeičiamos į kolonijų tarnus. O kultūrą

atidėsim vėlesniam laikui. Beje, tai ne vyriausybių reikalas. Menininkai kuria kultūrą, vyriausybės paskui ją kontroliuoja ir, progai pasitaikius, pašalina menininkus, kad geriau būtų ją kontroliuoti. Pagaliau ateina diena, kai saujelė kariškių ir pramonininkų gali pasakyti „mes", kalbėdami apie Molière'ą ar Voltaire'ą, arba sudarkę išspausdinti prieš tai sušaudyto poeto kūrinius. Tokia diena kaip ši bent jau turėtų įkvėpti mums užuojautos vargšeliui Hitleriui. Užuot nusišovus iš perdėto romantizmo, jam būtų užtekę pasekti savo draugo Franco pavyzdžiu ir sukaupti kantrybę. Šiandien jis būtų UNESCO švietimo reikalų atstovas Aukštojoje Nigerijoje, o pats Mussolini padėtų kelti kultūrinį lygį mažųjų etiopų, kurių tėvus jis ne per seniausiai švelniai išskerdė. Tuomet pagaliau sutaikytoje Europoje išvystume galutinį kultūros triumfą: ta proga surengtame didžiuliame bankete generolai bei maršalai būtų aptarnaujami demokratiškų, tačiau ryžtingų ir realistiškų ministrų komandos.

Žodis „pasišlykštėjimas" čia būtų per silpnas. Bet nuo šiol man atrodo beprasmiška dar sykį kartoti apie mūsų pasipiktinimą. Kadangi mūsų vyriausybės pakankamai protingos ir realistiškos, kad apsieitų be garbės ir kultūros, nepasiduokime jausmams ir, priešingai, pasistenkime būti realistai. Kadangi būtent objektyvus požiūris į istorinę situaciją atvedė Franco į UNESCO praėjus aštuoneriems metams po to, kai diktatūrų galia sužlugo Berlyno griuvėsiuose, būkime objektyvūs ir šaltai apsvarstykime argumentus, kurie mums pateikti Franco elgsenai pateisinti.

Pirmasis argumentas susijęs su nesikišimo principu. Jį galima reziumuoti šitaip: šalies vidaus reikalai liečia tik tą šalį. Kitaip tariant, geras demokratas visuomet lieka namuose. Šitas principas neginčijamas. Kas be ko, jis turi nepatogumų. Hitlerio atėjimas į valdžią lietė tik Vokietiją, ir pirmieji koncentracijos lagerių kaliniai, žydai ar komunistai, iš tikrųjų buvo vokiečiai. Bet po aštuonerių metų Buchenvaldas, skausmo sostinė, buvo jau Europos miestas. Tačiau principas lieka princi-

pu, kaimynas savo namuose – šeimininkas. Tad sutikim su tuo ir pripažinkim, kad mūsų laiptinės kaimynas ramiausiai gali mušti savo žmoną ir versti vaikus gerti kalvadosą. Ir vis dėlto mūsų visuomenė tokiu atveju padaro šiokią tokią pataisą. Jeigu kaimynas įsismarkaus, vaikai iš jo bus atimti ir patikėti kokiai nors visuomeninei globos institucijai. O Franco gali smarkauti kiek tik širdis geidžia. Bet tarkim dar, kad kaimynas gali į valias atsigriebti ant naminio gyvulio. Čia jūs jau, aišku, bejėgis. Jums tiesiog rankos niežti jį nubausti, bet jūs susikišate jas į kišenes, nes tai ne jūsų reikalas. Tačiau jeigu tas kaimynas sykiu ir prekybininkas, niekas neverčia jūsų pirkti jo parduotuvėje. Niekas neįpareigoja jūsų aprūpinti jį maisto produktais, skolinti jam pinigų arba su juo pietauti. Trumpai tariant, jūs galite, nesikišdamas į jo reikalus, nuo jo nusigręžti. Ir jeigu nemaža kvartalo gyventojų taip į jį žiūrės, jis turės progą pagalvoti, pasvarstyti, kas jam naudingiau, ir bent jau šiokį tokį šansą pakeisti savo šeimyninės meilės koncepciją. O ką jau kalbėti, kad toks karantinas duoda argumentą jo žmonai. Neabejokime, tai ir būtų tikrasis nesikišimas. Bet jeigu jūs su juo papietaujate arba paskolinate pinigų, tuomet jau duodate jam galimybių ramia sąžine šitaip elgtis ir toliau, ir šįkart tai yra pats tikriausias kišimasis, tik jau nukreiptas prieš aukas. Ir kai pagaliau jūs skubinai užklijuosite etiketę „vitaminai" ant butelio kalvadoso, kuriuo jis pastiprins savo vaikus, ir ypač kai nuspręsite viso pasaulio akivaizdoje patikėti jam savo vaikų auklėjimą, tuomet jau būsite didesnis nusikaltėlis už jį patį, ir dvigubas nusikaltėlis, nes paskatinsite nusikaltimą ir pavadinsite jį dorybe.

Čia atsiranda antras argumentas, kuriuo teigiama, jog nepaisant visų nepatogumų Franco'ui padedama todėl, kad jis priešinasi komunizmui. Pirmiausia jis priešinasi jam savo namuose. Be to, jis jam priešinasi steigdamas bazes, reikalingas būsimo karo strategijai. Čia ir vėl neklauskime savęs, ar tas samprotavimas garbingas, tik paklauskime, ar jis protingas.

Iš pradžių atkreipkime dėmesį į tai, kad jis absoliučiai prieštarauja ankstesniam samprotavimui. Negalima pasisakyti už nesikišimą ir sykiu norėti sutrukdyti partijai, kad ir kokia ji būtų, nugalėti šalyje, kuri nėra jūsų šalis. Bet šitas prieštaravimas nieko negąsdina. Todėl, kad niekas niekad, išskyrus, ko gero, tik Pontijų Pilotą, iš tikrųjų netikėjo nesikišimu į užsienio politiką. Tad nusiteikime rimtai, tarkime sekundę galį įsivaizduoti, jog sąjunga su Franco sudaroma norint išsaugoti mūsų laisves, ir paklauskime save, kuo jis galės padėti Atlanto strategams jų kovoje su Rytų strategais. Pirmiausia nuolatinė šių dienų Europos patirtis rodo, kad palaikant totalitarinį režimą anksčiau ar vėliau sustiprėja komunizmas. Komunizmas neklesti tose šalyse, kur laisvė yra nacionalinė praktika, o sykiu ir doktrina. Priešingai, komunizmui nieko nėra lengviau, kaip įžengti į fašizmo vėžes, tą įrodo Rytų Europos šalys. Be abejonės, mažiausiai šansų įsigalėti komunizmas turi Ispanijoje, nes ten prieš jį stoja tikrosios kairiosios jėgos, liaudinės bei anarchiškos, ir visas ispaniškas charakteris. Per paskutinius laisvus rinkimus Ispanijoje 1936 metais komunistai gavo tik 15 iš 443 vietų Kortesuose. Ir tikra teisybė, jog reikėtų mažų mažiausiai tarptautinio kvailumo sąmokslo, kad paverstum ispaną nuosekliu marksistu. Bet vėlgi įsivaizduokime, nors tai absurdiška, kad Franco režimas – vienintelė komunizmo užtvara, ir kadangi jau esame realistai, ką tuomet manyti apie politiką, kuri, norėdama susilpninti komunizmą vienoje srityje, remtų jį dešimtyje kitų? Juk akivaizdu, kad milijonams Europos žmonių Ispanijos byla, kaip ir antisemitizmas, kaip koncentracijos lageriai arba prisipažinimo procesų technika, yra testas, leidžiantis spręsti apie demokratinės politikos nuoširdumą. Jeigu bus sistemingai palaikomas Franco, tie žmonės niekados nepatikės demokratinių vyriausybių nuoširdumu, kai jos dėsis atstovaujančios laisvei ir teisingumui. Tie žmonės niekados nesutiks ginti laisvę, palaikydami tos laisvės žudikus. Argi politika, vedanti šitiek laisvų žmonių į aklavietę, gali vadintis realistine politika? Ji tėra nusi-

kalstama politika, nes įtvirtindama nusikaltimą, siekia įvaryti į neviltį visus, ispanus ir kitų tautybių žmones, kurie nesutinka su nusikaltimu, kad ir iš kur jis kiltų.

O dėl grynai strateginės Ispanijos reikšmės, tai aš neturiu teisės apie ją kalbėti, nes esu amžinas debiutantas karinio meno srityje. Bet nedaug teduočiau už Iberijos platformą tą dieną, kai Prancūzijos ir Italijos parlamentai šimtais skaičiuos naujuosius komunistų deputatus. Norint sustabdyti komunizmą Ispanijoje negarbingomis priemonėmis, bus suteiktas rimtas šansas sukomunistinti Europą ir, jeigu tai pavyks, papildomai bus sukomunistinta ir Ispanija, o tuomet iš šitos strateginės platformos bus skleidžiami argumentai, kurie galiausiai įtikins Vašingtono mąstytojus. „Mes paskelbsime karą", – pasakys jie. Tikriausiai ir, galimas daiktas, jie laimės. Bet aš galvoju apie Goyą ir jo sumaitotus lavonus[8]. Ar žinote, ką jis sako? *Grande hazaña, con muertos:* „Didelis žygdarbis prieš mirusiuosius".

Štai tie skurdūs argumentai, šiandien pateisinantys tą skandalą, kuris mus čia subūrė. Aš iš tikrųjų nenorėjau apsimesti patikėjęs, jog čia svarbu kultūros motyvai. Čia svarbu tik sandėris, prisidengus kultūros širma. Bet tai nepateisinama ir kaip sandėris. Galbūt tai galiausiai praturtins kelis ankstyvųjų daržovių prekijus, tačiau nepadės jokiai šaliai, jokiam reikalui, o tik kenks toms negausioms tiesoms, kurias pasitelkę Europos žmonės dar gali kovoti. Štai kodėl intelektualas negali turėti dviejų nuostatų, priėmus Franco į UNESCO. Ir nepakanka pasakyti, kad mes nutrauksime bet kokį bendradarbiavimą su organizacija, kuri sutinka pridengti tokią operaciją. Nuo šiol kiekvienas mūsų savo vietoje kovosime su ja tiesiogiai ir tvirtai, kad kuo greičiau paaiškėtų, jog ji nėra tokia, kokia dedasi, ir užuot buvusi kultūrai atsidavusių intelektualų sąjunga, ji yra asociacija vyriausybių, tarnaujančių bet kokiai politikai.

Taip, tą akimirką, kai Franco įžengė į UNESCO, UNESCO išstojo iš pasaulinės kultūros, ir tai mes privalome pasakyti. Mums prieštaraujama, esą UNESCO – naudinga organizacija.

Galima būtų daug kalbėti apie įstaigų ir kultūros santykius, tačiau būkim tikri bent jau dėl vieno dalyko: tai, kas įamžina melą, kuriame mes gyvename, negali būti naudinga. Jeigu UNESCO nesugebėjo išsaugoti savo nepriklausomybės, jau geriau jai išnykti. Pagaliau juk kultūrinės bendrijos išnyksta, o kultūra lieka. Būkime tikri, jog ji neišnyks, jeigu vienas didžiosios politikos organizmas bus demaskuotas. Tikroji kultūra gyvuoja tiesa ir miršta nuo melo. Beje, ji vis dar gyvuoja, toli nuo UNESCO rūmų ir liftų, toli nuo Madrido kalėjimų, tremties keliuose. Ji vis dar turi savo bendriją, vienintelę, kurią aš pripažįstu, – bendriją kūrėjų ir laisvų žmonių, kurie, nepaisydami totalitaristų žiaurumų ir buržuazinių demokratijų bailumo, nepaisydami Prahos procesų[9] ir Barselonos egzekucijų, pripažįsta visas tėvynes, tačiau tarnauja tik vienai – laisvei. Būtent į šitą bendriją mes priimsime laisvą Ispaniją. Mes neversime jos įeiti pro užpakalines duris, vengiant debatų, ji įeis atvirai ir bus sutikta su iškilmėmis, su pagarba ir nuoširdumu, kuriuos mes jai jaučiame, su susižavėjimu, kurį mums kelia jos kūriniai ir jos siela, pagaliau su dėkingumu, kurį brandiname šiai didžiai šaliai, davusiai ir tebeduodančiai mums pačias geriausias pamokas.

(1952 m. lapkričio 30 d.)

DUONA IR LAISVĖ[10]

Jeigu susumuotume smurto apraiškas ir begalines represijas, kurios ką tik buvo demaskuotos mūsų akivaizdoje, galėtume numatyti tą laiką, kai iš konclagerių steigėjų Europoje laisvi liks tik kalėjimo prižiūrėtojai, kuriems dar teks sukišti į kalėjimą vieniems kitus. Kai iš jų liks vienas, jis bus paskirtas vyriausiuoju prižiūrėtoju, ir tuomet jau bus sukurta toji tobula visuomenė, kurioje opozicijos problemos – tas XX amžiaus vyriausybių košmaras – pagaliau bus galutinai išspręstos.

Žinoma, tai tik pranašystė, ir nors visame pasaulyje vyriausybės ir policijos geranoriškai mėgina prieiti prie šitos palaimingos išvados, mes to dar nepasiekėme. Pas mus, pavyzdžiui, Vakarų Europoje, oficialiai į laisvę žiūrima palankiai. Tik ji man primena neturtingas pusseseres iš kai kurių buržuazinių šeimų. Pusseserė tapo našle, neteko natūralaus savo gynėjo. Tuomet ją priėmė į šeimą, davė kambarį šeštame aukšte ir bendrauja su ja virtuvėje. Retkarčiais sekmadienį išeina kartu pasivaikščioti į miestą, kad įrodytų, jog išsaugojo dorovę ir nesielgia kaip šunys. Tačiau visais kitais atvejais, ypač didžiosiomis progomis, jos prašoma sėdėti namuose. Ir net jeigu koks išsiblaškęs policininkas kartkartėmis ją išprievartauja kur nors už kampo, iš to nedaroma istorijų: juk ji turėjo ir daugiau nutikimų, ypač su namų šeimininku, o pagaliau su teisėta valdžia neverta pyktis. Reikia pripažinti, Rytuose tatai daroma atviriau. Pusseserės reikalai buvo sutvarkyti vienąkart visiems laikams, ji buvo įmesta

į sieninę spintą ir užšauta dviem galingomis velkėmis. Panašu, kad iš ten ji bus ištraukta po kokio pusamžio, kai ideali visuomenė bus jau galutinai sukurta. Tuomet jos garbei bus rengiamos šventės. Bet, mano nuomone, taip ji rizikuoja būti apgraužta kandžių, ir bijau, ja nebebus galima pasinaudoti. O kai pridursime, kad tos dvi laisvės koncepcijos – sieninės spintos ir virtuvės – susimokė papildyti viena kitą ir buvo priverstos toje maišatyje dar bent kiek apriboti pusseserės judesius, nesunku bus suprasti, kad mūsų istorija – veikiau vergovės nei laisvės istorija ir kad pasaulis, kuriame gyvename, – veikiau toks, kaip ką tik nupasakotasis, ir tatai kas rytą rėžia mums akis skaitant laikraščius ir paverčia visas mūsų dienas ir savaites viena pasipiktinimo ir pasidygėjimo diena.

Paprasčiausias, todėl ir labiausiai gundantis dalykas – apkaltinti vyriausybes arba kokias tamsias jėgas tokiomis niekšiškomis manieromis. Beje, jos iš tiesų kaltos, ir ta kaltė tokia klampi ir tokia sena, kad net nematyti, iš kur ji kilo. Tačiau atsakingos ne jos vienos. Pagaliau, jeigu laisvės plėtotę būtų prižiūrėjusios tik vyriausybės, galimas daiktas, ji dar nebūtų išaugusi iš vaikystės arba būtų jau palaidota visiems laikams su užrašu – „angelas danguje“. Kiek žinau, pinigų ir eksploatacijos visuomenei niekad nebuvo patikėta įgyvendinti laisvės ir teisingumo. Policinės valstybės niekad nebuvo įtartos įsteigusios teisės mokyklas tuose požemiuose, kur tardo savo aukas. Tad kai naudoja priespaudą arba eksploatuoja, jos atlieka savo amatą, ir niekas iš patikėjusių joms nekontroliuojamai disponuoti laisve neturi teisės nustebti, kad jai išsyk nuplėšiama garbė. Jeigu laisvė šiandien paniekinta ar surakinta, tai ne todėl, kad jos priešai panaudojo klastą, o todėl, kad ji neteko savo natūralaus gynėjo. Taip, laisvė tapo našle, ir reikia šitai pasakyti, nes tai tiesa, ji – visų mūsų našlė.

Laisvė – engiamųjų reikalas, ir tradicinių jos gynėjų visuomet atsirasdavo engiamose tautose. Feodalinėje Europoje laisvės fermentus išsaugojo komunos, 1789 metais ją trumpam įtvir-

tino miestelių ir miestų gyventojai, o nuo XIX amžiaus pradžios darbininkų judėjimai įsipareigojo saugoti dvigubą – laisvės ir teisingumo – garbę, ir jiems niekad neatėjo į galvą, kad tiedu dalykai galėtų būti nesuderinami. Ne kas kitas, o fizinio ir protinio darbo darbininkai įkūnijo laisvę ir padėjo jai tiek pažengti į priekį, kad ji tapo mūsų mąstymo principu, oru, be kurio negalime apsieiti, kuriuo kvėpuojame, patys to nepastebėdami, iki tos akimirkos, kol atėmus jį iš mūsų pasijuntame miršta. Ir jeigu šiandien tokioje didžiulėje pasaulio dalyje ji traukiasi atgal, tai šitai vyksta todėl, kad dar niekada vergimas nebuvo ciniškesnis ir geriau ginkluotas, ir dar todėl, kad tikrieji jos gynėjai, pavargę, nusivylę arba klaidingai supratę, kas yra strategija bei veiksmingumas, nuo jos nusigręžė. Taip, didysis XX amžiaus įvykis buvo tai, kad revoliucinis judėjimas atsisakė laisvės vertybių, laisvės socializmas, tolydžio traukdamasis, užleido vietą kaizeriniam ir militaristiniam socializmui. Nuo tos akimirkos pasaulyje išnyko viena iš vilčių, visi laisvi žmonės pradėjo jaustis vieniši.

Kai po Marxo pradėjo sklisti ir stiprėti gandas, kad laisvė yra buržuazinis melas, tik vienas žodis šitoje formulėje atsidūrė ne savo vietoje, tačiau už tą sukeitimą vietomis mes vis dar mokame amžiaus konvulsijomis. Juk reikėjo pasakyti, kad buržuazinė, o ne bet kokia laisvė yra melas. Reikėjo tik pasakyti, kad buržuazinė laisvė – ne laisvė, arba geriausiu atveju – dar ne laisvė. Ir kad esama laisvių, kurias dar reikia užkariauti ir niekados neapleisti. Aišku, žmogus, prikaustytas prie darbo kiaurą dieną, o vakare susigrūdęs su šeimyna viename kambaryje, neturi tokios laisvės, kokią galėtų turėti. Tačiau dėl to reikia smerkti klasę, visuomenę ir tą vergovę, kurią ji perša, o ne pačią laisvę, be kurios negali apsieiti net vargingiausias iš mūsų. Juk net jeigu visuomenė staiga pasikeistų ir taptų padori bei visiems patogi, ji vis dar būtų barbarybė, jeigu joje neviešpatautų laisvė. Ir jeigu buržuazinė visuomenė kalba apie laisvę jos nepraktikuodama, tai negi ir darbininkų visuomenė turi jos nepraktikuoti ir tik girtis,

kad apie ją nekalba? Vis dėlto neapsieita be sumaišties, ir revoliuciniame judėjime laisvė pamažu buvo pasmerkta, nes buržuazinė visuomenė naudojosi ja mistifikuotai. Nuo deramo ir sveiko nepasitikėjimo ta prostitucija, kurią buržuazinė visuomenė primetė laisvei, pereita prie nepasitikėjimo pačia laisve. Geriausiu atveju ji buvo nustumta į amžinybę su prašymu, kad nuo šiol būtų malonėta apie ją nebekalbėti. Buvo pareikšta, kad pirmiausia reikia siekti teisingumo, o dėl laisvės, tai pažiūrėsime vėliau, tarytum vergai galėtų kada nors tikėtis susilaukti teisingumo. Ir energingi intelektualai paskelbė darbo žmogui, kad jį dominanti tik duona, o ne laisvė, tarytum darbo žmogus nežinotų, kad jo duona priklauso ir nuo jo laisvės. Žinoma, ilgai gyvuojant buržuazinės visuomenės neteisingumui, pagunda pasiduoti tokiems kraštutinumams buvo didelė. Ir gal nė vienas iš mūsų veiksmais ar mintimis neatsispyrė šiai pagundai. Tačiau istorija žengė į priekį, ir tai, ką pamatėme, dabar verčia mus susimąstyti. Darbo žmonių įvykdyta revoliucija nugalėjo 1917 metais, ir būtent tuomet nušvito laisvės aušra, sužibo tikra ir pati didžiausia viltis, kurią šiam pasauliui teko patirti. Tačiau šita revoliucija, atsidūrusi apsupty, jaučianti grėsmę tiek iš vidaus, tiek iš išorės, apsiginklavo, apsirūpino policija. Paveldėjusi formulę ir doktriną, kurioje, deja, į laisvę buvo žiūrima su įtarumu, revoliucija pamažu uždusо, o policija tuo tarpu stiprėjo, ir didžiausia pasaulio viltis sukalkėjo į veiksmingiausią pasaulio diktatūrą. Melaginga buržuazinės visuomenės laisvė nuo to nenukentėjo, ji jaučiasi taip pat gerai. Ne buržuazinė, o 1917 metų laisvė buvo nužudyta Maskvos ir kituose teismo procesuose[11], revoliucijos įsteigtuose lageriuose, nukankinta ten, kur, kaip Vengrijoje, dėl profesinio apsirikimo sušaudomas geležinkelininkas. O buržuazinė laisvė tuo metu gali skleisti savo mistifikacijas. Procesai, revoliucinės visuomenės perversijos atleidžia ją nuo kaltės ir sykiu aprūpina argumentais.

Baigdamas noriu pasakyti, kad mūsų gyvenamą pasaulį charakterizuoja būtent šita ciniška dialektika, supriešinanti netei-

sybę su vergove, kurios viena kitą sustiprina. Kai į kultūros rūmus įleidžiamas Franco, Goebbelso ir Himmlerio draugas, Franco, tikrasis Antrojo pasaulinio karo nugalėtojas, tiems, kurie dėl to protestuoja ir teigia, jog Franco kalėjimuose kasdien tyčiojamasi iš žmogaus teisių, įrašytų į UNESCO chartiją, visai rimtai atsakoma, kad Lenkija irgi yra UNESCO narė ir kad viešosios laisvės požiūriu tiedu dalykai – lygiaverčiai. Žinia, idiotiškas argumentas! Jeigu jūs per nelaimę ištekinote vyresniąją dukterį už Afrikos batalionų adjutanto, tai dar ne pagrindas ištekinti jaunesniąją už pasaulinės brigados inspektoriaus: šeimoje pakanka vienos niežuotos avies. Ir vis dėlto idiotiškas argumentas veiksmingas – mums tai įrodoma kiekvieną dieną. Tam, kuris pateikia kolonijų vergo pavyzdį ir šaukiasi teisingumo, nurodomas rusų lagerių kalinys, ir atvirkščiai. O jeigu jūs protestuojate prieš opozicinio istoriko, tokio kaip Kalandra, nužudymą Prahoje[12], jums į veidą sviedžiami du arba trys Amerikos negrai. Šitose šlykščiose varžytinėse nesikeičia vienintelis dalykas – auka, ji visada ta pati, nuolatos prievartaujama arba pardavinėjama vienintelė vertybė – laisvė, ir tuomet pamatai, kad visur sykiu su laisve nuvertinamas ir teisingumas.

Kaip ištrūkti iš šito pragariško rato? Visiškai akivaizdu, kad tai galima padaryti tik tuojau pat grąžinant laisvei vertę tiek mumyse pačiuose, tiek ir aplinkui mus ir niekad neleidžiant jos paaukoti, netgi laikinai, arba atskirti nuo teisingumo, kurio mes reikalaujame. Nuo šiandien mums visiems turi galioti tik šitoks įstatymas: nedaryti jokių nuolaidų teisingumo srityje ir nieko neatsisakyti laisvės srityje. O konkrečiai – tos negausios mūsų dar turimos demokratinės laisvės nėra bereikšmės iliuzijos, kurias galėtume leisti pagrobti iš mūsų be protesto. Jos reprezentuoja kaip tik tai, kas mums liko iš didžiųjų revoliucinių iškovojimų per pastaruosius du amžius. Tad jos – ne tikrosios laisvės paneigimas, kaip mums aiškina daugybė suktų demagogų. Nėra idealios laisvės, kuri vieną gražią dieną bus duota mums vienu kartu, kaip gyvenimo pabaigoje duodama pensi-

ja. Yra laisvių, kurias dar reikia išsikovoti vieną po kitos, sunkiai, o tos, kurias jau turime, tėra etapai, žinoma, nepakankami, tačiau vis dėlto etapai konkretaus išsilaisvinimo kelyje. Jeigu sutiksime, kad jos būtų panaikintos, ne itin pasistūmėsime į priekį. Priešingai, atsitrauksime, pažengsime atgal, ir vieną gražią dieną teks iš naujo nueiti šitą kelią, bet toms naujoms pastangoms vėl reikės prakaito ir žmonių kraujo.

Ne, pasirinkti laisvę – šiandien nereiškia nustoti melžus tarybinio režimo privilegijas ir pradėti melžti buržuazinio režimo privilegijas, kaip padarė Kravčenka[13]. Juk tai, priešingai, reikštų dusyk išsirinkti vergovę ir, kas baisiausia, dusyk išrinkti ją kitiems. Pasirinkti laisvę – nereiškia, kaip mums aiškinama, pasirinkti teisingumo priešingybę. Anaiptol, šiandieną laisvę renkasi tie žmonės, kurie visur kenčia ir kovoja, ir tiktai jie. Laisvę renkiesi sykiu su teisingumu, ir, tiesą pasakius, mes jau nebegalime pasirinkti laisvės, nepasirinkdami ir teisingumo. Jeigu kas atima iš jūsų duoną, sykiu jūs netenkate ir laisvės. Bet jeigu kas pagrobia jūsų laisvę, būkit ramus, jūsų duonai irgi gresia pavojus, nes ji nebepriklauso nuo jūsų ir jūsų kovos, o tik nuo šeimininko užgaidų. Skurdas pasaulyje didėja priklausomai nuo to, kaip jame mažėja laisvė, ir atvirkščiai. Ir jeigu šitas nenumaldomas amžius mus ko nors išmokė, tai tik to, kad ekonominė revoliucija bus laisva arba jos nebus, lygiai kaip ir to, kad išlaisvinimas bus ekonominis arba jo nebus išvis. Engiamieji nenori būti išlaisvinti tik nuo bado, jie nori būti išlaisvinti ir nuo šeimininkų. Jie puikiai žino, kad iš tikrųjų bus išlaisvinti nuo bado tik tuomet, kai gerbs savo šeimininkus, visus savo šeimininkus.

Baigdamas pridursiu, kad atskirti laisvę nuo teisingumo – tolygu atskirti kultūrą nuo darbo, o tai socialinė nuodėmė *par excellence*. Sąmyšis Europos darbininkų judėjime kilo iš dalies dėl to, kad jis prarado savo tikrąją tėvynę, kurioje atgaudavo jėgas po visų pralaimėjimų, o toji tėvynė buvo tikėjimas laisve. Ir toks pat sąmyšis tarp Europos intelektualų kilo dėl to, kad

dviguba mistifikacija, buržuazinė ir pseudorevoliucinė, atskyrė juos nuo vienintelio jų autentiškumo šaltinio – darbo, o visų žmonių kančios pakirto jų ryšius su vieninteliais natūraliais jų sąjungininkais – darbo žmonėmis. Aš asmeniškai visuomet pripažindavau tik dvi aristokratijas: darbo ir proto aristokratiją, ir dabar žinau, jog beprotiška ir nusikalstama norėti, kad jos viena kitai paklustų, žinau, kad jos abi sudaro vieną diduomenę, kad jų tiesa ir ypač veiksmingumas glūdi vienijimesi, kad išsiskyrusios jos bus sekinamos viena po kitos tironijos ir barbarybės jėgų ir kad susijungusios, priešingai, valdys pasaulį. Štai kodėl kiekviena užmačia, kurios tikslas – jas desolidarizuoti ir išskirti, yra nukreipta prieš žmogų ir kilniausias jo viltis. Tad pirmasis kiekvienos diktatoriškos užmačios tikslas – pavergti sykiu darbą ir kultūrą. Iš tikro reikia abiem užkimšti burną, kitaip – tironai puikiai tą žino – anksčiau ar vėliau jie užsistos vienas už kitą. Tad, mano nuomone, šiandien inteligentas turi du būdus tapti išdaviku, ir jis juo tampa abiem atvejais, nes sutinka su vienu dalyku: darbo atskyrimu nuo kultūros. Pirmasis būdingas buržuaziniams inteligentams, kurie sutinka, kad jų privilegijos būtų apmokamos darbo žmonių vergavimu. Dažnai jie sakosi giną laisvę, bet pirmiausia gina privilegijas, kurias jiems, ir tik jiems, teikia laisvė*. Antrasis būdingas inteligentams, kurie įsivaizduoja laikąsi kairiųjų pažiūrų ir, nepasitikėdami laisve, sutinka, kad kultūrai ir jos gimdomai laisvei būtų vadovaujama dangstantis bergždžia tarnavimo būsimam teisingumui dingstimi. Abiem atvejais – ar būsi neteisingumo privilegijų melžėjas, ar laisvės renegatas – palaimini, pašventini protinio darbo ir rankų darbo išskyrimą, kuris pasmerkia negalei ir darbą, ir kultūrą, tad sykiu sumenkini ir laisvę, ir teisingumą!

Žinoma, laisvė įžeidžia darbą ir atskiria jį nuo kultūros, kai ji yra tik privilegijos. Tačiau pirmiausia laisvė – ne privilegijos,

* Be to, dažniausiai jie net negina laisvės, jeigu tai pavojinga.

o pareigos. Ir nuo tada, kai kiekvienas mūsų pradeda stengtis, kad laisvės pareigos nusvertų jos privilegijas, laisvė sujungia darbą su kultūra ir išjudina vienintelę jėgą, galinčią veiksmingai tarnauti teisingumui. Tuomet mūsų elgesio taisyklė, mūsų pasipriešinimo paslaptis gali būti suformuluota paprastai: visa, kas žemina darbą, žemina ir protą, ir atvirkščiai. O revoliucinė kova, šimtmetį trukęs išsilaisvinimo siekis pirmiausia apibrėžiamas kaip dvigubas ir nuolatinis priešinimasis pažeminimui.

Tiesą pasakius, mes dar neišbridome iš to pažeminimo. Bet ratas sukasi, istorija keičiasi, artėja laikas, kai nebebūsime vieni, aš tuo neabejoju. Mūsų šios dienos susirinkimas man jau yra ženklas. Profsąjungų nariai jungiasi ir buriasi aplink laisves jų ginti, šis faktas iš tikro vertas, kad visi iš visur susibėgtų pademonstruoti savo sąjungos ir vilties. Kelias, kurį reikia nueiti, ilgas. Bet jei karas nesujauks visko savo šlykščioje sumaištyje, mums pakaks laiko pagaliau suteikti teisingumui ir laisvei tokią formą, kokios reikia. Tačiau tam pirmiausia turime aiškiai, be pykčio, bet tvirtai atsisakyti melų, kuriais mus maitino. Ne, laisvė nekuriama nei lageriais, nei pavergtų kolonijų priespauda, nei darbininkų skurdu! Ne, taikos balandžiai netupia ant kartuvių, ne, laisvės jėgos negali painioti aukų sūnų su Madrido ir kitų vietų budeliais! Bent jau tuo nuo šiol būsime tikri, kaip kad būsime tikri, jog laisvė – ne dovana, kurią gauni iš valstybės ar vadovo, o gėris, užkariaujamas kasdien kiekvieno žmogaus pastangomis ir visų žmonių sąjunga.

VASARA

Bet juk tu gimei giedrai dienai...

HÖLDERLIN[1]

Šita esė parašyta 1939 metais. Skaitytojui vertėtų ją prisiminti, kad galėtų spręsti, koks Oranas turėtų būti šiandien. Aistringi protestai, atsklidę iš šito gražaus miesto, įtikina mane, kad jis buvo (arba dar bus) vaistas nuo visų netobulumų. Grožybės, šlovinamos šitoje esė, buvo pavydžiai saugojamos. Laimingam ir realistiškam miestui Oranui nebereikalingi rašytojai: jis laukia turistų.

1953

MINOTAURAS,

ARBA SUSTOJIMAS ORANE[2]

PIERRE'UI GALINDO

Nebėra dykumų. Nebėra salų. Bet jauti – jos reikalingos. Kad suprastum pasaulį, kartais reikia nuo jo nusigręžti; kad būtum naudingesnis žmonėms – kurį laiką nuo jų atsiriboti. Bet kur surasti tą vienatvę, būtiną atgauti jėgoms, tą ramų atokvėpį sutelkti protui ir išmatuoti drąsai? Lieka dideli miestai. Tik juose reikia dar ir tinkamų gyvenimo sąlygų.

Miestai, kuriuos mums siūlo Europa, perdėm pilni praeities šurmulio. Įgudusi ausis girdi juose plazdant sparnus, virpant sielas. Juose jauti amžių, revoliucijų, šlovės kvaitulį. Juose prisimeni, kad Vakarai susiformavo iš klyksmų. Ten stinga tylos.

Paryžius dažnai tampa dykuma širdžiai, tačiau tam tikromis valandomis nuo Père-Lachaise'o kalvos pūsteli revoliucijos vėjas ir pripildo tą dykumą vėliavų bei nugalėtų didybių. Panašiai ir kai kuriuose Ispanijos miestuose, Florencijoje ar Prahoje. Zalcburgas būtų ramus be Mozarto. Tačiau kartais per Zalcburgą nuaidi išdidus ir galingas pragaran smengančio Don Juano šauksmas. Viena atrodo tylesnė, ji tarsi jauna panelė tarp kitų miestų. Jos akmenims ne daugiau kaip trys šimtmečiai, ir jų jaunystė nežino, kas yra melancholija. Tačiau Viena stovi istorijos kryžkelėje. Aplink ją aidi imperijų mūšių griausmas. Kartais vakarais, kai dangus pasrūva krauju, akmeniniai arkliai nuo Ringo paminklų, rodos, pakyla į orą. Tą trumpą akimirką, kai viskas byloja apie galybę ir istoriją, aiškiai girdi, kaip veržiantis lenkų eskadronams braškėdama griūva otomanų imperija. Ir nuo to taip pat ima stigti tylos.

Aišku, būtent tokios tirštai apgyvendintos vienatvės ir atvykstama ieškoti į Europos miestus. Atvyksta bent jau tie, kurie žino, ką jiems daryti. Jie čia gali pasirinkti draugiją, bendrauti arba nusišalinti. Kiek protų buvo pasinėrę į tą kelionę nuo savo viešbučio kambario iki senųjų šv. Liudviko salos akmenų! Tiesa, buvo ir tokių, kurie čia mirė iš vienišumo. Pirmieji vis dėlto surado čia stimulų augti ir įtvirtinti savo asmenybę. Jie buvo ir sykiu nebuvo vieniši. Istorijos ir grožio amžiai, aistringas tūkstančių nugyventų gyvenimų liudijimas lydėjo juos palei Seną ir pasakojo apie tradicijas bei užkariavimus. Bet jų jaunystė stūmė juos ieškoti šitos draugijos. Ateina laikas, gyvenimo tarpsniai, kai ji įgrysta. „Mudu susikibsim!" – sušunka Rastinjakas[3], stovėdamas priešais didžiulius pilkus Paryžiaus miesto mūrus. Mudu – taip, bet ir tai per daug!

Net ir dykuma įgijo prasmę, ji perpildyta poezijos. Visiems pasaulio skausmams tai – pašventinta vieta. O širdžiai tam tikrais momentais, priešingai, reikia nepoetiškų vietų. Descartes'as meditavimui pasirinko savo dykumą – komerciškiausią tų laikų miestą. Jis atrado jame savo vienatvę ir čia parašė, ko gero, didžiausią iš mūsų vyriškų poemų: „Pirmoji [taisyklė] buvo niekad nelaikyti jokio daikto tikru, kol akivaizdžiai neįsitikinsiu, kad jis toks ir yra". Galima turėti mažiau ambicijų ir jausti tokį patį ilgesį. Bet Amsterdamas per tris šimtmečius apaugo muziejais. Kad pabėgtum nuo poezijos ir susigrąžintum akmens ramybę, reikia kitokių dykumų, kitokių besielių ir beglobių vietovių. Oranas yra viena iš jų.

GATVĖ

Dažnai girdėdavau oraniečius skundžiantis savo miestu: „Čia neįdomi aplinka". Po perkūnais, jūs ir nenorėtumėt įdomios! Keletas blaiviai mąstančių žmonių pamėgino įdiegti šitoje dykumoje kito pasaulio papročius, laikydamiesi principo, jog nebūsi geras meno ar idėjų tarnas, jeigu neisi išvien su kitais*. Rezultatas – vienintelė aplinka, kurioje galėtum ko nors pasimokyti, tapo pokerio lošėjų, bokso, rutulio mėgėjų draugijos ir vietinės bendrijos. Jose bent jau viskas vyksta natūraliai. Pagaliau juk esama savotiško didingumo, kuriam nereika kilnių jausmų. Jis bergždžias savaime. Ir tie, kurie jo ieško, numoja ranka į „aplinką" ir eina į gatvę.

Orano gatvės paliktos dulkių, akmenų ir karščio valiai. Kai lyja, jose – potvynis ir purvo marios. Tačiau ir lyjant, ir šviečiant saulei, krautuvėlės atrodo vienodai ekstravagantiškos ir absurdiškos. Čia susiėjo visa Europos ir Rytų beskonybė. Čia pamatysi kaip pakliūva sustatytus marmurinius skalikus, šokėjas su gulbe, medžiotojas Dianas iš žalios plastmasės, disko metikus ir šienpjovius – visa, kas dovanojama gimtadienių ar vestuvių proga, visą tą apgailėtiną minią, kurią verslininkiška dvasia be paliovos kursto mus laikyti ant židinių atbrailų. Bet čia toji blogo skonio praktika įgauna barokišką stilių, todėl jai viską galima

* Orane gali sutikti Gogolio Chlestakovą. Jis nusižiovauja, paskui sako: „Jaučiu, kad reikia imtis kokio kilnaus darbo".

atleisti. Štai vienos vitrinos turinys, nuklotas dulkių sluoksnio: siaubingi gipsiniai išklaipytų kojų modeliai, krūva Rembrandto piešinių, „nupigintų iki 150 frankų", „gaudyklės–spąstai", trispalvės piniginės, Provanso vandens buteliai žalioms alyvuogėms konservuoti ir šlykšti nepadoriai besišypsanti švenčiausioji mergelė iš medžio. (Kad niekas neapsiriktų, „direkcija" jai prie kojų padėjo užrašą: „Medinė Švenčiausioji mergelė".)

Orane esama:

1. Kavinių su prekystaliu, nulakuotu purvo sluoksniu, nubarstytu musių kojelėmis ir sparnais; jų savininkas visuomet šypsosi, nors salė visuomet tuščia. Mažas juodos kavos puodelis čia kainuodavo dvylika su, didelis – aštuoniolika.

2. Fotografų dirbtuvėlių, kur technika nepažengė į priekį nuo to laiko, kai buvo išrastas šviesai jautrus popierius. Jose išstatyta ypatinga fauna, kurios nieku gyvu nesutiksi gatvėse: nuo pseudojūreivio, alkūne atsirėmusio į konsolę, iki nuotakos neskoningai išpuoštu liemeniu ir nukarusiomis rankomis miško fone. Reikia manyti, tai ne tikroviški portretai, o kūrybos vaisiai.

3. Pavyzdinės gausybės parduotuvių, prekiaujančių laidotuvių reikmenimis. Ne todėl, kad Orane mirštama dažniau nei kitur, bet, man regis, todėl, kad čia tas ritualas labiau išpūstas.

Simpatingas to prekijų luomo naivumas pasireiškia net reklamoje. Vieno Orano kino teatro skelbime skaitau trečiarūšio filmo anonsą. Matau būdvardžius „iškilnus", „nuostabus", „nepaprastas", „kerintis", „stulbinantis" ir „nepakartojamas". Pabaigoje direkcija informuoja publiką, kiek aukų ji sudėjo, kad galėtų parodyti šitą neprilygstamą „kūrinį". Bet bilietų kaina didesnė nebus.

Klystum manydamas, kad tik čia pasireiškia polinkis viską perdėti, būdingas Pietų šalims. Tai va, šito nuostabaus skelbimo autoriai įrodo turį psichologinę nuojautą. Čia svarbu įveikti abejingumą ir didžiulę apatiją, apimančius šios šalies žmogų, kai reikia pasirinkti vieną iš dviejų spektaklių, amatų, o dažnai netgi vieną iš dviejų moterų. Pasiryžtama tik varu. Ir reklama

puikiai tai žino. Ji įgauna amerikietiškas proporcijas, turėdama vienodas priežastis įsisiautėti čia ir ten.

Pagaliau Orano gatvėse išryškėja dvi pagrindinės vietinio jaunimo pramogos: blizgintis batus ir demonstruoti tuos batus vaikštant po bulvarą. Kad tiksliai suvoktum pirmąją iš šių palaimų, turi kokį sekmadienio rytą, dešimtą valandą, patikėti savo apavą Gallieni bulvaro batų blizgintojams. Užsiropštęs ant aukštos kėdės, patirsi tą ypatingą, net profanui prieinamą pasitenkinimą, stebėdamas įsimylėjusius savo amatą žmones, nes Orano batų blizgintojai išties tokie yra. Viskas čia atliekama iki menkiausių smulkmenų. Keletas šepečių, trys rūšys skudurų, kvepiantis tepalas: rodos, operacija jau baigta, ir batai tobulai sublizga, nušveisti minkšto šepečio. Bet ta pati įnirtinga ranka vėl užtepa tepalo ant blizgančio paviršiaus jį nublankindama, įtrina tą tepalą į pačią odos šerdį, o paskui tuo pačiu šepečiu išgauna dvigubai didesnį ir jau iš tikro galutinį blizgesį, ištrauktą iš pačių odos gelmių.

Šitaip padaryti stebuklai paskui demonstruojami žinovams. Kad galėtum įvertinti tuos bulvare patirtus malonumus, dera pabūti jaunimo kaukių baliuose, kurie kas vakarą rengiami didžiosiose miesto gatvėse. Jaunieji „aukštuomenės" oraniečiai, nuo šešiolikos iki dvidešimties metų, mokosi elegancijos iš amerikiečių kino ir prieš eidami pietauti persirengia. Sugarbanoti ir briliantinu sutepti plaukai, kyšantys iš po fetro skrybėlės, užsmauktos ant kairės ausies ir užlenktos ties dešine akim, kaklas įspraustas į apykaklę, pakankamai plačią, kad priglaustų plaukų perteklių, mikroskopiškas kaklaraiščio mazgas, perdurtas kukliu smeigtuku, švarkas ligi pusės šlaunų, įliemenuotas prie pat klubų, šviesios trumpos kelnės, žvilgantys batai trigubu padu, – šitas jaunimas, be galo pasitikintis savimi, kas vakarą kaukšina šaligatvius kaustytų batų kulnais. Jie visu kuo stengiasi mėgdžioti Clarko Gable'o[4] eigastį, apvalainumą ir išdidžią laikyseną. Todėl kritiškai nusiteikę miesto protai pravardžiuoja šiuos jaunuolius „klarkiais", atsainiai ištardami šį žodį.

Žodžiu, didieji Orano bulvarai vakarop patvinsta būriais simpatingų paauglių, kurie iš kailio neriasi, norėdami pasirodyti šelmiais. O kadangi jaunosios oranietės nuo amžių amžinųjų jaučiasi pažadėtos šitiems švelniaširdžiams gangsteriams, jos irgi demonstruoja didžiųjų Amerikos artisčių makiažą bei eleganciją. Tad tie patys netikę miesto protai vadina jas „marlenomis". Taigi kai tik vakarėjančiuose bulvaruose ulbantys paukščiai nuo palmių pakyla į dangų, dešimtys klarkių ir marlenų susitinka, nužvelgia vienas kitą nuo galvos iki kojų ir įvertina, laimingi, kad gyvena, gali pasirodyti ir nors valandą atsiduoti tobulo gyvenimo svaiguliui. Tuomet, pasak pavyduolių, dalyvauji Amerikos komisijos susirinkimuose. Bet šiuose žodžiuose jaučiamas kartėlis tų, kurie jau persirito per trisdešimt ir kuriems nebėra kas veikti šituose žaidimuose. Jie nepripažįsta šitų kasdienių jaunimo ir romantikos kongresų. Iš teisybės tai paukščių parlamentai, aprašyti senovės indų literatūroje. Tačiau Orano bulvaruose niekas nekelia būties problemos ir niekam nerūpi, kaip siekti tobulumo. Lieka tik plazdenimas sparnais, plunksnomis išpuošti ratai, koketiškos ir pergalingos malonės, nerūpestingo dainavimo atgarsis, tilstantis temstant nakčiai.

Čia išgirstu Chlestakovą: „Reikia imtis kokio kilnaus darbo". Ak! Jis tą puikiai sugeba. Tik paskatink, ir jis apgyvendins šitą dykumą per porą metų. O tuo tarpu į paslaptingumą linkusiai sielai reikia išsilaisvinti šitame lengvabūdiškame mieste, kur defiliuoja išsidažiusios merginos, nesugebančios subrandinti jausmo, koketuojančios taip nevykusiai, kad vingrybė kaipmat išlenda į paviršių. Imtis kokio kilnaus darbo! Tik pažvelkit: iš akmens iškalta Santa-Cruzo viršūnė, kalnai, glotnus jūros paviršius, pašėlęs vėjas ir saulė, didžiuliai keliamieji kranai uoste, traukiniai, angarai, krantinės ir milžiniškos laiptų aikštelės miesto uoloje, o pačiame mieste – šitie žaidimai ir nuobodulys, šita sumaištis ir vienatvė. Gal iš tikro visa tai ne itin kilnu. Tačiau šitos pernelyg tirštai apgyventos salos didžiai brangios tuo, kad jose apsinuogina širdis. Tyla dabar įmanoma tik triuk-

minguose miestuose. Descartes'as rašė iš Amsterdamo senam Balzacui: „Aš kasdien vaikštinėsiu didžiulės minios sumaišty taip pat laisvai ir ramiai, kaip jūs savo alėjomis"*.

* Tikriausiai šitų puikių žodžių atminimui buvo suorganizuota viena Orano diskusijų draugija, pavadinta *Cogito-Club*.

DYKUMA ORANE

Priversti gyventi nuostabaus peizažo pašonėje, oraniečiai pergalingai atlaikė šitą pavojingą išmėginimą, apsistatydami šlykščiais pastatais. Tikiesi pamatyti miestą, atsiveriantį į jūrą, vandens nuskalautą, vasaros vėjo nugairintą. O pamatai, neskaitant ispanų kvartalo*, miestą, nusigręžusį nuo jūros, besisukantį aplink save kaip sraigė savo kiaukute. Oranas – didžiulė, ratu einanti geltona siena, uždengta kietu dangumi. Iš pradžių klaidžioji labirintu, ieškai jūros nelyginant Ariadnės siūlo. Bet vis sukies ratu rusvose slegiančiose gatvėse ir galiausiai Minotauras[5] praryja oraniečius: tas Minotauras – tai nuobodulys. Oraniečiai seniai jau nebeklaidžioja. Jie sutiko būti suryti.

Nepabuvęs Orane, nesužinosi, kas yra akmuo. Šitame dulkiniausiame iš visų mieste akmuo yra karalius. Jis čia taip mėgstamas, kad prekijai deda jį į vitrinas popieriams prilaikyti ar šiaip pademonstruoti. Akmenys sukraunami į krūsnis gatvėse, tikriausiai akiai paganyti, nes po metų jie vis dar kūpso toje pačioje vietoje. Kitur augalija apgaubia vietovę poezija, čia ir ji tampa akmeniu. Koks šimtas medžių, kuriuos gali pamatyti šitame prekijų mieste, rūpestingai nugulti dulkių. Tai suakmenėjusi augalija, varvinanti nuo šakų aitrų dulkiną kvapą. Alžyre arabų kapinėms būdingas švelnumas, kurį visi žino. Orane,

* Ir naujo Front de Mer bulvaro.

virš Ras el Aino daubos, šį kartą pasigręžusios į jūrą, prilipę prie mėlyno dangaus plyti kreidinių trapių akmenukų laukai, kur saulė žybčioja akinamais gaisrais. Tarp šitų žemės griaučių retkarčiais koks tamsiai raudonas snaputis pagyvina peizažą savo gaiviu krauju. Visas miestas – sustingęs akmens luitas. Žiūrint nuo Planterų pusės, peizažas, virtęs grynu mineralu, darosi nerealus dėl miestą supančių tankių uolų. Žmogus iš jo ištremtas. Toks beribis sunkus grožis atrodo atsiradęs iš kito pasaulio.

Jeigu dykumą galima apibūdinti kaip besielę vietovę, kur dangus yra vienintelis karalius, tai Oranas laukia savo pranašų. Šiurkščią Afrikos gamtą aplink visą miestą ir virš jo čia iš tikro puošia ugningi jos kerai. Ji suplėšo nelemtą ją dengiančią dekoraciją ir pašėlusiai klykauja tarp visų sienų ir virš visų stogų. Užlipus vienu iš kelių į Santa-Cruzo šlaitą, pirmiausia pasirodo netvarkingai išmėtyti margaspalviai Orano kubai. Bet palypėjus aukštėliau, suraižytos uolos, supančios plokščiakalnę, jau gula į jūrą it raudoni gyvuliai. Dar aukščiau – didžiuliai saulės ir vėjo sūkuriai siaučia, vėdina ir raizgo netvarkingą miestą, iškrikusį į visas keturias uolėto peizažo puses. Čia susiduria didinga žmogaus anarchija ir visuomet vienodos jūros pastovumas. To gana, kad kelią į kalno šlaitą užlietų stulbinantis gyvenimo kvapas.

Dykuma turi kažką nenumaldoma. Minerališkas Orano dangus, jo gatvės ir medžiai, aptraukti dulkių glaistu, – viskas padeda kurti šitą tirštą beaistrę erdvę, kur širdis ir protas visad susitelkę savy ir vieninteliame savo objekte – žmoguje. Čia aš kalbu apie nepatogias priebėgas. Apie Florenciją ir Atėnus rašomos knygos. Šitie miestai suformavo tiek Europos protų, jog jiems tiesiog privalu turėti kokią nors prasmę. Juose yra kuo sugraudinti ar pradžiugint dvasią. Jie numalšina savotišką prisiminimais mintančios sielos alkį. Bet kaip susigraudinti mieste, kur niekas nemasina dvasios, kur net bjaurumas yra bevardis, kur praeitis pavirsta į nieką? Tuštuma, nuobodulys,

abejingas dangus – kokių pagundų esama šituose kraštuose? Greičiausiai vienatvė ir, galimas daiktas, žmogus. Tam tikrai žmonių padermei žmogus visur, kur jis gražus, atstoja karčią tėvynę. Oranas yra viena iš tūkstančių jos sostinių.

ŽAIDIMAI

Centrinis sporto klubas Fondouko gatvėje Orane rengia bokso vakarą ir garantuoja, kad jis bus gerai įvertintas tikrų mėgėjų. Kitaip sakant, tai reiškia, kad reklamuojami boksininkai anaiptol ne žvaigždės, kad kai kurie jų ringe pasirodys pirmą kartą ir galima tikėtis, jog priešininkai, jeigu ir nepademonstruos mokėjimo rungtis, tai bent jau bus nuoširdūs. Vienas oranietis uždegė mane, tvirtai pažadėjęs, kad „ten bus kraujo", ir štai aš tarp tikrų bokso mėgėjų.

Atrodo, šie niekad nereikalauja patogumų. Iš tikrųjų ringas įrengtas kažkokio kalkėmis nubaltinto, šiferiu uždengto ir ryškiai apšviesto garažo gale. Aplink virves kvadratu išrikiuotos sudedamosios kėdės. Tai „garbės ringai". Žiūrovų suolai sustatyti išilgai, o pastato gale atsiveria didžiulė tuščia erdvė, vadinama pasivaikščiojimų galerija, nes nė vienas iš penkių šimtų čia esančių asmenų negalėtų net nosinės išsitraukti iš kišenės, nesukeldamas rimtų nelaimių. Šitoje kvadratinėje dėžėje alsuoja koks tūkstantis vyrų ir dvi ar trys moterys – iš tų, kurios, kaip sako mano kaimynas, visuomet stengiasi „būti pastebėtos". Visi žvėriškai prakaituoja. Laukiant „vilčių" rungtynių, didžiulis garsiakalbis liūdina publiką Tino Rosi'u. Tai romansas prieš žudynes.

Tikro mėgėjo kantrybė – beribė. Rungtynės, paskelbtos dvidešimt pirmą valandą, neprasidėjo dar ir dvidešimt pirmą trisdešimt, bet niekas dėl to neprotestuoja. Pavasaris karštas,

vienmarškinių žmonių kvapas jaudrina. Ištvermingai diskutuojama, tolydžio šaudant limonado kamščiams ir nepailstamai verkšlenant Korsikos dainininkui. Keletas naujų atvykėlių įsibrovė tarp žiūrovų, kai prožektorius jau liejo ringą akinama šviesa. „Vilčių" kautynės prasideda.

Viltys, arba debiutantai, rungtyniaujantys dėl malonumo, visuomet laiko savo pareiga tatai įrodyti ir iškart puola triuškinti vienas kitą, nepaisydami jokios technikos. Jie niekad neištveria ilgiau kaip tris raundus. Šiuo požiūriu vakaro herojus yra jaunasis „lakūnas", paprastai pardavinėjantis loterijos bilietus kavinių terasose. Jo priešininkas iš tikro buvo nelemtai išstumtas iš ringo vikriu smūgiu antrojo raundo pradžioje.

Publika kiek pagyvėjo, bet dar neperžengia mandagumo ribų. Ji susikaupusi traukia į save šlykštų riebalais įtrinto kūno dvoką. Įdėmiai stebi šito lėto ritualo seką ir nežabotus smūgius, kurie atrodo dar autentiškesni ant baltut baltutėlaičių sienų krintant besirungiančiųjų šešėliams. Tai ceremoningi laukinės ir išskaičiavimu pagrįstos religijos prologai. Transas prasidės vėliau.

Garsiakalbis paskelbia Amaro, „užsispyrusio, niekad nenusileidžiančio oraniečio" kovą su Peresu, „stipraus smūgio boksininku iš Alžyro". Profanas klaidingai suprastų riaumojimą, kuriuo buvo pasitikti išėję į ringą boksininkai. Jo vaizduotėje iškiltų sensacingos rungtynės, kur boksininkai puola spręsti publikai žinomą asmeninį kivirčą. Iš tikro jie ir nori išspręsti kivirčą. Bet tas kivirčas jau prieš šimtą metų mirtinai sukiršino Alžyrą su Oranu. Jeigu tai būtų atsitikę prieš keletą šimtmečių, tiedu Šiaurės Afrikos miestai būtų nualinę vienas kitą, kaip laimingesniais laikais padarė Piza ir Florencija. Jų konkurencija juo stipresnė, kad neturi tvirto pagrindo. Juo daugiau šie miestai turi priežasčių vienas kitą mylėti, juo labiau vienas kito nekenčia. Oraniečiai kaltina alžyriečius „elegancija". Alžyriečiai tvirtina, kad oraniečiai nemoka būti mandagūs. Tokie įžeidinėjimai kur kas kruvinesni, negu atrodo iš pažiūros, nes jie metafiziški. Negalėdami apsiausti vienas kito, Oranas ir Alžyras

susieina, kaunasi ir įžeidinėja vienas kitą sporto, statistikos bei didžių darbų baruose.

Taigi tai – puslapis istorijos, kuri rutuliojasi ringe. Ir užsispyrėlis oranietis, palaikomas tūkstančio riaumojančių balsų, gina prieš Peresą provincijos gyvenimo būdą ir išdidumą. Teisybės dėlei reikia pasakyti, kad Amaras kovoja nevykusiai. Jo gynybos forma netikusi: smūgiai per trumpi. O stipruolio alžyriečio smūgiai, priešingai, pakankamai ilgi. Jis užtikrintai nukreipia kumštį į savo priešininko antakių linkį. Oranietis ginasi puikiai, lydimas įsisiautėjusios publikos riksmo. Nepaisant nuolatinių galerijos ir mano kaimyno padrąsinimų, nepaisant atkaklių: „Pribaik jį", „Duok jam kruopų", klastingų: „Kirsk žemiau", „Ak! Tas teisėjas nieko nemato", optimistiškų: „Jis išsikvėpė", „Jis nieko nebegali", alžyrietis, publikai nepritariamai švilpiant, skelbiamas nugalėtoju taškų persvara. Mano kaimynas, noriai kalbantis apie sportą, pabrėžtinai ploja ir tarsteli man šauksmų gausybės prislopintu balsu: „Dabar jis nebegalės *ten* pasakyti, kad oraniečiai – laukiniai".

Tačiau salėje jau prasidėjo programoje nenumatytos kautynės. Švytuoja kėdės, kelią skinasi policija, įsijaudrinimas pasiekia kulminaciją. Kad nuramintų ir nutildytų šituos smarkuolius, „direkcija", nedelsdama nė akimirkos, paleidžia per garsiakalbį Sambrą ir Mezę. Per keletą minučių salė įsisiautėja. Pakrikos besikaunančiųjų ir savanorių teisėjų krūvelės švysčioja po policininkų kumščiais, galerija džiūgauja ir laukiniais šūksniais, pajuokiamu kakariekavimu bei kniaukimu, stelbiamu nepaliaujamai plūstančios kariškos muzikos, reikalauja, kad rungtynės būtų tęsiamos.

Tačiau pakanka paskelbti didžiąsias kautynes, ir viskas nurimsta. Tatai pasidaro staiga, be fioritūrų, sakytum pjesei pasibaigus aktoriai būtų palikę sceną. Kuo paprasčiausiai nuo kepurių nupurtomos dulkės, sustatomos kėdės, ir visi veidai iškart įgauna geraširdišką doro žiūrovo, sumokėjusio už savo vietą šeimos koncerte, išraišką.

Paskutinėse rungtynėse prancūzų jūreivių čempionas kaunasi su oraniečiu boksininku. Šįkart oranietis pranoksta priešininką. Bet pirmuose raunduose jo pranašumai neišjudina publikos. Ji fermentuoja savo jaudulį, jai reikia atkusti. Ji dar neatgavo kvapo. Nors ir ploja, bet be aistros. Ir švilpia be pasipiktinimo. Salė pasidalija į dvi stovyklas, taip įprasta. Tačiau kiekvienas renkasi stovyklą abejingai, kaip būna labai nuvargus. Jeigu Prancūzas „smūgiuoja", o Oranietis užmiršta, kad galva nepuolama, boksininką suriečia švilpukų papliūpa, bet netrukus jis atsitiesia nuo aplodismentų audros. Tik septintame raunde prasideda sportas, ir tuo pat metu tikrieji mėgėjai ima peikėtis nuo nuovargio. Prancūzas žengė ant kilimo ir, trokšdamas atgauti pralaimėtus taškus, puolė priešininką. „Viskas, – pasakė mano kaimynas, – dabar prasidės korida". Tai iš tiesų korida. Permirkę prakaitu po negailestingais prožektoriais, abu boksininkai ginasi, smūgiuoja užsimerkę, kaišioja pečius ir kelius, sukruvina vienas kitą ir šnopuoja iš įtūžio. Tuo metu salė pakyla ir įninka skanduoti, pritardama abiejų didvyrių pastangoms. Ji gauna smūgius, pati juos kerta, kartoja tūkstančiais duslių, uždususių balsų. Net tie, kurie abejingai pasirinko favoritą, užsispyrę laikosi to pasirinkimo ir plieskia aistra. Ištisas dešimt sekundžių kaimyno riksmas smelkiasi man į dešinę ausį: „Varyk, Mėlyna Apykakle, spausk, jūreivi!", o tuo tarpu priešais mus sėdintis žiūrovas staugia Oraniečiui: *„Anda! Hombre!"*[6] Vyrutis ir Mėlyna Apykaklė spaudžia, o drauge su jais salė, visa atsidavusi siaurakakčiams dievams šitoje kalkių, šiferio ir cemento šventykloje. Kiekvienas smūgis, dusliai trenkęs į žvilgančią krūtinę, galingais virpuliais atsiliepia drauge su boksininkais iš paskutiniųjų plušančios minios kūne.

Šitokioje atmosferoje lygiosios sutinkamos blogai. Jos prieštarauja manichėjiškam publikos jautrumui. Yra gėris ir blogis, nugalėtojas ir nugalėtasis. Jeigu neklysti, privalai būti teisus. Šitos nepriekaištingos logikos išvada iškart paremiama dviem tūkstančiais energingų plaučių, kurie apkaltina teisėjus parsi-

davimu. Tačiau Mėlyna Apykaklė štai žingsniuoja per ringą apkabinti savo priešininko ir geria jo brolišką prakaitą. To gana, kad salė, žaibiškai atsivertusi, pultų audringai ploti. Mano kaimynas teisus: jie ne laukiniai.

Minia, srūvanti į lauką po tylos ir žvaigždžių kupinu dangum, ką tik atlaikė be galo sekinantį mūšį. Ji tyli, skirstosi vogčia, nebeturėdama jėgų ką nors aiškinti. Yra gėris ir yra blogis, ir toji religija negailestinga. Tikinčiųjų kohorta tapo tik nakty nykstančių juodų ir baltų šešėlių sambūriu. Mat jėga ir smurtas – vieniši dievai. Jie nieko nepalieka atminimui. Priešingai, rieškučiomis dalija stebuklus dabar. Jie tokie pat kaip ir šita tauta be praeities, kuri priima komuniją aplink ringus. Tai sunkokos apeigos, tačiau jos viską supaprastina. Gėris ir blogis, nugalėtojas ir nugalėtasis: Korinte greta stovi dvi šventyklos – Smurto ir Būtinybės.

PAMINKLAI

Yra pagrindo tvirtinti, ir tas pagrindas susijęs tiek su ekonomika, tiek su metafizika, kad oranietiškas stilius, jeigu išvis tokio esama, ryškus ir aiškus savotiškame statinyje, pavadintame Kolono namu. Paminklų Oranas nestokoja. Jis turi pakankamai Imperijos maršalų, ministrų bei vietinių geradarių. Jie stovi nedidukėse dulkinose aikštėse, nuolankūs tiek lietui, tiek saulei, irgi pavirtę akmeniu bei nuoboduliu. Ir vis dėlto jie atrodo lyg atnešti iš svetur. Šitoje palaimingoje barbarybėje tai apgailėtini civilizacijos ženklai.

Oranas, priešingai, pats pasistatė sau altorius bei rostras. Pačiame prekybos centro vidury, prireikus pastatyti bendrą pastatą daugybei žemės ūkio tarnybų, padedančių šiai šaliai gyvuoti, oraniečiai sumanė sukurti iš smėlio bei kalkių įtikinamą savo dorybių atvaizdą: Kolono namą. Sprendžiant iš pastato, tos dorybės trys: drąsus skonis, smurto meilė ir istorinės sintezės jausmas. Egiptas, Bizantija bei Miunchenas susiėjo draugėn subtiliai kuriant tą pyragą, panašų į milžinišką apverstą taurę. Stogą rėmina margaspalviai akmenys, paliekantys nepaprastai stiprų įspūdį. Tų mozaikų gyvumas toks įtikinamas, jog iš pirmo žvilgsnio nematai nieko, tik beformį švytėjimą. Bet priėjęs arčiau ir sutelkęs dėmesį pastebi, kad jose kažkas pavaizduota: gracingas kolonas su bitute po kaklu ir baltu kamštmedžio žievės šalmu priima antikiniais drabužiais vilkinčių vergų korte-

žo sveikinimus*. Pagaliau tas pastatas su visais jo puošiniais įgrūstas į vidurį sankryžos, kur zuja nedidukai tramvajai gondolų formos vagonais, kurių purvinumas – vienas iš miesto žavesių.

Kita vertus, Oranas labai brangina du savo Ginklų aikštės liūtus. Nuo 1888 metų jie iš abiejų pusių saugo municipaliteto laiptus. Jų autorius vardu Cainas. Jie didingi, trumpais liemenimis. Žmonės pasakoja, kad naktį jie vienas paskui kitą nusileidžia nuo cokolio, tyliai apeina tamsią aikštę ir kartais ilgai šlapinasi po didžiuliais dulkinais fikusais. Tai, žinoma, tik girdai, kurių oraniečiai patenkinti klausosi. Bet jie neįtikėtini.

Nors ir mėginau patyrinėti Caino kūrybą, tačiau labai susidomėti juo nepajėgiau. Sužinojau tik, kad jis turėjo įgudusio animalisto reputaciją. Vis dėlto dažnokai apie jį pagalvoju. Orane mintys pakrypsta ta linkme. Štai menininkas skambiu vardu, palikęs čią bereikšmį darbą. Šimtai tūkstančių žmonių priprato prie geraširdžių plėšrūnų, kuriuos jis pastatė priešais pretenzingą meriją. Tai vienas iš būdų prasimušti mene. Tikriausiai tiedu liūtai, kaip ir tūkstančiai to paties žanro kūrinių, liudija ne apie talentą, o visai apie ką kita. Buvo sukurti *Nakties sargyba*, *Šventas Pranciškus, priimantis stigmas*, *Dovydas* arba *Gėlės garbinimas*[7]. O Cainas užjūryje prekybinės provincijos aikštėje pastatė du linksmus snukius. Tačiau Dovydas vieną gražią dieną subyrės drauge su Florencija, o liūtai, galimas daiktas, bus išgelbėti nuo katastrofos. Kartoju, jie liudija visai apie ką kita.

Ar galima patikslinti šitą mintį? Šiame kūrinyje esama menkavertiškumo ir tvirtumo. Dvasia čia niekuo dėta, o materija – labai svarbi. Vidutinybė nori išlikti tvari bet kokiomis priemonėmis, neišskiriant nė bronzos. Jai nepripažįstamos teisės į amžinybę, o ji kas dieną jas pasiima. Ar tik ne ji ir yra amžinybė? Šiaip ar taip, toks atkaklumas geba jaudinti ir yra pamokomas, –

* Kitas alžyriečių rasės bruožas, kaip matome, yra nuoširdumas.

tai visų Orano paminklų ir paties Orano pamoka. Vieną valandą per dieną, vieną iš daugelio kartų ji priverčia jus atkreipti dėmesį į tai, kas nereikšminga. Protui naudingi tokie vingiai. Tai savotiška jo higiena, ir kadangi jam būtinos nusižeminimo akimirkos, manau, šita proga supaikėti yra geresnė už kitas. Visa, kas laikina, trokšta tverti ilgai. Tad pripažinkim, kad viskas nori tverti ilgai. Žmogaus kūriniai nereiškia nieko kito, ir šiuo požiūriu Caino liūtų galimybės tokios pačios kaip ir Angkoro[8] griuvėsių. Šitai skatina žmogų būti kuklų.

Esama ir kitų Orano paminklų. Ar bent jau taip reikėtų juos vadinti, nes jie irgi liudija savo miesto naudai ir, galimas daiktas, dar reikšmingiau. Tai didžiulės statybų aikštelės, nusidriekusios pakrante gerą dešimtį kilometrų. Iš esmės čia norima vieną iš puikiausių paplūdimių paversti gigantišku uostu. Faktiškai tai dar viena proga žmogui akis į akį susidurti su akmeniu.

Kai kurių flamandų meistrų paveiksluose matome atkakliai atsikartojant nuostabaus užmojo temą: Babelio bokšto statybą. Tai beribiai peizažai, dangų remiančios uolos, skardžiai, kur knibždėte knibžda darbininkų, gyvulių, daugybė kopėčių, keistų įrenginių, virvių, diržų. Beje, žmogus čia reikalingas vien nežmoniškai statybos didybei išmatuoti. Kaip tik tai ir ateina į galvą, stovint ant Orano keteros miesto vakaruose.

Bėgiai, vagonėliai, keliamieji kranai, mažulyčiai traukinukai, įsikibę į didžiulius skardžius... Kepinami negailestingos saulės, į žaisliukus panašūs garvežiai sukaliojasi tarp didžiulių luitų, lydimi švilpukų, dulkių bei dūmų. Dieną naktį ant rūkstančio kalno karkaso zuja skruzdėlynas žmonių. Kabodami ant vienos virvės palei uolos kraštą, pilvais įsirėžę į pneumatinio kūjo gniaužtus, dešimtys žmonių kiaurą dieną krūpčioja tuščioje erdvėje ir plėšia nuo uolų didžiulius luitus, kurie griūva griaudėdami dulkių debesy. Tolėliau vagonėliai apsiverčia ties skardžio kraštu, ir uolos, staiga nusviestos į jūrą, lekia ir sminga į vandenį, o paskui kiekvieną didžiulį luitą darda srautas lengvesnių akmenų. Tolygiais tarpais vidury

nakties ir dienos aky sprogimo trenksmas suvirpina visą kalną ir net kilsteli jūrą.

Žmogus šitos aikštelės vidury puola akmenį iš priekio. Ir jei bent akimirką galėtum užmiršti baisią vergystę, dėl kurios šis darbas įmanomas, reikėtų juo žavėtis. Šitie atplėšti nuo kalno akmenys tenkina žmogaus poreikius. Jie susitelkia po pirmomis bangomis, pamažėle išsikiša į paviršių ir galiausiai susirikiuoja į pylimą, kur beregint suplūsta žmonės ir mašinos, kasdien vis labiau tolstantys į jūrą. Nejudėdami iš vietos, didžiuliai plieno žandikauliai naršo po uolos pilvą, paskui pasigręžia ir išvemia į vandenį akmenų perteklių. Stataus skardžio kyšuliui tolydžio trumpėjant, visa pakrantė nepaliaujamai žengia į jūrą.

Be abejo, akmens sunaikinti neįmanoma. Jis tik perkeliamas į kitą vietą. Kad ir kaip ten būtų, jis tvers ilgiau nei žmonės, kurie juo naudojasi. Kol kas jis remia jų ryžtą dirbti. Netgi šitai tikriausiai yra beprasmiška. Tačiau keisti daiktų vietas – žmonių darbas ir reikia pasirinkti: daryti šitai arba nedaryti nieko*. Oraniečiai, matyt, pasirinko. Metų metus jie dar pils akmenis į krūvas palei krantą šitoje abejingoje įlankoje. Po šimto metų, tai yra rytoj, vėl reikės viską pradėti iš naujo. Bet šiandien šitos uolų sankaupos liudija už žmones, zujančius tarp jų su dulkių ir prakaito kauke. Tikrieji Orano paminklai tebėra jo akmenys.

* Šita esė – apie savotišką pagundą. Reikia būti ją patyrusiam. Paskui galima dirbti arba nedirbti, bet jau suvokiant kodėl.

ARIADNĖS AKMUO

Man regis, oraniečiai panašūs į tą Flaubert'o draugą, kuris, prieš mirtį paskutinį kartą pažvelgęs į šitą niekuo nepakeičiamą žemę, sušuko: „Uždarykit langą, tai pernelyg gražu". Jie uždarė langą, apsitvėrė mūru, išvarė iš to peizažo piktąsias dvasias. Bet Le Poittevinas mirė, o po jo mirties dienos ir toliau bėgo viena paskui kitą. Taip ir už geltonų Orano sienų jūra ir žemė tęsia savo abejingą dialogą. Šitas pasaulio tvarumas visuomet gaubia žmogų prieštaringais kerais. Jis stumia jį į neviltį ir kelia džiaugsmą. Pasaulis nuolatos kartoja vieną vienintelį dalyką, jis domina, paskui pradeda varginti. Bet galiausiai pranoksta žmogų savo atkaklumu. Jis visuomet teisus.

Jau ties pačiais Orano vartais gamta prabyla garsiau. Kanastelio pusėje – didžiuliai pūdymai, apaugę kvepiančiais brūzgynais. Saulė ir vėjas ten kalba tik apie vienatvę. Viršum Orano stūkso Santa-Cruzo kalnas, plokščiakalnė ir tūkstančiai ten vedančių daubų. „Keliai, kitados važiuojami, susibėga į atsigręžusius į jūrą šlaitus. Sausio mėnesį kai kurie iš jų apauga gėlėmis. Saulutės ir purienos paverčia juos puošniomis baltai ir geltonai apkraštuotomis alėjomis. Apie Santa-Cruzą jau viskas pasakyta. Bet jeigu man būtų reikėję apie jį kalbėti, būčiau užmiršęs tuos šventus kortežus, kopiančius į stačią kalvą per didžiąsias iškilmes, ir prisiminęs kitas keliones į šventas vietas. Vieniši jie sunkiai kopia raudono akmens keliu, kyla viršum sustingusios įlankos, o paskui aukoja skurdui švytinčią nuostabią valandą.

Oranas turi ir savo smėlio dykumų: pliažų. Tie, kurie nusidriekę palei prieplaukas, tušti tik žiemą ir pavasarį. Tuomet jie tampa asfodelių užtvindytomis aikštelėmis, kur gausu nedidukių, gėlėse paskendusių plikų vilų. Priešais, kiek žemiau, ošia jūra. Ir vis dėlto saulė, švelnus vėjas, asfodelių baltumas, dangaus žydrynė jau žadina vaizduotėje vasarą, auksinį jaunimą, kuris tuomet nugula pliažą, ilgas valandas ant smėlio ir staiga užplūstantį vakaro švelnumą. Šitose pakrantėse kasmet subręsta vis naujas žydinčių merginų derlius. Rodos, jos žydi tik vieną sezoną. Po metų jas pakeičia kiti karšti žiedeliai, aną vasarą tebuvę mergaičiukėmis kietais kaip pumpuras kūnais. Vienuoliktą valandą ryto, nusileidę nuo plokščiakalnės, visi tie kūnai, vos tepridengti ryškiais audeklais, išsilieja ant smėlio tarsi margaspalvė banga.

Reikia paėjėti toliau (bet ne per toliausiai nuo tos vietos, kur ratu sukasi du šimtai tūkstančių žmonių), kad rastum nelytėtą peizažą: toli nusidriekusias tuščias kopas, kur likęs vienintelis žmonių buvimo pėdsakas – kinivarpų išėsta lūšna. Retkarčiais kopų viršūnėse koks arabų piemuo pavaro į priekį juodas ir rusvas ožkų bandos dėmes. Šituose Orano kraštų pliažuose visi vasaros rytai atrodo tartum pirmas pasaulio rytas. Visos sutemos atrodo tartum paskutinės, tartum iškilminga agonija, paskelbta saulėlydžiui paskutinės šviesos, sutirštinančios visas spalvas. Jūra – ryškiai mėlyna, kelias – it sukrešėjęs kraujas, pliažas – geltonas. Viskas išnyksta sykiu su žalia saule; po valandos kopos ima ribuliuoti mėnulio šviesoje. Tuomet prasideda beribės naktys, kai lyja žvaigždėmis. Kartais praūžia audros, ir žaibai nusirita per kopas, išblukina dangų, nutvieskia smėlį ir akis rausvai geltonais blyksniais.

Bet visu šituo nepasidalysi. Šitai reikia išgyventi. Dėl tokios begalinės vienatvės ir didybės šitos vietos nepamirštamos. Stojus drungnam priešaušriui, nubangavus pirmoms, dar juodoms jūros bangoms, jau nauja būtybė skrodžia tokį sunkų nakties vandenį. Prisiminęs šiuos džiaugsmus, aš jų nesigailiu, vadi-

nasi, pripažįstu, kad jie buvo tikri. Po šitiek metų jie dar gyvi mano širdyje, taip retai saugančioje ištikimybę. Ir aš žinau, jog šiandien ant tos apleistos kopos, jeigu tik užsimanysiu ten nueiti, tas pats dangus ir vėl išlies savo atodūsių bei žvaigždžių naštą. Čia ir yra ta nekaltybės žemė.

Bet nekaltybei reikia smėlio ir akmens. O žmogus nebemoka tarp jų gyventi. Bent jau taip reikia manyti, jeigu jis pasitraukė į šitą savotišką miestą, kuriame snaudžia nuobodulys. Ir vis dėlto būtent šita akistata teikia Oranui vertės. Nuobodulio sostinė, apsiausta nekaltybės ir grožio, o ją apgulusioje kariuomenėje tiek kareivių, kiek čia akmenų. Mieste būna valandų, kai apima tokia pagunda pereiti į priešo pusę! Tokia pagunda tapti tais akmenimis, ištirpti toje degančioje ramioje erdvėje, metančioje iššūkį istorijai ir sumaiščiai! Tai tikriausiai bergždžia. Tačiau kiekvienas žmogus turi tokį giliai slypintį instinktą, kuris nėra nei griovimo, nei kūrybos instinktas. Svarbu tik būti į nieką nepanašiam. Įkaitusių Orano sienų šešėlyje, ant dulkino asfalto kartais pasigirsta toks kvietimas. Rodos, jam paklūstantys kurį laiką nesijaučia ko nors netekę. Tai Euridikės tamsa ir Izidės miegas[9]. Štai tos dykumos, kur mintys atsigaus, kai vakaras uždės savo vėsią ranką ant plazdančios širdies. Ant šito Alyvų kalno budynės nereikalingos: dvasia sugrįžta prie užmigusių apaštalų ir jiems pritaria. Negi jie iš tikrųjų klydo? Juk vis dėlto jie turėjo savo viziją.

Pagalvokim apie Šakją Munį[10] dykumoje. Parietęs kojas, nejudrus, pakėlęs akis į dangų, jis išbus joje daugybę metų. Net patys dievai pavydėjo jam to išmintingumo ir tos akmens lemties. Ištiestose ir taip sustingusiose jo rankose kregždutės susisuko lizdus. Bet vieną dieną, tolimų žemių pašauktos, jos išskrido. Ir tas, kuris nužudė savo širdyje geismą ir valią, šlovę ir skausmą, pravirko. Taigi kartais ir ant uolos išauga gėlės. Taip, pakluskime ir akmeniui, kai šito reikia. Jis irgi geba perteikti mums tą paslaptį ir jausmų audrą, kuriuos norime matyti žmonių veiduose. Tikriausiai tai būtų netvaru. Bet kas yra tvaru?

Paslaptis iš veidų dingsta, ir mes vėl pasineriame į kylančius geismus. Jeigu akmuo negali duoti mums daugiau negu žmogaus širdis, tai gali duoti bent tiek pat.

„Nebūti niekuo!" Tūkstantmečiais šitas galingas šauksmas kėlė milijonus žmonių į maištą prieš geismą ir prieš skausmą. To maišto aidai slopdami atklydo net čionai, per amžius ir vandenynus, – prie šios seniausios pasaulio jūros. Jie vis dar dusliai trankosi į tankiai susigrūdusias Orano uolas. Šitoj šaly visi, patys to nežinodami, klauso to patarimo. Žinoma, beveik bergždžiai. Nebūtis pasiekiama tiek, kiek ir absoliutas. Bet kadangi mes kaip tikras malones gaunam amžinų ženklų, kuriuos mums siunčia rožės ar žmogaus kančia, tai neatmeskime ir tų retų kvietimų užmigti, kuriais mus apdalija žemė. Ir vieni, ir kiti turi vienodai tiesos.

Štai, galimas daiktas, šito somnambuliško ir nežaboto miesto Ariadnės siūlas. Čia suvoki laikinus tam tikro nuobodulio privalumus. Norėdamas apsisaugoti, turi pasakyti „taip" Minotaurui. Tai sena ir gaji išmintis. Pakanka išlaikyti pusiausvyrą virš ramios jūros raudonų uolų papėdėje, per vidurį nuo dviejų stambių kyšulių kairėj ir dešinėj, besipliuškenančių skaidriuose vandenyse. Pakrantę saugančio laivo švogždesy, kuris nuaidi atviroje jūroje, užlietoje švytinčios šviesos, aiškiai išgirsti slopų nežmonišką kibirkščiuojančių jėgų šauksmą: tai Minotauro tariamas sudie.

Vidudienis, diena jau krypsta į kitą pusę. Užbaigęs savo ritualą, keliauninkas gauna išsivaduojamąjį prizą: sausą ir švelnų tarsi asfodelė akmenuką, kurį randa ant uolos. Pašvęstajam pasaulis ne sunkesnis už šitą akmenuką. Atlaso[11] užduotis lengva, pakanka pasirinkti savo valandą. Tuomet supranti, jog valandą, mėnesį ar metus šitos pakrantės gali atsiduoti laisvei. Jos priima ką pakliūva – vienuolį, pareigūną ar užkariautoją, nė nežiūrėdamos į jį. Buvo dienų, kai Orano gatvėse tikėjausi susitikti Descartes'ą ar Cezarį Borgią. Nepavyko. Bet kitam gal labiau pasiseks. Didžiam darbui, didžiam kūriniui, vyriškai me-

ditacijai kitados reikėjo smėlynų arba vienuolyno vienatvės. Ten karingai budėdavo protas. Kur dabar rasi geresnes budynes, jei ne tuščiame didžiuliame mieste, ilgam apsuptame bedvasio grožio?

Štai akmenukas, švelnus tarsi asfodelė. Jis – visa ko pradžia. Gėlės, ašaros (jeigu jos branginamos), kelionės ir kovos – rytojui. Vidudienį, kai dangus pažeria į beribę aidžią erdvę šviesos fontanus, visi pakrantės kyšuliai atrodo kaip išplaukianti flotilė. Sunkūs akmens ir šviesos galeonai linguoja ant kilių, lyg rengdamiesi išplaukti į saulės salas. Orano kraštų rytmečiai! Nuo plokščiakalnių kregždės nardo į milžiniškus kubilus, kuriuose verda oras. Visa pakrantė pasirengusi išvykti, ir ją nupurto nuotykių ieškojimo drebulys. Galbūt rytoj mes vyksime drauge.

1939

MIGDOLMEDŽIAI

„Ar žinote, – pasakė Napoleonas Fontanesui[12], – kuo aš labiausiai pasaulyje žaviuosi? Tuo, kad jėga bejėgė ką nors sukurti. Pasaulyje tėra dvi galybės: kardas ir dvasia. Ilgainiui dvasia visada nugali kardą“.

Užkariautojai, kaip matome, kartais nuliūsta. Juk reikia nors truputį sumokėti už tą beribę tuščią šlovę. Bet tai, kas prieš šimtą metų buvo teisybė kalbant apie kardą, šiandien jau neteisybė, kalbant apie tanką. Užkariautojai padarė pažangą, ir niauri bedvasių vietų tyla metų metams įsigalėjo sudraskytoje Europoje. Šlykščių Flandrijos karų metais olandų dailininkai gal ir galėjo tapyti savo vištidžių gaidžius. Ir nors šimto metų karas jau užmirštas, Silezijos mistikų maldos dar gyvos kai kurių žmonių širdyse. Tačiau šiandieną reikalai pasikeitė, dailininkas ir vienuolis – abu mobilizuoti: mes solidarizuojamės su šiuo pasauliu. Dvasia prarado tą karališką savikliovą, kurią jai buvo pripažinęs užkariautojas, dabar ji alina save prakeikdama jėgą, nes nemoka jos pažaboti.

Lengvatikės sielos nesiliauja kartojusios, jog tai blogis. Mes nežinom, ar tai blogis, tačiau žinom, kad tai egzistuoja. Išvada – reikia su tuo susitaikyti. Vadinasi, pakanka žinoti, ko mes norime. O norime niekados nebesilenkti prieš kardą, niekados nepripažinti jėgos, nepavaldžios dvasiai.

Aišku, tai darbas, kurio nei galo, nei krašto nematyti. Bet mes čia tam ir esame, kad tęstume tą darbą. Aš nepakankamai

tikiu protu, kad pasikliaučiau pažanga ar kokia Istorijos filosofija. Bet vis dėlto manau, jog žmonės kuo toliau, tuo labiau įsisąmonina savo likimą. Mes nepranokome savo egzistencijos, tačiau geriau ją suvokiame. Žinome, jog mus drasko prieštaravimai, bet taip pat žinome, jog turime jiems priešintis ir daryti viską, kas reikalinga, kad jų būtų mažiau. Mūsų žmogiškoji užduotis – rasti tas kelias formules, kurios numalšintų begalinį laisvų sielų nerimą. Mes privalome vėl susiūti tai, kas sudraskyta, sugrąžinti įmanomą teisingumą taip akivaizdžiai neteisingam pasauliui, prasmingą laimę amžiaus negandos apnuodytoms tautoms. Žinoma, tai antžmogiškas darbas. Bet juk antžmogiškais ir vadinami darbai, kurie reikalauja iš žmogaus tik ilgalaikių pastangų, ir daugiau nieko.

Tad žinokime, ko norime, tvirtai laikykimės dvasios, net jeigu jėga, tikėdamasi mus sugundyti, apsimeta kokia idėja ar gerove. Svarbiausia – nepult į neviltį. Per daug neklausykime tų, kurie šaukia apie pasaulio pabaigą. Civilizacijos nemiršta taip lengvai, ir net jeigu šis pasaulis turėtų žlugti, tai tik po kitų. Teisybė, mes gyvename tragiškoje epochoje. Bet pernelyg daug žmonių painioja tragiškumą su neviltimi. „Tragiškumas, – yra pasakęs Lawrence'as, – turėtų būti nelyginant stiprus spyris nelaimei". Tai sveika ir tuoj pat taikytina mintis. Šiandien daugybė dalykų verti to spyrio.

Gyvendamas Alžyre, žiemą visados stengdavausi būti kantrus, nes žinojau, kad vieną naktį, vieną šaltą ir tyrą vasario naktį Konsulų slėnio migdolmedžiai apsiklės baltais žiedais. Paskui, kupinas nuostabos, žiūrėdavau, kaip šitas trapus sniegas priešinasi visoms liūtims ir jūros vėjui. Ir kasmet jis atkakliai laikydavosi tiek, kiek reikėdavo, kad užsimegztų vaisiai.

Tai ne simbolis. Mes nepasieksime laimės simboliais. Tam reikia rimtesnių dalykų. Noriu tik pasakyti, jog kartais, kai šitoje dar neišbridusioje iš vargų Europoje gyvenimo našta pasidaro pernelyg sunki, aš atsigręžiu į tuos žėrinčius kraštus, kur tiek jėgų dar nelytėta. Per daug gerai juos pažįstu, kad nesu-

vokčiau, jog tai – išrinktoji žemė, kurioje įmanoma pusiausvyra tarp kontempliacijos ir drąsaus poelgio. Kai apie juos mąstau, suprantu, jog norint išgelbėti dvasią, reikia nepaisyti graudulingų jos ypatumų, o didinti jos jėgą ir kerus. Mūsų pasaulis apnuodytas nelaimėmis ir, atrodo, jam patinka tokiam būti. Jis visiškai pasidavė tam blogiui, kurį Nietzsche pavadino sunkumo dvasia. Nepadėkime jam. Nėra ko verkšlenti dėl dvasios, reikia dirbti jos labui.

Bet kurgi tos užkariautojiškos dvasios savybės? Tas pats Nietzsche išvardijo jas kaip mirtinus sunkumo dvasios priešus. Pasak jo, tai – charakterio tvirtumas, skonis, „pasaulis", klasikinė laimė, atkaklus išdidumas, šaltas išminčiaus santūrumas. Šitos savybės dabar kaip niekad būtinos, ir kiekvienas gali pasirinkti tą, kuri jam tinka. Imdamiesi tokio milžiniško darbo, neužmirškime bent jau charakterio tvirtumo. Kalbu ne apie tą charakterio tvirtumą, kuris rinkimų estradose pasireiškia antakių raukymu bei grasinimais. Kalbu apie tą, kuris savo baltumu ir syvais atlaiko visus jūros vėjus. Tai jis per pasaulio žiemą subrandins vaisių.

1940

PROMETĖJAS PRAGARE

Man atrodė, kad dievybei kažko trūko, kol nebuvo ko su ja supriešinti.

LUKIANAS
Prometėjas Kaukaze

Ką reiškia Prometėjas šių dienų žmogui? Tikriausiai galima būtų pasakyti, kad šitas maištininkas, sukilęs prieš dievus, yra šiuolaikinio žmogaus modelis ir tas protestas, prasidėjęs prieš tūkstantmečius Skitijos dykumose, baigiasi šiandien neregėtais istorijos traukuliais. Bet sykiu kažkas mums sako, kad šitas persekiojamasis tebėra persekiojamas ir tarp mūsų ir kad mes vis dar kurti šauksmui kilti į didįjį žmonijos maištą, kuriam jis duoda vienišą signalą.

Mūsų dienų žmogus tikrai yra iš tų, kurie kenčia milžiniškais būriais ankštame šios žemės paviršiuje, tai žmogus, iš kurio atimta ugnis ir maistas, laisvė jam tik prabanga, kurios galima palūkėti; šitam žmogui tėra svarbu dar bent kiek pakentėti, tėra svarbu, kad laisvės ir paskutinių jos liudytojų dar bent kiek sumažėtų. O Prometėjas yra tas herojus, kuris taip mylėjo žmones, kad dovanojo jiems išsyk ugnį ir laisvę, amatus ir menus. Šiandien žmonijai reikia tik amatų, ir tik jie jai rūpi. Ji maištauja, pasitelkusi savo mechanizmus, o meną ir tai, ką jis teigia, laiko kliūtimi ir vergystės ženklu. Prometėjas, priešingai, neatskiria mechanizmo nuo meno. Jis įsitikinęs, kad kūnus ir sielas

galima išlaisvinti vienu metu. O mūsų dienų žmogus mano, kad reikia pirmiau išlaisvinti kūną, net jeigu dvasia turėtų laikinai numirti. Bet ar gali dvasia numirti laikinai? Teisybę sakant, jeigu Prometėjas grįžtų, nūdienos žmonės pasielgtų kaip anų laikų dievai; jie prikaltų jį prie uolos dėl to paties humanizmo, kurio jis ir yra pirmasis simbolis. Tuomet nugalėtąjį įžeidinėtų tie patys priešiški balsai, kurie aidi ant Eschilo tragedijos slenksčio: Jėgos ir Smurto balsai.

Gal aš nuolaidžiauju šykštiems laikams, plikiems medžiams, pasaulio žiemai? Bet juk šis šviesos ilgesys mane ir pateisina: jis byloja man apie kitą pasaulį, apie tikrąją mano tėvynę. Ar dar yra žmonių, kuriems ji ką nors reiškia? Tais metais, kai prasidėjo karas, ketinau sėsti į laivą ir pakartoti Ulikso kelionę. Anais laikais net neturtingas jaunuolis galėjo puoselėti prabangų planą persikelti per jūrą, kad išvystų šviesą. Bet tuomet aš pasielgiau kaip visi. Nesėdau į laivą. Užsiėmiau vietą eilėje, mindžikuojančioje prie atvirų pragaro durų. Pamažu mes suėjome vidun. Ir sulig pirmuoju nužudyto nekaltumo riksmu durys paskui mus užsitrenkė. Mes likom pragare, mes niekada iš jo nebeišėjome. Šešerius ilgus metus stengiamės su tuo susitaikyti. Viliojantys laimingųjų salų pamėnai švysčioja mums tolumoje, už daugybės metų, kurie dar turi praeiti be ugnies ir be saulės.

Tad kaip šitoje drėgnoje pajuodusioje Europoje, virpėdamas iš gailesčio ir sunkia širdimi pritardamas, neprisiminsi to šauksmo, kuriuo senasis Chateaubriand'as palydėjo į Graikiją išvykstantį Ampère'ą[13]: „Jūs jau neberasit nei alyvmedžio lapelio, nei vynuogės grūdelio, kuriuos aš mačiau Atikoje. Man gaila net mano laikų žolės. Aš net viržio neįstengiau atgaivinti". Mes irgi, nepaisant jauno kraujo, nugrimzdę į baisią pastarojo amžiaus senatvę, kartais gailimės visų laikų žolės, alyvmedžio lapo, kurio nebenueisime pasižiūrėti vien iš smalsumo, ir laisvės vynuogių. Žmogaus esama visur, ir jo šauksmų, jo skausmo, jo grasinimų. Tarp tiek krūvon susitelkusių būtybių svirpliams nebeliko vietos. Istorija – nederlinga žemė, kurioje viržiai ne-

auga. Ir vis dėlto nūdienos žmogus pasirinko istoriją, jis negalėjo ir neprivalėjo nuo jos nusigręžti. Tačiau užuot privertęs ją tarnauti sau, kasdien vis labiau sutinka būti jos vergu. Čia jis ir išduoda Prometėją, tą „drąsių minčių ir lengvos širdies" sūnų. Čia jis ir sugrįžta į tą žmonių skurdą, nuo kurio Prometėjas norėjo išgelbėti. „Jie žiūrėjo nematydami, jie klausėsi negirdėdami, panašūs į sapnų pavidalus..."

Taip, pakanka vieno vakaro Provanse, tobulų kontūrų kalvos, sūraus dvelksmo, kad suvoktum, jog viską dar reikia padaryti. Mums reikia vėl išrasti ugnį, vėl sukurti amatus, kad numalšintume tą kūno alkį. Atika, laisvė ir jos vynuogių rinkimas, dvasios penas – visa tai kitiems laikams. Mums belieka sušukti sau patiems: „Jų jau niekad nebus arba bus kitiems", ir daryti, ką reikia, kad bent jau tie kiti nebūtų apvogti. Mes, skaudžiai visa tai jaučiantys ir vis dėlto mėginantys priimti be kartėlio, ar mes jau pavėlavome, ar per daug nuskubėjome į priekį ir ar pakaks mums jėgų vėl atgaivinti viržį?

Galima įsivaizduoti, kaip Prometėjas atsakytų į šitą amžiaus klausimą. Iš teisybės, jis jau atsakė: „Aš pažadu jums, kad viskas pasikeis į gera, o mirtingieji, jeigu būsite pakankamai sumanūs, pakankamai dori, pakankamai stiprūs padaryti tai savo rankomis". Tad jeigu tiesa, kad išsigelbėjimas – mūsų pačių rankose, į šitą amžiaus klausimą aš atsakysiu „taip", nes pažįstu žmonių, kurių proto jėgą ir įgytą drąsą visuomet jaučiu. „O, Teisingume, o mano tėve, – sušunka Prometėjas, – ar matai, kokioms kančioms esu pasmerktas?" Bet Hermis šaipos iš didvyrio: „Stebiuosi, kaip būdamas pranašas tu nenumatei šitų kankinimų". – „Aš viską žinojau", – atsako maištininkas. Žmonės, apie kuriuos kalbu, taip pat yra teisingumo sūnūs. Jie irgi kenčia dėl bendrų nelaimių, žinodami, iš kur jos kyla. Jie aiškiai suvokia, kad nėra aklo teisingumo, kad istorija – neregė, tad reikia atmesti jos teisingumą ir, kiek įmanoma, pakeisti jį proto pagimdytu teisingumu. Būtent čia Prometėjas vėl sugrįžta į mūsų amžių.

Mitai neturi nuosavo gyvenimo. Jie laukia, kad mes juos įkūnytume. Ir vos tik nors vienas žmogus atsiliepia į jų kvietimą, jie iškart pasiūlo mums nelytėtus savo syvus. Mums reikia juos saugoti ir žiūrėti, kad jų miegas nevirstų mirtimi, kad būtų įmanoma prisikelti iš numirusiųjų. Kartais aš suabejoju, ar bus leista išgelbėti mūsų laikų žmogų. Tačiau dar galima išgelbėti to žmogaus vaikus, jų kūną ir sielą. Galima jiems pasiūlyti laimės ir grožio galimybes. Jeigu mes privalome sutikti gyventi be grožio ir laisvės, kurią jis išreiškia, tai Prometėjo mitas yra vienas iš tų, kurie mums primins, kad bet koks žmogaus suluošinimas gali būti tik laikinas ir kad žmogui išvis nepagelbėsi, jeigu nepagelbėsi jam visam. Jeigu jis išalkęs duonos ir viržio ir jeigu tiesa, kad duona – reikalingesnė, išmokime saugoti viržio prisiminimą. Juodžiausiose istorijos gelmėse Prometėjo žmonės, dirbdami savo sunkų darbą, išsaugos gebėjimą žvelgti į žemę ir į tą nenuilstančią žolę. Grandinėmis sukaustytas didvyris, dievų trankomas žaibais ir griausmais, išlaiko ramų tikėjimą žmogumi. Todėl jis ir yra tvirtesnis už savo uolą ir kantresnis už savo erelį. Tas kantrus atkaklumas mums kur kas prasmingesnis už maištą prieš dievus. Ir nuostabi ta valia nieko neatskirti ir neatmesti, kuri visuomet sutaikydavo ir vėl sutaikys kenčiančią žmogaus širdį su pasaulio pavasariu.

1946

TRUMPAS VADOVAS PO MIESTUS BE PRAEITIES

Alžyro švelnumas veikiau panašus į itališkąjį. Žiaurus Orano spindesys turi kažką ispaniška. Nutūpusi ant uolos virš Riumelio tarpeklių Konstantina primena Toledą. Bet Ispanija ir Italija grūste prigrūstos prisiminimų, meno kūrinių ir pavyzdinių griuvėsių. Toledas turėjo savo El Greco ir savo Barrèsą[14]. O miestai, apie kuriuos aš kalbu, – be praeities. Tai miestai, kuriuose nejauti nei apleistumo, nei graudulio. Nuobodžiomis pokaičio valandomis čia tave apima nenumaldomas liūdesys, nepraskaidrintas jokio ilgesio. Ryto žaroms ar įprastiniam naktų spindesiui čia, priešingai, stinga švelnumo. Šitie miestai visiškai neskatina mąstyti, tik aistringai jausti. Jie sukurti ne išminčiai ir ne skonio niuansams. Toks Barrèsas bei į jį panašūs juose būtų sutrinti į miltus.

Aistringi keliautojai (paskatinti svetimų aistrų), pernelyg jautrūs protai, estetai ir jaunavedžiai nieko nepasisems iš tos kelionės po Alžyrą. Neįmanoma būtų ką nors sugundyti ten pasitraukti visam laikui, nebent turėtų tam ypatingą pašaukimą. Būdavo, Paryžiuje žmonėms, kuriuos gerbiu ir kurie klausdavo apie Alžyrą, man kildavo noras sušukti: „Nevažiuokite ten". Šituose juokais ištartuose žodžiuose būtų buvusi dalis tiesos. Juk aš matau, ko jie tikisi iš tos kelionės ir ko ten negaus. Ir sykiu man pažįstami šitos šalies kerai ir nebyli jos įtaiga, toji klasta, kuria jinai sulaiko užsibuvusius, sustingdo juos, pirmiausia atimdama norą klausti, paskui užmigdo ir galiausiai įtraukia į kasdienybę. Atradęs šitą šviesą, tokią žėrinčią, jog nuo spin-

desio net juosta ar bąla, iš pradžių tarytum netenki amo. Paskęsti joje, prisiriši, o paskui pastebi, kad šitas pernelyg ilgas švytėjimas nieko neduoda sielai, kad čia būta tik beribio džiūgavimo. Ir tuomet norisi grįžti prie dvasios dalykų. Bet šito krašto žmonės, – čia ir glūdi jų jėga, – rodos, turi daugiau širdies nei dvasingumo. Jie gali tapti jūsų draugais (ir kokiais draugais), bet niekad netaps jūsų paslapčių patikėtiniais. Tatai tikriausiai būtų palaikyta baisiu daiktu šitame Paryžiuje, kur siela taip dosniai švaistoma ir kur išpažinčių vanduo nepaliaujamai čiurlena parkuose tarp fontanų bei statulų.

Labiausiai ši žemė primena Ispaniją. Bet Ispanija be tradicijų būtų tik graži dykuma. O apie pasitraukimą į dykumą visiems laikams, jei tik netyčiomis nėra ten gimęs, gali svajoti tik tam tikros prigimties žmogus. Gimęs šitoje dykumoje, aš negaliu kalbėti apie ją kaip koks atvykėlis. Kai labai myli moterį, argi vardiji, kuo ji žavi? Ne, myli ją visą, jeigu išdrįsčiau taip pasakyti, su viena kita labai konkrečia jaudinančia smulkmena – ypatingai papūstomis lūpomis arba maniera atmesti plaukus. Taigi su Alžyru mane sieja senas ryšys, kuris tikriausiai niekada nenutrūks ir kuris man kliudo būti visišku aiškiaregiu jo atžvilgiu. Paprasčiausiai pasistengęs gali išskirti iš abstraktybės smulkmeną, kuria tave patraukė mylimas žmogus. Būtent tokį mokyklinį pratimą apie Alžyrą galiu pasiūlyti atlikti čia.

Pradėkime nuo to, kad jaunimas čia gražus. Pirmiausia, žinoma, arabai, paskui ir visi kiti. Alžyro prancūzai – hibridinė rasė, sudaryta iš netikėtų derinių. Čia susitiko ispanai ir elzasiečiai, italai, maltiečiai, žydai, pagaliau graikai. Šitie brutalūs susikryžminimai, kaip ir Amerikoje, davė vykusių rezultatų. Vaikštinėdami po Alžyrą, įsižiūrėkite į moterų bei jaunų vyrų riešus, o paskui prisiminkite tuos, kuriuos matote Paryžiaus metro.

Jaunas keliauninkas pastebės ir tai, kad moterys čia gražios. Geriausia vieta tuo įsitikinti – „Fakultetų" kavinės terasa Michelet gatvėje Alžyre, tik reikia ateiti ten sekmadienio rytą, balandžio mėnesį. Kohortos jaunų moterų, apsiavusių sandalais, ap-

sirengusių lengvais ryškių spalvų drabužiais, vaikšto gatve į vieną ir į kitą pusę. Gali žavėtis jomis be apsimestinio gėdos jausmo: jos čia tam ir atėjo. Orane „Cintros" baras Gallieni bulvare irgi geras stebėjimo punktas. Konstantinoje gali pavaikščioti aplink muzikos kioską. Bet kadangi jūra nuo Konstantinos už šimtų kilometrų, ten sutinkamoms būtybėms, matyt, kažko stinga. Apskritai dėl tokios geografinės padėties Konstantina siūlo mažiau malonumų, tačiau nuobodulys joje subtilesnis.

Jeigu keliauninkas atvyksta vasarą, tai pirmiausia, aišku, jam reikia apsilankyti miestus supančiuose pliažuose. Ten jis pamatys tokius pat jaunus žmones, tik dar puikesnius, nes jiems netrukdys drabužiai. Nuo saulės jų akys pasidaro mieguistos kaip didelių gyvulių. Šiuo požiūriu patys gražiausi Orano pliažai, nes gamta ir moterys ten laukiniškiausios.

Egzotikos mėgėjams Alžyras siūlo arabų miestą, Oranas – negrų kaimelį ir ispanų kvartalą, Konstantina – žydų kvartalą. Alžyras turi ilgą prie jūros nusileidžiančių bulvarų vėrinį; jais reikia vaikščioti naktį. Orane medžių nedaug, bet ten patys gražiausi pasaulyje akmenys. Konstantinoje yra kabantis tiltas, kur fotografuojamasi. Labai vėjuotomis dienomis tiltas siūbuoja virš gilių Riumelio tarpeklių, ir tuomet negali nusikratyti pavojaus jausmo.

Jautriam keliautojui, vykstančiam į Alžyrą, siūlau nueiti išgerti anyžių degtinės po prieplaukos skliautais, iš ryto žuvų turguje paragauti šviežių žuvų, keptų anglių krosnelėje; pasiklausyti arabų muzikos nedidukėje Lyros gatvės kavinėje, kurios pavadinimo nebepamenu; šeštą valandą vakaro atsisėsti ant žemės prie Orleano kunigaikščio statulos Vyriausybės aikštėje (ne kunigaikščio garbei, o todėl, kad ten praeina daug žmonių ir būna smagu); paskui nueiti papietauti į Padovanio restoraną, savotišką dansingą ant polių, stovintį ant jūros kranto, – gyvenimas ten visuomet lengvas; aplankyti arabų kapines, pirmiausia, kad ten pajustų grožį ir ramybę, o paskui, lygindamas su jomis, įvertintų tuos šlykščius miestus, į kuriuos mes sukišame savo mirusiuo-

sius; nueiti surūkyti cigaretės į Mėsininkų gatvę Kazboje tarp žiurkių, tarp kepenų, plaučių bei žarnų, nuo kurių iš visų pusių varva kraujas (cigaretė ten būtina, nes tie viduramžiai smarkiai dvokia).

O dėl viso kito, tai Orane reikia mokėti peikti Alžyrą (tvirtinti, kad Orano prekybinis uostas kur kas pranašesnis), Alžyre – šaipytis iš Orano (beatodairiškai sutikti su mintimi, kad oraniečiai „nemoka gyventi") ir, kiekvienai progai pasitaikius, nuolankiai pripažinti Alžyro pranašumą prieš metropolinę Prancūziją. Padaręs tokių nuolaidų, turėsi progos patirti tikrą alžyriečio pranašumą prieš prancūzą, tai yra beribį jo širdies dosnumą ir įgimtą svetingumą.

Galbūt kaip tik čia turėčiau liautis ironizuoti. Pagaliau geriausia lengvabūdiškai kalbėti apie tai, ką myli. O dėl Alžyro, tai man visada baisu paliesti tą vidinę stygą, kuri jam atliepia many ir kurios aklą rimtą gaidą taip gerai pažįstu. Bet aš bent jau galėčiau drąsiai teigti, kad jis yra mano tikroji tėvynė ir kad kiekviename pasaulio kampelyje atpažįstu jo sūnus, o savo brolius iš to draugiško juoko, kuris mane apima juos susitikus. Taip, tai, ką myliu Alžyro miestuose, neatskiriama nuo juose gyvenančių žmonių. Štai kodėl man patinka būti ten tą vakaro valandą, kai iš įstaigų ir namų į dar neapšviestas gatves suplūsta kleganti minia ir plaukia į bulvarus, besidriekiančius prie jūros, o tenai rimsta, leidžiantis sutemoms ir dangaus šviesai, įlankos prožektoriams bei miesto žiburiams pamažu liejantis į bendrą blankų plastėjimą. Visa tauta šitaip susirenka ant jūros kranto, iš minios trykšta tūkstančiai vienatvių. Tuomet prasideda didžiosios Afrikos naktys, karališka tremtis ir neviltingas džiūgavimas, laukiantys vienišo keleivio...

Ne, jokiu būdu ten nevažiuokite, jei jaučiat, kad širdis atvėso, o jūsų siela – tik vargšas gyvulys! Bet tų, kuriems pažįstami skaudūs „taip" ir „ne", vidudienio ir vidunakčio, maišto ir meilės prieštaravimai, ir pagaliau tų, kuriems patinka kūrenti laužus prie jūros, ten laukia liepsna.

1947

HELENOS TREMTIS

Viduržemio jūrai būdingas saulės tragizmas, nepanašus į rūkų tragizmą. Kai kuriais vakarais kalnų papėdėje prie jūros ant tobulos formos nedidukės įlankėlės nusileidus sutemoms, nuo tylių vandenų pakyla nerimastinga pilnatvė. Tokiose vietovėse staiga suvoki: jeigu graikai ir patirdavo neviltį, tai visuomet per grožį ir per tai, kas jame esti slogaus. Tokioje paauksintoje negandoje tragedija pasiekia kulminaciją. Mūsų laikai, priešingai, peno nevilčiai sėmėsi iš bjaurasties ir traukulių. Štai kodėl Europa būtų atgrasi, jeigu skausmas išvis galėtų būti atgrasus.

Mes ištrėmėme grožį, o graikai ėmėsi ginklo jam apginti. Tai pirmasis skirtumas, tačiau jis turi gilias šaknis. Graikų mintis visuomet tarsi mūru apsitverdavo ribos samprata. Ji nieko nestūmė į kraštutinumus, nei šventumo, nei proto, nes ji nieko nepaneigė, nei šventumo, nei proto. Ji atsižvelgdavo į viską, šešėlį atsverdama šviesa. Mūsų Europa, užsimojusi užkariauti visumą, priešingai, yra nesaikingumo duktė. Ji neigia grožį, kaip neigia viską, ko nenori kelti į aukštybes. O į aukštybes, nors ir įvairiais būdais, ji kelia tik vieną dalyką – būsimąją proto viešpatiją. Pasinėrusi į beprotybę, ji plečia amžinąsias ribas, ir tą akimirką tamsios Erinijos[15] užpuola ją ir sudrasko. Nemesidė, ne keršto, o saiko deivė, budi. Visi, kurie peržengia tą ribą, būna negailestingai jos nubausti.

Graikai, ištisus amžius klausę savęs, kas yra teisinga, visiškai nesuvoktų mūsų teisingumo sampratos. Teisingumas jiems

buvo sąvoka, numatanti ribas, tuo tarpu visas mūsų kontinentas mėšlungiškai ieško visuotinio teisingumo. Graikų minties priešaušryje Heraklitas[16] jau įsivaizdavo, kad teisingumas apriboja net fizinę visatą. „Saulė neperžengia savo ribų, antraip teisingumą saugančios Erinijos tai sužinotų". Mes, išvedę visatą ir protą iš jų orbitų, juokiamės iš tokio grasinimo. Apsvaigusiame danguje uždegam kokias tik norim saules. O vis dėlto ribos egzistuoja, ir mes tai žinome. Nežabotoje savo beprotybėje ilgimės pusiausvyros, kurią palikome kažkur toli toli ir kurią naiviai tikimės atgauti baigę savo paklydimus. Vaikiška savimana, įrodanti, jog tautos-vaikai, mūsų beprotybių paveldėtojos, šiandien vairuoja mūsų istoriją.

Fragmentas, priskiriamas tam pačiam Heraklitui, paprasčiausiai teigia: „Savimana – pažangos atžanga". Praėjus daugeliui šimtmečių po Efesiečio, Sokratas, gresiant mirties nuosprendžiui, pripažįsta vieną vienintelį savo pranašumą: ko jis nežinojęs, to ir nemanęs žinąs. Pavyzdingiausi tų amžių gyvenimas ir filosofija baigiasi išdidžiu nežinojimo prisipažinimu. Užmiršę šitai, mes užmiršome ir savo vyriškumą. Teikėme pirmenybę galiai, mėgdžiojančiai didingumą: iš pradžių Aleksandrui, paskui romėnų užkariautojams, kuriais žavėtis mus moko mūsų vadovėlių autoriai, apdovanoti kaip reta vulgariomis sielomis. Mes savo ruožtu irgi užkariavome – perkėlėme ribas, pažabojome dangų ir žemę. Mūsų protas nušlavė viską. Galiausiai, likę vieni, įsiviešpataujame dykumoje. Kokią vaizduotę reikėtų pasitelkti, kad pamatytume tą aukščiausiąją pusiausvyrą, kur gamta atsverdavo istoriją, grožį, gėrį, ir kas privedė iki kruvinos tragedijos skaičių muziką? Mes nusigręžiam nuo gamtos, gėdijamės grožio. Niekingos mūsų tragedijos atsiduoda rašomuoju stalu, ir kraujas, kuriuo jos srūva, – tiršto rašalo spalvos.

Štai kodėl šiandien nepadoru skelbti, jog mes – Graikijos sūnūs. Arba tuomet pripažinkime, kad mes – jos sūnūs išdavikai. Keldami istoriją į Dievo sostą, mes žengiame į teokratiją,

kaip tie, kuriuos graikai vadino barbarais ir mirtinai sutriuškino vandenyse prie Salaminos[17]. Jei norime suprasti, kuo skiriamės nuo graikų, turime kreiptis į tą mūsų filosofą, kuris yra tikrasis Platono varžovas. „Tik šiuolaikinis miestas, – drįsta parašyti Hegelis, – suteikia protui erdvę, kur jis gali pats save suvokti". Taigi mes gyvename didmiesčių laikus. Pasaulis ryžtingai atkirstas nuo to, kas teikia jam stabilumo: nuo gamtos, nuo jūros, nuo kalvos, nuo vakaro meditacijų. Sąmonė išliko tik gatvėse, nes tik gatvėse išliko istorija – toks jau dekretas. Ir to padarinys – reikšmingiausi mūsų kūriniai liudija tą patį išankstinį pasirinkimą. Veltui ieškoma peizažų didžiojoje Europos literatūroje po Dostojevskio. Istorija neaiškina nei gamtos pasaulio, egzistavusio prieš ją, nei grožio, iškylančio virš jos. Ji nusprendė jų nepaisyti. Platono darbuose buvo visko: beprasmybės, proto ir mitų, o mūsų filosofų darbuose tėra beprasmybė arba protas, nes prieš visa kita jie užsimerkė. Kurmis medituoja.

Pirmoji pasaulio kontempliavimą į dvasios tragediją iškeitė krikščionybė. Tačiau ji bent jau rėmėsi dvasingu pagrindu ir taip išsaugojo tam tikrą pastovumą. Dievui mirus, lieka tik istorija ir galia. Jau ilgą laiką mūsų filosofai siekė vieno: pakeisti žmogiškosios prigimties sąvoką situacijos sąvoka, o senovės harmoniją – padriku atsitiktiniu polėkiu arba negailestinga proto raida. Graikai sutramdydavo valią proto gnybtais, o mes galiausiai įspraudėme valios polėkį į proto gelmes, ir taip jis tapo pragaištingas. Vertybės graikams buvo pirmesnės už bet kokį veiksmą ir griežtai žymėdavo jo ribas. Šiuolaikinė filosofija savo vertybes nukelia į veiksmo pabaigą. Jos ne yra, o tampa, ir mes pažinsime jas, jų visumą tik istorijai pasibaigus. Drauge su jomis išnyksta ir bet kokia riba, o kadangi nuomonės apie tai, kokios jos bus, skirtingos, kadangi nebėra kovos, kuri, nepažabota tų vertybių, netruktų iki begalybės, mesianizmai šiandien stoja vieni prieš kitus ir jų šauksmai purtyte purto imperijas. Nesaikingumas, pasak Heraklito, – tai gaisras. Gaisras plečiasi,

Nietzsche jau pranoktas. Europa filosofuoja nebe kūjo dūžiais, o patrankų salvėmis.

Tačiau gamta tebelieka kur buvusi. Savo ramiu dangumi ir savo protingumu ji atsveria žmonių beprotybę. Iki tol, kol užsiliepsnos pats atomas, ir istorija baigsis proto triumfu bei šitos padermės agonija. Bet graikai niekada nėra pasakę, kad riba negali būti peržengta. Jie tik teigė, kad ji egzistuoja ir tasai, kuris išdrįs ją peržengti, bus negailestingai nubaustas. Visa, kas vyksta mūsų dienų istorijoje, negali jų nuneigti.

Tiek istorijos dvasia, tiek menininkas – abu nori pertvarkyti pasaulį. Tačiau menininkas, įpareigotas savo prigimties, žino ribas, kurių nepaiso istorijos dvasia. Štai kodėl istorijos dvasios tikslas yra tironija, tuo tarpu menininko aistra – laisvė. Visi, kurie šiandieną grumiasi už laisvę, galiausiai kovoja už grožį. Žinoma, grožį reikia ginti ne dėl jo paties. Grožis negali apsieiti be žmogaus, ir mes suteiksime didumo ir giedros savo epochai tik būdami drauge su ja jos negandoje. Mes niekad nebebūsim vieniši. Bet ne mažesnė teisybė ir tai, kad žmogus negali apsieiti be grožio, o būtent šito mūsų epocha dedasi nenorinti žinoti. Ji neriasi iš kailio, trokšdama pasiekti absoliutą ir viešpatauti, nori pakeisti pasaulį jo neišeikvojusi, įsakinėti jam jo nesupratusi. Kad ir ką apie tai kalbėtų, ji išduoda pasaulį. Uliksui pas Kalipsę duota rinktis nemirtingumą arba tėvynės žemę. Jis pasirenka žemę ir drauge su ja – mirtį. Toks paprastas didingumas šiandien mums svetimas. Kai kas pasakys, kad mums stinga nuolankumo. Tačiau viską aprėpus, šitas žodis pasirodo dviprasmiškas. Kaip ir tiems Dostojevskio juokdariams, kurie nesiliauja gyręsi, siekia žvaigždžių ir galiausiai viešai apnuogina savo gėdą, mums stinga tik žmogiško išdidumo, kuris reiškia ištikimybę savo riboms, įžvalgią savo lemties meilę.

„Aš nekenčiu savo epochos", – rašė prieš mirtį Saint-Exupéry[18], ir priežastys buvo artimos mano suminėtosioms. Bet kad ir koks sukrečiantis būtų tas šauksmas, išsprūdęs rašančiajam, kuris mylėjo žmones už tai, kas juose yra nuostabaus, mes ne-

prisiimsime už jį atsakomybės. Ir vis dėlto, kokia pagunda kartais kyla nusigręžti nuo šito niauraus, išsekinto pasaulio. Tačiau šita epocha yra mūsų epocha ir mes negalime gyventi nekęsdami patys savęs. Ji taip žemai puolė tik dėl savo vertybių gausos ir dėl ydų didumo. Mes kovosime už tą jos vertybę, kuri turi gilias šaknis. Kokia toji vertybė? Patroklo[19] žirgai rauda žuvusio mūšyje šeimininko. Viskas prarasta. Tačiau kovą vėl pradeda Achilas, ir ji baigiasi pergale, nes ką tik buvo nužudyta draugystė: draugystė yra vertybė.

Prisipažintas nežinojimas, atsisakymas fanatizmo, pasaulio ir žmogaus ribos, mylimas veidas, galiausiai grožis – štai tas kovos laukas, kur mes prisijungsime prie graikų. Tam tikru požiūriu ateities istorijos prasmė ne ta, kuria mes tikime. Ji glūdi kūrybos kovoje su inkvizicija. Kad ir kokią kainą menininkams teks sumokėti už tuščias savo rankas, galime tikėtis jų pergalės. Sutemų filosofija dar sykį išsisklaidys virš žėrinčios jūros. O Viduržemio jūros kraštų mintie, kaip toli nuo mūšio lauko vyksta Trojos karas! Bet ir šįkart baisios šiuolaikinio miesto sienos sugrius, išlaisvindamos „giedrą kaip jūrų ramybė sielą“, Helenos grožį.

1948

MĮSLĖ

Krintančios iš dangaus saulės bangos šiurkščiai atsimuša į mus supančius laukus. Nuo to trenksmo viskas nuščiūva, ir Liuberonas stūkso tolumoje it milžiniškas luitas tylos, kurios aš nenuilstamai klausausi. Sutelkiu dėmesį – kažkas bėga į mane tenai toli, nematomi draugai mane šaukia, mano džiugesys, toks pats, kokį patyriau prieš daugelį metų, auga. Ir vėl mįslė, kurią pavyko įminti, padeda man viską suprasti.

Kur glūdi pasaulio absurdiškumas? Ar jis – šitas žėrėjimas, ar šito žėrėjimo ilgesys? Kaip galėjau lažintis iš beprasmybės, laikydamas atminty šitiek saulės? Visi aplinkiniai tuo stebisi, ir aš pats kartais stebiuosi. Galėčiau atsakyti jiems ir sau, kad kaip tik saulė man čia padėjo ir kad tokia tiršta jos šviesa sukrešina visatą bei jos formas į tamsų žilpulį. Bet visa tai galima išsakyti kitaip, ir aš norėčiau, matydamas šitą baltą ir juodą aiškumą – jis visuomet buvo man tiesos aiškumas, – paprasčiausiai išdėstyti, ką manau apie tą absurdiškumą, kurį pažįstu pernelyg gerai, kad galėčiau pakęsti postringavimą apie absurdiškumą be niuansų. Kalba apie jį, beje, vėl atves mus prie saulės.

Joks žmogus negali pasakyti, kas jis yra. Bet kartais gali pasakyti, kas jis nėra. Iš to, kuris tebeieško, reikalaujama išvadų. Tūkstantis balsų jau skelbia jam, ką jis atrado, tačiau jis žino, kad tai toli gražu ne tai. Sakote, ieškoti, ir tegu jie sau kalba? Žinoma. Bet retkarčiais reikia ir gintis. Aš nežinau, ko ieškau, įvardiju tai atsargiai, neigiu save, kartojuosi, žengiu į priekį ir traukiuosi at-

gal. Tačiau man liepiama pavadinti tai vardais arba vardu visam laikui. Tuomet aš stojuosi piestu: argi tai, kas jau įvardinta, nėra prarasta? Štai apie ką aš bent jau pamėginsiu pakalbėti.

Vyras, jeigu galima tikėti vieno mano draugo žodžiais, visuomet turi du charakterius: savąjį ir tą, kurį jam suteikia žmona. Pakeiskime žmoną visuomene ir suprasime, kad formulė, kurią koks nors rašytojas sieja su plačiu jausmų kontekstu, gali būti komentuojama nuo jo atsietai ir pateikta jos autoriui kiekvienąsyk, kai jam užeina noras pakalbėti apie kitką. Į žodį žiūrima kaip į veiksmą: „Jūs pagimdėte šitą kūdikį?“ – „Taip“. – „Vadinasi, jis jūsų sūnus?“ – „Tai ne taip paprasta, tai ne taip paprasta!“ Taigi Nervalis vieną šlykščią naktį pasikorė dusyk – pirmiausia dėl savęs, užklupus negandai, paskui dėl savo legendos, kuri kai kam padeda gyventi. Niekas nesugeba aprašyti tikros nelaimės nei tam tikrų laimės akimirkų, ir aš nesistengsiu čia to padaryti. Tačiau galima aprašyti legendą ir bent jau valandėlę įsivaizduoti, kad ją išsklaidei.

Dažniausiai rašytojas rašo tam, kad būtų skaitomas (žavėkimės tais, kurie tvirtina atvirkščiai, bet netikėkime jais). Tačiau mūsų visuomenėje jis kaskart vis dažniau rašo tam, kad būtų pripažintas visiems laikams, o tai reiškia, kad jis nebus skaitomas. Tikra teisybė, jog nuo tos akimirkos, kai apie jį prisikaupia medžiagos įspūdingam straipsniui didžiatiražėje mūsų spaudoje, jis įgyja visas galimybes tapti žinomas daugeliui žmonių, kurie niekada jo neskaitys, nes jiems pakaks žinoti jo vardą ir skaityti tai, kas apie jį rašoma. Nuo tada jis taps žinomas (ir užmirštas) ne todėl, kad yra toks, koks yra, o todėl, kad tokį jį pavaizdavo koks nors nuolat skubantis žurnalistas. Taigi norint įsigyti vardą literatūroje, nebūtina rašyti knygas. Pakanka parašyti vieną, apie kurią pakalbės vakarinė spauda, ir nuo to laiko galėsi miegoti ant jos laurų.

Galimas daiktas, tokia daugiau ar mažiau išplitusi reputacija bus uzurpuota. Bet ką čia padarysi? Geriau pripažinkim, kad

šitas nepatogumas irgi gali būti naudingas. Medikai žino, jog kai kurios ligos pageidautinos: jos savotiškai kompensuoja funkcinius sutrikimus, kurie be jų pereitų į didesnius pusiausvyros pažeidimus. Esti palaimingų vidurių užkietėjimų ir lemtingų artritų. Žodžių ir skubotų sprendimų potvynis, šiandien skandinantis bet kokią veiklą tauškalų okeane, moko prancūzų rašytoją kuklumo, kuris jam nuolat reikalingas, nes jis atstovauja tautai, teikiančiai neproporcingai daug reikšmės jo amatui. Matyti savo vardą dviejuose ar trijuose laikraščiuose, kuriuos visi skaito, yra toks sunkus išbandymas, kad norom nenorom duoda sielai šiokios tokios naudos. Tad tebūnie pagarbinta visuomenė, kuri tais savo liaupsinimais kasdien taip pigiai dalija mums po pamoką, teigdama, jog didžios asmenybės, kurias ji sveikina, yra niekas. Jos sukeltas triukšmas juo greičiau praeina, juo būna didesnis. Jis primena tą pakulų ugnį, kurią Aleksandras VI[20] dažnokai liepdavo užkurti prieš save, kad neužmirštų, jog visa šio pasaulio šlovė yra nelyginant išnykstantys dūmai.

Tačiau liaukimės ironizavę. Pakaks pasakyti, jog menininkas privalo geraširdiškai susitaikyti su mintimi, kad jo atvaizdas, kurio jis nesijaučia vertas, bus valkiojamas dantistų bei kirpėjų laukiamuosiuose. Pažinojau tokį madingą rašytoją, apie kurį buvo pasakojama, jog jis kasnakt vadovauja triukšmingoms bakchanalijoms, kur nimfos vilki tik savo plaukais, o faunai kaišioja juodas panages. Žinoma, galėtume savęs paklausti, kada jis randa laiko rašyti knygas, išrikiuotas keliose lentynose knygų spintoje. O iš tikrųjų šitas rašytojas, kaip ir daugelis jo plunksnos brolių, naktimis miega, kad dieną galėtų valandų valandas dirbti prie rašomojo stalo, ir geria mineralinį vandenį saugodamas kepenis. Tačiau vidutinis prancūzas, užkietėjęs blaivininkas ir įtartinas švaruolis, piktinasi, esą vienas mūsų rašytojų moko, jog reikią svaigintis ir nesipraustí. Tokių pavyzdžių netrūksta. Asmeniškai aš galiu pateikti puikų receptą, kaip pigiai įsigyti griežto žmogaus reputaciją. Tiesą sakant, aš nešu

tokios reputacijos naštą, juokinančią mano draugus (aš pats veikiau turėčiau rausti, taip ją uzurpuodamas ir tai suvokdamas). Pavyzdžiui, pakanka nepriimti kvietimo pietauti su tavo negerbiamo laikraščio direktoriumi. Niekas nė neįsivaizduoja, jog tai daroma dėl paprasčiausio padorumo, o ne dėl vingraus liguistos sielos polinkio. Niekam nė į galvą neateis, kad, matyt, jūs iš tikro negerbiat to direktoriaus, jeigu atsisakote su juo pietauti, be to, labiau už viską pasaulyje bijote nuobodulio, – o kas gali būti nuobodžiau už tikrus paryžietiškus pietus?

Vadinasi, reikia pasiduoti. Tačiau progai pasitaikius, galima pamėginti nukreipti šūvius, kartoti, kad neįmanoma visąlaik būti absurdo tapytoju ir kad niekas netiki nevilties literatūra. Žinoma, visuomet galima rašyti ar būti parašiusiam kokią esė apie absurdo sampratą. Bet juk pagaliau gali rašyti ir apie kraujomaišą, nepuldamas ant vargšės sesers, ir niekur nesu skaitęs, kad Sofoklis būtų nužudęs tėvą bei išniekinęs motiną. Mintis, jog kiekvienas rašytojas būtinai rašo apie save ir piešia knygose savo portretą, – viena iš naivybių, kurias paveldėjom iš romantizmo. Priešingai, menininkas neretai pirmiausia domisi kitais žmonėmis, savo epocha arba visiems žinomais mitais. Net jeigu jam pasitaiko išeiti į sceną, jis tik išimtiniais atvejais kalba apie tai, kas esąs iš tikrųjų. Žmogaus kūriniai dažnai atspindi jo ilgesio arba pagundų istoriją ir beveik niekad nepasakoja jo paties istorijos, ypač tuomet, kai pretenduoja į autobiografinius.

Joks žmogus niekad nėra išdrįsęs nupiešti savęs tokio, koks yra.

Aš, priešingai, norėčiau, kiek įmanoma, būti objektyvus rašytojas. Objektyviu vadinu tokį autorių, kuris renkasi siužetus, niekad netapdamas jų objektu. Bet šių laikų šėlas painioti rašytoją su jo siužetu nesugeba pripažinti autoriui tos santykinės laisvės. Taip tampama absurdo pranašu. Tad ką gi dar aš padariau, išskyrus tai, kad išrutuliojau mintį, kurią aptikau savo laikų gatvėse? Be abejonės, aš daviau tai minčiai peno (tam tikra mano dalis dar ir dabar jai jo duoda) drauge su visa savo karta. Aš

paprasčiausiai atsitraukiau deramu atstu nuo tos minties, kad galėčiau ją aptarti ir nustatyti jos logiką. Visa, ką man vėliau pavyko parašyti, pakankamai šitai įrodo. Bet formulę eksploatuoti patogiau negu niuansą. Formulė pasirinkta: ir štai aš absurdiškas, kaip ir anksčiau.

Nėra reikalo kartoti, jog mane dominusioje patirtyje, apie kurią rašiau, absurdas gali būti laikomas tik išeities pozicija, net jeigu jo prisiminimas ir jo sukeltas jausmas lydi paskesnius veiksmus. Lygiai taip, rūpestingai laikantis visų proporcijų, metodiškos kartezijietiškos abejonės nepakanka, kad padarytum iš Descartes'o skeptiką. Kaipgi galėtum apsiriboti mintimi, kad niekas neturi prasmės ir reikia viskuo nusivilti? Nesigilindami į esmę, galime pastebėti bent jau viena: nesant absoliutaus materializmo (jau vien norint sukurti tą žodį, reikia pasakyti, jog pasaulyje esama kažko daugiau, ne tik materijos), nėra ir totalinio nihilizmo. Tą pačią akimirką, kai pasakoma, kad viskas yra beprasmiška, jau išreiškiama kažkas, kas turi prasmę. Nepripažinti pasauliui jokios prasmės – tolygu panaikinti bet kokią vertinančią nuomonę. Tačiau gyventi ir, pavyzdžiui, maitintis jau savaime reiškia turėti vertinančią nuomonę. Priešindamasis mirčiai, tą pačią akimirką pasirenki gyvenimą ir tuo pripažįsti gyvenimo vertę, bent jau santykinę. Galiausiai ką reiškia nevilties literatūra? Neviltis yra tyli. Pati tyla, beje, turi prasmę, jeigu kalba akys. Tikroji neviltis yra agonija, kapas arba bedugnė. Vos prabilęs, pradėjęs protauti ir ypač rašyti, brolis iškart ištiesia mums ranką, medis susilaukia pateisinimo, meilė užgimsta. Nevilties literatūra yra terminologinis prieštaravimas.

Žinoma, man nebūdingas tam tikras optimizmas. Drauge su visais savo amžiaus žmonėmis aš augau aidint Pirmojo pasaulinio karo būgnams, ir nuo to laiko mūsų istorija buvo žudynės, neteisybė arba smurtas. Bet juk tikrajam pesimizmui būdinga perdėti žiaurumą ir niekšybę. Aš savo ruožtu niekad nesiliioviau kovojęs su šia negarbe ir nekenčiu tiktai žiauruolių. Pačiose mūsų nihilizmo gelmėse aš tik ieškojau pagrindo jam

įveikti. Ir, beje, ne todėl, kad būčiau dorybingas ar pasižymėčiau retu sielos kilnumu, o todėl, kad instinktyviai esu ištikimas šviesai, kurioje gimiau ir kurioje jau prieš tūkstantmečius žmonės išmoko sveikinti gyvenimą netgi kentėdami. Eschilas dažnai aukština neviltį, bet vis dėlto skleidžia spindulius ir šildo. Jo pasaulio centre randame ne skurdžią beprasmybę, o mįslę, kitaip tariant, prasmę, kurią sunku iššifruoti, nes ji akina. Be to, nevertiems, tačiau atkakliai ištikimiems Graikijos sūnums, dar gyvuojantiems šiame išsekusiame amžiuje, išdeginta mūsų istorijos žaizda gali atrodyti nepakeliama, bet galiausiai jie ją ištveria, nes nori suprasti. Kad ir kokia niūri mano kūryba, jos gelmėje spindi negęstanti saulė, toji pati, kuri šiandieną šaukte šaukia per lygumas ir kalvas.

Po viso šito pakulų ugnis gali degti: argi svarbu, kokie galime pasirodyti ir ką uzurpuojame? To, kas mes esame, to, kuo privalome būti, pakanka užpildyti mūsų gyvenimams ir išlieti jėgoms. Paryžius – nuostabi ola, ir jo žmonės, matydami ant galinės sienos judant savo šešėlius, mano, kad jie – vienintelė realybė. Lygiai toks ir tas keistas trumpalaikis renomė, kurį šis miestas teikia. Tačiau toli nuo Paryžiaus mes sužinojome, kad už mūsų yra šviesa, kad atmetę savo ryšius privalome atsigręžti ir pažvelgti tiesiai į ją ir kad mūsų uždavinys – perkračius visus žodžius, prieš numirštant suieškoti, kaip ją įvardinti. Tikriausiai kiekvienas menininkas ieško savo tiesos. Jeigu jis didis, kiekvienas kūrinys kaskart priartina jį prie tos tiesos ar bent jau gravituoja arčiau centro su užslėpta saule, kur viskas vieną gražią dieną turi sudegti. Jeigu jis vidutinybė, kiekvienas kūrinys nutolina jį nuo tiesos, ir tuomet tas centras – visur, o šviesa susiskaido. Tačiau šiame atkakliame ieškojime menininkui gali padėti tik tie, kurie jį myli, ir tie, kurie mylėdami ar patys kurdami suranda savo aistroje visų aistrų matą ir tuomet geba vertinti.

Taip, visas šitas triukšmas... kai ramybę reikštų meilė ir kūryba tyloje! Tačiau reikia turėti kantrybės. Dar valandėlė, ir saulė užčiaupia burnas.

1950

SUGRĮŽIMAS Į TIPAZĄ[21]

Tūžmasties kupina siela tu plaukiojai toli nuo gimtųjų namų, aplenkdamas dvigubas jūrų uolas, ir gyveni tu svetimoje žemėje.

MEDĖJA

Penkias dienas ant Alžyro be perstojo lijęs lietus permerkė net jūrą. Iš daugaus aukštybių, kurios atrodė neišsemiamos, į įlanką virste virto nesiliaujančios, nuo tirštumo lipnios liūtys. Pilka, minkšta tarsi didžiulė kempinė jūra tvinko padūmavusiame užtakyje. Tačiau vandenų paviršius, rodos, sustingo, tolydžio plakamas lietaus. Tik vos įžiūrimos plačios bangos tolumoje protarpiais kilnojo virš jūros drumstą garą, nusidriekiantį ligi uosto, juosiamo drėgnų bulvarų. Pats miestas, visos baltos drėgme srūvančios jo sienos prakaitavo kitu garu, einančiu pasitikti anojo. Kad ir kur pasisukęs, rodės, kvėpuoji vandeniu, orą stačiai galėjai gerti.

Aš vaikščiojau priešais paskendusią jūrą, laukiau šitame gruodžio Alžyre, kuris buvo man vasarų miestas. Bėgau nuo Europos nakties, nuo veidų žiemos. Bet ir šiame vasarų mieste juokas dingo, ir jis siūlė man tik apvalias blizgančias nugaras. Vakarais akinamai apšviestose kavinėse, kur ieškodavau prieglaudos, savo amžių skaitydavau veiduose, kuriuos atpažindavau, bet neįstengdavau prisiminti vardų. Žinojau tik, kad štai šitie buvo jauni drauge su manim, o dabar tokie nėra.

Bet aš buvau atkaklus, ne itin žinodamas, ko laukiu, nebent akimirkos, kai vėl sugrįšiu į Tipazą. Kas be ko, didžiulė bepro-

tybė, beveik visuomet susilaukianti bausmės, sugrįžti ten, kur prabėgo jaunystė, ir keturiasdešimtmečiui norėti vėl patirti tą meilę ir išgyventi tai, kuo taip aistringai mėgavaisi būdamas dvidešimties. Bet aš jau buvau patyręs tą beprotybę. Jau buvau vieną syk sugrįžęs į Tipazą netrukus po karo, su kuriuo baigėsi mano jaunystė. Man regis, vyliausi surasiąs ten laisvę, kurios negalėjau pamiršti. Daugiau kaip prieš dvidešimt metų aš iš tiesų ten klaidžiodavau tarp griuvėsių kiaurus rytus, alsuodamas pelynais, šildydamasis prie akmenų, užtikdamas smulkutes rožes, greit nužydinčias ir vėl atgyjančias pavasarį. Tik vidudienį, kai net žiogai nurimsta apsnūdę, bėgdavau nuo godaus viską ryjančios šviesos žėrėjimo. Naktį kartais miegodavau atmerkęs akis po žvaigždėmis srūvančiu dangumi. Tuomet aš gyvenau. Po penkiolikos metų vėl sugrįžau į savo griuvėsius, nusidriekusius už keleto žingsnių nuo pirmųjų bangų; vaikščiojau užmiršto miesto gatvėmis, po laukus, apaugusius karčiais medžiais, ir ant iškilusių virš įlankos šlaitų vėl glosčiau duonos spalvos kolonas. Tačiau dabar griuvėsiai buvo apjuosti spygliuota viela, ir patekti į juos galėjai tik pro oficialius įėjimus. Dėl sumetimų, kuriems, rodos, pritaria moralė, taip pat buvo uždrausta vaikščioti čionai naktį; dieną čia sutikdavai prisiekusį sargą. Tikriausiai atsitiktinai tą rytą išsidriekusius griuvėsius merkė lietus.

Išmuštas iš vėžių, eidamas per vienišus patižusius laukus, stengiausi susigrąžinti bent tą jėgą, ištikimą ligi šiolei, kuri man padeda susitaikyti su tuo, kas yra, jeigu pripažinau, kad nieko negaliu pakeisti. Ir aš iš tikro negalėjau eiti prieš laiko tėkmę, sugrąžinti pasauliui to pavidalo, kurį mylėjau ir kuris prieš daugelį metų išnyko per vieną dieną. 1939 metų rugsėjo antrąją aš iš tikrųjų neišplaukiau į Graikiją, kaip privalėjau. Užtat karas atplaukė iki mūsų, paskui užplūdo ir pačią Graikiją. Tą nuotolį, tuos metus, kurie skyrė įkaitusius griuvėsius nuo dygliuotos vielos, aš vėl radau savy tą dieną, stovėdamas priešais juodo vandens kupinus sarkofagus ar po permirkusiais eglūnais.

Išauklėtas pirmiausia mane supusio grožio, kuris buvo vienintelis mano turtas, aš pradėjau gyvenimą nuo pilnatvės. Paskui atsirado spygliuotos vielos, tai yra tironijos, karas, policijos, maišto metai. Reikėjo paklusti nakčiai: dienos grožio liko vien prisiminimas. O šitoje purvu pažliugusioje Tipazoje blėso net ir prisiminimas. Grožis, pilnatvė, jaunystė! Gaisrų pašvaistėje pasaulis ūmai parodė savo raukšles ir žaizdas, senas ir naujas. Jis paseno akimoju, ir mes drauge su juo. Aš puikiai žinojau, jog polėkis, kurio ieškoti čia atėjau, pagauna tiktai tą, kuris nežino, kad bus jo pagautas. Nėra meilės be žiupsnelio nekaltumo. Kur liko nekaltumas? Imperijos žlugo, tautos ir žmonės graužė vieni kitiems gerkles: mūsų burna buvo sutepšta. Iš pradžių nekalti patys to nežinodami, dabar tapome kaltininkais patys to nenorėdami: paslaptis augo kartu su mūsų žinojimu. Štai kodėl mes pradėjome gilintis, – o, pasityčiojime! – į moralę. Būdamas luošys, svajojau apie dorybingumą! Nekaltumo laikais nežinojau, kad egzistuoja moralė. Dabar tai žinojau, tačiau nesugebėjau gyventi jos pakylėtas. Ant kyšulio, kurį kadai mylėjau, tarp drėgnų sugriautos šventyklos kolonų, man rodėsi, jog einu paskui kažką, kieno žingsnius vis dar girdžiu ant grindinio plokščių bei mozaikų, bet ko jau niekados nebepavysiu. Išvykau į Paryžių ir tik po keleto metų vėl sugrįžau namo.

Bet visus tuos metus man kažko nesuvokiamai trūko. Kai vienąsyk patyrei laimę stipriai mylėti, gyvenimas prabėga vėl ieškant šito karščio ir šitos šviesos. Kad atsisakytum grožio ir su juo susijusios jutiminės laimės, kad tarnautum išimtinai nelaimei, reikalinga sielos didybė, kurios aš neturiu. Bet pagaliau juk nėra tikra niekas, kas verčia ką nors atmesti. Uždaras grožis galiausiai virsta grimasa, atsiskyrėliškas teisingumas galiausiai pradeda engti. Kas nori tarnauti grožiui, nušalindamas teisingumą, netarnauja niekam, net ir sau pačiam, ir galiausiai dusyk pradeda tarnauti neteisybei. Ateina diena, kai žmogus sustabarėja, ir niekas jo nebestebina, viskas jau žinoma, gyve-

nimas slenka viską iš naujo kartojant. Tai tremties, išsekusios gyvybės, mirusių sielų metas. Kad vėl atgytum, reikia malonės, savimaršos arba tėvynės. Kartais rytais ties gatvės kampu švelni rasa suvilgo širdį, paskui išgaruoja. Tačiau gaiva dar lieka, ir kaip tik jos visuomet trokšta širdis. Man vėl reikėjo išvykti.

Ir Alžyre, antrąsyk eidamas per tą pačią liūtį, rodės, nesiliovusią nuo ano išvykimo, kurį maniau esant galutinį, šitame neaprėpiamame ilgesy, kvepiančiame lietumi ir jūra, nepaisant to ūkanoto dangaus, tų per bangą bėgančių nugarų, tų kavinių, kur sieros šviesa darkė veidus, atkakliai verčiau save viltis. Beje, argi aš nežinojau, kad Alžyro lietūs, rodos, niekad nesibaigsiantys, ūmai liaujasi, nelyginant mano tėviškės upės, per dvi valandas patvinstančios, nusiaubiančios hektarus žemių ir akimoju išdžiūstančios? Vieną vakarą lietus iš tiesų nustojo lijęs. Palaukiau dar naktį. Viršum švarios jūros išaušo drėgnas akinantis rytas. Iš dangaus, tyro it akis, vandenų išplauto ir išskalauto, nenutrūkstamo skalbimo išgryninto iki ploniausių, šviesiausių gijų, leidosi virpanti šviesa, jautriai išryškinanti kiekvieną namą, kiekvieną medį, teikianti jiems nuostabaus naujumo. Iš tokios šviesos turėjo išnirti žemė pasaulio sukūrimo rytą. Aš vėl pasukau Tipazos keliu.

Iš visų šešiasdešimt devynių to kelio kilometrų nėra nė vieno, kuris nebūtų nuklotas mano prisiminimais arba pojūčiais. Pašėlusi vaikystė, paauglio svajojimai ūžiant autobusui, rytai, grakščios merginos, pliažai, jauni, visuomet stipriai įtempti raumenys, švelnus vakaro nerimas šešiolikamečio širdyje, gyvenimo geismas, šlovė ir visuomet, metų metais tas pats dangus, neišsenkamai kupinas jėgos ir šviesos, nepasotinamas, kiaurus mėnesius nykią vidudienio valandą ryjantis vieną po kitos pliažuose kryžium išsidriekusias aukas. Ir dar visuomet ta pati jūra, rytais beveik nemateriali, kurią aš vėl išvydau horizonte, kai tik kelias, palikdamas Sahelį ir jo kalvas su bronziniais vynuogienojais, pradėjo leistis pakrantės link. Bet nesustojau į ją pasižiūrėti. Aš troškau vėl pamatyti Chenoua, tą sunkų, tvirtą, iš

vieno luito išskeltą kalną, kuris vakaruose supa Tipazos įlanką prieš nusileisdamas į jūrą. Jį pamatai iš tolo, dar gerokai prieš privažiuodamas, – toks baltas, lengvas rūkas, sumišęs su dangumi. Tačiau jis tolydžio tirštėja artinantis, paskui įgauna jį supančių vandenų spalvą – didžiulė sustingusi banga, kurios stebuklingas šuolis tartum prievarta buvo sukaustytas virš ūmai nurimusios jūros. Dar arčiau, beveik prie pat Tipazos vartų, jis kūpso rūstus, rusvai žalias – apsamanojęs dievas, kurio nieks neišjudina iš vietos, priebėga ir uostas savo sūnums, kurių vienas esu ir aš.

Žiūrėdamas į jį, pagaliau peržengiau spygliuotą vielą ir atsidūriau tarp griuvėsių. Ir žėrinčioje gruodžio šviesoje, kaip atsitinka tik vieną ar du kartus gyvenime, o po to jau gali jaustis gavęs viską su kaupu, aš vėlei pajutau kaip tik tai, ko ieškoti čia buvau atėjęs ir kas, nepaisant tų laikų ir to pasaulio, buvo man pasiūlyta, iš tiesų tik man vienam šitoje tuščioje gamtoje. Nuo alyvuogėmis nubarstyto forumo buvo matyti apačioje išsidriekęs kaimas. Ten nesigirdėjo jokio garso: vaiskiame ore kilo lengvi dūmai. Jūra irgi tylėjo, tarytum nenutrūkstama spindinčios šaltos šviesos srovė būtų užgniaužusi jai kvapą. Vien tolima gaidžio giesmė, atklydusi nuo Chenoua, skelbė trapią dienos šlovę. Nuo griuvėsių pusės, kiek siekė žvilgsnis, buvo matyti tik rauplėti akmenys ir pelynai, medžiai ir tobulos kolonos skaidriame it krištolas ore. Atrodė, tarsi vienai neįkainojamai akimirkai sustingo rytas ir sustojo saulė. Šitoje šviesoje ir tyloje įniršio bei nakties metai pamažėle tirpo. Aš klausiausi to beveik užmiršto gausmo savy, sakytum mano širdis, jau seniai sustojusi, palengva vėl būtų pradėjusi plakti. Ir jau išbudintas vieną po kito pradėjau atpažinti nesuvokiamus garsus, iš kurių susidėjo tyla: nepaliaujamą paukščio bosą, lengvus ir trumpus jūros atodūsius uolų papėdėje, medžių virpėjimą, aklą kolonų giesmę, pelynų šiurenimą, šmurkštinėjančius driežus. Girdėjau šitai ir drauge klausiausi laimingų bangų, kurios kilo many. Man atrodė, kad galiausiai vėl grįžau į uostą, bent jau akimirkai, ir nuo šiol toji akimirka nesi-

baigs. Tačiau netrukus saulė danguje aiškiai pakilo vienu laipsniu. Strazdas trumpai sugiedojo įžangą, ir iš visų pusių kaipmat pasipylė paukščių giesmės, galingos, džiugios, nesuderintos ir linksmos, kupinos begalinio žavesio. Diena išjudėjo iš vietos. Ji turėjo nešti mane ligi vakaro.

Vidudienį nuo pusiau smėlėtų šlaitų, nuklotų heliotropais nelyginant puta, kurią paliko pasitraukdamos įtūžusios pastarųjų dienų bangos, aš žvelgiau į jūrą, kuri dabar vos kilo, tarsi būtų labai išvargusi, ir malšinau du troškulius, kurių žmogus negali ilgai kentėti neišdžiūdamas, – poreikį mylėti ir žavėtis. Juk jeigu nebuvai mylimas, – tai tik nesėkmė, jeigu nemylėjai, – tai jau nelaimė. Visi mes šiandien mirštame nuo tos nelaimės. Kraujas, neapykanta nuskurdina net pačią širdį; kai ilgai reikalauji teisingumo, išsenka meilė, kuri jį pagimdė. Meilė neįmanoma klyksmuose, tarp kurių mes gyvename, o teisingumo nepakanka. Štai kodėl Europa nekenčia dienos ir neteisingumą moka atsverti tik juo pačiu. O kad nesurambėtų teisingumas, tas gražus oranžinis vaisius, kurio viduje tėra kartus ir sausas minkštimas, – aš vėl tą supratau Tipazoje, – reikia išsaugoti savy nepaliestą gaivumą, džiaugsmo šaltinį, mylėti dieną, nepaklūstančią neteisingumui, ir sugrįžti į mūšį su ta užkariauta šviesa. Čia aš vėl suradau senovės grožį, jauną dangų ir matavau savo sėkmę, pagaliau suvokdamas, kad net aršiausiais mūsų beprotybės metais niekad nebuvau pamiršęs šito dangaus. Juk tai jis neleido man įpult į neviltį. Aš visuomet žinojau, kad Tipazos griuvėsiai jaunesni už mūsų statybas ir už mūsų griuvenas. Pasaulis čia kas dieną atsinaujindavo vis naujoje šviesoje. O, šviesa! – antikinėje dramoje taip sušunka visi personažai, atsidūrę prieš savo lemtį. Ta paskutinė priebėga yra ir mūsų priebėga, ir dabar aš tai žinojau. Viduržiemy pagaliau supratau, kad manyje buvo nenugalima vasara.

Aš vėl palikau Tipazą, sugrįžau į Europą ir jos kovas. Bet tos dienos prisiminimas vis dar mane palaiko ir padeda vieno-

da širdimi priimti tai, kas džiugina, ir tai, kas slegia. Argi šią sunkią valandą, kurioje atsidūrėme, galėčiau norėti ko nors kito, kaip tik nieko neišbraukti ir išmokti iš balto ir juodo siūlo vyti tą pačią virvę, įtemptą iki paskutinės ribos? Visame, ką ligi šiolei padariau ar pasakiau, aš, rodos, aiškiai atpažįstu tas dvi jėgas, net jeigu jos ir prieštarauja viena kitai. Aš negalėjau išsižadėti šviesos, kurioje gimiau, ir vis dėlto nenorėjau atsisakyti sunkios mūsų dienų naštos. Būtų pernelyg lengva supriešinti čia švelnų Tipazos vardą su kitais vardais, skambesniais ir žiauresniais: mūsų dienų žmogaus vidinis kelias man gerai pažįstamas, esu nuėjęs juo į priekį ir atgal, – jis veda nuo dvasios kalvų į nusikaltimų sostines. Ir tikriausiai visuomet gali pasilsėti, užmigti ant kalvos ar tapti nusikaltimo išlaikytiniu. Tačiau išsižadėdamas dalies to, kas yra, turi išsižadėti būti, vadinasi, turi išsižadėti gyventi ar mylėti kitaip, nei pagal įgaliojimą. Taigi esama ryžto gyventi, nieko gyvenime neatsisakant, ir tai yra vertybė, kurią gerbiu labiausiai šitame pasaulyje. Tiesą sakant, bent jau retkarčiais gailėdavausi jos neugdęs. Kadangi nedaugelis epochų taip atkakliai kaip mūsiškė reikalauja neskirti to, kas geriausia, nuo to, kas blogiausia, aš tikrai norėčiau nieko neapeiti ir griežtai išsaugoti dvilypį atminimą. Taip, esama grožio ir esama pažemintųjų. Norėčiau niekad neišduoti nei vieno, nei kitų, kad ir kaip sunkiai tai būtų įvykdoma.

Tačiau ir šitai panašu į moralą, o mes gyvename dėl kažko aukštesnio už moralą. O, kad galėtume tatai įvardinti, kokia tyla! Ant Saint-Salsa kalvos, į rytus nuo Tipazos, vakaras kupinas gyvybės. Tiesą pasakius, dar šviesu, bet ta šviesa nepastebimai blėsta, skelbdama dienos pabaigą. Pakyla vėjas, lengvas it naktis, ir bebangė jūra ūmai pasuka viena kryptim ir ima tekėti iš vieno horizonto galo į kitą tarytum didžiulė nevaisinga upė. Dangus patamsėja. Tuomet prasideda paslapties, nakties dievų, anapus malonumo metas. Bet kaip visa tai perteikti? Ant nedidukės monetos, kurią iš čia išsivežu, vienoje pusėje matyti veidas, gražus moters veidas, atkartojantis man visa, ką tądien

patyriau, kita pusė nusitrynusi, ir grįždamas aš čiupinėju ją pirštais. Ką gali pasakyti man šita burna be lūpų? Nebent tai, ką kartoja paslaptingas balsas manyje, kas dieną primenantis mano nežinojimą ir mano laimę: „Paslaptis, kurios ieškau, užkasta alyvmedžių slėnyje po žole ir šaltomis žibuoklėmis aplink seną, vynuogienojais kvepiantį namą. Daugiau kaip dvidešimt metų vaikščiojau pirmyn atgal po šitą ir kitus slėnius, panašius į jį, klausinėjau nebylius ožkaganius, beldžiausi į negyvenamų griuvėsių duris. Kartais tą valandą, kai neužgesusiame danguje pateka aušrinė, šviesai lyjant plonomis gijomis, manydavau žinąs paslaptį. Aš iš tikrųjų ją žinojau. Gal ir dabar žinau. Bet juk niekas nenori šitos paslapties, tikriausiai aš ir pats jos nenoriu ir negaliu atsiskirti nuo saviškių. Aš gyvenu šeimoje, kuri įsivaizduoja viešpataujanti turtinguose, šlykščiuose miestuose, pastatytuose iš akmens ir rūkų. Ji garsiai kalba dieną naktį, ir viskas lenkiasi prieš ją, o ji nesilenkia prieš nieką: ji kurčia visoms paslaptims. Man atkari mane nešanti jos galia, ir kartais jos šauksmai mane vargina. Bet jos nelaimė – mano nelaimė, mes vieno kraujo. Argi aš nerėkiau tarp akmenų, toks pat paliegėlis, bendrininkas ir triukšmadarys? Tad verčiu save užmiršti, einu per geležinius ir ugninius mūsų miestus, drąsiai šypsausi nakčiai, šaukiu audras – aš neišduosiu. Aš iš tikrųjų užmiršau ir nuo tada esu veiklus ir kurčias. Bet galgi vieną gražią dieną, kai būsime pasirengę mirti nuo išsekimo ir nežinojimo, man pavyks išsižadėti rėksmingų mūsų kapų, nuėjus išsitiesti slėnyje po ta pačia šviesa ir paskutinį kartą sužinoti tai, ką žinau".

1953

JŪRA IŠ ARTI

BORTO DIENORAŠTIS

Aš išaugau jūroje, ir skurdas man buvo kupinas prabangos, paskui netekau jūros, ir visos prašmatnybės ėmė atrodyti pilkos, o skurdas – nepakeliamas. Nuo to meto aš laukiu. Laukiu sugrįžtančių laivų, vandenų, atstodavusių man namus, giedros dienos. Aš sutelkiu kantrybę ir iš visų jėgų stengiuosi būti mandagus. Mane mato vaikštant gražiomis, daug mačiusiomis gatvėmis, aš žaviuosi gamtovaizdžiais, kaip ir visi, ploju, spaudžiu ranką, tačiau tas kalbantis žmogus – ne aš. Mane pagiria – aš užsisvajoju, mane įžeidžia – beveik nesistebiu. Paskui užmirštu viską ir šypsausi tam, kuris mane įžeidė, ar pernelyg galantiškai sveikinu tą, kurį myliu. Ką daryti, jeigu mano atminty gyvas tik vienas vaizdas? Galiausiai manęs griežtai pareikalauja pasakyti, kas aš toks. „Dar niekas, dar niekas..."

Laidotuvėse aš tiesiog pranokstu save. Tuomet iš tikrųjų iššoku aukščiau bambos. Lėtai žingsniuoju sena geležim žydinčiais priemiesčiais, įsuku į plačias alėjas su cementiniais medžiais, vedančias prie duobių, iškastų šaltoje žemėje. Ten, stovėdamas po rausvu dangaus tvarsčiu, žiūriu, kaip narsūs kompanionai nuleidžia mano draugus į trijų metrų gylį. Gėlė, kurią man paduoda žemėta ranka, visuomet pataiko į kapo duobę, jeigu tik aš ją metu. Aš pamaldus ir susijaudinęs lygiai tiek, kiek reikia, mano sprandas deramai nulenktas. Visi žavisi mano žodžių taiklumu. Bet anoks čia nuopelnas: aš laukiu.

Laukiu ilgai. Kartais suklumpu, prarandu įgūdžius, nuo manęs pabėga sėkmė. Tuščia jos, tuomet lieku vienas. Nubundu naktį ir pus-

migis, rodos, girdžiu šniokščiant bangas, alsuojant vandenis. Išsibudinęs visiškai, atpažįstu lapuose šnarant vėją ir nelemtą ištuštėjusio miesto bruzdesį. Šiaip ar taip, mano meniniai sugebėjimai per menki, kad paslėpčiau savo sielvartą ar apvilkčiau jį pagal madą.

Kitąkart, priešingai, sulaukdavau pagalbos. Būdavo dienų, kai Niujorke, pasiklydęs tarp tų akmens ir plieno šulinių, kur klaidžioja milijonai vyrų ir moterų, bėgdavau nuo vieno prie kito, nematydamas tam bėgimui galo, išsimušdamas iš jėgų taip, kad mane paremdavo tik išeities ieškančių žmonių masė. Tuomet pradėdavau dusti, mano išgąstis, rodydavosi, tuoj prasiverš riksmu. Tačiau kiekvieną sykį tolimas vilkiko kauksmas man primindavo, kad šitas miestas, šita išdžiūvusi cisterna, yra sala ir kad prie Bettery'o kyšulio[22] *laukia mano krikšto vanduo, juodas, pūvantis, nusėtas tuščiaviduriais kamščiais.*

Va šitaip aš, nieko neturintis, padovanojęs visą savo turtą, stovyklautojas visuose savo namuose, vis dėlto būnu visko pertekęs, kai to geidžiu, – aš tolydžio keliu inkarą, neviltis manęs nepažįsta. Nusivylėlis neturi tėvynės, ir aš žinau, kad jūra buvo prieš mane ir liks, kai manęs nebebus, – aš pasirengęs beprotybei. Tie, kurie myli vienas kitą ir yra išskirti, gali gyventi neišbrisdami iš skausmo, bet tai toli gražu ne neviltis: jie žino, kad meilė egzistuoja. Štai kodėl aš kenčiu be ašarų nuo tos tremties. Aš vis dar laukiu. Pagaliau ta diena išaušta...

Basos jūreivių kojos tyliai bilsnoja į denį. Mes išplaukiame brėkštant. Vos palikus uostą, stiprūs vėjo šuorai pagauna įnirtingai šukuoti jūrą, o ji šiaušiasi nedidukėmis bangomis be putų. Vėliau vėjas atšąla ir nubarsto vandenį kamelijomis, kurios beregint išnyksta. Visą rytą mūsų burės plaikstosi viršum džiugaus vivariumo. Vanduo sunkus, žvynuotas, pasidengęs šviežiomis gleivėmis. Retkarčiais bangos atsimuša į forštevenį, ir karti aliejinga puta, dievų seilės, nuteka laivo medžiu iki pat vandens, kuriame išsisklaido mėlynai baltos karvės kailis; mūsų kilvateris dar ilgai neša paskui save tą išsekusį gyvulį.

Išplaukus iš uosto, žuvėdros lydi mūsų laivą be regimų pastangų, beveik nevasnodamos sparnais. Gražus tiesus jų skry-

dis tik vos vos palaikomas vėjo. Ūmai garsus trenksmas prie virtuvės sukelia smaguriška aliarmą paukščių gretose, išardo gražų jų pulką ir užkuria baltų sparnų laužą. Žuvėdros ima pašėlusiai sūkuriuoti į visas puses, nė kiek nemažindamos greičio, viena po kitos palieka sambūrio vietą ir neria jūron. Po keleto sekundžių ir vėl susiburia ant vandens – tokia triukšminga paukštidė, kurią mes paliekame užpakaly, įsikūrusi bangų išlinkyje, pamažu trupinanti atliekų maną.

Vidudienį, gaubiama kvaitinančios saulės, išsekusi jūra vos vos tepakyla. Kai ji sudrimba nuo savo svorio, tyla ima spengti. Valanda kepinimo – ir blyškus vanduo, didžiulis, iki baltumo įkaitintas valcuotos geležies lakštas, ima spragsėti. Spragsi, rūksta, galiausiai užsidega. Po valandėlės jis pasigręš kita puse, atsukdamas į saulę drėgną veidą, dabar jau banguojantį ir tamsų.

Praplaukiam Herkulio vartus, vietą, kur mirė Antėjas[23]. Už jų plyti vandenynas. Mes lenkiame iš vienos pusės Horno ir Gerosios Vilties kyšulius, dienovidžiai tuokiasi su platumomis, Ramusis vandenynas geria Atlantą. Praplaukę Vankuverio kyšulį, palengva pakrypstame į Pietų jūras. Už keleto kabeltovų prieš mus viena po kitos išsidriekia Velykų, Sielvarto, Hebridų salos. Vieną rytą žuvėdros staiga dingsta. Be galo nutolę nuo žemės, liekame vieni su savo burėmis bei įranga.

Vieni su horizontu. Bangos plūsta iš nematomų Rytų, viena paskui kitą, kantriai; jos atvilnija iki pat mūsų ir kantriai, viena paskui kitą nuvilnija į nežinomus Vakarus. Nepaliaujamas judėjimas, neturintis nei pradžios, nei pabaigos... Upokšnis ir upė prateka pro šalį, jūra prateka pro šalį, bet išlieka. Šitokia turėtų būti meilė, ištikima ir trumpalaikė. Aš tuokiuosi su jūra.

Atviri vandenys. Leidžiasi saulė, ties horizontu ją įtraukia savin rūkas. Valandėlę jūra atrodo rožinė iš vienos pusės, žyd-

ra – iš kitos. Paskui vandenys patamsėja. Tobulo rato paviršiumi per storą tamsų metalą šviesteli mažylytis dvistiebis burlaivis. O patį tykiausią metą, artėjant vakarui, iš vandens išnyra šimtai jūros kiaulyčių, valandėlę pašokinėja aplink mus, paskui nudumia horizonto link, kur nėra žmonių. Joms dingus lieka tyla ir pirmykščių vandenų nerimas.

Dar kiek vėliau prie atogrąžos susitinkame aisbergą. Tapęs nematomas po ilgos kelionės šiuose šiltuose vandenyse, tačiau veiksmingas, jis praslenka pro dešinįjį laivo bortą, trumpam užklodamas jo virves šerkšno rasa, o ties kairiuoju bortu tuo metu merdi kaitri diena.

Naktis nesileidžia jūron. Priešingai, ji kyla į vis dar blyškų dangų iš vandens gelmių, kurias jau pasinėrusi saulė pamažu tamsina, žerdama savo tirštus pelenus. Akimirką Venera lieka vieniša viršum juodų bangų. Užmerki ir vėl atmerki akis – o žvaigždės jau nesustodamos žiebiasi išsiliejusioje naktyje.

Užtekėjo mėnulis. Iš pradžių jis vos vos apšviečia jūros paviršių, po to pakyla aukštėliau ir pažeria raštą ant minkšto vandens. Galiausiai, pasiekęs zenitą, nutvieskia visą jūros koridorių – gausią pieno upę, kuri, laivui judant, nenuilstamai teka mūsų link į tamsų vandenyną. Štai ta ištikimoji naktis, ta gaivioji naktis, kurią, supamas šokčiojančių šviesų, vadindavau svaigalu, geismo žadintoja.

Mes plaukiame per tokias plačias erdves, jog, rodos, niekad nepriplauksime galo. Saulė ir mėnulis pakaitom teka ir leidžiasi, šviesa ir tamsa tolydžio keičiasi vietomis. O dienos jūroje panašios viena į kitą nelyginant laimė...

Tasai gyvenimas, sukylantis prieš užmarštį ir prieš prisiminimus, apie kurį kalba Stevensonas[24].

Aušra. Statmenai perkertame Vėžio atogrąžą, vandenys dejuoja ir mėšlungiškai trūkčioja. Viršum banguojančios jūros, nusagstytos plieno spalvos blizgučiais, aušta diena. Baltas nuo ūkanos ir kaitros dangus švyti negyvu, tačiau nepakenčiamu švytesiu, tarytum saulė būtų išskydusi debesų tirštyje per visą padangių skliautą. Ligotas dangus viršum sudarkytos jūros. Brėkštant pamėlusiame ore didėja karštis. Kiaurą dieną forštevenis blaško skraidančių žuvų debesis, vaiko iš bangų – jų krūmų – geležinius paukščius.

Po vidudienio prasilenkiame su keleiviniu laivu, grįžtančiu į krantą. Pasisveikinimas sirenomis, triskart suklikusiomis lyg koks priešistorinis gyvūnas, ženklai, kuriuos pasimetę keleiviai, įaudrinti susitikimo jūroje, siunčia vieni kitiems, pamažu didėjantis nuotolis tarp dviejų laivų, galiausiai išsiskyrimas nieko gero nelinkinčiuose vandenyse, – nuo viso šito širdis gaužiasi. Kas, branginantis jūrą ir vienatvę, ištvers nepamilęs tų užsispyrusių pamišėlių, prikaustytų prie denio, nusviestų į milžiniškų vandenynų keteras, beieškančių jūroje nuklydusių salų.

Pačiam Atlanto vidury linkstam nuo pašėlusių vėjų, nepaliaujamai pučiančių iš vieno ašigalio į kitą. Kiekvienas mūsų šūksnis pasiklysta, nuskrieja į bekraštes erdves. Tačiau šis šūksnis, diena iš dienos nešamas vėjų, galiausiai pasieks kokį plokščią žemės kampelį ir ilgai aidės, atsimušęs į suledėjusias pertvaras, kol koks nors žmogus, lindėdamas sniego kiaukute, išgirs jį ir patenkintas nusišypsos.

Snūduriavau, šildomas popietės saulės, kai ūmai mane pabudino siaubingas triukšmas. Saulę išvydau jūros dugne, audringą dangų užplūdo bangos. Jūra staiga įsiliepsnojo, saulė tekėjo mano gerkle ilgais lediniais gurkšniais. Aplink mane jūreiviai juokėsi ir verkė. Jie mėgo vienas kitą, tačiau negalėjo vienas kitam atleisti. Tądien vėl pamačiau pasaulį tokį, koks

yra, ir ryžausi sutikti, kad jo gėris sykiu ir pražūtingas, o jo piktadarybės – išganingos. Tądien supratau, jog esama dviejų tiesų, kurių viena niekad neturi būti pasakyta.

Keistas, kiek apkramtytas Pietų mėnulis lydi mus keletą naktų, paskui paskubom slysteli nuo dangaus į vandenį, ir šis jį praryja. Lieka Pietų Kryžius, keletas žvaigždžių, akytas dangus. Tą pat akimirką vėjas visiškai nuščiūva. Dangus rieda ir tolydžio siūbuoja viršum sustingusių mūsų laivo stiebų. Išjungę variklį, neišskleidę burių, skrodžiame karštą naktį, o vanduo draugiškai daužosi į mūsų šonus. Jokio įsakymo, varikliai tyli. Iš tiesų, kam ieškoti, kam sugrįžti? Mes visko sotūs, mus nenumaldomai migdo nebyli beprotybė. Šitaip staiga ateina diena, kuri įveikia viską, tuomet reikia atsiduoti srovei, kaip daro tie, kurie plaukia iki visiško išsekimo. Ką reikia įveikti? Aš visados nutyliu tai nuo savęs paties. O varganasai guoli, karališkasis patale, karūna guli vandenų dugne!

Rytą laivo sraigtas palengva ima plakti drungną vandenį. Mes vėl įsibėgėjome. Apie vidudienį su mumis prasilenkia būrys elnių, atklydusių iš tolimų žemynų, ir tvarkingai nuplaukia šiaurės link, lydimi margaspalvių paukščių, tarpais nutūpiančių pailsėti į jų giraitę. Tas šnarantis miškas palengva dingsta už horizonto. Kiek vėliau jūra pražysta keistais geltonais žiedais. Vakarop valandų valandas mus lydi kažkieno nematoma giesmė. Aš užmiegu niekieno nevaržomas.

Ištempę visas bures prieš tyrą brizą, skriejame per šviesią raumeningą jūrą. Greitis – pats didžiausias, vairalazdė nukrypusi į kairįjį bortą. O dienai baigiantis, vis dar tiesindami kursą, pakrypę dešiniuoju bortu, burėms liečiant vandenį plaukiam didžiuliu greičiu palei pietinį kontinentą, kurį atpažįstu, nes kitados esu aklai perskridęs jį barbariškame lėktuvo karste. Tuomet aš vos judėjau priekin savo vežėčiose kaip tingus karalius

ir laukiau, kada pasieksiu jūrą, bet taip jos ir nepasiekiau. Baidyklė suriaumojo, pakilo nuo Peru guanų[25], nėrė aukštyn viršum Ramiojo vandenyno pliažų, perskrido baltus suskaldytus Andų nugarkaulius, paskui milžinišką Argentinos lygumą, aplipusią musių spiečiais, sparno brūkštelėjimu sujungė piene skendinčias Urugvajaus lankas su juodomis Venesuelos upėmis, nutūpė, dar pariaumojo, sudrebėjo iš geidulio priešais naujas tuščias erdves, kurias jai teks praryti, bet vis nesiliovė judėjusi į priekį ir darė tai labai iš lėto ir triukšmingai, tačiau atkakliai, kupina klaikaus ir tvirto apnuodyto veržlumo. Tuomet aš merdėjau metalo celėje, svajojau apie skerdynes bei orgijas. Be erdvės nebūna nei nekaltumo, nei laisvės! Kalėjimas negalinčiam kvėpuoti tolygus mirčiai arba beprotybei, ką jame veikti, jeigu ne žudyti ir ne prievartauti? O šiandien, priešingai, alsuoju pilna krūtine, visos mūsų burės plakasi mėlyname ore, aš tuoj pradėsiu šaukti, pakerėtas greičio; mes metame į vandenį savo sekstantus ir kompasus.

Valdingame vėjyje mūsų burės tarsi geležinės. Prieš akis visu greičiu slenka krantas: karališki kokoso palmynai, kurių šaknis drėkina ryškiai žalios lagūnos, rami įlanka, pilna raudonų burių, geltonas smėlis. Staiga išnyra didžiuliai pastatai, suskaldyti užžėlusio laukinio miško, prasidedančio tarnybiniame kieme: vienur kitur geltona ipekakvana arba medis violetinėmis šakomis pragręžia langą, galiausiai Rio sugriūva mums už nugarų, ir netrukus naujus jo griuvėsius užklos augalija, kur plyšaus juoku Tichukos beždžionės. Mes dar greičiau plaukiame pro milžiniškus pliažus, kur smėlio fontanais trykšta bangos, paskui dar greičiau – ir Urugvajaus avinai supuola jūron, vienu gaistu nudažydami ją geltonai. Paskui didžiuliai barbariški laužai Argentinos pakrantėse lygiais atstumais viens nuo kito kelia į dangų iš lėto kepančius pusjaučius. Naktį Ugnies žemės ledai ištisas valandas plaka mūsų laivo korpusą, laivas kiek sulėtina greitį ir pasisuka šonu. Iš ryto nepakartojama Ramiojo

vandenyno banga, tūkstančius kilometrų kunkuliuojanti vėsiais žaliais ir baltais skalbiniais palei Čilės krantus, iš lėto pakelia mus ir grasina išmesti į krantą. Vairalazdė jos išsilenkia, laivas apiplaukia Kergeleno salyną. Salsvą vakarą prie mūsų prisiiria pirmosios nerimastingos valtys.

„Į jūrą! Į jūrą!" – šaukė nuostabūs vaikai vienoje mano vaikystės knygoje. Aš viską užmiršau iš tos knygos, išskyrus šitą šūksnį. „Į jūrą!" Ir Indijos vandenynu, paskui Raudonosios jūros bulvaru, kur tylią naktį girdi vieną po kito spragsint dykumos akmenis, vėstančius po dienos kaitros, grįžtame į seną jūrą, kurioje ščiūva šūksniai.

Galiausiai vieną rytą įplaukiame į keistos tylos gaubiamą įlanką, nuženklintą nejudančių burių. Tik keletas jūros paukščių ginčijasi nendrių prismaigstytame danguje. Plaukte pasiekiame tuščią pliažą, kiaurą dieną mirkstame vandenyje, paskui džiūstame smėlyje. Pavakary, pažaliavus ir atsitraukus dangui, ir šiaip jau rami jūra dar labiau nurimsta. Nedidukės bangos atneša ant šilto smėlio kranto purslotą garą. Jūros paukščiai dingo. Liko tik erdvė, atvira dvasios kelionei.

Taip, esti naktų, kurių švelnumas begalinis, ir gali numirti, suvokęs, kad jos sugrįš į žemę ir jūrą, kai mūsų nebebus. O didžioji jūra, visąlaik vagojama ir visąlaik skaisti, mano nakties ekstaze! Ji nuskalauja ir pasotina mus savo bergždžiose raukšlėse, ji mus išlaisvina ir padeda išsilaikyti. Kiekvienoje bangoje – pažadas, ir visuomet tas pats. Ką sako banga? Jeigu man reiktų mirti apsuptam šaltų kalnų, visų užmirštam, atstumtam saviškių, išsekusiam, tai jūra galiausiai užlietų mano celę, padėtų iškilti virš savęs paties ir numirti be neapykantos.

Vidurnakty aš vienas ant jūros kranto. Reikia dar kiek palūkuriuoti, paskui išvyksiu. Net dangus sustingo su visomis

žvaigždėmis, kaip ir tie šviesomis žėrintys keleiviniai laivai, kurie šią valandą visam pasauly nušviečia tamsius uostų vandenis. Erdvė ir tyla užgula širdį vienodu svoriu. Netikėta meilė, tikra kūryba, ryžtingas poelgis, viską pakeičianti mirtis tam tikromis akimirkomis pažadina štai šitokį nepakeliamą nerimą, kuriam atsispirti nėra galios. Nuostabus būties nerimas, saldus artumas pavojaus, kurio nesugebam įvardinti, vadinasi, gyventi – reiškia veržtis į pražūtį? Ir vėl mes be atvangos veržiamės į pražūtį.

Aš visuomet jaučiuosi gyvenąs atviroje jūroje su karališkos laimės grėsme širdyje.

1953

KALBOS,
PASAKYTOS ŠVEDIJOJE

PONUI LOUIS'UI GERMAINUI

1957 METŲ GRUODŽIO 10 DIENOS

KALBA[2]

Priimdamas apdovanojimą, kuriuo laisvoji jūsų Akademija malonėjo mane pagerbti, ir pamatavęs, kiek šis atpildas pranoksta mano asmeninius nuopelnus, jaučiuosi itin dėkingas. Kiekvienas žmogus, juo labiau kiekvienas menininkas, nori būti pripažintas. Aš irgi to noriu. Bet sužinojęs apie jūsų nutarimą, negalėjau nepalyginti jo sukelto atgarsio su tuo, kas aš esu iš tikro. Argi galėjo beveik jaunas žmogus, turtingas vien abejonių ir dar tik pradėtos kūrybos, įpratęs gyventi darbo vienatvėje ar ieškodamas priebėgos draugystėje, nepulti į paniką, kai sužinojo apie nuosprendį, kuris vienu gaistu iškėlė jį, vienišą ir užsisklendusį savy, į brutalios šviesos ratą? Ir su kokia širdim galėjo jis priimti tokią garbę, kai kiti rašytojai Europoje, didieji iš didžiųjų, priversti tylėti netgi tada, kai jų gimtinė kenčia nepaliaujamus vargus?

Aš patyriau šitą vidinį sąmyšį ir nerimą. Kad susigrąžinčiau ramybę, turėjau paklusti tai pernelyg dosniai daliai. O kadangi negalėjau prilygti jai savo nuopelnais, nieko kito nebeliko, kaip pasitelkti į pagalbą tai, kas visą gyvenimą mane palaikė pačiomis nepalankiausiomis aplinkybėmis: savąją meno ir rašytojo vaidmens sampratą. Tad leiskite man, kupinam dėkingumo ir draugiškų jausmų, išdėstyti jums tą sampratą kaip įstengsiu paprasčiau.

Asmeniškai aš negaliu gyventi be savo meno. Tačiau niekad nesu iškėlęs to meno aukščiau už viską. Priešingai, jis man būti-

nas kaip tik todėl, kad nuo nieko nenusišalina ir leidžia gyventi tokiam, koks esu, kaip gyvena visi. Menas, man regis, nėra atsiskyrėliškas džiaugsmas. Jis – priemonė sujaudinti kuo daugiau žmonių, pasiūlant jiems rinktinį bendrų kančių ir bendro džiaugsmo vaizdą. Taigi jis įpareigoja menininką neatsiskirti nuo kitų, verčia jį tarnauti paprasčiausiai ir visuotiniausiai tiesai. Ir tas, kuris neretai pasirenka menininko likimą todėl, kad jaučiasi esąs kitoks, netrukus suvokia, jog galės puoselėti savo meną ir savo skirtumus, tik pripažinęs savo panašumą su kitais. Šitaip ir formuojasi menininkas – nuolatos eidamas prie kitų ir vėl grįždamas prie savęs, pusiaukelėje tarp grožio, be kurio negali apsieiti, ir bendruomenės, iš kurios negali ištrūkti. Štai kodėl tikrieji menininkai nieko neniekina: jie įsipareigoja suprasti, užuot teisę. Ir jeigu šiam pasauly jie privalo rinktis, tai negali rinktis nieko kito, tik visuomenę, kurioje, anot garsiųjų Nietzsche's žodžių, viešpatauja nebe teisėjas, o kūrėjas, nesvarbu, ar jis bus darbininkas, ar intelektualas.

Rašytojo vaidmuo sykiu neatskiriamas nuo sunkių pareigų. Jis iš principo negali tarnauti tiems, kurie kuria istoriją, jis tarnauja tiems, kurie turi ją kęsti. Kitaip liktų vienas ir be savo meno. Visa tironijos kariauna su milijonais joje tarnaujančiųjų neišvaduos jo iš vienatvės, net jeigu jis ir sutiks žengti su jais koja kojon, ypač tuomet. Tačiau pakanka kokio tylinčio niekam nežinomo kalinio, žeminamo kitame pasaulio krašte, kad rašytojas būtų grąžintas iš tremties kiekvienąsyk, kai jam pavyksta, skendint laisvės privilegijose, neužmiršti to tylėjimo ir meno priemonėmis jį išgarsinti.

Nė vienas mūsų nėra pakankamai didis tokiam pašaukimui. Tačiau kad ir kokios būtų rašytojo gyvenimo aplinkybės, – niekam nežinomas ar anksti išgarsėjęs, patekęs į tironijos gniaužtus ar kurį laiką laisvai reiškiąs savo mintis, – jis gali vėl susigrąžinti gyvo bendrumo su visais žmonėmis jausmą, kuris jį pateisins su viena sąlyga – jis privalo pagal išgales prisiimti du įsipareigojimus, teikiančius didingumo jo amatui: tarnauti tie-

sai ir tarnauti laisvei. Kadangi jo pašaukimas – sujungti draugėn kuo daugiau žmonių, jis negali taikstytis su melu ir vergyste, skleidžiančiais vienatvę ten, kur įsigali. Kad ir kokie būtume luoši, mūsų amato kilnumo šaknys visada glūdės dviejose sunkiai įvykdomose priedermėse: nemeluoti apie tai, ką žinai, ir priešintis priespaudai.

Daugiau kaip dvidešimt beprotiškos istorijos metų mane, bejėgį, pasiklydusį, kaip ir visi mano amžiaus žmonės, epochos konvulsijose, visuomet palaikydavo neaiškus jausmas, jog rašyti šiandien yra garbė, nes šis aktas įpareigoja, ir įpareigoja ne tik rašyti. Ypač jis mane įpareigojo kiek įmanoma vargti bendrą vargą ir puoselėti bendrą viltį su visais, kurie gyveno tuo metu. Žmonės, gimę prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, sulaukę dvidešimties tuomet, kai kūrėsi hitlerinis režimas ir buvo vykdomi pirmieji revoliuciniai nuosprendžiai, vėliau nusviesti pasitobulinti į Ispanijos ir Antrąjį pasaulinį karą, į lagerių pasaulį, į kankinimų bei kalėjimų Europą, šiandien privalo auklėti savo sūnus ir brandinti savo kūrinius pasaulyje, kuriam gresia branduolinis sunaikinimas. Manau, niekas negali reikalauti iš jų būti optimistais. Aš netgi esu tos nuomonės, kad privalome suprasti, nesiliaudami su jais kovoję, paklydimus tų, kurie išplitus nevilčiai pareikalavo įteisinti negarbę ir puolė į epochos nihilizmą. Ir vis dėlto daugumas mūsų, mano šalyje ir Europoje, atmetė tą nihilizmą ir ėmė ieškoti teisėtumo. Jiems teko puoselėti meną gyventi katastrofos laikais, kad gimtų antrą kartą, o paskui atviru veidu stotų į kovą su mirties instinktu, tokiu agresyviu mūsų epochoje.

Kiekviena karta, be abejo, mano esanti pašaukta pertvarkyti pasaulį. Manoji vis dėlto žino, kad jo nepertvarkys. Tačiau jos užduotis, ko gero, didesnė – neleisti, kad pasaulis suirtų. Paveldėjusi demoralizuotą istoriją, kurioje pinasi žlugusios revoliucijos, beprotiškos technikos, mirę dievai ir bekraujės ideologijos, kurioje prastos valdžios šiandien gali viską sugriauti, bet nemoka įtikinti, kurioje protas puolė taip žemai, jog tapo ne-

apykantos ir priespaudos tarnu, toji karta vien iš savo neigimų privalėjo atkurti savyje ir aplinkui nors kruopelytę to, kas teikia taurumo gyvenimui ir mirčiai. Gyvendama pasaulyje, kuriam gresia suirimas, kuriame didieji mūsų inkvizitoriai gali visiems laikams įtvirtinti mirties karalystes, ji žino, kad privalo, pašėlusiai bėgdama prieš laiko tėkmę, atstatyti tarp tautų taiką, nepagrįstą vergyste, vėl sutaikyti darbą su kultūra ir drauge su visais žmonėmis atkurti sandoros skrynią. Mes nesame tikri, kad ji įvykdys šitą didžiulę užduotį, tačiau neabejojame, kad visame pasaulyje ji jau sutinka lažintis iš tiesos ir laisvės ir progai pasitaikius moka be neapykantos dėl jų numirti. Tai ji verta būti pasveikinta bei padrąsinta visur, kur yra, ypač ten, kur aukojasi. Šiaip ar taip, kaip tik jai norėčiau perduoti tą garbę, kurią ką tik suteikėte man, būdamas tikras, jog iš širdies tam pritarsite.

Nusakęs, koks kilnus rašytojo amatas, sykiu lyg ir parodžiau, koks rašytojas yra iš tikrųjų: be jokių titulų, išskyrus tuos, kuriais dalijasi su savo bendražygiais, lengvai pažeidžiamas, bet atkaklus, neteisus, bet aistringai siekiantis teisingumo, be gėdos ir be puikybės visų akivaizdoje kuriantis savo meną, besiblaškantis tarp skausmo ir grožio ir pasiryžęs iš to savo dvilypumo išgauti kūrinius, kuriuos atkakliai stengiasi įterpti į destruktyvų istorijos vyksmą. Kas po viso šito galėtų laukti iš jo gatavų sprendimų ir gražių moralų? Tiesa yra paslaptinga, skraji, ir ją visuomet reikia užkariauti. Laisvė yra pavojinga, sunkiai išgyvenama, nors ir svaiginanti. Mes turim žengti į tuos du tikslus, sunkiai, tačiau ryžtingai, iš anksto būdami tikri, jog tame ilgame kelyje prarasime daug jėgų. Tad koks gi sąžiningas rašytojas drįstų dabar pamokslauti apie dorybę? Privalau dar kartą prisipažinti, kad nesu iš tų. Aš niekad negalėjau išsižadėti tos šviesos, tos laimės būti, to laisvo gyvenimo, kuriuos patyriau vaikystėje. Ir nors tas ilgesys paaiškina daugelį mano paklydimų ir kalčių, jisai, be abejo, padėjo man geriau suprasti mano amatą, jis vis dar padeda man nesąmoningai glaustis prie

visų tų tylių žmonių, kurie ištveria jiems skirtą gyvenimą tik prisimindami trumpas ir laisvas laimės akimirkas ir prie jų sugrįždami.

Vėl tapęs tuo, kas esu iš tikrųjų, jausdamas savo galimybių ribas, savo skolas ir savo sunkų tikėjimą, baigdamas jaučiuosi daug laisviau, nes galiu parodyti jums apdovanojimo, kurį man skyrėte, mastą ir vertę, pasakyti, kad norėčiau priimti jį kaip pagerbimą visų tų, kurie, kovodami tą pačią kovą, nelaimėjo joje jokių privilegijų, o priešingai, patyrė vargo ir persekiojimų. Tad man belieka tik padėkoti jums už tai iš visos širdies ir, kaip asmeninio dėkingumo įrodymą, viešai duoti tą seną ištikimybės priesaiką, kurią kiekvienas tikras menininkas kasdien tylėdamas duoda sau pačiam.

PASKAITA,

SKAITYTA 1957 METŲ GRUODŽIO 14 DIENĄ[3]

Vienas Rytų išminčius nuolat meldė dievybę, kad ši pagailėtų jo ir nelemtų gyventi įdomioje epochoje. Kadangi mes nesame išminčiai, dievybė mūsų nepagailėjo, ir gyvename įdomioje epochoje. Šiaip ar taip, ji neleidžia mums ja nesidomėti. Nūdienos rašytojai tai žino. Jeigu jie prabyla, juos iškart pradedama kritikuoti ir pulti. Jeigu pasikuklinę nutyla, jiems imama nuolat garsiai priekaištauti dėl jų tylėjimo.

Šiame šurmulyje rašytojas nebegali turėti vilčių likti nuošaly ir atsiduoti apmąstymams bei vaizdams, kurie jam brangūs. Ligi šiol toks nusišalinimas šiaip taip buvo įmanomas. Tas, kuris nepritarė, dažnai galėdavo tylėti arba kalbėti apie kitką. Šiandien viskas pasikeitė, net tyla įgyja pavojingą prasmę. Nuo tos akimirkos, kai nusišalinimas pripažįstamas pasirinkimu, menininkas, baudžiamas ar giriamas, norom nenorom tampa pašauktiniu. Žodis „pašauktinis" čia man atrodo tinkamesnis už žodį „angažavęsis". Čia veikiau yra ne savanoriškas angažavimasis, o privaloma karo tarnyba. Kiekvienas menininkas šiandien yra įsodintas į savo epochos galerą. Jis turi su tuo susitaikyti, net jeigu jam atrodo, kad ta galera dvokia silkėmis, kad joje iš tikro pernelyg daug sargų ir kad, be kita ko, ji plaukia ne ta kryptim. Mes – atviroje jūroje. Menininkas, kaip ir kiti, privalo irkluoti nesivaduodamas mirtimi, jei gali, t. y. privalo gyventi ir kurti.

Tiesą sakant, tai nėra lengva, ir aš suprantu, kad menininkai gailisi praradę buvusį komfortą. Ta permaina – žiauroka. Žinia,

istorijos cirke visuomet būta kankinio ir liūto. Kankinį palaikydavo amžinybės paguoda, liūtas stiprindavosi kruvinu istorijos penu. Bet menininko vieta ligi šiol būdavo amfiteatre. Jis dainuodavo už dyką savo malonumui arba geriausiu atveju, kad padrąsintų kankinį ar atitrauktų nuo aukos liūto dėmesį. Dabar, priešingai, menininkas atsidūrė arenoje. Jo balsas pasikeitė, jis toli gražu ne toks kupinas pasitikėjimo savim.

Mes puikiai matome, ką praranda menas taip nenuilstamai prievartaujamas. Visų pirma – lengvumą ir tą dievišką laisvę, kuri alsavo Mozarto kūryboje. Tad galima suprasti, iš kur mūsų meno kūriniuose atsirado ta klaikuma ir įnirtis, tas susirūpinimas ir staigios nesėkmės. Darosi aišku, kad turime daugiau žurnalistų nei rašytojų, daugiau tapybos skautų nei sezanų ir kad galiausiai „rožinė biblioteka" ar „juodasis romanas" užėmė *Karo ir taikos* ar *Parmos vienuolyno* vietą. Žinoma, tokios padėties priešprieša visuomet gali būti humanistiniai verkšlenimai; visuomet gali tapti tuo, kuo bet kuria kaina norėjo būti *Kipšuose* Stepanas Trofimovičius, – įkūnytu priekaištu. Mus, kaip ir tą personažą, taip pat gali ištikti pilietinio liūdesio priepuoliai. Tačiau tikrovėje tas liūdesys nieko nekeičia. Man regis, geriau atiduoti duoklę epochai, nes ji to įnirtingai reikalauja, ir ramiai pripažinti, kad senųjų metrų, aktorių su kamelijomis ir foteliuose postringaujančių genijų laikai praėjo. Šiandien kurti – pavojinga. Kiekviena publikacija yra aktas, ir tas aktas pasmerkia kūrėją nieko neatleidžiančioms amžiaus aistroms. Vadinasi, svarbu sužinoti ne tai, ar tokia padėtis kenkia menui ar nekenkia. Visiems, kurie negali gyventi be meno ir to, ką jis reiškia, rūpi sužinoti, kaip tarp gausybės ideologijų bei jų policijų (tiek bažnyčių, o kokia vienatvė!) išvis įmanoma keista kūrybos laisvė.

Šiuo požiūriu nepakanka pasakyti, kad menui gresia Valstybės valdžia. Tokiu atveju problema iš tikro būtų paprasta: menininkas kaunasi arba kapituliuoja. Problema tampa sudėtingesnė ir pražūtingesnė, vos paaiškėja, kad toji kova vyksta menininko viduje. Neapykanta menui, kurios puikių pavyzdžių pateikia

mūsų visuomenė, šiandien darosi itin veiksminga tik todėl, kad patys menininkai ją kursto. Anksčiau menininkas abejojo savo talentu. Nūdienos menininkai abejoja savo meno būtinybe, vadinasi, pačia savo egzistencija. 1957 metais Racine'as atsiprašinėtų, kad rašė *Berenikę*, užuot gynęs Nanto ediktą[4].

Tas faktas, kad pats menininkas kvestionuoja meną, turi daug priežasčių, kurių verta įsidėmėti tik pačias kilniausias. Geriausiu atveju tatai paaiškinama jausmu, apimančiu nūdienos menininką, – esą jis meluoja ar tuščiažodžiauja, jeigu neatsižvelgia į istorijos bėdas. Mūsų laikams iš tikrųjų būdingas jautrumas išsiveržusioms masėms ir jų varganai daliai. Dabar jau visi žino, kad masės egzistuoja, tuo tarpu anksčiau buvo stengiamasi jas užmiršti. Ir žino ne todėl, kad menininkų ar koks kitas elitas tapo geresnis, – o ne, galime būti ramūs, tikrai ne dėl to, – o tik todėl, kad masės sustiprėjo ir nebeleidžia savęs užmiršti.

Yra ir kitų menininko atsistatydinimo priežasčių, ir kai kurios jų jau ne tokios kilnios. Bet kad ir kokios jos būtų, jų tikslas vienas: pakirsti laisvąją kūrybą, puolant pagrindinį jos principą – menininko tikėjimą savimi. „Žmogaus paklusnumas savo genijui yra tikėjimas tikrąja to žodžio prasme", – puikiai yra pasakęs Emersonas[5]. O kitas XIX a. amerikiečių rašytojas pridūrė: „Kol žmogus būna ištikimas sau, viskas jam palanku: valdžia, visuomenė, net saulė, mėnulis ir žvaigždės"[6]. Šitas stulbinantis optimizmas šiandien, rodos, jau miręs. Dažniausiai menininkas gėdijasi savęs ir savo privilegijų, jeigu jų turi. Pirmiausia jis privalo atsakyti į sau pačiam pateiktą klausimą: ar menas yra apgaulinga prabanga?

I

Pirmas garbingas atsakymas būtų toks: iš tikrųjų būna atvejų, kai menas tampa apgaulinga prabanga. Galeros denyje, žinia, visur ir visados galima šlovinti žvaigždes, kai triume galuodamiesi irkluoja katorgininkai; visuomet galima užrašinėti aukš-

tuomenės pokalbius amfiteatre, kai liūtas traiško dantimis auką. Ir labai sunku paprieštarauti tokiam menui, turėjusiam didžiulį pasisekimą praeityje. Nebent pasakytum, kad reikalai mažumą pasikeitė ir, svarbiausia, – žemės rutulio paviršiuje nepaprastai padaugėjo katorgininkų bei kankinių. Tokioje gausybėje vargų menas, jeigu vis dar nori būti prabanga, šiandien privalo sutikti esąs apgaulė.

Iš tikrųjų apie ką gi jis bylotų? Jeigu taikytųsi prie didžiosios mūsų visuomenės dalies reikalavimų, taptų bereikšme pramoga. Jeigu aklai juos atmestų ir jeigu menininkas apsiribotų savo svajonėmis, išreikštų tik tikrovės paneigimą. Taip gautume linksmintojų arba formalių gramatikų produkciją, kuri abiem atvejais būtų menas, atkirstas nuo gyvos tikrovės. Jau beveik šimtmetį gyvename visuomenėje, kurią valdo ne pinigai (sidabras ar auksas gali kelti kūniškas aistras), o tik abstraktūs pinigų simboliai. Prekijų visuomenę galima apibūdinti kaip visuomenę, kurioje daiktus pakeičia ženklai. Kai valdančioji klasė matuoja savo turtą jau ne žemės rėžiais ar aukso luitais, o skaičiais, kurių kiekis teoriškai atitinka tam tikrą keitimo operacijų kiekį, ji kartu savotiškai mistifikuoja savo patirtį ir savo pasaulį. Visuomenė, grindžiama ženklais, – iš esmės dirbtinė visuomenė, kurioje kūniškoji žmogaus tiesa būna mistifikuota. Tad nenuostabu, kad ta visuomenė pasirinko formalių principų moralę ir sukūrė iš jos savo religiją, o žodžius „laisvė" ir „lygybė" rašo šalimais ant savo kalėjimų ir finansinių šventyklų. Tačiau negalima spekuliuoti žodžiais nebaudžiamai. Šiandien labiausiai apjuodinta vertybė, be jokios abejonės, yra laisvė. Blaivūs protai (aš visuomet buvau tos nuomonės, kad esama dviejų rūšių protingumo: protingo protingumo ir kvailo protingumo) tvirtina, skelbdami doktriną, kad laisvė tėra kliūtis pažangos kely. Tačiau tokios ceremoningos kvailystės galėjo būti skleidžiamos tiktai todėl, kad visą šimtmetį prekijų visuomenė išimtinai ir vienašališkai naudojosi laisve, laikydama ją veikiau teise, o ne pareiga, ir nesibaimino teorinę laisvę paversti

faktine priespauda, kai tik galėjo tai padaryti. Tad argi reikia stebėtis, kad ta visuomenė nereikalavo iš meno būti išsilaisvinimo priemone, o tik šiaip jokių padarinių neturinčiomis pratybomis ir paprasčiausia pramoga? Aukštuomenė, apsiribojanti piniginiais rūpesčiais ir meilės bėdomis, dešimtmečiais tenkinosi tais elegantiškais rašytojais bei pačiu lengvabūdiškiausiu menu, apie kurį Oscaras Wilde'as[7], turėdamas galvoje save ir dar prieš patekdamas į kalėjimą, sakė, jog didžiausia yda – būti paviršutiniškam.

Taigi buržuazinės Europos meno fabrikantai (aš dar nepasakiau „menininkai") prieš 1900 metus ir po jų prisiėmė neatsakomybę, nes atsakomybė būtų lėmusi sunkiai nutraukti ryšius su savo visuomene (juos iš tikro nutraukę vadinosi Rimbaud, Nietzsche, Strindbergu, ir mes žinome, kokią kainą jie už tai sumokėjo). Būtent tais laikais datuojama meno menui teorija, kuri tėra šitokios neatsakomybės reikalavimas. Menas menui, vienišo menininko pramoga ir yra tas dirbtinis netikros ir abstrakčios visuomenės menas. Jo logiška baigtis – saloninis arba grynai formalus menas, mintantis pramanais bei abstrakcijomis ir galų gale sunaikinantis bet kokią tikrovę. Taip keletas kūrinių žavi keletą meno mylėtojų, o daugybė grubių išmonių tvirkina daugybę kitų žmonių. Galiausiai menas įsitvirtina už visuomenės ribų ir nusikerta savo gyvasties šaknis. Pamažėle menininkas, net labiausiai garbinamas, lieka vienas, o jeigu jo tauta ir sužino ką apie jį, tai tik iš didžiatiražinės spaudos ar radijo, kurie pristato jį supaprastintai ir taip, kaip jiems patogu. Iš tikrųjų, juo labiau menas specializuojasi, juo labiau būtina jį populiarinti. Tad milijonai žmonių jaučiasi pažįstą tą ar aną didį mūsų laikų menininką, nes perskaitė laikraščiuose, kad jis augina kanarėles ar kad jo santuoka niekad netrunka ilgiau kaip pusę metų. Didžiausia šlovė šiandien – būti mėgstamam arba nekenčiamam, taip ir likus neskaitytam. Kiekvienas menininkas, kuriam maga susilaukti šlovės mūsų visuomenėje, turi žinoti, kad šlovinamas bus ne jis, o kažkas kitas, prisidengęs jo

vardu, ir kad tas kitas galiausiai išsprūs iš jo kontrolės ir, galimas daiktas, vieną gražią dieną nužudys jame tikrąjį menininką.

Tad argi reikia stebėtis, kad kone viskas, kas vertingo buvo sukurta XIX ir XX amžių prekijų Europoje, tarkim, literatūroje, atsigręžia prieš to meto visuomenę! Galima sakyti, kad iki pat Prancūzų revoliucijos literatūra apskritai buvo susitaikymo literatūra. O nuo tada, kai revoliucijos pagimdyta buržuazinė visuomenė sutvirtėjo, priešingai, pradėjo rutuliotis maišto literatūra. Pradėta neigti oficialias vertybes; pas mus, pavyzdžiui, tai darė revoliucinių vertybių puoselėtojai, nuo romantikų iki Rimbaud, arba aristokratinių vertybių gynėjai, kurių puikiais pavyzdžiais galima laikyti Vigny ir Balzacą. Abiem atvejais tiek liaudis, tiek aristokratija – du kiekvienos civilizacijos šaltiniai – pasisakė prieš dirbtinę savo meto visuomenę.

Tačiau šitas pernelyg ilgas ir sustabarėjęs protestas irgi tapo dirbtinis ir lėmė kitokios rūšies bergždumą. Prakeiktojo poeto tema, atsiradusi prekijų visuomenėje (*Chattertonas*[8] – geriausias jos pavyzdys), surambėjo ir virto prietaru, o galiausiai imta teigti, kad didžiu menininku galima būti tik priešinantis savo laikų visuomenei, kad ir kokia ji būtų. Tas principas, teisėtas pradžioje, kai teigė, jog tikras menininkas negali sudarinėti sandėrių su pinigų pasauliu, tapo klaidingas, kai iš jo buvo padaryta išvada, jog menininkas gali būti savimi tik viskam priešindamasis. Dauguma mūsų menininkų siekia būti prakeikti, graužiasi, kad tokie nėra, ir geidžia sykiu ir aplodismentų, ir švilpimo. Savaime suprantama, visuomenė, kuri šiandien yra pavargusi ir abejinga, ploja ir švilpia tik atsitiktinai. Tad nūdienos intelektualas, siekdamas didybės, nesiliauja stabarėjęs. Tačiau atmesdamas viską, net ir savo meno tradicijas, nūdienos menininkas puoselėja iliuziją, neva jis kuria pagal savo taisykles, ir galiausiai įtiki esąs Dievas. O drauge įtiki pats galįs susikurti savo tikrovę. Bet nusišalinęs nuo savo visuomenės, jis galės kurti tik formalius ir abstrakčius kūrinius, kurie jaudins kaip patyrimas, tačiau neturės vaisingų galimybių, kokias turi tikrasis me-

nas, kurio pašaukimas – jungti draugėn. Baigdamas noriu pasakyti, jog skirtumas tarp šiuolaikinio meno subtilybių ar abstrakcijų ir kokio Tolstojaus ar Molière'o kūrinių toks pats kaip skirtumas tarp vekselio, išduoto už nematomus javus, ir trąšios suartos dirvos.

II

Taigi menas gali būti apgaulinga prabanga. Tad nesistebėkime, kad apskritai žmonės ar menininkai panoro paspausti atbulinį bėgį ir grįžti prie tiesos. Nuo tos akimirkos jie paneigė menininko teisę į vienatvę ir pasiūlė jam temą – ne jo svajones, o tikrovę, visų išgyventą ir iškentėtą. Įsitikinę, kad meno menui temos bei stilius nesuprantami masėms arba neišsako jų tiesos, jie panoro, kad menininkas pradėtų kalbėti apie daugumą ir daugumai. Tegu perteikia visų kančias ir laimę visų kalba, ir jį visi supras. Kaip atpildą už absoliučią ištikimybę tikrovei jis gaus visuotinį žmonių bendravimą.

Šito visuotinio bendravimo idealo siekia kiekvienas didis menininkas. Priešingai paplitusiam prietarui, kaip tik menininkas ir neturi teisės į vienatvę. Menas negali būti monologas. Vienišas ir nežinomas menininkas, kreipdamasis į būsimas kartas, tik dar sykį patvirtina savo tikrąjį pašaukimą. Įsitikinęs, kad su kurčiais ar savo reikaluose paskendusiais amžininkais dialogas neįmanomas, jis šaukiasi platesnio dialogo su kartomis.

Tačiau norint kalbėti apie visus ir visiems, reikia kalbėti apie tai, ką visi žino, ir apie mums visiems bendrą tikrovę. Jūra, lietūs, reikmė, geismas, grumtynės su mirtimi – štai kas mus visus jungia. Mes panašūs vieni į kitus tuo, ką kartu matome, tuo, ką kartu kenčiame. Svajonės kiekvieno skirtingos, o pasaulio tikrovė – bendra mūsų tėvynė. Tad realizmo siekis yra teisėtas, nes glaudžiai susijęs su kūrybos polėkiais.

Taigi būkime realistai. Veikiau pasistenkime jais būti, jeigu tik tai įmanoma. Juk nėra tikra, kad tas žodis turi prasmę, ir

nėra tikra, kad realizmas, net jeigu ir pageidautinas, yra įmanomas. Iš pradžių paklauskime savęs, ar grynas realizmas išvis įmanomas mene. Jeigu tikėsime praėjusio amžiaus natūralistų deklaracijomis, jis yra tiksli tikrovės reprodukcija. Meno atžvilgiu jis būtų tas pats, kas fotografija tapybos atžvilgiu: menas reprodukuoja, o fotografija renkasi. Bet ką jis reprodukuoja ir kas yra tikrovė? Net ir geriausia fotografija – nepakankamai tiksli reprodukcija, tad ir nepakankamai realistiška. Kas, pavyzdžiui, mūsų pasaulyje gali būti realistiškiau už žmogaus gyvenimą ir kas parodytų jį geriau už realistinį filmą? Tačiau kokiomis sąlygomis toks filmas įmanomas? Grynai įsivaizduojamomis. Reikėtų įsivaizduoti idealią kamerą, dieną ir naktį nukreiptą į žmogų ir be paliovos registruojančią net menkiausius jo judesius. Išeitų filmas, kuris būtų rodomas visą žmogaus gyvenimą ir kurį galėtų pamatyti tik žiūrovai, atsisakę savo gyvenimo dėl išskirtinio susidomėjimo kito žmogaus gyvenimo smulkmenomis. Net ir tokiomis sąlygomis tas įsivaizduojamas filmas nebūtų realistiškas. Paprasčiausiai dėl to, kad žmogaus gyvenimo tikrovė yra ne tik jo buvimas vienur ar kitur. Ji yra gyvenimai kitų žmonių, suteikiančių formą to žmogaus gyvenimui, pirmiausia gyvenimai tų, kuriuos jis myli (juos irgi reikėtų filmuoti), lygiai kaip ir gyvenimai nepažįstamųjų – galingų ir vargšų, to miesto gyventojų, policininkų, mokytojų, nematomų šachtų bei statybos aikštelių darbininkų, diplomatų bei diktatorių, religijos reformatorių, menininkų, kuriančių mitus, kurie lemia mūsų elgseną, galiausiai gyvenimai kuklių atstovų to visagalio atsitiktinumo, kuris viešpatauja pačiose darniausiose egzistencijose. Tad vienintelis įmanomas realistinis filmas yra tas, kurį pasaulio ekrane nepaliaujamai rodo nematomas aparatas. Vienintelis menininkas realistas būtų Dievas, jeigu jis yra. Kiti menininkai priversti būti neištikimi tikrovei.

Tad menininkai, atsisakantys buržuazinės visuomenės ir formalaus jos meno, norintys kalbėti apie tikrovę ir tik apie ją, atsiduria skaudžioje aklavietėje. Jie privalo būti realistai, bet ne-

gali jais būti. Jie nori, kad jų menas paklustų tikrovei, tačiau tikrovės neįmanoma perteikti nepadarius joje atrankos, verčiančios ją paklusti meno originalumui. Tas kančias puikiai atspindi graži ir tragiška pirmųjų rusų revoliucijos metų kūryba. To laikotarpio Rusija davė mums Bloką ir didįjį Pasternaką, Majakovskį ir Jeseniną, Eizenšteiną ir pirmųjų cemento bei plieno romanistų kūrinius; tai nuostabi formų bei temų laboratorija, vaisingas nerimas, ieškojimų karštinė. Tačiau reikėjo padaryti išvadą ir pasakyti, kaip tampama realistu, nors realizmas ir neįmanomas. Čia, kaip ir visur kitur, diktatūra ėmėsi radikalių priemonių: realizmas, pasak jos, pirmiausia yra būtinas, po to jau įmanomas, tik su sąlyga, kad bus socialistinis. Kokia šito dekreto prasmė?

Tiesą pasakius, jis atvirai pripažįsta, kad negalima atspindėti tikrovės nepadarius joje atrankos, ir atsisako tos realizmo teorijos, kuri buvo suformuluota XIX amžiuje. Jam lieka tik surasti atrankos principą, apie kurį susiburtų pasaulis. Ir jis jį suranda, tik ne mūsų pažįstamoje tikrovėje, o toje, kuri dar bus, kitaip tariant, ateityje. Norint tinkamai atspindėti tai, kas yra, reikia dar nupiešti ir tai, kas bus. Kitaip tariant, tikrasis socialistinio realizmo objektas yra tai, kas dar nėra tikrovė.

Prieštaravimas gana stulbinantis. Tačiau, be kita ko, jau pats pasakymas „socialistinis realizmas“ yra prieštaravimas. Iš tikrųjų, kaip gali būti įmanomas socialistinis realizmas, jeigu tikrovė nėra ištisai socialistinė? Pavyzdžiui, ji nebuvo socialistinė praeityje ir nėra visiškai socialistinė dabar. Atsakymas paprastas: nūdienos ar vakarykštėje tikrovėje reikia pasirinkti tai, kas ruošia dirvą ir tarnauja tobulai ateities valstybei. Tad, viena vertus, tikrovėje reikia neigti ir smerkti tai, kas nėra socialistiška, o kita vertus, šlovinti tai, kas yra arba bus socialistiška. Neišvengiamai atsiranda propagandos menas su teigiamais ir neigiamais herojais, žodžiu, „rožinė biblioteka“, lygiai kaip ir formalusis menas, atkirstas nuo sudėtingos ir gyvos tikrovės. Pagaliau toks menas bus socialistinis lygiai tiek, kiek nebus realistinis.

Taigi toji estetika, kuri įsivaizdavo esanti realistinė, tampa naujuoju idealizmu, tokiu pat bergždžiu tikram menininkui kaip ir buržuazinis realizmas. Tikrovė atvirai iškeliama į aukščiausią rangą tik tam, kad lengviau būtų ją sunaikinti. Menas paverčiamas niekuo. Jis tarnauja ir tarnaudamas vergauja. Tik tie, kurie išvengs tikrovės atspindėjimo, bus pavadinti realistais ir bus giriami. Kiti, pastariesiems plojant, bus cenzūruojami. Buržuazinėje visuomenėje įgyti šlovę reiškė nebūti skaitomam arba būti prastai skaitomam, totalitarinėje visuomenėje tai reiškia neleisti, kad kiti būtų skaitomi. Čia ir vėl tikrasis menas bus sudarkytas arba priverstas tylėti, o visiems susikalbėti bus neįmanoma per tuos, kurie labiausiai to geidė.

Tokio pralaimėjimo akivaizdoje paprasčiausia būtų pripažinti, kad vadinamasis socialistinis realizmas nedaug ką turi bendro su didžiuoju menu ir kad revoliucionieriai pačios revoliucijos labui turėtų pasiieškoti kitos estetikos. Tačiau visiems žinoma, kad jo gynėjai šaukia, jog įmanomas tik socialistinis menas. Jie iš tikrųjų taip šaukia. Bet aš visiškai tikras, kad jie tuo netiki ir patyliukais nutarė, jog meninės vertybės turi būti priklausomos nuo revoliucinės veiklos vertybių. Jeigu tai būtų pasakyta aiškiai, diskusija būtų lengvesnė. Galima gerbti tą rimtą išsižadėjimą žmonių, kurie pernelyg kenčia dėl kontrasto tarp nelaimių, ištinkančių visus, ir privilegijų, kartais pasitaikančių menininko gyvenime, kurie nepripažįsta to nepakeliamo nuotolio, skiriančio tuos, kuriems vargas užkemša burną, nuo tų, kurių pašaukimas, priešingai, – nuolatos reikštis. Tąsyk galima būtų suprasti tuos žmones, pamėginti užmegzti su jais dialogą, pavyzdžiui, pamėginti jiems pasakyti, kad atimti kūrybinę laisvę, ko gero, nėra tinkamas būdas vergystei įveikti ir kad laukiant, kol bus pradėta kalbėti visų vardu, kvaila neduoti sau valios kalbėti bent jau kai kurių vardu. Taip, socialistinis realizmas turėtų pripažinti savo giminystę su politiniu realizmu, pripažinti, kad jie yra broliai dvyniai. Jis aukoja meną tikslui, kuris menui svetimas, tačiau pagal jo vertybių skalę gali

atrodyti jam aukštesnis. Apskritai jis laikinai užbraukia meną, norėdamas pirmiausia įgyvendinti teisingumą. Kai kažkokioje dar neaiškioje ateityje atsiras teisingumas, menas atgims. Taigi šitaip meno reikalams pritaikoma toji šiuolaikinės mąstysenos aukso taisyklė, teigianti, jog nesukūlęs kiaušinio neiškepsi omleto. Tačiau šitas triuškinantis sveikas protas neturi mūsų klaidinti. Kad iškeptum gerą omletą, nepakanka sukulti tūkstančius kiaušinių ir, man regis, ne iš sudaužytų lukštų skaičiaus sprendžiama apie kulinaro lygį. Mūsų laikų meno kulinarai, priešingai, turėtų būgštauti, kad bus apversta daugiau pintinių su kiaušiniais, negu buvo norėta, ir kad tada civilizacijos omletas niekad nebeiškils ir galiausiai menas nebeatgims. Barbarybė niekad nebūna laikina. Jos negalima atsieti nuo kitų dalykų, ir normalu, kad nuo meno ji persimeta į papročius. Tuomet matai, kaip iš žmonių vargų ir kraujo gimsta menkavertė literatūra, liaupsės spaudoje, fotoportretai ir pagal pavyzdį sukurtos pjesės, kuriose religija pakeičiama neapykanta. Menas čia išsirutulioja į komandinį optimizmą, – baisiausią iš prabangų ir niekingiausią iš melų.

Argi reikia tuo stebėtis? Žmogaus kančia yra tokia didi tema, jog, rodos, niekas neįstengtų prie jos prisiliesti, nebent būtų toks jautrus kaip Keatsas[9], kuris, anot pasakojimų, galėjęs rankomis paliesti net skausmą. Tai tampa aišku, kai valdoma literatūra mėgina numaldyti tą kančią oficialiomis paguodomis. Meno menui melas dėdavosi nieko nežinąs apie blogį ir taip likdavo už jį atsakingas. Bet realistinis melas, drąsiai imdamasis atsakomybės pripažinti žmonių vargus, išduoda juos taip pat esmingai, nes naudojasi jais, keldamas į padanges būsimąją laimę, apie kurią niekas nieko nežino ir kuri atveria kelią bet kokioms mistifikacijoms.

Abi estetikos – ta, kuri siūlo visiškai atsisakyti aktualijų, ir ta, kuri dedasi atmetanti viską, kas neaktualu, – po tokio ilgo priešinimosi viena kitai galiausiai randa sąlyčio taškus toli nuo tikrovės tame pačiame mele ir meno žlugdyme. Dešinysis aka-

demizmas ignoruoja vargus, kuriais naudojasi kairysis akademizmas. Tačiau abiem atvejais vargai didėja, o menas žlugdomas.

III

Argi reikia daryti išvadą, kad tas melas yra meno esmė? Sakyčiau, priešingai, mano suminėtos nuostatos melagingos tik ta prasme, kad turi maža bendro su menu. Tad kas gi yra menas? Ne toks jau paprastas dalykas, be jokios abejonės. Ir jį juo sunkiau suvokti, kad apie jį šaukia daugybė žmonių, įnirtingai siekiančių viską supaprastinti. Viena vertus, norima, kad genijus būtų nuostabus ir vienišas, kita vertus, iš jo griežtai reikalaujama, kad būtų panašus į visus. Deja! Tikrovė sudėtingesnė. Ir Balzacas perteikė ją viena fraze: „Genijus panašus į visus, bet niekas nepanašus į genijų". Taip ir mene: jis niekas be tikrovės, o ir tikrovė be jo nedaug teverta. Iš tiesų, kaip menas galėtų apsieiti be tikrovės ir kaip galėtų jai paklusti? Menininkas renkasi savo objektą lygiai taip, kaip objektas renkasi jį. Menas tam tikra prasme yra maištas prieš pasaulį, prieš tai, kas jame trumpalaikiška ir netobula; tad jis tik nori suteikti kitą formą tikrovei, kurios negali atmesti, nes ji yra jo jaudulių šaltinis. Tuo požiūriu mes visi esame realistai ir nė vienas iš mūsų nėra realistas. Menas nėra nei visiškas atsisakymas to, kas yra, nei visiškas su tuo susitaikymas. Jis yra sykiu ir atsisakymas, ir susitaikymas, todėl gali būti tik kaskart atsinaujinanti kančia. Menininkas visuomet jaučiasi atsidūręs dviprasmiškoje padėtyje – jis nesugeba paneigti tikrovės ir vis dėlto yra amžinai pasmerktas ginčyti tai, kas joje amžinai netobula. Nutapyti natiurmortui reikia, kad tapytojas susidurtų su obuoliu ir kad jie vienas kitą pakoreguotų. Formos – niekas be pasaulio šviesos, tačiau savo ruožtu jos tą šviesą papildo. Realus pasaulis, savo prašmatnumu skatinantis kurti aktus ir statulas, per juos sykiu įgyja papildomos šviesos, kuri sustiprina dangaus šviesą. Didysis stilius yra pusiaukelėje tarp menininko ir jo objekto.

Taigi svarbu žinoti ne tai, ar menas turi bėgti nuo tikrovės, ar jai paklusti, o tai, kiek jis turi iš jos pasiimti, kad kūrinys neskraidžiotų padebesiais arba, priešingai, nesivilktų pažeme, pakaustytas švino padais. Kiekvienas menininkas išsprendžia sau šitą problemą kaip sugeba ir kaip ją jaučia. Kuo stipresnis menininko maištas prieš pasaulio tikrovę, tuo didesnis tos tikrovės svoris sugrąžins jį į pusiausvyrą. Tačiau tas svoris neprivalo užslopinti vienišo menininko poreikio. Aukščiausio meno kūriniai – graikų tragikų, Melville'io, Tolstojaus ar Molière'o – visuomet subalansuoja tikrovę ir žmogaus jai priešpriešinamą tos tikrovės neigimą, juose tiedu elementai paryškina ir papildo vienas kitą, kaip gyvenime tai padaro džiaugsmas ir kančia. Taip kartais randasi naujas pasaulis, nepanašus į kasdienį ir vis dėlto toks pat, savotiškas, tačiau visuotinis, kupinas nekalto netikrumo, valandėlei iššauktas genijaus galios ir nepasitenkinimo. Jis yra tai ir sykiu ne tai, pasaulis yra niekas ir viskas, – tai dvilypis ir nepaliaujamas kiekvieno tikro menininko šauksmas, kuris jį palaiko, leidžia žiūrėti į viską atviromis akimis ir retkarčiais tame snūduriuojančiame pasaulyje pažadina skrajų vaizdą tikrovės, kurią atpažįstame, nors niekad nebuvome jos matę.

Taigi atsidūręs prieš savo epochą menininkas negali nei nusigręžti nuo jos, nei joje pasiklysti. Jeigu nusigręš, kalbės į tuštumą. O jeigu žiūrės į ją kaip į savo objektą, tai savo paties egzistenciją įtvirtins kaip subjektą ir negalės visiškai paklusti tai epochai. Kitaip tariant, sutikdamas dalytis savo likimu su visais, menininkas įtvirtina save kaip individą. Jis negalės išsilaisvinti iš to dvilypumo. Menininkas pasiima iš istorijos tai, ką pats gali joje pamatyti ir tiesiogiai ar netiesiogiai iškentėti, kitaip tariant, aktualijas tikrąja to žodžio prasme ir dabar gyvenančius žmones, o ne tų aktualijų santykį su ateitimi, kurios dabar gyvenantis menininkas negali numatyti. Teisti nūdienos žmogų dar neegzistuojančio žmogaus vardu – pranašo vaidmuo. Menininkas tik vertina jam siūlomus mitus pagal tai, kaip jie veikia gyvuosius. Pranašas, religinis ar politinis, gali spręsti

kategoriškai, beje, jis tą ir daro. Bet menininkas to daryti negali. Jeigu jis spręstų kategoriškai, be jokių niuansų perskirtų tikrovę į dvi dalis – į gėrį ir blogį – ir sukurtų melodramą. Meno tikslas, priešingai, – ne leisti įstatymus ar valdyti, o visų pirma suprasti. Kartais jis valdo, nes supranta. Tačiau joks genialus kūrinys niekada nebuvo pagrįstas neapykanta arba panieka. Štai kodėl savo kelio gale menininkas, užuot pasmerkęs, išteisina. Jis yra ne teisėjas, o išteisintojas. Jis – amžinas gyvos būtybės gynėjas todėl, kad ji gyva. Jis gina artimo meilę, to, kuris yra čia pat, o ne to, kuris kažkada bus ir dėl kurio meilės nūdienos humanizmas išsigema į tribunolo katekizmą. Didis kūrinys, priešingai, galiausiai suniveliuoja teisėjus. Juo menininkas sykiu pagerbia kilniausius žmogaus siekius ir nusilenkia didžiausiam nusikaltėliui. „Tarp nelaimingųjų, uždarytų su manim šitoje apgailėtinoje vietoje, – rašė Wilde'as kalėjime, – nėra nė vieno, kuris nebūtų susijęs su gyvenimo paslaptimi simbolio saitais". Taip, ir toji gyvenimo paslaptis sutampa su meno paslaptimi.

Per pastaruosius šimtą penkiasdešimt metų prekijų visuomenės rašytojai (išimčių buvo tik kelios) manė galį laimingai gyventi nebūdami už nieką atsakingi. Jie taip gyveno iš tikrųjų, paskui mirė vieniši, lygiai kaip ir gyveno. Mes, XX amžiaus rašytojai, jau niekad nebebūsim vieniši. Priešingai, mes privalome žinoti, kad negalime nusišalinti nuo bendro vargo ir kad vienintelis mūsų pasiteisinimas, jeigu tokio esama, – kalbėti pagal savo išgales už tuos, kurie negali to daryti. Mes privalome tai daryti už visus, kurie kenčia dabar, kad ir kokios galingos praeity ar ateity būtų tos valstybės ar partijos, kurios juos engia: menininkas nepripažįsta privilegijuotų budelių. Štai kodėl grožis netgi šiandien, ypač šiandien, negali tarnauti jokiai partijai: jis ilgiau ar trumpiau tarnauja tik žmonių skausmui arba laisvei. Angažuotas menininkas yra tik tas, kuris, neatsisakydamas kovos, atsisako tarnauti reguliariojoje kariuomenėje, t.y. laisvasis šaulys. Tuomet pamoka, kurią jam duoda grožis, – jei-

gu tik jis garbingai ją įsisavina, – yra ne egoizmo, o tvirtos brolybės pamoka. Šitaip suvoktas grožis niekad nepavergė žmogaus. Priešingai, tūkstantmečius jis kas dieną, kas sekundę lengvindavo vergystę milijonams žmonių, o kai kuriuos išlaisvindavo visiems laikams. Baigdamas gal užsiminsiu apie meno didybę šitoje amžinoje įtampoje tarp grožio ir skausmo, žmonių meilės ir kūrybos šėlo, nepakeliamos vienatvės ir varginančios minios, atsisakymo ir susitaikymo. Menininkas skinasi kelią tarp dviejų bedugnių – nerūpestingumo ir propagandos. Tame siaurame kalno keteros takelyje, kuriuo žengia į priekį didis menininkas, kiekvienas žingsnis pavojingas ir kupinas rizikos. Tačiau šita rizika, ir tik ji, lemia meno laisvę. Sunki laisvė, veikiau panaši į asketo drausmę? Kuris menininkas tai paneigtų? Kuris menininkas drįstų prisipažinti išsprendęs tą nenutrūkstamą uždavinį? Toji laisvė reikalinga sveikos sielos ir sveiko kūno, stiliaus, kuris išreikštų dvasios jėgas ir kantrų pasipriešinimą. Kaip ir kiekviena laisvė, ji yra nuolatinė rizika, alinantis nuotykis, ir būtent todėl šiandien vengiama tos rizikos, kaip vengiama reiklios laisvės, ir stačia galva puolama į visokios rūšies vergystes, siekiant bent jau sielos komforto. Bet jeigu menas nėra nuotykis, tai kas gi jis yra ir kur ieškoti jo pateisinimo? Ne, laisvas menininkas, kaip ir laisvas žmogus, nesiekia komforto. Laisvas menininkas yra tas, kuris didžiu darbu pats kuria savo tvarką. Juo pakrikiau tai, ką jis privalo sutvarkyti, juo griežtesnė bus jo tvarka ir juo stipriau jis įtvirtins savo laisvę. Yra toks A. Gide'o[10] posakis, kuriam aš visada pritardavau, nors jis ir gali būti ne taip suprastas: „Menas gyvas prievarta ir miršta nuo laisvės". Tai tiesa. Tačiau iš jos nereikia daryti išvados, kad menui galima vadovauti. Menas gyvas tik ta prievarta, kurią pats prisiima, – nuo kitų jis miršta. Jeigu savęs nesudrausmina, pradeda svaičioti ir patenka į vaiduoklių vergiją. Taigi laisviausias ir maištingiausias menas bus labiausiai klasikinis menas, jis apvainikuos didžiausias pastangas. Kol visuomenė ir jos menininkai neatsidės toms ilgoms ir

laisvoms pastangoms, kol vaikysis pramogų ar konformizmo patogumų, meno menui žaidimų ar realistinio meno pamokslų, tie menininkai bus nihilizmo ir bergždumo aukos. Pasakyti šitai – reiškia pasakyti, kad šiandien atgimimas priklauso nuo mūsų drąsos ir noro aiškiai matyti.

Taip, šitas atgimimas yra mūsų visų rankose. Nuo mūsų priklauso, ar Vakaruose atsiras tų antialeksandrų, kurie vėl suriš kardo perkirstą civilizacijos Gordijaus mazgą[11]. Dėl šito mes privalome prisiimti visą laisvės riziką ir darbą. Svarbu žinoti ne tai, ar siekiant teisingumo mums pasiseks išsaugoti laisvę. Svarbu žinoti, kad be laisvės nieko neįvykdysime ir sykiu prarasime būsimą teisingumą bei senąjį grožį. Vien laisvė išvaduoja žmogų iš vienišumo, vergystė sklando tik virš gausybės vienatvių. O menas, kurio esmė yra toji mano apibrėžta laisvė, jungia tai, ką skiria tironija. Tad argi reikia stebėtis, kad visos priespaudos laiko ją priešu? Tad argi reikia stebėtis, kad menininkai ir intelektualai buvo pirmosios nūdienos tironijų – tiek dešiniųjų, tiek kairiųjų – aukos? Tironai žino meno kūrinyje glūdint išsilaisvinimo galią, neturinčią paslapties tik tiems, kurie jos negarbina. Kiekvienas didis meno kūrinys suteikia žmonijos veidui daugiau žavesio ir niuansų, štai ir visa jo paslaptis. Ir tūkstančiai lagerių bei kalėjimų grotų neaptemdys to stulbinančio taurumo liudijimo. Štai kodėl netiesa, jog galima laikinai atsisakyti kultūros, rengiant dirvą naujai kultūrai. Negalima laikinai atsisakyti nepaliaujamo žmogaus liudijimo apie savo vargus ir savo didybę, negalima atsisakyti kvėpavimo. Nėra kultūros be paveldo, ir mes negalime ir neturime nieko išsižadėti iš savo – Vakarų kultūros – paveldo. Kad ir kokie bus ateities kūriniai, jie visi saugos savy tą pačią paslaptį, kurios esmė – drąsa ir laisvė, puoselėjama begalės visų amžių ir visų tautų menininkų ryžto. Taip, kai nūdienos tironija parodo mums, kad menininkas, net užsisklendęs savo amate, yra visuomenės priešas, ji teisi. Bet šitaip ji pagerbia žmogaus asmenybę, kurios ligi šiol niekas neįstengė sugniuždyti.

Mano išvada bus paprasta. Mūsų epochos triukšmo bei niršulio įkarštyje tik pasakysiu: „Džiaukimės“. Iš tikro džiaukimės, kad mums teko pamatyti mirštant meluojančią ir patogią Europą ir susidurti su žiauriomis tiesomis. Džiaukimės kaip žmonės, kad viena taip ilgai trukusi mistifikacija sužlugo ir mes aiškiai pamatėme, kas mums gresia. Džiaukimės kaip menininkai, kad buvom išbudinti iš snūdulio bei apkurtimo ir per jėgą pastatyti prieš vargą, kalėjimus, kraują. Jeigu išvydę tokį reginį sugebėsime išsaugoti tų dienų ir tų veidų atminimą ir, atvirkščiai, išvydę pasaulio grožį mokėsime neužmiršti pažemintųjų, Vakarų menas pamažėle atgaus jėgas ir vėl ims viešpatauti. Tikrai nedaugelis menininkų per visą istoriją susidūrė su tokiomis sunkiomis problemomis. Bet būtent tuomet, kai už žodžius bei sakinius, net ir pačius paprasčiausius, reikia mokėti laisve ir krauju, menininkas išmoksta saikingai jais naudotis. Gresiant pavojui, tampi klasiku, o kiekvieno didingumo šaknys glūdi rizikoje.

Neatsakingų menininkų laikai praėjo. Mums gaila jų, nes jie nusinešė menkus mūsų džiaugsmus. Tačiau mes sugebėsime pripažinti, kad šitas išmėginimas drauge suteikia mums galimybę būti autentiškiems, ir priimsime tą iššūkį. Meno laisvė nedaug ko verta, kai vienintelis jos tikslas – laiduoti menininkui patogų gyvenimą. Kad kokia vertybė ar dorybė įsišaknytų visuomenėje, reikia stengtis neapgaubti jos melu, kitaip tariant, sumokėti už ją kiekvienąsyk, kai gali tai padaryti. Jeigu laisvė tapo pavojinga, vadinasi, ji nebegali būti pardavinėjama. Aš, pavyzdžiui, negalėčiau pritarti tiems, kurie šiandien skundžiasi išminties nuosmukiu. Iš pažiūros jie teisūs. Bet, tiesą pasakius, išmintis niekad nebuvo taip žemai nusmukusi kaip tais laikais, kai buvo nepavojingas keleto bibliotekinių humanistų pasimėgavimas. Šiandien, kai ji pagaliau susiduria su tikrais pavojais, jai suteikiama galimybė vėl atsitiesti, vėl susilaukti pagarbos.

Pasakojama, kad Nietzsche, nutraukęs ryšius su Lou Salomé[12], ryžtingai užsisklendęs vienatvėje, gniuždomas ir sykiu jaudrina-

mas perspektyvos to milžiniško užmojo, kurį turėjo įvykdyti be niekieno pagalbos, vaikštinėdavo vakarais po kalnus, stūksančius virš Genujos įlankos, kūrendavo ten didžiulius lapų bei šakų laužus ir žiūrėdavo, kaip jie pavirsta pelenais. Aš dažnai įsivaizduodavau tas liepsnas ir kartais mintyse nejučiom pastatydavau prieš jas kai kuriuos žmones ir kai kuriuos kūrinius. Ką gi, mūsų epocha – vienas tų laužų, kurių nepakeliamas karštis tikriausiai pavers pelenais daugelį kūrinių! Tačiau tie, kurie išliks, bus tarsi iš viskam atsparaus metalo ir per juos mes galėsime be atodairos atsiduoti tam aukščiausiam intelekto džiaugsmui, kuris vadinamas žavėjimusi.

Žinoma, galima geidauti, ir aš taip pat geidauju, kad liepsna būtų ne tokia kaitri, kad atsirastų valandėlė atokvėpiui, palankiam svajonėms. Tačiau menininkui tikriausiai nelemta kitokia ramybė, kaip tik toji, kuri glūdi pačiame kovos įkarštyje. „Kiekviena siena yra durys", – teisingai pasakė Emersonas. Tad ieškokime durų ir išeities tik toje sienoje, priešais kurią gyvename. Ir, priešingai, atvangos ieškokime ten, kur ją galima rasti – kovos įkarštyje. Nes, man regis, – tuo aš ir baigsiu, – ji yra ten. Kažkas yra pasakęs, kad didžios mintys nusileidžia į žemę balandžio sparnais. Tad gal įtempę klausą valstybių bei tautų šurmulyje išgirsime nelyginant lengvą sparnų plastėjimą švelnų gyvenimo ir vilties bruzdulį. Vieni pasakys, kad tą viltį teikia tauta, kiti – kad žmogus. O aš manau, kad ją pagimdė, atgaivino ir palaiko milijonai vienišųjų; savo veiksmais ir kūriniais jie kasdien griauna sienas ir neigia brutaliausias istorijos apraiškas, akimirkai įžiebia spindinčią pavojų apsiaustos tiesos šviesą – tos tiesos, kurią kiekvienas jų ugdo iš savo kančių bei džiaugsmų visų labui.

ATSAKYMAI JEANUI CLAUDE'UI BRISVILLE'UI[1]

– Kokiu savo gyvenimo periodu jūs aiškiai suvokėte turįs rašytojo pašaukimą?

– Žodis „pašaukimas" čia tikriausiai nelabai tinka. Aš norėjau tapti rašytoju, turėdamas maždaug septyniolika metų, ir kartu žinojau, nors ir neaiškiai, kad juo tapsiu.

– Ar galvojote tuomet apie kokį kitą amatą?

– Apie dėstymą. Iš reikalo. Bet aš visuomet norėjau turėti ir kitą amatą, kad galėčiau garantuoti savo darbo laisvę.

– Ar rašydamas Išvirkščiąją ir gerąją puses *įsivaizdavote savo literatūrinę ateitį?*

– Po *Išvirkščiosios ir gerosios pusių* dvejojau. Norėjau išsižadėti literatūros. O paskui trykštanti gyvenimo jėga panoro būti mano išreikšta: aš parašiau *Jungtuves.*

– Ar jums sunku suderinti savo kūrybą su tuo visuomeniniu vaidmeniu, kurį jaučiate pareigą atlikti? Ar ši problema jums svarbi?

– Žinoma. Tačiau mūsų epocha galiausiai suteikė „visuomeniniams interesams" tokį pajuokiamą arba tokį šlykštų pavidalą, kad padeda mums pamažu išsilaisvinti šiuo atžvilgiu. Vis dėlto rašyti, kai kiti nutildomi arba grūdami į kalėjimus, yra delikatus darbas. Kad nedegraduotum nei vienu, nei kitu atžvilgiu, nereikia užmiršti, jog rašytojas gyvena savo kūryba ir kovoja už laisves.

– Ar gerai jaučiatės kaip rašytojas?

– Labai gerai savo asmeniniuose reikaluose. Tačiau viešasis mano amato aspektas, kurio niekada nemėgau, darosi man nebepakenčiamas.

– Jeigu dėl kokių nors priežasčių jums tektų liautis rašius, ar manote, kad vis tiek būtumėt laimingas? Ar paprastos „žemės ir pėdos" dermės, apie kurią rašote Kaliguloje, *pakaktų atsverti išraiškos laimei?*

– Jaunesnis būčiau galėjęs jaustis laimingas nerašydamas. Net ir šiandien vis dar turiu didelių gabumų nebyliai laimei. Tačiau dabar reikia pripažinti, kad tikriausiai nesugebėčiau gyventi be savo meno.

– Ar manote, kad ankstyva sėkmė – po Sizifo mito *norom nenorom jus buvo imta laikyti „mąstymo mokytoju" – suteikė jūsų kūrybai ypatingą kryptį? Žodžiu, ar manote, kad būtumėt parašęs tas pačias knygas, jeigu būtumėt jas rašęs palyginti nežinomas?*

– Be abejonės, reputacija pakeitė daugelį dalykų. Bet šiuo požiūriu neturiu daug kompleksų. Mano taisyklė visuomet buvo labai paprasta: atsisakyti visko, ko galima atsisakyti be triukšmo; niekad nieko karštai nesiekti – nei įgyti reputaciją, nei likti šešėlyje. Tylomis priimti reputaciją ar šešėlį, jei susilauki jų, gal net vieną ir kitą. O „mąstymo mokytojas" man kelia gardų juoką. Kad galėtum mokyti, turi išmanyti dalyką, kad galėtum vadovauti, turi valdyti visų pirma save.

Po to, ką pasakiau, turiu prisipažinti, jog patyriau reputacijos naštą, prieš parašydamas visas savo knygas. Aiškiausias rezultatas yra tai, kad privalėjau ir vis dar privalau ginti savo kūrybos laiką nuo visuomenės. Man tai sekasi, tačiau brangiai kainuoja.

– Ar baigtą kūrinį laikote svarbiausiu?

– Man keturiasdešimt penkeri metai, ir aš stulbinamai gyvybingas.

– *Ar jūsų kūrinio plėtotė paklūsta bendram gerokai anksčiau sukurtam planui, ar atrandate tą planą rašydamas?*

– Ir taip, ir taip. Esama plano, kurį keičia iš vienos pusės aplinkybės, iš kitos – rašymas.

– *Koks jūsų darbo metodas?*

– Užrašai, popieriaus skiautės, miglotos fantazijos, ir visa tai metai iš metų. Vieną dieną kyla idėja, koncepcija, kuri sujungia šitas paskiras detales. Tuomet prasideda ilgas ir sunkus tvarkymo darbas. Juo ilgesnis, kad manyje giliai įsišaknijusi anarchija – begalinė.

– *Ar dirbant jums būtina kalbėti apie tą kūrinį?*

– Ne. Ir kai išimtiniais atvejais tai atsitinka, nebūnu savim patenkintas.

– *Ar baigęs kūrinį klausiate draugų nuomonės, ar pasitenkinate savo nuomone?*

– Turiu du tris draugus, kurie skaito mano rankraščius ir pažymi, kas jiems nepatinka. Devyniskart iš dešimties jie būna teisūs, ir aš taisau.

– *Kuris jūsų, kaip rašytojo, darbo etapas jums labiausiai patinka (sumanymas, apmatai, stilistinis šlifavimas)?*

– Sumanymas.

– *Ar įžvelgiate ryšį tarp menininko kūniškojo gyvenimo ir įkvėpimo (arba jo darbo prigimties)? Jeigu taip, koks tas ryšys jumyse?*

– Kūniškasis gyvenimas atvirame ore bei saulėje, sportas, fizinė pusiausvyra man teikia geresnes intelektualinio darbo sąlygas. Kartu ir gerą tvarkaraštį. Tiesą pasakius, retai turiu tokias sąlygas. Tačiau, šiaip ar taip, žinau, kad kūryba yra proto ir kūno disciplina, energijos mokykla. Niekad nieko nesu padaręs apimtas anarchijos ar fizinio ištižimo.

– *Ar dirbate reguliariai?*

– Stengiuosi. Kai viskas gerai klojasi, keturias ar penkias valandas kiekvieną dieną. O kai viskas einasi prastai...

– *Ar jaučiatės kaltas prieš save, kai atidedate darbą rytdienai?*

– Taip. Jaučiuosi kaltas. Kaip čia pasakius, toks sau nepatinku.

– *Ar jūsų kūriniuose yra personažas, kuris būtų jums ypač brangus?*

– Marija, Dora, Selesta.

– *Jūsų kūryboje, rodos, esama dviejų rūšių personažų: pirmieji, kaip Kaligula, tarsi atliepia galingos asmenybės pomėgį, antrieji, tokie kaip Merso, jaučia pagundą likti nuošalėje. Ar galėtumėt pripažinti savyje tą dvigubą kryptį?*

– Taip. Aš mėgstu veržlumą ir užkariavimus. Tačiau man greit įgrysta tai, ką įgyju. Čia didžiausias mano trūkumas. Mėgstu ir likti šešėlyje, nusišalinti. Tačiau gyvenimo aistra vėl išstumia mane į priekį. Trumpai tariant, aš niekaip neišsiveržiu iš šito rato.

– *Kas jums, kaip kūrėjui, teikia didžiausią pasitenkinimą: pasakojimo, esė ar teatro kūrinių rašymas?*

– Kai visi šie skirtingi rašymo būdai tarnauja tos pačios kūrybos labui.

– *Sprendžiant iš kai kurių jūsų rašinių, atrodo, kad teatre jūs įžiūrite savotišką gyvenimo meną. Jūs su tuo sutinkate?*

– Tai pernelyg stipriai pasakyta. Bet kartais man atrodo, jog galėjau būti aktorius ir tenkintis šituo amatu.

– *Kuriai vertybei meno kūrinyje, veikiau literatūros kūrinyje, jūs jautriausias?*

– Tiesai. Ir toms meno vertybėms, kurios ją atspindi.

– Ar jūsų kūryboje yra tema, kurios nepaiso jūsų kritikai, tačiau ji svarbi jūsų požiūriu?
– Humoras.

– Kaip jūs žiūrite į jau užbaigtą savo kūrybos dalį?
– Aš neskaitau iš naujo savo kūrinių. Visa tai man jau mirę. Noriu daryti ką nors kita.

– Kas, jūsų nuomone, išskiria kūrėją iš kitų tarpo?
– Atsinaujinimo jėga. Žinoma, jis kalba tą patį, tačiau nenuilstamai naujina formas. Kartojimasis jam kelia siaubą.

– Kokie rašytojai jus suformavo ar bent padėjo įsisąmoninti tai, ką turite pasakyti?
– Iš šiuolaikinių: Grenier, Malraux, Montherlant'as. Iš senųjų: Pascalis, Molière'as. XIX amžiaus rusų literatūra. Ispanai.

– Kokią reikšmę teikiate plastiniams menams?
– Norėčiau būti skulptorius. Skulptūra man – didžiausias menas.

– O muzika?
– Būdamas jaunas, svaigindavausi ja tikrąja to žodžio prasme. Šiandien mane jaudina labai nedaug muzikų. Bet Mozartas tebejaudina.

– Ką galvojate apie kiną?
– O jūs?

– Menininką dažnai pradedama garbinti per nesusipratimą. Koks komplimentas jus labiausiai erzina?
– Padorumas, sąžiningumas, žmogiškumas, žodžiu, šiuolaikiškas komplimentų žarstymas.

– Koks, jūsų nuomone, ryškiausias jūsų būdo bruožas?

– Nelygu kokia diena. Bet dažniausiai savotiškas bukas ir aklas užsispyrimas...

– Koks, jūsų nuomone, vyro bruožas verčiausias išaukštinimo?

– Esama tokio intelekto ir drąsos mišinio, apskritai gana reto, kuris man patinka.

– Paskutinis jūsų herojus iš Nuopuolio *atrodo praradęs drąsą. Ar jis išreiškia tai, ką jūs dabar galvojate?*

– Mano herojus iš tikro yra praradęs drąsą, todėl ir aukština vergystę kaip geras šiuolaikinis nihilistas. Argi aš pasirinkau vergystės aukštinimą?

– Kartą jūs parašėte: „Manojo pasaulio paslaptis: įsivaizduoti Dievą be sielos nemirtingumo". Ar galėtumėt patikslinti savo mintį?

– Taip. Aš turiu šventumo jausmą ir netikiu pomirtiniu gyvenimu, štai ir viskas.

– Paprasčiausias džiaugsmas, kad gyveni, ir iš to kyląs blaškymasis, – ar, jūsų manymu, jis nėra pavojingas pašaukimui, na, kad ir menininko, bei drausmei, kurios jis reikalauja?

– Deja, taip. Aš mėgstu žėrinčias dienas, laisvą gyvenimą... Ir kaip tik todėl drausmė sunki ir būtina. Ir kaip tik todėl kartais dera ją sulaužyti.

– Ar laikotės kokios nors gyvenimo taisyklės, ar improvizuojate priklausomai nuo aplinkybių ir akimirkos reakcijų?

– Aš susikuriu griežtas taisykles, norėdamas pakoreguoti savo prigimtį. Ir galiausiai paklūstu prigimčiai. Rezultatas būna ne itin puikus.

– Kokia, pavyzdžiui, buvo jūsų pirmoji reakcija į išpuolius, kurių objektu tapote spaudoje, gavęs Nobelio premiją?

– O! Pirmiausia širdgėla. Tam, kuris nieko nereikalavo iš gyvenimo, vienodai sunku, kai jį staiga užklumpa perdėtos liaupsės ar perdėtas įžeidinėjimas. Paskui labai greitai atgavau jausmą, kuriuo remiuosi visomis prieštaringomis aplinkybėmis: viskas taip ir turėjo būti. Ar žinote, ką pasakė vienas žmogus, kuris prieš savo valią buvo didis vienišuolis? „Jie manęs nemėgsta. Argi tai priežastis jų nepalaiminti?" Ne, visa, kas man nutinka, tam tikra prasme yra gerai. Beje, tie triukšmingi įvykiai – antraeiliai dalykai.

– *Ko norėtumėte šitame savo gyvenimo etape?*

– „Turint gyvybinių ir atstatančių jėgų perteklių, net ir nelaimės žėri saulės spinduliais ir teikia sau paguodą", – sako Nietzsche. Tai tiesa, aš tai žinau, aš tai patyriau. Ir tik prašau, kad ta jėga ir tas perteklius vėl būtų man suteikti, bent jau retkarčiais...

PAAIŠKINIMAI

Čia didžia dalimi pasinaudota leidinio Albert Camus, *Essais*, Paris: Gallimard (Bibliothèque de la Pléiade), 1965, paaiškinimais. Prie nuorodų į *Užrašų knygeles* pridėti tų vietų vertimai, žymint prancūziškojo leidimo tomą ir puslapius. *(Vert. past.)*

I. IŠVIRKŠČIOJI IR GEROJI PUSĖS

1 Grenier, Jeanas – prancūzų rašytojas, A. Camus filosofijos mokytojas Alžyro licėjuje, vėliau draugas, turėjęs lemiamos įtakos jo kūrybai.

2 Parainas, Brice'as (1897–1971) – prancūzų filosofas ir rašytojas, ilgai bendradarbiavęs su A. Camus Gallimard'o leidykloje.

3 Chamfort'as, Sébastienas Rochas Nicolas'as de (1740–1794) – prancūzų rašytojas moralistas.

4 Turimas galvoje Jeanas Grenier (žr. 1 paaišk.).

5 Liusjenas de Riubamprė – vienas pagrindinių O. de Balzaco *Žmogiškosios komedijos* personažų, Žiuljenas Sorelis – Stendhalio romano *Raudona ir juoda* pagrindinis herojus.

6 Melville'is, Hermanas (1819–1891) – amerikiečių poetas ir romanistas, *Mobio Diko* autorius.

7 Derbuka – arabų nacionalinis muzikos instrumentas, panašus į būgną.

8 Baucenas – Rytų Vokietijos miestas prie Šprė upės.

9 Vičenca – šiaurės rytų Italijos miestas netoli Venecijos.

10 Gamtos didybėje siela atgimsta (lot).

11 Palma – ispaniškųjų Balearų salų miestas, Maljorkos sostinė.

12 Giotto di Bondone (1266–1337) – vienas ryškiausių italų ankstyvojo Renesanso tapytojų, taip pat skulptorius ir architektas.

13 Nebūtis (isp.).

14 Ibica – didžiausias Ibicos salos, esančios ispaniškame Balearų salyne, miestas.

15 Plg. *Evangeliją pagal Joną* (XVIII, 36).

16 Barrèsas, Maurice'as (1862–1923) – prancūzų rašytojas ir politikas.

II. JUNGTUVĖS

1 Bandymais (pranc.).

2 Tipaza – pajūrio uostas, esantis už 70 km į vakarus nuo Alžyro. II a. p. m. e. pabaigoje buvo užkariautas romėnų. Išlikę įspūdingi senovės romėnų miesto griuvėsiai.

3 Sąsaja su prancūzų rašytojo ir žurnalisto Antoine'o Rivarolio (1753–1801) *Maksimų* žodžiais, atkartojančiais F. Bacono mintį: „Truputis filosofijos atitolina nuo religijos, o daug filosofijos prie jos sugrąžina". A. Camus gvildeno šią temą *Sizifo mite* (p. 197).

4 „Tapk tuo, kuo esi" – J. W. Goethe's formulė, tapusi viena pagrindinių Nietzsche's temų.

5 Aliuzija į P. Valéry *Jūreivių kapines* – viena iš A. Camus ir P. Valéry sąsajų, susijusių su Viduržemio jūra.

6 Dionisas – senovės graikų mitologijoje vynuogienojų ir vyno dievas, romėnų tapatinamas su Bakchu. Iš Dioniso kulto atsirado misterijos.

7 Demetra – senovės graikų mitologijoje dirbamos žemės deivė, žemės personifikacija, romėnų tapatinama su Cerera.

8 Eleusino misterijos – senovės Graikijoje Eleusino uoste kasmet rengiamos misterijos Demetros garbei.

9 Čia A. Camus siejasi su Nietzsche. Pastarasis, cituodamas *Moralės genealogijoje* Jeano de La Bruyère'o mintį: „Savotiškai gėda būti laimingam, kai aplink šitiek skurdo" ir norėdamas ją pasmerkti, priduria: „Argi gali būti didesnė ir pražūtingesnė klaida už tą laimingųjų, žaliūkų, sielos ir kūno stipruolių abejonę savo teise į laimę. Šalin tą aukštyn kojom apverstą pasaulį!" Po keleto metų romane *Maras* A. Camus sugrįš prie šitos egotistiškos laimės koncepcijos, ir jo Ramberas pasakys: „Gėda būti laimingam vienam".

10 Pasaulietiškoji šv. Augustino formulės „Aš netikėčiau, jeigu nematyčiau, kad reikia tikėti" transpozicija.

11 Džemilė – kalnų komuna Konstantinos departamente Alžyre. Garsi senais romėnų kolonijos griuvėsiais.

12 Šveicarų filosofo ir rašytojo Henri Frédérico Amielio (1821–1881) mintis: „Kiekvienas peizažas – sielos būsena" (*Dienoraštis*, 1852 m. spalio 31 d.).

13 „Atsisakymo moralės" ir „išsižadėjimo moralės" priešprieša yra viena pagrindinių *Sizifo mito* tezių (žr. p. 136, 155).

14 Tokia pagalba nepriimtina absurdo žmogui. Plg. *Sizifo mite* (p. 155): „...doktrinos, kurios nori viską man paaiškinti, sykiu mane ir silpnina. Jos išlaisvina mane nuo sunkios gyvenimo naštos, o vis dėlto privalau ją nešti pats". Arba samprotavimuose apie F. Kafkos kūrybą (p. 226): „Kaip ir visose religijose, žmogus čia išlaisvintas nuo sunkios savo gyvenimo naštos".

15 Suprasti šių žodžių prasmę padeda vienas S. Kierkegaard'o pastabos komentaras *Užrašų knygelėse* (1937 m. rugsėjo 23 d.): „Kalba teisi, žodyje ‚aistra (passion)' akcentuodama sielos kančią, tuo tarpu šio žodžio vartosena veikiau suponuoja nervingą veržlumą, kuris mus stulbina, ir mes užmirštame, kad

čia svarbu kančia (puikybė – iššūkis)", id. „Tobulas (gyvenimo) aktorius – tas, kuris „yra veikiamas" ir tai žino, – pasyvi aistra" (I, p. 83).

16 Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. rugpjūtis): „Apie sąmoningą mirtį, plg. Nietzsche's *Stabų saulėlydį* (p. 203).
Nietzsche: „Skaudžiausias tragedijas lemta išgyventi dvasingiausioms sieloms, su sąlyga, kad jos bus drąsiausios. Būtent todėl, kad gyvenimas rodo joms didžiausią priešiškumą, jos jį ir gerbia" (I, p. 119).

17 Sakinio dalis „...ir mano patirtis čia apsiriboja kitų mirtimi" tikriausiai išreiškia M. Heideggerio mintį ir jos formuluotę *Būtyje ir laike:* „Mes nepatiriame autentiško kitų mirties jausmo, daugių daugiausia mes joje dalyvaujame". Plg. *Sizifo mitą* (p. 123).

18 Heurgonas, Jacques'as – 1939 m. įsteigto žurnalo *Krantai (Rivages)*, skirto Viduržemio regiono kultūrai, redkolegijos narys, dėstė Alžyro universiteto Filosofijos fakultete.

19 Plg. šv. Teresės mintį: „Nėra vaistų nuo mūsų troškimo", kurią A. Montherlant'as panaudojo kaip epigrafą savo esė knygai *Prie troškimų fontano.*

20 Belkūras, Bab el Uedas – Alžyro kvartalai.

21 Kazba – musulmonų gyvenamas miesto kvartalas arabų šalyse.

22 Pastaba pasiskolinta iš O. Spenglerio. *Užrašų knygelėse* (1937 m. gruodis) skaitome: „Egiptiečių kolona nuo pat pradžių buvo akmeninė, dorėniškoji – medinė. Šitaip atiškoji siela išreiškė begalinį savo priešiškumą tvarumui. „Egipto kultūra – įsikūnijęs susirūpinimas". Graikai, laiminga tauta, neturi istorijos". (I, p. 100.)

23 Plotinas (1205–1277) – graikų filosofas neoplatonikas. Jo filosofijos ryšius su šv. Augustino mokymu A. Camus nagrinėjo aukštojo mokslo diplominiame darbe *Krikščioniškoji metafizika ir neoplatonizmas.*

24 Piero della Francesca (1462–1492) – italų dailininkas, vienas žymiausių Renesanso meistrų. (Žr. taip pat I, 12 paaišk.)

25 Cimabue, Giovanni (1240?–1302?) – Toskanos dailininkas, Giotto mokytojas.

26 *Nuolat genamo keliauninko* tema yra A. Montherlant'o kūrybos leitmotyvas. Plg. *Sizifo mitą* (p. 177). Šita mintis išrutuliota *Užrašų knygelėse* (1937 m. spalio 21 d.): „Reikia kur kas daugiau energijos keliaujant varganai, nei dedantis ginte genamu keliauninku. Plaukti laivo denyje, atvykti į vietą pavargusiam ir sugniužusiam, ilgai keliauti trečiąja klase, dažniausiai valgyti tik vienąkart per dieną, visąlaik skaičiuoti pinigus ir kas minutę bijoti, kad koks nenumatytas nutikimas nenutrauktų tos jau ir taip sunkios kelionės, – visa tai reikalauja drąsos ir valios, todėl negali rimtai žiūrėti į postringavimus apie „tremtį iš tėvynės". Keliauti nei linksma, nei lengva. Reikia mėgti sunkumus ir mylėti nežinomybę, kad įgyvendintum savo kelionių svajones, kai esi vargšas ir bepinigis. Bet įdėmiau pažvelgęs pamatai, jog tai apsaugo nuo diletantizmo, ir, žinoma, neteigsiu, kad Gide'as ir Montherlant'as daug prarado nevažinėdami traukiniais papigintu tarifu ir todėl neužstrigdami savaitei kuriame nors mieste, tačiau puikiai žinau, kad negaliu žiūrėti į dalykus kaip Montherlant'as ar Gide'as būtent dėl to papiginto traukinio tarifo". (I, p. 9.)

[27] W. Shakespeare, *Venecijos pirklys*, V veiksmas, I scena.

[28] Turimi galvoje Romeo ir Džuljeta.

[29] ...kaip savo gimtąja kalba (it).

[30] ...bet džiaugsmas žemėje yra keliauninkas (it).

[31] „...kol saulė pateka ir nusileidžia" (it.). *Užrašų knygelėse* (1937 m. rugsėjis) esama tokio šios minties papildymo: „Dangus virš vienuolyno vis labiau niaukiasi, ir vakaras tolydžio tamsina plokštes, kuriose raižomos dorybės, priskirtinos mirusiesiems. Jeigu man reikėtų parašyti čia knygą apie dorovę, tai ji turėtų šimtą puslapių ir devyniasdešimt devyni iš jų būtų tušti. Paskutiniame parašyčiau: „Žinau tik vieną priedermę – mylėti..." O viskam kitam sakau – ne..." (I, p. 71.)

[32] Fjezolė – Italijos miestas Toskanoje netoli Florencijos.

[33] A. Camus čia žaidžia vienos kilmės žodžiais: *dénuement* (nepriteklius, skurdas) ir *dénudation* (apsinuoginimas).

[34] Plg. *Užrašų knygelėse* (1937 m. rugsėjo 9 d.): „Vidinė šv. Pranciškaus, gamtos ir gyvenimo mylėtojo, šypsena. Ji pateisina tuos, kurie geidžia laimės". (I, p. 70.)

[35] Albertas mylisi su mano seseria (it.).

[36] Borgia, Cezare (1476–1507) – popiežiaus Aleksandro VI sūnus. Turėdamas 16 metų buvo paskirtas kardinolu. Vėliau atsisakė bažnytinio gyvenimo. Sumanus, tačiau klastingas ir žiaurus politikas. N. Machiavelli pasirinko jį prototipu savo garsiajam politinės filosofijos traktatui *Valdovas*.

[37] Plg. *Sizifo mitą* (p. 194). Rimbaud Arthuras (1854–1891) – prancūzų poetas, turėjęs didžiulės įtakos šiuolaikinei poezijai, maištinga asmenybė. Jo gyvenimas tapo legenda. *Maištaujančio žmogaus* įvade pateikta kita A. Rimbaud kūrybos atsisakymo interpretacija, o skyriuje „Maištaujanti poezija" – trečia. Beje, A. Rimbaud mirė ne Abisinijoje, o Prancūzijoje.

[38] *Užrašų knygelėse* (1937 m. rugsėjo 15 d.) rašoma: „,Ne' – ir maištas prieš visa, kas nėra ašaros ir saulė. ,Taip'– mano gyvenimui, kur pirmąkart jaučiu ateities pažadą..." (I, p. 77.)

[39] Čia jaučiamas Nietzsche's kontekstas: ištikimybė žemei, Dioniso šventės, dievų nušalinimas. Biblinė reminiscencija: *Danieliaus knyga*, II, 31–45. Tas įvaizdis itin ekspresyvus *Užrašų knygelėse* (1938 m. gruodis): „*Jungtuvių* pabaigai. Žemė! Ta didžiulė dievų apleista šventykla, žmogaus uždavinys – užpildyti ją nenusakomais, į jį panašiais stabais, kurių veidai kupini meilės, o kojos – molinės... Tie didžiuliai džiaugsmo stabai, kurių veidai kupini meilės, o kojos – molinės" (I, p. 140). Plg.: „šviesos dievus" ir „purvo stabus" *Sizifo mite* (p. 198).

III. SIZIFO MITAS

1 Pia, Pascalis – prancūzų literatas, Camus draugas, bendradarbiavęs su juo laikraščiuose *L'Alger républicain* ir *Combat*.

2 Pindaras (516?–438? m. pr. Kr.) – graikų poetas lyrikas. Čia jaučiama sąsaja su Pauliu Valéry, kurio *Jūreivių kapinės* nuo 1930 metų spausdinamos su šiuo Pindaro dvieiliu vietoj epigrafo. Camus 1940 metais pasižymi jį savo *Užrašų knygelėse*.

3 Nietzsche, Friedrichas Wilhelmas (1844–1900) – vokiečių filosofas, vienas svarbiausių imoralizmo ir iracionalizmo atstovų. Pagrindinė jo filosofijos tezė buvo įsitikinimas, kad pats gyvenimas yra žmogaus egzistencijos tikslas ir didžiausia vertybė. Jis teigė, kad žmogaus veiklą lemia gyvenimo poreikiai, o kiekviena tiesa yra subjektyvi ir sąlygiška.

4 Galilėjus, Galilėjas (1564–1642) – italų matematikas, fizikas ir astronomas. Išsižadėjo savo sukurtos heliocentrinės sistemos Romos inkvizicijos teisme 1633 metais.

5 La Palisse'as (tikr. Jacques de Chabannes, 1470–1525) – Prancūzijos maršalas, vienas šauniausių savo laiko kariškių, dalyvavęs karuose su Italija valdant Karoliui VIII, Liudvikui XII ir Pranciškui I. Žuvo mūšyje ties Pavija. Kareivių sudėta daina apie jo narsumą, kur kiekvienas kupletas baigiasi žodžiais: „Ketvirtį valandos prieš mirtį jis dar buvo gyvas", pagarsėjo savo naivumu, kuris klaidingai buvo priskiriamas ir pačiam La Palisse'ui.

6 Nietzsche dažnai žaisdavo evangelijos žodžiais: „Verčiau jūs sakykite: ‚Taip', jei taip, ‚Ne', jei ne, o kas viršaus, tai iš piktojo" (*Ev. pagal Matą* V, 37 ir *Šv. Pauliaus II Kor.* I, 18–19.) Plg. *Stabų saulėlydyje* (44): „Mano laimės formulė: vienas ‚Taip', vienas ‚Ne', tiesi linija, vienas tikslas..." ir *Antikrikščionyje* (1) bei *Valioje galiai* (46): „Mano penki ‚Ne' "; (476): „Mano naujasis kelias, kuris veda į ‚Taip'."

7 Kirilovas – Dostojevskio romano *Kipšai* herojus. Peregrinas, pramintas Protėjumi, – II amžiaus vidurio graikų filosofas kinikas, susideginęs ant laužo per 165 metų Olimpines žaidynes. Lukianas parašė pamfletą *Apie Peregrino mirtį*. Lequier, Jules'as (1814–1862) – prancūzų filosofas, paslaptingai dingęs jūroje.

8 Schopenhaueris, Arthuras (1788–1860) – vokiečių filosofas, voluntaristinio pobūdžio filosofinės sistemos kūrėjas. Jo filosofijai būdinga fenomenalistinė pažinimo teorija, iracionalistinė ir voluntaristinė metafizika, programinis neistoriškumas ir itin pesimistinis požiūris į pasaulį, todėl jos negalima priskirti jokiai didžiajai mąstymo krypčiai, dominavusiai vokiečių filosofijoje pirmoje XIX amžiaus pusėje.

9 Pascalis, Blaise'as (1623–1662) – prancūzų filosofas ir mokslininkas. Savo *Mintyse* taip rašė apie „pramogą": „Ne žmonių valioje panaikinti mirtį, vargus, visišką nežinojimą, tad jie ir stengiasi negalvoti apie tai ir bent šitaip jaustis laimingi... Pramoga – vienintelė mūsų paguoda bėdoje ir sykiu – didžiausia bėda: trukdydama mums galvoti apie mūsų lemtį, ji nepastebimai veda mus į pražūtį. Jeigu nebūtų pramogų, mes pajustume tokį ilgesingą

liūdesį, kad pasistengtume sunaikinti jį ne tokiu efemerišku būdu. Tačiau pramoga mus linksmina, ir nepastebėdami to mes skubame į mirtį."

10 Jaspersas, Karlas (1870–1969) – vokiečių psichologas ir filosofas, dvasiškai artimas Nietzsche'i ir ypač Kierkegaard'ui. Jo egzistencinės filosofijos išeities taškas – kritinė objektyvaus žinojimo analizė, jo ribų ir racionaliosios ontologijos negalimumo konstatavimas.

11 Toks buvo Camus gyvenimas kuriant *Sizifo mitą*. *Užrašų knygelėse* (1937 m. gruodis) rašoma: „Daugybę vilčių teikęs vyrukas, dabar dirbantis kontoroje. Nieko kito neveikia, pargrįžta namo, atsigula ir rūko iki vakarienės, paskui vėl atsigula ir miega ligi ryto. Sekmadienį keliasi labai vėlai, sėdasi prie lango, žiūri į lietų arba į saulę, į praeivius arba į tylą. Ir taip kiaurus metus. Jis laukia. Laukia mirties. Kam tie pažadai, jeigu vis vien..." (I, p. 98.)

12 „Susirūpinimas" – Martino Heideggerio terminas iš *Būties ir laiko*, apibūdinantis žmogaus egzistenciją.

13 Plg. „Vėją Džemilėje" (p. 82–83) ir *Užrašų knygeles* (1937 m. spalio 4 d.): „Iki šiol aš gyvenau mintimi, kad gyvenime reikia kažką veikti, tiksliau pasakius, kad jei jau esi skurdžius, privalai užsidirbti pragyvenimui, prasisiekti, įsikurti. Ir, matyt, toji mintis, kurios dar nedrįsau pavadinti prietaru, buvo pakankamai many įsišaknijusi, nes vis urbė man smegenis, nepaisant mano ironijos ir ryžtingų pasisakymų šita tema. Ir štai, kai tik buvau paskirtas dirbti į Bel Abesą (Camus buvo paskirtas dėstytoju į Sidi Bel Abeso koležą – *vert.*), viskas vėl staiga užplūdo – tokia galutinė atrodė ta galimybė įsikurti. Atsisakiau to pasiūlymo, matyt, saugi gerovė nieko man nereiškė, palyginti su mano tikrojo gyvenimo galimybėmis. Atsitraukiau, regėdamas tokios egzistencijos niūrumą bei stingulį. Jeigu būčiau išlaukęs pirmąsias dienas, tikriausiai būčiau sutikęs. Bet čia ir slypėjo pavojus. Aš išsigandau, išsigandau vienatvės ir galutinumo. Ir dabar dar negalėčiau pasakyti, ar tai, kad atmečiau tokį gyvenimą, atsiribojau nuo to, kas vadinama ‚ateitimi', vėl pasirinkau netikrumą ir skurdą, buvo stiprybė ar silpnumas. Tačiau žinau bent jau tai, kad jeigu to konflikto ir būta, tai jis vertas to vargo. Nebent gerai viską pasvėrus... Ne. Mane privertė bėgti tikriausiai ne tiek įsikurdinimo, kiek įsikurdinimo kažkame bjauraus jausmas.
O išvis ar sugebu daryti tai, kas vadinama ‚rimtais dalykais'? Ar aš tingus? Nemanau, ir esu sau tai įrodęs. Tačiau ar turi žmogus teisę atsisakyti darbo todėl, kad jis jam nepatinka? Mano galva, dykinėjimas ištvirkina tik tuos, kurie stokoja temperamento. Ir jeigu aš jo stokočiau, man liktų tik viena išeitis." (I, p. 88.)

14 Analogiškas įvaizdis *Užrašų knygelėse* (1939 m. pavasaris): „Moteris gyvena su savo vyru nieko nesuvokdama. Kartą jis pakviečiamas kalbėti per radiją. Ji stebi jį pro stiklinę užtvarą negirdėdama, ką jis kalba. Tik mato jį gestikuliuojant. Pirmą kartą pamato jį ne tik kaip fizišką būtybę su kūnu ir krauju, bet ir kaip pajacą – toks jis yra iš tikrųjų.
Palieka jį. ‚Ir šita marionetė kasnakt ropščiasi man ant pilvo'. " (I, p. 156.)

15 Turimas galvoje Jeano Paulio Sartre'o romanas *Šleikštulys*.

[16] Šią Kierkegaard'o (*Post scriptum filosofiniams fragmentams*) ir Heideggerio (*Būtis ir laikas*) mintį Camus ne sykį kartoja. Plg. „Vėją Džemilėje" (p. 83–84).

[17] Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. gruodis): „*Apie Absurdą*. Yra tik vienas atvejis, kai neviltis yra gryna. Tai nuteistojo myriop atvejis (tegu mums bus leista pasinaudoti menku priminimu). Jeigu paklaustume nusivylusį meile žmogų, ar jis norėtų būti rytoj giljotinuotas, jis atsakytų ‚ne'. Iš baimės, kad jį kankins? Taip. Tačiau baimė čia atsiranda iš tikrumo jausmo, veikiau iš matematinio elemento, kuris pagrindžia tą tikrumo jausmą. Absurdas čia visiškai aiškus. Jis – iracionalumo priešingybė. Jis turi visus akivaizdumo požymius. Iracionali yra arba būtų blykstelinti merdinti viltis, jog visa tai praeis ir tos mirties bus galima išvengti. Visai kas kita – absurdas. Čia akivaizdu yra tai, kad jam nukirs galvą, ir tatai bus padaryta tuomet, kai jis turės šviesų protą – dargi tuomet, kai visas jo šviesus protas susikoncentruos ties tuo faktu, kad jam nukirs galvą.
Kirilovas teisus. Nusižudyti – reiškia įrodyti savo laisvę. Ir jo laisvės problema išsprendžiama labai paprastai. Žmonės turi iliuziją, kad jie laisvi. Nuteistieji myriop tos iliuzijos neturi. Visas klausimas – kiek reali šita iliuzija." (I, p. 141.)

[18] Aristotelis, *Metafizika* (IV, VIII, 6). Camus jį cituoja iš Levo Šestovo *Raktų galios* vertimo.

[19] Parmenidas (544?–450?) – graikų filosofas, laikomas ontologijos tėvu.

[20] Posakis „Pažink save", išraižytas Apolono šventykloje Delfuose, pasak legendos, priklauso ne Sokratui, o Kilonui, vienam iš Septynių Graikijos išminčių. Tačiau filosofijos istorijoje šis posakis siejamas su Sokrato mokymu, nes jis nulėmė jo tiesos ieškojimų kryptį.

[21] Camus čia sugretina kelis skyriaus „Prieš saulėtekį" (F. Nietzsche, *Štai taip Zaratustra kalbėjo*, III dalis) versetus, juos supaprastindamas. Čia remiamasi Alfonso Tekoriaus vertimu (F. Nyčė, *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 162).

[22] Kierkegaard'as, Sørenas (1813–1855) – danų filosofas, egzistencializmo pradininkas, filosofinių sistemų (ypač Hegelio) priešininkas. Žmogaus uždaviniu laikė autentiško asmeninio gyvenimo siekimą. Garsus jo kūrinys *Traktatas apie neviltį* turi paantraštę „Mirtina liga".

[23] Jaspersas – žr. 13 paaišk., Heideggeris, Martinas (1889–1976) – vokiečių filosofas, Husserlio mokinys, vienas ryškiausių egzistencializmo atstovų. Jam labiausiai rūpi praradusio darną, kupino rūpesčių ir baimės, vienišo svetimame daiktų pasaulyje žmogaus būties prasmės problema. Žmogaus egzistencijos autentiškumą jis mato jos baigtinumo įsisąmoninime ir gyvenimo įvertinime būsimos mirties pajautimo požiūriu. Šestovas, Levas (1866–1939) – rusų filosofas ir rašytojas. Nuo 1920 metų gyveno Paryžiuje. Remdamasis Dostojevskio ir Nietzsche's mintimis, sukūrė mokymą apie tragišką žmogaus egzistencijos absurdiškumą, apie individo nepriklausomumą nuo jokių gamtos ar visuomenės dėsnių, visuotinių tiesų ar visuotinai privalomų moralės normų. Filosofiniam protui priešpriešino dieviškąjį apreiškimą. Scheleris,

Maxas (1874–1928) – vokiečių filosofas, vienas iš filosofinės antropologijos pradininkų. Patyrė didžiulę Husserlio fenomenologijos įtaką ir iš dalies pasinaudojo pastarojo mokymu apie intuityvų esinių stebėjimą savo religiniam filosofiniam mokymui pagrįsti.

24 *Evangelija pagal Matą* (XXIV, 42–43), *Evangelija pagal Joną* (XIX, 28–30). Plg. Pascalio *Jėzaus paslaptį*, komentuotą Levo Šestovo *Getsemanės naktyje*.

25 Ariadnė, Kretos karaliaus Mino duktė, įsimylėjusi Tesėją, kuris atvyko į Kretą nukauti Minotaurą, duoda jam siūlų kamuolį, kad, išvyniojęs jį Labirinte ir nukovęs tą baidyklę, surastų kelią atgal.

26 Ibsenas, Henrikas (1826–1906) – norvegų dramaturgas, kurio kūrybai turėjo įtakos Kierkegaard'o ir Nietzsche's idėjos.

27 Nietzsche's apibūdinimas (*Aušra*, 327).

28 Įvaizdis, pasiskolintas iš antrojo Pauliaus laiško korintiečiams (XII, 7), nuolat kartojamas Kierkegaard'o darbuose. Traktatas *Rakštis kūne* skirtas šitai obsesijai.

29 Husserlis, Edmundas (1859–1938) – vokiečių filosofas, fenomenologijos – mokslo apie sąmonės fenomenus – pradininkas. Jo darbai turėjo didelės įtakos filosofams egzistencialistams: Heideggeriui, Sartre'ui, Merleau-Ponty, pasinaudojusiems jo fenomenologiniu metodu, tačiau atmetusiems jo transcendentinį idealizmą ir mokymą apie „grynuosius esinius".

30 Proustas, Marcelis (1871–1922) – prancūzų rašytojas, pagrindiniame savo kūrinyje, romane *Prarasto laiko beieškant*, pamėginęs išvengti laiko dėsnio ir per meną apčiuopti į pasąmonę nugrimzdusius tikrovės reiškinius bei atkurti juos per mintį.

31 Sąsaja su Husserliu: „Pastarosios [filosofijos] stokoja bendros dvasinės ‚vietos', kur jos galėtų susilieti ir apvaisinti viena kitą" (*Dekartiškieji apmąstymai*).

32 Tai Camus filosofijos leitmotyvas. Plg. *Jungtuvių* „Vėją Džemilėje" (p. 82), *Sizifo mitą* (p. 155).

33 *The time is out of joint* – „Nutrūko laikų ryšys" (pažodžiui gali reikšti ir: „Laikas išsinarino sąnarį"). (*Hamletas*, I veiksmas, 5 scena.)

34 Loyola, Ignotas (1491–1556) – ispanų dvarininkas, kontrreformacijos veikėjas, jėzuitų ordino steigėjas. Jo *Dvasinėse pratybose* tarp kitų nurodymų yra Camus minėtas „intelekto aukojimas", kadangi svarbiausias tikinčiojo tikslas – absoliučiai paklusti dieviškajai valiai, apvalyti sielą nuo aistrų, savavališkų ketinimų ir puikybės.

35 Galiani, Ferdinandas (1728–1787) – abatas, italų diplomatas, ekonomistas, rašytojas. Buvo Neapolio karalystės sekretorius Paryžiuje, kur palaikė ryšius su enciklopedistais. Jo literatūriniame palikime garsūs *Pagiriamasis žodis popiežiui Benediktui XIV* (1758), *Dialogas apie moteris* ir daug laiškų poniai d'Epinay. Ponia d'Epinay (tikrasis vardas Louise Tardieu d'Esclavelles) (1726–1783) – prancūzų rašytoja, Jeano Jacques'o Rousseau globėja, kurios salone rinkdavosi daugelis žymių to amžiaus žmonių. Camus minimas laiškas, parašytas 1777 metų vasario 8 dieną, byloja: „Reikia gyventi su savo skausmais. Problema yra gyventi, o ne pasveikti." Nietzsche keliskart cituoja Galiani laiš-

kus savo kūrinyje *Anapus gėrio ir blogio.*

36 Bergsonas, Henri (1859–1941) – prancūzų filosofas, intuityvizmo pradininkas.

37 Platonas (428?–348?) – graikų filosofas, Sokrato mokinys, pirmosios idealistinės filosofinės sistemos kūrėjas. Jos pagrindas buvo teorija apie tobulas idėjas kaip prototipus amžinų ir nekintamų daiktų, kurie tėra vien netobulas ir kintamas tų idėjų atspindys.

38 Žr. *Jungtuvių* 23 paaišk.

39 Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. rugpjūčio 21 d.): „Tik tas, kuris pažino dabartį, iš tikro žino, kas yra pragaras (Jacobas Wassermannas)." (I, p. 119.)

40 Euridikė – senovės graikų mitologijoje Orfėjo žmona, mirusi nuo gyvatės įkandimo. Orfėjas nusileidžia paskui ją į požemio karalystę ir gauna leidimą sugrąžinti Euridikę į žemę tik tuo atveju, jei jis neatsigręš ir nepažvelgs į ją, kol nepareis namo. Orfėjas netesėjo pažado, atsigręžė, ir Euridikė liko amžiams požemio karalystėje.

41 Tokį likimą pasirenka Kaligula (IV veiksmas, 14 scena). Plg. *Užrašų knygelėse* (1937 m. sausis): „...Pabaiga: Kaligula praskleidžia uždangą ir išeina į avansceną: ‚Ne, Kaligula nemirė. Jis – ten, ir ten. Jis – kiekviename iš jūsų. Jeigu jums būtų duota valdžia, jeigu jūs turėtumėt širdį, jeigu jūs mylėtumėt gyvenimą, tai pamatytumėt, kaip ta baidyklė arba angelas, kuriuos nešiojatės savy, nusimeta grandines. Mūsų epocha miršta todėl, kad tikėjo vertybėmis ir tuo, jog dalykai gali būti gražūs ir neabsurdiški. Sudie, aš grįžtu į istoriją, kur mane taip ilgai laiko uždarę tie, kurie bijo per daug mylėti.' "

42 Žr. 17 paaiškinimą.

43 Seneka, *De Providentia (Apie numatymą)*, II, 7. Romėnų filosofo veikale toks susirėmimas teikia malonumo Dievui.

44 Žr. 13 paaiškinimą.

45 Plg. *Užrašų knygelėse* (1941 m. spalis): „Nūdienos pasaulio prieštaravimas. Atėnuose liaudis iš tikrųjų galėjo valdyti tik todėl, kad skyrė tam didžiąją savo laiko dalį, o vergai kiaurą dieną dirbo darbus, kuriuos reikėjo padaryti. Kai tik vergovė tapo panaikinta, visi buvo priversti dirbti. Ir būtent tuomet, kai europiečio suproletarinimas kaip niekad smarkiai pažengė į priekį, įsiviešpatauja liaudies suvereniteto idealas – neįmanomas dalykas." (I, p. 247.)

46 F. Nyčė, „Anapus gėrio ir blogio", in *Rinktiniai raštai*, Vilnius: Mintis, 1991, p. 390.

47 Alainas (tikr. Émile-Auguste Chartier, 1863–1951) – filosofas, padaręs didžiulės įtakos XX amžiaus prancūzų filosofams ir rašytojams tiek savo eseistika, tiek pedagogine veikla. Netiksli citata iš knygos *Idėjos ir amžiai* I tomo: „Melstis – tai tartum pajusti, kaip ateina nuovargis ir naktis apgaubia visas mintis."

48 Fiodoras Dostojevskis, *Kipšai* (III dalis, VI skyrius).

49 Atkartodamas Euforiano žodžius antroje *Fausto* dalyje: „Oras – mano stichija", *Maksimose ir apmąstymuose* Goethe rašo: „Laikas pats savaime yra stichija."

50 Turimas galvoje pilietės Roland (Jeanne-Marie Roland de la Platière (1759–1793), jakobinų nukirsdintos žirondistų vyriausybės vidaus reikalų ministro

žmonos, kreipimasis į bešališkas būsimąsias kartas arba jos raštų, sukurtų kalint Abatijos bei šv. Pelagijos kalėjimuose, rinkinys.

[51] Camus tolydžio sugrįžta prie šitos Ivano Karamazovo minties. Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. rugpjūtis): „Vienintelė galima laisvė yra laisvė mirti. Iš tikro laisvas žmogus yra tas, kuris, priimdamas mirtį, sykiu priima ir jos padarinius, t.y. visų tradicinių gyvenimo vertybių perkainojimą. Ivano Karamazovo ‚viskas leista' yra vienintelė nuosekli laisvės išraiška. Bet reikia suvokti tos formulės esmę." (I, p. 118.) Plg. taip pat *Sizifo mitą* (p. 201–203) bei *Maištaujančio žmogaus* skyrių *Išsigelbėjimo atsisakymas*.

[52] Rousseau, Jeanas Jacques'as (1712–1778) – prancūzų filosofas ir rašytojas, Švietimo epochos atstovas. *Samprotavimuose apie žmonių nelygybės kilmę ir pagrindus* Rousseau priešpriešina žmogaus „natūralią būseną" ir privačios nuosavybės, pinigų, smurto, engimo sugadintą civilizaciją. Tai paskatino Voltaire'ą iš jo pasišaipyti: „Dar niekad nebuvo padėta tiek proto pastangų, kad mumyse sukiltų noras tapti gyvuliais; skaitant jūsų kūrinį, kyla noras pradėti vaikščioti keturiomis. Bet jau daugiau kaip šešiasdešimt metų esu praradęs šį įprotį ir jaučiu, kad, deja, nesugebėsiu prie jo sugrįžti; palieku tą natūralų susisiekimo būdą tiems, kurie jo verti labiau už mane ir jus."

[53] *Sizifo mite* (p. 203) Camus sako apie Kirilovą: „Nors jis ir nukryžiuotas, bet apgautas nebus."

[54] Šiame Camus etiude panaudoti kai kurie Gendarme'o de Bévotte'o knygos *Don Juano legenda* (1906, 1911) bei Lorenzi'o de Bradi knygos *Don Juanas, legenda ir istorija* (1930) teiginiai.

[55] Aleksandro Puškino *Don Juane*, suvaidintame 1937 metų kovo 24 dieną Camus vadovaujamos Darbo teatro trupės.

[56] *Senojo Testamento* knyga, kurios autorystė priskiriama karaliui Saliamonui.

[57] Tirso de Molina (tikr. Gabrielis Téllezas, 1583–1648) – ispanų dramaturgas, daugiau kaip 400 komedijų autorius.

[58] Miloszas Oscaras Vladislovas de Lubiczius (Milašius, 1877–1939) – lietuvių kilmės prancūzų poetas ir rašytojas. Mistinė drama *Miguelis Mañara* parašyta 1913 metais.

[59] J.W. Goethe's romano *Jaunojo Verterio kančios* pagrindinis herojus.

[60] Citata iš Gendarme'o de Bévotte'o teksto. Ši tema gvildenama ir *Užrašų knygelių* I tome.

[61] Oscaro Miloszo *Miguelyje Mañaroje*.

[62] William Shakespeare, *Hamletas*, II veiksmas, 2 scena.

[63] Sirijaus gyventojas milžinas Mikromegas Voltaire'o *Mikromege* (1752) žiūri pro mikroskopą į Žemės gyventojus ir nustebęs, kad jie turi proto, kalbasi su jais filosofinėmis temomis.

[64] Jagas – Shakespeare'o tragedijos *Otelas* personažas. Alcestas – pagrindinis Molière'o komedijos *Mizantropas* herojus, Fedra – Sofoklio, Euripido, Senekos, Racine'o to paties pavadinimo tragedijų herojė, Glosteris – Ričardas, Glosterio hercogas, Anglijos karalius, daugelio Shakespeare'o pjesių (svarbiausia jų – *Ričardas III*) herojus.

65 Plg. *Užrašų knygelėse* (1939 m. vasario 1 d.): „Tragedija – uždaras pasaulis, kur užkliūvama, kur atsitrenkiama. Teatre ji turi gimti ir mirti ankštoje scenos erdvėje." (I, p. 147.)

66 Calderono pjesės *Gyvenimas – tai sapnas* pagrindinis herojus.

67 Žr. *Jungtuvių* 26 paaišk.

68 Ši tradicinė priešprieša (J.J. Rousseau: „Kiekvienas žmogus įdeda savo būti į atrodyti") dažnai minima Nietzsche's darbuose: *Žmogiška, perdėm žmogiška* (51); „Kaip atrodyti tampa būti", *Aušra* (306). Camus manipuliuoja tomis sąvokomis *Užrašų knygelėse* (1937 m. spalio 20 d.): „... Tačiau visų svarbiausia – norint būti nesistengti atrodyti." (I, p. 92.) Žr. taip pat *Sizifo mitą* (p. 210) ir *Maištaujantį žmogų*.

69 Shakespeare, *Hamletas*, III veiksmas, 2 scena. (Alekso Churgino vertimas.)

70 Protėjas – senovės graikų mitologijoje jūrų dievas, gebantis keisti savo pavidalus.

71 *Nuodėmės ir sentencijos pramaišiui* (408).

72 Adrienne Lecouvreur (1692–1793) – garsi prancūzų aktorė, vaidinusi Racine'o, Corneille'o, Molière'o pjesėse.

73 Parašyti šį skyrių Camus paskatino apmąstymai apie Malraux romanus *Užkariautojai, Karališkasis kelias, Žmogaus dalia*, perskaičius Rachelle Bespaloff studiją apie Malraux kūrybą *Keliuose ir kryžkelėse* (1938).

74 Plg. Kierkegaard'o mintį: „Kaip vykusiai yra pasakęs vienas graikas: žmonės išmoko mus kalbėti, o dievai – tylėti" (*Traktatas apie neviltį*).

75 Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. rugsėjis): „Individo gyvenimas visuomet pernelyg sureikšminamas. Tiek žmonių nežino, ką su juo daryti, kad atimti jį iš jų ne itin amoralu. Kitaip pažiūrėjus – viskas įgyja naują vertę. Bet apie tai jau buvo kalbėta. Esminis tos katastrofos absurdiškumas nieko joje nekeičia. Jis tik apibendrina kiek esmingesnį gyvenimo absurdiškumą. Jis daro jį labiau tiesioginį ir opesnį. Jei šitas karas ir turės kokio poveikio žmogui, tai tik tiek, kiek sustiprins jo egzistencijos suvokimą ir jo nuomonę apie tą egzistenciją. Nuo tos akimirkos, kai tas karas ‚yra', bet kuri jį apeinanti nuomonė – melaginga. Mąstantis žmogus paprastai taiko susikurtą dalykų sampratą prie naujų, ją paneigiančių faktų. Būtent šitame išlinkyje, šitame minties nukrypime, šitoje sąmoningoje pataisoje ir glūdi tiesa, t.y. gyvenimo mokymas. Štai kodėl, kad ir koks šlykštus būtų šis karas, neleistina likti jo nuošalėje. Visų pirma, žinoma, man pačiam: aš galiu rizikuoti savo gyvybe ir be baimės lažintis iš mirties. Ir visiems tiems bevardžiams ir nuolankiems žmonėms, kurie eina į šitas nepateisinamas skerdynes ir su kuriais jaučiuosi susietas stipriausiais brolystės saitais." (I, p. 166.)

„Visuomet beprasmiška norėti atsiriboti nuo kitų kvailybės ar žiaurumo. Negali pasakyti: ‚Aš apie tai nieko nežinau'. Arba kolaboruoji, arba kauniesi. Nėra labiau nepateisinamo dalyko už karą ar nacionalinės neapykantos kurstymą. Bet jei jau karas kilo, beprasmiška ir niekšiška norėti nusišalinti nuo jo dingstimi, jog nesi už jį atsakingas. Dramblio kaulo bokštai sugriuvo. Draudžiama nuolaidžiauti sau ar kitiems.

Spręsti apie įvykį iš šalies neįmanoma ir amoralu. Tik būdamas šitos absurdiškos nelaimės tirštynėje, išsaugai teisę ją niekinti.
Pati savaime individo reakcija neturi jokios reikšmės. Ji gali būti kam nors naudinga, tačiau nieko nepateisins. Norėdamas diletantiškai žiūrėti į viską iš viršaus, atsiskirti nuo savo aplinkos, įrodai niekingiausią iš laisvių. Štai kodėl aš privalėjau stengtis patekti į frontą. O jeigu manęs neima, privalau susitaikyti su paniekinto civilio pozicija. Abiem atvejais mano sprendimas gali likti neginčijamas, o mano panieka – be išlygų. Abiem atvejais būsiu karo tirštynėje ir turėsiu teisę apie jį spręsti. Spręsti ir veikti." (I, p. 172.)
Camus požiūris į karo paskelbimą, paskui dalyvavimas Pasipriešinimo judėjime patikslina šitą mintį.

76 *Evangelija pagal Luką*, XXII, 36–38. Plg. simbolinį Kafkos apsakymą *Kalavijas*.

77 Prometėjas – senovės graikų mitologijos titanas, žmonijos geradarys. Eschilas tvirtino, kad „visus menus žmonės gavo iš Prometėjo", pavogusio žmonėms ugnį iš dievų. Už tai jis buvo prikaltas prie Kaukazo kalnų ir kankinamas erelio, lesusio jo kepenis.

78 Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. vasaris): „Revoliucijos dvasia yra tik žmogaus protestas prieš savo dalią. Šia prasme, nors jos formos ir įvairios, ji – vienintelė amžina meno ir religijos tema. Revoliucija visuomet vykdoma prieš dievus – nuo Prometėjo laikų. Tai žmogaus pretenzijos savo lemčiai, tironai bei buržuazinės marionetės čia tėra tik pretekstas.
Ir veikiausiai tą revoliucijos dvasią galima aptikti jos istoriniame pasireiškime. Tik reikia Malraux emocijų įtampos, kad nepasiduotum norui įrodinėti. Lengviau surasti tą jos dvasią jos esmėje ir jos lemty. Ta prasme meno kūrinys, kuris parodytų, kaip užkariaujama laimė, būtų revoliucinis kūrinys." (I, p. 105.)

79 Plg. *Užrašų knygelėse* (1939 m. lapkritis): „Italų muziejuose nedidukės tapytos širmos, kurias kunigas laikydavo prieš pasmerktųjų veidus, kad jie nematytų ešafoto. Egzistencinis šuolis – ta nedidukė širma."

80 Plg. Kierkegaard'o pasakymą: „Aš – karalius be karalystės" (*Nerimo koncepcija*). Tolesnė citata irgi iš to paties Kierkegaard'o veikalo.

81 Plg. *Užrašų knygelėse* (1939 m. rugsėjis): „...Priimti išmėginimą ir visa, kas su juo susiję. Tačiau prisiekti, jog vykdydamas pačią netauriausią užduotį elgsies kuo tauriausiai. O taurumo (tikrojo, širdies taurumo) pagrindas – panieka, drąsa ir visiškas abejingumas." (I, p. 168.)

82 Žr. 75 paaišk.

83 *Valia galiai* (822).

84 Salos įvaizdis, pamėgtas Nietzsche's (*Džiugusis mokslas* (372), *Štai taip Zaratustra kalbėjo*: „Palaimos salose"), – vienas pagrindinių Camus kūryboje. Šia prasme reikšminga įžanga, kurią jis parašė J. Grenier knygai *Salos*, per nauja išleistai 1959 metais.

85 Alyvų kalnas – evangelijos kalnas, kur yra Getsemanės sodas. Ten Jėzus meldėsi, kad „ši taurė aplenktų jį, jeigu įmanoma", ten išdavęs jį Judas atveda „didelį būrį, ginkluotą kalavijais ir vėzdais," suimti Kristų.

[86] Žr. 24 paaišk.

[87] Plg. *Užrašų knygelėse* (1939 m. rugsėjis): „Derinti kūrinyje aprašymą su aiškinimu. Suteikti aprašymui tikrąją jo prasmę." (I, p. 169.)

[88] Plg. *Užrašų knygelėse* (1941 m. ruduo): „Apie monotoniją. Paskutiniųjų Tolstojaus kūrinių monotonija. Induistų knygų monotonija – Biblijos pranašų monotonija – Budos monotonija. Korano ir visų religinių knygų monotonija. Nietzsche's – Pascalio – Šestovo monotonija – siaubinga Prousto, markizo de Sade'o monotonija, etc., etc..." (I, p. 241.)

[89] Plg. panašias mintis „Dykumoje" ir žr. *Jungtuvių* 37 paaiškinimą.

[90] Plg. *Užrašų knygelėse* (1938 m. ruduo): „Svarbiausia – pasiekti, kad mokėjimas gyventi (veikiau tai, kas nugyventa) pranoktų mokėjimą rašyti. Juk galiausiai didis menininkas visų pirma yra didis mokovas gyventi (jeigu gyventi čia reiškia dar ir galvoti apie gyvenimą – ir netgi tą subtilų ryšį tarp patirties ir jos įsisąmoninimo)." (I, p. 127.) Žr. kitą šios temos variaciją *Jungtuvėse*, p. 75–77.

[91] Plg. *Užrašų knygelėse* (1940 m. kovas): „Léger. Tas intelektas – ta metafizinė tapyba, perprasminanti materiją. Keista: kai tik perprasmini materiją, vienintelis pastovus dalykas pasirodo besąs tas, kuris atrodė *regimybė* – spalva." (I, p. 208.)

[92] Plg. *Užrašų knygeles* (1936 m. lapkritis), kur komentuojama tikriausiai ši Kierkegaard'o mintis: „Nuostabu, kad graikų menas pasiekia savo viršūnę, sukūręs statulą, kurioje trūksta būtent žvilgsnio" (*Nerimo koncepcija*): „Pamatyti Graikiją. Dvasia ir jausmas, polinkis į išraiškingumą kaip dekadanso įrodymas. Graikų skulptūra dagraduoja, kai atsiranda šypsena ir žvilgsnis. Panašiai ir italų tapyba su savo XVI ‚koloristų' amžiumi.
Graiko paradoksas – didis menininkas prieš savo valią. Dorėniškieji apolonai nuostabūs, nes neišraiškingi. Išraiškingumas atsirado juos nuspalvinus (apgailėtinai). Tačiau spalvai išnykus lieka šedevras." (I, p. 42.)
Galimas daiktas, Alaino *Idėjose* Camus aptiko dar būdingesnę Hegelio citatą: „Statula be akių žvelgia į mus visu savo kūnu." Panaši mintis išsakyta *Išvirkščiojoje ir gerojoje pusėse* (p. 63–64).

[93] Turimas galvoje Barucho Spinozos veikalas.

[94] Plg. *Užrašų knygelėse* (1936 m. sausis): „Mąstoma tik įvaizdžiais. Jei nori tapti filosofu, rašyk romanus." (I, p. 23.)

[95] Žr. *Jungtuvių* 3 paaišk.

[96] Plg. *Jungtuvių* pabaigą ir 39 paaišk.

[97] Šiai analizei Camus daug medžiagos sėmėsi iš Gide'o studijos *Dostojevskis* (1923).

[98] Camus nuoroda netiksli, tatai išsakyta 1876 metų spalio leidinyje.

[99] „Aš išlaisvinau žmones nuo įkyrios minties apie mirtį... Aš suteikiau jiems aklų vilčių." (Eschilas, *Prikaltas Prometėjas*, 248–250.)

[100] *Rašytojo dienoraštis* (1876 m. gruodis). Frazė skliaustuose pridurta paties Camus.

[101] Žr. 75 paaišk.

102 Sizifas – senovės graikų mitologijoje Korinto įsteigėjas, Eolo sūnus. Pagarsėjęs savo gudrumu ir už tai kartais laikomas Ulikso tėvu. Mirusiųjų karalystėje pasmerktas amžinai ritinti į kalną akmenį, kuris, vos tik užritintas, vėl nurieda žemyn. Esama įvairių tokios bausmės priežasčių aiškinimų.

103 Paskališkas akcentas: „Žmogus... tvirtesnis už tai, kas jį gniuždo." (*Mintys*, VI, 347.)

104 Žr. 85 paaišk.

105 Edipas – senovės graikų mitologijoje Tebų karalius; pats to nežinodamas, užmuša savo tėvą ir veda motiną. Sužinojęs, kas įvyko, išsiduria akis ir leidžiasi kelionėn po Graikiją, lydimas dukters Antigonės.

106 Plg. *Užrašų knygelėse* (1939 m. rugpjūtis): „1) Edipas nugali sfinksą ir išsklaido paslaptis per savo gebėjimą pažinti žmogų. Visas graiko pasaulis aiškus. 2) Bet jis yra taip pat žmogus, kurį žvėriškai drasko lemtis, nenumaldoma aklos logikos lemtis. Vaiskus tragizmo ir laikinumo aiškumas." (I, p. 161.)

107 Camus gana laisvai traktuoja Sofoklio tekstą. Iš tikro Edipas deklaruoja: „Paklusti – štai ko mane išmokė išmėginimai, senatvė ir įgimtas taurumas." Jis ištaria šituos žodžius ne „tą pačią akimirką", kai sužino žlugdančią tiesą (*Edipas karalius*), o daug vėliau, kai Antigonės vedamas ateina pas Tesėją paprašyti prieglobsčio (*Edipas Kolone*). „Viskas gerai" primena Kreonto formulę *Edipe karaliuje* (1516): „Viskas gerai, kas daroma laiku."

108 Pirmajame *Sizifo mito* leidime (1942) vietoj studijos apie Kafką Camus buvo išspausdinęs skyrių „Dostojevskis ir savižudybė". Visuose vėlesniuose leidimuose „Viltis ir absurdas" figūruoja kaip priedas prie *Sizifo mito*.

109 Kafka, Franzas (1883–1924) – austrų rašytojas. Jo kūryboje atsisakyta tradicinių prozos konvencijų (fabulos, aprašymo) ir kuriami daugiareikšmiai paraboliniai įvaizdžiai, demonstruojantys individo tragizmą šiuolaikinėje visuomenėje; jo prozos herojus – vienišas žmogus, beviltiškai kovojantis su anonimiškomis subiurokratinto pasaulio jėgomis.

110 Panašias formules aptinkame *Džiugiame moksle* (213), *Ecce homo* („Kodėl aš toks gudrus", 1), *Stabų saulėlydyje* („Posakiai ir strėlės", 34).

111 Bordeaux, Henry (1870–1963) – prancūzų rašytojas, Paulio Bourget mokinys, aukštinęs dorovę, įsikūnijusią tradiciniuose šeimos santykiuose bei tradicinėje tikyboje.

LAIŠKAI BIČIULIUI VOKIEČIUI

1 René Leynaudas (1910–1944) – prancūzų žurnalistas, Pasipriešinimo judėjimo dalyvis, sušaudytas vokiečių 1944 m. birželio 13 d.

2 *Žiūrėkit!*, pažodžiui: *Dėmesio!* (vok.).

3 *L'Alger républicain* ir vėliau *Combat* straipsniai liudija, kad Camus puoselėjo jungtinės Europos idėją.

4 Po *Kulturkampf* periodo, supriešinusio nacius su katalikų bažnyčia, vokiečių vadai mielai dėjosi krikščioniškosios Vakarų civilizacijos gynėjais.

5 Naciai pasisavino Wagnerį ir jo herojų Zygfridą, kuriame įžvelgė triumfuojančios vokiečių nacijos įsikūnijimą.
6 Čia Camus prisimena 1936 m. keliones po Austriją, Čekiją bei Italiją ir 1937 m. kelionę po Italiją. Plg. *Išvirkščiąją ir gerąją puses* bei *Jungtuves*.
7 Prancūzų rašytojo Etienne'o Pivert'o de Senancouro (1770–1846) autobiografinis romanas, parašytas dienoraščio forma (1804).
8 Plg. *Maištaujančio žmogaus* skyrių, skirtą Nietzsche'i.

AKTUALIJOS I

1 Pirmasis *Aktualijų* tomas dedikuotas poetui René Charui ir turi epigrafą iš Nietzsche's: „Geriau žūti, negu neapkęsti ir bijoti; geriau žūti dusyk, negu tapti nekenčiamam ir kelti baimę; toks kada nors turėtų būti aukščiausias kiekvienos politiškai organizuotos visuomenės devizas".
2 Pasipriešinimo judėjimo dalyvių grupės *Combat* laikraštis, pradėtas leisti 1941 m. pogrindyje. Camus aktyviai bendradarbiavo jame 1943–1945 metais.
3 Turimas galvoje 1944 m. rugpjūčio 19 d. prasidėjęs paryžiečių sukilimas prieš vokiečių okupantus.
4 1944 m. rugjūčio 29 d. *Combat* numeryje buvo išspausdintas straipsnis apie tai, kaip Vensano miške aptikta keletas duobių su 34 lavonais, matyt, sušaudytais rugpjūčio 19–20 dienomis.
5 Aliuzija į A. Malraux romaną *Paniekos metas,* kurį Camus buvo inscenizavęs Darbo teatrui.
6 „Varšuvoje – tvarka!" – pasakė prancūzų maršalas Sebastiani, užsienio reikalų ministras, 1831 m. informuodamas Vyriausybės rūmus apie padėtį Varšuvoje. Pasakymas įėjo į prancūzų kalbą kaip ironiškas frazeologizmas apie atstatytą tvarką. Vokiečiai pasitraukė iš Varšuvos tik 1945 m. sausio 17 d.
7 Dar viena aliuzija į Goethe, kurį Camus laikė tipišku riboto humanizmo atstovu.
8 Krikščionių demokratų partijos *(Mouvement Républicain populaire)* lyderis.
9 Philippe'o Pétaino, Prancūzijos maršalo (1856–1951), balsas. Žr. 18 paaišk.
10 Dėl to polinkio į ramybę ir sukalbamumą Camus tiesiogiai priekaištavo *Kaliguloje.* Plg. *Užrašų knygelėse* (1939 m. rugsėjis): „Visi išdavė, ir tie, kurie ragino priešintis, ir tie, kurie kalbėjo apie ramybę. Štai jie, tokie pat paklusnūs kaip ir visi kiti, ir netgi kaltesni už juos. Dar niekad individas nebuvo vienišesnis melą kurpiančios mašinos akivaizdoje". (I, p. 167.) Arba: „Ta neapykanta ir smurtas, kuriuos jauti bundant žmonėse. Juose nebeliko nieko tyra. Nieko neįkainojama. Jie mąsto kolektyviai. Matai tik gyvulius, gyvuliškus europiečių veidus. Pasišlykštėjimą kelia šitas pasaulis, o dar šitas visuotinis bailumas, tyčiojimasis iš drąsos, šitas didingumo klastojimas, garbės nunykimas". (I, p. 170.) Arba: „Stačiai apstulbsti, matydamas, kaip lengvai subliūkšta kai kurių žmonių orumas. Kai pagalvoji, tai atrodo normalu, nes juk tą orumą juose palaikė tik nuolatinės pastangos, prieštaraujančios jų prigimčiai". (I, p. 171.)

[11] Turimas galvoje Kalėdinis popiežiaus Pijaus XII kreipimasis į pasaulį. Jame jis deklaravo, kad tarp įvairių politinių valdymo formų geriausia yra demokratija. „Tikroji demokratija, nesvarbu, ar jos forma bus respublikoniška, ar rojalistinė, garantuoja tautoms laisvę, kurios jos siekia, tuo tarpu autoritarinėje valstybėje, valdomoje politinių rankų, niekas neturi teisės garbingai gyventi savo gyvenimą".

[12] Bernanosas, Georges'as (1888–1948) – prancūzų katalikiškosios krypties rašytojas, kurį laiką bendradarbiavęs *Combat* grupėje. Savo publicistikos knygoje *Didžiosios kapinės mėnesienoje* (1938) smerkia ispanų bažnyčią, kolaboravusią su Franco.

[13] Ant Hirosimos atominė bomba buvo numesta rugpjūčio 6 d., ant Nagasakio – rugpjūčio 9 d., o rugpjūčio 12 d. Japonija sutiko kapituliuoti.

[14] Nuo 1945 m. liepos 1 d. iki rugpjūčio 17 d. vyko Potsdamo konferencija, vadovaujama prezidento Trumano, maršalo Stalino ir ministro pirmininko Attlee. Sąjungininkai joje atsisakė tautinių mažumų gynimo politikos, įteisintos 1919–1920 metais, ir sutiko su tautų perkėlimo politika. Po šios konferencijos etnografinis Centrinės ir Rytų Europos žemėlapis smarkiai pakito.

[15] *Les Lettres Françaises* – prancūzų komunistų laikraštis, *L'Aube* – Prancūzijos krikščionių demokratų partijos laikraštis.

[16] Krikščioniškų inspiracijų draugija.

[17] Goeringas, Hermannas (1893–1946) – Vokietijos maršalas ir politinis veikėjas, vienas svarbiausių Hitlerio bendražygių. Niurnbergo tribunolo buvo nuteistas mirties bausme ir nusižudė kalėjime. Čia jam priskiriama frazė kartais būdavo priskiriama kitiems naciams arba ispanų fašistams, dažniausiai Millanui Astray'ui.

[18] Turima galvoje maršalo Petaino vadovaujama prancūzų vyriausybė (1940–1944), kolaboravusi su vokiečiais ir pasitraukusi į kurortinį Viši miestelį Centrinio masyvo šiaurėje.

[19] Camus čia ironizuoja: *Paris-Soir* – nuo 1930 m. – labiausiai skaitomas Paryžiaus dienraštis, uždraustas 1943 m., Fernandelis – aktorius, vaidinantis lengvo žanro komedijose.

[20] Argumentai, kuriuos naudojo ir komunistai bei kairieji intelektualai, ir antikomunistai.

[21] Savo kalboje, pasakytoje 1946 m. kovo 5 d. Fultone, Winstonas Churchillis ištarė vėliau pagarsėjusius žodžius „geležinė uždanga", vaizdingai pabrėždamas kaskart vis sunkėjančio sąjungininkų bendradarbiavimo galą.

[22] Blumas, Léonas (1872–1950) – prancūzų politinis veikėjas ir rašytojas. Būdamas socialistų partijos vadovu, 1936 m. įkūrė Liaudies fronto vyriausybę. 1943 m. buvo deportuotas į Vokietiją, 1946 m. tapo vienalytės socialistų vyriausybės vadovu.

[23] Camus čia prisimena XVIII socialistų suvažiavimo (1946 m. rugpjūtis–rugsėjis) debatus dėl doktrinos, kuriuose ryškiausias buvo L. Blumo ir G. Molet'o dialogas. Pastarasis, linkęs į marksizmą, turėjo didžiulį pasisekimą.

[24] 1948 m. lapkričio rinkimus į Respublikos Tarybą santykiškai laimėjo de Gaul-

le'o partija (Prancūzų Tautos Susirinkimas) ir radikalai; komunistai, socialistai ir Respublikos Liaudies judėjimo partija buvo nustumtos nuo arenos.

25 Plg. *Užrašų knygelėse* (1945 m. rugsėjis): „Politinės antinomijos. Mes gyvename pasaulyje, kur reikia rinktis – būti auka arba budeliu, ir niekuo kitu. Toks pasirinkimas nėra lengvas. Man visuomet atrodė, jog iš tikrųjų budelių nebuvo, buvo tiktai aukos. Galiausiai taip ir yra. Bet tai nepopuliari tiesa.

Aš turiu labai stiprų polinkį į laisvę. O kiekvienam intelektualui laisvė galiausiai išsilieja į išraiškos laisvę. Tačiau aš puikiai suvokiu, kad tai ne pagrindinis labai didelės europiečių dalies rūpestis, nes tik teisingumas gali duoti jiems būtiną materialinės gerovės minimumą, ir kad jie, būdami teisūs ar neteisūs, mielai paaukotų laisvę tam elementariam teisingumui.

Aš tai žinau jau nuo seno. Jeigu man atrodė, jog būtina ginti teisingumo ir laisvės sutaikymą, tai tik todėl, kad, mano supratimu, tai ir buvo paskutinė Vakarų viltis. Tačiau juos sutaikyti galima tik esant tam tikrai atmosferai, kuri šiandien man atrodo beveik utopiška. Vadinasi, reikės paaukoti vieną iš šių dviejų vertybių? Ką tokiu atveju galvoti?

*

Politika (tęsinys). Viskas kyla iš to, kad tiems, kurie įpareigoti kalbėti tautos vardu, iš tikrųjų nerūpi ir niekada nerūpėjo laisvė. Kai būna nuoširdūs, jie netgi pasigiria priešingais dalykais. O juk pakaktų paprasčiausio neabejingumo...

Vadinasi, tie, – bet jų labai nedaug, – kurie gyvena su tuo skrupulu, vieną gražią dieną turi žūti (yra keletas būdų žūti už laisvę). Jeigu jie išdidūs, jie nepasiduos be kovos. Bet kaip kovoti prieš savo brolius ir teisingumą? Jie liudys tikslą, štai ir viskas. Ir po dviejų tūkstantmečių mes vėl būsime daug sykių pakartotos pasiaukojamos Sokrato mirties liudininkais. Programa rytdienai: iškilmingas ir reikšmingas laisvės liudytojų pasmerkimas mirčiai". (II, p. 141–142.)

26 Camus tikriausiai turi galvoje Marxo laiškus Engelsui (1870 m. liepos 20 d.): „Prancūzus reikia nubausti. Jeigu prūsai laimės, valstybės valdžios centralizavimasis bus naudingas darbininkų klasės centralizavimuisi", ir P. Lafargue'ui (liepos 28 d.): „...O aš norėčiau, kad prūsai ir prancūzai išnaikintų vieni kitus ir galiausiai juos įveiktų vokiečiai, kas, beje, ir atsitiks. Aš to pageidauju todėl, kad Bonaparte'o pralaimėjimas tikriausiai išprovokuos revoliuciją Prancūzijoje, o galutinis vokiečių pralaimėjimas tik prailgins dabartinę būklę dar dvidešimčia metų". Gruodžio 15 d. Marxas rašė Kugelmannui: „Kad ir kokia bus karo baigtis, proletariatas jame išmoko naudotis ginklu, ir tai geriausia garantija ateičiai".

27 Camus mėgino įkūnyti tas idėjas, palaikydamas Garry Davisą, 1948 m. rugsėjo 14 d. JTO peristilyje pasiskelbusį „pasaulio piliečiu", ir jo vadovaujamą judėjimą prieš blokų politiką.

28 D'Astier de la Vigerie (1900–1969) – prancūzų politinis veikėjas ir rašytojas. Laivyno karininkas, paskui žurnalistas, 1941 m. Pietų zonoje jis įkūrė pasipriešinimo judėjimą „Išlaisvinimas" ir tokio pat pavadinimo dienraštį, gyva-

vusį iki 1964 m. Vėliau Alžyre jis tapo laikinosios de Gaulle'o vyriausybės ministru. Penkiolika metų buvo progresistų, artimų komunistų grupei, deputatas. 1963 m. parašė kūrinį apie Staliną, liudijantį jo pozicijų evoliuciją.

29 Buvo išspausdintas 1948 m. birželį ir pavadintas „Kur mistifikacija?" Žurnalas *Caliban* buvo įkurtas 1947 m. pagal *Reader's Digest* modelį, tačiau skyrėsi nuo jo savo dvasia: autoriai atsisakė santraukų, spausdino rimtus straipsnius, suprantamus daugumai skaitytojų.

30 Aliuzija į pasaulietiško šventumo reputaciją, kuri po *Maro* pasirodymo buvo priskirta rašytojui dėl Taru personažo.

31 Prancūzų komunistų lyderis Gabrielis Péri buvo sušaudytas 1941 m. gruodžio 19 d.

32 Išlaisvinus Graikiją ir paleidus patriotinę graikų kariuomenę, 1944 m. gruodį Atėnuose įvyko visuotinis streikas. 1946 m. rugsėjį prasidėjo pilietinis karas tarp dešiniųjų vyriausybės, užėmusios valdžią po ginčytinų rinkimų, ir sukilėlių komunistų. 1947 m. liepą sukilimo grėsmės dingstimi Maximoso Tsaldariso vyriausybės paliepimu buvo suimta ir deportuota keletas tūkstančių įtariamųjų. Nepalankus graikų vyriausybei JTO protokolas buvo atmestas. Camus archyve rastas didelis dosjė su straipsniais iš socialistų laikraščio *Machi* apie žiaurias represijas Makronise, Averovo kalėjime ir kitur. Camus ne kartą pasisakė už pasmerktuosius, ypač už komunistų deputatą Manolisą Glezosą.

33 Tikriausiai čia puolamas Merleau-Ponty, *Humanizmo ir teroro* (1947) bei keleto straipsnių, išspausdintų egzistencialistų laikraštyje *Les Temps Modernes:* „Objektyvus bendrininkavimas", „Komunizmas ir antikomunizmas" (1948 m. liepa), autorius. J.P. Sartre'as mini Camus santykių su Merleau-Ponty nutraukimą 184 ir 185 *Les Temps Modernes* numeriuose.

34 Matyt, Henry Lefèvre'o, prancūzų filosofo ir sociologo, vieno Prancūzų komunistų partijos teoretikų, knyga, išėjusi 1947 m.

35 Normandijos mūšio metu (1944 m. birželis–liepa) Sen Malo ir Caeno miestai smarkiai nukentėjo.

36 Galima numanyti, kad tuo pačiu metu Camus rašė *Maištaujantį žmogų*, kur plėtojo šią temą.

37 Lautréamont'as (tikr. Isidore Ducasse, 1846–1870) – prancūzų rašytojas, gimęs Montevidėjuje, *Maldororo giesmių* (1869), turėjusių didžiulės įtakos prancūzų simbolizmui, autorius.

38 Pavadinimas: „Mes niekada nebūsime už koncentracijos lagerių socializmą! Atsakymas į Emmanuelio d'Astier straipsnius, išspausdintus laikraštyje *Action* 1948 m. liepos 14–20 dienomis ir pavadintus „Pontijus Pilotas pas budelius".

39 Courtade'as, Pierre'as – prancūzų žurnalistas ir rašytojas komunistas.

40 Turimas galvoje François Mauriacas (1885–1970), su kuriuo tuo metu Camus daug polemizavo.

41 Plg. skyriaus „Moralė ir politika" VII straipsnį.

42 Marcelis, Gabrielis (1889–1973) – prancūzų filosofas ir dramaturgas, krikš-

čioniškojo egzistencializmo atstovas. 1946 m. lapkričio 10 d. paskelbė straipsnį, skirtą J.P. Sartre'o pjesėms *Nepalaidoti mirusieji* ir *Pagarbi kekšė*. Jis rašė: „...Rodyti teatre spektaklį apie kankinimus – lygiai taip pat nepadoru, kaip ir versti žiūrėti į lytinį aktą. Tame kelyje, kuriuo pasuko Sartre'as, beje, visiškai aiškiai suvokdamas, kokių tikslų siekia, nebėra jokios prasmės keletą dienų atidėlioti iškelti į sceną visą gamtą... Manau, neleistina, kad dramos kūrinys atliktų dirginimo funkciją, nesvarbu, ar tai daroma afrodizijos kankinamo žmogaus būdais, ar ne. Mano giliu įsitikinimu, tai reiškia išduoti esminį meno reikalavimą". Camus čia tikriausiai įžvelgė netiesioginį apeliavimą į cenzūrą. Gabrielis Marcelis tvirtino, kad 1958 m. jiedu su Camus susitiko „draugiškoje atmosferoje".

43 Niekas nėra geras (lot.) (*Evangelija pagal Morkų*, X, 18).

44 Šitą pastabą reikėtų susieti su tuo, ką Merleau-Ponty rašė apie Montaigne'į *Montaigne'o skaitymuose:* „Religija priimtina tuo, kad palieka vietos keistenybei ir žino, jog mūsų lemtis yra mįslinga".

45 Miuncheno konferencija tapo bergždžių kapituliacijų simboliu.

46 Jaltoje (1944 m. vasario 1 d.), prezidentui Rooseveltui pasiūlius, sąjungininkai (Anglija, JAV, TSRS) apibrėžė Jungtinių Tautų chartijos principus, sunkiai sutardami dėl Vokietijos, Lenkijos bei įtakos zonų. Žr. 14 paaišk.

47 Bulgarų agrarinis lyderis, nuteistas mirties bausme ir nužudytas 1949 m. per komunistų „didįjį valymą".

48 Anarchistų žurnalas.

49 Žr. 42 paaišk.

50 Barrault, Jeanas Louisas (g. 1910) – prancūzų avangardinio teatro aktorius bei režisierius, statęs ir vaidinęs tiek moderniosios, tiek klasikinės dramaturgijos kūrinius. Pradėjo karjerą *Comédie-Française* teatre, paskui įsteigė savo kompaniją. 1959–1968 m. vadovavo teatrui *Odéon*, nuo 1971 m. vadovavo Prancūzijos nacionaliniam teatrui.

51 Gernikos miestas Ispanijoje. 1937 m. balandžio 27-tą, sekmadienį, turgaus dieną, per vokiečių lėktuvų reidą žuvo 1651 žmogus, sužeista – 889. Pasak Goeringo, tas reidas buvo surengtas kaip vokiečių karinio oro laivyno pratybos, siekiant padėti generolui Franco jo kovoje prieš baskų respublikonus.

52 Katalonų tautinis lyderis, 1934 m. paskelbęs Katalonijos respubliką, 1936 m. Generaliteto prezidentas, paskui Katalonijos respublikos prezidentas. 1939 m. sausį su respublikonų kariuomene buvo priverstas pasitraukti į Prancūziją. Maršalo Pétaino išduotas Franco'ui, 1940 m. sušaudytas.

53 Prijaučiantis respublikonams ispanų poetas, dešimt metų išgyvenęs pabėgėlių stovykloje Arželese. Mirė 1949 m. Koliure.

54 Populiarūs žurnalas ir laikraščiai.

55 Turimas galvoje *Maras*.

56 Žr. 12 paaišk. José Bergaminas (g. 1897) – ispanų literatūros kritikas ir dramaturgas, pažangių pažiūrų katalikas.

57 Talleyrand'as, Charles'is Morice'as (1754–1838) – prancūzų prelatas ir diplomatas. Popiežiaus pasmerktas, paliko bažnyčią, Napoleono buvo paskirtas

užsienio reikalų ministru (1797–1807), 1808 m. pašalintas iš to posto, tikriausiai už intrigas mėginant nuversti imperatorių. Liepos monarchijos metu – Prancūzijos pasiuntinys Londone (1830–1835).

[58] 1947 m. lapkritį Visuotinė Darbo Federacija suorganizavo didžiulius transporto, kasyklų, metalurgijos pramonės darbininkų streikus Prancūzijoje.

[59] Senovės Egipte papiruso ritiniai, dedami į sarkofagus nuo Naujosios Karalystės laikų. Tai rinkinys piešiniais iliustruotų formulių, kurių skaitymas ar jau pats buvimas šalia mumijos padėdavo mirusiojo sielai įveikti kliūtis, siekiant palaimingo nemirtingumo.

[60] Plg. *Užrašų knygelėse* (1947 m. vasara): „Perskaičiau visus šituos sąsiuvinius, nuo pat pirmojo. Į akis krito – peizažų tolydžio mąžta. Nūdienos vėžys graužia ir mane". (II, p. 206.)

[61] Péguy, Charles'as (1873–1914) – mistinės krypties prancūzų poetas ir rašytojas katalikas, žuvęs pačioje Marnos mūšio pradžioje.

[62] Žirondistai – politinė grupė, susikūrusi Didžiosios prancūzų revoliucijos metu. 1772 m. Roland'o vadovaujama atėjo į valdžią. Nuvertus Liudviką XVI, jie sukilo prieš Rugsėjo žudynes. Montanjarai apkaltino juos sukėlus išorinio pavojaus grėsmę, ir 1773 m. birželio 2 d. jie buvo pašalinti iš Konvento; spalio 31 d. 21 jų buvo giljotinuotas. Montanjarai įvedė diktatūrą ir valdė teroru. Žr. taip pat *Sizifo mito* 50 paaišk.

AKTUALIJOS II

[1] 1947 m. pavasarį Sete 4500 žydų, nacizmo aukų, slapta sėdo į tris laivus, plaukiančius į Palestiną. Aptikti britų sargybinių, po to internuoti Kipre, jie buvo sugrąžinti į Prancūziją laivu *Exodus*. Liepos mėnesį jie išplaukė į Hamburgą. Visus tuos mėnesius keleiviai gyveno higienos požiūriu pasibaisėtinomis sąlygomis.

[2] Interviu buvo išspausdintas laikraštyje *Le Progrès de Lyon* per 1951 m. Kalėdas.

[3] Aliuzija į A. Camus pjesę *Teisieji*.

[4] Įžangos žodis protesto mitinge, suorganizuotame nekomunistinių kairiųjų jėgų Wagramo salėje, 1952 m. lapkričio 30 d.

[5] Unamuno, Miguelis de (1864–1936) – ispanų filosofas ir rašytojas, Salamankos universiteto rektorius. Pagarsėjo savo kalba prieš frankistų generolą Millaną Astray, pasakyta 1936 m. spalio 12 d.; nacionalistų valdžios pasmerktas namų areštui, mirė 1936 m. gruodžio 31 d.

[6] Claudelis, Paulis (1868–1955) – prancūzų diplomatas ir rašytojas. Jo poezijoje ir dramose ryškios mistinės inspiracijos.

[7] Goebbelsas, Josephas Paulius (1897–1945) – vokiečių žurnalistas, tapęs III Reicho propagandos ministru ir nusižudęs tuo pat metu kaip ir Hitleris.

[8] Goya, Francisco de (1746–1828) – ispanų tapytojas ir grafikas. Būdamas oficialus karaliaus rūmų tapytojas, prasidėjus karui su Napoleonu, sukūrė

garsųjį *Karo negandų* ciklą (graviūros, raižytos 1810–1814 m.).

9 Vienuolika čekų ministrų ir komunistų vadovų, areštuotų 1951 m. lapkričio 27 d., buvo nuteisti mirti arba kalėti iki gyvos galvos.

10 Įžangos žodis mitinge „Apginti laisves", suorganizuotame jungtinių Prancūzijos profsąjungų 1953 m. gegužės 10 d. Saint-Étienne'o darbo biržoje.

11 1936 m. rugpjūčio 19 d. karinis tribunolas nuteisė 16 bolševikų, tarp jų Kamenevą ir Zinovjevą; 1937 m. sausį buvo apkaltinta 17 komunistų, tarp jų Piatakovas, Sokolnikovas ir Radekas; 1937 m. birželį įvyko slaptas generolų grupės procesas, tarp jų buvo ir maršalas Tuchačevskis; 1939 m. mirties bausme buvo nuteistas 21 kaltinamasis, tarp jų Rykovas, Bucharinas, Jagoda. Mirties bausmės buvo įvykdytos iškart.

12 Kalandra, Zavis – čekų žurnalistas ir rašytojas, šešerius metus praleidęs hitleriniuose kalėjimuose, 1952 m. liaudies teisėjų buvo nuteistas mirties bausme. Jį pažinojęs Paulis Eluardas atsisakė tarpininkauti jį ginant.

13 Tarybinis funkcionierius, 1949 m. paprašęs politinio prieglobsčio Vakaruose. Parašė knygą *Aš pasirinkau laisvę.*

VASARA

1 Hölderlinas, Friedrichas (1770–1843) – vokiečių poetas. Jo lyrika turėjo didelės įtakos šiuolaikinei Europos poezijai.

2 Pirmajame leidime (1939 m.) ši esė turėjo epigrafą iš A. Gide'o: „Įsivaizduoju jį karaliaus Mino dvare nenustygstantį sužinoti, kokia gi nenusakoma baidyklė galėtų būti tas Minotauras: ar jis toks jau baisus, o gal net žavus".

3 O. de Balzaco *Žmogiškosios komedijos* herojus. Citata paimta iš *Tėvo Goriot*, kur Rastinjakas pasirodo pirmą kartą.

4 Clarkas Gable'as – prieškario ir pokario amerikiečių kino žvaigždė.

5 Žr. 25 *Sizifo mito* paaišk. Minotauras – pabaisa žmogaus kūnu ir jaučio galva, gimęs Pasifajai nuo jaučio, kurį Poseidonas pasiuntė į Kretą, arba nuo paties Poseidono. Minas, Pasifajos vyras, uždarė jį Labirinte ir kasmet (kas keleri metai) atiduodavo jam suryti atėniečių duoklę – septynis vaikinus ir merginas. Atėnų karalaitis Tesėjas, Ariadnės padedamas, jį nužudė.

6 Pirmyn, vyruti (isp.).

7 *Nakties sargyba* – Rembrandto paveikslas. *Šventas Pranciškus, priimantis stigmas* – Giotto paveikslas, *Dovydas* – Michelangelo skulptūra, *Gėlės garbinimas* – senovės graikų akmeninė stela, esanti Louvre *(vert.).*

8 Angkoras – milžiniškas šventyklų, rūmų, vandens baseinų bei kanalų kompleksas prie Siem Reapo miesto (Kampučija), sukurtas IX–XIII amžiais.

9 Žr. *Sizifo mito* 40 paaišk. Izidė – vedybų ir šeimos deivė senovės egiptiečių mitologijoje, Ozyrio sesuo ir žmona, saulės dievo Horo motina, laikoma moteriškumo įsikūnijimu.

10 Šakjų išminčius – vardas, duotas Budai, priklausiusiam indoeuropietiškai Šiaurės Indijos šakjų genčiai, įsikūrusiai apie VI a. prie Nepalo sienos.

[11] Atlasas – senovės graikų mitologijoje dievas, kurį Dzeusas pasmerkė pečiais laikyti dangaus skliautą už tai, kad stojo gigantų pusėje prieš dievus.

[12] Fontanesas, Louisas de (1757–1828) – prancūzų poetas ir literatūros kritikas, Chateaubriand'o draugas.

[13] Chateaubriand'as, François René (1768–1848) – prancūzų rašytojas ir diplomatas, žymus stilistas, turėjęs didelės įtakos romantizmo sąjūdžiui. Ampère'as, André (1775–1836) – prancūzų fizikas ir matematikas, elektromagnetinių bangų teorijos kūrėjas.

[14] El Greco (tikr. Domenikos Theotokopulos) (1540–1614) – graikų kilmės ispanų dailininkas, išėjęs italų meistrų (Tiziano) mokyklą ir įsikūręs Tolede. Jo stiliui būdingas figūrų išilginimas, keistas apšvietimas, netikroviška kompozicija, misticizmas. Kartu su Velázquezu ir Goya užima išskirtinę vietą ispanų tapyboje. 1911 m. pasirodė žymaus prancūzų prozininko bei literatūros kritiko Maurice'o Barrèso (1862–1923) knyga *Greco, arba Toledo paslaptis*, sukėlusi prancūzų publikos susidomėjimą El Greco, tuo metu Prancūzijoje dar ne itin žinomo tapytojo, kūryba.

[15] Erinijos – keršto deivės senovės graikų mitologijoje, romėniškosios furijos.

[16] Heraklitas (540–480 m. p. m. e.) – joniečių mokyklos graikų filosofas, gimęs Efese.

[17] Salaminos mūšis – graikų–persų karų metu 480 m. p. m. e. prie Salaminos salos Saroniko įlankoje Egėjo jūroje graikų laivynas sutriuškino persų laivyną.

[18] Saint-Exupéry, Antoine de (1900–1944) – prancūzų lakūnas ir rašytojas filosofas, meditavęs savo romanuose apie herojiškų veiksmų prasmę.

[19] Patroklas – senovės graikų mitologijos herojus, Achilo draugas, išvykęs paskui jį į Trojos karą. Kai, susipykęs su Agamemnonu, Achilas atsisakė kautis ir pasitraukė į savo palapinę, Patroklas, užsidėjęs Achilo šarvus, stojo prieš trojiečius ir buvo Hektoro užmuštas. Norėdamas už jį atkeršyti, Achilas vėl stojo į mūšį graikų pusėje.

[20] Aleksandras VI Borgia, Cezare's Borgia'os (žr. *Jungtuvių* 36 paaiškinimą) tėvas. Kai buvo išrinktas popiežium, laikydamasis papročio liepdavo trissyk uždegti prieš save pakulų ugnį, simbolizuojančią istorinę užkariautojų šlovę.

[21] Žr. *Jungtuvių* 2 paaišk.

[22] Niujorko keleivinis uostas.

[23] Prancūziškas Heraklio stulpų pavadinimas. Antėjas – senovės graikų mitologijoje – gigantas, Poseidono ir žemės deivės Gėjos sūnus. Jis kviesdavo visus svetimšalius į dvikovą ir visuomet nugalėdavo, atgaudamas jėgas nuo prisilytėjimo prie motinos žemės. Heraklis nugalėjo jį, užsmaugęs dar nespėjus jam prisiliesti žemės.

[24] Stevensonas, Robertas (1850–1894) – anglų rašytojas, pagarsėjęs nuotykių romanais.

[25] Guanai – jūros paukščių mėšlas, sutrešęs nuo sauso klimato, labai vertinga azotinė ir fosforinė trąša.

KALBOS, PASAKYTOS ŠVEDIJOJE

1 Germainas, Louisas – A. Camus pradinės mokyklos mokytojas, paskatinęs jį tęsti mokslus.

2 Šita kalba, laikantis tradicijos, buvo pasakyta Stokholmo rotušėje baigiantis banketui, surengtam Nobelio premijos įteikimo proga.

3 Šita paskaita, pavadinta „Menininkas ir jo laikas", buvo perskaityta Upsalos universiteto didžiojoje amfiteatrinėje auditorijoje.

4 Nanto ediktą (1598) išleido prancūzų karalius Henrikas IV, ir juo buvo baigti religiniai karai. Po Nanto edikto katalikybė liko pagrindinė religija Prancūzijoje, bet hugenotams buvo suteikta tikėjimo ir religinių apeigų laisvė miestuose (išskyrus Paryžių ir kai kuriuos kitus), dvaruose ir kai kuriose kaimo vietovėse; hugenotai gavo tam tikrų politinių laisvių. Iš dalies panaikintas 1629 m., visiškai –1685 m. Liudviko XIV.

5 Emersonas, Ralphas Waldo (1803–1882) – amerikiečių filosofas, *Anglų būdo bruožų* (1856) autorius.

6 Thoreau, Henry (1817–1862) – amerikiečių rašytojas, Emersono mokinys. Paveiktas indų mistikų ir vokiečių idealistų, parašė prozos kūrinį *Voldenas, arba Gyvenimas miške.*

7 Wilde'as, Oscaras Fingallas O'Flahertie Willsas (1854–1900) – airių kilmės anglų rašytojas. Šis estetizmo adeptas tampa žymiausiu ir rafinuočiausiu anglų rašytoju tiek dėl savo asmenybės, tiek dėl pasakų, pjesių, esė bei romano *Doriano Grėjaus portretas* (1891). Įkalintas už amoralų elgesį, kalėjime parašo garsiąją *Redingo kalėjimo baladę* ir apmąstymų knygą *De Profundis*, paskui pasitraukia į Prancūziją, kur ir miršta.

8 Prancūzų rašytojo grafo Alfredo de Vigny (1797–1863) drama apie moralinį genijaus vienišumą.

9 Keatsas, Johnas (1795–1821) – anglų poetas, vienas didžiųjų anglų romantikų.

10 Gide'as, André (1865–1951) – prancūzų rašytojas, Nobelio premijos laureatas (1947).

11 Gordijaus mazgas – pasak senovės graikų legendos, susiraizgęs mazgas, kuriuo Frigijos karalius Gordijus pririšo jungą prie vežimo grąžulo. Orakulo pranašystė teigė, jog tas, kuris išriš tą mazgą, valdys pasaulį. Pasak legendos, Aleksandras Makedonietis 334 m. p. m. e., gavęs pasiūlymą išpainioti tą mazgą, perkirto jį kardu.

12 Lou Andreas Salomé – vokiečių rašytoja. Jos romanas su Friedrichu Nietzsche buvo pagarsėjęs per visą Europą. Vėliau Lou draugavo ir susirašinėjo su R.M. Rilke bei S. Freudu.

ATSAKYMAI JEANUI CLAUDE'UI BRISVILLE'UI

1 Juliard'o leidyklos darbuotojas, kritikas ir romanistas, 1959 m. parašęs monografiją apie A. Camus *Idealiosios bibliotekos* serijai.

TURINYS

UAB „Baltų lankų" leidyba
Mėsinių g. 4, 2001 Vilnius
http://www.baltoslankos.lt
baltos.lankos@post.omnitel.net
Spausdino AB „Vilspa"
Viršuliškių sk. 80, 2056 Vilnius

Šioje knygoje surinktos prancūzų rašytojo, Nobelio premijos laureato Albert'o Camus (1913–1960) esė iš knygų *Išvirkščioji ir geroji pusės*, *Jungtuvės*, *Sizifo mitas*, *Aktualijos*, *Vasara*. Jos aprėpia įvairias garsiojo mąstytojo veiklos sritis, minties aspektus, supažindina su „absurdo filosofijos" teiginiais, atskleidžia Albert'o Camus – kūrėjo ir žmogaus – poziciją daugeliu aktualių nūdienos pasauliui klausimų.

